ВАЗОРАТИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
МИНИСТЕРСТВО ФИНАНСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

МАВОДИ КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ ДАР МАВЗУИ «АФЗАЛИЯТҲОИ РУШДИ БАХШИ МОЛИЯВӢ ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ» БАХШИДА БА РӮЗИ КОРМАНДОНИ МАҚОМОТИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (07.12.2023)

МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ «ПРЕОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ», ПОСВЯЩЕННАЯ К ДНЮ РАБОТНИКОВ ФИНАНСОВЫХ ВЕДОМСТВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (07.12.2023)

Душанбе – 2023

Ҳайати таҳририя:
Кошонова М.Р. – д.и.и., профессори кафедраи молия;
Бегматов А.А. – н.и.и., профессори кафедраи молия;
Убайдуллозода Ф.У. – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молия;
Қурбонализода Д.Т. – ассистенти кафедраи молия.

Редколлегия:
Кошонова М.Р. - д.и.и., профессор кафедры финансов;
Бегматов А.А. - н.и.и., профессор кафедры финансов;
Убайдуллозода Ф.У. - н.и.и., доцент, заведующий кафедрой финансов
Қурбонализода Д.Т. – ассистент кафедра финансов

Афзалиятҳои рушди бахши молиявӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ / Маҷмӯи маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ (ш.Душанбе 7-уми декабри соли 2023) - Душанбе, ДДМИТ. – 390 саҳ.

Преоритеты развития финансового сектора в условиях перехода к цифровой экономике /Сборник материалов научно-практической международной конференции (г. Душанбе, 7 - декабря 2023 года) – Душанбе, ТГФЭУ.-390 стр.

Ҳайати таҳририя ва мураттибон мақолаҳои муаллифонро вобаста ба талаботи муқарраргардида дар доираи ин маҷмӯа ба чоп тавсия намудаанд. Бинобар ин, саҳеҳияти муҳтавои илмӣ, мазмун, далел ва иқтибосҳо ба зиммаи муаллифони мақолаҳо гузошта мешавад. Маҷмӯаи маводи конференсия барои истифодаи донишҷӯён, унвонҷӯён, мутахассисон ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия карда мешавад.

Редакционная коллегия рекомендовала статьи авторов к публикации в соответствии с установленными требованиями в рамках данного сборника. Поэтому точность научного содержания, доказательств и цитат возлагается на авторов статей. Сборник материалов конференции рекомендуется к использованию студентам, соискателям, специалистам и преподавателям учреждений высшего профессионального образования Республики Таджикистан.

© Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзуи «Афзалиятҳои рушди бахши молиявӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ» бахшида ба рӯзи кормандони мақомоти молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (07.12.2023)

©Материалы международной научно-практической конференции на тему «Преоритеты развития финансового сектора в условиях перехода к цифровой экономике», посвященная дню работников финансовых ведомств Республики Таджикистан (07.12.2023)

Мундариҷа		
1.	Сухани ифтитоҳии ректори ДДМИТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Абдуалимзода Ҳ.А.	6
2.	**Абдуалимзода Ҳ.А.** Рушди низоми молиявӣ ва иқтисоди миллӣ дар даврони соҳибистиқлолӣ	8
3.	**Убайдуллозода Ф.У.** Моҳияти иқтисодӣ ва тавсифи иқтидори молиявии мамлакат	12
4.	**Ҷурахонзода Б.Ҷ. Муқимов Қ.М., Раҳимов С.Қ.** Баъзе масъалаҳои назариявии ташаккулёбии таваррум ва баҳодии он дар шароити муосир	16
5.	**Нурализода А. Н.** Истифодабарии маблағҳои буҷетӣ ҳамчун омили ташаккули хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	24
6.	**Ходжазода Д. К., Самариддини Ш.** Региональноя интеграця как важный фактор роста взаимной инвестиции	29
7.	**Бегматов А.А., Шерқулов О.Д.** Ташаккул ва татбиқи механизми молиявӣ-қарзии рушди соҳибкории истеҳсолӣ	34
8.	**Шарифзода Б.М., Нуриддинзода А., Абдусатори В**. Роль цифровизации банковского сектора в обеспечении ускоренного и сбалансированного развития промышленности Таджикистана	39
9.	**Оймаҳмадов Г.Н., Расулов Ғ. Р. Аминов Ш.А.** Муаммоҳои молиявии рушди иқтисодиёти «сабз» дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон	45
10.	**Шералиев Э. Н., Раимқулова А.Ҳ.** Рушди молияи давлатӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт	53
11.	**Қурбонализода Д.Т.** Омилҳо ва хавфҳои рақамикунонии сифати зиндагии аҳолии минтақаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	57
12.	**Ҳикматов М. Каримов М.А.** Ҷанбаҳои муҳими рақамикунонии бахши хизматрасониҳои логистикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	61
13.	**Давлатов Х.М.** Тақвияти рушди логистикаи гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	66
14.	**Сулаймонзода Ш.Ф., Ҳақбердиев А.Н.** Услуги физической культуры и спорта в условиях цифровизация	69
15.	**Зубайдов Ҷ.И., Сафаров Н.И., Иброҳимов Д. Н.** Иқтидори сармоягузории минтақа ҳамчун омили рушди иқтисоди миллӣ	73
16.	**Маъдиев С., Вохидов У.М.** Приоритеты развития страхования в условиях Республика Таджикистан	80
17.	**Ахмедов Х.А., Қодиров Ҷ. Файзудинова Ф.Х.** Управление внешним долгом в системе финансовой безопасности государства	86
18.	**Махшулов С. Ҷ.** Иқтидори қарзии субъектҳои кишоварзӣ ва механизмҳои баланд кардани карздиҳии соҳаи кишоварзӣ	91
19.	**Зокир Х., Исматуллозода А.И. Маҳмадҷонзода М.Т.** Низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таъсири фаъолнокии сармоягузорӣ дар шароити саноатикунонии иқтисодиёт	99
20.	**Расулов Ҷ. Қ., Бобоев Ҷ. М.** Сармоягузорӣ ба рушди минтақаи Хатлон хамчун самти муҳими таъмини бехатарии озуқаворӣ	103
21.	**Бобомуродов Б.Э.** Асосҳои назариявии ҳисобгирии молияи хоҷагиҳои хонавода	107
22.	**Сафаров Қ.С., Султон З.Р.** Баҳодиҳии қарзи бонкӣ дар нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон	113
23.	**Рустам Р. Убайдуллозода Ф.У., Қудратова Ф.Р.** Услусҳои ҳисоббаробаркунии лоҳияҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	124
24.	**Рахимова А.В.** Кредит как фактор развития экономики	129

25.	**Досиев М. Н.** Буҷети давлатӣ ҳамчун омили танзими макроиқтисодӣ дар шароити муосир	133
26.	**Абдулхайров Ф.М., Саёраева Р.Ш.** Аудити дохилӣ: роҳҳои такмили он дар низоми назорати идоракунии корпоративӣ	139
27.	**Шарипова М.М**. Прогнозирования теоретико-методологические основы валютного курса	144
28.	**Пирова М.А., Назарова М. Саидова С.У.** Механизми молиявии рушди соҳибкории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	149
29.	**Сайдуллаев У.У.** Влияние цифровой экономики на телевизионную индустрию Республики Таджикистан	156
30.	**Хасанова Н.Д., Назмидинов Д. К.** Развитие финансовых инноваций как фактор повышения конкурентоспособности коммерческих банков	159
31.	**Низомиддинов С.Ш., Узакова Г.М., Ибрагимова Д.И**. Роль информационных технологий в развитии инвестиционной сферы	165
32.	**Мамадризоева Н.М.** Бюджетно-налоговая политика Республики Таджикистан и ее реализация на современном этапе	168
33.	**Курбонова Ф.А.** Банковские услуги в электронной среде	174
34.	**Солиев Н.А. Гулзода Ҳ.Н.** Проблемы и возможности оптимизации косвенного налогообложения в современных условиях	178
35.	**Холматова Ф.А., Иномова Д.И.** Саҳми молия ва рушди он дар давраи иқтисодиёти бозорӣ	184
36.	**Намозализода Ш.Н. Каримов У.М.** Ҷанбаҳои назариявию амалии таъмини устувории молияи ҷамъияти саҳомӣ	188
37.	**Рахматова Н.М.** Аналитический обзор мировых и отечественных инфляционных процессов в современных условиях	192
38.	**Саидов Р.Н. Солиҳова М.Б.** Баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳолӣ ва пайомадҳои мусбии он	197
39.	**Арабов М.К.** Прогнозирование цен на фондовом рынке с помощью алгоритмов машинного обучения	205
40.	**Азизкулов Б. Ҷ. Гулов Х.Х.** Развитие ипотечного капитала в Республике Таджикистан	209
41.	**Сатторов У.А.** Экономическое содержание влияния цифровизации на эффективность банковской деятельности	213
42.	**Содиков Р.Х.** Управление рисками инвестиционных проектов промышленного предприятия	219
43.	**Джабаров Г.Н.** Инновационный менеджмент: сущность, значение и ее роль в развитии цифровой экономики	224
44.	**Хамидова С.Х., Солиева С.Ҳ.** Идоракунии корпоративӣ ҳамчун роҳи баланд бардоштани иқтидори муассисаҳои молиявӣ	228
45.	**Юсупов И.Н.** Механизмҳои танзими давлатии истеҳсолоти инноватсионӣ	232
46.	**Сафаров Ш.Ш., Нарзулоева Ф.Х. Умарзода У.Н.** Финансовый леверидж и его показатели в рыночной стоимость компании	238
47.	**Мирзозода А.Д. Саъдиева Д.Н.** Муаммоҳои ҳавасмандгардонии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон	245
48.	**Муртазоқулов М.Р.** Развитии цифровая экономика и этапы экономическая категории Республики Таджикистан	252
49.	**Шерматов Ҷ.А., Шамсидинов Х.М.** Усулҳои криптографии ҳифзи маълумот барои бехатарии молявӣ	256
50.	**Одинаев Э.С. Суробова Ш. Ш.**Таъсири низоми андоз ба рушди иқтисодӣ: назария ва амалия	259

51.	**Бобошерова Ф.Г. Тоҳири М.** Зарурати ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ба соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон	267
52.	**Дустова Х.Ф.** Зарурияти таҳлили молиявӣ дар таъмини суботи фаъолияти корхонаҳои комплекси агросаноатӣ	270
53.	**Фатхуддинзода О.Т., Мирджанова М.** Инновации в экономике: роль технологий в устойчивом развитии	275
54.	**Мансуров Ш.М.** Афзалиятҳои рушди бахши молиявӣ дар шароити рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	279
55.	**Тохиров В.С. Абдураҳмонов Т.Х.** Причины и факторы современных банковских кризисов	283
56.	**Албинаи К. Макинаи К. Тоҳири М.** Мушкилот ва самтҳои маблағгузории рушди инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	288
57.	**Хакимова М.С., Мирзоев Ҳ.Ҳ,. Карахонова Н.** Финансовое образование населения в условиях перехода к цифровой экономике	294
58.	**Мирзоев Ҳ.Ҳ., Саъдиев Ҳ.Ф. Рухшонаи М.** Нақш ва аҳамияти буҷети давлатӣ дар идоракунии молияи давлатӣ	298
59.	**Хамидова С.Х., Тошматова М.А.** Таҳқиқоти усулҳои таҳлили оморӣ дар раванди баландбардории иқтидори бонкӣ	302
60.	**Кудратова Ф.Р., Нурмахмадова Р.М. Алиева З.** Теоретические аспекты современного состояния индустриального развития аграрной экономики	307
61.	**Миршарипов Э. Давлатзода Р. Рустамзода М.** Масъалаҳои қарздиҳии соҳаи саноат ва таъмини рушди он дар шароити имрӯза	312
62.	**Қурбонов В. Н. Амрихудозода Г.Т.**Ҷанбаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии таварурум ва механизмҳои паст кардани шиддати таъсири манфии он	317
63.	**Аъзамова Т. Т.** Ҷанбаҳои назариявии хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосир	320
64.	**Қуватзода С. С.** Рушди низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ дар шароити имрӯза	327
65.	**Ҷиҳонова З. А.** Аҳамият ва зарурияти иқтисодии низоми бонкӣ дар ҷомеа	333
66.	**Норжигитов Р.О., Мирзахмедов С.Н.** Цифровые технологии и перспективы их внедрения в финансовую сферу Таджикистана	340
67.	**Кошонова М.Р., Сафарзода М.М., Кошонова Ф.С.** Финансовая безопасность в системе социальной политики республики таджикистан	344
68.	**Мирзоева Е.Ш.** Цифровая стратегия царэс как предпосылка развития инновационных технологий	351
69.	**Саидзода Д.С.** Особенности привлечения инвестиций в сельское хозяйство	355
70.	**Воҳидов У.М., Файзуллоев Б.С.** Арзёбии муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд дар заминаи моделҳои эконометрикӣ	360
71.	**Хаитов С.П., Хаитов С.С.** Принцип работы электронной подписи в сферах налогово-финансовых правоотношений Республики Таджикистан	365
72.	**Алишоев Х.Ҳ** Рушд ва дурнамои низоми молиявӣ ва бонкдории исломӣ	370
73.	**Мамадов С. В.** Мировой опыт обеспечения финансовой безопасности: новые угрозы и пути их преодоления	374
74.	**Курбонов А.К., Назирзода Н.** Таҳлили маъмурикунонии имтиёзҳои андозӣ дар низоми иқтисоди миллӣ	377
75.	**Ҳасанова М.И.** Таъмини самтҳои инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ барои рушди иқтисодиёти минтақа	380
76.	**Кошонова М.Р., Зубайдов Ҷ.И., Асматбекзода Ф.** Такмили механизми молиявии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ	384

Сухани ифтитоҳии ректори ДДМИТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Абдуалимзода Ҳ.А.

Аз соли 2011 то ин ҷониб дар асоси қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзи 7-уми декабр ҳамасола ҳамчун рӯзи иди касбии кормандони мақомоти молия ҷашн гирифта шуда, чун ҷамъбасти солонаи дастовардҳои молиячиён ва муассисаҳои молиявӣ мансуб мебошад. Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон ҳамасола бахшида ба рӯзи иди касбии молиячиён конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ ва ё мизҳои мудавар баргузор меамояд, ки дар он дастоварҳои илмӣ ва таълимии ҳайати профессорону устодон пешкаш карда мешаванд. Соли равон низ идомаи анъанаи тасмим гирифта мебошад.

Гузариш ба модели рушди индустриалӣ - инноватсионӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян карда шудааст, ки ин раванд ба рушди босуръати саноатӣ ва инноватсионӣ асос меёбад. Раванди рақамикунонӣ на танҳо дар самти пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, балки хизматрасониҳои бонкӣ, идоракунии истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ, тандурустӣ ва маориф, савдо ва логистика, ва дигар соҳаҳо ба таври васеъ инкишоф ёфта истодааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои меъёрии ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ ташаккул ёфта истодааст ва якчанд хуҷҷатҳои давлатӣ, аз ҷумла Консепсияи ҳукумати электронӣ, Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва мавриди истифода қарор доранд. Вале истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ ҳануз назаррас нест.

Иқтисоди рақамӣ дар таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нақши муҳимро бозида, соли 2019 ҳиссаи иқтисоди рақамӣ дар ММД-и Ҷумҳурии Халқии Хитой 36,2 фоиз, Кореяи Ҷанубӣ 12 фоиз, Британияи Кабир 8 фоиз, ИМА 6 фоиз ва Россия 3 фоизро ташкил медиҳад.

Тибқи Индекси глобалии ҳамгироӣ дар давоми 15 соли охир суръати рушди иқтисоди рақамӣ дар ҷаҳон нисбат ба рушди иқтисоди ҷаҳонӣ 2,5 маротиба зиёд мебошад. Дар сурати таъмини ҳамгироии пурраи рақамии иқтисоди глобалӣ ММД-и ҷаҳонӣ иловатан ба 23 трлн. доллари ИМА то соли 2025 афзоиш меёбад.

Бо вуҷуди дастовардҳои назарраси таҳияи заминаи ҳуқуқии соҳа, истифодаи тиҷоратӣ ва таъсири иқтисодии бахши ТИК дар Тоҷикистон масъалаҳои таъмини шароити рақобати озод, дастрасӣ ва истифодаи инфиродии алоқаи интернет дар муқоиса ба кишварҳои минтақа беҳбудиро тақозо менамоянд.

Чунончи, индекси омодагии шабакавӣ (Форуми иқтисодии ҷаҳонӣ) Тоҷикистон аз 7 холи имконпазир 3,3 холро соҳиб буда, байни 139 кишвари ҷаҳон мавқеи 114-умро ишғол менамояд.

Бояд қайд кард, ки имрӯз дар зери таъсири инкишофи минбаъдаи низоми иқтисодӣ, рушди уфуқӣ ва амудӣ муносибатҳои бозорӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёт, муносибатҳои молиявӣ ва идоранамоии онҳо нисбат ба давраҳои пеш мураккаб мегарданд. Тамоюлҳо ва муаммоҳои нав дар инкишофи муносибатҳои молиявӣ ва низоми молиявӣ ба вуҷуд меоянд, ки онҳо пайваста гузаронидани ислоҳоти молиявӣ ва таҳияи сиёсати давлатии молиявиро бо назардошти талаботҳои гузариш ба модели рушди индустриалӣ - инноватсионӣ ва равандҳои ҷаҳонишавии иқтисодиёт тақозо менамояд. Консепсия рушди технологияҳои молиявӣ, пардохтҳои ғайринақдӣ ва ташаккули ҷомеаи аз нигоҳи молиявӣ фаъолро дар назар дорад, ки дар соҳаи молиявии самаранок амалкунанда ва инфрасохтори рушднамудаи бозори хизматрасониҳои пардохтӣ нақши калидӣ дорад.

Бахши молия бо истифодаи технологияҳои пешқадам, ба монанди феҳристҳои тақсимгардида, пешниҳоди воситаю маҳсулоти нави молиявӣ, рақамикунонии ҳамаи равандҳои буҷетӣ ва содакунии амалиётҳо аз ҳисоби ҳамгироӣ бо низомҳои

иттилоотии давлатӣ такмил дода мешавад. Ҷомеаи аз нигоҳи молиявӣ фаъол бо дастгирии танзимкунанда татбиқ намудани технологияҳои муосирро амалӣ намуда, дар маҷмӯъ ҳамкории мутақобили ташкилотҳои қарзии молиявӣ, ширкатҳои коммуникатсионӣ ва дигар ширкатҳои соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, ҷиҳати паст кардани хавфҳои амалҳои қаллобӣ дар муҳити онлайн, ҷорӣ намудани маҳсулоти нави хизматрасониҳои молиявии рақамӣ, беҳтар намудани таҷрибаи муштариён ҳангоми истифодабарии хизматрасониҳои муосир ва баланд бардоштани устувории низоми молиявиро дар назар дорад.

Аз ин рӯ, гузаронидани таҳқиқотҳои илмӣ ва пешниҳод намудани тавсияҳои илмӣ оид ба такмили механизмҳои молиявӣ, ки тавассути онҳо самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ таъмин мегардад, зарур мебошад. Дар баробарии ин, омодагии кадрҳои баландихтисос барои бахши молияи рақамӣ, ки ҷавобгӯи талаботҳои замони муосир мебошанд, дар мадди аввал гузошта мешавад.

Дар ҳалли ин ду вазифаи ҳамбаста, коллективи устодони донишгоҳ саҳми худро гузошта истодаанд. Дар соли равон аз тарафи устодон як силсила корҳои илмӣ ба табъ расида, рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ ба ҳимоя пешниҳод гардиданд, ки дар онҳо масъалаҳои асосҳои методологию иниститутсионалии ташаккул ва баамалбарории сиёсати давлатии молиявӣ дар шароити гузариши мамлакат ба марҳилаи рушди индустриалию инноватсионӣ, нақшаи танзими молиявии иқтисодиёт ва самаранокии он дар шароити гузариши мамлакат ба марҳилаи рушди индустриалию инноватсионӣ, муаммоҳои ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ ба рушди иқтисодиёти миллӣ, истифодаи самаранокии онҳо, идоракунии қарзи давлатӣ ва роҳҳои бехатаргардонии он дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва муаммоҳои беҳтаргардонии вазъи молиявии корхонаҳои ҷумҳурӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар соли равон дар раванди баланд бардоштани сифати омодагии кадрҳои баландихтисос дастовардҳои назаррасро низ мушоҳида кардан мумкин аст. Танҳо дар солҳои охир устодони донишкада даҳҳо китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимиро таҳия ва нашр намудаанд. Дар раванди таълим бошад усулҳои муосири таълим ва воситаҳои техникӣ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Теъдоди зиёди донишҷӯёни мо дар озмунҳо ва олимпиадаҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ иштирок намуда, ҷойҳои фахриро ишғол намуданд.

Аҳли устодони донишгоҳи мо Иди касбии хешро бо дастовардҳои назаррас дар раванди таълим ва корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ пешвоз мегиранд ва фахр аз он доранд, ки ба рушди молияи мамлакат бо тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси соҳа ва ҳалли муаммоҳои илмии молиявӣ саҳм гузоранд.

Дар интиҳои суханронии худ донишҷӯён ва коллективи устодони донишгоҳро бо Иди кормандони мақомоти молия аз таҳти дил муборакбод намуда, ба ҳар яки Шумо тани сиҳат, умри дароз, хушбахти ва комёбиҳои беназирро дар зиндагӣ ва фаъолияти илмию эҷодӣ таманно дорам.

Доимо сарбаланду сарфароз бошед.

РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ ВА ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим – *н.и.и. дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи нави рушди устувор қарор дошта он ба таҳкими минбаъдаи суботи иқтисодӣ ва зиндагии шоиста нигааронида шудааст. Вобаста ба тақвияти ин рушди низоми молиявӣ ва иқтисоди миллӣ калиди асосии расидан ба ҳадафҳои стратегии мазкур дар доираи истифодаи имкониятҳои мавҷуда мебошад.

Калимаҳои асосӣ. *иқтисодиёт, ҳадаф, субот, марҳила, низоми молиявӣ, рушд, арзиш, сиёсати иқтисодӣ, пули миллӣ.*

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Республика Таджикистан находится на новом этапе устойчивого развития, ориентированном на укрепление источника экономической стабильности и достойной жизни. В зависимости от этого усиление финансовой системы и национальной экономики является основным ключом к достижению этих стратегических целей в рамках использования имеющихся возможностей.

Ключевые слова. *Экономика, цель, стабильность, этап, финансовая система, развитие, стоимость, экономическая политика, национальная валюта.*

DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SYSTEM AND NATIONAL ECONOMY DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

The Republic of Tajikistan is at a new stage of sustainable development, aimed at strengthening the source of economic stability and a decent life. Accordingly, strengthening the financial system and the national economy is the main key to achieving these strategic goals within the framework of taking advantage of existing opportunities.

Keywords. *Economy, goal, stability, stage, financial system, development, cost, economic policy, national currency.*

Тоҷикистони тозаистиқлол дар марҳилаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ қарор дошта, ҳамеша дар роҳи расидан ба ҳадафҳои устувори худ талош менамояд. Маълум аст, ки роҳи расидан ба истиқолияти комили иҷтимоию иқтисодӣ роҳи душвор буда, Тоҷикистон дар ин роҳ як қатор арзишҳои миллию таърихӣ ва иқтисодию молиявии хуро аз даст дод, то ба як марҳали рушд қарор гирад. Дар сипарӣ намудани ин роҳи душвор хушбахтона саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар баробари дигар корнамоию ҷонфидоиҳо дар арсаҳои гуногуни ҳаёти сиёсию иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии кишвар дар бунёд ва таҳкими низоми бонкии мамлакат низ муҳим ва сазовор арзёбӣ мешавад. Зеро, Сарвари давлати тоҷикон ҳанӯз аз рӯзҳои аввали ба мақоми роҳбарии кишвар интихоб шуданаш бо дарки амиқи муҳиммияти соҳаи мазкур ба масъалаи сиёсати мустақили пулию қарзӣ ва ташкили низоми миллии бонкдорӣ таваҷҷуҳи хос зоҳир мекард. Вале рӯзгори тӯфонхези оғози даврони истиқлол ва ба гирдоби ҷанги дохилӣ кашида шудани кишвар барои ташкилу барқарории чунин низоми ҳаётан муҳим монеа эҷод менамуд.[1] Фароҳам овардани шароити зарурӣ ҷиҳати таҳкими суботи низоми молиявию иқтисодӣ ва аз бунбасти сиёсию иқтисодӣ баровардани

[1] Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон

кишвар дар як давраи ҳасос ва тақдирсоз бори дигар ташаббусҳои Пешвои миллатро пеши назар меорад.

Зеро аз байн рафтани алоқаҳои тиҷоратию иқтисодӣ, халалдор гардидани ҳисоббаробариҳо бо собиқ ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, қатъ гардидани воруди маблағҳои муттамарказ аз буҷети умумииттифоқӣ, якбора боло рафтани нархҳои воридотии захираҳои энергетикӣ, молҳои истеъмолӣ иқтисодиёти мамлакатро фалаҷ кард ва ба хоҷагии халқ миллиардҳо доллари ИМА зарар овард. Новобаста аз оне, ки пас аз соли 1991 иқтисодиёти Тоҷикистон якбора рӯ ба таназзул ниҳод дар ин марҳила роҳҳо ва механизмҳои ислоҳот ба таври зарурӣ коркард мегардид. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар солҳои аввали 1991 баъди пош хурдани ИҶШС иқтисодиёти Тоҷикистон якбора рӯ ба таназзул ниҳод. Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки яке аз масъалаҳои асоссие, ки ба рушд ва вазъи иқтисодиёти давлат баҳо медиҳанд ин ММД-и мебошад ва дар солҳои ававали соҳибистиқлой тамоили манфӣ дошт (диаграмаи 1).

Диаграммаи 1. Рушди нишондиҳандаи Маҷмӯи маҳсулоти дохили дар солҳои 1991-2022 (бо %)

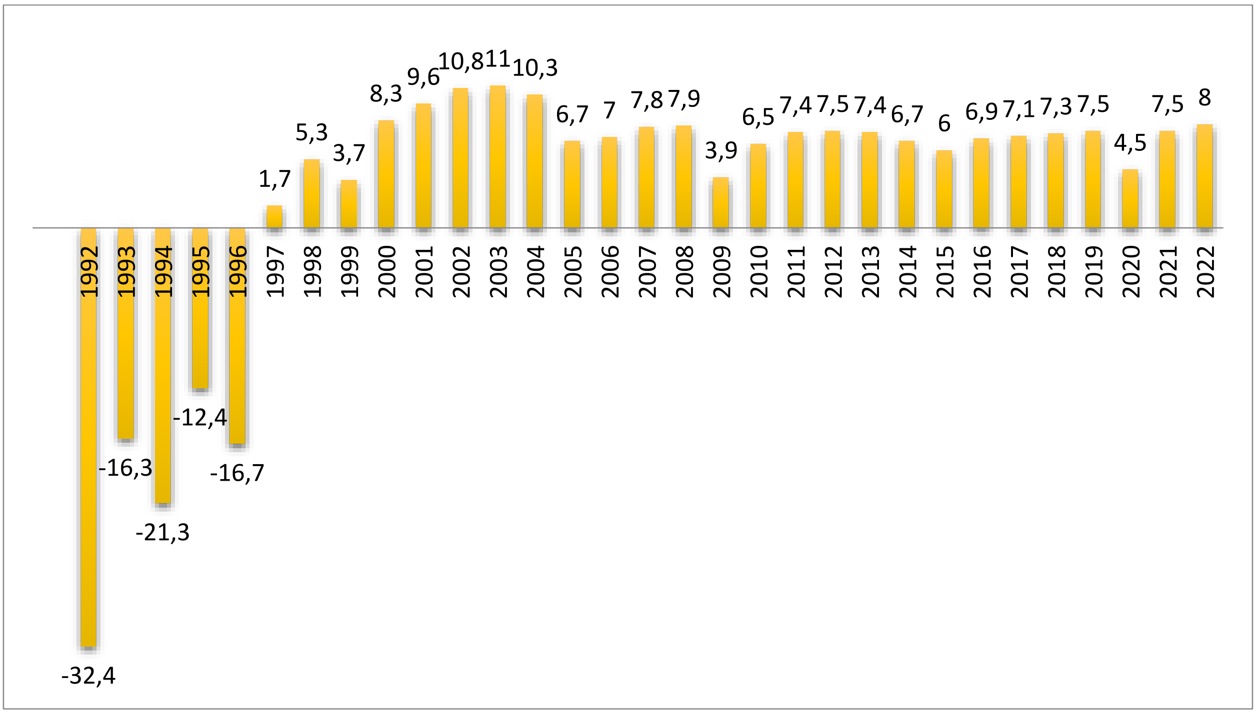

Сарчашма. Дар асоси маълумотҳои рушди низоми бонкӣ дар 25 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022 сохта шудааст.

Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, дар дар чунин марҳалаҳои ҳассос ва душвор дар баробари душвор шудани фазои мураккаби иқтисодӣ, ҳатто вазъият аксари соҳибкорони хориҷӣ бо сабаби хавфи сиёсӣ ва иқтисодӣ, майл ва хоҳиши ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистонро надоштанд, ки ин масъала ҷанбаи дигар душвориҳои кишвари моро ташкил менамуд. Ҳамасола ба ҳисоби миёна ба андозаи 19,8 фоиз коҳиш ёфтани ММД дар Тоҷикистон дар баробари душвориҳои сиёсӣ душвориҳои иҷтимоию иқтисодиро низ ба давлат зам менамуд. Аз маълумотҳои диаграммаи мазкур аён аст, ки баъд аз соли 1991 дар соли 1992 Маҷмӯи маҳсулоти

дохилӣ ба андозаи 32,4% коҳиш ёфт ва ин тамоил то соли 1996 идома пайдо намуд. Баъд аз соли 1996 дар натиҷаи андешидани як қатор чораҳои зарурӣ, аз қабили ба муомилот баровардани пули миллӣ, қабули санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдор, фароҳам овардани инфрасохтори зарурии рушд, тақвияти робитаҳои байналмилалӣ, ташкили сиёсати мукаммали пулию қарзӣ, таъмини суботи низоми бонкӣ ва як қатор масъалаҳои муҳими дигар иқтисодиёти Тоҷикистон тамоили болоравиро касб намуда, ҳамасола ба ҳисоби миён дар ҳаҷми 7,3% таъмин карда мешавад.

Боиси қаноатмандист, ки сатҳи рушди иқтисодиёт ва таъмини мувозинати рушди он дар кишвар пеш аз ҳама аз талошҳои пайвастаи роҳбари олии кишвар ва қабул намудани як қатор барномаю стратегияҳои муҳими давлатӣ мебошад. Ин аст, ки баъд аз соли 2020 дар натиҷаи гирифтани таҷриба аз ҳисоби таъсири манфии

Номгӯи институтҳои молиявӣ	**Солҳо**					**Тағйирёбӣ нисбат ба 2017**
	2017	2018	2019	2020	2021	
Ташкилотҳои қарзию молиявӣ	20 932	21 201	21 975,9	26 307,4	22414,7	7,0%
Бонкҳо	18 237	18 070	18 725,4	22 781,5	18195,0	-0,23%
Ташкилотҳои қарзии хурд	2 696	3 131	3 250,4	3 525,9	4219,7	56,4%
Ташкилотҳои суғуртавӣ	295	372	452,9	412,4	527,3	78,7%
Ташкилотҳои лизингӣ	186	185	221,9	248,6	221,4	19,0%
АСИН	1 391,5	1 412,5	1 432,5	1 484,1	1481,4	6,4%

бемории ҳамагири COVID-19 рушди иқтисодиёти Тоҷикистон дар соли 2021 7,5 ва дар соли 2022 8%-ро ташкил намуд. Таъмини рушди мутавозини масъалаи мазкур боиси рушди низоми молиявӣ дар сатҳи институтҳои молиявию қарзӣ гардид.

Тамоюли сути рушди нишондиҳандаҳои низоми молиявии кишвар агар аз як тараф бо таъсири омилҳои беруна вобаста бошанд аз дигар тараф аз бамаротиб барҳам хурдани низоми бонкӣ ва дигар ташкилотҳои ғайрибонкӣ вобаста мебошанд. Аз ин лиҳоз ҳиссаи ин низом дар ММД-и кишвар тамоюли манфиро касб намуда, ҳиссаи он кам мегардад. Вақеият ва густариши муносибатҳои иқтисодии гуногунҷанба ва фароҳам овардани шароити хуби рушди иқтисодӣ дар кишвар боиси он гардид, ки низоми молиявии кишвар аз ҳисоби равандҳои ҳамгироишудаи байнисоҳавӣ тақвият дода шаванд. Ин аст, ки баъди таъмини рушди иқтисодиёт махсусан пас аз соли 2017 баъди таҷриба таъсири як қатор омилҳои манфии дохилию берунӣ рушд дар бозори молиявии кишвар таъмин гардид, ки тамоили масъалаи мазкурро дар ҷадвали 1 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои пулии низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳои 2017-2021

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф дар асосии маълумотҳои сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон https://www.nbt.tj.

Густариши доимии рушди низоми молиявӣ боиси ба миён омадани имкониятҳои нави молиявӣ гардида дар натиҷа ба таъмини иҷроиши буҷети давлат ва ғанӣ гардонидани он мусоидат менамояд. Чи тавре, ки таҳлили маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳанд ҳиссаи нишондиҳандаҳои низоми молиявии кишвар аз 34,5% соли 2020 ба 24,9% дар соли 2021 баробар гардидааст, ки он муттаносибан дар муқоиса ба соли 2020 9,6% кам гардидааст. Дар сатҳи низоми молиявии кишвар нақши низоми бонкӣ назаррас буда он дар таъмини рушди иқтисодиёти кишвар нақши сазовор дора два ҳиссаи он дар маҷмӯи нишондиҳандаҳои бозори молиявӣ назаррас мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дороиҳои низоми қарзию молиявӣ афзоиш ёфта сатҳи тағйирёбии онҳо дар муқоиса ба соли 2017 дар ҳаҷми 7% афзоиш ёфтаанд. Аммо чунин афзоиш ба низоми бонкӣ вобаста намебошанд. Дар ин давра агар соли 2017 дороиҳои бонкҳо 18237 миллион сомониро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2021 18195 миллион сомониро ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда муттаносибан дар муқоиса ба соли 2017 -0,23% коҳиш ёфтааст. Аммо новобаста аз он, ки шумораи ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ бамаротиб коҳиш ёфтааст, аммо дороиҳои онҳо якчанд маротиб афзоиш ёфта ҳиссаи онҳо дар соли 2022 зиёда аз 26 милиард сомониро ташкил намуд. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки фароҳам овардани шароити зарурӣ ва таъмини механизмҳои самараноки ҳамгироии низоми молиявӣ бо бахши воқеии иқтисодиёт имконият медиҳад, ки ба ҳадафҳои олии ҳукумату кишвар, ки дар барномаву стратегияҳои рушд пешбинӣ шудаанд сарбаландона расем.

Адабиётҳои истифодашуда

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 23.12.2022 сохта шудааст.
2. Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон
3. Дастурамали №176-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» аз 9 октябри соли 2009, таҳти №304, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст (аз 19 ноябри соли 2009, таҳти №550 «ж», дар Вазорати адляи ҶТ ба қайди давлатӣ гирифта шудааст).
4. Дастурамали №186-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ» аз 28 апрели соли 2011, таҳти №73, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст (аз 10 июни соли 2011, таҳти №612, дар Вазорати адляи ҶТ ба қайди давлатӣ гирифта шудааст).
5. Дастурамали №194-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи пасандозҳо ва уҳдадориҳои дигари ба онҳо монанд» аз 25 апрели соли 2012, таҳти №77, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст (аз 4 июни соли 2012, таҳти №238 «е», дар Вазорати адляи ҶТ ба қайди давлатӣ гирифта шудааст).

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА ТАВСИФИ ИҚТИДОРИ МОЛИЯВИИ МАМЛАКАТ

Убайдуллозода Ф.У. - *н.и.и., дотсент мудири кафедраи молияи- Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Дар мақолаи мазкур моҳияти иқтисодии мафҳуми "иқтидори молиявии мамлакат" кушода шуда, равишҳои гуногуни олимони хориҷӣ оид ба мазмуни ин мафҳум таҳлил шудааст. Муаллиф иқтидори молиявии мамлакат ва қисмҳои таркибии онро муайян намудааст. Қайд гардидааст, ки қисмҳои асосии иқтидори молиявии мамлакат инҳо мебошанд: захираҳои молиявӣ, захираҳои сармоягузорӣ, захираҳои қарзӣ, иқтидори буҷетӣ, иқтидори андозӣ, иқтидори қарзӣ, иқтидори инноватсионӣ. Хусусиятҳои хоси қисмҳои таркибии иқтидори молиявии мамлакат тавсиф карда шудааст.

Калидвожаҳо: *иқтидори молиявӣ, захираҳои сармоягузорӣ, захираҳои қарзӣ, иқтидори буҷетӣ, иқтидори андозӣ, иқтидори қарзӣ, иқтидори инноватсионӣ.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ХАРАКТЕРИСТИКА ФИНАНСОВОГО ПОТЕНЦИАЛА СТРАНЫ

В данной статье раскрывается экономическая сущность понятия «финансовый потенциал страны», а также анализируются различные подходы зарубежных учёных относительно содержания этого понятия. Автор определил финансовый потенциал страны и ее составных частей. Отмечается, что основными частями финансового потенциала страны являются: финансовые ресурсы, инвестиционные ресурсы, кредитные ресурсы, бюджетный потенциал, налоговый потенциал, кредитный потенциал, инновационный потенциал. Описаны характерные особенности составных частей финансового потенциала страны.

Ключевые слова: *финансовый потенциал, инвестиционные ресурсы, кредитные ресурсы, бюджетный потенциал, налоговый потенциал, кредитный потенциал, инновационный потенциал.*

ECONOMIC ESSENCE AND CHARACTERISTICS FINANCIAL POTENTIAL OF THE COUNTRY

This article reveals the economic essence of the concept of "financial potential of the country", and also analyzes the various approaches of foreign scientists regarding the content of this concept. The author determined the financial potential of the country and its components. It is noted that the main parts of the country's financial potential are: financial resources, investment resources, credit resources, budget potential, tax potential, credit potential, innovation potential. The characteristic features of the components of the country's financial potential are described.

Keywords: *financial potential, investment resources, credit resources, budget potential, tax potential, credit potential, innovative potential.*

Иқтидори молиявӣ яке аз унсурҳои асосии иқтидори иқтисодӣ ба шумор меравад. Иқтидори молиявӣ, аз як тараф, асосан тақсим ва аз нав тақсимкунии маблағҳо ва селаҳои зарурироро таъмин карда, аз ҷониби дигар, бе иқтидори молиявӣ истифодаи самараноки унсурҳои иқтидори иқтисодӣ, чун истеҳсолӣ, меҳнатӣ, сармоягузорӣ ва ғайра имконнопазир мебошад.

Барои муайян намудани мафҳуми иқтидори молиявии мамлакат шарҳи моҳияти мафҳуми «иқтидор» («потенсиал») ва истилоҳи манбавии он «имконият» («потенсия»)

зарур аст. Дар адабиёти илмӣ потенсия (аз калимаи лотинии potentia - имконият) ҳамчун қобилият; доштани қувваи кофӣ барои амалисозии ин ё он фаъолият, кор; он чизе, ки дар шакли пинҳонӣ (қувваи ниҳонӣ) мавҷуд аст ва метавонад дар шароити муайян зоҳир гардад, фаҳмида мешавад.

«Иқтидор» ҳамчун категорияи иқтисодӣ чунин таъриф дода мешавад: имконият ва тайёрии субъектҳои бозор барои ба ҳамон намудҳои фаъолият махсусгардонида шудан аст, ки бо онҳо дар ҳар як лаҳза бартариҳои мутлақ ва ё муқоисавӣ мавҷуд мебошад.

Истилоҳи «иқтидори молиявӣ» нисбати дигар намудҳои иқтидор (мисол, иқтисодӣ, сармоягузорӣ, андозӣ ва ғайра) ба таври васеъ тадқиқ нагардидааст. Мавҷуд набудани фаҳмиши ягона оиди моҳияти «иқтидори молиявӣ», аз ҷониби бисёре аз олимони иқтисодчӣ монанд ё як чиз дониста шудани иқтидори молиявӣ бо иқтидори сармоягузорӣ ва ё бо иқтидори буҷетӣ ва унсурҳои он, инчунин робитаи тарафайни онҳо, ҷараёни ташкил, истифода ва афзун намудани иқтидори молиявиро мушкил мегардонад.

«Иқтидори молиявӣ» ва «иқтидори сармоягузорӣ» категорияҳои мустақил буда, бо унсурҳо ва механизмҳои таъсиррасонӣ аз ҳам фарқ мекунанд, вале дар баъзе ҳолатҳо бо ҳам пайваст мегарданд – иқтидори сармоягузорӣ як қисми иқтидори молиявиро ба худ қабул менамояд, иқтидори молиявӣ бошад қисми захираҳоест, ки барои сармоягузорӣ равона карда мешавад.

Иқтидори молиявӣ аввалин маротиба дар сатҳи мамлакат дар соли 1970 аз ҷониби Волков А.М. муайян карда шуд. Волков А.М. иқтидори молиявиии мамлакатро бо афзоиши захираҳои молиявии мамлакат алоқаманд шуморида, нақши ҳавасмандкунии иқтидори молиявиро дар пайдо намудани ҷараёнҳои нави истеҳсолӣ қайд намуда буд [1, с.120].

Дар солҳои 90-уми асри XX фаҳмишҳои нав оиди моҳияти иқтидори молиявӣ пайдо шуд. Яке аз чунин фаҳмишҳои нахустин иқтидори молиявиро ҳамчун синоними иқтидори андозӣ муҳокима менамуд. Чунин фаҳмиш бештар хоси мамлакатҳоест, ки дар онҳо шаклҳои федерализми буҷетӣ рушд ёфтааст. Ба ин гурӯҳ мамлакатҳое дохил мешаванд, ки сохти давлатдории федеративӣ (Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Канада, Бразилия, Австралия, Мексика), конфедеративӣ (Швейтсария), инчунин унитарӣ (Япония, Шветсия, Дания) доранд.

Мувофиқи фаҳмиши дигар иқтидори молиявӣ маҷмӯи захираҳои молиявиест, ки барои ҳадафҳои рушди мамлакатҳо ва қонеъ гардонидани талаботҳои иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳрвандон, ҷалбсозии онҳо дар ҳаҷми пурра ҳеҷ гоҳ имконпазир намегардад. Чунин нуқтаи назар имрӯз ҳам мавҷуд аст. Мисол, иқтисодчиёни муосири рус Коломиетс А.Л. ва Мелник А.Д. қайд менамоянд, ки иқтидори молиявии мамлакат маҷмӯи ҳамаи захираҳои молиявии ин ё он мамлакатро дар бар мегирад [3, с.92].

Сабитова Н.М. иқтидори молиявии мамлакатро ҳамчун «қобилияти даромаддиҳии захираҳои мавҷудаи мамлакат ба субъектҳои иқтисодии мухталиф дар давраи муайян» маънидод кардааст [6, с.64].

Иқтисодчии рус Доронина Т.В. иқтидори молиявии мамлакатро ҳамчун ҳаҷми маблағҳое, ки метавонад ба таври объективӣ барои ташкили маҷмӯи маҳсулоти мамлакатвӣ ва таъмини аҳолӣ бо тамоми неъматҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ истифода шавад, муайян кардааст [2, с.13].

Барои муайян намудани мафҳуми иқтидори молиявии мамлакатҳо ду фаҳмиши амиқан таҳлилшударо муҳокима кардан муҳим аст.

1. Фаҳмиши коллективи муаллифони рус таҳти роҳбарии В.Н. Лажентсев, ки иқтидори молиявиро ҳамчун як қисми иқтидори маҷмӯии мамлакат муайян кардаанд. Ба ақидаи онҳо иқтидори молиявӣ натиҷаи моддии татбиқи иқтидорҳои манбавӣ мебошад. Дар фаҳмиши онҳо иқтидори молиявӣ ду мафҳуми манбавиро дар бар мегирад: даромади молиявӣ ва захираҳои молиявӣ. Комёбии ин фаҳмиш дар нишон додани асоси захиравии ташкили иқтидори молиявӣ (активҳои гуногуншакли мамлакатҳо) мебошад [4, с.41].

2. Ба ақидаи иқтисодчии рус Менкова Н.М. иқтидори молиявии мамлакат маҷмӯи қобилияти захираҳои молиявӣ барои ноил шудан ба самаранокии воқеии иҷтимоӣ ва иқтисодии рушди мамлакати муайян мебошад [5, с.130]. Ӯ ба таври махсус қайд менамояд, ки на ҳамаи захираҳои молиявии дар ҳудуди мамлакат ҳосилшуда дар ихтиёри мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ боқӣ мемонад, зеро як қисми онҳо ба буҷетҳои зинаи дигар равона карда мешавад. Аммо захираҳои молиявии ба буҷетҳои зинаҳои дигар равонашавандаро аз таркиби сарчашмаҳои ташкили иқтидори молиявии мамлакат ҷудо намудан номумкин аст, чунки онҳо низ дар истифодаи имкониятҳои мавҷудаи мамлакат ва ҳосил намудани даромадҳо иштирок менамоянд.

Менкова Н.М. иқтидори молиявиро ба ду намуд ҷудо мекунад:

- иқтидори молиявии истифодашаванда (қисми иқтидори молиявӣ, ки истифода гардидааст);
- иқтидори молиявии истифоданашаванда (қисми истифоданашудаи иқтидори молиявӣ) [5, с.139].

Иқтидори молиявии истифодашаванда - захираҳоест, ки ноил шудан ба ҳадафҳои муайяншударо (қонеъ гардонидани талаботҳои иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолӣ) таъмин кардааст.

Иқтидори молиявии истифоданашаванда - захираҳоест, ки ба ҷараёни такрористеҳсол ҷалб нашудаанд ва дар ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда иштирок намекунанд.

Иқтидори молиявии мамлакатро ба таври васеъ ва кӯтоҳ шарҳ додан мумкин аст. Иқтидори молиявии мамлакат ба тариқи васеъ ҳамчун қобилияти низоми молиявии мамлакат оиди таъмини болоравӣ ва рушд дарояндаи дур аз ҳисоби маҷмӯи максималии захираҳои дастрасбуда, ҳамчуни шароити (механизмҳо ва воситаҳои) муҳайё кардаи давлат, ташкилотҳо ва хоҷагиҳои хонаводагии мамлакат барои ташкил, тақсим ва истифодаи ин захираҳо, бо мақсади ноил шудан ба натиҷаҳои муайяни молиявӣ, таъмини такрористеҳсоли васеъ ва рушди иҷтимоӣ, фаҳмида мешавад. Дар ин ҳолат бояд мавҷудияти сарчашмаҳои худии маблағгузорӣ пешбинӣ карда шавад, зеро онҳо талаботҳои асосии мамлакатро таъмин карда, барои дар ҳаҷми зарурӣ ва бо шарти мувофиқ ҷалб намудани сарчашмаҳои берунӣ имкон дода, хаҷми захираҳои молиявиро бо назардошти сатҳи имконпазири хавф ташкил менамоянд.

Дар зери мафҳуми иқтидори молиявии мамлакат ба таври кӯтоҳ маҷмӯи захираҳои молиявии аз ҷониби давлат ва субъектҳои иқтисодиёт ҷалбшударо, ки барои таъмини такрористеҳсоли оддӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати некӯаҳволии аҳолӣ заруранд, фаҳмидан мумкин аст.

Барои таҳлили амиқ таснифи васеи иқтидори молиявии мамлакатро бо назардошти маҷмӯи параметрҳо гузаронидан имконпазир мебошад. Дар чуини ҳолат

ду фаҳмишро ба инобат гирифтан зарур аст: ҷараёнӣ ва унсурӣ. Аз нуқтаи назари фаҳмиши ҷараёнӣ қисмҳои таркибии зерини иқтидори молиявиро ҷудо кардан мумкин аст: захираҳои дар марҳилаи мазкур ташкилшаванда; захираҳои қарзӣ; захираҳои ғуншуда.

Дар шакли умумӣ механизми ташкил ва истифодаи иқтидори молиявӣ унсурҳои зеринро дар бар мегирад [3, 90]:

- маҷмӯи принсипҳое, ки дар асоси онҳо ҷараёни ташкил ва истифодаи иқтидори молиявӣ, баҳисобгирии хусусиятҳои мамлакат, бетанаффусии ҷараёни ташкил ва истифодаи иқтидори молиявӣ, худтаъминкунӣ, робитаи тарафайни унсурҳои иқтидори молиявӣ, такмилдиҳии муносибатҳои молиявӣ, ғункунӣ ва истифодабарии захираҳои молиявӣ, шаффофии ҷараёни ташкил ва истифодаи захираҳо ва иқтидори молиявӣ, шарики давлатӣ-шахсӣ дар соҳаи ташкили захираҳои молиявӣ, то ҳадди ниҳоӣ кам кардани хавфҳо ва ғайра амалӣ мегардад.

- маҷмӯи олотҳои молиявӣ – қарзҳо, вомбаргҳо, андозҳо ва ғайра.

- маҷмӯи усулҳои молиявии баҳодиҳӣ - ҳисобкунии коэффитсиентҳо, таҳлили омилӣ, баҳодиҳии арзишӣ, меъёрӣ, таҳлили калавиш ва дигар нишондиҳандаҳо.

Иқтидори молиявии мамлакат ва қисмҳои таркибии онро шартан дар шакли расм тасвир намудан мумкин аст (расми 1.).

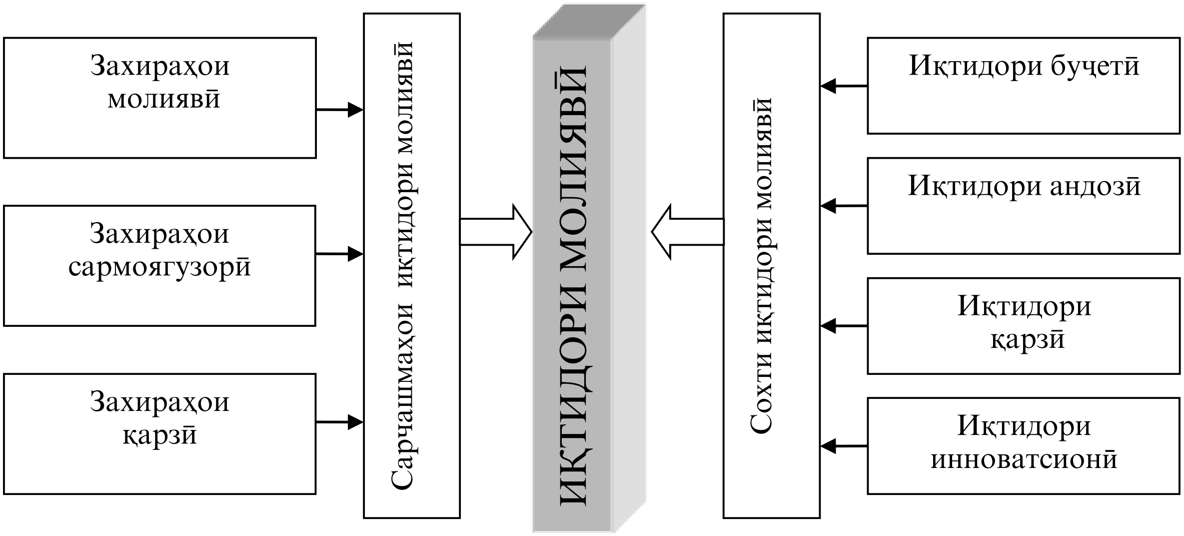

Расми 1. Иқтидори молиявии мамлакат

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Дар зери мафҳуми иқтидори сармоягузорӣ ба таври кӯтоҳ тавсифи сифатии нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ, таъмин будани мамлакат бо омилҳои истеҳсолот (захираҳои табиӣ, қувваи корӣ, фондҳои асосӣ, зерсохтор ва ғайра), талаботи истеъмолии аҳолӣ ва дигар нишондиҳандаҳо фаҳмида мешавад.

Иқтидори қарзии мамлакатро аз ду ҷиҳат муайян намудан мумкин аст. Аз як тараф, иқтидори қарзӣ қисми таркибии иқтидори сармоягузорӣ буда, сармоягузории захираҳои молиявии худии мамлакатро бо мақсади гирифтани фоида ва ё гирифтани захираҳои қарзӣ барои таъмини муваққатии талаботи мамлакат ба захираҳои молиявӣ дар бар мегирад. Аз ҷониби дигар, иқтидори қарзӣ – ин маҷмӯи нишондиҳандаҳоест, ки самаарнокии фаъолияти низоми қарзии мамлакатро баҳогузорӣ менамояд.

Иқтидори молиявии мамлакат миқдоран ҳамчун натиҷаи таъсири тарафайни унсурҳои зерин муайян карда мешавад: иқтидори корхонаҳо ва ташкилотҳо, иқтидори буҷетӣ-андозӣ, иқтидори муассисаҳои қарзӣ, иқтидори ширкатҳои суғурта, иқтидори ширкатҳо ва фондҳои сармоягузорӣ, иқтидори хоҷагиҳои хонаводагӣ.

Бояд ба назар гирифт, ки иқтидори молиявӣ натиҷаи фаъолияти ҳам субъекти алоҳидаи иқтисодиёт, ҳам мамлакат ва ҳам давлат дар маҷмӯъ буда, шароити зарурии таъмини бехатарии иқтисодии мамлакат ва мамлакато мебошад.

Дар кори ташкили иқтидори молиявии мамлакат ҷои махсусро захираҳои молиявии аҳолӣ ишғол менамояд. Ин намуди захираҳои молиявии ғайримарказонидашуда дар таъмини рушди ҷараёнҳои иқтисодӣ бо маблағ иштирок менамояд. Захираҳои молиявии аҳолӣ дар натиҷаи тақсимоти аввалини даромади миллӣ (музди меҳнат ва дигар пардохтҳо ба кормандони соҳаҳои истеҳсолӣ, даромад аз фаъолияти соҳибкорӣ) ва ё дар натиҷаи ҷараёнҳои аз нав тақсимкунӣ дар ҷомеа (мисол, кӯмакпулӣ, музди меҳнати кормандони соҳаҳои буҷетӣ) ба вуҷуд меояд.

Адабиёт

1. Волков А.М. Перспективное планирование финансовых ресурсов. - М.: Финансы. - 2016. - 174 с.

2. Доронина Т.В. Финансово-экономическое обеспечение устойчивости региональных бюджетов: автореф. дисс. ... канд. экон. наук. - М. 2019. - 24 с.

3. Коломиец А.Л., Мельник А.Д. О соотношении финансового потенциала в региональном разрезе. - М.: ЮНИТИ. - 2017. - 328 с.

4. Лаженцев В.Н Финансовый потенциал экономической системы: структура и методика оценки // Современные проблемы науки и образования. - 2021. - №2. - С. 36-47.

5. Менкова Н.М. Системная диагностика экономики региона. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2020. - 232 с.

6. Сабитова Н.М. О понятии финансового потенциала региона и методологии его оценки / Н.М. Сабитова //Финансы. - 2021. - С. 63-69.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛЁБИИ ТАВАРРУМ ВА БАҲОДИИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ҷурахонзода Баҳодур Ҷурахон – *н.и.и.дотсент, муовини якуми ректор оид ба таълими ДДМИТ*

Муқимов Қ.М., *н.и.и., дотсент, мудири кафедраи андоз ва сугуртаи ДДМИТ, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/16, тел: 902644004, qutbiddin-24@mail.ru*

Раҳимов С.Қ., *н.и.и., дотсенти филиали МДТ ДБССТ дар ш. Хуҷанд, тел: 927540047, crahimov80@mail.ru*

Тибқи назария ва амалияи иқтисодӣ таваррум яке аз нишонаҳои номӯътаъдилии макроиқтисодӣ мебошад. Мавҷудияти таваррум маънои онро дорад, ки байни талаботи умум ва маҷмуаи пешниҳодҳо номутаносибии макроиқтисодӣ мавҷуд аст. Яке аз ҳолате, ки дар иқтисодиёт мавҷуд будани таваррумро нишон медиҳад ин баландшавии дараҷаи умумии нарх мебошад. Бинобар ин, барои чен намудани сатҳи таваррум дар илми иқтисодии ҷаҳонӣ низоми нишондиҳандаҳо коркард карда шудааст, ки онҳоро дар кулли адабиётҳои таълимии иқтисодӣ оид ба назарияи иқтисодиёт, макро ва микро иқтисодиёт дарҷ намудааст. Бо тарзи дигар гуем мазмун ва мундариҷаи нишондиҳандаҳои таваррум пурра дар адабиётҳои иқтисодӣ таърифу тавсиф карда шуда, тартиби ҳисоби онҳо пурра навишта шудааст. Ба ин нигоҳ накарда

дар мақолаи мазкур онҳоро мо ба низом дароварда дар шакли ҷадвали 1 пешниҳод намудем, ки дар поён пурра истода мегузарем.

Боиси қайд аст, ки дар низоми нишондиҳандаҳои ченкунии таваррум ҷойи махсусро индекси нархҳо ишғол менамояд, зеро онҳо имкон медиҳад, ки тағирёбии нисбии дараҷаи миёнаи нархҳоро дар давраи муайян инъикос намояд ва дар натиҷаи муқоисаи онҳо дараҷаи таваррумро низ ҳисоб кардан имконият пайдо мегардад.

Бо воситаи нишондиҳандаҳои муайян ба ҷараёни таваррум баҳои миқдорӣ дода мешавад, ки ин на танҳо аз нуқтаи назари макро ва ҳам аз нуқтаи назари микроиқтисодиёт низ аҳамияти бузург дорад, зеро дар таҳия намудани сиёсати пулии қарзӣ, сиёсати андозию буҷетӣ, сиёсатҳои сохторӣ дар миқёси миллӣ ба ҳисоб гирифтани дараҷаи таваррум хело аҳамияти бузург дорад. Илова бар он, дар низоми микроиқтисодӣ ҳар як молистеҳсолкунанда, қарздиҳанда, қарзгиранда ва истеъмолгар маҷбур аст, ки дар тули фаъолияти худ ба масъалаҳои таваррум диққати махсус диҳад. Зеро сатҳи баланди таваррум омили вайроншавии фаъолиятро пайдо карданаш мумкин аст.

Ба ақидаи мо кулли нишондиҳандаҳои таваррумро ба ду гурӯҳи калон ҷудо кардан мумкин аст, ки як қисми онро чун нишондиҳандаҳои мустақим, ки бевосита сатҳи таваррумро инъикос менамояд ва ғайримустақим, ки бо воситаи дигар нишондиҳандаҳо оид ба баландшавии сатҳи нарх дар ҷомеа маълумот гирифтан мумкин аст (ҷадвали **1.**).

Ҷадвали 1. Усулҳои ҳисобу китоб намудани сатҳи таваррум дар илми иқтисодиёти муосир

Номгӯи нишондиҳанда	**Мундариҷаи ҳисобу китоб**	
	Формулаи ҳисоб	**Моҳият**
Нишондиҳандаи мустақим		
Индекси нархҳои истеъмолӣ (индекс Ласпейрес)	$J_{\text{ини}} = \frac{\sum P_1 Q_1}{\sum P_1 Q_0}$	Бо мурури вақт тағйир ёфтани дараҷаи умумии нархи сабади истеъмолии дар давраи ҷорӣ, тақсим ба нархи сабади истеъмолии давраи гузашта (бо %)
Дефлятори ММД (индекс Пааше)	$J_{\text{ини}} = \frac{\sum P_1 Q_1}{\sum P_1 Q_0}$	Тақсими ММД бо нархҳои ҷорӣ ба ММД-и ҳақиқӣ, яъне бо нархи муқоисавӣ (бо %)
Дараҷаи таваррум	$T_{\text{тав}} = \frac{J_{\text{ини ҷ}} - J_{\text{ини б}}}{J_{\text{ини б}}}$	Индекси нархи ҷорӣ тарҳи (минуси) индекси нархи давраи базавӣ тақсими нархи давраи базавӣ (бо %)
Қоидаи «70»	$= \frac{70}{\text{Сатҳи таваррум}}$	Адади 70 тақсими сатҳи таваррум
Индекси арзиши ҳаёт	Инд. сабати истеъм./ Хароҷ. ҳақиқӣ ба саб.истеъм.	Тамоюли арзиши сабади молҳои истеъмолӣ ва хизматрасонӣ дар муқоиса бо сохти хароҷотҳои истеъмолии аҳолӣ
Индекси қобилияти харидории пул	$K_{\text{пул}} = \frac{1}{T_{\text{тав}}}$	Мутаносибии чапа ба сатҳи таваррум
Нишондиҳандаҳои ғайримустақим		
Индекси таъминоти	$\frac{\text{Зах.молӣ}}{\sum \text{амонат пулӣ}} * 100$	Тақсимоти захираҳои молӣ ба маҷмуаи амонатҳои пулии аҳолӣ зарби сад

Индекси хароҷоти зиндагӣ	$\frac{\text{Даром. аҳолӣ}}{\text{Хароҷоти аҳолӣ}}$	Тақсимоти даромадҳои аҳолӣ ба хароҷотҳои аҳолӣ (бо %)
Муқоисаи индекс нархҳои дороиҳо бо истеъмолӣ	$\frac{J_{\text{дороиҳо}}}{J_{\text{ини}}}$	Тақсими индекси нархҳои дороиҳо ба индекси нархҳои молҳои истеъмолӣ
Тағирёбии қурби асъор	Нархи як сомонӣ бо асъорҳои хориҷӣ	Муқоисаи паритети қобилияти харидории асъори миллӣ бо дигар асъорҳои хориҷӣ
Коэффитсиенти монетизатсия	$\frac{\text{Хаҷми пул}}{\text{ММД}} * 100$	Тақсими ҳаҷми массаи пулӣ М2 ба арзиши ММД (бо %)

Ҷадвал аз ҷониби муаллиф дар асоси сарчашмаҳои зерин таҳия карда шудааст: Большой экономический словарь./Под ред. Борисова А.В. – М.: Книжный мир, 2008. – 789 с.; Самуэльсон П., Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. – М.: «Бином», Лаборатория базовых знаний», 1997.; Булатов А.С. Экономика: учебник. – М.: Знание, 2009.; Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика / Пер. с англ. – М.: Изд-во МГУ: ИНФРА-М, 1997.

Чӣ хеле ки дар ҷадвал оварда шудааст, бо нишондиҳандаи мустақим, яъне индекси нархҳо, сатҳи таваррум, қобилияти харидории пул имкон ҳаст, ки бо тарзи кушод ба баландшавии нархҳо баҳогузорӣ намоем. Вале дар ин самт вақте, ки индекси нархҳои истеъмолӣ ҳисоб карда мешавад маҷмӯаи молҳое, ки таҳқиқ карда мешаванд, дар баъзе ҳолатҳо гуногунанд. Дар бештар ҳолатҳои ба маҷмӯаи молҳо, ки аз рӯи он индекси нархи истеъмолӣ ҳисоб карда мешавад аз 25 номгӯи маҳсулотҳои истеъмолӣ, дар баъзе ҳолатҳо аз 40 номгӯй ва баъзан аз 70 номгӯй иборат мебошанд. Чӣ тавре ки аз назария маълум аст, зиёдшавӣ ё камшавии шумораи гурӯҳи молҳо барои бақайдгирии нарх аз сиёсати давлат вобаста аст, тағйироти номгӯи молҳои истеъмолӣ, ҷаҳишҳо дар сохтори истеҳсолот, дараҷаи даромаднокии аҳолӣ тағйир дода мешавад.

Дар бештар ҳолатҳо барои муайян кардани миқдори солҳое, ки дар тӯли давомнокиаш дараҷаи нарх ду маротиба зиёд мегардад, дар илми иқтисодиёт қоидаи «70» истифода бурда мешавад. Дар асоси истифодабарии усули мазкур пас аз чанд сол дараҷаи нарх дар кишвар ду маротиба зиёд мешавад, муайян карда мешавад. Бо ақидаи олимон интихоби адади «70» аз он бармеояд, ки ҳисобу китобҳо дар бонкҳо бо фоизи мураккаб ба роҳ монда шудааст.

Дар илми иқтисодиёт дар қатори нишондиҳандаҳои мустақим нишондиҳандаи ғайримустақим низ васеъ истифода бурда мешавад. Номгӯи онҳо ки дар ҷадвали боло инъикос гардидааст, дар умум оид ба баландшавии сарбории таваррумро дар ҷомеа нишон медиҳад. Дар зумраи чунин нишондиҳанда инҳоро қайд кардан мумкин аст: *нисбати захираҳои молӣ ба ҳосили ҷамъи маблағҳои пасандозҳои аҳолӣ, муқоисаи даромадҳои аҳолӣ нисбати хароҷотҳо, индекси нархҳои дороиҳо (саҳмияҳо, амволи ғайриманқул) бо муқоиса ба нарҳои истеъмолӣ ва ғайраҳо.* Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо хафви зиёдшавии сатҳи таваррумро бо тарзи ғайримустақим барои маънидод намудан имконият медиҳад.

Дар шароити муосир баҳодиҳӣ ба тағирёбии дараҷаи нарх яке аз масъалаҳои актуалӣ мебошад. Ин ҳолат бо масъалаи таҳияи сиёсати давлатӣ дар самти танзими иқтисодиёт вобастагӣ дорад, ки аз ҷониби олимон, тадқиқотчиён дар ҳама давру замон мавриди тадқиқ қарор дорад. Мафҳуми қобилияти харидории пул аслан муҳтавои

тамоюлҳои таваррумро инъикос менамояд. Дар ин замина, иқтисодшиноси ватанӣ Т.Р. Ризоқулов қайд мекунад: "*таваррум ҳангоми гузариш аз иқтисоди маъмурӣ ба шароити бозаргонӣ танҳо бо болоравии умумии нархҳое, ки дар илми иқтисодшиносии ғарбӣ қабул карда шудааст, наметавонад шарҳ дода шавад. Азбаски, дар ин ҷо тамоми қонунҳои бозор ҳоло татбиқи худро наёфтаанд, бинобар ин, вақте сухан дар бораи таваррум меравад, бояд раванди беқурбшавии пулро, ки дар паст шудани қобилияти харидории пули миллӣ, яъне тамоюли паствавии шумораи молҳо ва хидматҳо барои як воҳиди пулӣ харидоришуда фаҳмида шавад*".[2]Маҳз ҳамин намуди таваррум ба иқтисодиёти имрӯзаи давраи ташаккул ва рушди ниҳодҳои бозаргонӣ хос буд. Аз ин рӯ таъкид кардан мумкин аст, ки тавассути назорати сатҳи таваррум қобилияти харидории пулро назорат кардан мумкин аст.

Дар илми иқтисодиёт нишондиҳандаи қобилияти харидории пул ҳамчун қимати баръакси сатҳи таваррум ё индекси нархҳои кишвар ҳисоб карда мешавад.[3] Дар шакли формула ин чунин ифода меёбад:

$$\textbf{Қобилияти харидорӣ} = \frac{1}{T_{\text{таваррум}}}$$

Ба ибораи дигар, тағйирёбӣ дар арзиши пул бо сатҳи ҷории таваррум дар кишвар тавсиф шуда буд ва аксарияти олимон дар тадқиқотҳои худ барои муайян кардани қобилияти харидории пул ба ҳамин равиш диққат додаанд. Аммо, дар илми иқтисодшиносии муосир кӯшишҳои мухталифи муайян кардани сатҳи қобилияти харидории пул мавҷуданд, ки дар ин замина ақидаи иқтисодшиноси ватанӣ, узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Л. Ҳ. Саидмуродов ҷолиб аст. Аз ҷумла, ӯ қайд мекунад, ки қобилияти харидории сомонӣ дар асоси индекси нархҳои истеъмолӣ камбудиҳои муайян дорад, зеро нархи молу хидматрасонии инвеститсиониро ба назар намегирад. Аз ин рӯ, қобилияти харидории пули миллӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ бояд тавассути индекси дефлятори ММД ($J_{ММД}$) бо истифодаи формулаи зерин ҳисоб карда шавад: $J_{п.q}$/= 1- ($J_{ДММД}$ - 1)".[4]

Тавассути методикаи мазкур ҳисоб кардани индекси қобилияти харидории сомонӣ аз рӯи дефлятори ММД зарур аст. Маълум аст, ки тибқи талаботҳои байналмилалӣ барои таҳлили босифати иқтисодӣ ҳисобкунӣ дар асоси дискретиро (ҳам бо нархҳои ҷорӣ ва ҳам бо нархҳои доимӣ) ба роҳ мондан зарур аст. Аз ин сабаб, дар маҷмӯаҳои оморӣ қайд карда шудааст, ки арзёбии ММД бо нархҳои доимӣ ба заминаи муайяншуда бо нархҳои миёнаи давраи заминавӣ ҳисоб карда мешавад. Консепсияи нархҳои доимӣ. барои давраи заминавӣ ҷиҳати баҳогузорӣ бо нархҳои доимӣ дар дилхоҳ давра (моҳ, семоҳа ва сол) қабул карда мешавад. Тибқи консепсияи нархҳои доимӣ ба сифати давраи заминавӣ як сол тавсия дода мешавад, зеро нархҳо метавонанд дар муддати кӯтоҳ тағйиротҳои мавсимӣ дошта бошанд. Аз ин рӯ, барои сохтани силсилаи пайдарҳамии ҳисобҳо, ки бо нархҳои доимии солҳои заминавӣ ҳисоб карда мешаванд, бо истифода аз тартиби пайвасткунӣ ба як замина оварда мешаванд.

---

[2] Ризокулов Т.Р. Проблемы инфляции в экономике Республики Таджикистан. (монография). - Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 47
[3] Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. — М.: «БИНОМ», «Лаборатория Базовых Знаний», 1997. — 800 с.: ил.
[4] Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2005. – 260 с., С. 154

Барои баҳодиҳӣ ба “иқтидори таваррум” аз ҷониби олими рус Д.Р. Белоусов чор намуди методикаи баҳодиҳӣ пешниҳод карда шудааст, ки онҳо аз усулҳои зерин иборат аст:

1. Ҳаҷми даромадҳо, маблағгузории хароҷотҳои истеҳсолиро баҳри таъмини такрористеҳсолоти содда дар шароити баландшавии нарх ба захираҳо таъмин менамоянд;

2. Фарқият байни хароҷотҳо ва ҳаҷми реалии даромадҳо мебошад, ки дар умум ҳаҷми даромади таваррумро ифода менамояд;

3. Дараҷаи “иқтидори таваррум” ҳамчун тақсимоти даромади умумии талабкардашуда ба даромади ҳақиқӣ ҳисоб карда мешавад.

4. Афзоиши қимматшавии маҳсулот, ки талабот ба захираҳои молиявиро таъмин менамояд низ чун иқтидори таваррумӣ ҳисоб карда мешавад.[5]

Усулҳои қайдгардидаи олими мазкур дар ҳисоб намудани “иқтидори таваррум” бевосита аҳамияти бузург дорад.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки “интизории таваррумӣ” аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ хело баланд аст ва он хавфи зиёд дорад. Интизории таваррумиро, ки бо тарзи ғайримустақим “иқтидори таваррум”ро инъикос менамояд, гуфтан мумкин аст. Аз ин лиҳоз, усулҳои баҳодиҳии интизории таваррумиро чун усулҳои баҳодиҳӣ ба “иқтидори таваррумӣ” ҳисоб кардан мумкин аст, ки ҳоло онҳоро бо тарзи кутоҳ дида мебароем.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ чор усули баҳодиҳии интизории таваррумро аз ҳам фарқ менамояд: *усулҳои эконометрикӣ, пурсишҳои сотсиологӣ, индикаторҳои биржавӣ, усули истифодабарии маълумотҳои калонҳаҷм (усули BD - Big Data).*[6]

Дар ин ҷода ба мазмун ва мундариҷаи усулҳои мазкур каме аҳамият медиҳем ва онро таҳлил менамоем. Якум ба усули “пурсишҳои сотсиологӣ”, ки он дар асоси пурсишҳои шаҳрвандони оддӣ, ё ин ки экспертҳое, ки дар соҳаҳои худ мутахассисони варзида ба ҳисоб меравад дар шакли анкета гузаронида шуда ва натиҷаҳои он ба нашр мерасанд.

Индикаторҳои биржавӣ бошад, дар асоси ахборотҳои дохилаи биржавӣ оид ба низоми фоиз, даромаднокии коғазҳои қимматнок, бафурӯшравии пардохтпазирии дороиҳо, индексатсияи коғазҳои қиматнок ва ғайраҳо ҳисоб карда мешавад.

Дар шароити муосир дар баҳодиҳии “интизории таваррумӣ” истифода бурдани усулҳои анбори маълумоти калонҳаҷм (усули BD - big data) ояндаи бузург дорад. Вале барои ин маълумотҳои зиёди калонҳаҷм ва реалӣ аз шабакаи Интернет, аз ҳисоботҳои мақомотҳои давлатӣ, хусусӣ ва дигари дахлдор оид ба нархҳо, мол ва хизматрасониҳо, тарофаҳо факту рақамҳои заруриро дастрас намудан зарур аст, ки ҳоло ин масъала дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон каме бошад ҳам мушкилот дорад. Бинобар ин истифодабарии усули анбори маълумоти калонҳаҷм (усули BD - big data) новобаста аз он, ки ояндаи бузург дорад, ҳоло дар иқтисодиёти кишвари мо натиҷаҳои дилхоҳ надоданаш мумкин аст.

---

[5] Белоусов Д.Р. Механизм инфляции в современной экономике России (финансово-воспроизводственный аспект). // Диссертация на соискание ученной степени кандидата экономических наук. – М.; 1998, - С.16-17

[6] Балацкий Е. В., Юревич М. А. Измерение инфляционных ожиданий: традиционные и новаторские подходы // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. 2018. Т. 34. Вып. 4. С. 534–552. https://doi.org/ 10.21638/spbu05.2018.403

Барои ҳамин дар шароити муосир дар ҷумҳурӣ хуб мешуд усулҳои экономтерикиро васеъ истифода барем. Дар ин самт боиси қайд аст, ки дар ҳисобу китоби интизории таваррум формулаи зеринро истифода бурдан мумкин аст, ки он ба тамоилҳои пештара асос ёфтааст[7].

$$\pi_t^e = (1/4) \times \left(\pi_{t-1} + \pi_{t-2} + \pi_{t-3} + \pi_{t-4}\right)$$

Дар ин ҷо: π_t^e – интизори таваррумӣ дар иқтисодиёт дар умум дар давраи t; tn – қиммати таваррумӣ ҳақиқӣ нисбати давраи ҷорӣ t.

Истифодабарии формулаи мазкур, асосан ба усули экстраполятсионӣ такя карда шудааст, яъне тамоюли таварруме, ки дар давраи пешина мавҷуд буд ба ояндаи наздик гузаронида мешавад.

Ҳамчун альтернатива ба усули мазкур аз ҷониби олимон дигар формулаи ҳисоб кардани “интизории таваррумӣ” пешниҳод карда шудааст, ки он ба тамоюлҳои дар оянда ба вуҷуд меомада такя карда мешавад. Формулаи мазкур[8] дар поён оварда шудааст:

$$\pi_t - \pi_t^e = a + bx_t + e_t,$$

Дар ин ҷо π_t^e – интизори таваррумӣ π_t - қиммати таваррумӣ ҳақиқӣ, x_t – таъғирёбандае, ки фарқияти байни ҳақиқӣ ва иқтидории дараҷаи рушди иқтисодиётро нишон медиҳад (ҳаҷми ММД-и реалӣ ва иқтидорӣ (потенсиалӣ)), e_t – адади тасодуфӣ.

Боиси зикр аст, ки ҳар як усулҳои қайд гардида, оид ба баҳодиҳӣ ба интизории таваррумӣ бартарият ва норосиҳои худро дорад. Новобаста ба ин истифодабарии ин ё он усули баҳодиҳии интизории таваррумӣ дар ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодиёт аҳамияти басо муҳим дорад. Дар оянда истифодабарии усули анбори маълумоти калонҳаҷм (усули BD - big data) бештар паҳн мегардад. Зеро имрӯз рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ бештар ба технологияи инноватсионӣ асос ёфта истодааст ва вобаста ба ин дар ҷомеа массивҳои иттилоотӣ, ки бо факту рақамҳои нав дар тамоилҳои иқтисодӣ пурра гардида истодааст, имкон медиҳад, ки сегментҳои иттилоотӣ бештар тараққӣ ёбанд.

Сатҳи афзоиши нарх (баландшавии дараҷаи таваррум) яке аз нишондиҳандаҳои калидии ҳолати иқтисодиёт мебошад, бинобар ин пешгӯӣ намудани он дар назария ва амалия аҳамияти ҷиддӣ дорад. Дар илм ва амалияи ҷаҳонӣ таҷрибаи хело зиёд ва усулҳои пешгӯикунии тамоюли нарх барои давраҳои кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат ғанӣ гаштааст. Аз ин лиҳоз, усулҳои пешгӯикуние, ки дар илми иқтисодиёт бештар паҳн гардидааст, ҳамчун методикаи таҳқиқот, ки барои оянда дар илми иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдан мумкин аст, дида мебароем. Бо тарзи умум гуфтан ҷоиз аст, ки кулли равияҳои пешгӯикунии афзоиши сатҳи нархҳоро шартан дар адабиётҳои иқтисодӣ ба 3 гурӯҳ тақсим кардааст: *«1) пурсишҳо, 2) усулхои математикӣ, 3) моделонӣ бо ҳисоби баҳодиҳии экспертӣ*[9]*»*.

---

[7] Ball L., Mazumder S.Inflation dynamics and the great recession // Brookings Papers on Economic Activity. 2011. P. 337–406.
[8] Coibion O., Gorodnichenko Y.Is the Phillips curve alive and well after all? Inflation expectations and the missing disinflation // American Economic Journal: Macroeconomics. 2015. Vol. 7, No. 1. P. 197–232.
[9] Балацкий Е. В., Юревич М. А. Прогнозирование инфляции: практика использования синтетических процедур. Мир новой экономики.2018;12(4):20-31.

Ҳар яки онҳо бо механизм ва услубҳои худ гузаронида мешаванд ва дар ин ҷода бештар ба таҳқиқи моделҳои пешгӯикунии таваррум таваҷҷӯҳ медиҳем. Моделҳои пешгӯикунии таваррум якомила ва бисёромила мебошанд, ки дар адабиёти иқтисодии муосир ҳоло зиёда аз 20 намуди ин моделҳои пешгӯикунии таваррумро истифода бурда истодаанд.

Ба моделҳои бисёрпаҳнгашта моделҳои зеринро ворид кардан ҷоиз аст, ки онҳоро дар ҷадвали 2. инъикос намудем.

Ҷадвали 2. -Моделҳои пешгӯикунии сатҳи афзоиши таваррум дар илми иқтисодиёт

Номгӯъ	Формулаи ҳисоб	Сарчашма
Модели тағйиротҳои тасодуфии гумроҳгашта (RW)	$\pi_{t+h} = \frac{1}{4}\sum_{i=1}^{4}\pi_{t+1-i} + \varepsilon_{t+h},$	Atkeson A. et al. Are Phillips curves useful for forecasting inflation? Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review. – 2001. -№25(1). –C.2–11.
π_t - сатҳи таваррум дар давраи t; h — давраи пешгӯикуни; ε_{t+h} – хатогии тасодуфӣ		
Модели мустақими авторегрессионӣ	$\pi_{t+h} = a + \sum_{i=1}^{p} b_i \times \pi_{t-i} + \varepsilon_{t+h},$	Моисеев С. Р. Аналитика центральных банков: обзор эконометрических моделей. // Финансы и кредит. – 2000. - № 11. – С. 119–124.
π_t - сатҳи таваррум дар давраи t; h — давраи пешгӯикуни; ε_{t+h} – хатогии тасодуфӣ; a,b - коэфсиентҳои омилӣ;		
Модели интегриронии авторегресионӣ	$(\Delta^d \pi_t) = a + \sum_{i=1}^{p} b_i \times \Delta^d \pi_{t-i} + \sum_{j=1}^{q} c_j \times \Delta^d \varepsilon_{t-j} + \varepsilon_t$	Турунцева М. Ю., Астафьева Е. В., Петренко В. Д. Прогнозирование инфляции: эмпирика и реальность. Экономика. Налоги. Право. 2014. - №1. С.53–57.
p — тартиби авторегрессионӣ; q — қиммати ғеҷиши миёна; d — қиммати фарқият; π_t - сатҳи таваррум дар давраи t; h — давраи пешгӯикуни; ε_{t+h} – хатогии тасодуфӣ; a,b - коэфсиентҳои омилӣ;		
Модел дар асосии каҷхаттаи Филлипс	$\pi_t = a + b\pi_{t-L} + cu_{t-L} + dz_{t-L} + \varepsilon_t$	Gordon R. Inflation, Flexible Exchange Rates, and the Natural Rate of Unemployment. In Workers, jobs and inflation. Baily M., ed. Washington: Brookings; 1982:88–152.
U_t – сатҳи бекорӣ; z_t – таъғирёбандаи касри пешниҳод; L — воҳиди давомноки; π_t - сатҳи таваррум дар давраи t; ε_{t+h} – хатогии тасодуфӣ; a,b - коэфсиентҳои омилӣ;		

Моделҳои авторегрессионии векторӣ	$\begin{cases} Y_{1t} = a_1 + b_1 Y_{1t-1} + c_1 Y_{2t-1} + d_1 X_{1t-1} + e_1 X_{2t-1} + \varepsilon_{1t} \\ Y_{2t} = a_2 + b_2 Y_{1t-1} + c_2 Y_{2t-1} + d_2 X_{1t-1} + e_2 X_{2t-1} + \varepsilon_{2t} \end{cases}$	Sims C. A. Interpreting the macroeconomic time series facts: The effects of monetary policy. European Economic Review. 1992. -№ 5 (36). – P. 975–1000.
Y_{1t}, Y_{2t} – таъғирёбандаи эндогенӣ; X_{1t}, X_{2t} – таъғирёбандаи экзогенӣ; ε_{1t}, ε_{2t} – хатогии тасодуфӣ; a,b,c,d,e - коэффсиентҳои омилӣ;		

Ҷадвал аз ҷониби муаллиф дар асоси сарчашмаи зерин таҳия карда шудааст: Faust J., Wright J. H. Forecasting inflation.// Handbook of economic forecasting. – 2013. № 2. - С. 56.

Дар асоси омӯзиши моделҳои дар боло зикрёфта қайд кардан ҷоиз аст:

Якум, дар илми иқтисодиёти муосир усулҳои гуногуни методии пешгӯикунии таваррум мавҷуд аст, ки ҳар яки онҳо ҷабҳаҳои манфӣ ва мусбии худро доранд.

Дуввум, фаъолият дар самти пешгӯикунии таваррум сараввал аз интихоби усули аниқ ва бештар мутобиқ будаи он ба иқтисодиёти ин ё он кишвар бояд оғоз гардад.

Саввум, то давраи муосир дар илм ва амалияи ҷаҳонӣ усулҳо ва моделҳои пешгӯикунии таваррум хело зиёд ба роҳ монда шудааст, ки он барои тадқиқотчӣ маҷмаи воситаҳо барои коркард намудани пешгӯии таваррум имконият фароҳам меорад.

Чорум, дар вақти интихоби ин ё он равияи методии пешгӯикунӣ дар навбати аввал сатҳи рушди ҳар як давлат, давраи таҳқиқот, мутобиқати модели интихобшуда ба хусусиятҳои хоси кишварҳо низ ба инобат гирифта мешавад.

Панҷум, дар шароити муосир, ки бештар кишварҳои ҷаҳон, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати кушоди иқтисодӣ дорад, зарур аст, ки дар вақти пешгӯикунии таваррум на як модели хоса, балки дар асоси якчанд моделҳои пешгӯикунӣ истифода хоҳад шуд. Зеро чунин муносибат имкон медиҳад, ки ҷабҳаҳои мусбии бисёр моделҳои зиёдро имкон медиҳад дар худ инъикос намояд ва пешгӯии коркардашуда бо тарзи системавӣ ва комплексӣ бошад. Чунин муносибат барои баланд бардоштани саҳеҳияти пешгӯӣ низ таъсир мерасонад.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Ризокулов Т.Р. Проблемы инфляции в экономике Республики Таджикистан. (монография). - Душанбе: «Ирфон», 2006. – С. 47;

2. Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. Экономика: Пер. с англ. — М.: «БИНОМ», «Лаборатория Базовых Знаний», 1997. — 800 с.: ил.;

3. Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2005. – 260 с., С. 154;

4. Белоусов Д.Р. Механизм инфляции в современной экономике России (финансово-воспроизводственный аспект). // Диссертация на соискание ученной степени кандидата экономических наук. – М.; 1998, - С.16-17;

5. Балацкий Е.В., Юревич М.А. Измерение инфляционных ожиданий: традиционные и новаторские подходы // Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика. 2018. Т. 34. Вып. 4. С. 534–552. https://doi.org/ 10.21638/spbu05.2018.403;

6. Ball L., Mazumder S.Inflation dynamics and the great recession // Brookings Papers on Economic Activity. 2011. P. 337–406.

ИСТИФОДАБАРИИ МАБЛАҒҲОИ БУҶЕТӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ИҶТИМОЙ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Нурализода Амрулло Назрулло, *н.и.и., дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 918-75-76-68, E-mail: amrullon@mail.ru.*

Аннотатсия: *Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои муҳими маблағгузориҳои буҷетӣ ба соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ оварда шудааст. Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «хизматрасонии иҷтимоӣ» нисбатан кам истифода мешавад. Мувофиқи ақидаи як қатор олимон, хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар шароити муосир ҳамчун яке аз самтҳои кори иҷтимоӣ ва шакли ташкилии ин намуди фаъолияти иҷтимоӣ баромад мекунад, ки ҳамчун системаи усулҳои муайяни фаъолияти инсондӯстии иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, ки ба мутобиқшавӣ, иҷтимоӣ ва барқарорсозии шахс, оила ё ҷомеаи инсонӣ нигаронида шудааст.*

Калимаҳои асосӣ: *ҳифзи иҷтимоӣ, маблағгузорӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, буҷет, аҳолӣ, қобилияти корӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, донишҳои аҳолӣ.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ КАК ФАКТОР ОРГАНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Нурализода Амрулло Назрулло, - *к.э.н., доцент кафедры налоги и налогообложения, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru.*

Аннотация: *В данной статье представлены важные аспекты бюджетного финансирования сферы социальных услуг. В научной литературе понятие «социальная услуга» используется сравнительно редко. По мнению ряда ученых, социальное обслуживание в современных условиях выступает как одно из направлений социальной услуги и организационная форма этого вида социальной деятельности, которая рассматривается как система определенных методов социально-гуманитарной деятельности, которая направлена на адаптацию, социализацию и реабилитацию человека, семьи или ориентирована на человеческое общество.*

Ключевые слова: *социальная защита, финансирование, социальные услуги, бюджет, население, работоспособность, связи с общественностью, знания населения.*

THE USE OF BUDGET FUNDS AS A FACTOR OF THE ORGANIZATION OF SOCIAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Nuralizoda Amrullo Nazrullo, *Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of taxes and taxation, Tajik State Financial and Economic University. Addres: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone:(+992) 918-75-76-68, E mail: amrullon@mail.ru*

Abstract: *This article presents important aspects of budget financing of the social services sector. In the scientific literature, the concept of "social service" is used relatively rarely. According to a number of scientists, social service in modern conditions acts as one of the areas of social work and the organizational form of this type of social activity, which is considered as a system of certain methods of social and humanitarian activity, which is aimed at adaptation, socialization and rehabilitation of an individual, family or is focused on human society.*

Key words: *social protection, financing, social services, budget, population, efficiency, public relations, knowledge of the population.*

Ташаккули сиёсати иҷтимоии давлатӣ дар шароити муосир механизмҳо, шаклҳо ва усулҳои нави татбиқи онро, ки ба таъмини аҳолӣ бо доираи зарурии хизматрасонии мустақими иҷтимоӣ асос ёфтааст, тақозо мекунад, ки яке аз муҳимтарин звеноҳои ин механизм таъсиси системаи хизматрасонии иҷтимоӣ мебошад, ки шаклҳои гуногуни кори иҷтимоиро бо категорияҳои гуногуни аҳолӣ таъмин менамояд. Он бояд маҷмӯи хизматрасониҳои гуногуни мақсаднокро ба гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоие, ки зери хатар қарор доранд ва бо назардошти воқеияти нави иҷтимоӣ ба дастгирии ҷамъиятӣ эҳтиёҷ доранд, илова бар хизматрасониҳои мутамарказро дар бар гирад.

Хизматрасонии иҷтимоӣ – маҷмӯи хизматҳои иҷтимоии марбут ба фаъолияти хадамоти иҷтимоӣ дар бобати дастгирии иҷтимоӣ, расонидани хизматҳои иҷтимоӣ, маишӣ, иҷтимоӣ — тиббӣ, равонишиносию педагогӣ, иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ, хизматҳои дигар ва кӯмаки моддӣ, мутобиқшавӣ ва офияти иҷтимоии шаҳрвандон, ки дар ҳолати душвори зиндагӣ қарор доранд.

Мақсадҳои хизматрасонии иҷтимоӣ инҳо мебошанд:

- мусоидат намудан ба таъмини имкониятҳои баробар барои ҳамаи аъзои ҷамъият, ки ба таҳкими ягонагии иҷтимоӣ ва роҳ надодан ба ҷудокунии иҷтимоӣ равона гардидаанд;
- таъмин намудани имконияти ба сар бурдани ҳаёти сазовору бехатар, ҳамзамон иштирок дар корҳои ҷамъиятӣ;
- кӯмак намудан ба шаҳрвандон барои рафъи ҳолати душвори зиндагӣ, ки онҳо бо маблағи худ ва имкониятҳои мавҷудбуда қудрати бартараф кардани онро надоранд;
- тақвият додани ҷидду ҷаҳди шахсии шаҳрвандон ва оилаҳо, муҳайё кардани шароит барои ҳалли мустақилонаи масъалаҳои пешомада аз тарафи онҳо;
- пешгирӣ кардани ҳолати душвори зиндагӣ.

Таъсиси системаи хизматрасонии иҷтимоӣ барои рафъи мушкилоти зиёди соҳаи маориф, нигоҳубини аъзоёни маъюби оила, тавонбахшӣ, ташкили ҳаёти ҳаррӯза, вақтхушӣ, мушкилоти муноқишаҳо дар муносибатҳо, паст кардани қобилияти худтаъминкунӣ, мусоидат намудан ба маржинализатсия ва дигар зуҳуроти ҷамъиятие, ки ба баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии иҷтимоӣ имкон медиҳад, бояд ба ҳамоҳангсозии кӯшишҳои мақомоти давлатӣ ва сохторҳои гуногуни иҷтимоӣ, аз ҷумла ташкилотҳои ғайридавлатӣ, хусусӣ, хайриявӣ ва шабеҳи кӯмаки иҷтимоӣ дар ин самт мусоидат намояд.

Аз ин рӯ, самаранокии хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ба ақидаи олимон, метавонад дар асоси ҳам умумӣ (барои баҳодиҳии самаранокии он дар маҷмӯъ) ва ҳам мушаххас (барои баҳодиҳии хизматрасониҳои иҷтимоии мушаххаси намудҳо ва усулҳои кори иҷтимоӣ, кори инфиродӣ муайян карда шавад. Манбаи бевоситаи муайян кардани меъёрҳои хизматрасонии иҷтимоӣ ҳадаф ва вазифаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ ва дараҷаи татбиқи онҳо мебошад.

Нуқтаҳои зерин асосан муҳиманд:

- аввалан, мақсадҳои хизматрасонии иҷтимоиро дар сатҳи ҷамъият, минтақаҳои алоҳида, ноҳия ва шаҳракҳо, дар сатҳи гуруҳҳои аҳолӣ ва шахсони алоҳида баррасӣ кардан мумкин аст;
- дуюм, мақсадҳои хизматрасонии иҷтимоӣ бояд шароити иҷтимоию иқтисодӣ, ахлоқӣ-психологӣ, экологӣ, сиёсӣ ва дигар шароитро, ки дар шароити ислоҳоти сиёсию иқтисодии баъди ҷанги шаҳрвандӣ инкишоф ёфта буданд, ба назар гиранд;

- сеюм, ҳадафҳои хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистони муосир бояд бо баҳодиҳии объективӣ ва инъикоси мусбати равандҳои кишвар ва минтақаҳои он, ки аз бӯҳрон баромадаанд, инчунин ба эътидол овардани вазъи иҷтимоии категорияҳои гуногуни аҳолии кишвар алоқаманд бошанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло инро бояд қайд кард, ки маблағгузорӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ба рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ (маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва шуғли аҳолӣ, варзиш, фарҳанг..) сол то сол афзоиш ёфта, истодааст.

Дар ҷумҳурӣ муассисаҳои таълимии томактабӣ, таҳсилоти умумӣ (мактабҳои ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ), таҳсилоти ибтидоии касбӣ, миёнаи касбӣ, олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ, таҳсилоти иловагӣ, махсус ва муассисаҳои таълимии дигаре, ки раванди таълиму тарбияро амалӣ мегардонанд, фаъолият менамоянд.

Дар буҷети давлатӣ барои соли 2023 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маориф ба маблағи 7210,4 млн сомонӣ пешбинӣ карда шуда, 18,9 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ ва 5,7 фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад.

Соҳаи тандурустӣ низ яке самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат мансуб ёфта, хароҷоти соҳа барои соли 2023 аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ дар ҳаҷми 3343,1 млн сомонӣ пешбинӣ шудааст, ки он 8,8 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ ва 2,6 фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад.

Ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ барои соли 2023 ба маблағи 4898,6 млн сомонӣ пешбинӣ гардида, 12,9 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ ва 3,9 фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад.

Хароҷот аз рӯи гурӯҳбандии вазифавӣ барои соли 2023

Номгӯи кумакпулиҳо	Нишондиҳанда барои ҳисобҳо	Андоза аз рӯи 68 сомонӣ	Шумораи гирандагони кумакпулӣ дар соли 2023	Талаботи солона аз рӯи нишондиҳанда барои ҳисобҳо млн.сомонӣ
	аз ҳисоби буҷети ҷумҳуриявӣ			
Кӯмаки унвонии иҷтимоӣ	9	612	238 762	154,3
	аз ҳисоби буҷети суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа			
Нафақагирони аҳамияти ҷумҳуриявидоша	аз 3 то 6	аз 204 то 408	2 826	0,9
Кумакпулӣ барои дафн	20	1360	20 000	27,2
Кумакпулӣ барои таваллуд ва нигоҳубини кудак аз ҳисоби маблағҳои АСИН	1, 2 ва 3	68, 136, 204	103 300	14,0

Дар буҷети давлатӣ барои соли 2023 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи фарҳанг ва варзиш ба маблағи 1494,3 млн сомонӣ пешбинӣ карда шудааст ва 3,9 фоизи ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ ва 1,1 фоизи Маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳад.

Хароҷот ба соҳаи фарҳанг аз рӯи гурӯҳбандии вазифавӣ барои соли 2023, млн. сомонӣ

Ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ дар соли 2023 – 38 103,7 млн. сомониро ташкил медиҳад. Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон буҷети иҷтимоӣ буда, дар соли 2023 – 44,5 % ҳаҷми умумии хароҷоти он барои маблағгузории соҳаҳои иҷтимоӣ равона мегардад, ки маблағи 16 946,4 млн. сомониро ташкил медиҳад.

Хароҷоти Буҷети давлатӣ ба самтҳои иқтисодиёт, нақша барои соли 2023, бо %

Ҳамин тавр, муҳимтарин вазифаи давлат дар марҳилаи имрӯза аз он иборат аст, ки системаи муассири хизматрасонии иҷтимоӣ ҳамчун маҷмӯи хизматрасонӣ ба категорияҳои гуногуни аҳолии дар минтақаи хатари иҷтимоӣ воқеъгардида таъсис дода шавад.

Хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои кӯмак ба мизоҷон дар ҳалли мушкилоти иҷтимоии онҳо, барқарор ё таҳкими қобилияти худкифоӣ ва худхизматрасонӣ ва

фароҳам овардани шароити зарурӣ барои қобилияти ҳаёти маъюбон пешбинӣ шудаанд.

Мақсади асосии ташаккули ин низом баланд бардоштани сатҳи кафолатҳои иҷтимоӣ, расонидани кӯмаки суроға ва дастгирии шаҳрвандони маъюб, пеш аз ҳама дар сатҳи худудӣ ва бо назардошти кафолатҳои нави иҷтимоӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Қонуни ҶТ «Дар бораи хизматрасонии иҷтимоӣ» ш.Душанбе, 5 январи соли 2008,

№359

2. Буҷети шаҳрвандӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023». - Душанбе. - 2022. - 36 с.
3. Баркер Р. «Словарь по социальной работе». – Москва. 1994 г.
4. Николаева Я.Г. Воспитание ребенка в неполной семье: Организация педагогической и социальной помощи неполным семьям. Издательство: Владос, 2006
5. Фирсов М., Студенова Е. Теория социальной работы: Учебное пособие для студентов вузов. Издательство: Владос, 2000
6. Николаева Я.Г. Воспитание ребенка в неполной семье: Организация педагогической и социальной помощи неполным семьям. Издательство: Владос, 2006
7. Фирсов М., Студенова Е. Теория социальной работы: Учебное пособие для студентов вузов. Издательство: Владос, 2000
8. Ерусланова Р.И. "Технологии социального обслуживания лиц пожилого возраста и инвалидов на дому. Учебное пособие" Издательство: Дашков и К, 2007.

РЕГИОНАЛЬНОЯ ИНТЕГРАЦЯ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР РОСТА ВЗАИМНОЙ ИНВЕСТИЦИИ

Ходжазода Давронджон Курбонали *- кандидат экономических наук, доцент, декан факультета финансы и кредит, Таджикского государственного финансово – экономического университета. Адрес: (РТ, г. Душанбе улица Нахимова 64/14. E-mail: d.hojaev86@mail.ru. Телефон : (+992) 918-41-81-11)*

Самариддини Шохназар*-соискатель кафедры биржевого дела ДГФЭУ*

В статье авторы рассматривают влияние региональной интеграции на инвестиционные процессы стран-участниц ЕАЭС и СНГ. На основе использовании методов экономического анализа авторами исследованы нынешнее состояние и перспективы развития ЕАЭС и были обоснованы вступления Республики Таджикистан в это интеграционное образование.

Ключевые слова: *Евразийский экономический союз (ЕАЭС), региональная экономическая интеграция, прямые иностранные инвестиции, таможенный союз, валовой внутренний продукт (ВВП).*

Дар мақолаи мазкур муаллифон таъсири ҳамгирои минтақавиро ба равандҳои сармоягузориҳо дар доираи давлатҳои аъзои Иттиҳоди иқтисодии Авро-Осиё ва Иттиҳоди давлатҳои мустақил мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар асоси метод ва таҳлилиҳои иқтисодӣ муаллифон кӯшиш намудаанд, ки ҳолати ҳозира ва дурнамои рушди Иттиҳоди Авро-Осиё-ро таҳлил намуда, имконияти аъзошавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ин иттиҳод асоснок намоянд.

Калидвожаҳо: *Иттиҳоди иқтисодии Авро-Осиё (ИИАО), ҳамгирои иқтисодии минтақавӣ, сармоягузории мустақими хориҷӣ, иттиҳоди гумрукӣ, маҷмуи маҳсулоти миллӣ (ММД).*

In the article, the authors examine the impact of regional integration on the investment processes of the EAEU and CIS member states. Based on the use of methods of economic analysis, the authors investigated the current state and development prospects of the EAEU and substantiated the entry of the Republic of Tajikistan into this integration entity.

Key words: *Eurasian Economic Union (EAEU), regional economic integration, foreign direct investment, customs union, gross domestic product (GDP).*

Перспективы углубления и расширения, начатой во второй половине 1990-х гг. интеграции в рамках Таможенного союза и Единого экономического пространства Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации связаны с созданием и началом функционирования с 1 января 2015 г. Евразийского экономического союза. Евразийский экономический союз является более высокой ступенью интеграции по сравнению с Таможенным союзом и Единым экономическим пространством, поэтому, очевидно, произошло усиление роли его наднациональных органов и, в частности, Евразийской экономической комиссии (ЕЭК). При этом в отличие от ЕС, руководители государств ЕАЭС установили, что при принятии решений каждая страна имеет равный голос [1, с.4].

Для того чтобы избежать без инвестиционного роста, обеспечивающегося в основном за счет увеличения производства продукции сырьевого назначения, направляющейся на экспорт, необходимо добиваться опережающих темпов роста ВВП с использованием реальных инвестиций, поскольку именно этот показатель может характеризовать эффективность инвестиционной деятельности и свидетельствовать о повышении отдачи вложений в реальный сектор экономики. В этой связи возникает проблема межгосударственного взаимного инвестирования в рамках ЕАЭС, которые, по наш

убеждению, Республика Таджикистан, имеет предпосылки для присоединение к этой группировке.

При анализе интеграционного процесса важным показателем является определение изменения структуры интеграционной группировки в различных направлениях, т.е. имеется в виду изменение мест каждой страны-участницы в тех или иных межстрановых операциях. Анализ можно проводить с помощью показателей различных межстрановых отношений. В нашем исследовании мы опирались на показатель общего объема взаимных инвестиций. Межгосударственное взаимное инвестирование представляет собой взаимное инвестирование государств-участников, принимающих участие в формировании интеграционной группировки. Оно включает вывоз и ввоз капитала между странами участницами интеграционной группировки.

Следует отметить, что за последние годы региональная интеграция на постсоветском пространстве в рамках СНГ активизировалась. При этом перспективы Евразийского экономического союза на базе Таможенного союза России, Казахстана и Белоруссии, а также возможности его территориального расширения во многом зависят от интенсивности деловых контактов фирм разных стран СНГ. В этой связи представляет определенный научно-практический интерес анализ взаимных прямых инвестиций в рамках стран СНГ. Приведенные в таблицах 1 и 2 статистические данные показывают, что за рассматриваемый период (2016 – 2022 гг.) общий объем взаимных ПИИ в рамках стран СНГ увеличился с 20612 млн. долл. США до 45050 млн. долл. США или в 2,2 раза [2, с.20].

Наше исследование показало, что характер взаимных прямых инвестиций стран СНГ соответствует ключевым теоретическим представлениям о производном характере большинства внешних связей относительно процессов, происходящих в национальной экономике тех или иных стран. Это касается и соотношения стран СНГ по масштабам экспорта капитала и его структурным параметрам (таблица 1).

Таблица 1

Динамика объёма взаимных ПИИ в рамках стран СНГ (ввоз капитала) млн. долл. США

Страна-получатель инвестиций	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2016/ 2022 раз**
Азербайджан	25	1300	1370	1380	1400	780	910	36,4
Армения	1763	2800	1940	2210	3006	3100	3620	2,1
Беларусь	5741	7500	7570	7940	8330	8380	8630	1,5
Грузия	3030	-	2520	2260	2400	3080	3380	1,1
Казахстан	2063	12200	10910	9320	9120	7150	8270	4,0
Кыргызстан	363	1000	1100	1140	1334	1510	1470	4,0
Молдова	388	500	630	490	520	520	490	1,3
Россия	1097	4200	6140	4310	3920	4450	6110	5,6
Таджикистан	309	1000	1090	1100	1090	1140	950	3,1
Туркменистан	174	-	20	20	20	20	250	1,4
Узбекистан	1118	3300	4310	3720	3880	3630	5400	4,8
Украина	4541	18600	16780	15090	10200	8580	1170	1,2
Итого	**20612**	**52400**	**54410**	**48980**	**45220**	**42350**	**45050**	**2,2**

Источник: *Расчет авторов на основе данных Докладов ЦИИ ЕАБР по мониторингу взаимных инвестиций в странах СНГ, www. eabr.org*

Во взаимных потоках ПИИ, особенно в ввозе капитала в страны СНГ, как видим из данных таблица 1, особое место занимает Россия, на долю которой в 2022 году приходилось свыше 77,2% от общего объема вывоза капитала (прямых инвестиций) в рамках стран СНГ. Доминирование России во взаимных потоках ПИИ стран СНГ неизбежно из-за её экономического веса и большого числа полноценных российских транснациональных корпораций (ТНК). Это означает, что в рамках стран СНГ фактического изменения структурного сдвига не происходит, что свидетельствует о декларативном характере действий, предпринимаемых интеграционной объединения в рамках СНГ. В этом случае страна, являющаяся центросистемной силой группировки (Россия), не активизирует свои действия для ее объединения.

Как видно из данных таблиц, 1 и 2 другие значимые инвестиционные пары в регионе обусловлены не столько альтернативными политическими проектами (ГУУАМ и др.), сколько традиционным для географии ПИИ эффектом соседства (Азербайджан и Грузия).

Тем не менее не следует абсолютизировать эффект соседства в географии ПИИ стран СНГ. С одной стороны, сформированные вокруг отдельных олигархов российские, казахстанские многоотраслевые бизнес - группы нередко предпочитают вывозить капитал в страны Западной Европы и Северной Америки. С другой стороны, в самом СНГ инвесторы из постсоциалистических стран часто сталкиваются с конкуренцией более мощных транснациональных корпораций (ТНК) высокоразвитых стран. В результате в некоторых отраслях и даже целых государствах региона (прежде всего в Туркменистане) инвесторы из России или других стран СНГ не играют ключевой роли среди представителей иностранного бизнеса.

Таблица 2

Динамика объёма взаимных ПИИ в рамках стран СНГ (вывоз капитала) млн. долл. США

Страна-инвестор	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2022/ 2019 раз**
Азербайджан	2661	100	1550	1250	1550	2120	2480	0,9
Армения	6	-	-	-	-	-	-	-
Беларусь	186	200	400	520	520	290	2170	11,7
Грузия	-	-	140	70	70	80	150	1,1
Казахстан	1706	3800	5630	4370	4230	4920	4340	2,5
Кыргызстан	1	-	-	-	-	-	-	-
Молдова	-	-	-	-	-	-	-	-
Россия	16052	47400	45120	41630	38010	33830	34780	2,2
Таджикистан	-	-	-	-	-	-	-	-
Туркменистан	-	-	-	-	-	-	-	-
Узбекистан	-	-	-	-	-	-	-	-
Украина	-	900	1570	1140	840	1110	1030	1,1
Итого	**20612**	**52400**	**54410**	**48980**	**45220**	**42350**	**45050**	**2,2**

Источник: *Расчет авторов на основе данных Докладов ЦИИ ЕАБР по мониторингу взаимных инвестиций в странах СНГ, www. eabr.org*

Для изучения влияния региональной интеграции на осуществление взаимных инвестиций будет интересен анализ динамики объема взаимных инвестиций в рамках ЕАЭС за 2016-2022 гг.

Объем взаимных инвестиций в рамках стран ЕАЭС, как видно из данных таблица 3, имеет устойчивую тенденцию к росту и в 2022 году составил 26760 млн. долл. США, что в 2,4 раза больше, чем в 2016 году. Основная доля взаимных инвестиций в рамках стран ЕАЭС приходится на членов Таможенного Союза – Россию, Казахстан и Белоруссию. Это еще раз подтверждает положительное воздействие региональной интеграции на инвестиционные процессы в странах интеграционной группировки.

С вступлением Кыргызстана и Армении в ЕАЭС объем инвестиций, поступивших в эти страны из стран ЕАЭС, существенно увеличился, и их доля в общем объеме ввоза капитала в рамках ЕАЭС в 2019 году составила соответственно 5,5% и 12,9% (таблица 4). Впервые эти страны начали вывозить капитал в другие страны – члены ЕАЭС.

Таблица 3

Вывоз капитала в рамках ЕАЭС за 2016-2022 гг.

(млн. долл. США)

Страна-инвестор	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2022/ 2016 раз**
Россия	9597	23100	21060	20010	21046	19259	21033	2,1
Беларусь	157	200	330	440	438	238	2091	13,3
Казахстан	1197	3500	4810	3490	3564	4123	3610	3,0
Кыргызстан	-	-	-	-	3	4	2	-
Армения	6	-	-	-	15	13	24	4
Итого	**10957**	**26800**	**26200**	**23940**	**25066**	**23637**	**26760**	**2,4**

Источник: *Расчет авторов на основе данных Докладов ЦИИ ЕАБР по мониторингу взаимных инвестиций в странах СНГ, www. eabr.org*

Это еще раз подтверждает положительное воздействие региональной интеграции на инвестиционные процессы в странах интеграционной группировки. В этом контексте вступление Таджикистана в ЕАЭС, возможно, будет содействовать росту иностранных инвестиций в экономику нашей страны.

Таблица 4

Ввоз капитала в рамках ЕАЭС за 2016-2022 гг.

(млн. долл. США)

Страна-получатель Инвестиций	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2022/ 2016 раз**
Россия	1053	3300	4700	3350	2340	3547	5010	4,7
Беларусь	5741	7500	7550	7920	8318	8364	8597	1,4
Казахстан	2037	12200	10910	9320	1922	7129	8246	4
Кыргызстан	363	1000	1100	1140	1329	1506	1466	4

Армения	1736	2800	1940	2210	3057	3064	3441	1,9
Итого	**10957**	**26800**	**26200**	**23940**	**25066**	**23637**	**26760**	**2,4**

Источник: *Расчет авторов на основе данных Докладов ЦИИ ЕАБР по мониторингу взаимных инвестиций в странах СНГ, www. eabr.org*

Из анализа опыта двух региональных групп стран, (СНГ, ЕАЭС) по осуществлению взаимных инвестиций можно сделать следующие выводы:

1. Опыт Армении и Кыргызстана, которые недавно стали членами ЕАЭС, показывает, что членство в этом союзе содействовало им в существенном увеличении притока взаимных инвестиций, и более того, они становятся странами-инвесторами.

2. Рост уровня региональной интеграции весьма положительно отражается на росте взаимных инвестиций и, особенно, на увеличении притока иностранных инвестиций из стран интеграционной группировки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Договор о Евразийском экономическом союзе. Подписан в г. Астане (29.05.2014) (ред. от 08.05.2015). С.4 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855/

2. Мониторинг взаимных инвестиций в странах СНГ, Доклад Евразийского банка развития №45, 2019-С. 20 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://eabr.org/analytics/integration-research/cii-reports/

3. Государственный комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом Республика Таджикистан, Аналитические данные о притоке иностранных инвестиций в экономику Республики Таджикистан за 2019г.-С.5 [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://gki.tj/tahlil_ru.pdf

4. Мониторинг взаимных инвестиций в странах СНГ, Доклад Евразийского банка развития №6, 2019г. -С.18 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://eabr.org/upload/iblock/d8f/edb-report-6_rus.pdf

ТАШАККУЛ ВА ТАТБИҚИ МЕХАНИЗМИ МОЛИЯВӢ-ҚАРЗИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ

Бегматов А.А. – профессори кафедраи молияи ДДМИТ
Шерқулов О.Д.- корманди Академияи хизматчиёни давлатии Тоҷикистон

Дар мақола моҳият ва сохтори механизми молиявӣ-қарзии рушди соҳибкории истеҳсолӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, муаллифон ба унсурҳои он (механизми буҷетӣ, механизми андозӣ, механизми қарзӣ, механизми худмаблаггузорӣ) тавсиф додааст. Инчунин дар мақола ба ҳолати кунуни ташаккул ва татбиқи механизми молиявӣ-қарзии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар ҷумҳурӣ баҳогузорӣ карда шудааст.

В статье исследуется сущность и структуры финансово-кредитного механизма развития производственного предпринимательства, дается подробную характеристику его составляющих элементов (бюджетный механизм, налоговый механизм, кредитный механизм и механизм самофинансирования. Также в статье дана оценка современному состоянию формирования и внедрения финансово-кредитного механизма развития производственного предпринимательства в республике.

Механизми молиявию қарзӣ аз рӯи табиати худ унсури муҳими сохтории механизми иқтисодӣ мебошад. Мақсади он ташаккул, тақсим ва истифода намудани захираҳои молиявию қарзӣ дар иқтисодиёт мебошад. Механизми молиявию қарзӣ ба чунин мафҳумҳои иқтисодӣ, ба монанди молия, қарз, нарх, андоз бо механизмҳои хоси онҳо асос ёфтааст. Механизми молиявию қарзӣ барои танзими раванди такрористеҳсол тавассути ташаккули муносиби (оптималии) фондҳои пулӣ дар марҳилаҳо гуногуни истеҳсол, мубодила, тақсим ва истеъмоли маҳсулот пешбинӣ шудааст.

Солҳои охир дар таҳқиқотҳои иқтисодчиёни ватанӣ Назаров Т.Н., Қаюмов Н.Қ., Уроқов Д.У., Шарифов Х., Ҷабборов Р.Қ., Исмоилова М.М., Умаров Х.У., Эргашев Р.А. ва ғ.[10] масъалаҳои такмили механизмҳои молиявию қарзӣ ва истифодаи онҳо барои ҳалли вазифаҳои имрӯза ва ояндаи рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат омӯхта мешаванд. Онҳо пурзур намудани таъсири фишангҳои молиявию қарзӣ тавассути тақсим ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ, паст кардани меъёри бозтамвил ва меъёри захиравии Бонки миллӣ, пешниҳоди қарзҳои сармоягузорӣ, зиёд намудани субсидияҳои давлатӣ ва такмили низоми андози кишвар дар самти паст намудани гарони андозро пешниҳод мекунанд.

Вале дар адабиёти иқтисодии муосири ватанӣ ба истифодаи фишангҳои молиявию қарзӣ дар инкишофи сохибкории истеҳсолӣ диққати кофӣ дода намешавад. Бо дарназардошти он, ки дар Тоҷикистон суръати нисбатан пасти рушди соҳибкории истеҳсолӣ вуҷуд дорад, ин масъала аҳамияти хоса дорад.

Вале то имрӯз дар адабиёти иқтисодии муосири ватанӣ таҳқиқотҳои махсусе, ки ба масъалаҳои ташаккул ва такмил додани механизми молиявию қарзии рушди соҳибкории истеҳсолӣ бахшида шудааст, мавчуд нест.

Механизми молиявию қарзии рушди соҳибкории истеҳсолӣ, ба фикри мо, механизми буҷетӣ, механизми андозӣ, механизми қарзӣ ва механизми худмаблағгузориро дар бар мегирад, ки дар ягонагӣ ва ҳамкории мутақобила барои қонеъ гардонидани талаботи субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ ба захираҳои молиявӣ, ки барои васеъ намудани такрористеҳсол ва ноил шудан ба устувории молиявӣ пешбинӣ шудаанд.

Ҳар як узви сохтории механизми молиявию қарзӣ, дар навбати худ, аз воситаҳо ва фишангҳои гуногуни молиявӣ ба онҳо хос иборат аст (расми 1).

Механизми буҷетӣ маҷмӯи васеи усулҳои дастгирии молиявии мустақим ва ғайримустақимро дар бар мегирад, ки рушди соҳибкории истеҳсолӣ аз ҷониби тамоми буҷетҳои низоми буҷетӣ амалӣ карда мешавад. Механизми буҷетии рушди соҳибкории истеҳсолӣ аз унсурҳои зерин иборат аст: барномаҳои давлатии рушди соҳибкории истеҳсолӣ;низоми фармоишҳои давлатӣ; дастгирии молиявӣ; дастгирии амволӣ; дастгирии иттилоотӣ; дастгирии машваратӣ; дастгирии дар самти омодосозӣ, азнав омодокунӣ ва такмили ихтисоси кадрҳо; дастгирии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ; дастгирии рушди инфрасохтории соҳибкории истеҳсолӣ.

Мо дар ин ҷо унсурҳои алоҳидаи механизми бучетии инкишофи соҳибкории саноатиро муфассалтар дида мебароем.

Барномаҳо. Асосҳои ташкилии сиёсати дастгирии давлатиро барномаҳои давлатӣ ва минтақавӣ ташкил медиҳанд. Ҳадафи онҳо фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ мебошад. Барномаҳои давлатӣ ва минтақавӣ, ки бо амалиётҳои воқеъӣ ва захираҳо таъмин карда мешаванд, асоси рушди миқьёсан калони сохибкории истеҳсолӣ мегарданд. Одатан, барномаҳо ба муҳлати то панч сол тартиб дода шуда, маҷмӯи тадбирҳоеро пешниҳод мекунанд, ки ба рушди сохибкории истеҳсолӣ дар ҳудудҳои алоҳида ва соҳаҳои мушаххас нигаронида мешаванд.

Самтҳои муҳимтарини дастгирӣ дар асоси таҳлили вазъи кунунӣ ва мушкилоти корхонаҳо дар бахши вокеии иқтисодиёт муайян карда мешаванд. Дар вақти тартиб додани тадбирҳои мушаххас самтҳои афзалиянокии рушди иқтисодиёт муайян карда шуда, талаботи аҳолӣ ва захираҳои мавҷуда ба назар гирифта мешаванд.

Дар барномаҳо ба соҳибкорон расондани кӯмакҳои гуногун: чудо кардани майдонҳои истеҳсолӣ, қитъаҳои замин, таҷҳизот, захираҳои молиявӣ, таблиғоти асосҳои соҳибкорӣ ба аҳолӣ ва такмили ихтисоси шахсони мансабдоре, ки барои рушди сохибкории истеҳсолӣ масъуланд, пешбинӣ шуда метавонанд. Барномаҳо метавонанд шартҳои дастраси ба маблағҳои буҷетӣ ва дастовардҳои илмию техникиро мукаррар кунанд, тартиби соддакардашудаи бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ ва аттестацияи маҳсулотро муқаррар кунанд, барои вусъат додани робитаҳои тиҷоратӣ, илмию техникӣ ва истеҳсолӣ бо шарикони хориҷӣ тадбирхо пешниход намоянд.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ барномаҳои дастгирии минтақавӣ ва ноҳиявии худро таҳия намуда, барои ин мақсадҳо ҷудо намудани маблағҳои буҷетиро пешбинӣ менамоянд. Ҳамзамон, барномаҳои минтақавӣ, чун қоида, бо назардошти андешаҳои ҳукуматҳои ноҳияҳо, инчунин сохторҳои дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ тартиб дода мешаванд. Онҳо аз ташхиси бисёрмарҳала мегузаранд, мавриди муҳокимаи соҳибкорон қарор гирифта, аз ҷониби мақомот бо мусоидати сохторҳои соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ амалӣ мегарданд ва дар воситаҳои ахбории оммавӣ васеъ инъикос мегарданд.

Инфрасохтори дастгирӣ. Инфрасохтори дастгирӣ маҷмӯи ташкилотҳои гуногун (фондҳо, агентиҳо, марказҳои хизматрасонӣ ва намоишгоҳҳо, муассисаҳои суғурта ва лизинг, бизнес-инкубаторҳо ва ғайра) мебошад, ки бо иштироки мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ таъсис дода мешаванд.

Инфрасохтори дастгирӣ барои ҳавасмандгардонии рушд ва худидоракунии соҳибкории истеҳсолӣ ва равона кардани фаъолияти онҳо ба соҳаҳои муҳимтарини иқтисодиёти миллӣ пешбинӣ шудааст. Ба зерсохтори дастгирӣ фаъолиятҳои гуногунро метавон дохил дод. Масалан, ба аҳолӣ омӯзонидани асосҳои соҳибкорӣ, зуд бақайдгирии корхонаҳо ва расонидани хизматрасонии ҳуқуқӣ ва машваратӣ ба онҳо, гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ ва ташкили намоишгоҳҳо ва ярмаркаҳо бо намоиши маҳсулоти корхонаҳо, расонидани хизматрасонии лизинг, мусоидат ба азнавтаҷҳизонидани техникӣ ва таблиғ. маҳсулот, таъмини амнияти соҳибкорон, ҷалби сармоя ва ғайра.

Солҳои охир созмонҳои зиёде пайдо шуданд, ки онҳоро метавон ба объектҳои инфрасохтори ёрирасон тасниф кард. Дар ин ҷо баъзе аз онҳоро дида мебароем.

Мактабҳои тиҷоратӣ (Бизнес-школы). Онҳо барои омӯзиш ва такмили ихтисоси соҳибкорон ва шаҳрвандоне, ки мехоҳанд тиҷорати худро оғоз кунанд, таъсис дода шудаанд. Кормандони давлатӣ ва ҳукумати маҳаллӣ низ   метавонанд дар мактабҳои тиҷоратӣ таълим гиранд.

Марказҳои таълимӣ ва тиҷоратӣ (Учебно-деловые центры). Онҳо ба соҳибкорон дастгирии ҳамаҷониба, аз ҷумла хадамоти таълимӣ ва машваратӣ ва дастгирии иттилоотӣ мерасонанд.

Агентҳои мададгор (Агентства поддержки). Одатан, инҳо ширкатҳои консалтингӣ мебошанд, ки ба соҳибкорон доираи хеле васеи хидматҳо, аз ҷумла кӯмак дар бақайдгирии давлатӣ ва омӯзиши кормандонро пешниҳод мекунанд.

Бизнес-инкубаторҳо. Онҳо дар биноҳои худ корхонаҳои хурди махсус интихобшударо “тарбия мекунанд” ва дар марҳилаҳои аввал ба онҳо хизматҳои машваратӣ, таълимӣ ва офисӣ мерасонанд. Бизнес-инкубаторҳо раванди рушди корхонаҳои хурдро (нисбат ба шароити “табиӣ”) 10-20 маротиба метезонанд ва ҳамзамон шумораи нокомии тиҷоратро 1,5-2,0 маротиба коҳиш медиҳанд. Бизнес-инкубаторҳо метавонанд дар ҳайати паркҳои технологӣ, марказҳои технологи ва дигар сохторҳои хизматрасонӣ фаъолият кунанд.

Технопаркҳо. Онхо дар заминаи пажуҳишгоҳҳои калони тақиқоти илмӣ ва ё донишгоҳҳои олӣ бо максади самараноктар истифода бурдани иқтидории илмӣ онҳо ташкил карда мешаванд. Технопаркҳо барои тиҷоратикунонии коркардҳои илмӣ ва технологияҳои нав тавассути фаъолияти корхонаҳои хурди инноватсионӣ пешбинӣ шудаанд. Ҳарчанд ташкили онҳо маблағҳои зиёди ибтидоиро талаб мекунад, аммо чунин сохторҳо имкон медиҳанд, ки нақши корхонаҳои хурд дар соҳаи инноватсионӣ баланд бардошта, онҳоро ба ҷорӣ намудани инноватсияҳои радикалӣ, коркарди технология ва маҳсулоти нав равона намуда, ба пойгоҳи таҷрибавӣ ширкатҳои калон табдил дода шаванд.

Марказҳои инноватсионӣ ва технологӣ. Онҳо инчунин дар заминаи институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ бо мақсади тақрибан ҳамон паркҳои технологӣ таъсис дода мешаванд. Ягона тафовут дар он аст, ки ин марказҳо, ки пешбурди тиҷоратии технологияҳои навро амалӣ мегардонанд, на бештар ба корхонаҳои хурд, балки ба

ширкатҳои бузурге, ки қодиранд коркардҳо ва лоиҳаҳои илмии хеле мураккаб ва гаронарзишро амалӣ созанд, нигаронида шудаанд.

Марказҳои иҷтимоӣ ва тиҷоратӣ. Онҳо одатан дар марказҳои минтақавии шуғли аҳолӣ ва аз ҳисоби онҳо ташкил карда мешаванд. Баръакси агентиҳо ва бизнес-инкубаторҳо, онҳо барои ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодии аҳолии бекор пешбинӣ шудаанд.

Марказҳои тиҷоратӣ. Онҳо ба соҳибкорон хизматрасонӣ ва хизматҳои офисиро (таъмини биноҳо, воситаҳои алоқа, таҷҳизоти компютерӣ, таҷҳизоти идоравӣ) пешниҳод мекунанд. Марказҳои тиҷоратӣ дар марказҳои савдо ва нақлиёт, меҳмонхонаҳо сохта шудаанд. Ба мизоҷон пулакӣ хизмат мекунад.

Марказҳои иттилоотӣ ва маркетингӣ. Дастгирии иттилоотӣ ба корхонаҳои хурд ва сохторҳое, ки ба дастгирии тиҷорати хурд машғуланд. Бозорҳоро таҳқиқ карда, стратегияи пешбурди мол ва хидматҳоро таҳия кунед.

Сохторҳои номбаршуда танҳо маълумоти умумиро дар бораи шаклҳои маъмултарини дастгирии инфрасохториро медиҳанд. Дар ҳар як минтақа вобаста ба сатҳи рушди соҳибкорӣ ва мураккабии хизматрасонӣ дастгирии инфрасохтори ихудро бо назардошти хусусияти минтақавӣ таъсис додан мумкин аст.

Дастгирии молиявӣ. Фонди давлатии дастгирии соҳибкорӣ, ки (2010) таъсис ёфта, ҳар сол аз ҳисоби буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра карда мешавад. Фонд ба соҳибкорон дар асоси лоиҳаҳои сармоягузории пешниҳодкардаашон грантҳо ва қарзҳои имтиёзнок медиҳад. Дар соли 2020 Фонд ба Бонки давлатии «Саноатсодиротбонк» табдил дода шуда, вазифаҳои қаблии худро нигоҳ доштааст.

Фондҳои дастгирии соҳибкорӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ки бояд аз ҳисоби буҷетҳои вилоятӣ ва маҳаллӣ таъсис дода, барои расонидани кумаки молиявӣ дар татбиқи нақшаҳои бизнеси соҳибкории истеҳсолӣ мусоидат намоянд, ба мақсад мувофиқ мешавад.

Ҳанӯз соли 2008 дар ҷумҳурӣ Фонди қарздиҳии имтиёзнок ба хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсис дода шуда буд, ки он тавассути БДА «Амонатбонк» ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бо фоизи паст нисбат ба бозор қарз медиҳад.

Лизинг. Навъи қарзи сармоягузорӣ барои харидани таҷҳизот ва додани он аз рӯи шартномаи иҷора ба шахсони воқеъӣ ва ё ҳуқуқи бо пардохти муайян, ба мухлати муайян ва бо шартҳои муайян бо ҳуқуқи харид. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки шакли лизингии қарз барои корхонаҳои хурду миёна, ки захираҳо надоранд, мувофиқ ва самаранок аст. Барои соҳибкорон лизинг ҳамчун шакли иҷораи дарозмуддат бо ҳуқуқи харид амал мекунад. Мутаассифона, дар Тоҷикистон ба истифодаи густурдаи лизинг ҳанӯз ҳам суст будани омодагии иқтисодии соҳибкорон ва номукаммалии заминаи меъёрию ҳуқуқӣ халал мерасонад.

Франчайзинг. Хариди тиҷорати аллакай "пешбурдашуда" - ро ифода мекунад. Он имкон медиҳад, ки бо истифода аз таҷриба, дониш, дастгирӣ ва таблиғи ширкатҳои маъруф тиҷорати худро оғоз кунед. Он дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта хеле маъмул аст. Мо акнун ба он одат карда истодаем.

Маблағгузории венчурӣ (таваккалӣ). Он дар шаклҳои гуногун амалӣ карда мешавад. Ба гардиши маблағҳо барои ба итмом расонидани таҳияҳои илмию техникӣ, ки эҳтимолияти хеле фоидаовар ҳисоб карда мешавад, мусоидат мекунад. Дар баробари ин, хавфи назарраси истеҳсолӣ ва молиявӣ аз номуайянии натиҷаи ниҳоӣ ба

вуҷуд меояд. Сарчашмаҳои маблағгузорӣ метавонанд фондҳои махсуси венчурӣ ва сармоягузорони инфиродӣ бошанд.

Ин намуди кӯмаки молиявӣ дар хориҷи кишвар васеъ истифода мешавад. Масалан, дар ИМА ҳамасола ҳазорҳо лоиҳаҳои хатарнок маблағгузорӣ мешаванд ва дар Англия маблағгузории венчурӣ барои зиндагӣ ва рушди «шаҳри академӣ» бо номи Кембриҷ кӯмак мекунад. Чӣ хел? Якум, сармояи венчурӣ аз андоз аз даромад ва андоз аз фоида озод аст, ки захираҳои иловагиеро фароҳам меорад. Сониян, миёнарав байни ихтироъкор ва истеъмолкунандаи эҳтимолии маҳсулоти ӯ корхонаи венчурӣ мебошад, ки ба он одатан худи олимон ё онҳое, ки бо онҳо таҳсил кардаанд ё кор кардаанд ва мушкилотро хуб медонанд, роҳбарӣ мекунанд. Саввум, давлат барои “пайдо кардани” ихтироъкорон онҳоро бо пул ҳавасманд мекунад ва барои тавсеаи марказҳои тиҷоратӣ ба чунин миёнаравҳо замин ҷудо мекунад.

Ин схема дар бисьёр мамлакатҳо нағз кор мекунад. Онро дар Тоҷикистон низ метавон татбиқ кард (дар пойтахт - Душанбе, ки дар он ҷо марказҳои бузурги тадқиқотӣ ва пешрафтҳои назаррас барои бахши воқеӣ вуҷуд доранд). Барои роҳандозии чунин механизм дар Тоҷикистон бояд қонунгузории венчурӣ қабул шавад. Ин дар баробари ба тартиб андохтани кор дар маблағгузории илм, маоши олимону муҳандисони тоҷик зиёд мешавад.

Механизми андоз нисбат ба соҳибкории истеҳсолӣ, ба андешаи мо, метавонад унсурҳои зеринро дар бар гирад: низомҳои махсуси андоз; системаи соддакардашудаи ҳисобдорӣ; тартиби соддакардашудаи тартиб додани ҳисоботи оморӣ; имтиёзҳои андоз ва гумрук; озод намудани соҳибкорони соҳаҳои алоҳидаи афзалиятнок аз пардохти андоз; қарзҳои андоз, мораторий ба санҷишҳои андоз, баргардонидани андоз аз арзиши иловашуда барои содирот, ки то ин ё он дараҷа ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ мусоидат мекунанд.

Механизми қарз, чунон ки маълум аст, маҷмӯи шаклу усулхои амалисозии моликияти сармояи қарзӣ буда, аз ин чихат аз принсипҳо, шартҳо, усулҳо ва субъектҳои қарздихӣ иборат аст, ки дар якчояги сиёсати қарзии ташкилотҳои қарзиро амали менамоянд. Вале дар робита ба соҳибкории истеҳсолӣ, ба назари мо, унсурҳои зерини он аҳамияти муайян доранд: меъёри фоиз, мӯҳлати қарз, ҳадди ниҳоии маблағи қарз (дар бонкҳои тиҷоратии мо то 1 миллион сомонӣ), шакли қарз (овердрафт, хатти қарзӣ, қарзи тиҷоратӣ), усулҳои пешниҳод, усулҳои баргардонидан, қарздиҳии лоиҳавӣ.

Механизми худмаблағгузории рушди соҳибкории истеҳсолӣ ин фишангҳо ва воситаҳои молиявие мебошанд, ки барои таъмини афзоиши сармояи худи соҳибкор ва ба ин васила баланд бардоштани сатҳи мустақилияти молиявии ӯ пешбинӣ шудаанд, ки барои таъмини устувории молиявии соҳибкорӣ муҳим мебошанд. Механизми худмаблағгузории рушди соҳибкории истеҳсолӣ, чунон ки омӯзиши сарчашмаҳои адабӣ нишон медиҳад, унсурҳои зеринро дар бар мегирад: фонди захиравӣ, фонди рушди истеҳсолот, илм ва техника, фонди амортизатсия, даромад аз идораи моликият. (иҷора, дивидендҳо ва фоизҳои коғазҳои қиматнок, фурӯши воситаҳои асосӣ), даромад аз иштироки саҳомӣ дар дигар ташкилотҳо), кӯмаки молиявӣ ё сармоягузории иловагии муассисон ба фонди оинномавӣ, грантҳои ташкилотҳои байналмилалӣ.

Адабиёт:

1. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.

2. П. Самуэльсон. Экономика. Том II. – М: НПО «АЛГОН» ВНИИСИ «Машиностроение», 1994.
3. П. Самуэльсон. Экономика. Том II. – М: НПО «АЛГОН» ВНИИСИ «Машиностроение», 1994.
4. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ, 2021. С. 36, 37, 200, 201. 334, 335, 653-564, 658-677. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. С.449-464. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. С.25, 124, 213, 384-389.
5. http://www.worldbank.org; http://www.imf.org.
6. Швецов А.В. Бюджетно-налоговая политика как социально-экономическая категория. Вопросы экономики и права. Москва, 2011. № 11. - С.131.

РОЛЬ ЦИФРОВИЗАЦИИ БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСКОРЕННОГО И СБАЛАНСИРОВАННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

Шарифзода Бахром Махмуд, д.э.н., главный научный сотрудник,
Нуриддинзода Ахлиддин – Аспирант, Таджикский технологический университет,
Абдусатори Ворис, соискатель,

В данной статье рассматривается вопросы увеличения вклада банковского сектора в обеспечении ускоренного и сбалансированного развития промышленности Таджикистана. С использованием цифровых технологий. Выявлена ее цель, связанная с созданием благоприятных условий для повышения конкурентоспособности отраслей промышленности на основе роста объемов ее банковского кредитования.

Проведен анализ реализации программы индустриализации в стране, отражены успехи в развитии промышленности, связанные с высокими темпами промышленности и ростом ее доли в ВВП. Однако, вклад отечественного банковского сектора в процесс индустриализации экономики Таджикистана недостаточен и требует принятия дополнительных мер комплексного характера, охватывающие цифровизацию банковской системы и его взаимодействия с промышленными предприятиями.

Ключевые слова: *промышленность, банковская система, взаимодействие, цифровизация, кредиты, депозиты, инновационное развитие, финансовая реформа.*

THE ROLE OF DIGITALIZATION OF THE BANKING SECTOR IN ENSURING ACCELERATED AND BALANCED DEVELOPMENT OF INDUSTRY IN TAJIKISTAN

Sharifzoda Bakhrom Makhmud- Doctor of Economics, Chief Researcher, 907-78-65-68
Nuriddinzoda Akhliddin – Postgraduate student, Tajik Technological University. 717171818
Abdusatori Voris, applicant, 56-221-22-11

This article discusses the issues of increasing the contribution of the banking sector in ensuring the accelerated and balanced development of industry in Tajikistan. Using digital technologies. Its goal has been identified, related to the creation of favorable conditions for increasing the competitiveness of industrial sectors based on the growth in the volume of bank lending.

An analysis of the implementation of the industrialization program in the country is carried out, successes in industrial development associated with high industrial rates and the growth of its share in GDP are reflected. However, the contribution of the domestic banking sector to the process of industrialization of the economy of Tajikistan is insufficient and requires the adoption of additional comprehensive measures, covering the digitalization of the banking system and its interaction with industrial enterprises.

Key words: *industry, banking system, interaction, digitalization, loans, deposits, innovative development, financial reform.*

Цифровизация в общем это процесс превращения аналоговых данных и рабочих процессов в цифровой формат, использование цифровых технологий для изменения бизнес-процессов и их автоматизации, улучшения качества услуг, оптимизации производства и повышения эффективности модели бизнеса с целью повышения конкурентоспособности и создания новых возможностей для устойчивого развития.

Первые упоминания о цифровизации появились в конце 90-х годов XX века 4. Однако, на сегодняшний день, цифровизация стала одним из главных приоритетов для многих субъектов экономики и компаний, особенно банковский сектор.

Процесс цифровизации в банковском секторе получила значительное развитие в течение последних десятилетий в мировой практике. Она охватывает несколько ключевых этапов, в частности, использование в банковской деятельности:

- онлайн-банкинга и интернет-банкинга (1990-2000-е), когда коммерческие банки начали предоставлять онлайн-банковские услуги через интернет, позволившее клиентам осуществлять банковские операции не посещая физические отделения банков. Эти инновационные продукты и технологии улучшило доступность и качество обслуживания;

- мобильных приложений и мобильных услуг (2000- 2010-е), когда с развитие использования смартфонов и мобильных технологий получило развитие мобильных банковских приложений, позволяющие клиентам дистанционно управлять своими счетами, осуществлять платежи;

- цифровые кошельки и электронные платежи (2010-е), которые широко использовались для проведения онлайн-транзакций, обеспечивая быстроту и удобные методы оплаты;

- финтех-технологий (2010-е), позволившие банкам во взаимодействии с инновационными финансовыми компаниями предлагают инновационные финансовые услуги, используя современные технологии, такие как блокчейн, искусственный интеллект и машинное обучение;

- искусственного интеллекта и автоматизация (2010-е) для рационализации и автоматизации рутинных операций, анализа данных, предоставления персонализированных услуг и улучшения клиентского опыта;

- API для авторизации и аутентификации клиентов (Authentication and Authorization APIs) для обеспечения безопасного доступа и проверку подлинности для сторонних приложений для выполнения различные финансовых операций, такие как переводы, платежи, пополнение счета и другие операции через сторонние приложения.

- цифровая трансформация традиционных банков (2010-е), когда она позволяет улучшить цифровую инфраструктуру, предоставить новые цифровые услуги и повысить конкурентоспособность.

То есть, вышерассмотренные этапы отражают эволюцию цифровизации в банковском секторе, где технологии становятся все более важными для обеспечения эффективности, безопасности и удобства финансовых услуг, в том числе для субъектов отраслей промышленности. [9] Соответственно отечественные банки должны учитывать опыт и этапы внедрения цифровых технологий в практике взаимодействия с промышленными предприятиями.

Цифровизация банковской деятельности играет значительную роль в развитии промышленности, предоставляя различные выгоды и возможности, включая:

- более быстрый доступ к финансированию, так как цифровые технологии в банковском секторе позволяют ускорить процессы одобрения и предоставления кредитов;

- оптимизации кредитных технологий, когда использование искусственного интеллекта позволяют банкам лучше оценивать кредитоспособность предприятий, снижать риски и способствует выдаче более адаптированных кредитных продуктов;

- цифровые технологии позволяют оказание банками предприятиям услуги по управлению финансами и ликвидностью, включая проведение электронных платежей, управление счетами;

- оказывать цифровые банковские услуги для предприятий, включая цифровые инструменты для учета и мониторинга финансовых потоков предприятий, что делает управление счетами и финансами более эффективным;

- осуществлять электронную торговлю и цифровые платежи, улучшая процессы закупки и продажи для предприятий, сокращает время на финансовые транзакции и повышает эффективность бизнеса;

- предоставляет предприятиям доступ к новым финансовым продуктам и услугам, включая финансирование через платформы краудфандинга, онлайн-кредитование и другие инновационные решения;

- обеспечение безопасности финансовых операций, через внедрение современных методов безопасности, включая двухфакторную аутентификацию, биометрическую идентификацию и многие другие, что снижает риски финансовых мошенничеств и улучшает общую безопасность.

Обобщая можно сделать вывод, что цифровизация банковской деятельности создает благоприятную среду для развития промышленности, обеспечивая ей доступ к современным финансовым инструментам, повышая эффективность их бизнес-процессов и обеспечивая финансовую устойчивость. Их широкое использование помогут создать более интегрированное и эффективное взаимодействие между банками и промышленными предприятиями, способствуя их развитию на цифровых платформах. Так, внедрение цифровых технологий в маркетинге может значительно улучшить взаимодействие банков и промышленных предприятий улучшив между ними коммуникацию и расширяя предоставление банковских услуг за счет:

- использования данных о клиентах и аналитики для создания и предложения индивидуализированных финансовых продуктов и услуг, а также адаптацию коммуникации под уникальные потребности предприятий;

- позволяет банкам быстро реагировать на изменения в потребностях предприятий и эффективно взаимодействовать с клиентами за счет учета их потребностей в банковских продуктах;

- предоставлять предприятиям инструменты для управления финансами, выявлять потребность в соответствующих банковских услугах и продуктах с наибольшей эффективностью с минимальными рисками, в том числе используя и разнообразные цифровые бизнес-порталы, и онлайн-сервисы;

- использование технологий искусственного интеллекта и облачных технологий позволит хранить, обрабатывать большие массивы данных как банка, так и предприятий, прогнозировать поведение клиентов и предоставлять рекомендаций по разработке Стратегии их развития, в том числе маркетинговых планов, ориентированных на потребности клиентов;

- развивать и продвигать цифровые бизнес-экосистемы, в которых банки и промышленные предприятия взаимодействуют, обмениваясь данными и создавая цифровые решения для оптимизации производства и финансов;

- оказывать услуги по обучению и консультации сотрудников предприятий по использованию цифровых маркетинговых инструментов и технологий и т.д.

В целом, применение этих методов в мировой практике оказывает содействие коммерческим банкам лучше понимать потребности промышленных предприятий и строить более эффективные маркетинговые стратегии, что в итоге может укрепить взаимоотношения сторон, давая им дополнительные конкурентные преимущества в бизнесе как на внутреннем, так и на внешних рынках.

Учитывая, что обеспечение долгосрочного устойчивого экономического роста и решения совокупности социальной-экономических проблем, стоящих перед страной

невозможна без ускоренного развития промышленности в контексте индустриализации экономики в целом, Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан, уважаемым Эмомали Рахмоном в Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан в 2018 г., индустриализации экономики была объявлена четвертой национальной стратегической целью. [2]

В целях, с учетом ключевой роли промышленности в ее реализации, наряду с национальными документами, включая Национальную стратегию развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, были дополнительно приняты следующие отраслевые программы как «Стратегия развития промышленности в Республике Таджикистан на период до 2030 года», «Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы» и т.д. Так, основной целью ускоренной индустриализации страны было определено создание развитой, конкурентоспособной национальной промышленности и на ее основе поднять на качественно более высокий уровень всю национальную экономику и благосостояние населения страны.

Реализация этой стратегической цели обеспечит одновременно уменьшение зависимости от импорта потребительских товаров, обеспечению различных отраслей необходимым современным оборудованием, увеличению экспортного потенциала и диверсификации промышленного производства на базе производства товаров с высокой добавленной стоимостью, созданию новых продуктивных рабочих мест с высоким уровнем заработной платы, появлению новых производств, тем самым формированию прогрессивной отраслевой структуры национальной экономики. Так, согласно реализуемых в стране долгосрочных и среднесрочных национальных и отраслевых программ развития до конца 2030 г. доля промышленности должна увеличиться до 30 % ВВП. [1]

Анализ реализации вышеперечисленных документов показывает, что Таджикистан за последние годы (за период 2018-2021 гг.) добился значительных успехов в развитии промышленности. Так, ежегодные темпы роста промышленной продукции составили в 2018 г.- 11,8%, в 2019 г. -13,6 %, в 2020 г.- 9,7 % и в 2021 г. - 22,0%. Это позволило увеличить долю промышленности в ВВП до 21,2 % в 2018 и за 2019г, в 2020 г. до 23,1%, в 2021 г. -23,8 % ВВП против 15.1 в 2015 г. [4].

Однако, как показывает анализ оценки вклада отечественного банковского сектора в процесс индустриализации экономики Таджикистана, ситуация складывается тревожная. Так, с учетом того, что доля остатков депозитов населения и кредитов, выданных экономике за период 2015-2020 гг. снизилась с 10,6 % до 6,5 % (или на минус 4,1 п.п.) и 23,2 % до 13,2 % (или на минус 10,0 п.п.) соответственно. [7] Это при том, что в развитых индустриальных странах мира доля кредитов, выданных экономике на несколько порядков больше, и в частности, составляет в США -236,5% ВВП, в Китае- 194,4% ВВП, страны ЕС – 151% ВВП, России – 66,0%, Казахстан- 44,9% и т.д.

Более углубленный анализ развития банковской системы Республики Таджикистана показывает, что доля наличных денег, обращаемых с стране за пределами банковской системы превышает более 29 млрд. сомони (денежный агрегат М0) и составляет долю более 80% в совокупном денежном предложении (по денежному агрегату М4) на конец 2020 г. Кроме того, учитывая наличие структурных диспропорций в банковском секторе страны, фактический текучий уровень ликвидности сложился на уровне (67,4%) значительно выше нормативного (30%), установленного Национальным банком Таджикистана. [7].

Это указывает на низкую способность отечественного банковского сектора в мобилизации наличных денег в депозиты, их трансформации в долгосрочные финансовые инструменты с минимальными затратами и рисками в контексте увеличения кредитной поддержки предприятий реального сектора, особенно промышленности. Так, анализ показывает, что по итогам 2021 г. из общего объема выданных кредитов экономике 35,5% приходится на сферу потребления, и только 10% - на промышленность. То есть, налицо формирование потребительской модели в развитии банковской системы Таджикистана, что

отражается в формировании совокупности противоречий в ходе реализации национальных целей и стратегических задач. [7].

Сложившиеся положение с учетом того, что и бюджетные расходы сосредоточены преимущественно на финансировании завершения строительства Рогунской ГЭС и развитие транспортной коммуникаций, обуславливают основным источником развития промышленности за последние годы привлечение прямых иностранных инвестиций. Однако, это усиливает зависимость реализации четвертной национальной цели от внешних факторов. Кроме того, прямые иностранные инвестиции преимущественно (более 80%) направляются на развитие добывающих отраслей, вследствие чего в структуре промышленности формируются новые диспропорции, формирующие, наряду с положительными и негативные последствия в контексте реализации стратегических целей развития.

Так, согласно прогнозным данным Национальной стратегии развития Республики Таджикистана на период до 2030 г. (СНР 2030) предусматривается поддержание доли добывающих отраслей в диапазоне 12,5-13,2 % к общей промышленности. Однако, на практике, доля этих отраслей в общем объеме промышленной продукции выросла с 13,5 % в 2015 г. до 21,6% в 2021 г., или на 8,1 п.п. Это происходит на фоне того, что доля обрабатывающих отраслей в структуре промышленности сократилась с 65,6 % в 2015 г. до 57,5 % в 2021 г., или на 8,1 п.п. [4]. Однако, в СНР 2030, предусматривается формирование иных тенденций и пропорций промышленности, в частности увеличение доли обрабатывающих отраслей до 74%. [1].

Кроме того, несмотря на внушительные успехи в развитии промышленности за период 2015-2021 гг. в целом, оно не сопровождается переходом преимущественно к инновационному типу развития отрасли. Так, всего 2 % объема промышленной продукции относиться к категории высокотехнологичных товаров. Кроме того, общий уровень технологичности отраслей промышленности за рассматриваемый период снизился за счет роста доли сырьевых отраслей с низким технологическим уровнем. [5] Вследствие этого, сохраняется низкая конкурентоспособность отечественной промышленной продукции не только на внешних, но и на внутреннем рынках, сокращаются возможности расширения экспорта отечественных товаров и расширения их диверсификации. Сохранение подобной тенденции формирует новые вызовы, включая появление рисков срыва качественных аспектов ускоренной индустриализации, включая устранение преимущественно сырьевой направленности промышленности и всей национальной экономики со всеми вытекающими отрицательными последствиями. [9]

Основными причинами сложившегося положения является недостаточная финансовая поддержка развития отечественной обрабатывающей промышленности из-за наличия совокупности проблем, когда крупные коммерческие банки и банковский сектор в целом, ориентирован в современных условиях на осуществление преимущественно спекулятивных (валютные и обменные операции как на внутреннем, так и на внешних рынках) з) и банковские операции с минимальными рисками (облуживание денежных переводов, комиссионные услуги по облуживанию платежных карт, выдача краткосрочных потребительских кредитов и т.д.). Наличие и деформаций на формируемом отечественном финансовом рынке (сектора) страны, связанные с слабым и неадекватным формированием сегментами первичного и вторичного обращения корпоративных ценных бумаг, а также сохранением хронической убыточности большей части промышленных предприятий.

В этом контексте, поддерживая процесс стимулирования притока прямых иностранных инвестиций в национальную экономику, в не только в добывающую, но и обрабатывающую отрасли промышленности, с целью устранения отмеченных выше негативных последствий в процессе ускорения индустриализации экономики, на наш взгляд, необходимо предпринять совокупность дополнительных мер по существенному увеличению объемов финансирования за счет мобилизации как внешних, так внутренних финансовых резервов, включая цифровизацию банковской деятельности и

промышленности, включая налаживание их эффективного взаимодействие и получения мультипликативного эффекта.

Помимо этого, важно принять дополнительные меры по :

- углублению реформ финансового сектора:

- повышения доверия населений к кредитно-депозитным финансовым организациям за счет повышение финансовой устойчивости банковского сектора;

- развития сети небанковских финансовых институтов как важного условия ускоренного развития рынка ценных бумаг, особенно корпоративного сегмента;

- ускоренное развитие сегмента производных финансовых инструментов и страхового сегмента как условия для снижения финансовых рисков (кредитного, валютного, ликвидности и т.д.) за счет их хеджирования и страхования и т.д.;

- усиления интеграции банковского сегмента в глобальную и региональные банковские структуры и т.д.

- за счет наращивания и оптимизации ресурсов государственного бюджета:

- обеспечение роста объемов государственного бюджета за счет сохранения высокой экономической динамики в средне и долгосрочной перспективе до 2030 гг.;

- поиска новых источников финансирования строительства Рогунской ГЭС, в частности, за счет внебюджетных источников;

- переориентации бюджетных средств, высвобождаемых от финансирования Рогунской ГЭС на финансовую поддержку комплексного развития отраслей промышленности, особенно обрабатывающих отраслей в виде предоставления налоговых и иных льгот, субсидий и т.д.;

- снижения налогового бремени для обрабатывающих отраслей промышленности, в том числе за счет применения совокупности налоговых и таможенных льгот, направленных на поддержку внедрения ресурсосберегающих и экологичных инновационных технологий;

- привлечения дополнительных финансовых ресурсов в пределах безопасных параметров облуживания внешнего долга (до 60 % ВВП против 47 % ВВП в настоящее время);

– перехода к широкому применению новых методов и форм финансирования промышленности, включая ГЧП, внедрение принципов бюджетной и налоговой эффективности и т.д.

- за счет оптимизации размеров золотовалютных резервов страны:

- доведение размеров золотовалютных резервов до 3-х месячной нормы, согласно международным стандартам, вместо сохранения 8-10 месячной нормы в настоящее время;

- обеспечить доступ к поддержанию внешней ликвидности национальной экономики за счет выхода на международные финансовые рынки;

- обеспечения ускоренного развития отечественного рынка ценных бумаг и т.д.

Результатом проведения дальнейших комплексных реформ финансового и реального секторов, включая цифровизацию банковской деятельности и промышленности, налаживание их эффективного взаимодействие на цифровых площадках, возможно многократно увеличить вклад банковского сектора в развитии устойчивого и сбалансированного развития промышленности, включая увеличение объемов кредитования и инвестирование не только своего капитала, но и привлеченных ресурсов на внутреннем и внешних рынках в промышленные предприятия, создав условия для устойчивого и динамичного развития национальной экономики и роста благосостояния населения страны.

Только комплексный подход к обеспечению финансирования промышленных предприятий на цифровых технологиях создаст действенные и эффективные стимулы для многократного увеличения вклада банковской системы в кредитование и инвестирование совокупного капитала в промышленные предприятия, созвав условия для устойчивого и динамичного развития национальной.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, сайт Национального банка Таджикистана, https://www.nbt.tj/ru/.
2. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан, сайт Президента Республики Таджикистан, http://president.tj/ru/taxonomy/term/5/69
3. Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021-2025 годы, сайт Национального банка Таджикистана, https://www.nbt.tj/ru/
4. Промышленность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, 2022. с. 89.
5. Рахимов Р.К., Довгялло Я.П., Шарипов Б.М., Юсуфбеков Ю.Р. Макроэкономические пропорции и механизмы экономического роста в Республике Таджикистан (проблемы и основные направления совершенствования [Текст] / Р.К.Рахимов, Я.П.Довгялло, Б.М.Шарипов, Ю.Р. Юсуфбеков. – Душанбе: Дониш, 2016. – 651с.
6. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. — 4-е изд., стер. — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999; (электронная версия): Фундаментальная электронная библиотека. https://kartaslov.ru/значение-слова/индустриализация.
7. Статистический банковский бюллетень [Текст]. –2015. – № 2 (235); - 2019. – № 12 (289); - 2020- № 12 (305); - 2021 № 12 (316).
8. Толковый словарь русского языка. Под редакцией Д. Н. Ушакова (1935-1940); (электронная версия): Фундаментальная электронная библиотека. https://kartaslov.ru/значение -слова/индустриализация.
9. Тренды цифровизации банков в 2023. https://www.diasoft.ru/ about/ publications/ 20738/? ysclid=lpku7gdvpc818842751(дата просмотра 20.11.2023).
10. Шарипов Б.М. Тенденции формирования и развития финансового рынка в современном Таджикистане [Текст]/ Шарипов Б.М. / Душанбе: «Дониш», 2022. – 481 с.

МУАММОҲОИ МОЛИЯВИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ «САБЗ» ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Оймаҳмадов Г.Н., *н.и.и., дотсенти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Расулов Ғ. Р., *н.и.и., дотсенти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон*

Аминов Шаҳромҷон Абдусаторович *– магистранти курси 2 – юми ихисоси молия ва қарзи ДДМИТ*

Дар мақола муаммоҳои молиявии назария ва амалияи ратсионализатсияи раванди ташкил, тақсим, мақсадноку самаранок истифодабарии захираҳои молиявии ҳангоми тақсиму азнавтақсими ММД ва даромади миллӣ бавуҷудоянда инъикос гардидааст. Муаллифон қайд намудаанд, ки то имрӯз дар ҷумҳурӣ истифодаи нокифояи дастовардҳои инноватсионӣ доир ба фаъолияти соҳаҳои растанипарварию боғдорӣ, чорводорӣ, моҳипарварӣ, занбӯрпарварӣ, генетикаи онҳо, обёрию мелиоратсия нисбат ба истифодаи пурсамари воситаҳои асосии меҳнат дар соҳа ба назар мерасанд.

Зарурати истифодаи таҷрибаи пешқадам, таъсиси иттиҳодияҳои агросаноатие, ки дар онҳо давлат, бонк, ташкилоти суғурта ва ширкати лизингии таъминнамоии воситаҳои асосӣ якҷоя фаъолият менамоянд, ташкили таъмиргоҳҳои минитракторҳо, хариди патенту литсензияҳои ихтироот қайд гардидааст. Тадбирҳои зикршуда, инчунин нисбатан пасттар муқаррар кардани нархи барқ, ташкили истеҳсоли бепартов,

кластерҳои дахлдор ва истифодаи обҳои ҳароратӣ бо мақсади кишоварзӣ метавонанд манбаъҳои молиявии иқтисоди "сабз"-ро ғанӣ гардонанд.

ФИНАНСОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЕНОЙ» ЭКОНОМИКИ В СФЕРЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье отражены финансовые проблемы теории и практики рационализации процесса организации, распределения, целевого и эффективного использования финансовых ресурсов при распределении и перераспределении ВВП и национального дохода. Авторы отмечают, что до сих пор в республике наблюдается недостаточное использование инновационных достижений в области селекции и садоводства, животноводства, рыбоводства, пчеловодства, их генетики, ирригации, и мелиорации и эффективного использования основных средств труда.

Отмечается необходимость использования передового опыта, создание агропромышленных объединений, в которых совместно работают государство, банк, страховая организация и лизинговая компания по предоставлению основных средств, организации мастерских по ремонту минитракторов, приобретение патентов и лицензий на изобретения. Указанные меры, а также установление цен на электроэнергию на относительно низком уровне, организация безотходного производства, соответствующих кластеров, использование термальных вод в сельскохозяйственных целях могут обогатить финансовые источники «зеленой» экономики.

FINANCIAL PROBLEMS OF DEVELOPING A "GREEN" ECONOMY IN THE FIELD OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article reflects the financial problems of the theory and practice of rationalizing the process of organization, distribution, targeted and effective use of financial resources in the distribution and redistribution of GDP and national income. The authors note that until now in the republic there has been insufficient use of innovative achievements in the field of selection and horticulture, livestock farming, fish farming, beekeeping, their genetics, irrigation, and land reclamation and the effective use of basic means of labor.

The need to use best practices, the creation of agro-industrial associations in which the state, bank, insurance organization and leasing company work together to provide fixed assets, organizing mini tractor repair workshops, acquisition of patents and licenses for inventions is noted. These measures, as well a setting electricity prices at a relatively low level, organizing waste-free production, appropriate clusters, and using thermal waters for agricultural purposes can enrich the financial sources of the "green" economy.

Пеш аз гузаштан ба баёни матлаб, ба баромади вожаи "проблема", ки мо муродифи тоҷикии он – муамморо дар номгузории мавзуъ истифода бурдем, диққат медиҳем. Калимаи "проблема" аз забони юнонӣ гирифта шуда, маънои вазифаеро дорад, ки омӯзишу ҳалнамоиро талаб менамояд. Дар илм нисбати ҳамон як мавзуъ ҷой доштани фикру ақидаҳои ба якдигар мухолифро проблема (муаммо) меноманд. Муаммо аслан калимаи арабӣ буда, дар забони тоҷикӣ асоснокнамоиҳои илмии фикру ақидаҳои мухталифро нисбати ин ё он мавзуи алоҳидаи мавриди баҳс мефаҳмонад. Муаммо аз ҷиҳати таркиб ба соҳаҳо ва мавқеъҳои дар назария ва амалияи ҳаёти ҷамъиятӣ ҷойдошта, ҳамаи паҳлуҳои ҳаёти одамон ва алоқамандӣ бо қонунҳои иқтисодии дар ҷомеа амалнамояндаро фаро мегирад.

Айнан чунин муаммоҳо дар татбиқи стратегияи рушди иқтисодиёти «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дар самти молиявии он вуҷуд доранд. Ҷанбаҳои молиявии татбиқи стратегияи мазкур, пеш аз ҳама, аз сатҳи тақсимоти ҷамъиятии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ ва хусусиятҳои фаъолияти он вобастааст. Истифодаи нокифояи дастовардҳои инноватсионӣ доир ба фаъолияти соҳаҳои растанипарварию боғдорӣ, чорводорӣ, моҳипарварӣ, занбӯрпарварӣ, генетикаи онҳо, обёрию мелиоратсия нисбат ба истифодаи пурсамари воситаи асосии меҳнати соҳа (замин) дар ҳолати молиявии хоҷагидорӣ дар кишоварзӣ инъикос меёбанд.

Хусусияти дигари соҳаи кишоварзӣ ва муносибатҳои молиявии он бо ҳосилхезии замин, аз ҷумла баландҳосилӣ, миёнаҳосилӣ ва камҳосилӣ, обӣ, лалмӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ ҷудо кардану андозбандӣ намудани онҳо мебошад.

Бо баҳисобгирии ҳамин хусусиятҳо, меъёри коэффитсенти андоз ба амволи ғайриманқулро моддаи 348-и Кодекси андоз аз 1,0 то 0,1 нисбати шаҳру ноҳия муқаррар кардааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои 4730,1 ҳазор гектар заминҳои кишоварзӣ мебошад, ки аз онҳо 618,7 ҳазор гектар обӣ ва 673,3 ҳазори он заминҳои корам мебошанд.[11] Хусусияти заминҳои кишоварзӣ, ки ба ҳолати молиявии субектҳои иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад, ин дар асоси арзиши маҳсулоти дар заминҳои камҳосил рӯёнидашуда муқаррар карда шудани нархи фурӯши ҳамон як маҳсулоти дар заминҳои миёнаҳосил ва серҳосил рӯёнидашудаи кишоварзӣ мебошад.

Ин тарзи нархмуайяннамоӣ бо сабаби бавуҷудоии рентаи диференсиалии яку ду ва мутлақ ба вуҷуд омадааст. Мавқеи ҷойгиршавии замин низ нисбат ба бозор рентаҳои қайдшударо ба вуҷуд меорад, ки ба ҳолати молиявии субъекти хоҷагӣ бетаъсир намебошад. Ҳиссаи асосии воситаҳои асосӣ ва гардон, яъне сӯзишворӣ, заҳрхимикатҳо, нуриҳои минералӣ нисбати растанипарварию чорводорӣ, моҳипарварӣ ва парандапарварӣ, аз берун бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи соҳаи кишоварзӣ ворид мегардад, ки бевосита ба ҳолати молиявӣ ва ташкили захираҳои молиявии худии онҳо таъсир мерасонад.

Дар ин самт ба таври густурда бунёд намудани корхонаҳои ба инноватсия нигаронидашудаи воридотивазнамоии саноатии бо соҳаи кишоварзӣ алоқаманд, қобилияти ҳисоббаробаркунии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва устувории молиявии онҳоро афзоиш медиҳад. Бо истифода аз лизинг таъмин кардани зерсоҳаҳои кишоварзии дар боло овардашуда, аз як тараф, муттаҳид шуда фаъолият кардани хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияҳоро ифода намояд, аз тарафи дигар, сатҳи пасттари самаранокиро барои хоҷагидориҳо ба вуҷуд меорад.

Мушкилоти асосии стратегияи рушди иқтисоди «сабз», аз як сӯ, ба муаммои маҳдудияти заминҳои кишоварзию ҳосилгирии онҳо ва таъмини бехатарии озуқаворӣ алоқаманд бошад, аз сӯйи дигар, бо мушкилоти маҳдудияти захираҳои молиявии барои соҳа зарурӣ ва мавсимӣ будани кишоварзӣ иртибот дорад.

Илова ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати якуми январи соли 2022 36,2 ҳаз. гек. заминҳои ҳолати мелиоративиашон ғайриқаноатбахш (бинобар ботлоқшавӣ, шӯршавӣ) ва 5013 гектар заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда ба қайд гирифта шудаанд[12], ки мустақиман ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва ҳолати молиявӣ таъсири манфӣ расонида, муаммои маҳдудияти захираҳои моддию молиявии кишоварзии дар ҷумҳурӣ шадидтар мегардонад.

---

[12] Стратегияи рушди иқтисодиёти сабз дар ҶТ барои солҳои 2023-2037, саҳ.18.

Қайд кардан зарур аст, ки маҳсулоти кишоварзӣ дар муқоиса бо саноат арзиши гаронтар дорад. Бо мақсади парваришу истеҳсоли молу маводи кишоварзии барои инсон бехатар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи рушди иқтисоди «сабз»-ро барои солҳои 2023-2037 таҳия карда, ба истеҳсоли маҳсулоти органикӣ оғоз кард. Истеҳсоли маҳсулоти органикӣ бо истифода аз дастовардҳои инноватсионии замонавӣ ба роҳ монда шудааст, ки арзиши аслӣ ва нархи фурӯши он маҳсулотҳоро қимат карда. сатҳи нави спирали болоравии музди меҳнат ва нархро ҳамчун муаммо аз як тараф, ба вуҷуд орад, аз тарафи дигар, ба сатҳи рентаи дифференсионалию мутлақ, даромаднокии соҳа ва ҳаҷми андозҳои ба буҷет воридшаванда таъсири худро мегузорад. Илова ба ин, ҳолати ба вуҷудомада ба тамоюли пасандозу истеъмол ва сатҳи бетафовутии иҷорагирандаю иҷорадиҳанда ва истеъмолгарон низ бетаъсир буда наметавонад.

Амалинамоии стратегияи болозикр на танҳо истифодабарии воситаҳои истеҳсолоти комплексии безарари ҳозиразамонро, балки сатҳу сифати ҷиҳозонидани инноватсионии озмоишгоҳҳо ва ноҳиябандиро ба субъектҳо тақозо менамояд, ки сармояғунҷоишу меҳнатғунҷоиш ва илмталаб буда, ҳатман ба даромаднокии хоҷагиҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Бо сабаби масоҳати хурд ва миёна доштани заминҳои дар ихтиёри хоҷагиҳои деҳқонӣ қарордошта, новобаста аз он ки аз он ду ва се ҳосил мегиранд. ин хоҷагиҳо имкониятҳои маҳдудро нисбати дастрасӣ ба захираҳои молиявии худӣ ва қарзӣ доранд, ки боиси сатҳи пасти моликшавӣ бо техникаи кишоварзию дастовардҳои инноватсионии дар зироаткорию парвариши полезиҳо истифодашаванда ва захираҳои қарзӣ мегардад. Таъсиси заводҳои истеҳсолӣ қисмҳои алоҳидаи минитракторҳои барқии дар асоси барномаҳо коркунанда дар якчанд минтақаҳои вилояти Хатлон ва тавассути лизинг ба он хоҷагиҳо пешниҳод кардани воситаҳои асосии кишоварзӣ мушкилоти соҳаро нисбати таъмини онҳо ба воситаҳои истеҳсолу дастрасӣ ба қарз ҳал карда, боиси таъмини даромаднокии миёнаи байнисоҳавӣ мегардад. Илова ба ин таъсиси устохонаҳо нисбати таъмири минитракторҳо дар минтақаҳо сатҳи таъмин будани аҳолиро ба кормандони муҳандисию техникӣ боло бардошта, эҷодкории онҳоро зиёд менамояд.

Барои дар агрокластерҳои «сабз» зиёд намудани ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ, пеш аз ҳама, аз таҷрибаи истеҳсолии зироатҳои кишоварзии Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ, ИМА ва Канадаю Австралия истифода кардан ба манфиати кор аст.

Ҳанӯз соли 1968 ҷопониҳо дар намоишгоҳи «Экспо-68» дар шаҳри Отаваи Канада, ниҳоли помидор, тарбуз, харбуза ва бодиринги дар маҳлули об сабзандаро ки ҳосили бениҳоят баланд медиҳад, ба намоиш гузоштанд. Ҳамон як ниҳоли помидор 3000 кг помидор ва ҳамон ниҳоли тарбуз то 120 дона тарбуз медиҳад.[13] Ин маҳсулот таъминкунандаи бехатарии озуқаворӣ ва даромаднокии кофӣ нисбати ҷуброни хароҷот мебошанд. Ҳамаи растаниҳо намакҳои гуногунро, ки об онҳоро ҳал менамояд, бо решаашон аз хок ва минералҳо гирифта, ҳосил медиҳанд. Айни замон субъектҳои хоҷагидор дар кишвари мо таҷрибаи дар об сабзонидани гулҳоро доранд, аммо онро барои рӯёнидани ҳосили баланд истифода карда наметавонанд. Барои ин ташкили озмоишгоҳ ва гузаронидани корҳои озмоишӣ зарур аст.

Барои дарёфти захираҳои молиявии иловагӣ ҷиҳати рушди кишоварзӣ давлат бояд заминҳоро аз соҳибмулконе, ки худашон бо замин сару кор нагирифта ба иҷора медиҳанд, харида гирад ва онро ба заминиҷорагирон фурӯшад, он гоҳ як табақаи тайёрхӯр аз байн

13

меравад ва онҳое ки бевосита бо замин кор мекунанд, соҳиби захираҳои молиявӣ мегарданд.[14] Омода кардани обҳои маҳлулдор ва пешниҳоди онҳо ба кластерҳои агросаноатӣ имконияти дар ҳамаи минтақаҳои кӯҳӣ истеҳсол кардани маҳсулоти кишоварзиро фароҳам меорад. Ин шакли хоҷагидориро мо бояд дар шароити ҳарорати муътадилдоштаи ватанамон истифода барем, то ки аз гармӣ бухоршавии обро пешгирӣ намоем.

Роҳи осонтари истифодаи таҷрибаи аз маҳлул гирифтани ҳосили зироатҳои кишоварзӣ хариди патенту литсензияҳои ихтироот нисбати таркиби об ва истифодаи он мебошад. Ин ҷо як мисол меорем: Консерни Дюпон 11 сол нисбати истеҳсоли «Нейлон» корҳои илмию амалӣ анҷом дода, 25 млн. доллар сарф кард. Ширкати ҷопонии «Тойо Рейон» патентро нисбати истеҳсоли нейлон аз Дюпон ба маблағи 7,5 млн. доллар харид. Маблағи зикршударо ба дюпониҳо дар зарфи солҳои 1951-1959 баргардонид, вале дар зарфи ҳамин солҳо содироти нейлон ба ширкат 90 млн. доллар даромад овард.[15] Таҷрибаи мазкур барои ҳамаи давлатҳои дар давраи гузариш ва бунёди иқтисодиёти худтаъминнамоянда қарордошта нафънокии баландро дорад, дар ҳоле, ки он литсензия ва ё патентро дар мулкашон татбиқ карда тавонанд. Дар ин росто, бунёди заводҳои истеҳсоли нуриҳои минералии ба талаботи стандартҳои иқтисодиёти «сабз» ҷавобгӯй, аз як тараф, мушкилоти ба воридот алоқамандиро пурра ҳал намояд, аз тарафи дигар, то андозае сатҳи даромадоварии соҳаи кишоварзиро боло мебарад.

Бо мақсади беҳтар кардани дастрасии хоҷагиҳои деҳқонӣ бо захираҳои молиявии қарзӣ ташкил кардани иттиҳодияи агросаноатиеро, ки дар он давлат, бонк, ташкилоти суғурта ва ширкати лизингӣ якҷоя фаъолият менамоянд, зарур мешуморем. Фаъолияти мазкурро давлат на танҳо дар асоси ташкили хоҷагиҳои деҳқонии давлатии бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ машғулбуда ба роҳ мемонад, балки дар асоси дар заводу фабрикаҳои аз фаъолият бозмондаи ғайридавлатӣ гардонидашуда ташкил кардани коркарди маҳсулот ва бароҳмонии фурӯши он дар минтақаҳо истифода мебарад.

Бо сабаби таъмин набудани бехатарии озуқаворӣ аз ҳисоби ғалладонагиҳо ва маҳсулоти боғдорию сабзавоткорӣ бобати танзими нархи фурӯши истеъмолӣ дар дохили ҷумҳурӣ, аввало фурӯши онро дар дохили мамлакат таъмин карда, нархи мувозинро фароҳам оварда, гардиши пулро аз як тараф тезонида, даромадгирии буҷетро муътадил гардонидан даркор аст. Аз тарафи дигар, имконияти дастрасиро ба субвенсияҳои буҷетию захираҳои молиявии худӣ ва қарзӣ зиёд намуда, танҳо баъди таъмини муътадили тақозои бозори истеъмоли дохилӣ, содироти он маҳсулотҳоро ба роҳ мондан мувофиқи мақсад аст.

Барои камхарҷ кардани истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва раҳоӣ ёфтан аз фарсудашавии аз меъёр зиёди иншоотҳои гидротехникӣ ва обтаъминнамоӣ, дарёфти захираҳои молиявии худию қарзии иловагӣ ва дар ҳаҷми нисбатан пасттар муқаррар кардани нархи барқ барои ин сохторҳо зарур мебошад.

Дуюм, аз тарзи кӯҳнаи обтаъминнамоӣ даст кашида, дар алоқа бо имкониятҳои имрӯза аз хусусиятҳои мавқеи ҷойгиршавӣ истифода карда, бо ёрии қубурҳои пластикии васлшаванда обро аз қисмати баландкӯҳҳо ба заминҳои обёришавандаи дар ҳамвориҳо дар баланди ҷойгирбуда расонидан ба фоидаи кор аст. Сеюм, бо обкашҳои навъи нави иқтидорашон зиёдтару арзишашон пасттар, ки муҳлати нафъноки истифодабарии тӯлонитарро доранд, таъмин кардани об зарур мебошад. Чорум, дар асоси корхонаҳои

---

[14] Экономика США, ФРГ и Япония «Политиздат» 1982 стр. 45.

[15] Экономическая история мира, том 4, коллектив авторов, 2018 г. стр. 171, 517, 770.

ғайридавлатӣ гардонидашуда ташкил кардани истеҳсоли қисмҳои эҳтиётии иншоотҳои гидротехникӣ ва обтаъминнамоиро бо дигар воситаҳои асосии барои кишоварзӣ лозимӣ зарур мешуморем.

Бо ҳамроҳ кардани иловаҳо гузаштан ба истеҳсоли намудҳои нави хӯроки чорвою паранда ва моҳӣ, ки мақсади қонеъгардонии тақозои бозори дохилӣ ва ба роҳ мондани содироти онро аз Тоҷикистон дорад, мувофиқи мақсад мешуморем.

Дар минтақаҳои оби гарми шифоӣ ва гейзерҳои хушкдошта ташкил кардани на танҳо гармхонаҳои парвариши меваю сабзавот, балки гарм кардани боғча, мактаб, табобатхона, иншоотҳои хоҷагии манзилии коммуналӣ, қасрҳои фарҳанг ва табобати муроҷиаткунандагон таъсисдиҳии захираҳои молиявии иловагӣ ба буҷет шуда метавонад.

Ташкили озмоишгоҳҳои бо технологияи ҳозиразамон ҷиҳозонидашуда нисбати гузаронидани тадқиқотҳои генетикӣ ва истеҳсоли маҳсулоти органикӣ аз генҳо самти ояндадор ба ҳисоб меравад.

Дар назди заводҳои консервабарорӣ, пахтатозакунӣ ва винотайёрнамоиҳои аввалия бунёд кардани коргоҳҳои равғанкашӣ аз донаки помидор, тухми ангур, зарур аст. Чунин корхонаҳо дар Италия ва ИМА манбаи қонеъгардонии талаботи аҳолӣ бо равған ва чорвою паранда, моҳӣ бо хӯрок мебошанд.

Ташкили истеҳсоли бепартов бо ба роҳ мондани парвариши лаблабуи қанд ва истеҳсоли шакар ва аз лаблабуи боқимонда тайёр кардани спирти нӯшокӣ ва партовҳои лаблабуро ба чорвои калони шохдор ва моли майда хӯрондан мумкин, ки арзиши аслии маҳсулоти чорворо арзонтар намуда, даромаднокиро боло мебардорад.

Тадбирҳои пешниҳодшуда на танҳо муаммоҳои бо захираҳои молиявӣ таъминнамоиро, балки худтаъминнамоии Тоҷикистонро бо воситаҳои истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ, қувваи кории соҳибихтисос, ки дар бозори ҷаҳонии меҳнат талабот ба он баланд аст, ҳал менамояд.

Дар зер нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ ва мувофиқати онро ба стратегияи рушди иқтисодиёти "«сабз»" месанҷем (ҷадв.1).

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мувофиқати он ба Стратегияи рушди иқтисодиёти "«сабз»"-и соҳа.

Солҳо	2019	2020	2021
Хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ, адад	148	159	161
Хоҷагиҳои деҳқонӣ, адад	171975	179005	167009
Замини умумӣ, ҳаз. гек.	3674,1	3673,7	3666,4
Замини кишт ҳаз гек	847,0	856,7	861,7
Замини кишт ба ҳар як хоҷагии деҳқони гек	4,9	4,8	5,1
Истифодаи нуриҳои маъданӣ, ҳаз тонна	67,9	69,0	69,1
Истифодаи поруҳо, ҳаз тонна	265,4	247,7	160,0
Ба замини кишт андохтани нуриҳои маъданӣ ба гек. кг	141,8	136,9	140,4

Ба замини кишт рехтани пору, ба 1 гектар кг	4,1 4100	3,7 3700	2,6 2600
Адади тракторҳо	27776	27376	27590
Рехтани пору нисбат ба поруи маъдани	28,9	27,0	18,6
Миқдори тракторҳо ба хоҷагиҳои деҳқонӣ	0,16	0,15	0,16

Сарчашма: маҷмуаи омории «Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон», Душанбе, соли 2022, саҳ. 266-277.

Аз нишондиҳандаҳои дар ҷадвал овардашуда маълум гардид, ки миқдори хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ нисбат ба хоҷагиҳои деҳқонӣ бениҳоят кам аст. Миқдори умумии онҳо дар солҳои тадқиқотӣ аз 148 адад то 168 ададро ташкил медиҳанд. Ба андешаи мо, зиёд кардани хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ бо фаъолияти намунавиашон ва ташкили нуқтаҳои савдои давлатии маҳсулоти кишоварзӣ сатҳи рақобатро ба эътидол оварда, боиси ташкили нархҳои миёна ба маҳсулоти кишоварзӣ ва ташкили шакли давлатии иқтисодиёти "«сабз»" дар ин соҳа мегардад.

Миқдори хоҷагиҳои деҳқонӣ дар 2 соли тадқиқотӣ тамоили устувори рушдро инъикос намуда, агар дар соли 2019 наздики 172 ҳаз. адад бошад, соли 2020 ба 179 ҳаз. расида, соли 2021 то ба 167 ҳаз. коҳиш ёфтааст. Ба ҳисоби миёна бе баҳисобгирии заминҳои ба хоҷагиҳои давлатӣ ростоянда миқдори заминҳои ба ҳар як хоҷагии деҳқонӣ мансуббуда дар соли 2020 аз 4,9 гектар то 5,1 гектарро ташкил медиҳад. Дар давлатҳои рушдёфта ба ҳисоби миёна ба ҳар як фермер зиёда аз 126 гектар замин рост меояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи марказонидани замини ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ростоянда бениҳоят хурд мебошад, ки имконияти истифодаи технологияҳои ҳозиразамонро дар соҳа маҳдуд месозад. Миқдори заминҳои ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ростоянда истифодаи тракторҳои пурқувватро дар чунин хоҷагиҳо камсамар менамояд.

Барои он ки ин хоҷагиҳо аз минитракторҳо ва парки тракторӣ истифода карда, коркарди заминҳояшонро ба амал бароранд, таъсис додани паркҳои техникаи кишоварзӣ дар ноҳияҳо, ки бо фаъолияти лизингӣ машғул мебошанд, ба манфиати кор хоҳад буд.

Таъсиси корхонаҳои истеҳсоли техникаю поруҳои минералӣ ва заҳрхимикат, ки хизматрасониҳои бойторӣ ва зоотехникиро низ ба уҳда доранд, фонд ва бо мутахассис муҷаҳҳазбудани ноҳияҳоро боло бардошта, истифодаи меҳнати дастиро ба эътидол меорад. Ҳамаи маҳсулотҳои кишоварзии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсолшаванда, асосан, бо истифода аз пору истеҳсол шудааст, дар солҳои тадқиқотӣ ба ҳар як гектар замин истифодаи он аз 4100 то ба 2600 килограммро ташкил дод. Вазни поруи истифодашуда, ки нисбат ба истифодаи нуриҳои минералӣ дар соли 2019 28,9 маротиба, соли 2020 27 маротиба ва соли 2021 наздик ба 19 маротиба зиёд аст, инъикосгари истеҳсоли ба талаботи иқтисодиёти «сабз» мувофиқ мебошад.

Ташкили кластерҳои кишоварзӣ бо истифода аз обҳои гарми дар минтақаҳо мавҷуда, имконияти дар 4 фасли сол гирифтани ҳосили сабзавотҳоро таъмин карда метавонад. Обҳои гарми зоеъравандаро аввалан дар гармхона бо мақсади истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баъдан онро дар табобатгоҳҳо истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳамин гуна обҳои гарм дар Ҷиргатол, Оби Гарм, Файзобод, Ваҳдат, Ромит, ноҳияи Рудакӣ, Ҳисор, Айнӣ, Шаҳринав, Ғончӣ, Истаравшан ва ғайра мавҷуд бошанд ҳам, онҳо дар кишоварзӣ мавриди истифода нагирифтаанд.

Истифодаи оби гарм дар гармхонаҳо боиси истеҳсоли маҳсулоти ба талаботи иқтисодиёти "«сабз»" ҷавобгӯй мегардад. Ташкили корхонаҳои истеҳсоли нуриҳои минералии ба талаботи иқтисодиёти "«сабз»" ҷавобгӯй на танҳо сатҳи бехатарии озуқавориро кам менамояд, балки имконияти зиёдтар истеҳсол кардани маҳсулоти содиротиро таъмин менамояд.

Истифодаи тракторҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ нишондиҳандаи бевоситаи стратегияи рушди иқтисодиёти "«сабз»" набошад ҳам, кам кардани истифодаи меҳнати дастӣ баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва сатҳи таъминот бо маҳсулоти кишоварзӣ аз он вобаста аст. Ҳаминро бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар хоҷагии деҳқонӣ, ба ҳисоби миёна соҳиби 30 гектар замин ва ба он як адад трактор рост меояд, ки бениҳоят кам мебошад. Бо истифода аз лизинг бо трактор, минералҳо ва заҳрхимикатҳо таъмин кардани хоҷагиҳои деҳқонӣ аз як тараф, шароитро барои дастрасӣ ба қарз бавуҷуд орад, аз тарафи дигар, муҷаҳҳазшавиро бо техникаи кишоварзӣ зиёд менамояд, ки қобилияти ҳисоббаробарии хоҷагиҳо боло меравад.

Дар Стратегияи миллии рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати татбиқи сиёсати иқтисоди "сабз" вазифаҳои муҳим гузошта шудаанд. Иҷрои онхо имконият медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ бо истифода неруи эҳёшаванда ҳарчи бештар маҳсулоти хушсифат ва ба рақобат тобовар истеҳсол карда шавад[16].

Адабиёти истифодашуда:

1. Стратегияи рушди иқтисодиёти «сабз» дар ҶТ барои солҳои 2023-2037.
2. Советский энциклопедический словарь, М. Международный словарь, 1985 г. 1559 стр.
3. Налоговый кодекс Республики Таджикистан, Душанбе 2022.
4. Экономическая история мира в пяти томах. Москва т 4, 2018 т.4 515 стр.
5. Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021.
6. Экономика США, ФРГ и Япония «Политиздат» 1982 стр. 45.
7. Экономическая история мира, том 4, коллектив авторов, 2018 г. стр. 171, 517, 770.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 201, саҳ. 20

[16] Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, 201, саҳ. 20

РУШДИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Шералиев Э. Н. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Раимқулова А.Ҳ, магистранти курси -1 уми ихтисоси молия ва қарзи ДДМИТ

Дар мақола рушди молияи давлатӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт мавриди омузиш қарор гирифтааст. Самтҳои асосии идоракунии низоми устувори молияи давлатӣ, афзоиши даромади буҷети давлатӣ, такмили низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии он, шаффофият ва баланд бардоштани самаранокии хароҷоти буҷет, нигоҳ доштани вазъи муътадили маблаггузории он, ташаккули бозори когазҳои қиматнок ва гайра оварда шудааст.Инчунин масъалаи самаранокии низоми молиявии кишвар дар рақамикунонии иқтисодиёт пешниҳод гардида, пешниҳодҳои мушаххас оид ба такмили он дар шароити буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: *молияи давлатӣ, низоми молиявӣ, буҷети давлатӣ, механизми андозбандӣ ва маъмурикунонии он, иқтисодиёти рақамӣ, муносибатҳои бозорӣ.*

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Шералиев Э.Н. *- доцент кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета.*

Раимқулова А.Ҳ. *магистрант-1 курс специалносты финансы и кридита ТГФЭУ*

В статье исследуется развитие государственных финансов в условиях цифровой экономики. Выделены основные направления управления усточивой государственной финансовой системы, увеличение доходов государственного бюджета, совершенствование системы налогообложения и ее администрирования, прозрачность и повышение эффективности бюджетных расходов, поддержание стабильной финансовой ситуации, формирование рынка ценных бумаг и др. А также выделены развитие цифровой экономики и предложены конкретные предложения по ее совершенствованию в условиях финансово-экономического кризиса.

Ключевые слова: *государственные финансы, финансовая система, государственный бюджет, механизм налогообложения и его администрирования, цифровая экономика, рыночные отношения.*

DEVELOPMENT OF PUBLIC FINANCE IN THE DIGITAL ECONOMY

Sheraliev E. N. - Sciences, Associate Professor of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University.

Raimqulova A.H. *- magistral of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University.*

The article examines the development of public finance in the digital economy. The main directions of managing a sustainable state financial system are highlighted, increasing state budget revenues, improving the taxation system and its administration, transparency and increasing the efficiency of budget expenditures, maintaining a stable financial situation, forming a securities market, etc. The development of the digital economy is also highlighted and specific proposals are proposed to improve it in conditions of the financial and economic crisis.

Klyuchevyye slova: *public finance, financial system, state budget, mechanism of taxation and its administration, digital economy, market relations.*

Дар шароити муосир иқтисодиёти Тоҷикистон як қисми таркибии иқтисодиёти ҷаҳонӣ буда, асоси инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоии онро модели рушди инноватсионӣ, индустриалию аграрӣ ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, ноил шудан ба ин ҳадафҳои модели рушди иқтисодиёт, ташаккул ва инкишофи муносибатҳои молиявӣ ва рушди низоми молияи давлатӣ хеле зарур мебошад, ки бо роҳи амалӣ намудани сиёсати молиявӣ, баланд бардоштани фарҳангу саводнокии молиявӣ, техникӣ-инноватсионӣ ва маънавӣ имконпазир мебошад. Ва маҳз ба ин роҳ Тоҷикистони соҳибистиқлол имконият пайдо менамояд, ки дар даҳсолаҳои минбаъда ҳамчун кишвари рушдкардаи иқтисодӣ шинохта шавад.

Муносибатҳои молиявӣ як қисми таркибии ин равандҳои иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат буда, оид ба ташкил, тақсим ва азнавтақсимкунии захираҳои молиявӣ бо мақсади қонеъгардонии талаботи давлат, корхонаю ташкилотҳо ва аҳолӣ хизмат менамояд. Муҳтаво ва моҳияти низоми молияи давлатӣ низ дар истифодаи самараноки воситаҳои пулӣ-қарзӣ ва иҷрои уҳдадориҳои он дар назди субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Молия, дар навбати худ, нишондиҳандаи муҳими муайянкунандаи сатҳи некуаҳволии аҳолӣ, корхонаҳо ва давлат ба ҳисоб рафта, дар шароити буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ аз ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ ва пулӣ-қарзиро тақозо менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки дар даврони шӯравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми молиявӣ ба сохти дигар ташкил ва инкишоф ёфта, тӯли беш аз 70 сол амал карда, мавриди истифода қарор гирифтааст. Аммо сохтори низоми идоракунии молияи давлатӣ дар он давра ба талабот ва вазифаҳои асосии сиёсати андозӣ-буҷетӣ ва ҳамгироии иқтисодиёти ҷаҳонӣ мусоидат накарда, дар бисёр мавридҳо садди рушди иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар гардида буд. Инчунин, роҳҳо ва усулҳои нақшавии ситонидани андозу боҷҳои давлатӣ, ба иҷора додани молу амволи давлатӣ ва низоми андозбандӣ ва муомилоти молию пулӣ тариқи низоми марказонидашуда амал мекард, ки аз нигоҳи ҳуқуқӣ-меъёрӣ ва ташкилӣ-хоҷагидорӣ на он қадар ташаккул ва рушд ёфта буд.

Ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозорӣ сохтори низоми молиявии кишвар куллан тағйир ёфта, муносибатҳои нави молиявӣ, бахусус идоракунии низоми устувори молияи давлатӣ, афзоиши даромади буҷети давлатӣ, такмили низоми андозбандӣ ва маъмурикунонии он, шаффофият ва баланд бардоштани самаранокии хароҷоти буҷет, нигоҳ доштани вазъи муътадили маблағгузории он, ташаккули бозори коғазҳои қиматнок ва ғайра равиши навро касб намудааст. Илова бар ин, таҳия, баррасӣ ва иҷрои буҷети давлатӣ, тартиби маблағгузорӣ ва танзими истифодаи оқилонаи захираҳои пулӣ-қарзӣ куллан тағйир ёфта, низоми молиявӣ ба як низоми устувори идоракунии молияи давлатӣ табдил ёфтааст.

Қайд кардан зарур аст, ки бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мамлакат низоми устувори молияи давлатӣ ҷавобгӯ ба талаботи иқтисоди бозорӣ ташкил ва инкишоф ёфтааст. Яке аз падидаҳои асосии ин раванд барориш ва амалкарди воҳиди ягонаи пули миллӣ мебошад, ки дар татбиқи амалии сиёсати оқилонаи пулию қарзӣ ва асъорӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Ин буд, ки дар соли 2000 рушди воқеии иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоби миёна 7 фоиз ва воридоти буҷети давлатӣ 14,1 фоизи Маҷмуи

маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва дар соли 2005 - 19,9 фоизро ташкил додааст. Бо роҳи татбиқи сиёсати дурусти андозу буҷетӣ мувозинати буҷет таъмин гардида, сатҳи камбизоатӣ аз 83,1 фоизи соли 1999 то 72,4 фоиз дар соли 2003, ба 31,4 фоиз дар соли 2022 расонида шуд ва дар назар аст, ки дар соли 2025 ин рақам то 20,1 фоиз коҳиш дода мешавад.[17]

Ҳамзамон, тайи даҳсолаҳои охир ҳаҷми даромади буҷети давлатӣ 56,5 маротиба афзоиш ёфта, дар соли 2016 ба 18305,8 млн. сомонӣ ва соли 2023 бошад, ба 37072,9 млн сомонӣ баробар гардид, ки он 31,2 фоизи ММД-ро ташкил медиҳад. Агар соли 2000 ҳаҷми умумии қарзи берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 105,2 фоизи ММД-ро ташкил дода бошад, бо кӯшишҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ соли 2023 он ба 31,2 фоиз расид. Умуман, солҳои охир иҷроиши нақшаи буҷети давлатӣ новобаста аз хусусиятҳои иҷтимоӣ доштан характери мусбам, яъне маблағгузории рушди иқтисоди воқеӣ ва сармоягузории асосиро касб намуда, дар панҷ соли охир маблағгузорӣ ба ин мақсад зиёда аз 25 фоизи ҳаҷми умумии буҷети давлатиро ташкил намудааст.

Дар шароити муосир низоми идоракунии молияи давлатӣ ташаккул ёфта, воҳидҳои дохилии хазинадорӣ, идоракунии қарзҳои давлатӣ, рушди бозори коғазҳои қиматнок, кор бо металлу сангҳои қиматбаҳо, хазинаи дороиҳои давлатӣ, мониторинги корхонаҳои азим, аудити дохилӣ ва дигар воҳидҳои сохторӣ таъсис дода шуда, шуъбаҳои молияи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба раёсат, департамент ва минъбад ба сарраёсату раёсатҳо табдил дода шудаанд. Дар самти такмили низоми молиявии давлатӣ бо назардошти хароҷот ва харидҳои давлатӣ, ислоҳоти хазинадорӣ, мустаҳкам намудани иқтидори аудиторӣ, ҳисобдорӣ, татбиқи меъёрҳои байналхалқӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ корҳои зиёд амалӣ карда мешавад.

Оғози солҳои 2000-2010 барои сиёсати молиявӣ-қарзӣ марҳилаи нави пешравӣ, ташаккул ва татбиқи чораҳои зарурӣ дар самти ислоҳоти сохаи молия ба ҳисоб меравад, ки он ба болоравии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва раҳоии кишвар аз буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ, беҳдошти вазъи зиндагии аҳолӣ ва муътадил гардонидани вазъи молиявии корхонаю ташкилотҳо дониста мешавад. Инчунин, маҷмуи тадбирҳои молиявӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла қабули Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодии кишвар, таҷдиди низоми бонкӣ, ҳифзи амонатҳо ва як зумра чораҳои дигар имкон додаанд, ки иқтисодиёти кишвар давраи коҳишёбӣ ва пастравиро паси сар карда, чораҳои муҳимро барои мустаҳкамшавии пули миллӣ пайдо намояд.

Қисмати муҳимми идоракунии низоми молиявӣ ин такмили низоми андозӣ ва маъмурикунонии он ба ҳисоб меравад. Дар ин ҷода тайи даҳсолаи охир корҳои зиёде анҷом дода шудааст. Зимни Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2022 чунин таъкид намуданд, ки: «...Дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар замони соҳибистиқлолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шудааст. То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзҳо ва сабукиҳои андозию гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст. Дар соли 2022 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомониро ташкил медиҳад.

[17]Буҷети шаҳрвандӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023». - Душанбе. - 2022. - 36 с.

Аз ҷумла аз ҳисоби паст ва бекор кардани меъёрҳои 5 намуди андоз зиёда аз 1,5 миллиард сомонӣ ҳамчун дастгирӣ дар ихтиёри субъектҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад. Дар натиҷа соли 2022 шумораи субъектҳои соҳибкорӣ ба 339 ҳазор расид, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 76 ҳазор зиёд мебошанд...».[18]

Инчунин, дар таҳияи нави Кодекси андози Ҷумҳури Тоҷикистон, ки аз моҳи январи соли 2022 мавриди амал қарор дорад, як қатор сабукиҳо, аз ҷумла номгӯйи андозҳо кам карда шуда, андоз аз фурӯши чакана ҳамчун андози такроршавандаи андоз аз арзиши иловашуда рӯи кор омадааст. Илова бар ин, боҷи гумрукӣ, боҷи давлатӣ ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ аз номгӯйи андозҳои Кодекси андози амалкунанда хориҷ карда шуда, онҳо бо Кодекси гумрук ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пардохтҳои ҳатмӣ” ва “Дар бораи боҷи давлатӣ” ба танзим даровварда мешавад. Бо мақсади такмили идоракунии низоми андозии кишвар, кам кардани вақт ва хароҷотҳои соҳибкорон тавассути сода ва сабук намудани расмиёти андозсупорӣ шумораи эъломияҳо аз рӯи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ то 40 фоиз, ҳисоби андозӣ то 60 фоиз, ба расмиёт даровардани ҳуҷҷатҳои гумрукӣ то 30 фоиз кам карда шуда, бақайдгирии субъектҳои хоҷагидории дар қаламрави кишвар то 5-6 рӯз расонида шудааст.

Бо риояи талаботи Кодекси андоз ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи андоз, таъсири низоми маъмурикунонӣ, аз ҷумла назорату санҷишҳои андозӣ, истифодаи усулҳои муосири иқтисодиёти рақамӣ ва хизматрасониҳои пешқадами электронӣ ба субъектҳои соҳибкорӣ пешбинӣ гардидааст. Бо мақсади муҳайё сохтани шароитҳои мусоиди низоми андозбандӣ ва меъёру шаклҳои он, андоз аз даромади субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ 13% боқӣ монда, бо таваҷҷуҳ ба рақамикунонии иқтисодиёт ва истифодаи технологияҳои муосири хизматрасониҳои андозӣ низоми андозбандӣ барои субъектҳои соҳибкории хурду миёна хеле содаю оммафаҳм гардидааст.

Яке аз унсурҳои муҳими ислоҳоти идоракунии низоми молиявӣ дар ҷумҳурӣ ин ташаккули низоми иттилоотии муносибатҳои молию пулӣ ва хазинадории буҷет, ҷорӣ намудани суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ, стандартҳои муҳосибот ва нақшаи якхелаи суратҳисобҳо мебошад. Тавассути ин раванд таъсиси КВД “Маркази дастгирии амалиётҳои молиявии байнибуҷетӣ”, таъмини он бо таҷҳизоту технологияи пешқадами муосир ва мутахассисони сатҳи баланди касбӣ, татбиқи ниҳоии босифату саривақтии қисматҳои автоматикунонии стратегияи мазкур пешбинӣ гардида, пурра амалӣ намудани он бо иштироки ниҳодҳои давлатӣ дар амалиётҳои молиявии гуногун, пеш аз ҳама, дар низоми хазинадорӣ ҳамчун омили муҳими низоми молиявӣ таъмин мегардад. Илова бар ин бо супориши Ҳукумати кишвар шабакаи ягонаи электронии иттилоотӣ байни Вазорати молия, Кумитаи андоз ва Хадамоти гумрук, ки фаъолияти низоми хазинадорӣ, андозу буҷет ва умуман, идоракунии самараноки молияи давлатиро дар минтақаҳои кишвар таъмин менамояд, ташкил карда шудааст.

Умуман, низоми идоракунии молияи давлатӣ низоми устуворе мебошад, ки дар таъмини самараноки сиёсати молиявӣ, бахусус сиёсати андозу буҷетӣ, назорати молиявии давлатӣ, рушди бозори коғазҳои қиматнок, низоми суғурта, дастгириҳои

---

[18]Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022 с., ш. Душанбе. http://president.tj/node/29823.

молиявии соҳибкорӣ ва рушди бозори молиявии кишвар хизмат менамояд. Аз ин хотир, рушди низоми молияи давлатӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ, раҳои бахшидани мамлакат аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани он, расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, таъмин намуданишуғли пурмаҳсул ва дар заминаи он баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ хизмат менамояд, ки барои расидан ба ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 заминаҳои мусоид фароҳам меоранд.

АДАБИЁТ

1. Аъламхон Наимӣ. Рушди молияи давлатӣ дар шароити соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2017. -52с.
2. Бегматов А.А. Новый этап в развитии национальной налоговой системы Республики Таджикистан /А.А. Бегматов //Сборник научных трудов НПИ, №7, часть - 2, -Душанбе, 2005. - С. 1-8.
3. Буҷети шаҳрвандӣ. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023». - Душанбе. - 2022. - 36 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 23.12.2022 с., ш. Душанбе. http://president.tj/node/29823.
5. Тоҷикистон: 15 соли истиқлолияти давлатӣ. Омори расмӣ. - Душанбе, 2006. – 540с.

ОМИЛҲО ВА ХАВФҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ СИФАТИ ЗИНДАГИИ АҲОЛИИ МИНТАҚАҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қурбонализода Давлатали Таваралӣ – *докторнанти курси дуюми ихтисоси Идоракунии лоиҳаҳои Иниститути иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734024. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к.Айнӣ 44. Тел:+992937507735, Email:davlatali.1998@mail.ru*

Аннотатсия: *Рушди иқтисоди рақамӣ рӯз то рӯз беҳтар кардани сифати зиндагии мардумро дар минтақаҳо ба таври назаррас тағйир медиҳад. Дар мақола омилҳо ва хавфҳои рақамикунонии сифати зиндагии аҳолии минтақаҳо мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Хавфҳои рақамикунонӣ ва ҷанбаҳои мусбӣ ва манфии он барои аҳолии минтақаҳо бояд ба назар гирифта шавад.*

Калимаҳои асосӣ: *омилҳо, хавфҳои рақамикунонӣ, иқтисоди рақамӣ, рушди иқтисодӣ, сифати зиндагии аҳолӣ, маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, хатарҳо, усули индекс, идоракунии лоиҳа.*

ЦИФРОВЫЕ ФАКТОРЫ И РИСКИ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Курбанализода Давлатали Таварали – *докторант второго курса специальность «Управление проектами» Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, Адрес: 734024. Республика Таджикистан, г. Душанбе, у. Айни 44.Тел:+992937507735, Email:davlatali.1998@mail.ru*

Аннотация: *Развитие цифровой экономики день ото дня существенно меняет качество жизни людей в регионах. В статье обсуждаются факторы и риски цифровизации качества жизни населения регионов. Следует учитывать риски цифровизации, ее положительные и отрицательные стороны для населения регионов.*

Ключевые слова: *факторы, риски цифровизации, цифровая экономика, экономическое развитие, качество жизни населения, валовой региональный продукт, риски, индексный метод, проектное управление.*

DIGITAL FACTORS AND RISKS OF THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION OF REGIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Kurbanalizoda Davlatali Tavarali - *second-year doctoral student, specialty "Project Management" of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Address: 734024. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ainy* Street *44. Tel:+992937507735, Email:davlatali.1998@mail.ru*

Abstract: *The development of the digital economy significantly changes the quality of life of people in the regions day by day. The factors and risks of digitization of the quality of life of the population of the regions are discussed in the article. The risks of digitization and its positive and negative aspects for the population of the regions should be considered.*

Key words: *factors, risks of digitization, digital economy, economic development, quality of life of the population, total regional product, risks, index method, project management.*

Дар шароити рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавии тамоми самтҳои ҳаётии ҷамъиятӣ, омилҳои равонӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва рафторӣ ба динамикаи рушди иқтисоди нав таъсири калон мерасонанд. Яке аз омилҳои муҳиме, ки ба рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонад, сатҳи малакаҳои рақамии аҳолии минтақаҳо ва сатҳи пасти системаи фарохмавҷии интеренетӣ мебошад.

Донишҳои рақамӣ аҳолӣ ин як як ҷузъи муҳими табдили омилҳои рақамикунонӣ мебошанд, зеро малакаҳои рақамӣ истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳоро тавассути платформаҳои рақамӣ ва экосистемаҳои рақамӣ дар сатҳи давлатӣ дастгири мекунанд. Давлати рақамӣ дар навбати аввал маънои табодули рақамиро дорад, ки боиси ба миён омадани бизнес-моделҳои нав дар асоси маълумот мегардад. Ҳар қадаре, ки провайдерони хизматрасонӣ дар бораи муштариёни худ зиёд донанд, ҳамон қадар онҳо метавонанд пешниҳодҳои фардикунонидашударо ташкил намуда, хизматҳое расонанд, ки ҳарчӣ бештар ба эҳтиёҷоти муштариён мутобиқ бошанд ва ҳатто эҳтиёҷотеро пешбинӣ намоянд, ки дар бораи онҳо худи муштариён метавонанд ҳоло надонанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои меъёрии ҳуқуқии иқтисоди рақамӣ ташаккул ёфта истодааст ва якчанд ҳуҷҷатҳои давлатӣ, аз ҷумла Консепсияи ҳукумати электронӣ, Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва мавриди истифода қарор доранд. Вале истифодаи технологияи рақамӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисоди миллӣ ҳануз назаррас нест.

Раванди рақамикунонӣ на танҳо дар самти пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ, балки хизматрасониҳои бонкӣ, идоракунии истеҳсолоти саноатӣ ва кишоварзӣ, тандурустӣ ва маориф, савдо ва логистика, ва дигар соҳаҳо ба таври васеъ инкишоф ёфта истодааст.

Ин имконият медиҳад, ки ба шаҳрвандон ва соҳибкорон талаботи онҳоро ба ин ё он хизматрасонӣ дар асоси таҳлили амалиёт пешгӯӣ намуда, хизмат расонида шавад. Самти калидӣ барои дигаргунсозии роҳҳои расонидани хизматрасонӣ ва ҳамкории давлат бо шаҳрвандон ва соҳибкорӣ гузариш ба принсипҳои сохтори кушода (Open API) мегардад, ки дар он сатҳи сифатан нави ҳамкорӣ бо бахши тиҷоратӣ ба роҳ монда

мешавад. Ин имконият медиҳад, ки захираҳо ба инфрасохтори рақамӣ марказонидагардида самаранок истифода шуда, «метри охирон»-и хизматрасониҳои давлатӣ ба ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бахши хусусӣ дода шавад.

Ташаббусҳо оид ба таъсиси экосистемаи табодули рақамӣ бо ҷалби пешсафон ва намояндагони бахши хусусӣ, алалхусус бахшҳои пешбари он, инчунин бахши технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (минбаъд-ТИК), ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ҷомеаи илмӣ, донишҷӯён ва соҳибкорон, сармоягузорони имконпазир, инчунин намояндагони ташкилотҳои байналмилалӣ оид ба рушд ва маблағгузорони имконпазирро пешбинӣ менамояд. Таъсиси экосистемаи самараноки табодули рақамӣ дар марҳилаи якум барои таъмини ҷалби ҳарчӣ бештари ҳамаи иштирокчиён ва сармоягузорони имконпазири амалисозии ҷараёни табодули рақамӣ муҳим мебошад. Аъзои экосистемаи рақамӣ ба ҷараёни таҳия, муҳокима, қабул ва амалисозии Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи чорабиниҳо ҷалб карда мешаванд. Ҷалби аъзои экосистема барои дақиқ муайян кардани мушкилиҳо ва пешниҳоди усулҳои инноватсионии ҳалли онҳо муҳим мебошад. Муваффақияти рақамикунонӣ бештар аз дараҷаи ҷалби ҳамаи аъзои экосистема вобаста мебошад, бинобар ин механизмҳои таъмини ҷалби доимии экосистема таҳия карда мешавад, ки бо мурури вақт имконият медиҳад аз ҷумла роҳҳои ташкили шарикии давлат бо бахши хусусӣ муайян карда шаванд.

Аз як тараф, рушди иқтисоди рақамӣ талаботро бештар ба хонаводаҳо ба малакаҳои рақамӣ мегузорад, ки ин ба суръатбахшии фаъолияти иқтисодӣ ва зарурати ба даст овардани даромад тавассути монетизатсияи малакаҳо, аз ҷумла омилҳои рақамикунонӣ, бозори меҳнат вобаста аст. Аз тарафи дигар, малакаҳои рақамӣ, инчунин қобилиятҳои шахсони алоҳида, нобаробар ташаккул ва тақсим карда мешаванд, ки боиси ташаккули нобаробарии рақамӣ дар иқтисодиёт мегардад, ки бо имкониятҳои истифодаи иқтидори Интернет алоқаманд аст. Аз ин рӯ, ҷомеа ба рушди густурдаи малакаҳои рақамии аҳолӣ ва ҳавасмандгардонии рафъи камбудиҳои рақамӣ манфиатдор аст. Дар ин асос аз руйи ҷадвали нишон дода шудаи олимони рус Г. П. Литвинцева ва И. Н. Карелин ки онҳо унсурҳои асосии сифати рақамикунониро барои аҳолӣ дар минтақаҳо пешниҳод кардаанд чунинанд, ки дар ҷадвали 1. нишон дода шудааст.

Унсурҳои рақамикунонии сифати зиндагии аҳолӣ ва нишондиҳандаҳои онҳо

Унсури рақамикунонии сифати зиндагии аҳолӣ	**Намунаи омили мусбӣ ва манфӣ**	**Миқдори нишондиҳандаҳо**
Якум	Малакаи аҳолӣ оид ба кор дар компютери фардӣ, омилҳои маҳдудкунандаи истифодаи интернет аз ҷониби аҳолӣ	6
Дуюм	Истифодаи компютерҳои фардӣ дар хонаводаҳо, набудани имкони техникии пайвастшавӣ ба интернет	4
Сеюм	Истифодаи шабакаҳои иттилоотии маҳаллӣ дар ташкилотҳои ҳама намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	5

Чорум	Мавҷудияти компютерҳои фардӣ ба интернет пайваст дар муассисаҳои тандурустӣ	13
Панҷум	Қаноатмандии аҳолӣ аз сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва коммуналӣ тавассути Интернет	3
Шашум	Истифодаи воситаҳои амнияти иттилоотӣ аз ҷониби аҳолӣ, омилҳое, ки истифодаи Интернетро аз ҷониби аҳолӣ маҳдуд мекунанд	3
Ҳамагӣ	—	**34**

Табдилдиҳии рақамӣ барои некӯаҳволии одамон ҳам имкониятҳо ва ҳам хатарҳои ҷиддиро ба вуҷуд меорад. Тадқиқотчиён ва агентиҳои омор дар саросари ҷаҳон дар таҳияи абзорҳои нав барои таҳлили таъсири трансформатсияи рақамӣ ба некӯаҳволии одамон дучор меоянд. Хатарҳо табиатан хеле гуногунанд ва муайян кардани омили асосӣ хеле душвор аст. Ҳама муҳаққиқон ба хулосае омаданд, ки технологияҳои рақамии бехавф зиндагии онҳоеро, ки малакаҳои истифодаи онҳоро доранд, ба таври назаррас беҳтар мекунад ва бо ҷорӣ кардани нобаробарии рақамӣ дар байни онҳое, ки малакаҳои истифодаи онҳоро доранд ва онҳое, ки надоранд, хатари ҷиддии нобаробарии ҷомеаро эҷод мекунанд. Ҳангоми татбиқи сиёсати давлатии иҷтимоӣ хатарҳои иқтисодиёти рақамиро сарфи назар кардан мумкин нест. Таваҷҷӯҳ ба танзими давлатӣ дода мешавад, ки ба коҳиш додани оқибатҳои манфии рақамисозӣ тавассути лоиҳаҳои миллӣ, ҷумҳуриявӣ ва дигар чорабиниҳо нигаронида шудааст.

Омилҳо ва хавфи рақамикунонӣ ҳамчун миқёси система ҳисобида мешавад, ки бо тағирёбии рақамии равандҳои бизнес муайян карда мешавад. Таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳо ба мо имкон дод, ки ба хулосае ояд, ки истифодаи технологияҳои шабакавӣ ва мобилӣ, хусусияти генеративии онҳо, инчунин афзоиши шуғли аҳолӣ васеъ мегардад. Хулоса хатарҳои асосии марбут ба рақамисозӣ инҳоянд: стратегӣ, технологӣ, танзимкунанда, киберӣ, хатарҳои кадрӣ, хатари талафи маълумот, махфият ва шахсони сеюм, самтҳои идоракунӣ нисбат ба соҳаҳои кам кардани хатарҳо муайян карда шудаанд.

Адабиёт:

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 - 2025.
2. Д.Т. Қурбонализода., А.Н. Нурализода., Н.Н. Нурализода, Иқтисоди рақамӣ: Китоби дарсӣ, Душанбе – 2022, ҶДММ "Шоҳини С" 272с.
3. Анализ директивных и программных документов по цифровой индустриализации Российской Федерации и Республики Беларусь / И. В. Макарова, Г. В. Лепеш, О. Д. Угольникова, Ю. В. Мелешко // Вопросы государственного и муниципального управления. 2021. № 1. С. 150–172.
4. *Андреева Е. Л., Глухих П. Л., Красных С. С.* Оценка влияния процессов цифровизации на развитие технологического экспорта регионов России // Экономика региона. 2020. Т. 16, вып. 2. С. 612–624. DOI: doi.org/10.17059/2020– 2-21.

5. *Архипова М. Ю., Сиротин В. П.* Региональные аспекты развития информационно-коммуникационных и цифровых технологий в России // Экономика региона. 2019. Т. 15, вып. 3. С. 670–683. DOI: doi.org/10.17059/2019–3-4.
6. *Барабашев А. Г., Макаров А. А., Макаров И. А.* О совершенствовании индикативных оценок качества государственного управления // Вопросы государственного и муниципального управления. 2019. № 2. С. 7–38.
7. Қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2019 № 642.
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2020)» аз 30 декабри соли 2011 № 6431.

ҶАНБАҲОИ МУҲИМИ РАҚАМИКУНОНИИ БАХШИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЛОГИСТИКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳикматов Муҳаммадназар – *докторанти курси 2 – юми ихтисоси молия, муомилоти пулӣ ва қарзии кафедраи молияи ДДМИТ*

Каримов М.А. *ассистенти кафедраи менеҷенти ДДМИТ*

Аннотатсия: *Рақмикунонии соҳаи хизматрасониҳои логистикӣ яке аз унсурҳои ташаккули иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Дастовардҳои муосири илм ва техника барои ҳалли масъалаҳои мухталифе, ки дар назди иқтисодиёти муосир истодаанд, пешбинӣ шудаанд, ки ин дар паҳншавии ҷаҳонии технологияҳои рақамӣ инъикос меёбад. Раванди ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба фаъолияти ташкилотҳои нақлиётӣ на танҳо ба баланд шудани рақобатпазирии онҳо мусоидат мекунад, балки боиси рақамисозии иқтисодиёти кишвар дар маҷмӯъ мегардад. Дар мақола омилҳое, ки ба пурзӯршавии трансформатсияи рақамии соҳаи нақлиёт ва логистика мусоидат мекунанд, таҳлил карда, раванди ташаккули платформаҳои рақамӣ дар соҳаи нақлиёт вобаста ба принсипҳои гуногуни муттаҳидсозии таъминкунандагони хизматрасониҳои нақлиётӣ ва логистикиро баррасӣ намуда, инчунин самтҳои рушди такмили фаъолияти ташкилотҳо дар бахши нақлиёт ва логистика дар асоси ҷорӣ намудани унсурҳои рақамиикунонии иқтисодиёт вобаста аст.*

Калимаҳои асосӣ: *логистика, нақлиёт, хизматрасонӣ, иқтисоди рақамӣ, тиҷорати электронӣ, платформаҳои логистикӣ.*

ВАЖНЫЕ АСПЕКТЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ СЕКТОРА ЛОГИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Хикматов Мухаммадназар *– докторант 2 курса по специальности «Финансы, денежные операции и кредит» кафедры финансов ДДМИТ*

Аннотация: *Цифровизация сферы логистических услуг является одним из элементов формирования цифровой экономики. Современные достижения науки и техники призваны решать различные проблемы, стоящие перед современной экономикой, что находит отражение в глобальном распространении цифровых технологий. Процесс внедрения цифровых технологий в деятельность транспортных организаций не только способствует повышению их конкурентоспособности, но и приводит к цифровизации экономики страны в целом. В статье анализируются факторы, способствующие интенсификации цифровой трансформации в сфере транспорта и логистики, рассматривается процесс формирования цифровых платформ в сфере транспорта на основе различных принципов объединения поставщиков транспортно-логистических услуг, а также направления развития и совершенствования деятельности организаций в*

сфере транспорта и логистики зависит от внедрения элементов цифровизации экономики.

Ключевые слова: *логистика, транспорт, услуги, цифровая экономика, электронная коммерция, логистические платформы.*

IMPORTANT ASPECTS OF DIGITIZATION OF THE LOGISTICS SERVICES SECTOR IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khikmatov Muhammadnazar *– 2nd year doctoral student in the specialty "Finance, monetary transactions and credit" of the Department of Finance of State University of Finance and Economy of Tajikistan*

Abstract: *Digitalization of the logistics services sector is one of the elements of the formation of the digital economy. Modern advances in science and technology are designed to solve various problems facing the modern economy, which is reflected in the global spread of digital technologies. The process of introducing digital technologies into the activities of transport organizations not only helps to increase their competitiveness, but also leads to the digitalization of the country's economy as a whole. The article analyzes the factors contributing to the intensification of digital transformation in the field of transport and logistics, examines the process of forming digital platforms in the field of transport based on various principles of uniting suppliers of transport and logistics services, as well as the direction of development and improvement of the activities of organizations in the field of transport and logistics depends on the implementation elements of digitalization of the economy.*

Keywords: *logistics, transport, services, digital economy, e-commerce, logistics platforms.*

Ҷаҳони муосир дар айни замон бо суръати бениҳоят инкишоф меёбад. Суръати дигаргунсозии ҷараёнҳои бизнес дар тамоми соҳаҳои фаъолият бемайлон меафзояд. Ҳангоми таҳлили тамоюлҳои асосии чунин суръатбахшӣ маълум мешавад, ки логистика дар байни дигар соҳаҳо мавқеи пешсафро ишғол мекунад. Агар дар ибтидо ҳангоми пайдоиши логистика истеъмолкунанда шартҳои худро ба истеҳсолкунанда мегуфт, ҳоло на танҳо мизоҷ-истеъмолкунанда ба фурӯшандаҳо ва истеҳсолкунандагон талабот мегузорад, балки дуюмӣ инчунин роҳҳои нави таъсиррасониро ба аввал меҷӯянд ва кӯшиш мекунанд, ки аз даст надиҳад. имкониятҳои беҳтар намудани бартариятҳои рақобат зиёд шаванд.

Логистикаи рақамӣ ҷустуҷӯ, нигоҳдорӣ ва усули интиқоли иттилоот, инчунин технологияҳои рақамӣ мебошад, ки муайянкунӣ ва пешгӯии ниёзҳо, муносибсозии масирҳо, самтҳои ҷараёни моддӣ ва иттилоотӣ, аз ҷумла кам кардани вақти мавҷудияти занҷирҳои таъминотро таъмин мекунад. Ба ибораи дигар, масъалаи муносибсозии интиқоли бор дар шабакаҳои тақсимоти мол аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунанда дар айни замон маъруфияти бештар пайдо мекунад.

Тибқи консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рақамикунонии системаи логистикӣ ва нақлиёт чунин омадааст: Масъалаи асосие, ки бояд рақамикунонии бахши нақлиёт ва логистикаро ҳал намояд, ин афзоиши ҳаҷми боркашонии транзитӣ мебошад. Интизор меравад, ки кам кардани вақт дар транзит барои зиёд намудани ҳаҷми боркашонии транзитӣ дар бахши роҳи оҳан аз рӯи ҳамаи самтҳо имконият медиҳад. Самараи асосӣ дар марҳилаҳои аввал аз ҳисоби гузариш ба гардиши электронии ҳуҷҷатҳо ва сипасаз ҳисоби ҷорӣ намудани системаи зеҳнии нақлиётӣ ба даст овардашуда, имконият медиҳад, ки ҳаҷми боркашонии автомобилӣ

аз ҳисоби таъмини инфрасохтори сифатнок ва бехатари роҳ байни минтақаҳои ҷумҳурӣ ва роҳҳои алоқаи байналмилалӣ зиёд карда шавад. Системаи зеҳнии нақлиётӣ функсияҳои назорати видеоӣ, шиносномакунии рақамии роҳҳои автомобилгард, идоракунии ҳаракати роҳ, хабардиҳии ронандагон оид ба шароити боду ҳаво ва пардохти электронии хизматрасонии нақлиётиро муттаҳид менамояд.

Соҳаи нақлиёт ва логистика бо бисёр дигар соҳаҳои саноат пайваст аст ва системаи самараноки иқтисодиро бо он тасаввур кардан ғайриимкон аст, ки соҳаи нақлиёт аз суръати татбиқи технологияҳои рақамӣ қафо мемонад. Равандҳои табдилдиҳии рақамӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ҷараён доранд ва аз нигоҳи бахшҳои истеҳсолоти моддӣ, аз қабили сохтмон, рушди соҳаи нақлиёт ва логистика яке аз шартҳои рақамикунонии бомуваффақияти фаъолияти пудратчиён ва таъминкунандагони захираҳои сохтмонӣ мебошад.

Омилҳои бозорӣ, ки ба раванди табдили рақамии бахши нақлиёт ва логистика таъсир мерасонанд, афзоиши шумораи истеъмолкунандагони ин хизматрасониҳо, афзоиши бозори тиҷорати онлайнӣ, инчунин ташаббусҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дар дохили кишварҳо ва иттиҳодияҳои онҳо мебошанд.

Ба гуфтаи коршиносон, то соли 2050 шумораи аҳолии ҷаҳон ба 9 миллиард нафар мерасад, ки ин на танҳо васеъ кардани ҳудуди он, ки шабакаи пешрафтаи нақлиётӣ вуҷуд дорад, балки афзоиши иқтидори созмонҳои логистикиро барои интиқоли мол дар ҳаҷми назаррас талаб мекунад. Гузашта аз ин, пешгӯӣ шудааст, ки 2/3 аҳолии ҷаҳон дар мегаполисҳо зиндагӣ хоҳанд мекунанд ва мушкилоти таъмини амнияти хизматрасонии нақлиётӣ ва логистикӣ дар шаҳрҳои сераҳолӣ ба миён меояд.

Рушди бозори савдои онлайн низ барои бахши нақлиёт ва логистика як ҷараёне аст, ки бояд ба афзоиши ҳаҷми интиқол дар сегменти B2C мутобиқ шавад ва инчунин ба миён омадани талаботи сифатан нав аз ҷониби муштариён ба шартҳои ҳамкорӣ бароҳ монда шавад. Сегменти B2B инчунин ҳалли муосири логистикаи рақамиро талаб мекунад, зеро ташаккули иқтисодиёти рақамӣ бо тағироти ҳамаҷонибаи тамоми соҳаҳо алоқаманд аст, ки дар ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар марҳилаи интиқоли захираҳои моддӣ ва маҳсулоти тайёр инъикос меёбад.

Ҳамин тариқ, дар раванди логистика панҷ технологияи асосӣ муайян карда шуданд, ки қодиранд, таъмин намудани логистикаи зуд, арзон, боэътимод ва устувор бошанд. (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти логистикӣ

Технологияи асосӣ	Хусусиятҳои технология	Натиҷа пас аз татбиқи технология
Чопи 3D	Дар миқёси оммавӣ дастрас аст. Кам кардани харочот хангоми аз материалхои омехта тайёр кардани махсулот	Истеҳсоли изофӣ раванди истеҳсолиро васеъ мекунад. Кам кардани занчири таъминот бо рохи чоп кардан» махсулот аз руи заказ ва кам кардани захирахои махсулоти тайёр. Ба чои махсулоти тайёр бо ашьёи хом таъмин кардани корхонахои логистикй

		Чопи 3D дар нуқтаҳои интиқол.
Интернети чизҳо (IoT)	Бо системаҳои абрии GPS истифода мешавад. Интиқоли инфиродӣ ва ҳолати онҳоро пайгирӣ мекунад. Истифодаи чипҳо Муайянкунии басомади радио	Потенсиали баланди истифода. Дар вакти кашондан ва нигох доштани мол талаф намеёбад. Пешгирии саривақтии зарари бор ё дуздӣ. Назорати иқлим дар минтақаҳои нигоҳдорӣ. Муайян кардани шароити роҳ Натиҷа: гирифтани фоида, қонеъ кардани ниёзҳои муштариён
Интиқоли бор тавассути дронҳо	Бо зуд интиқол додани борҳои хурд. Суръати баланд ва дақиқии интиқол	Истифода аз ҷониби операторони 3PL. Кӯтоҳ кардани занҷири таъминот. Кам кардани хароҷоти нақлиёт. Камбудиҳо: қоидаву қоидаҳои марбут ба танзими давлатӣ, бехатарии ҳаракати ҳавоӣ, андозаҳои иҷозатдодашуда ва вазни бесарнишин вуҷуд надоранд.
Мошинҳои худгард	Мутобиқшавии зуд ба муҳити зист. Ориентасия бе дахолати инсон. Алгоритми нармафзори сахт	Коҳиш додани вақти интизорӣ барои борфарорӣ ва борфарорӣ. Кам кардани хатари садамаҳо. Натиҷа: кам кардани хароҷоти умумӣ
Воқеияти васеъшуда (AR)	Қобилияти таъмин намудани назари мустақим ё ғайримустақим ба ҷаҳони воқеӣ тавассути унсурҳои иловагии дарки компютер аз воқеият. Намоиши васеъшудаи ҷаҳон дар вақти воқеӣ	Шиносоии муфассал бо муҳити беруна аз ҷониби оператори логистикӣ (ба даст овардани маълумоти муфассал дар бораи бор). Натиҷа: такмил додани коркарди бор, баланд бардоштани суръати интиқоли бор, кам кардани хароҷоти умумӣ

Ҳамин тариқ, дар соҳаи нақлиёт ва логистика айни замон раванди трансформатсияи рақамиро дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба тамоми ҷабҳаҳои фаъолияти ташкилотҳои логистикӣ аз сар гузаронида истодааст. Бо мақсади пурзӯр намудани трансформатсияи рақамӣ, ташкилотҳои ин соҳа бояд раванди оптимизатсияи фаъолияти худро дар асоси мониторинги иттилооте, ки дар пойгоҳи додаҳои худ мавҷуданд, инчунин бо ёрии мутахассисони ҷалбшуда дар соҳаи трансформатсияи рақамӣ амалӣ намоянд. Дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ба ҷорӣ намудани технологияи роботсозӣ дар соҳаи хизматрасонии анборҳо,

амалиёти борфарорӣ ва борбарории диққати махсус дода мешавад ва дар оянда технологияҳои муосир имкон медиҳанд, ки бисёр дигар фаъолиятҳои логистика автоматикӣ карда шаванд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло гувоҳӣ медиҳанд, ки логистика, пеш аз ҳама, як илми миқёси васеъ буда, дорои хулосаҳо, мушоҳидаҳо, муҳокимаҳо, натиҷаҳои аз тариқи таҷриба ба даст овардашуда мебошад, аз ин рӯ, маълум аст, ки имрӯз фаъолияти логистика комилан ба 100 фоиз мувофиқ нест.

То имрӯз ҳеҷ як зеҳни сунъӣ наметавонад дар як вақт ин ду ҷанбаро муттаҳид кунад. Ва ин маънои онро дорад, ки системаи логистикиро танҳо тавассути таҳлили мағзи сари инсон дар якҷоягӣ бо технологияҳо ва қарорҳои техникӣ оптимизатсия кардан мумкин аст, ки боз ҳам аз мутахассис дорои заминаи дониши васеъ ва мутобиқшавии баландро талаб мекунад ва бори дигар таърифи васеъ ва норавшанро тасдиқ мекунад.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Азимов П.Х., Алибаева М.М. Роль и значение логистических центров в развитии экспортного потенциала Республики Таджикистан. *Вестник Сургутского государственного университета*. 2018;(2 (20)):12-20.
2. Хабибуллоев Х.Х. Логистика в системе национальной экономики Республики Таджикистан /Хабибуллоев Х.Х., Азимов П.Х.// Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развити инновационной экономики//Материалы V международной научно-практической дистанционной конференции, посвященной «20-летию Национального примирения» и 2017 году - «Году молодежи». Душанбе : 2017. Часть I. , С. 251 - 256.-0,4 п.л. (авторских 0,2 п.л.)
3. *Ю.С. Якунина.* Логистические услуги: особенности и специфика в условиях российского рынка / *Ю.С. Якунина./* Вестник Удмуртского Университета. Экономика и право, 2014. Т. 24. Вып. 4.
4. Қурбонализода Д.Т., Логистика, (китоби дарсӣ)/Қурбонализода Д.Т., Нурализода А.Н., Наҷмуддинов А.М./// Душанбе – 2020, 434с.
5. Қурбонализода Д.Т., Логистикаи тиҷоратӣ, (васоити таълимӣ)/Қурбонализода Д.Т., Нурализода А.Н., Наҷмуддинов А.М./// Душанбе – 2020, 193с.
6. Қурбонализода Д.Т., Smart transport systems and logistics. Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ// Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи: “Муаммоҳои рушди ҳамгироии саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ”: Душанбе – 2022.
7. Гаджинский А.М. Логистика: учебник. 20-е изд. М.: Изд-во «Дашков и К», 2012. 484 с.

ТАҚВИЯТИ РУШДИ ЛОГИСТИКАИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Давлатов Хуршед Маҳмадович *– н.и.и. дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Аннотатсия: *Дар мақолаи мазкур тақвияти рушди логистикаи гумрукӣ ҳамчун як соҳаи махсуси дониш бо афзоиши нақши мақомоти гумрук дар занҷирҳои ҷаҳонии логистикии системаи савдои хориҷӣ алоқаманд аст. Дар мақола мафҳуми ҷарёни муҳими гумрукӣ ва логистикӣ тавзеҳот дода шуда, шаклҳои механизмҳои гумрукӣ ва логистикӣ дар низоми савдои хориҷӣ баррасӣ карда мешаванд.*

Калимаҳои асосӣ: *гумрук, логистика, хизматрасонӣ, содирот, воридот, савдои хориҷӣ, молҳо,*

Аннотация: *В данной статье усиление развития таможенной логистики как особой области знаний связано с возрастанием роли таможенных органов в глобальных логистических цепочках внешнеторговой системы. В статье раскрывается понятие важных таможенно-логистических потоков, а также рассматриваются формы таможенно-логистических механизмов во внешнеторговой системе.*

Ключевые слова: таможня, логистика, услуги, экспорт, импорт, внешняя торговля, товары,

Abstract: *In this article, the strengthening of the development of customs logistics as a special field of knowledge is associated with the increasing role of customs authorities in the global supply chains of the foreign trade system. The article reveals the concept of important customs and logistics flows, and also examines the forms of customs and logistics mechanisms in the foreign trade system.*

Key words: *customs, logistics, services, export, import, foreign trade, goods,*

Дар шароити ҳамгироии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ҷаҳонишавии соҳибкорӣ ба фаъолияти гумрукӣ талаботи нав гузошта мешавад. Хадамоти гумрук қодир аст ва бояд ба рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мусоидат намояд. Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ҳадафи хадамоти гумрук дар саросари ҷаҳон соддагардонии маъмурияти гумрукӣ ва бечунучаро таъмини риояи қонунгузории гумрук мебошад.

Ҷаҳонишавии фаъол ва либерализатсияи савдои ҷаҳонӣ барои ташаккули системаи муташаккили ҳамкории ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар раванди барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт замина фароҳам меорад.

Истифодаи равиши логистикӣ дар идоракунии гардиши молҳои содиротӣ ва воридотӣ дар марҳилаи кунунии рушди иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса пайдо кардааст. Ин ба интенсификатсия ва густариши робитаҳои иқтисодии хориҷии давлат бо тавсеаи динамикии робитаҳои уфуқӣ байни субъектҳои соҳибкорӣ дар кишварҳои шарик вобаста аст. Имкониятхои такмили хамкории онҳо дар асоси вусъат додани мустақилияти иктисодӣ, ташаббуси сохторҳои миёнаравӣ ва ташкилотхои нақлиётӣ, такмил додани муносибатҳои шартномавӣ ва хавасмандгардонии хамдигарии иктисодии онхо афзуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чорроҳаи судманди долонҳои нақлиётии байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, ки шарти асосии пайдоиши он ҳамчун иштирокчии комилҳуқуқи раванди интиқоли молҳои байналмилалӣ мебошад.

Татбиқи ин пешомадҳо бештар ба фаъолияти мақомоти гумруки кишвар вобаста аст. Ҷорӣ намудани хизматрасониҳои босифати гумрукӣ, истифодаи технологияҳои самараноки инноватсионӣ дар барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукӣ муҳимтарин хусусиятҳои фаъолияти гумрукӣ мебошанд. Бинобар ин ба омухтани таҷрибаи истифода бурдани усулҳои таъминоти моддию техникӣ ҳангоми ташкили системаи барасмиятдарорӣ ва назорати гумрукӣ бештар диққат додан лозим аст.

Дар шароити ташаккул ва рушди системаи логистикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон набудани истифодаи равиши логистикиро ҳангоми анҷом додани амалиёти тиҷорати хориҷӣ қайд кард, зеро танҳо вазифаҳои муайяни логистикӣ барои кам кардани хароҷот дар раванди интиқол мол аз сарҳади гумрукӣ амалӣ карда мешаванд. Дар баробари ин, таҳаввулоти табиии рушди фаъолияти гумрукӣ, ки бо таъсири танзими гумрукӣ ба равандҳои ҳамгироии байналмилалии иқтисоди миллӣ ба фазои байналмилалии иқтисодӣ муайян шудааст, такмили технологияи барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукиро тақозо мекунад. Ҳамчун яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои самаранокии низоми гумрукӣ кам кардани вақти сарфшуда барои расмиятҳои гумрукӣ ба мадди аввал меистад. Охир, окибати асосии таъхири борҳо дар сарҳад болоравии нархи онҳо дар дохили ҷумхурӣ аст, агар сухан дар бораи моли воридотӣ равад, талафи ҷараёни транзит, агар мол ба кишвари сеюм кашол ёбад.

Ҳангоми татбиқи равиши логистикӣ, ки бо ҳамгироии тамоми амалиёти логистикӣ дар идоракунии ҷараёнҳои содироту воридот алоқаманд аст, захираи назаррас барои кам кардани хароҷоти умумӣ ба вуҷуд меояд.

Ин ба шарофати ҳамкории технологӣ байни соҳибкорӣ ва сохторҳои давлатӣ, ки фаъолияти иқтисодии хориҷиро назорат мекунанд, пеш аз ҳама мақомоти гумрук имконпазир мегардад ва ба манфиати на танҳо истеъмолкунандагони ниҳоӣ, балки давлат низ хизмат мекунад ва қадами воқеӣ дар истифодаи мавқеъи муфиди геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муносибати таъминоти моддию техникӣ ба фаъолияти мақомоти гумрук татбиқи мунтазами тадбирҳои зеринро талаб мекунад:

- бунёди марказҳои муосири гумрукӣ ва логистикӣ;
- такмил додани қонунгузории гумрук;
- ҷорӣ намудани навтарин воситаҳои иттилоотию техникӣ барои таъмини фаъолияти мақомоти гумрук;
-ташкили системаи ягонаи автоматикунонидашудаи байниидоравии ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва коркарди иттилоот ҳангоми татбиқи ҳама намудҳои назорати давлатӣ оид ба интиқоли мол аз сарҳади гумрукӣ;
- ислоҳоти сохтори ташкилию идоракунии мақомоти гумрук, ки дар асоси принсипи функсионалӣ сохта шудаанд.

Таҷдиди равиши логистикӣ ба бахши гумрукӣ маънои дарёфти модели идоракунии ҷараёни савдои хориҷиро дорад, ки дар он хароҷоти умумии иштирокчиёни занҷираи таъминот бо риояи меъёрҳои танзими давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ҳадди ақалл хоҳад буд. Омӯзиши логистикаи гумрукӣ ба банақшагирӣ ва ташкили ҳаракати гардиши молҳои содиротӣ ва воридотӣ бо назардошти талабот ва истифодаи имкониятҳои қонунгузории гумрук нигаронида шудааст.

Идоракунии ҷараёни расмиёти байналмилалии логистикӣ бо маҷмӯи омилҳои ба ҳам алоқаманди зерин муайян карда мешавад:

- хусусияти чараёни молхои содироту воридот;

– расмиёти гумрукие, ки дар он истифодаи мол бештар мувофик аст;

– тарифи гумруки;

— тадбирҳои дорой характери иқтисодӣ ва ғайрииктисодӣ.

Аз ин рӯ, равиши логистикӣ ба идоракунии гардиши молҳои содиротӣ ва воридотӣ аз усули анъанавӣ ба куллӣ фарқ мекунад, ки он системаи мутташаккили мутташаккили ҳамкории ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти тиҷорати хориҷиро дар раванди татбиқи расмиёти гумрукӣ бо мақсади ба даст овардани самараи максималии умумии иқтисодӣ фароҳам меорад.

Хулоса, логистикаи гумрукӣ вазифаҳои муҳими фаъолияти гумрукиро, аз қабили назорати тарифӣ, таҳлили иттилоотӣ, гузаргоҳҳо, инчунин молия ва иқтисодро дар бар мегирад. Мақсади фаъолияти гумрукӣ пеш аз ҳама ташкили самараноки таъминоти моддию техникӣ ва тезонидани ҳамаи намудҳои равандҳое мебошад, ки дар амалиёти гумрукӣ мавҷуд аст. Хусусияти мураккаби ҷараёнҳои гумрукӣ ва логистикӣ ба сохтори мураккаби логистикаи гумрукӣ, аз ҷумла ҷузъҳо, минтақаҳо ва зерсохторҳои функсионалӣ мувофиқат мекунад. Зерсистемаи минтақавӣ хусусияти фарқкунандаи системаҳои гумрукӣ ва логистикӣ буда, зерсистемаи функсионалии логистикаи гумрукӣ хусусиятҳои гумрукиро дар намудҳои гуногуни ҳамлу нақл инъикос мекунад.

Руйхати адабиёти истифодашуда:

1. Гаджинский А.М. Логистика: учебник. 20-е изд. М.: Изд-во «Дашков и К», 2012. 484 с.
2. Хабибуллоев Х.Х. Логистика в системе национальной экономики Республики Таджикистан /Хабибуллоев Х.Х., Азимов П.Х.// Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развити инновационной экономики//Материалы V международной научно-практической дистанционной конференции, посвященной «20-летию Национального примирения» и 2017 году - «Году молодежи». Душанбе : 2017. Часть I. , С. 251 - 256.-0,4 п.л. (авторских 0,2 п.л.)
3. Азимов П.Х., Алибаева М.М. Роль и значение логистических центров в развитии экспортного потенциала Республики Таджикистан. *Вестник Сургутского государственного университета*. 2018;(2 (20)):12-20.
4. *Ю.С. Якунина.* Логистические услуги: особенности и специфика в условиях российского рынка / *Ю.С. Якунина./* Вестник Удмуртского Университета. Экономика и право, 2014. Т. 24. Вып. 4.
5. Қурбонализода Д.Т., Логистика, (китоби дарсӣ)/Қурбонализода Д.Т., Нурализода А.Н., Наҷмуддинов А.М./// Душанбе – 2020, 434с.
6. Қурбонализода Д.Т., Smart transport systems and logistics. Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М.Осимӣ// Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи: “Муаммоҳои рушди ҳамгироии саноатии кишварҳои Осиёи Марказӣ”: Душанбе – 2022.

УСЛУГИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИЯ

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс *– кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой биржевой деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: + 992 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru*

Хакбердиев Аҳмад Нозукшоевич – *магистрант 2-го курса по специальности финансы и кредита ТГФЭУ*

Аннотация: *в статье автор проанализировал современное состояние услуги физической культуры и спорта в условиях перехода к цифровой экономике. А также автор анализирует степень цифровизации сферы физической культуры. Исследуется влияние цифровых и информационных технологий на физическую культуру и спорт.*

Ключевые слова: *финансы, здравоохранение, физическая культура, спорт, цифровизация, экономика, бизнес-услуг, цифровые технологии.*

Под физической культурой понимается сфера социальной деятельности, целью которой является сохранение и укрепление здоровья, а также развитие психофизических способностей человека сознательными физическими усилиями.

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS SERVICES IN CONDITIONS OF DIGITIZATION

Annotation: *In the article, the author analyzed the current state of physical education and sports services in the context of the transition to the digital economy. The author also analyzes the degree of digitalization in the sphere of physical education. The influence of digital and information technologies on physical culture and sports is explored.*

Key words: *finance, healthcare, physical education, sports, digitalization, economics, business services, digital technologies.*

Под физической культурой понимается сфера социальной деятельности, целью которой является сохранение и укрепление здоровья, а также развитие психофизических способностей человека сознательными физическими усилиями.

Республики Таджикистан в последние годы сформулировало масштабные цели в области физической культуры и спорта и сделало их одними из национальных приоритетов. В современных условиях достижение этих целей является сложной социально-экономической задачей, требующей глубокого научного осмысления существующих подходов и имеющегося практического опыта. Физическая культура и спорт способствует укреплению здоровья населения, формированию и развитию массового спорта, помогает гармоничному развитию личности, достижению высоких спортивных результатов, а также повышению имиджа страны на мировой арене. Важно отметить, что за последние годы в Таджикистане стала расти потребность населения постоянно заниматься физической культуры и спорта.

Современный мир не стоит на месте, он постоянно развивается. В условиях рыночных отношений на жизнедеятельность человека физической культуры и спорта влияет на уровень качества жизни населения, улучшает здоровье, способствуют приспособлению нашего организма к изменениям в окружающей среде, а также повышает социально-экономический ресурс.

На современном этапе его развития он активно взял курс на цифровизацию экономики и информатизацию всех процессов и областей человеческой жизни. Общество сегодня находится на этапе активного развития и внедрения цифровизации во все сферы общественных отношений, в том числе и в сферу физической культуры и спорта. Преимущества цифровой трансформации очевидны, это колоссальный шаг человечества вперед, открывающий широкие перспективы и возможности для огромного круга лиц: от граждан пред пенсионного и пенсионного возраста до молодежи и детей.

Цифровизация быстро проникает почти во все аспекты нашей жизни – и это ничем не отличается от спорта, где болельщики и зрители все чаще ожидают, что они будут напрямую связаны со спортивными событиями. Игроки и тренеры с нетерпением ждут углубленного анализа данных о местонахождении игроков или объектов, чтобы они могли изменить тактику в середине игры. В тренировочных ситуациях не менее важен объективный постоянный мониторинг физической подготовленности спортсменов, поскольку он позволяет тренерам адаптировать программы тренировок для достижения наилучших результатов в своей работе. Учитывая жесткую конкуренцию в спортивных лигах или между командами и поставщиками услуг, те, у кого есть львиная доля информации и быстрый и легкий доступ к игровым действиям, преуспеют. В сложных, быстро меняющихся командных видах спорта, таких как хоккей, использование отслеживания и анализа данных прокладывает путь для спортивных отчетов будущего и создает совершенно новый способ привлечения спортивных болельщиков [2, с. 212–213].

Вектор цифровизации спортивной индустрии определен на государственном уровне: Программа развития физической культуры и спорта в Республики Таджикистан на период до 2021-2026 года привлечь к обычным видам спорта 70% граждан Республики Таджикистан. Анализ данных от Комитет по делам молодёжи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан также свидетельствует об особом внимании, которое государство уделяет этому вопросу [6, с. 121].

Таблица 1

Основные этапы развития спортивной отрасли в Республики Таджикистан.

Кризис. Этот этап приходится на 90-е годы (Гражданская война).	Характеризуется	–недостаток спортивных объектов; –нехватка финансирования; –отсутствие мотивации к спорту.
II. Стабилизация. Данный этап обозначают настоящим временем.	Характеризуется	– развивается инфраструктура спорта; – большое бюджетное финансирование; – потребность в новых услугах и социальных сервисах; – формируется Государственно-частное партнёрство в создании спортивных объектов; – формируется межведомственный механизм.
III. Развитие. Этот этап будет приходиться на 2024–2030 гг.	Характеризуется	– расширение роли бизнеса; – развитие цифровых решений; – новые управленческие компетенции;

		− уберизация потенциала участников отрасли; − Digital-ориентированная спортивная экономика.

Источник: составлено автором

Первой этап можно обозначить как модель эксплуатации, по которой у населения нет интереса к спорту. А второй этап выглядит инфраструктурная модель развития. Характеризуется ростом интереса к спорту. Третий этап выглядит сервисная модель развития. Основное положение: «Каждому – свой пакет услуг».

Цифровые технологии активно внедряются в профессиональный и любительский спорт, что сильно мотивирует граждан на здоровый образ жизни. Умные объекты и мобильные приложения теперь являются неотъемлемой частью повседневной жизни и помогают организовать распорядок дня, правильное питание, эффективные индивидуальные тренировки и многое другое. Современное поколение с цифровым мышлением быстро осваивает новые устройства и активно использует их для самосовершенствования [8, с. 73].

В последние годы произошли огромные успехи в цифровых медиа технологиях. Консалтинг, маркетинг, финансы, здравоохранение и многие другие секторы использовали этот инструмент и постоянно обновляли его. Но в последние годы происходит медленная, но значительная адаптация цифровых медиа в области спорта. Благодаря новейшим технологиям, цифровым тенденциям и аналитике больших данных, которые действуют как катализаторы, спортивная индустрия стремится извлечь из этого выгоду [5, с. 244].

Таблица 1

Эффекты от цифровизации спорта при сервисной модели спортивной отрасли:

1.	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**
Уберизация.	**Мобильные сервисы.**	**Цифровые платформы.**	**Госорганы.**	**Новые бизнес-модели.**
Она сделает доступными для каждого человека компетенции ведущих спортсменов и экспертов	Они повысят востребованность инфраструктуры и услуг спортивных объектов	Они объединят ресурсы отрасли, позволят управлять развитием и компетенции	Они смогут online реагировать на изменение трендов в экономической отрасли, появляется роль обеспеченные долговые обязательства	Они обеспечат переход от «инфраструктурной» к «сервисной» модели развития

Источник: составлено автором

Таким образом, цифровые технологии влияют на все сферы жизни человека, в том числе и на спорт. Цифровизация сферы физической культуры является неотъемлемым процессом развитием, как общества, так и каждого человека, который связан со спортом.

Список литературы

1. Саидова М.Х. Инновационное развитие рынка услуг физической культуры и спорта в условиях рыночных отношений в Республике Таджикистан / М.Х. Саидова, Д.Дж. Каримова, А.Б. Абдуллоев // Материалы XI Международной научной конференции

студентов и молодых ученых «Университетский спорт: здоровье и процветание нации» / Под общей ред. М.Р. Болтабаева. – Чирчик: УзГУФКС, 2022. – С. 299-301.

2. Филиппов С.С. Менеджмент физической культуры и спорта: учебник для вузов / С.С. Филиппов. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Юрайт, 2020. – 234 с.

3. Саидова М.Х. Проблемы и особенности функционирования и развития физической культуры и спорта Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики/ М.Х. Саидова, А.Б.Абдуллоев, Тошматов Р.Н. // Материалы международной научно-практической заочной конференции «Проблемы физической культуры и спорта в современных социально-экономических условиях», БТЭУПК, - Гомель, 27 марта 2020г. С.73-75.

4. Жапаров Е.С. Цифровизация в спорте: состояние и перспективы / Е.С. Жапаров, А.А. Ляшенко // Молодой ученый. – 2020. – №48 (338). – С. 462–463.

5. Саидова М.Х. Проблемы и особенности функционирования и развития физической культуры и спорта Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики/ М.Х. Саидова, А.Б.Абдуллоев, Тошматов Р.Н. // Материалы международной научно-практической заочной конференции «Проблемы физической культуры и спорта в современных социально-экономических условиях», БТЭУПК, - Гомель, 27 марта 2020г. С.73-75.

6. Притчина Л.С. Цифровизация и новое экономическое образование / Л.С. Притчина // Педагогическое образование и наука. – 2018. – №2. – С. 120–122.

7. Сулаймонов, Ш. Ф. Инновационные тенденции в сфере бизнес-услуг / Ш. Ф. Сулаймонов, В. В. Смирнов // Фундаментальные и прикладные исследования в области управления, экономики и торговли: Сборник трудов научной и учебно-практической конференции. В 3-х частях, Санкт-Петербург, 06–07 июня 2017 года. Том Часть 3. – Санкт-Петербург: Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования "Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого", 2017. – С. 243-249. – EDN YSUPYX.

8. Холахмади С. Внедрение цифровой технологии в сферу физической культуры и спорта Республики Таджикистан / М.Х. Саидова, А.Б. Абдуллоев, Холахмади С. // Сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума «Наука и инновации – Современные концепции (г. Москва, 10 февраля 2023 г.)». / отв. ред. Д.Р. Хисматуллин. – Москва: Издательство Инфинити, 2023. С. 18-21.

9. Холахмади С. Инновационная деятельность и её влияние на развитие физической культуры и спорта Республики Таджикистан / М.Х. Саидова, Холахмади С. // «Университетский спорт: здоровье и процветание нации»: Сборник научных трудов XI Международной научной конференции студентов и молодых ученых / Под общей ред. М.Р.Болтабаева. – Чирчик: УзГУФКС, 2022.С.301-303.

ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚА ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Зубайдов Ҷонибек Иброҳимович *муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов, 64/14, Тел.: (+992) 931 52 55 22, e-mail: Jonibek-010188@mail.ru*

Сафаров Низом Исматуллоевич *унвонҷуи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов, 64/14, Тел.: (+992)935680808.*

Иброхимов Давлат Нодирхонович *- муаллими калони кафедраи андоз ва андозбандии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.*

Дар мақола заминаҳои ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ, алалхусус муайян кардан ва сафарбар намудани имкониятҳои молиявии минтақаҳо ҳамчун объекти таҳқиқотӣ баррасӣ мегардад.

Вазъи макроиқтисодии дараҷаҳои интенсивнокии иқтидори сармоягузорӣ вобаста аз ҳаҷм ва таркиби мблагҳои сафарбаршаванда дар минтақаҳо таҳлил карда бароварда мешавад. Кушиш ба харҷ дода шудааст, ки баркашии иқтидори сармоягузорӣ ва асоснокии методологии онро барои ҳамоҳангсозӣ ва идора намудани таъсисёбии иқтидори сармоягузорӣ минтақаҳо дар маҷмуъ ва хусусиятҳои он аз тариқи ташаккул ёфтани нишондиҳандаҳои натиҷавии маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ дар ҳамоҳангӣ бо намудҳои мушахасси маблаггузорӣ равона гардад. Мавқеи пажуҳишӣ ба самте нигаронида шудааст, ки дар ҳолати мавҷуд будани алоқамандӣ, имконияти гузаштан аз як ҳолат ба ҳолати дигари таҳлил мунтазам ба эътибор гирифта шавад.

Ҳамин тавр кушиш ба харҷ дода мешавад, ки қонуниятҳои эконометрикӣ дар раванди омузиши масъалаҳои рушди минтақавӣ ба эътибор гирифта шавад. Низоми нисбатан нави баҳодиҳии вазъи баҳодиҳии макроиқтисодии минтақаҳо аз ҳисоби дарёфт ва сафарбарбар кардани захираҳои истеҳсолию молиявӣ алалхусус минтақаҳои тобеъи ҷумҳурӣ пешниҳод мегардад,ки ин ба маблаггузории самаранок ва мазмунгирии ҷараёни интенсивнокии майли сармоягузорӣ ва чен кардани рушди иқтидори сармоягузорӣ дар оянда нигаронида шудааст.

Калимаҳои асосӣ: *ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ, имкониятҳои молиявии минтақа, нишондиҳандаи натиҷавӣ, вазъи инвеститсионӣ, идоракунии иқтидори инвеститсионӣ, маблаггузории самаранок.*

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕГИОНА КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются основные предпосылки наращивания инвестиционного потенциала, выявление и мобилизация региональных финансовых возможностей в качестве объекта исследования.

Макроэкономическая ситуация инвестиционного потенциала анализируется в регионах в зависимости от интенсивностью объема и состава привлекаемых средств, формирование показателей выпуска промышленной и сельскохозяйственной продукции в увязке с конкретными источниками и видами инвестирования. В центре внимания исследования находится направление, где в случае корреляции учитывается возможность перехода от одного случая к другому.

Таким образом, предпринята попытка учесть все эконометрические закономерности при изучении проблем регионального развития. Относительно новая система оценки макроэкономической оценки регионов предопределяется путем выявления и мобилизации производственных и финансовых ресурсов, особенно в регионах республиканского подчинения, направленных на эффективное инвестиционных вложений и содержание инвестиционных тенденций, оценка интенсивности и измерения развития инвестиционного потенциала в будущем.

Ключевые слова: *формирование инвестиционного потенциала, финансовые резервы региона, результативные показатели, инвестиционный ситуация, управление инвестиционного потенциала, инвестиционных вложений.*

Дар марҳилаи муосир дар назди иқтисоди миллии тамоми кишвар ва минтақаҳо, хусусан Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури, вазифаи ҷалб намудани миқдори зарурии захираҳои сармоягузорӣ истодааст. Сармоя ва иқтидори сармоягузорӣ кафили рушди иқтисодӣ ва афзоиши даромади миллӣ дар тамоми кишвар ва ҳам минтақаҳои алоҳидаи он ба шумор меравад.

Ҳар минтақа, аз ҷумла Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури, бо захираҳои табиӣ, меҳнатӣ, молиявӣ ва дигар захираҳо, инчунин бо шароити мухталифе, ки мақомоти худидораи маҳаллӣ барои сармоягузорон фароҳам месозанд, фарқ мекунад. Аз ин лиҳоз арзёбии фарқи минтақаҳо ва муқоисаи онҳо ниҳоят муҳим аст. Муқоисаи минтақаҳо ба истифодабарии нишондиҳандаи маҷмӯии арзёбӣ асос меёбад. Ба сифати чунин нишондиҳанда, чун қоида, иқтидори сармоягузории минтақаро истифода мебаранд. Маҳз аз ҳамин лиҳоз олимон бар ин ақидаанд, ки мавҷудияти базаи иттилоотӣ дар ин маврид, алалхусус иттилооти воқеӣ дар бораи миқёсу сохтори иқтидори сармоягузории минтақаҳо, муайянкунанда мебошад. Дар ин ҳолат фаҳмидан зарур аст, ки таркиби мазмуни иқтидори сармоягузорӣ аломати асосӣ барои пешбурди сиёсати саҳеҳи давлат дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ ба шумор меравад.

Ҳамин тавр аз доираи натиҷаҳои таҳқиқоти олимону мутахассисони беруни Тумусов Ф.С., Катасонов В.Ю. Зенченко С. В., Адам Смит, Давид Рикардо ва дохили Тошматов М., Дадаҷонова Н.М., Ғафуров Ф. Тағоев Ҷ.Х. Давлатов Қ.Қ. Умаров Ҳ.У ақидаҳои назари нисбатан муҳим дар робита ба мавзуи таҳқиқоти имкон доданд, ки оид ба иқтидори сармоягузорӣ низоми муайяни ҳалли мушкилотҳои ҷойдошта, сатҳи коркарди онҳо ба вуҷуд оварда шавад. Лекин аз назари мо маълум мегардад, ки то ҳол масъалаи таҳқиқи иқтидори сармоягузори дар робита ба маҳалҳои мушаххас аз ҷумла минтақаҳо аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва ҳам хориҷӣ ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Зиёда аз ин, дар ин марҳала усули ягонаи ҳисоби иқтидори сармоягузории минтақа вобаста ба майли он ба равиши аграрӣ-инноватсионӣ ва такмили иқтидори сармоягузори дар заминаи тақвият додани татбиқи сенарияи индустриалӣ-аграрӣ бо назардошти урфу одати минтақаҳо бо пурраги ҷой надорад.

Аз назари мо дар ин самт имконоти истифоданашуда ва имкони таҳқиқоти бештар мавҷуд аст, ки ин масъалаи мазкур яке аз қисми таркибии ҳадафҳои стратеги мебошад. Читавре, ки аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бар меояд, «Иқтидори иқтисодии кишвар бояд ҳамчун заминаи моддии амнияти миллӣ арзёбӣ гардад. Дар ин робита истифодаи оқилонаи сармояи инсонӣ ва табиӣ, аз ҷумла таҳкимбахшии иқтидори институтсионалии рушд дар самти баланд бардоштани самаранокӣ, диверсификатсия ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ, рушди индустриалииояндаро муайян месозад ва гузаришро аз иқтисоди

аграриву саноатӣ ба мамлакати индустриалию аграрӣ таъмин мекунад.»[19] Бинобар ҳамин масъалаи дарёфти роҳҳои баланд бардоштани самаранокии иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳарчи бештар ба эътибор гирифтани иқтидори сармоягузории минтақа ва гузориши масъалаву вазифаҳо дар заминаи низоми иқтисодии минтақаҳо, ки субъектони бозори сармоя мебошанд вобастагии зич дорад. Аз инҷо таҳқиқи муносибатҳое, ки дар низоми иқтисодии минтақаҳо дар ҷараёни фаъолияти сармоягузорӣ ва ташаккулёбии иқтидори сармоягузориро афзалият додааст, зарурати таҳқиқ ва омузиши онро дар мадди аввал қарор медиҳад. Тавсифи вазъ ва масъалаҳои афзудани самаранокии истифодабарии сохтории иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури таҳияи муқарраротӣ илмию таъминоти методии арзёбии иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро пешбинӣ мекунад. Дар қатори мушкилоти асосии истифодабарии иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури инро метавон зикр кард, ки то ҳанӯз асосҳои назариявӣ-методологии арзёбии иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури дар сатҳи зарурӣ омӯхта нашудаанд. Ба назари мо, баррасӣ кардани таъсири равандҳои сармоягузории байниминтақавӣ ба иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури ниҳоят муҳим аст. Кори ташаккулдиҳии механизмҳои иттилоотӣ-таҳлилии идораи иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури то ҳол қисман анҷом дода шудааст. Корҳои таҳлилиро дар самти арзёбии ҷараёнҳои сармоягузории кишвар ҷоннок намуда, дар ин соҳа махсусан Ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро ҷудо кардан зарур мебошад. Дар шароити маҳдуд будани захираҳо таҳлил кардани самаранокии механизми татбиқи барномаҳои давлатии мақсаднок ва нишон додани мақому нақши барномаҳои сармоягузорӣ дар сатҳи Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури, андешидани тадбирҳо барои ташкил ва муайян кардани самаранокии сармоягузориҳои Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури барои буҷети минтақа лозим аст. Дар ин замина усули арзёбии иқтидори сармоягузории минтақаро ҷиҳати рушди иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури ба самти саноату инноватсия таҳия бояд кард. Ба фикри мо, ба роҳ мондаи ҷаҳду талошҳои субъектони маҳаллӣ ва хориҷӣ оид ба арзёбии иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури ва дар ин замина додани тавсияҳо барои афзоиши иқтидори сармоягузории объекти таҳқиқ дар самти иҷрои устувори фаъолияти сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии он хеле муҳим ба назар мерасад.

Таркиби иқтидори сармоягузорӣ дар зери таъсири заминаҳои объективӣ вобаста ба гуногунии соҳаҳои объектҳои сармоягузорӣ ва ҳам вазъи иқтисодии онҳо ташаккул меёбад. Дар ин ҳол, иқтидори сармоягузорӣ як қатор иқтидорҳои хусусиро дар бар мегирад. Барои кишвари мо вобаста ба хусусияти ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ ва вазифаҳои стратегӣ иқтидори сайёҳиро метавон илова кард. Барои омӯхтани ташаккулёбии сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури бо дарназардошти иқтидори мазкур, аз механизми ташаккулёбии хосиятҳои асосии зерин оғоз кардан мумкин аст:

-сатҳи рушди зерсохтори туристӣ;

-мавҷуд будани объектҳои туризму солимсозӣ.

Ҳангоми арзёбӣ кардани иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури сатҳи танзими давлатии равандҳои сармоягузорӣ аҳамияти калон дорад. Ин механизм

[19] Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 саҳ

самти муҳимтарини афзоиши ҷаззобияти сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури мебошад. Дар шароити рушди иқтисоди миллӣ барои афзудани ҷаззобияти сармоягузории минтақа чунин чорабиниҳо лозим шуморида мешаванд:

* бароҳ мондани назорат ва мониторинг аз руи равандҳои сармоягузорӣ;

* дастгирии сармоягузорони дохилӣ ва берунӣ;

* васеъ истифода бурдани механизмҳои ҳавасмандсозии молиявии сармоягузорон;

Агар ба татбиқи барномаҳои ҷумҳуриявии мақсаднок аз мавқеи ҷалб намудани сармоя ва ҳавасмандсозии фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақаҳо нигарем, маълум мешавад, ки амалҳои мақомоти давлатии кишвар ба дастгирии танҳо лоиҳаҳое равона шудаанд, ки аҳамияти бештари иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доранд.

Қисми асосии ташкили симои мусбати сармоягузорӣ сиёсати иттилоотии мақомоти ҳокимияти кившар боқӣ мемонад, ки он дуҷониба буда, бар принсипи робитаи акс асос ёфтааст. Ҳамкорӣ бо ВАО ба воситаи нашри доимии иттилоот амалӣ карда мешавад.

Қонун асосҳои ҳуқуқии фаъолияти сармоягузориро оид ба танзими фаъолияти сармоягузорон дар ҳудуди кишвар муайян мекунад. Дар ин раванд усулҳои дастгирии давлатӣ, тартиби расонидани он аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ муқаррар мегардад. Тибқи моддаи 23-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 марти с. 2016 таҳти №1299, равзанаи ягона барои расонидани кумак ба сармоягузорон, бо мақсади дастгири ба сармоягузорон ҳангоми хизматрасонии давлатӣ ва мақомотҳои ваколатдори давлати дар соҳаи сармоягузорӣ равзанаи ягонаро барои сармоягузорон ташкил медиҳад[20]. Тибқи қонуни мазкур равзанаи ягона вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

*қабули сармоягузорон ва машваратдиҳӣ ба онҳо дар масъалаҳои хизматрасонии давлатӣ;

*қабули аризаҳои сармоягузорон барои дарёфти хизматрасонии давлатӣ, ёрӣ дар омодасозӣ ва барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои дарёфти хизматрасонии давлатӣ ва додани натиҷаҳои хизматрасонии давлатӣ;

*мушоияти лоиҳаи сармоягузорӣ дар мақомоти давлатӣ ҳангоми гирифтани хизматрасонии давлатӣ;

*ҳамкорӣ дар ҳалли масъалаҳои сармоягузорон бо мақомоти дахлдори давлатӣ;

*мониторинги раванди расонидани хизматҳои давлатӣ, инчунин баррасии шикояту муроҷиатҳои сармоягузорон ба мақомоти давлатӣ.

Тартиби ташкил ва фаъолияти равзанаи ягонаро барои расонидани ёрӣ ба сармоягузорон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад.

Ҳамаи ин дар маҷмӯъ имкони таҳия ва баёни мавқеъ ва нақши танзими давлатиро дар масъалаҳои муҳимтарини фаъолияти сармоягузорӣ муҳайё мекунад.

Аммо як қатор мушкилот садди роҳи рушди сармоягузории минтақа мешаванд, аз ҷумла:

-афзудани ҷинояткорӣ;

-таваккали иқтисодии вобаста ба вазни хоси корхонаҳои камсамар.

Дар шароити бухрони муосири иқтисодӣ барои пешрафти иқтисоди минтақа рушди ҳунарҳои мардумӣ, сайёҳӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, хусусан

---

[20] Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 марти соли 2016, № 1299.

растанипарварӣ метавонад муфид бошад. Бо вуҷуди ҳаҷми зиёди мутлақи сармоягузориҳо, ҷои ишғолкардаи минтақа аз ҷиҳати фаъолии сармоягузорӣ нисбат аз ҷои таваккали сармоягузорӣ пасттар аст.

Дар шароити гузариш ба рушди саноатӣ-аграрӣ на танҳо истифодаи оқилонаи захираҳо, балки истифодабарии иқтидори сармоягузорӣ дар заминаи амалкарди босамари сохтори ниҳодии иқтисоди минтақавӣ зарур мебошад. Маълум аст, ки дар сурати ҳосил шудани самараи синергетикии минтақа, вақте ки татбиқи инноватсияҳо дар як соҳа боиси татбиқи навовариҳо дар соҳаҳои дигар мегардад, ин марҳалаи авҷи даври иқтисодиро дар тамоми низоми иқтисод тавлид мекунад. Аз ин рӯ татбиқи фаъолонаи инноватсияҳо дар сатҳи Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури метавонад ба таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ такон бахшад.

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истифодабарии сохтории иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури имконияти фаъолгардонии иқтидори сармоягузорииро чунон асоснок бояд кард, ки он тавони инноватсия ва созандагиро дар доираи хусусияти рушди худ дошта бошад.

Ба ин восита иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро мо чун шарту омили муҳими баланд бардоштани самаранокии идораи минтақавӣ меҳисобем, ки дар доираи он ҳавасмандсозии фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар минтақа истеҳсоли маҳсулоту хадамоти навинро метезонад. Ҳамаи ин бояд дар асоси амалкард ва дастгирии талошҳои соҳибкории субъектони минтақа ба роҳ монда шавад. Дар сурати ташкилу истифодабарии самараноки иқтидори захиравӣ тамоми шаклҳои даромад, аз ҷумла иқтидори андоз, ки бо назардошти ташкилу амалкарди босамари сохторҳои ниҳодӣ барои оянда ҳисобида шуда, чун субъекти мустақилу самаранок амалкунандаи иқтисоди миллӣ баромад мекунад, густариш хоҳанд ёфт. Хусусан дар замоне, ки рушди бахшҳои воқеӣ дар маҳалҳо самти муайянкунанда шинохта мешавад. Муайян намудани самаранокии бахши аграрӣ ва саноатӣ, ба фикри мо, заминаи асосӣ барои ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ мебошад.

Барои ҳалли масъалаҳои гуногуни ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ дар сатҳи миллӣ ва ҳам минтақавӣ як қатор қарорҳои стратегии кишвар татбиқ карда мешаванд. Роҳҳои ҳалли амалии чунин масъалаҳо дар барномаҳои гуногуни иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ дарҷ шудаанд. Онҳо тағйироти ҷиддӣ ва ҷунбишҳои таркибии рушди сохтори сармоягузории минтақаҳои алоҳидаро инъикос мекунанд ва имкони рушду ишғоли мавқеи устуворро бо дарназардошти баланд бардоштани сатҳи тадқиқоти илмӣ муҳайё мекунанд. Дар натиҷаи татбиқи амалӣ, ҳаҷму сохтори ташаккулёбӣ ва истифодабарии сармоягузориҳо аз фаъолнокии омилҳо ва шароити иқтисоди минтақавии кишвар дарак медиҳанд. Ниг. ҷадвали 1.

Мундариҷаи нишондиҳандаҳои зикршуда шароити сифатан нави ташаккулёбии иқтидори сармоягузориро инъикос мекунад, ки дар оянда имкон доранд рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кишварро таъмин намоянд ва ҳамзамон мақому нақши минтақаҳои алоҳидаро дар таъмини рушди босуботи иқтисоди миллӣ баланд бардоранд. Дар давраи мавриди таҳлил ҳаҷми умумии сармоягузорӣ аз тамоми сарчашмаҳо тақрибан 2,3 маротиба афзуд.

Ҷадвали 1. Ҳаҷму сохтори сармоягузории минтақавӣ аз ҳисоби тамоми сарчашмаҳои сармоягузорӣ дар солҳои 2011 -2021*

Нишондиҳандаҳо	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	202	2021

Ҷумҳурии Тоҷикистон	**4988,3**	**4540,2**	**5796,8**	**7492,7**	**9749,9**	**11179,7**	**11371,6**	**13361,0**	**12517,8**	**11775,5**	**15124,9**
%	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
ш. Душанбе	**1420,9**	**1070,1**	**2005,2**	**2746,6**	**3363,4**	**3023,7**	**2833,1**	**2829,0**	**3234,9**	**3275,8**	**4736,1**
%	**28,5**	**23,6**	**34,6**	**36,7**	**34,5**	**27,0**	**24,9**	**21,1**	**25,8**	**27,8**	**31,4**
Шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	**1557,9**	**1298,2**	**1155,9**	**1732,1**	**2968,9**	**3502,1**	**3905,4**	**5695,4**	**4666,5**	**4405,2**	**4246,3**
%	**31,3**	**28,6**	**19,9**	**23,12**	**30,5**	**31,3**	**34,3**	**42,6**	**37,2**	**37,4**	**28,0**
Вилояти Суғд	**902,7**	**1047,6**	**1230,0**	**1380,9**	**1658,9**	**1925,0**	**2008,4**	**1514,8**	**1736,0**	**1321,5**	**1793,6**
%	**18,1**	**23,1**	**21,2**	**18,43**	**17,0**	**17,2**	**17,7**	**11,4**	**13,9**	**11,2**	**11,8**
Вилояти Хатлон	**984,9**	**1021,2**	**1242,4**	**1391,3**	**1503,8**	**2375,8**	**2185,1**	**2802,6**	**2623,0**	**2404,9**	**3840,1**
%	**19,7**	**22,5**	**21,5**	**18,6**	**15,4**	**21,2**	**19,2**	**21**	**21**	**20,5**	**25,4**
ВМКБ	**121,9**	**102,2**	**163,3**	**241,8**	**254,9**	**353,1**	**439,6**	**519,2**	**257,4**	**368,2**	**508,8**
%	**2,4**	**2,2**	**2,8**	**3,23**	**2,6**	**3,3**	**3,9**	**3,9**	**2,1**	**3,1**	**3,4**

Манбаъ: Маҷмӯаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе - 2019 с.312, 2022.с саҳ. 293-304

Ҷуноне, ки ҷадвали 1. нишон медиҳад соли 2021 нисбат ба соли 2011 сармоягузорӣ дар кишвар тамоюли болоравӣ дорад яъне зиёда аз 3- маротиба афзудааст. Аз он ҷумла дар ш. Душанбе 31,4 % дар Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури 28,0% дар вилояти Суғд 11,2% вилояти Хатлон 25,4% ва дар ВМКБ ба 3,4% баробар аст. Читавре аз рақамҳои таҳлилии ҷадвали мазкур бар меояд дараҷаи такмил ёфтани иқтидори сармоягузорӣ аз нигоҳи ҷолибияти он яке аз мавқеи назаррасро баъд аз ш. Душанбе ин Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури ба шумор меравад, ки дигаргуншавии таркиби сармоягузории минтақавӣ аз ҳисоби тамоми сарчашмаҳои сармоягузорӣ 28,0%-ро ташкил додааст. Нишондиҳандаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки такмили минтақаи мазкур дар иқтисоди милли хеле назарас мебошад.

Ҳаминтавр аз тамоюли умумии рушди иқтисоди минтақаҳо дар солҳои 2011-2021 бармеояд, ки ҳолати иқтисодии минтақаҳои алоҳида хусусияти босуботу устуворро касб кардааст. Ҳаҷми маҳсулоти минтақавӣ дар ин давра беш аз 1,99 маротиба зиёд шудааст[21]. Дар муқоиса нишондиҳандаи мазкур заминаи такмили иқтидори сармоягузории минтақа ва дар оянда табдил ёфтани Ноҳияҳои тобеи Ҷумҳури дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ мебошад. Бинобар ҳамин муҳим будани ин масъала тақозои онро дорад, ки тамоюлҳои маҳсулоти минтақавӣ ва сохтори сармоягузорӣ, имкониятҳои зиёдеро барои таҳқиқу рушди минбаъдаи Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури ва таъсири он ба иқтисоди миллӣ фароҳам меорад. Хусусан дар шаҳру ноҳияҳои Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури, ВМКБ, ки аз дидгоҳи усулҳои муайяннамоии сармоягузорӣ барои таъмини минтақаҳои алоҳида вазифаи зарууртар мегардад. Чунки мақсад аз таҳқиқоти мо аз он бар меояд, ки бо такмил додани иқтидори сармоягузорӣ Ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро аз ҳолати дотатсиони мунтазам бароварда, ҳадалимкон ба минтақаи худтаъминкунанда ва дар ин замина мақоми устувори онро дар рушди иқтисоди млли мусоидат намудан иборат мебошад.

[21] Маҷмӯаи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2022 саҳ.312

Аз инҷо қайд кардан ба маврид аст, ки шароитҳои мусоиди табиию иқлимии минтақа заминаи хуби ашёи хом ба шумор рафта, бо бунёди корхонаҳои хурди саноати иқтидори сармоягузории маҳалҳо такмил ёфта, дар ин замина имконияти худтаъминкунии Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури ба амал меояд. Алал хусус бо дарназардошти шарикии давлат ба бахши хусусӣ ва сафарбарнамудани сарчашмаҳои сармоягузори бо роҳи шаклҳои нави хоҷагтдори, ки инро таҷрибаи давлатҳои ИДМ алал хусус Россия ва Қазоқистон собит менамояд. Бинобар ҳамин, аз назари мо дар оянда ҳалли масъалаҳои такмили иқтидори сармоягузории Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури аз таҷдиду ташаккулёби иқтидори истеҳсолӣ бояд ба истифодабарии моделҳои сифатан нави рушди саноатӣ ва навовариҳои соҳаи истеҳсолу хизматрасонии маҳал асос ёбад. Яъне, минтақаи интихобшуда бо дарназардошти хусусиятҳои табиӣ ба он зарурат дорад, ки иқтидори сармоягузории ҷазбшуда бештар бояд ба таҳрику истифодабарии захираҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ, бахусус туризм ва туризми деҳот асос ёбад. Якҷоя бо истифодабарии имконоти ҳунарҳои мардумии хоҷагиҳои оилавии маҳал, ба назари мо, рушди иқтисоди хоҷагиҳои мазкур заминаи ҳалли мушкилоти бисёри иҷтимоӣ-иқтисодии кишварро ба вуҷуд меорад, аз ҷумла ҷойҳои корӣ ва шуғли маҳсулнок дар минтақаҳо таъмин мегардад. Ба фикри мо, омили беш аз пеш муҳим ин аст, ки имконоти маҳаллӣ бештар ба ташаккулёбии ҷамъоварии сармоя ва такрористеҳсол дар баробари афзоиши сармоядории он равон карда мешаванд. Ҳамаи ин асоси моддии ташаккулёбии манбаъҳои маҳаллии ҷазби сармоягузорӣ мебошад. Аз таҷрибаи давлатҳои болозикр бар меояд, ки бухрон ва таъсири он бояд ҳамчун имконияти оғоз намудани корҳои инноватсионӣ ва созандагии минбаъда дар минтақаву маҳалҳо барои дарёфт ва ҷалби имкониятҳои ҷойдошта қабул шаванд. Ҳамаи инҳо дар маҷмӯъ иқтидори зеҳнӣ, сармоявӣ ва сармоягузориро ташаккул медиҳанд. Танҳо чунин ҷанбаҳои ҳалли муаммоҳо имкони дар минтақаҳо таъмин намудани афзоиши МММ, тавозуни босуботи демографӣ, иқтисодию экологӣ ва ҳам шароити воқеии таъмини рушди сармоягузориро дар маҳалҳо муҳайё мекунанд.

Ба фикри мо, омӯзишу таҳқиқи таносуби нишондиҳандаҳои сатҳи макроиқтисодӣ ва минтақавии рушд аҳамияти хос дорад[22]. Ниг. ҷадвали 2.

Ҷадвали 2. Тамоюли рушди миқдорӣ ва сохтории иқтидори сармоягузорӣ, робитаи онҳо бо маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва минтақавӣ дар с. 2012-2021*

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Ҳаҷми сармоягузорӣ аз ҳисоби тамоми сарчашмаҳои сармоягузорӣ, млн. сомонӣ	4540,2	5796,8	7492,7	9749,9	11179,7	11371,6	13361,0	12517,8	11775,5	15124,9
ММД бо нархҳои амалии мутобиқи солҳо, млн. сомонӣ	36163,1	40525,5	45606,6	50977,8	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	98910,7
Таносуби сармоягузорӣ ба ММД (%)	12,5	14,3	16,4	19,1	20,4	17,6	18,8	15,8	14,0	15,3
Маҷмӯи маҳсулоти	32784,7	36535,1	40836,2	43745,9	49921,1	56001,8	61368.4	68691,3	73870,5	91932,0

[22] Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2022. саҳ.200

минтақавӣ, млн. сомонӣ										
Таносуби сармоягузорӣ ба МММ (%)	**13,8**	**15,8**	**18,3**	**22,2**	**22,3**	**20,3**	**21,8**	**18,2**	**16**	**16,5**

Манбаъ: Маҷмӯаи омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2022с. саҳ 213

Аз ҷадвали 2. бар меояд, ки тамоюли рушди миқдорӣ ва сохтории иқтидори сармоягузорӣ дар робити ба нишондиҳандаҳои маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва минтақавӣ ба амал омада, дар маҷмуъу тамоюли афзоиши маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба амал омадааст. Ҳамзамон маълум мегардад, ки тағйирёбии сармоягузорӣ ба як воҳиди маҷмӯи маҳсулот бештар ба сатҳи рушди макроиқтисодӣ мувофиқ гирифтааст. Бо ин роҳ амал намудани механизми таъсирбахши такмилёбии иқтидори сармоягузории минтақаҳо ба яке аз чорабиниҳои татбиқ намудани вазифаҳои стратегии ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва амнияти рушди макроиқтисодӣ мансуб донистан мумкин аст. Аз нуқтаи назари мо, тамоюли фароҳамшуда аз он дарак медиҳад, ки барои такмилёбии фаъолияти сармоягузории минтақа ва фаъол гардондани фаъолияти субъектони соҳибкории хурд ниҳоят зарур мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳолат ва такмили иқтидори сармоягузории минтақавӣ дар ҳамон вақт хамчун омили рушди иқтисоди миллӣ дар минтақа баромад мекунад, ки агар фаъолгардонии ташаккули иқтидори сармоягузорӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳури вусъат пайдо намояд. Дар ин самт ба эътибор гирифтани ҷаззобияти таҳияи қонунгузориҳо барои такмил додани намудҳои алоҳидаи сармоягузорӣ аз қабилӣ сармоягузории давлати, сармоягузории ташкилотҳо ва сармоягузории аҳоли ба шумор меравaнд. Таҳлил ва омузиш нишон дод, ки дар ин низом саҳми сармоягузории давлатӣ барои тамоми минтақаҳо аз руи алоқамандиҳои таркиби ба назар мерасад. Лекин аз назари мо дар баробариин баланд бардоштани фаъолии сармоягузории сармоягузорони дохилӣ ва ҳам беруна бо тақвият додани сармоягузории аҳолӣ аҳамияти ояндави дорад. Ҳам замон дар ин низом ҳамаи субъектони иқтисодии амалкунандаи Ноҳияҳои тобеи ҷумҳури бояд барои баланд бардоштани ҷаззобияти сармоягузорӣ дар алоқаманди кушиш намуда, майли созандагию навоварӣ дошта бошанд. Ҳаминтавр ташаккулёбии заминаи истеҳсолӣ бояд боиси тавсеи асоси молиявии иқтидори сармоягузорӣ барои тамоми субектҳо гардад. Бо ин қайд кардани ҳастем, ки такмили иқтидори сармоягузори характери маҷмуи дошта, асоси онро ташкил намудани инфрасохтори иқтисодию молияви ташкил медиҳад. Аз назари мо ҷиҳате дар ин самт муайянкунанда мебошад, ки дар маҳалҳо имкониятҳои худтаъминкуни афзоиш ёбад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 марти соли 2016, № 1299.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 саҳ
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022с.
4. *Е.В. Вавилова. Экономический потенциал территории Российской Федерации. BOOK.ru Электронно библиотечная система* КНОРУС. Москва, 2017. 270с.
5. М.И. Самогородская. Управление региональными инвестиционными процессами: Монография. - Воронеж: Изд-во «Научная книга», 2005. - 293с.
6. Ф.С. Тумусов. Инвестиционный потенциал региона: Теория. Проблемы. — Практика.—М.: Экономика,1999. -168с

ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ СТРАХОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН

Маъдиев Саъдиходжа *к.э.н. доцент кафедры Бухгалтерского учёта Таджикский государственный финансово - экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail:* sadikhoja.m@mail.ru

Вохидов Умар Махмадиевич, *к.э.н., доцент кафедры математического и информационного моделирования, Таджикский государственный финансово - экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. E-mail:* umarv@mail.ru*. Телефон: +992934634040.*

В данной статье рассматривается приоритеты развития страхового рынка в условиях Республики Таджикистан. Условия развития рыночных отношений и мировой глобализации предполагает современную инфраструктуру отвечающей нынешним условиям жизни.

В Республике Таджикистан имеется большие неиспользованные резервы по взаимному страхованию и стимулированию инициативного осуществления страховой защиты предприятий различными субъектами производственных и сферы услуг.

Следовательно, рыночные преобразования в экономике страны требуют необходимость более глубокого осмысления изменений роли и места страхования в процессе развития различных сегментов, в том числе рынок финансовых услуг.

Необходимо отметить, что общественная потребность в таких услугах на рынке страховых услуг страны возрастает. Однако условия предоставления данных услуг, страховыми компаниями не отвечают международным стандартам. Эти услуги не совершенны и лишь начинают формироваться, более того наблюдается низкая степень защищенности страхователей.

За последние десятилетия законодательство страны, которое позволило привлечь в страховой рынок Таджикистана иностранных инвесторов, что привело к развитию капитализации рынка страхования и страховых организаций учреждений со стороны нерезидентов до 20 %. Из общего количества около 4 % принадлежат инвесторам из России, а остальные 16 % – инвесторам из Китая. По мнению авторов это даёт возможность производить и создавать новые страховые продукты, находить дополнительные пути продажи страховых услуг по обеспечению страховой капитализации и соответственно, стабильности роста национальной экономики.

Ключевые слова: *страхование, рынок, услуги, страховой продукт, капитализация страховых резервов, государство, информация, стимулирование, страховой инфраструктуры.*

PRIORITIES FOR INSURANCE DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Madiev Sadikhodja *PhD Associate Professor of the Department of Accounting, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. E-mail: sadikhoja.m@mail.ru*

Vohidov Umar Mahmadievich*, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Mathematical and Information Modeling, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, st. Nakhimov, 64/14. E-mail: umarv@mail.ru. Phone: +992934634040.*

This article discusses the priorities for the development of the insurance market in the conditions of the Republic of Tajikistan.The conditions of market relations and global globalization require that the insurance market, like all types of markets, have a modern infrastructure that meets the current living conditions.

In the Republic of Tajikistan, there is a large untapped potential for mutual insurance, as well as many unsolved tasks to stimulate the initiative implementation of insurance protection by industrial enterprises.

Market transformations in the country's economy require a deeper understanding of the changes in the role and place of insurance in the financial services market.

It should be noted that the public demand for such services in the country's insurance market is increasing. But unfortunately, the conditions for providing these services by insurance companies do not meet international standards, these services are not perfect and are only beginning to be formed, in addition, there is a low degree of protection of policyholders in the Republic of Tajikistan.

Over the past decades, the country's legislation that allows attracting foreign investors to the insurance market of Tajikistan has led to an increase in the capitalization of the insurance market and insurance organizations by non-residents up to 20 %. Of these, about 4% belong to investors from the Russian Federation and 16% belong to investors from China. This contributes to the development of new insurance products and additional ways to sell insurance services. In this regard, the sustainable development of the insurance market in accordance with the requirements of international standards, covering an increasing range of social groups and classes, will lead to stable growth of the Republic's economy.

Keywords: *insurance, market, services, insurance product, capitalization insurance reserve, government, information, incentives, infrastructure.*

Являясь частью финансово экономических отношений, страхование имеет важное значение как в социальной сфере жизни общества, так и в сознании инвестиционно-финансового механизма инвестиционной политики государства. Не устойчивость отечественных страховых компаний, низкая страховая культура и недоверие жителей Республики Таджикистан, не позволяет в должной мере развитию отрасти страхования в стране.

Задачи исследования в данном направлении состоит из состояния страхового рынка республики. Выявление теоретическим практическим аспекте проблем, связанных с его развитием, а также разработка рекомендаций по совершенствованию рынка страхования в стране. В качестве объекта исследования выбрана социально - экономическая сфера страны. Рынок страхования при этом считается как инструмент развития социально-экономической сферы республики.

За последнее время для развития рынка страхования были привлечены иностранные инвесторы. Предпринятые меры будут способствовать развитию капитализации рынка страхования, страховых организаций и учреждений со стороны нерезидентов до 20 %. Из общего числа около 4 % -это доля инвесторов из России, а остальные 16 % – инвесторам из Китая считает, это даёт возможность производить и создавать новые страховые продукты. Также имеется и другие резервы. Нужно отметит, что устойчивый рост рынка страховых услуг, это такой механизм который отвечает требованиям международных стандартов и

охватывает широкий круг социальных групп общества. Именно на этом основе можно обеспечит стабильному развитию экономических процессов в стране.

Динамичные рыночные отношения в Республики Таджикистан приведут к коренным изменениям сектора страхования. Образующиеся преобразования могут сформировать систему, которая обеспечит социальную стабильность и безопасность населения, организаций и государства в целом. [1,193]

Для реализации государственного регулирования и лицензирования страховой отрасли в Республике Таджикистан действует Закон РТ «О страховой деятельности» принятый 02.01.2018 г. № 1487. Нужно отметить, что быстрое развитие финансовой системы, особенно банковской, развитие малого и среднего бизнеса дают почву для дальнейшего роста различных услуг рынка страхования [3].

Инструментально, полномочия по страховому надзору возложены на Национальный банк Таджикистана. В структурном составе Национального банка как подразделение, осуществляет свою деятельность Управление страхового надзора. Деятельность данного государственного органа направлена на обеспечение контроля, регулирования и эффективного развития страхования, в том числе и вопросы лицензирования, ведения Единого государственного Реестра специалистов рынка страхования, учета и отчетности, а также координирования работы в сфере страхования. [4]

Данные изменения создано необходимые условия рынка страхование. Процесс налаживания рыночных отношений в Республике Таджикистан привел к коренным изменениям сектора страхования. Это позволит сформироваться как система, которая обеспечивает социальную безопасность населения, организаций и государства в целом.

Имеющиеся в наличие достоверные статистические данные, разработка программ поддержки и развития институтов страхования, даст возможность повысить открытость сферы страхования для всех участников рынка страхования. Это особенно важны в условиях сотрудничество с зарубежными страховыми компаниями. Все это в конечном итоге обеспечить реальную оценку показателей в области страхования.

Основные показатели рынка страховых услуг в отдельных странах и в сравнении с Республикой Таджикистан представлены в таблице 1.

Таблица 1. Основные показатели рынка страховых услуг в отдельных странах за 2018 год

Table 1. Key indicators of the insurance market in individual countries for 2018

Страны	Показатели				
	Собств. капитал (млн.долл.США)	Страховая премия (млн.долл.)	Население (млн.долл.)	Ср.плата на душу населения (долл.)	Кол-во страхов. компаний (ед.)
Страны с развитым страховым рынком					
США	9765100	1350100	325	4154	1315
Китай	4321500	466400	1388	336	498
Япония	4475800	471500	1265	372,7	348
Страны СНГ					
Армения	59	73	2,98	24,5	7
Белоруссия	769	543,7	9,5	57,2	22

Казахстан	1266	1135,5	17,91	63,4	32
Россия	10266	21932,3	146,8	149,4	226
Киргизстан	42	15,6	6,14	2,5	20
Таджикистан	12	25	8,93	2,8	19

Источник: Отчеты Евразийской экономической комиссии / Официальный сайт Евразийского экономического союза. URL: http://www.eaeunion.org.

Показатели таблицы 1. Позволяет, судит о том, что расходы, связанные со страховыми услугами в среднем на одного человека, имеют сильное отличие.

Данный показатель. Например, в США и Японии от 3 до 4 тысяч долларов, а в странах СНГ данный показатель более низкий. В России - 149,4; Казахстан- 63,4; Белоруссия -57,2; Армения - 24,56, по Киргизстану-2,5 и Республике Таджикистан - 3 доллара. Расходы, связанные со страховыми услугами, также сильно отличаются по отношению к ВВП по ряду стран: США 7-8%, по КНР- 10%, Япония - 8%, по России - 1,39%, Белоруссия - 1%, по Казахстану - 0,72%, Армения - 0,63%, по Таджикистану- 0,37%, Киргизстан - 0,22%.

фПрактика страховых компаний передовых государств с развитым рынком страхования могут стать эталоном для применения их опыта, что поспособствует наиболее быстрому решению возникших проблем.

Важную роль играет при этом усилия Правительства Республики Таджикистан и банки в поддержке развития и функционирования страхового дела. Привлечение клиентов к страхованию от несчастных случаев и болезней и страхованию заложенного имущества имеют огромный потенциал по содействии, эффективному результату развития рынка страхования. Новый курс индустриализации, по пути которой идёт наша страна, предусматривает совершенствование государством законодательной базы по рынку страхования при общественной поддержке. При условиях сегодняшней технологии страхования необходимо улучшить структуры малоэффективного страхования. Нужно создавать новые отвечающие сегодняшнему спросу страховые продукты. Это основано для развития рынка страхования. Решение этих проблем невозможно без совершенствования механизма учета страхования и оценки страховых продуктов, который бы в будущем стал мотивированных к стимулированию страхователей и страховых компаний.

Страховой взнос на душу населения представляет собой один из основных показателей рынка страхования. Расчетные данные о среднем страховом платеже на душу населения приведены в рисунок 1.

Рисунок 1.

Средний страховой взнос на душу населения в Республике Таджикистан.
Average insurance contribution per capita in the Republic of Tajikistan.

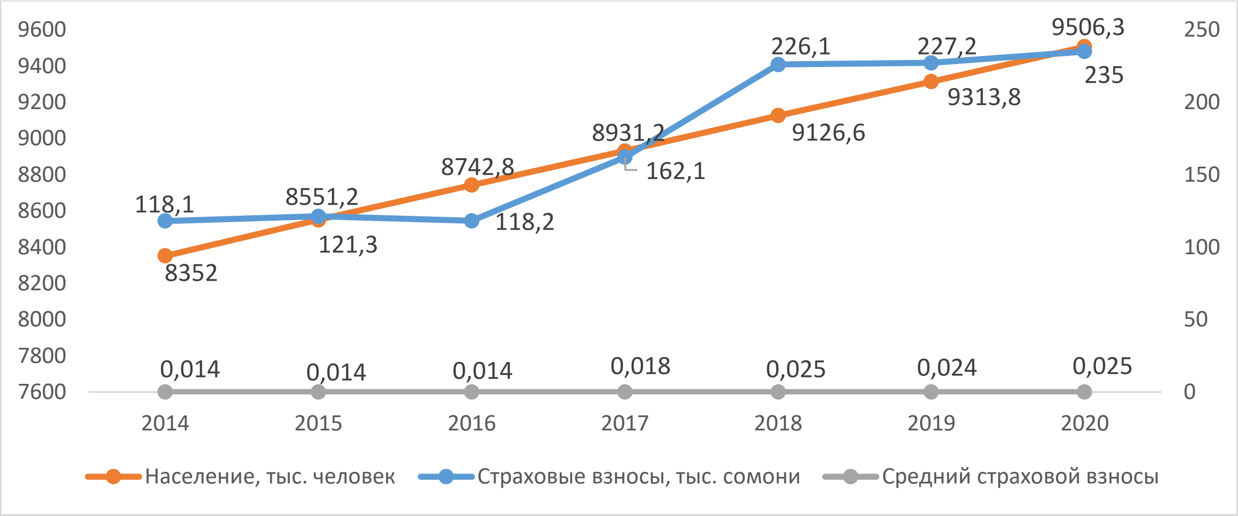

Источник: Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан Душанбе 2021. (стр11,69)

Из данных рисунок 1 видно, что на общем фоне тенденции роста приведенных показателей, эффективный охват страхового обслуживания и формирование рынка страховых услуг предполагают наличие более совершенного механизма функционирования страховой деятельности в стране.

При увеличение количество объектов страхования, необходимо совершенствовать правовые, организационные и экономические механизмы, управления страховым делом. В этой направление необходимо:

- регулярно проводить массово – разъяснительную работу среди населения и по месту работы и проживанию. Вести активные образцы в средствах массовой информации для заинтересованности страхователей. Представлять его как инструмент сохранения человеческого капитала, с гарантией возврата вложенных денежных средств;

-страховым компаниям следует разработать новые продукты страхового рынка. Они должно отвечать условиям рыночной экономики. При этом очень устойчив страхование заложенного имущества, страхование риска непогашенного кредита.

Операции по перестрахованию представляют собой следующий показатель рынка страхования. Однако из имеющихся статистических данных следует, что данной показатель имеет тенденции к снижению. Так страховые взносы переданные в перестрахование за период с 2014 по 2020 соответственно составлять 13,6 и 0,8 млн. сомони. [7с. 691]

Таким образом, одной из главных причин низкого интереса и недоверия к страхованию - это низкое качество предлагаемых страховых продуктов. Необходимо разработать определенный механизм по суммам ущерба испорченного имущества. Большая часть населения, организации и предприятия подвержены большим рискам, что ведет к снижению страховых платежей и услуг. Страховые услуги должны в большие меры внедрены, через банковскую систему при выдаче банковских кредитов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Авезов, А. Х., Урунов, А. А., Рахими, Ш. Стратегическое управление устойчивым развитием промышленности РТ // Ученые записки Худжандского государственного

университета им. академика Б. Гафурова.Серия: Естественные и экономические науки. 2017.№ 2 (41). С. 190−194.

2. Джабаров Г.Н. Современные тенденции развития страхового рынка в Республике Таджикистан. Диссертация на соискание ученой степени к.э.н.-Душанбе,2019. -С.59.

3. Закон Республики Таджикистан от 02.01.2018 г. №1487, ст.4. «О страховой деятельности» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://base.spinform.ru/show (дата обращения: 2.11.2020).

4. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2016 года № 408 «О вопросах Государственной службы страхового надзора» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=89780 (дата обращения: 02.11.2020).

5. Статистический отчет департамента по страховому надзору при НБТ за 2018 год. С.-11.

6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе,2019.

7. Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан Душанбе, 2021.

8. Алиев Б.Х Специфика организации страхового маркетинга в условиях кризиса/ Б.Х. Алиев, Э.С. Вагабова, Р.А. Кадиева // Финансы и кредит. – 2011. - № 23. – С. 22-27.

9. Гребенщиков Э.С. Кому и как развивать отечественный страховой бизнес: (о конференции ―Стратегия развития страхового рынка: целеполагание и возможные результаты‖) // Финансы. 2013. 4. С. 69-70.

10. Зыкова М.Е. Маркетинг в страховом деле. // Вестн. Орёл ГИЭТ. – 2009. -№ .1/2 (7).- С. 43-47.

10. Кузнецова И.А. Страхование жизни и имущества граждан: Практическое пособие. /И.А. Кузнецова // - М.: Дашков и К, 2008. 228 с.

УПРАВЛЕНИЕ ВНЕШНИМ ДОЛГОМ В СИСТЕМЕ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Ахмедов Хушбахт Анварбегович *- старший преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета, Телефон:* ***(+992) 907-90-00-50***

Қодиров Ҷаъфар *- старший преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета.*

Файзудинова Фариза Худойназаровна *- преподаватель Технологического колледжа города Душанбе*

В статье отмечается об управлении внешним долгом государства в системе финансовой безопасности страны, изложены факторы и связанные с ними показатели. Также приводится основные оценочные показатели долговой политики государства для определения уровня экономической безопасности страны. Проанализированы данные о государственных и гарантированных государственных долгах в сравнении с ВВП за 2018-2022 годы.

Ключевые слова: *государственный внешний долг, внутренний долг, финансовая безопасность, долговая политика, экономическая безопасность, развития экономики и т.д.*

В последние годы острой проблемой финансовой системы большинство стран стало значительный объём их государственного долга. Увеличение долговой нагрузки до предельных параметров из-за значительного привлечения средств на невыгодных условиях способствует уязвимости собственной экономики к различным угрозам и существенно тормозит ее развитие.

В Республике Таджикистан рост внешнего государственного долга наблюдается в течение длительного периода, он определяется высокими валютными рисками, меняющейся ситуацией с рефинансированием долгов предыдущих лет, а также давление выплат по долгам на государственный бюджет. Проблема государственного долга и его влияния на финансовую безопасность является чрезвычайно важной в условиях экономических трудностей, от которых многие страны страдают в последние годы.

Поскольку Таджикистан провозгласил свою независимость и является неотъемлемой частью мирового сообщества, определив стратегической целью развития, с этой точки зрения важно заимствовать лучший международный опыт в части управления государственным долгом, что приведет к укреплению финансовой системы и экономическому росту государства. Внешний долг как неотъемлемый элемент современной мировой экономики и эффективный инструмент всех глобальных экономических отношений изучался в научных трудах современных отечественных и зарубежных ученых. Однако остается еще много нерешенных вопросов, касающихся причин возникновения внешнего долга, его законодательного регулирования, механизма управления и влияния на финансовую безопасность государства. Поэтому вопросы формирования государственного долга Таджикистана и все процессы, связанные с ним, сегодня очень актуальны, поскольку с каждым годом долговые обязательства Таджикистана растут и, соответственно, растут расходы на его управление и обслуживание. Наиболее актуальным вопросом в современной политике управления государственными финансами является эффективное определение ее долговой политики в отношении привлечения и расходования средств государственных заимствований. Ученные выделяют ряд макроэкономических каналов, через которые государственный долг может негативно повлиять на средне и долгосрочную экономическую ситуацию. Таким образом, значительное увеличение соотношения долга к ВВП может в будущем привести также к увеличению налогов как дополнительные бюджетные расходы и, как следствие, снижение инвестиций в страну. Наряду с этим получили распространение утверждения других исследователей о том, что долговое финансирование дефицита бюджета за счет расширения государственных расходов стимулирует совокупный платежеспособный спрос, который является основным фактором экономического роста. Для получения положительного эффекта необходимо, чтобы объем капитальных вложений превышал объем заимствований, а темпы роста ВВП превышали темпы роста долга. Достижение критического состояния финансовой системы страны, вероятный рост угрожающих факторов долговой нагрузки и чрезмерное и неэффективное привлечение финансовых ресурсов приводит к финансово-экономическому и социально-политическому нестабильностью. Для решения вышеназванных проблем на наш взгляд, основные критерии эффективного управления долговой политики государства являются:

- сбалансированность финансовой системы, которая определяется уровень дефицита бюджета, стабильности банковская система, национальная валюта, уровень цен и уровень развития финансового рынка и рынка ценных бумаг;
- устойчивая внешнеэкономическая политика и рациональная структура внешней торговли, которая должна быть ориентирована на удовлетворение потребностей внутреннего рынка

и защиту отечественных производителей, достаточный уровень жизни населения, численность населения и стабильная социально-политическая ситуация в стране, снижение социальной напряженности, высокий уровень инвестиционной привлекательности страны.

Быстрые темпы увеличения национального дохода страны должны происходить за счет возможных дополнительных иностранных инвестиций. Для преобразования экономики важно сравнивать показатели государственного долга с макроэкономическими показателями, в частности:

дефицит государственного бюджета; динамика платежного баланса; стоимость официальных резервных активов; обменный курс; уровень инфляции; валютные резервы; налоговая нагрузка в стране; развитие рынка ценных бумаг; уровень доходов населения; объемы инвестиционной активности в стране и т.д. Согласно методологии расчета уровня экономической безопасности страны, основными показателями для оценки долговой политики являются следующие (рис. 1).

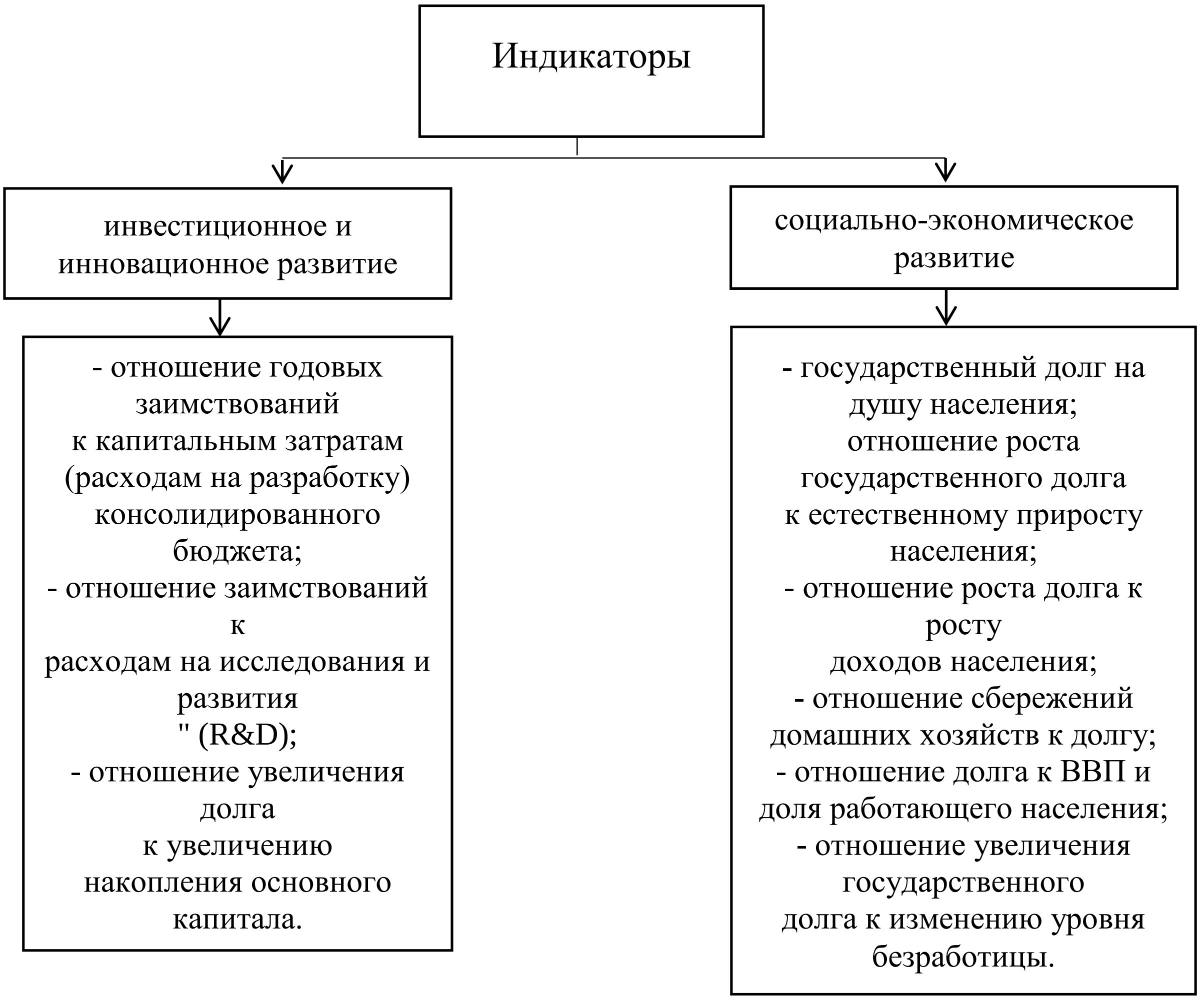

Рис. 1. Показатели для оценки уровня долговой нагрузки

Обратите внимание, что оценка указанных показателей основана на сравнении фактических значений в стране с предельными показателями. Мы считаем, что, учитывая существующие зоны уязвимости к влиянию кризиса факторы, порождаемые долговыми процессами, государству следует учитывать сложные взаимосвязи между долговой политикой, степенью финансовой стабильности и социально-экономическим и инвестиционно-инновационным развитием страны.

Использование показателей долговой нагрузки позволяет внести существенную корректировку в долговую политику и повысить качество общей оценки государственного долга по объему и срокам погашения. Внешний государственный долг как показатель долговой обеспеченности был максимально полно проанализирован экспертами Всемирного банка. Согласно методологии Всемирного банка, критический уровень государственного внешнего долга составляет 50% ВВП.

Подводя итог, можно отметить, что, хотя такой быстрый рост внешнего государственного долга приведет к проблеме бюджетной устойчивости в среднесрочной перспективе.

Таблица 1.

Показатели государственного и гарантированного государством долга Таджикистан на 2018- 2022 гг. (млн. долл. США)

Годы	Валовой внутренний продукт	Государственный внутренний долг	Государственный внешний Долг	Гарантированный государством долг	Государственный долг/ ВВП, %
2018	7543,4	749,1	2924,2	65,8	48,7
2019	8172,5	726,8	2925,3	75,3	44,7
2020	8134,0	536,7	3243,7	96,4	46,5
2021	8937,8	447,6	3299,3	119,1	41,9
2022	10492,1	424,6	3228,3	140,73	34,8

Источник: составлено автором на основе данных

Анализируя статистические данные в таблице 1, можно сделать вывод, что государственный долг Республики Таджикистан по состоянию на 1 января 2023 года составил 3652,9 млн. долларов США, или 34,8% к Валовому Внутреннему Продукту. Данный показатель сократился по сравнению с 2020 годом на 59,5 млн. долларов США. В структуре государственного долга по прежнему преобладают внешние заимствования, на долю которых приходится 88% от общего государственного долгового портфеля. Внешний долг Республики Таджикистан по состоянию на 1 января 2023 года составил 3228,3 млн. долл. США, т.е. 30,8% ВВП. Объём внешнего долга Республики Таджикистан за 2022 год снизился по сравнению с показателем 2021 года на 71 млн. долларов США. Внутренний государственный долг Республики Таджикистан по состоянию на 1 января 2023 года составил 4,7 млрд. сомони (424,6 млн. долларов США), что в процентном выражении составляет 4,0% к ВВП. По сравнению с показателем 2021 года внутренний государственный долг сократился на 373,8 млн. сомони. Критическим считается уровень, при котором общая сумма государственного долга на конец бюджетного периода превышает 60 процентов годового номинального объема валового внутреннего продукта.

Основной причиной увеличения государственного долга Таджикистана является необходимость финансирования дефицита государственного бюджета. Для достижения этой цели правительство страны пользуется международными займами. Основными кредиторами Таджикистана являются Всемирный банк, Азиатский банк развития, МВФ, Исламский банк развития, ЕБРР, Фонд Организации стран экспортеров нефти (ОПЕК), Антикризисный фонд Евразийского экономического союза, Экономический союз (ЕАЭС), Европейский инвестиционный банк, Международный фонд сельскохозяйственного развития и Азиатский банк инфраструктурных инвестиций. Для управления внутренним государственным долгом Таджикистан использует государственные казначейские векселя, которые покрывают более 90% общего внутреннего государственного долга. С 2014 года наблюдается устойчивый рост как внешнего, так и внутреннего государственного долга. Чтобы эффективно управлять им, правительство реализовало Программу государственных внешних заимствований. По прогнозам Министерства финансов, рост объема государственного долга на данный момент не является критичным и составит 34,8% ВВП в 2022 году. В любом случае, правительство планирует продолжать использовать кредитные соглашения для покрытия дефицита государственного бюджета и поддержки экономики страны. Таким образом, погашение существующего долга может происходить за счет новых займов, поскольку бюджет страны не может самостоятельно покрыть эти долги. В текущих условиях не ожидается снижения государственного долга, и продолжение тенденции к его росту может вызвать проблемы в среднесрочной перспективе после того, как его объем превысит критический показатель (60% ВВП).

Литература:

1. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. – Душанбе: АСПРТ, 2022. -с.425.
2. Селезнев А. З. Государственный долг и внешние активы: Учеб. пособие - М.: ИНФРА-М, 2012. - 284 с.
3. Солдаткин С.М. Государственный и муниципальный долг: Теория, методология, практика. Учебное пособие. М.: КНорус-М, 2020. 304 с.
4. Отчет о состоянии государственного долга на 2022 год. – Душанбе, 2023 год: МФРТ, 2023.-с.26.
5. Разработка макроэкономической модели для Таджикистана /Бюллетень. Проект ЕС «Поддержка отдельных направлений реформ в сфере УГФ», Душанбе, 2018 г. с.299.

ИҚТИДОРИ ҚАРЗИИ СУБЪЕКТҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА МЕХАНИЗМҲОИ БАЛАНД КАРДАНИ КАРЗДИҲИИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Махшулов Саидхуҷа Ҷумъаевич, *муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 918563308. E-mail: saidkhuja-86@mail.ru.*

Соҳаи кишоварзӣ яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар маҳсуб ёфта тавасути рушди ин соҳа сатҳи зиндагии аҳолии кишвар хуб карда мешавад. Аз ин лиҳоз таҳқиқи низоми қарздиҳи ва заминаҳои рушди соҳаи кишоварзӣ ҳамчун масъалаи асосӣ маҳсуб меёд.

Калидвожаҳо. *Иқтидор, қарздиҳӣ, устуворӣ, молиявӣ, дастгирӣ, шакли қарз, принсипи қарз, сифат, соҳаи кишоварзӣ.*

КРЕДИТОСПОСОБНОСТЬ СУБЪЕКТОВ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И МЕХАНИЗМЫ УВЕЛИЧЕНИЯ КРЕДИТОВАНИЯ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ

Сельскохозяйственный сектор считается одним из приоритетных направлений экономики страны, и за счет развития этого сектора повышается уровень жизни населения страны. С этой точки зрения основным вопросом считается изучение кредитной системы и основ развития аграрного сектора.

Ключевые слова. Емкость, кредитование, устойчивость, финансы, поддержка, форма кредита, принцип кредита, качество, сельское хозяйство.

THE CREDITWORTHINESS OF AGRICULTURAL ENTITIES AND MECHANISMS FOR INCREASING LENDING IN THE AGRICULTURAL SECTOR

The agricultural sector is considered one of the priority areas of the country's economy, and through the development of this sector, the standard of living of the country's population increases. From this point of view, the main issue is the study of the credit system and the fundamentals of development of the agricultural sector.

Keywords. *Capacity, lending, sustainability, finance, support, form of credit, principle of credit, quality, agriculture.*

Дар ҳама шароит ҷараёни устувории молиявии соҳаҳоро аз рӯи иқтидори захираҳо ва сифати онҳо баҳо додан мумкин аст. Маъмулан рушди соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соҳибистиқлолии кишвар то имрӯз ба маблағҳои иловагӣ дар шакли қарз ё маблағгузории иловагӣ ниёз дорад. Албатта, таъмини зарурати талаботи пулии соҳа аз ҳисоби давлат, бонкҳои тиҷоратӣ, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ ва дигар институтҳои молиявии дохилию хориҷӣ амалӣ карда мешавад. Таъмини талаботи мазкур, пеш аз ҳама, аз иқтидори молиявию қарзии

институтҳои молиявӣ вобастагии зиёд дорад.

Имрӯз дар баробари иқтидори қарзии бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ қобилияти қарзадокунӣ ва пардохтпазирии субъектҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун масъалаи асосӣ ва муаммодор боқӣ мемонад.

Иқтидори қарзии ташкилотҳои қарзӣ ин маҷмӯи захираҳои пулии бонк, сармояи оинномавӣ, сифати сандуқи қарзӣ, меъёри захираҳои ҳатмӣ, захираҳои пулии хазина, фондҳои таъйиноташон махсус, захираҳои байналмилалӣ ва дигар дороиҳоеро дар назар доранд, ки тавассути онҳо иқтидори молиявии он арзёбӣ карда мешавад. Дастгирии самтҳои афзалиятноки иқтисодиёти кишвар, аз он ҷумла, соҳаи кишоварзӣ аз иқтидори қарзӣ ва захиравии тамоми ташкилотҳои қарзӣ вобастагии зиёд дорад.

Қобилияти қарзадокунии субъектҳои соҳаи кишоварзӣ аз рӯи имкониятҳои молиявӣ нишондиҳандаи муҳим барои муайянсозии ҳаҷми маблағҳои захиравии ҷиҳати пӯшонидани қисми фоизи қарзҳои ба соҳа додашуда ва сари вақт бозпасгардонии онҳо мебошад. Арзёбии иқтидори он дар бораи миқдори захираҳои қарзие, ки ба соҳаи кишоварзӣ ҷалб карда мешавад, инчунин, оид ба ҳаҷми маблағи зарурӣ ҳамчун дастгирии молиявии иловагӣ ба субъектҳои кишоварзӣ мебошад.

Дар манбаъҳои омӯхтаамон иқтидори қарзӣ танҳо аз нуқтаи назари бонк ё низоми бонкӣ баррасӣ карда мешавад ва ин миқдору меъёре мебошад, ки бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ метавонанд миқдори пулро дар муомилот ба воситаи пешниҳоди қарзҳои нав ба шаҳрвандон ва ширкатҳо зиёд намоянд. Иқтидори қарзӣ, бо ифодаи сода, дар таърифҳои мавҷуда маънои захираҳои барзиёди бонк ё низоми бонкиро ифода мекунад.

Ба ақидаи мо, аз рӯйи чунин меъёр тасаввур намудани иқтидори қарзӣ маҳдуд мебошад, зеро бояд ба назар гирифт, ки дар амалиёт ду тараф иштирок мекунанд ва аз ин рӯ, эҳтимолияти анҷоми амалиёти қарзӣ аз қарздиҳанда ва қарзгиранда вобаста аст. Иқтидори қарзии қарзгиранда миқдори захираҳои қарзиро ифода мекунад, ки қарзгирандаро дар шароити кунунии молиявию иқтисодӣ қодир аст ҷалб намояд.

Иқтидори қарзии қарздиҳанда бошад, танҳо бо низоми бонкӣ маҳдуд намешавад, зеро шумораи зиёди қарздиҳандагон ва шаклҳои гуногуни қарздиҳӣ мавҷуданд. Иқтидорҳои қарзии қарздиҳанда ва қарзгиранда аз рӯи меъёрҳои мавҷуда дар доираи ду субъект якдигарро мукаммал намесозанд, лекин ҳамдигарро пурра менамоянд, яъне, дар ҳолати ихтилофи манфиатҳои субъектҳо ҳам қобилияти қарзӣ ва ҳам ҳаҷми воситаҳои дар ихтиёри ӯ буда, инчунин, таъмини гарави қарзгиранда ва қобилияти қарзадокунии ӯ ба назар гирифта мешаванд.

Мувофиқи таърифи баъзе олимон, «иқтидори молиявӣ ва қобилияти қарзадокунии ташкилоти соҳаи кишоварзӣ ин маҷмӯи шаклҳо ва воситаҳое мебошанд, ки метавонанд худро бо шартҳои маблағрасонӣ ва қарздиҳӣ бо маблағҳои зарурӣ таъмин карда, ба сатҳи муайяни устуворӣ, пардохтпазирӣ ва бозоргирӣ ноил гардида, ҷараёни такрористеҳсолро таъмин намуда, бо ин васила, фоидаи ҳадди аксарро ба даст оранд»[40].

Таҳқиқоти мо муносибатҳои усулиро барои ҳисоби иқтидори қарзии соҳаи кишоварзӣ асоснок мекунад ва он миқдори захираҳои қарзиро, ки дар соҳаи кишоварзӣ барои такрористеҳсоли он дода мешаванд, ифода менамояд.

Барои ҳисобкунии иқтидори қарзӣ қобилияти қарзгир ҷиҳати гирифтан ва саривақт пардохт кардани қарзро ба ҳисоб гирифтан муҳим аст. Тавре ки медонем, вобаста ба таъсири шароит, ҳатто қарзгирандагони аз ҷиҳати молиявӣ устувор барои гирифтани маблағҳои қарзӣ душворӣ мекашанд. Аз ин рӯ, ба қарзгирандаи эҳтимолӣ ҷиҳати таъмин намудани маблағи қарзӣ ва кам кардани хатари қарздиҳанда захираи устувори молиявӣ ва амволӣ зарур аст[3].

Олимони хориҷӣ чунин мешуморанд, ки намуди нисбатан боэътимоди таъмини созиши қарзӣ гарави замин мебошад, ки нархи бозории он яке аз нишондиҳандаҳои

муҳим дар муайян кардани қобилияти қарзадокунии субъектҳои соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Аммо дар Тоҷикистон бозори замин вуҷуд надорад, зеро замин моликияти давлат буда, барои истифодаи бепул дар муддати дароз ба истифодабарандагони замин дода шудааст, бинобар ин, онро ба гарав мондан мумкин нест. Вобаста ба ин, мувофиқи усулҳои мавҷуда ҳисоб кардани иқтидори қарзии субъектҳои соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон ғайриимкон аст.

Қобилияти қарзадокунии қарзгиранда аз пардохтпазирии он вобаста аст. *Қобилияти пардохтпазирӣ* ин имконият ва қобилияти қарзгиранда барои ҷавоб додан ба ҷамъи уҳдадориҳояш дар муддати муайян мебошад. Ифодаи ин мафҳумҳоро ҳамчун муқоиса дар ҷадвали 2.1.1. дидан мумкин аст.

Иқтидори қарзии қарзгир ба қобилияти қарзадокунии он ва таъмини бозоргирии молу хизматрасониҳо алоқаманд аст. Усулҳои мавҷудаи арзёбии қобилияти қарзадокунии қарзгир дар бораи имкониятҳои пешниҳоди қарз тасаввуроти мукаммал медиҳанд. Онҳо арзёбии тиҷорати муштарӣ ва воситаҳои худии муштариро ифода мекунанд. Вале онҳо намегузоранд ҳаҷми маблағҳои имконпазири ҳадди аксарро, ки қарзгиранда метавонад барои хароҷоти худ ҷалб кунад, ҳисоб намоянд.

Ҷадвали 2.1.1. - Муқоисаи мафҳуми «қобилияти қарзадокунӣ» ва «пардохтпазирӣ»

	Қобилияти қарзадокунӣ	**Қобилияти пардохтпазирӣ**
Таносуби мафҳумҳо	Мафҳуми қарзадокунӣ нисбат ба пардохтпазирӣ аз рӯи вобастагии захираҳо маҳдудтар аст	Мафҳуми қобилияти пардохтпазирӣ масъалаҳои марбут ба уҳдадориҳои пардохтиро дар бар мегирад
Мавзӯи таҳлил	Воқеият ва ҳолати қарзгиранда ва додугирифти амалиёти мушаххаси қарзӣ	Қарзгирандагони эҳтимолӣ дар доираи иҷрои уҳдадориҳо
Пойгоҳи иттилоотӣ	Дар доираи пойгоҳи иттилоотӣ масъалаҳо оид ба таҳлили миқдорӣ ва сифатӣ баррасӣ мешаванд	Таҳлили миқдорӣ дар доираи «Ҳисоботи тавозунӣ» ва «Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ» истифода мешаванд
Давраи таҳлилшаванда	Пардохтпазирии қарзгирандаро барои мӯҳлати қарз ва адои иҷрои уҳдадориҳои саривақтии он пешгӯӣ мекунад	Уҳдадориҳои пардохтнашударо барои мӯҳлати гузашта ё ягон санаи дигар қайд менамояд
Хусусияти қарз	Имкони пардохти як қисми қарзи умумӣ, аммо маҳз қарзи таъминбударо тавсиф менамояд	Қобилият ва имконияти пардохти ҳама намуди қарзро тавсиф мекунад
Манбаъҳои пардохти қарз	- даромад аз фурӯши мол, кор ва хизматрасонӣ; - даромад аз фурӯши амволи аз ҷониби бонк ба сифати гарав ба қарз қабулшуда; - кафолати бонк ё ширкати дигар; - ҷубронҳои суғуртавӣ	- даромад аз фурӯши мол, кор, хизматрасонӣ; - даромад аз фурӯши амволи қарзгиранда бо назардошти руйпӯш намудани маблағи қарз
Арзёбии қобилияти ҳуқуқӣ	Шарти муҳим барои гузаронидани амалиёти қарзӣ	Ба инобат гирифта намешавад

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси вазъи воқеии иқтидори соҳа

Ҳамин тавр, қобилияти қарзадокунӣ нисбат ба пардохтпазирӣ мафҳуми маҳдуд аст. Аз таносуби мафҳумҳо маълум кардан мумкин аст, ки агар қарзгиранда қобилияти

қарзадокунӣ дошта бошад, пас ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар доираи ин меъёрҳо субъектҳои кишоварзӣ қобилияти пардохтпазирии қаноатбахш дорад. Тахти қобилияти қарзадокунии муштарӣ бояд қобилияти қарзгир оид ба пурра ва сари вақт пардохткунии уҳдадориҳои қарзиаш фаҳмида шавад.

Аммо чизеро, ки ба қобилияти қарзадокунии қарзгирандагон дахл дорад, муайян кардан мумкин аст, агар субъектҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоббаробаркуниро, алалхусус барои воситаҳои гардон анҷом медоданд. Дар айни замон дар аксарияти соҳаҳо баҳисобгирӣ ва ҳисоббаробаркунӣ бурда намешавад ва маводҳои зарурӣ барои муайян кардани қобилияти қарзии ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон низ вуҷуд надоранд. Аз ин рӯ, мо дар ин параграф таҷрибаи кишварҳои хориҷиро барои муайян кардани қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои соҳавии кишоварзӣ ба назар гирифтаем.

Самтҳои асосии арзёбии қобилияти қарзадокунии муштарӣ инҳоянд: тавсифи умумии иқтидори иқтисодии муштарӣ; таҳлили иқтидори истеҳсолӣ ва техникии қарзгир; арзёбии самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ ва гардон; таҳлили фаъолияти вазъи молиявӣ; таҳлили устувории молиявӣ; арзёбии бозоргирии тавозун ва пардохтпазирии қарзгири эҳтимолӣ; ҷамъбасти натиҷаҳои таҳлили фаъолият ва омода кардани хулосаҳо оид ба қобилияти қарзадокунии муштарӣ[25]. Дар айни замон такрористеҳсоли васеъ дар соҳаи кишоварзӣ асосан тавассути қарзҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддат таъмин карда мешавад. Қарзи дарозмуҳлати сармоягузорӣ асосан ба таҳия ва пурра кардани воситаҳои асосӣ, ворид ва аз худ намудани технологияҳои нав равона гардида, хавфи қарзии бонки қарздиҳандаро зиёд мекунад. Қарздиҳӣ ба лоиҳаҳои дарозмуҳлати сармоягузорӣ, ки дар соҳаи кишоварзӣ татбиқ карда мешавад, барои бонкҳо яке аз самтҳои хавфноки фаъолият мебошад. Барои қабули қарор дар бораи додани қарзи сармоягузорӣ барои соҳаҳои кишоварзӣ бонк бояд аз рӯи қобилияти қарзадокунӣ раванди сармоягузории худро арзёбӣ кунад. Қарорҳои сохторҳои идоракунии давлатӣ оид ба зиёд кардани қарздиҳӣ ба ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ боиси баланд шудани хавфҳои бонкӣ гашта, ба пурзӯр намудани шартҳои додани қарз, аз ҷумла масъалаҳои ташкилӣ (баррасии дархост ҷиҳати гирифтани қарз, оқибатҳои таъхири қарзӣ), таҳлилӣ (муайянкунии қобилияти қарзадокунии қарзгиранда, пардохтпазирӣ ва кифоягии гарав) ва дар натиҷа, боло рафтани арзиши қарз мегардад. Сарфи назар аз дастгирии муайяни давлатӣ дар самти кумаки пулӣ бо роҳи додани қарзҳои имтиёзнок аз ҳисоби фонди дастгирии соҳибкорӣ захираҳои қарзӣ дастрастар нагаштанд. Ин манбаи захираҳои молиявиро ҳоло ҳам ташкилотҳои аз ҷиҳати молиявӣ устувори кишоварзӣ ва ташкилотҳои маҳдуди соҳаи кишоварзӣ, ки барои маблағҳои қарзӣ таъминоти кофӣ доранд, истифода бурда метавонанд.

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон масъалаи қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ ҳанӯз ҳам масъалаи муҳим ва муаммодор боқӣ мемонад. Қобилияти қарзадокунӣ вобаста аст аз қобилияту иқтидори қарзгир барои татбиқи бомуваффақияти лоиҳаи сармоягузорӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои пешбинишуда: эътимоднокӣ ва устувории сатҳи тиҷорат вобаста ба талабот; ба даст овардани натиҷаҳои фосилавӣ дар шакли фоида; баҳисобгирии нишондиҳандаҳои воқеии низоми хавфҳо бо равандҳои қарздиҳӣ вобаста.

Дар таҷрибаи муносибатҳои қарзӣ нақшаҳо ва усулҳои муайяни арзёбии қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ вуҷуд дорад, ки аз ҷониби бонкҳои давлатҳои хориҷӣ бо дараҷаи гуногуни объективият истифода мешаванд. Арзёбии қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ аз рӯи тавозуни муҳосибӣ дар муддати кӯтоҳ таъсирбахш мебошад.

Нишондиҳандаи дигари қобилияти қарзадокунии қарзгирандагон пардохтпазирии онҳо мебошад. Қобилияти пардохтпазириро ҳамчун нишондиҳандаи ягонаи дараҷаи қобили қабул ифода кардан мумкин нест. Хулосаи ниҳоӣ оид ба пардохтпазирӣ аз ҷониби коршинос муайян карда мешавад, ки бисёр

нишондиҳандаҳои дигарро таҳлил кардааст ва дар ин замина, андешаи худро дар бораи эҳтимолияти ба миён омадани вазъ ҷиҳати иҷрои уҳдадориҳо дар ин субъект баровардa метавонад. Аз ин рӯ, таҳлили пурраи молиявӣ тадбири дар назди ҳарду тараф зарурӣ ва арзишманд мебошад.

Тафсири арзёбии иқтидори қарзӣ ва қобилияти қарзадокунию пардохтпазирии ташкилотҳои кишоварзӣ дар расми 2.1.1. оварда шудаанд.

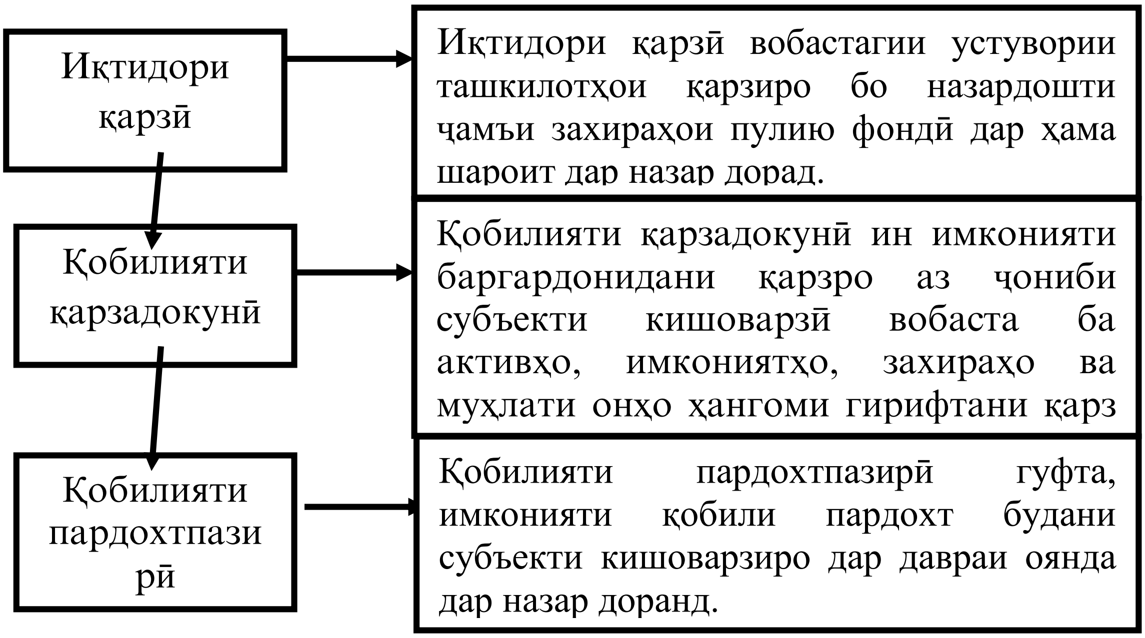

Расми 2.1.1. Такмили арзёбии иқтидори қарзӣ ва қобилияти пардохтпазирии субъектҳои кишоварзӣ

Таҳияи муаллиф

Раванди пешниҳоди қарзҳоро аз ҷониби бонк вобаста ба меъёрҳои дар нақша пешбинигардида дар панҷ марҳила арзёбӣ намудан мумкин аст.

Марҳилаи 1: Аз рӯи арёбии қобилияти қарзадокунии онҳо ҳатто дар муддати кӯтоҳ нишондиҳандаҳои пасти молиявӣ доранд. Ин амал барои муайянсозии қобилияти қарзадокунӣ ва пардохтпазирии ҷорӣ барои гурӯҳбандии ташкилоти тадқиқшаванда дар гурӯҳи муайяни таснифшуда зарур мебошад.

Арзёбии қобилияти қарзадокунии ҷорӣ имкон медиҳад, ки ҳолати молиявии субъектҳои кишоварзӣ ва мутаносибан қобилияти қарзадокунии онҳо беҳтар арзёбӣ гардад, зеро он ба интихоби омилҳои объективии ба сатҳи қобилияти қарзадокунии ҷорӣ таъсиррасон асос ёфтааст.

Арзёбии қобилияти қарзадокунии ҷории ташкилот аз рӯи усули истифодаи хол (балл) дар якчанд марҳила муайян карда мешавад: интихоби нишондиҳандаҳои молиявӣ, ки вазъи молиявии қарзгирандаро пурра тавсиф мекунад ва аз муайянкунии худуди арзиши ҳар як нишондиҳандаи ба усул дохилшуда, муқаррарнамоии ҷамъи холҳо ва ҷамъбасти онҳо, таносуби маблағи ҷамъшуда бо тавсифи фосилавии вазъи молиявии муайян; муайянсозии дараҷаи қобилияти қарзадокунӣ ва ғайра иборат аст. Усули истифодаи хол аз муайянсозии миқдори холҳо дар асоси вазн ва қимати ҳар яке аз нишондиҳандаҳои молиявӣ иборат аст ва нисбат ба усули арзёбии озмоишӣ бартарӣ дорад.

Дар кишварҳои хориҷа бо истифода аз функсияи коррелатсия 5 нишондиҳандаи молиявиро интихоб мекунанд, ки ҳолати ҷории молиявии субъектро ба таври объективӣ ва пурра инъикос мекунад: зариби мустақилияти молиявӣ, зариби таъминот бо воситаҳои гардони худӣ, даромаднокии дороиҳои гардон аз рӯи фоидаи соф, зариби муносибати воситаҳои қарзӣ ва худӣ, зариби мутлақи пардохтпазирӣ

(бозоргирӣ). Барои асосноккунии қимати меъёрҳои зарибҳои пешниҳодшуда арзиши воқеии онҳо мувофиқи ҳисоботи солонаи ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ ҳисоб карда мешавад.

Дар асоси қимати ташкилоти намунавӣ, бо тарҳи тамоили миёнаи квадратӣ, инчунин, бо назардошти қиматҳои меъёрӣ ва тавсияшуда нишондиҳандаҳои молиявиро аз рӯи қобилияти қарзадокунии ҷории ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ гурӯҳбандӣ мекунанд. Барои баланд бардоштани аҳамиятнокии ҳар як нишондиҳандаи молиявӣ, дар асоси қимати вазнии ҳар як нишондиҳанда, холҳои алоҳида дода мешавад, ки бо истифодаи таҳлили таносуби коррелатсионӣ ва регрессионӣ муайян карда мешаванд. Дар асоси ин холҳо сатҳи қобилияти қарзадокунии ҷорӣ чунин муайян карда мешавад: баланд; миёна; паст.

Сатҳи баланди қобилияти қарзпардохткунии ҷорӣ вазъи устувори молиявии ташкилотро тавсиф менамояд, ки ба ин қимати калони нишондиҳандаҳои молиявӣ шаҳодат медиҳад. Сатҳи миёнаи қобилияти қарзадокунии ҷорӣ бо ноустувории молиявӣ тавсиф карда мешавад. Сатҳи пасти қобилияти қарзадокунии ҷорӣ бо ғайриқаноатбахш будани ҳолати молиявии ташкилот тавсиф карда мешавад.

Марҳилаи 2: Барои кам кардани хавфҳои қарзӣ бонкҳо новобаста аз сатҳи қобилияти қарзадокунӣ ба қарзгирандагон талаботи иловагӣ мегузоранд. Аксарияти қарзҳо таҳти навъҳои гуногуни таъминот дода мешаванд. Аз намудҳои мавҷудаи таъминоти уҳдадориҳо (амволи қарздор, замонат, кафолати бонкӣ, амонат ва ғайра) ҳамчун гарав васеъ истифода мешавад. Дар ин марҳила бонк кифоягӣ ва бозоргирии гарав ва дигар намудҳои таъминотро, ки аз ҷониби субъекти кишоварзӣ пешниҳод шудаанд, баррасӣ менамояд. Зимнан бонк бояд дар арзёбии сифат, басандагӣ ва бозоргирии гарави пешниҳодкардаи ташкилоти соҳаи кишоварзӣ бо масъулияти баланд амал намояд.

Дар марҳилаи 3 муайян кардани таносуби қобилияти қарзадокунии қарзгир ва дараҷаи таъминоти қарз, ки нишондиҳандаи хавфи бонкиро нишон медиҳад, арзёбӣ карда мешавад. Баҳисобгирии таъмини қарз ва дараҷаи хавфи бонкӣ ба бонк имкон медиҳад, ки ба таври объективона қарзгирандаро ба гурӯҳи муайяни қарзадокунандагон ворид намояд.

Аз ин лиҳоз, субъектҳое, ки ба яке аз ин панҷ гурӯҳи пешниҳодшудаи қобилияти қарзадокунанда ворид шудаанд, тавсифи мувофиқро доранд ва дар ҷадвали 2.1.2. бо назардошти ҳолати воқеии соҳаҳои мазкур инъикос ёфтаанд.

Ҷадвали 2.1.2. - Тавсифи гурӯҳҳо оид ба қобилияти қарзадокунандагӣ

Гурӯҳҳои қобилияти қарзадокунанда	Тавсифномаи ташкилот
Гурӯҳи 1	Субъектҳое, ки ба таври комил қобилияти қарзадокунӣ доранд ва аз ҷиҳати молиявӣ устувор буда, хавфи напардохтани қарзро надоранд
Гурӯҳи 2	Субъектҳои соҳаи кишоварзӣ бо сатҳи миёнаи қарздорӣ ё субъектҳои дорои қобилияти карзадокунӣ ва дар сатҳи қаноатбахши молиявӣ қарордошта, ки дараҷаи қарздории қобили қабулро доранд
Гурӯҳи 3	Субъектҳои соҳаи кишоварзӣ, ки қобилияти карзадокунӣ доранд ва аз ҷиҳати молиявӣ ноустуворанд, ҳангоми пардохти қарз каме мушкилӣ доранд, аммо дар вақти баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ба гӯруҳи қобилияти бештари қарзадокунидошта мегузаранд
Гурӯҳи 4	Субъектҳои ноустувор, ки қодир нестанд қарзи ҷориро дар сатҳи кунунии самаранокии истеҳсолот пӯшонанд, карздориашон зиёд мешавад, аммо дурнамои рушдро

	тавассути коҳиш додани хароҷоти моддӣ, афзоиши даромаднокӣ имкони кам кардани қарзро доранд
Гурӯҳи 5	Субъектҳое, ки қобилияти карзадокунӣ ва заминаи бозпасгардонии қарзро надоранд

Таҳияи муаллиф дар асоси вазъи воқеии соҳа

Марҳилаи 4: Арзёбии қобилияти қарзадокунӣ ҳамчун дурнамои дарозмуддати вазъи молиявии субъект барои бонк аҳамияти хоса дорад. Барои таҳияи пешгӯии вазъи молиявии субъектҳо кластерикунонии онҳо аз рӯи намудҳои устувории молиявӣ, бо назардошти таъминоти захираҳо бо манбаъҳои маблағгузорӣ бо истифода аз усули классикӣ гузаронида шудааст. Чунин раванди арзёбӣ имконияти имрӯза ваояндаи низоми ягонаи муайянкунандаи иқтидори қарзадокунии соҳаро дар давраҳои оянда боназардошти вазъияти баамаломада дар як давраи муайян инъикос менамояд.

Қобилияти қарзадокунии соҳаи кишоварзӣ дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои асосӣ дар робита бо ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, масъалаи пурзӯр кардани ин раванд барои минбаъд идома ёфтани қарздиҳии бонкҳои тиҷоратии кишвар дар ин самт боқӣ мемонад.

Ҷадвали 2.1.3. - Андозаҳои   қарздиҳӣ барои субъектҳои кишоварзӣ вобаста аз арзёбии қобилияти қарзадокунӣ

Сатҳи қобилияти карзадокунӣ	**Тартиби камкунии хавфи бонкӣ**	**Тартиби қарздиҳӣ**	**Меъёри фоиз**	**Фаврияти қарз**
Сатҳи баланд, устувории мутлақи молиявӣ	нақшаи чандирии адои қарз; имтиёз ҳангоми адои пеш аз муҳлат	кушодани суратҳисоби шартномавӣ; боздоди якдафъагӣ	имтиёзнок, стандартӣ	дарозмуддат, миёнамуҳлат
Сатҳи миёна, устувории муътадили молиявӣ	тақозои гарав ва ё кафолатдиҳанда ва суғуртаи қарз	боздеҳии якдафъагӣ	стандартӣ	миёнамуҳлат; кӯтоҳмуддат
Сатҳи паст, вазъияти ноустувори молиявӣ	банақшагирии муштараки тиҷорат, кафолатдиҳанда ва суғуртаи қарз	кушодани хатҳои қарзии таҷдидшаванда ва мавсимӣ	зиёдшуда, баландшуда	кӯтоҳмуддат

Таҳияи муаллиф дар асоси вазъи воқеии соҳа

Ҳамин тавр, қобилияти қарзадокунии субъектҳои кишоварзӣ ба муҳлати қарз, меъёри фоизи он, раванди қарздиҳӣ ва муносибатҳои минбаъдаи бонк ба он таъсири манфӣ ё мусбӣ мерасонад.

Марҳилаи 5: Дар ҷадвали 2.1.3 муайянкунии андозаҳои қарздиҳӣ вобаста ба қобилияти қарзадокунӣ ва дараҷаи хавфи бонкӣ оварда шудааст.

Бозоргирии таъмин, таъҷилии қарз ва хавфи кулл қобилияти қарзадокунии қарзгиранда ва андозаи қарзи эҳтимолиро муайян мекунанд. Омилҳои муайянкунандаи арзёбии қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ ва субъектҳои кишоварзӣ дар ҳама шароит ба ҳамдигар алоқамандии зич дошта, дар ҳар шароит якдигарро пурра мегардонанд ва онҳо метавонанд ба якдигар таъсири мусбат ё манфӣ расонанд.

Тамсилаи пешниҳодшудаи арзёбии маҷмаавии самаранокии қарздиҳӣ барои субъектҳои соҳаи кишоварзӣ имкон медиҳад, ки ин амалҳо иҷро карда шаванд:

- таснифи қарзгирандагон аз рӯи сатҳи қобилияти ҷории қарзадокунӣ;

-муайянкунии гурӯҳи қобилияти қарзадокунӣ ва дараҷаи хавфи бонк вобаста ба таъмини кифоягии қарз;

- пардохтпазирӣ ва вазъи молиявии субъектҳои соҳаи кишоварзӣ барои давраи миёнамуҳлат ва дар баъзе ҳолатҳо дурнамои дарозмуддат;

-таҳияи тавсияҳо оид ба усули қарздиҳӣ, меъёри фоиз, муҳлатҳои пешниҳоди қарзҳо;

-таҳлили таърихи(оқибати) қарзии қарзгирандагон;

-мониторинги қобилияти қарзадокунии қарзгирандагон.

Адабиётҳои истифодашуд

1. Дастурамали №176-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ» аз 9 октябри соли 2009, таҳти №304, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст (аз 19 ноябри соли 2009, таҳти №550 «ж», дар Вазорати адляи ҶТ ба қайди давлатӣ гирифта шудааст).

2. Дастурамали №186-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби додани қарз ва ҳисоб кардани фоиз дар ташкилотҳои қарзӣ» аз 28 апрели соли 2011, таҳти №73, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст (аз 10 июни соли 2011, таҳти №612, дар Вазорати адляи ҶТ ба қайди давлатӣ гирифта шудааст).

3. Дастурамали №194-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи захираҳои ҳатмии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯйи пасандозҳо ва уҳдадориҳои дигари ба онҳо монанд» аз 25 апрели соли 2012, таҳти №77, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст (аз 4 июни соли 2012, таҳти №238 «е», дар Вазорати адляи ҶТ ба қайди давлатӣ гирифта шудааст).

4. Дастурамали №195-и Бонки миллии Тоҷикистон «Дар бораи кор бо қарзҳо дар Бонки миллии Тоҷикистон» аз 21 июни соли 2012, таҳти №124, бо Қарори Раёсати БМТ тасдиқ гардидааст.

5. Раҳимзода Ш., Ашуров Ғ.М., Рушди иқтисодиёти кишоварзӣ ва мушкилотҳои он. Паёми Донишгоҳи давлати молия ва иқтисоди Тоҷикистон.№1 (17) 2019.саҳ 9.

6. Хайрзода Ш.Қ., Хоҷаев Б.Б. Необходимость и роль микрокредитования агарного сектора национальной экономика Республики Тадикистан // Финансово – экономический вестник. 2019. № 4 (20). С. 20.;

7. Хикматов У.С., Койчуева М.Т. Правильный выбор финансово-кредитного учреждения для сотрудничества как элемент финансовой грамотности населения//Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. 2016. Т. 16. № 2. С. 157-160.

8. Хикматов У.С., Койчуева М.Т. Необходимость повышения финансовой грамотности населения (теоретический аспект)//Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. 2015. Т. 15. № 8. С. 174-178.

9. Хикматов У.С., Хикматов М.С. Необходимость и значение редитного бюро в сокращении рисков микрофинансирования//Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. 2013. Т. 13. № 2. С. 22-25.

НИЗОМИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО НАЗАРДОШТИ ТАЪСИРИ ФАЪОЛНОКИИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Зокир Хушмуҳаммадзода н.и.и., муаллими калони кафедраи система ва технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёти ДДМИТ
E-mail: z.hushmuhammadzoda@tgfeu.tj, тел: 93-408-99-39
Исматуллозода Азизулло Исматулло *н.и.и., муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии ДДМИТ*
E-mail: azizullo_ismatullozoda@mail.ru, тел: 98-100-21-12
Маҳмадҷонзода М.Т. – *донишҷӯи курси 3 – юми ихтисоси молияи факултети молия ва қарзи ДДМИТ*

Амалӣ намудани ҳадафҳои асосии стартегияи миллии рушд то соли 2030 бештар аз таъмини саноатикунонии кишвар вобаста мебошад, ки он ҳамчун шарти муҳим дар заминаи истифодаи даромадноки нерӯи захиравию табиӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Рушди он то андозае аз комилан мувофиқ будани сиёсати давлатӣ, сохтор ва самти захираҳои маблаггузориҳо вобаста аст, ки зарурати ҷалби сармоягузорӣ ва фаъол намудани фаъолияти сармоягузориро тақозо менамояд. Ин вазифаҳо ба якдигар алоқаманд буда, ба шарте судманд ва самаранок ҳалли худро меёбанд, ки низоми саноат ҳамчун соҳаи бунёдии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб гирифта шавад, зеро бе он таъмини рушди устувори иҷтимоиву иқтисодии кишвар ба пуррагӣ имконнопазир аст.

Калидвожаҳо: *фаъолнокии сармоягузорӣ***,** *рақамикунонии иқтисодиёт, тамоюли рушд, ҳосилнокии омили маҷмуӣ, боқимондаи Солоу, технологияи рақамӣ, вобастагии регрессионӣ, низоми саноат, арзиши изофа*

Бахши асосии саноат тағйироти саноатиро дар кишвар муқаррар намуда, барои ташкили истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулоти ватании ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда имконият фароҳам меорад. Аз ин рӯ, афзалиятҳои рушди саноатии кишвар бояд дар асоси ҳамоҳангсозии ядрои он бо дигар унсурҳои сохтори низоми саноатӣ муайян карда шаванд.

Дар баробари ин дар чунин шароити душвор, ба монанди номуайянӣ ва ғайриякрангӣ, номувофиқӣ ва нопурраги иттилоот, нақши расмикунонии идоракунии низоми саноат тавассути муайян кардани як қатор вазифаҳо барои таҳлили рушди низом дар умум, аҳамияти калон пайдо мекунад [1, 2].

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба парлумони кишвар қайд карда шуд, ки “Бо назардошти равандҳои муосир ... мо нақшаи гузариши иқтисоди кишварро аз модели аграрӣ-индустриалии рушд ба индустриалӣ-аграрӣ амалӣ менамоем”[23].

Инчунин, дар мулоқот бо саноатчиёни кишвар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кард, ки «рушди саноат заминаро барои таъмини субот ва рақобатпазирии иқтисодиёт фароҳам меорад. Ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мушкилоти соҳаи саноат, пеш аз ҳама, аз масъулини соҳа ва соҳибкорон вобаста аст. Аз ин рӯ,

---

[23] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018с. www.prezident.tj

барои ноил шудан ба ҳадафи чоруми миллӣ тағйир додани принсипи таҳия ва механизми татбиқи сиёсати саноатии кишвар зарур аст».[24]

Барои ноилшавии самаранок ба ин ҳадафи стратегӣ зарурати таҳияи модели расмикунонидашудаи рушди «ядро»-и низоми саноат вуҷуд дорад, ки он дар ин бахши иқтисодӣ барои идоракунии самаранок ва мониторинги иҷрои барномаҳои давлатӣ манбаи иттилоотию таҳлилиро ба вуҷуд меорад.

Аз ин рӯ, моделсозӣ ва дурнамосозии низоми саноат ба ҳисоб гирифтани таъсири байниҳамдигарии "ядро"-и низоми саноат ва омилҳои экзогению эндогениро, ки фаъолияти онро муайян мекунанд, дар бар мегирад [3, 4].

Дар айни замон, мушкилоти таҳияи қарорҳои саривақтӣ ва оқилонаи идоракунӣ дар заминаи таҳлили амиқ ва сохтани вариантҳои гуногуни сенария аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар давраи рушди истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои гуногуни рушди соҳаи саноат таҳия карда шуданд, аммо татбиқи барномаҳои қабулшуда рушди босуръати соҳаро дар сатҳи зарурӣ таъмин накарданд. То ба имрӯз, гарчанде кишвар дорои захираҳо ва иқтидорҳои бузург бошад хам, бозори истеъмолии кишвар аз ҳисоби молҳои саноатии беруна таъмин карда мешавад.

Расмикунонии усулҳои идоракунии низоми саноат раванди танзим, ҳамоҳангсозӣ, назорат ва дурнаморо, аз рӯйи ҳамаи омилҳои таркибии рушди саноатии кишвар, имкон медиҳад, ба хусус фаъолнокии сармоягузорӣ.

Бо назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ, ҷиҳати муайян намудани саҳми фаъолнокии сармоягузорӣ дар шароити муосири рақамикунонии иқтисодӣ дар бахши саноати ҷумҳурӣ, ҳосилнокии омилии маҷмуиро (ҲОМ), ки бо истилоҳи англисӣ TFP (total-factor productivity) дар иқтисодиёти ҷаҳон васеъ истифода мешавад, ҳисоб намудан мумкин аст. Ҳисоб ва таҳлили ин нишондиҳанда имкон медиҳад, ки ҳиссаи саҳми сармоя, меҳнат ва технология, аз ҷумла технологияи рақамӣ дар рушди низоми саноат, муайян карда шавад [2, 7].

Дар таҳқиқоти мазкур нишондиҳандаи ҲОМ бо истифода аз маълумоти ҷамъбастӣ, ки дар он хароҷоти сармоявӣ – ин ченаки сармояи асосӣ ва хароҷоти меҳнат – яъне, шумораи умумии соатҳои коркардашуда ё шумораи шуғл ба сифати хароҷоти меҳнат баромад мекунад, дар асоси формулаи зерин ҳисоб карда шудааст:

$$Y_t = f(K_t, ET_t) = A_t \left[\alpha K_t^{(\delta-1)/\delta} + (1-\alpha) ET_t^{(\delta-1)\delta}\right]^{\delta/(\delta-1)}, \quad (1)$$

ки дар ин ҷо Yt – истеҳсоли маҳсулот, Kt – сармоя, ETt – шуғл ва At - ҳосилнокии омилии маҷмӯӣ мебошад.

Натиҷаҳои ҳисоби ҲОМ дар низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 пешниҳод гардааст.

Ҷадвали 1. ҲОМ дар низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [7, 8]

Солҳо	Ҳосилнокии омилии маҷмуии низоми саноат	Суръати афзоиши сармоя дар низоми саноат	Суръати афзоиши шуғл дар низоми саноат

[24] Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаи саноати кишвар аз 14.10.2019с. www.prezident.tj

2001	112,7	129,0	101,7
2002	178,9	47,3	99,2
2003	107,8	111,2	94,3
2004	112,7	139,2	102,6
2005	108,0	140,8	102,5
2006	101,6	292,9	97,5
2007	107,2	169,2	96,6
2008	93,7	186,9	91,2
2009	91,8	69,7	100,0
2010	107,3	91,7	101,3
2011	104,0	81,8	85,6
2012	108,9	82,5	105,3
2013	101,9	102,0	102,4
2014	102,9	120,6	99,1
2015	108,3	191,0	95,4
2016	113,8	125,9	96,5
2017	119,0	96,2	132,2
2018	108,3	129,8	98,5
2019	111,4	74,0	106,4
2020	106,9	91,5	103,3
2021	118,9	90,4	102,8
2022	107,7	95,7	100,1

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф бо истифода аз маълумотҳои оморӣ [5, 6]

Ҳисоби дар ҷадвал овардашуда нишон медиҳад, ки рушди ҳосилнокии омилии маҷмӯии низоми саноат нисбат ба рушди сармоя ва шуғл дар ин низом пешсаф мебошад, ки дар соли 2022 рушди он 107,7%-ро нисбат ба 95,7% ва 100,1% ташкил дод ва ин нишондод шаҳодат аз он медиҳад, ки солҳои охир дар ин низом технологияи навин (рақамикунонӣ) татбиқ гардида истодааст.

Дар ин таҳқиқот қайд карда шудааст, ки вобастагии регрессионии арзиши изофаи ҳаҷми саноат нисбат ба қувваи корӣ дар саноат, сармоягузорӣ дар саноат ва ҲОМ дар саноат чунин мебошад, яъне агар қувваи корӣ дар саноат 1% зиёд шавад он гоҳ арзиши изофаи ҳаҷми саноат 1,3% рушд меёбад, ба ҳамин монанд агр 1% сармоягузорӣ дар бахши саноат зиёд гардад, он гоҳ арзиши изофаи ҳаҷми саноат 0,5% рушд меёбад ва агар ҲОМ дар саноат 1% зиёд гардад, он гоҳ арзиши изофаи ҳаҷми саноат 0,3% рушд меёбад, ки натиҷаи таҳлили регрессионӣ дар ҷадвали зерин оварда мешавад (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Натиҷаҳои таҳлили регрессионии арзиши изофаи ҳаҷми умумии саноат нисбат ба қувваи корӣ, сармоя ва ҳосилнокии омилии маҷмуӣ

Тағйирёбандаи вобаста: LOG(T_IND_ADD)
Усул: Квадрати хурдтарин
Давра (таҳриркардашуда): 2002 2022
Мушоҳидаи дохилкардашуда: 21 баъди таҳриркунӣ

Тағйирёбандаҳо	Коэффитсиентҳо	Хатои стд.	t-омор	Эҳтимолият

Log(l_ind)	2.315415	0.251183	9.218029	0.0000
Log(k_ind)	0.557115	0.019345	28.79906	0.0000
Log(tfp_ind(-1))	0.597945	0.270746	2.208512	0.0421
dummy	-1.105214	0.108714	-10.16627	0.0000
c	-9.032588	1.559586	-5.791657	0.0000

R-квадрат	0.984299	Тағйирёбандаи миёнаи воб.	8.511608
R-квадрати тасҳеҳшуда	0.980374	Таҳрифи станд. тағйир. воб.	0.953916
Хатои стандартии регрессия	0.133638	Меъёри иттилоотии Акаике	-0.983107
Ҳосили квадрати бақияҳо	0.285746	Меъёри Швартс	-0.734412
Эҳтимолияти логарифмӣ	15.32263	Меъёри Ханнан-Куинн	-0.929134
F-омор	250.7594	Омори Дарбин-Уотсон	2.192919
Эҳтимолияти (F-омор)	0.000000		

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф бо назардошти нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 дар барномаи EViews тартиб дода шудааст

Дар ин ҷадвал T_IND_ADD – арзиши изофаи ҳаҷми саноат, l_ind – қувваи корӣ дар саноат, k_ind – ҳаҷми сармоягузории барои бадастоварии дастгоҳҳо дар саноат нигаронидашуда ва tfp_ind(-1) – ҲОМ-и соли қаблӣ дар саноат мебошад.

Аз руи таҳлилҳои овардашуда чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст:

1. Ҷиҳати дақиқ муайян ва масъалагузорӣ кардани рушди низоми саноати кишвар, ба мақсад мувофиқ мебошад, ки аз ҷониби мақомотҳои блоки иқтисодӣ ба роҳ мондани ҷамъоварии маълумоти оморӣ нисбат ба ҳосилнокии омилии маҷмуӣ дар маҷмуаҳои оморӣ;

2. Бо мақсади дурнамои нишондиҳандаи ҲОМ ва андешидани чораҳои зарурӣ барои ноил гаштан ба рушди воқеии низоми саноати кишвар, тавсия дода мешавад, ки модели истеҳсолӣ (Solow residuals - боқимондаи Солоу) аз ҷониби мақомотҳои блоки иқтисодӣ, таҳия карда шуда, мавриди амал қарор дода шавад;

3. Ҷиҳаи самарнок истифода бурдани сармоя, ки фаъолнокии он он дар бахши саноати кишвар нисбат ба қувваи корӣ ва ҲОМ дар ҳолати коҳишёбӣ қарор дорад (тибқи нишондоди ҷадвали 1), аз ҷониби мақомотҳои дахлдори ҷумҳурӣ чораандешӣ намуда, механизми ҷалби сармояи дохилӣ аз ҳисоби соҳибкорони ватанӣ нисбати бунёд ва барқарор намудани иқтидорҳои истеҳсолии саноати кишвар тариқи ҳавасмандсозии онҳо дарёфт карда шуда, амалӣ карда шавад.

Адабиёт:

1. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение Ч-80 [Текст]: докл. к XX Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9–12 апр. 2019 г. / Г. И. Абдрахманова, К. О. Вишневский, Л. М. Гохберг и др. ; науч. ред. Л. М. Гохберг ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. — 82
2. Некоторые аспекты моделирования и прогнозирования ВВП в Республике Таджикистан [Текст]: доклад в рамках Проекта ЕС «Поддержка отдельных направлений реформ в сфере управления государственными финансами», Душанбе, ноябрь 2017 г.
3. R. Lal, Shifting Cultivation Versus Sustainable Intensification / Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences. Carbon Management and Sequestration

Center, The Ohio State University, Columbus, OH, USA Available online 7 February 2015
4. Шарифзода М., Ризоқулов Т., Татбиқи технологияҳои рақамӣ – омили муҳими рушди иқтисодиёти кишвар / Ҷумҳурият №: 79, санаи нашр 23.04.2020
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023
6. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷмуаи омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023.

САРМОЯГУЗОРӢ БА РУШДИ МИНТАҚАИ ХАТЛОН ХАМЧУН САМТИ МУҲИМИ ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ

Расулов Ҷ. Қ. – муаллими калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди милли Академияи идоракунии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
Бобоев Ҷ. М. - аспиранти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Дар мақола масъалаҳои сармоягузорӣ ба рушди минтақаи Хатлон ҳамчун самти муҳими таъмини бехатарии озуқаворӣ оварда шудааст. Муаммоҳои асосии ҷалби сармояҳо ба истифодаи самаранокии иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа, таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди бозори дохилии озуқаворӣ ва амсоли инҳо дида баромада шудааст. Илова бар ин, масъалаи алби бештари сармояҳои хориҷӣ ва самаранокии истифодаи онҳо дар рушди минтақа дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *минтақа, иқтидори захиравӣ-табиӣ, бехатарии озуқаворӣ, сармоягузориҳо.*

ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИЕ ХАТЛОНСКИЙ РЕГИОН КАК ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Расулов Дж. К. - старший преподаватель кафедры государственного управления и народного хозяйства Академии управления при Президенте Республики Таджикистан
Бабаев Дж. М. - аспирант Таджикского государственного финансово-экономического университета

В статье рассмотрены вопросы инвестирования в развитие Хатлонский регион как важного направления обеспечения продовольственной безопасности. Рассмотрены основные проблемы привлечения капитала для эффективного использования природных ресурсов региона, обеспечения продовольственной безопасности и развития внутреннего продовольственного рынка и др. Кроме того, предлагается вопрос привлечения большего количества инвестиции и эффективности его использования в развитии региона в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: *регион, природно-ресурсный потенциал, продовольственная безопасность, инвестиции.*

INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE KHATLON REGION AS AN IMPORTANT DIRECTION FOR ENSURING FOOD SECURITY

Rasulov J.K. - senior lecturer of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Management under the President of the Republic of Tajikistan
Babaev J.M. - graduate student of the Tajik State University of Finance and Economics

The article discusses the issues of investing in the development of the Khatlon region as an important area of ensuring food security. The main problems of attracting capital for the efficient use of the region's natural resources, ensuring food security and developing the domestic

food market, etc. are considered. In addition, the issue of attracting more investment and the effectiveness of its use in the development of the region in the digital economy is proposed.

Klyuchevyye slova: *region, natural resource potential, food security, investment.*

Масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз масъалаҳои муҳими байналхалқӣ ба ҳисоб меравад ва агар онро дар сатҳи минтақавӣ баҳогузорӣ намоем, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз чор ҳадафҳои асосии стратегияи рушди иқтисодиёти миллии кишвар масҳуб меёбад. Ҳанӯз 10-сол пеш аз ин Пешвои Миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи 63-юми СММ баромад намуда, се масъалаи асосиро дар арсаи байналхалқӣ ҳамчун масъалаҳои аввалиндараҷа ва глобалӣ арзёбӣ намуда, бо чунин тарз, яъне тағйирёбии иқлим дар рӯйи замин, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ ва расидан ба истиқлолияти энергетикӣ. Чунки маҳз таъмини талаботи ҳаррузаи аҳолӣ бо маводи озуқаи ватанӣ аз рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳо, аз махсусгардонӣ ва ҷойгиркунии соҳаи кишоварзӣ, ки ҳамчун омили асосии таъмини амнияти озуқаворӣ барои рушди минтақаҳо, ки ҳамчун қисми ҷудонашавандаи сиёсати аграрии давлат ба ҳисоб меравад.

Илова бар ин, Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонаи худ (аз 26.01.2021с.) қайд намуданд, ки бо дарназардошти вазъи мураккаби ҷаҳонии имрӯза мо минбаъд низ бояд тарзе кору фаъолият намоем, ки ба ҳар гуна мушкилоти эҳтимолӣ омода бошем ва нагузорем, ки мардумамон аз норасоии маводи ғизоӣ танқисӣ кашанд.[25] Масъалаи мазкур дар пасманзари буҳрони (COVID-19), ноорамиҳои сиёсӣ тайи солҳои охир дар баъзе аз кишварҳои ИДМ (ба монанди Ҷумҳурии Украина) ва давом ёфтани буҳрони молиявӣ-иқтисодӣ ба яке аз масъалаи муҳими иқтисодиёт табдил ёфтааст. Ва минтақаҳои ҷумҳурӣ дар шароити яку якбора болоравии нархҳои маҳсулотҳои озуқаворӣ ва камчинии онҳо ва душвор гардидани дастрасии аҳолӣ ба маводи ғизоӣ он ба яке аз масъалаи муҳими таъмини бехатарии иқтисодӣ мубаддал мегардад.

Сиёсати агрозуқаворӣ, ки дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои истиқлолияти кишвар пиёда сохта шуда истодааст, пеш аз ҳама ба амалӣ сохтани тадбирҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ, махсусан бартараф намудани гуруснагӣ ва паст намудани сатҳи камбизоатӣ, дастрасии аҳолии минтақа бо маҳсулотҳои ниёзи аввали озуқаворӣ ва худтаъминкунии озуқа, дар заминаи истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ ва беҳдошти вазъи экологӣ равона карда шудааст. Новобаста ба комёбиҳо ва дастовардҳои рушди иқтисодӣ муаммои таъмини бехатарии озуқаворӣ тайи даҳсолаҳои охир ҳамчун масъалаи муҳим дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ боқӣ хоҳад монд.

Тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ, афзоиши аҳолӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ тайи 25 соли охир (1995-2023) 4,6 млн. нафар зиёд гардида, аз руйи пешгӯйҳои мутахассисони соҳа бо чунин раванди афзоиши аҳолӣ он то соли 2025 ба зиёда аз 12 млн. нафар мерасад, ки ин дар навбати худ ба сатҳи таъмини бехатарии озуқаворӣ, сатҳу сифати зиндагии аҳоли минтақаҳои кишвар бетаъсир намемонад. Ин равандҳо зарурати

[25]Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.01.2021.

татбиқи ҳадафҳои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва тадбирҳои амалии сиёсати агроозуқавориро тақозо намуда, барои бартараф намудани масъалаи воридоти маҳсулотҳои озуқаворӣ ва таъмини аҳолӣ бо маводҳои озуқаи ватанӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Мафҳуми бехатарии озуқаворӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳанӯз дар солҳои 70-уми асри гузашта, баъд аз буҳрони ғалла аз тарафи ФАО (Ташкилоти байналхалқии кишоварзӣ ва озуқаворӣ) ворид карда шуда, дар вобастагӣ ба мушкилоти болоравии нархи ҷаҳонии озуқаворӣ, аз ҷумла ғалла истифода бурда шудааст. Аниқтараш ин мафҳум соли 1974 дар шаҳри Рим (давлати Италия), дар конфронси байналмилалӣ, ки бо ташаббуси ФАО баргузор гардид, баъдан ба микдори се маротиба болоравии нархи ҷаҳонӣ ба ғалла ва муаммоҳои озуқаворӣ тайи солҳои 1972-1974 пайгирӣ карда шудааст, ки дар шароити минтақа ҳамчун маводи асосии ғизоӣ ба ҳисоб рафта, мутобиқи маълумоти ташкилоти ФАО вай ҳамчун эталони ченкунии тавозуни озуқаворӣ қабул шудааст.

Минтақаҳои Тоҷикистон имконияти истеҳсоли намудҳои асосии зироатҳои кишоварзӣ, яъне иқтидори захиравӣ-табиӣ дошта, ба истеҳсоли маҳсулотҳои нонӣ, картошка, навъҳои гуногуни меваю сабзавоту, тавассути истифодаи самараноки заминҳои кишти кишоварзӣ, натиҷаҳои баланди иқтисодиро соҳиб гарданд. Рушди минтақаҳо метавонад сатҳи коркарди саноатии ашёи хоми кишоварзӣ ва рушди бозори озуқавориро таъмин намуда,барои рушди устувори минтақа саҳми калон мегузорад. Аз ин лиҳоз, шароитҳои доимӣ дастрас будани ғизо, истеъмол ва ҳазм намудани озуқа бо миқдори зарурӣ ва барои саломати одамон безарар доимо таҳти назорати давлат бояд қарор дошта бошад.

Қайд кардан зарур аст, ки рушди афзоиши аҳолӣ дар минтақа, пеш аз ҳама, ба норасоии маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ва бадшавии сифати ғизо оварда мерасонад. Дар шароити кунунӣ норасоии маҳсулотҳои ниёзи аввалаи озуқаворӣ дар муқоиса бо меъёри физиологӣ дар вилояти Хатлон аз 20 то 60% мебошад ва истеҳсоли маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ, ба мисли гушт, шир ва тухм ҳамасола 8,7, 25,4 ва 5,7%-и зарурияти аҳолӣ минтақа камтар мебошад (ҷадвали 1).

Маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар минтақаҳои Хатлон истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ба ҳар як аҳолӣ нисбати меъёри муқарарагардидаи физиологӣ камтар мебошад. Илова бар ин, қонеъгардонии талаботи рӯзафзуни аҳолии минтақа бо маводҳои асосии ғизоӣ талаботи нисбатан баланд дошта, истифодаи оқилонаи захираҳои замини кишоварзиро тақозо менамояд. Аз ин хотир, барои таъмини бехатарии озуқаворӣ ва рушди устувори кишоварзӣ дар минтақа, зарур аст, ки самаранокии истеҳсоли зироатҳои асосии озуқавориро 3-5 маротиба баланд бардорем.

Ҷадвали 1. - Динамикаи истеҳсоли маҳсулотҳои асосии кишоварзӣ ба сари ҳар аҳолӣ дар вилояти Хатлон, кг/одам

	1991	2021	2021г. /1991г. (+, -)	МТ(М)* ба 1 одам	Норасоии аз МТ(М) дар 2021г. (+, -)
Гандум	54,3	165,0	+ 110,7	130,0	+ 35,0
Картошка	32,3	108,7	+ 76,4	45,0	+ 36,7

Сабзавот	112,1	263,5	+151,4	114	+ 37,4
Мевагиҳо	31,6	49,7	+18,1	63	- 13,3
Полезиҳо	31,2	80,7	+49,5	30,0	+50,7
Ангур	21,6	25,4	+3,8	16,0	+9,4
Гушт (дар вазни зинад)	26,9	13,2	-13,7	60	- 46,8
Шир	104,9	108,5	+3,6	250	- 141,5
Тухм, дона	81,1	104,5	+23,4	165,0	- 60,5

***Эҳзоҳ:** МТ(М) – меъёри талаботи ҳадди ақал (минималӣ), ки аз ҷониби Кумитаи таъмини озуқаворӣии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст.
Сарчашма: Тоҷикистон: 15 соли истиқлолияти давлатӣ. - Душанбе, 2006. - С. 310; Омори солонаи вилояти Хатлон дар солҳои 1991-2021. Маҷмӯаи оморӣ. – Бохтар, 2022. - С.34.

Яке аз самтҳои асосии таъмини бехатарии озуқаворӣ ин ҷалби сармояҳо ба истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ- табиии минтақа ба ҳисоб меравад. Татбиқи амалии стратегияи миллии рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои кишвар низ ба самаранокии истифодаи заминҳои кишти кишоварзӣ, захираҳои меҳнатӣ, ҷалби маблағгузориҳои молиявӣ равона карда шудааст. Дар ин ҷода, фишанги муҳим ин ҷалби маблағҳои ғайрибуҷетӣ ва сармояҳои хориҷӣ ба рушди минтақа ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, ҷалби фаъоли сармоягузориҳо ба рушди соҳаҳои агросаноатӣ, тавассути ташаккули кластерҳои минтақавӣ ва рушди соҳаҳои кишоварзӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 ва ҳам Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодӣ-иҷтимоии минтақаҳои кишвар барои солҳои 2020-2025 барои таъмини сармоягузории рушди бахши ҳақиқии иқтисодиёт, бахусус, рушди соҳаи кишоварзӣ диққати махсус дода шудааст. Таносуби ҳаҷми сармоягузориҳо дар ММД, ки дар сенарияҳои дурнамои рушди иқтисоди миллии кишвар нишон дода шудаанд, далели илман асоснок будани назари коршиносони ватанӣ ва ҳамтоёни хориҷии онҳо буда метавонад.

Ҳамзамон сиёсати агрозуқаворӣии давлат дар минтақаҳои кишвар бояд такмил дода шуда, шароитҳои нав ва ҷалби технологияи нави инноватсионӣ барои рушди зироатҳои кишоварзӣ лозим мебошад. Дахолати давлат то он замоне зарур мебошад, ки бахши кишоварзӣ ба ҳадди ақалли рушди устувор расида, ниҳодҳои давлатӣ низ бояд дар раванди истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ иштироки фаъол дошта бошанд. Барои амалӣ намудани сиёсати агарарӣ дар минтақа, бояд стратегияи рушди соҳаҳои кишоварзӣ куллан тағйир дода шуда, он ба рушди бозори дохилии озуқаворӣ барои солҳои тӯлонӣ хизмат намояд.

Умуман, сиёсати давлатӣ дар самти сармоягузорӣ ба таъмини бехатарии озуқаворӣ бояд хусусияти барномавии мақсаднок дошта, аз маҷмӯъи тадбирҳои ҳуқуқӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ-маъмурӣ ва ғайраҳо иборат буда, тавассути механизмҳои махсуси идоракунӣ, робитаҳои мустақим ва истеҳсолӣ ба роҳ монда мешавад. Ба ғайр аз ин, чораҳои танзими рушди бозори озуқаворӣ ва сатҳи таъмини бехатарии

озуқаворӣ дуруст интихоб карда шуда, истифодаи усули мақсадноки барномавиро дар робита ба таҳия ва татбиқи барномаҳои махсусгардонидашудаи рушди минтақа барои намудҳои асосии озуқа ва истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ-табиӣ минтақа ба роҳ монда шавад.

АДАБИЁТ

1. Дудина Е.В. Обзор научных подходов к определению понятий «природные ресурсы», «природный потенциал региона», «природно-ресурсный потенциал региона» / Дудина Е.В. // Власть и управление на Востоке России. – Хабаровск, 2014. - №4. - С.50
2. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности. -М.: МАКС Пресс, 2005. - 214с.
3. Солиев А.А., Фасихов И. С. Модернизация системы продовольственного обеспечения региона и ее кластеризация //Вестник Тадж. нац. ун-та.-Душанбе, 2012. -№2/2. -С.3-9.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26.01.2021.
5. Шералиев Э. Н., Ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодии ислоҳоти замин - қисмати муҳими рушди босуботи соҳаи кишоварзӣ //Паёми Донишгоҳи миллӣ (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои иқтисодӣ. №1 (33). - Душанбе: «Сино», 2007. - С. 213-216.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҲИСОБГИРИИ МОЛИЯИ ХОҶАГИҲОИ ХОНАВОДА

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович *– н.и.и., дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к.Нахимов 64/14. Телефон:* +(992) 919416226

Назаров Қудратулло Саидҷаллолович магистранти курси 2 ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ

Мақола ба масоили назариявии баҳисобгирии молияи хоҷагиҳои хонавода бахшида шудааст. Дар шароити муосир, ки талабот ба сатҳи саводнокии молиявии субъектҳои хоҷагидор хеле баланд аст, якҷоя бо мушкилоти тезутундшудаи коҳиши сатҳи даромади воқеии дар ихтиёри шаҳрвандонбуда дар пасманзари бӯҳрони тӯлонии молиявию иқтисодӣ, ба роҳ мондани баҳисобгирии самараноки молияи шахсӣ дар сатҳи хонаводаҳои алоҳида аҳамияти ниҳоят калон дорад. Дар натиҷаи таҳлилҳои илмие, ки аз тарафи муаллиф анҷом дода шуданд, хусусиятҳои назария ва амалияи пешбурди баҳисобгирии даромадҳо, хароҷотҳо, амвол ва уҳдадориҳо дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода тавзеҳ дода шудаанд.

Муаллиф хулоса кардааст, ки инкишофи назариявии равиши пешниҳодгардида нисбат ба низоми баҳисобгирии шахсии молияи хоҷагиҳои хонавода дар оянда як системаи ягона ва чандири ҳисобҳо ва объектҳои баҳисобгирии шахсии муҳосибиро дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода ба вуҷуд меорад, ки бо афзорҳои собити барӯйхатгирии ҳисобҳо ва объектҳо зич алоқаманд буда, таъминоти бисёр босифати барномавии раванди автоматикии баҳисобгирӣ доранд.

Калидвожаҳо: *молия, муҳосибот, хоҷагиҳои хонавода, дороӣ, уҳдадорӣ, сармоя, баҳисобгирӣ, тавозун, лифофа, ҳисобҳо, объект, шахсӣ, маблағ, пул, оила, даромад, хароҷот.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УЧЕТА ФИНАНСОВ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ

Бобомуродов Бобомурод Элмуродович *– к.э.н., доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учёта Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон:* +(992) 919416226

Назаров Кудратулло Саидчаллолович магистрант 2- курса специалносты бухгалтерский учет

Статья посвящена теоретическим аспектам учета финансов домашних хозяйств. В современных условиях, когда очень завышены требования к уровню финансовой грамотности хозяйствующих субъектов, вместе с обостряющим снижением уровня располагаемых реальных доходов населения, в контексте затянувшегося финансового и экономического кризиса, внедрение эффективного учета личных финансов на уровне отдельных домохозяйств имеет огромное значение. В результате научных анализов, выполненных автором, раскрыты и объяснены особенности теории и практики ведени учета доходов, расходов, имущества и пассивов на уровне домашних хозяйств.

Автор резюмирует, что теоретическое развитие предложенного подхода к системе учета личных финансов домашних хозяйств в будущем создаст единую и гибкую систему счетов и объектов персонального бухгалтерского учета на уровне домохозяйств, которые очень тесно переплетены с фиксированными инструментами учета счетов и объектов и имеют качественное программное обеспечение автоматического учета.

Ключевые слова: *финансы, бухгалтерия, домашние хозяйства, активы, пассивы, капитал, учет, конверт, счета, объект, личный, средства, деньги, семья, доходы, расходы.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF HOUSEHOLD FINANCE ACCOUNTING

Bobomurodov Bobomurod Elmurodovich *- Candidate of Economics, Associate Professor, Head of the Accounting Department , Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Phone: + (992) 919416226*

Nazarov Kudratullo Saidgallovich *2nd year undergraduate majoring in accounting*

The article is devoted to the theoretical aspects of accounting for household finances. In modern conditions, when the requirements for the level of financial literacy of business entities are very high, along with an aggravating decrease in the level of disposable real incomes of the population, in the context of the protracted financial and economic crisis, the introduction of effective accounting for personal finances at the level of individual households is of great importance. As a result of scientific analyzes carried out by the author, the features of the theory and practice of keeping records of income, expenses, property and liabilities at the household level are disclosed and explained.

The author concludes that the theoretical development of the proposed approach to the system of accounting for personal finances of households in the future will create a unified and flexible system of accounts and personal accounting objects at the household level, which are very closely intertwined with fixed tools for accounting accounts and objects and have high-quality automatic accounting software .

Keywords*: finance, accounting, households, assets, liabilities, capital, accounting, envelope, accounts, object, personal, funds, money, family, income, expenses.*

Дар шароити муосир, ки талабот ба сатҳи саводнокии молиявии субъектҳои хоҷагидор хеле баланд аст, якҷоя бо мушкилоти тезутундшудаи коҳиши сатҳи даромади воқеии дар ихтиёри шаҳрвандонбуда дар пасманзари бӯҳрони тӯлонии молиявию иқтисодӣ, ба роҳ мондани баҳисобгирии самараноки молияи шахсӣ дар сатҳи хонаводаҳои алоҳида аҳамияти ниҳоят калон дорад. Дар зимни ин, дараҷаи омӯзиши соҳаи молияи хонаводаҳо дар назарияи илмӣ дар сатҳи хеле паст қарор дорад.

Дар айни замон, соҳаи донишҳои илмӣ дар ин самт аз ҳисоби инкишофи пойгоҳи эмпирикӣ оид ба масъалаҳои идоракунии молияи шахсӣ рушд ёфта истодааст ва дар нашрияҳои маъруфи илмӣ аз ҷониби иштирокчиёни касбии бозори коғазҳои қиматнок ва сармояи қарзӣ, яъне аз ҷониби брокерҳо, тоҷироне, ки фондҳои сармоягузорро роҳбарӣ

мекунанд, аудиторҳо ва ғайра маводҳо мунташир мешаванд. Рушди афкори илмӣ дар ин самт дар доираи мактабҳои анъанавии илмӣ ниҳоят суст ҷараён дорад.

Дар натиҷаи таҳлилҳои илмие, ки аз тарафи мо анҷом дода шуданд, мо ба хусусиятҳои зерини назария ва амалияи пешбурди баҳисобгирии даромадҳо, хароҷотҳо, амвол ва уҳдадориҳо дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода воқиф гардидем:

- якум, дар адабиёти илмии ватанӣ равиши ягона оид ба муҳтаво ва шаклҳои пешбурди чунин баҳисобгирӣ вуҷуд надорад;
- дуюм, системаҳои мавҷудаи баҳисобгирӣ механизми собити барӯйхатгирии ҳисобҳоро бо объектҳои чунин баҳисобгирӣ дар бар намегиранд;
- сеюм, маълумоти баҳисобгирии ин системаҳо барои идораи молиявии объектҳои баҳисобгирӣ қобили истифода нестанд;
- чорум, барномаҳои мавҷудаи баҳисобгирии автоматии маблағҳои шахсӣ ба системаи мақсадҳои пешбурди он мувофиқат намекунанд.

Равишҳо нисбати системаи баҳисобгирии молияи шахсии хоҷагиҳои хонавода дар адабиёти илмии ватанию хориҷӣ, чун қоида, ба принсипҳои бунёдии баҳисобгирии муҳосибии корхонаҳо такя мекунанд. Дар ин маврид, мантиқист фарз кунем, ки баҳисобгирии муҳосибии шахсӣ, ки дар сатҳи хоҷагии хонавода сурат мегирад, бояд аввалан, тибқи методи тавозунӣ сохта шавад, ки ин маҳдудсозии дақиқро дар баҳисобгирии манбаъҳои воридоти маблағҳои пулӣ бо назардошти маблағҳои худӣ ва қарзӣ ва самти маблағгузории онҳо бо назардошти амволи худӣ ва истеъмоли ҷорӣ тақозо мекунад; сониян, он бояд ба талаботи принсипи сабти дубора ҷавобгӯ бошад, ки ин бунёди низоми мутаносиби ҳисобҳои баҳисобгирии шахсиро тақозо менамояд.[6, с.74-77]

Дар миёни муҳаққиқони хориҷӣ, равиши В. Титов ба ин гуфтаҳои мо хеле мувофиқат мекунад [5,с.50]. Номбурда барномаи компютерии таҳиякардаашро комилан ба тавозуни ширкат ва ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар он мувофиқ карда, онро «ЛьФ» унвон кардааст. Ба назари мо, камбудии ин равиш дар зарурати сабткунӣ дар намуди сабти ҳар як амалиёт зоҳир мегардад, ки аз истифодабарандаи барнома донишу малакаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро (аз ҷумла, дар сатҳи баланд донистани баҳисобгирии муҳосибии шахсиро аз рӯйи системаи В. Титов) ва сарфи зиёди вақтро талаб мекунад. Як рӯйдоди басо оддӣ, чунончӣ ба мисли харидории маҳсулоти ғизоӣ бо маблағи як қисми пешпардохт гузаронидани чор сабтро тақозо мекунад:

1. Баҳисобгирии амалиёти даромад оид ба гирифтани пешпардохт (аванс);
2. Баҳисобгирии амалиёти хароҷот оид ба дарёфти маҳсулоти ғизоӣ;
3. Баҳисобгирии амалиёти бақия дар дороиҳои шахсии хоҷагии хонавода;
4. Ба сифр фаровардани ҳисоби “Хӯрока” – зеро маводи ғизоиро хӯрданд. [5, с. 54–56].

Дидгоҳи муаллифони дигар нисбат ба равиши олими мавсуф содатар буда, аз назария ва амалияи баҳисобгирии муҳосибии ширкат дур буда, бо номувофиқатии ҳисобҳо ва объекти баҳисобгирӣ ва самтгирӣ ба идораи молиявӣ дар сатҳи хоҷагии хонавода фарқ мекунанд. Чунончӣ, тақсимоти амволи хонавода ба дороиҳо (амволе, ки даромад меоранд) ва уҳдадориҳо (амволе, ки хароҷотро дар назар доранд), ки аз ҷониби А. Покудов пешниҳод гардидааст, хеле баҳснок ба назар мерасад [1, с. 37–39]. Зимни чунин равиш пасандози бонкӣ дороии хонавода ва автомобил – уҳдадорие маҳсуб мешавад, ки барои нигоҳдориаш хароҷотро талаб мекунад. Дар айни ҳол норӯшан аст, ки амволи оиларо, ки даромаднокиашро ба талафот ё баръакс бадал мекунад, инчунин, амволеро, ки дар як вақт даромад меорад ва хароҷотро низ дар пай дорад (масалан, агар хонавода автомошинаашро

бо шарти ба зиммаи худ гирифтани хароҷоти нигоҳдории он ба шахси дигар ба иҷора диҳад), чӣ тавр ҳисоб кардан даркор аст.

Барои аз таркиби амволи хонавода ҷудо кардани дороиҳои он В. Савенок меъёри пардохтпазириро ворид кардаат. Ӯ ба дороиҳо тамоми он чизеро, ки фурӯхтан ё иваз кардан мумкин аст, шомил намуда, онҳоро сармоягузорӣ номидааст ва ба уҳдадориҳо – тамоми он чизеро, ки хоҷагии хонавода бояд онро баргардонад (вомҳо, кредитҳо), дохил кардааст [3, с. 29]. Ин равиш на барои баҳисобгирии мустақими захираҳо, балки бештар ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои идораи молиявии онҳо, муносибтар аст. Аз ин ҷост, ки дороиҳо ба воқеӣ ва дигар намуд ҷудо гардида, зарурати ченкунии мунтазами меъёри даромаднокии дороиҳо ва арзиши уҳдадориҳо дар намуди фоизи солона ба миён меояд.

Сармояи хоҷагии хонавода ҳамчун фарқияти байни дороиҳо ва уҳдадориҳои он арзёбӣ мегардад, ки бешубҳа, формулаи содагардидаи ҳисобкунии сармояи худии гардони ширкат маҳсуб меёбад.[7, с. 18-23] Ҳамин тавр, комилан ивазшавии афзорҳои баҳисобгирии муҳосибии шахсӣ бо афзорҳои идораи молиявӣ равшан ба назар мерасад.

Мутахассисони дигар низ ин равишро дастгирӣ карда, бар замми ин, боз муайянкунӣ ва сабткунии ҳиссаи дороиҳоро дар арзиши умумии онҳо пешниҳод кардаанд [2, с. 31]. Як қатор олимони дигар, умуман шакли сабткунии даромадҳо ва хароҷоти хоҷагии хонаводаро канор гузошта, тамоми диққати худро ба раванди идоракунии воситаҳо ва амволи оила, алалхусус, ба ҷараёни тақсимоти оқилонаи даромади хонавода дар байни истеъмол ва пасандоз / сармоягузорӣ равона кардаанд. Чунончӣ, Г. Эрдман [8, с.44] принсипи асосии тақсимоти даромадҳоро чунин баён кардааст: пеш аз он, ки ягон хароҷоти сифати истеъмолидоштаро анҷом диҳанд, хонаводаҳо бояд ҳиссаи муайяни даромади бадастомадаро пасандоз ва сармоягузорӣ кунанд. Чунин равиш аз ҳама оқилонатар ба назар мерасад, зеро аз як тараф, вай доимӣ будани ташаккули пасандозҳоро бо сармоягузории минбаъдаи онҳо таъмин менамояд ва аз тарафи дигар, пешбурди баҳисобгирии даромадҳо ва хароҷоти ҷории хонаводаҳоро инкор намекунад.

Ҳамзамон, усулҳои содаи баҳисобгирӣ ва идоракунии буҷети оила вуҷуд доранд. Масалан, усули маъмули ба истилоҳ “чор лифофа”, ки моҳияташ дар тақсими маҷмӯи даромадҳои пулии хонавода бо тарҳи хароҷот барои пардохтҳои ҳатмӣ (пули хона, пардохтҳои қарзӣ, суғурта, пули боғчаи кӯдакон ва ғ.) ба чор лифофа зоҳир мегардад. Пули ҳар як лифофа барои пӯшонидани хароҷотои якҳафтаинаи оила таъин шудаанд. Чунин равиш имкон медиҳад, ки маблағҳои пулии хонаводаро ба як моҳ басо оқилона тақсим намоем. Зимнан пешбурди баҳисобгирии муфассали даромадҳо ва хароҷоти оила ҳатмӣ не, балки бо ихтиёри аъзоёни он сурат мегирад. Чунин метод барои хоҷагии хонаводае, ки таркиби сода дорад, бисёр самаранок аст ва агар хонавода аз аъзоёни сершумор таркиб ёфта бошад, мушкилии тақсимоти оқилонаи воситаҳои як лифофа ба хароҷоти тамоми истифодабарандагони он ба миён меояд.

Ҳамин тавр, чуноне ки мебинем, масъалаи набудани равиши ягонаи универсалӣ ба муҳтаво ва шакли баҳисобгирии даромадҳо/хароҷот, амвол ва уҳдадории хоҷагии хонавода асосан бо сабаби дуруст муайян нагардидани ҳадафу вазифаҳои асосии чунин баҳисобгирӣ ба вуҷуд меоянд. Маҳз ҳадаф ва вазифаҳо таснифоти объектҳо ва ба низомдарории ҳисобҳоро муайян мекунанд.

Мо молияи шахсии хонаводаҳоро, ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои пулии як ё якчанд фарде, ки якҷоя зиндагӣ мекунанд ва буҷети якҷоя доранд, бо дигар субъектҳои хоҷагидори иқтисод ва ҳуқуқ тавсиф мекунем, ки дар ҷараёни он фондҳои умумиоилавии маблағҳо ташаккул меёбанд, тақсимот, азнавтақсимкунӣ ва истифодаи инфиродӣ ё оилавии онҳо

сурат мегирад. Ба андешаи мо, вазифаҳои баҳисобгирии молияи шахсии хонаводаҳо асосан, аз ниёз ва эҳтиёҷи аъзоёни оила ба унсурҳои зерин бармеояд :

a) Сабткунӣ ва мувофиқсозии манбаи воридот ва самти истифодаи маблағҳои пулии хоҷагии хонавода ҳам аз рӯйи маблағ ва ҳам тибқи муҳлат;

b) Муносибгардонии таносуби даромадҳои хонавода бо хароҷоти он ҷиҳати қонеъсозии талаботи аъзоёнаш дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯъ (шахсӣ ва умумихонаводагӣ), бо назардошти қоидаи рушди бештари талаботи инсон нисбат ба имкониятҳои қонеъгардонии онҳо (яъне, хароҷоти оила ҳамеша нисбат ба даромадҳои он тезтар меафзоянд);

c) Ҷудо кардани маблағҳо аз буҷети оила барои хароҷоти ғайриистеъмолӣ – барои пасандоз ва сармоягузорӣ;

d) Имкониятҳои идоракунии тағйирёбандаи ӯҳдадориҳои қарзии оилавӣ, дороиҳо ва ӯҳдадориҳои он (суғуртавӣ, сармоягузорӣ, нафақавӣ ва дигар намудҳои ҷомадонҳо);

e) Бунёди болиштаки амниятии молиявии оила ҳамчун як сохтори дороиҳои пардохтпазириашон баланд, ки таъиноти асосии онҳо таъмин намудани аъзоёни хоҷагии хонавода бо воситаҳои рӯзгузаронӣ дар мавриди пайдоиши хароҷоти ғайричашмдошт ва ҷуброн намудани талафоти муваққатии манбаи асосии даромад ба муҳлати аз се то шаш моҳ (масалан, дар ҳолати корношоям шудани коргари асосии оила) мебошад.

Бар замми ин, баҳисобгирии молияи шахсии хонаводаҳо бояд ба талаботи қобили таҳлил ва мулоҳиза будан, сода будани назорат ва танзими объекти баҳисобгирӣ ҷавобгӯ бошад.

Ба талаботи мазкур баҳисобгирии муҳосибие, ки дар корхонаҳо истифода мегардад, ба пуррагӣ мувофиқат мекунад. Бешубҳа, дар муқоиса бо ширкатҳо, баҳисобгирии муҳосибӣ дар сатҳи хонаводаҳо хислати сода ва аз тарафи қонунгузорӣ танзимнашудаеро дорад. Дар айни ҳол, дар сатҳи хонаводаҳо баҳисобгирӣ дар як вақт бояд барои оқилонатар кардани идораи молиявии захиравии онҳо низ ба роҳ монда шавад.

Мо пешниҳод мекунем, ки баҳисобгирии маблағҳои буҷети хонаводаҳо ва раванди тақсимоти онҳоро ба самтҳои хароҷот ва истифодбарандагон аз ҳам ҷудо намоем. Барои баҳисобгирии маблағҳои буҷети хонавода истифода бурдани феҳристи даромадҳо ва хароҷоти оила ва дар баъзе ҳолатҳо, феҳристи амвол (дороиҳо), уҳдадориҳо ва манбаъҳои ғайрифаъол (манбаъҳои воридшавии даромад) ба мақсад мувофиқтар аст.

Барои оқилона идора кардани маҷроҳои пулии оила бояд банақшагирии (ояндабинии) даромадҳо ва хароҷоти оила, ҳадди ақал барои як моҳ пешакӣ, дурусттараш барои аз шаш то 12 моҳи оянда, бо назардошти усули барои хоҷагии хонавода мақбули иҷрои пасандозҳо, ба роҳ монда шавад. Усулҳои зерини пасандозкунӣ имконпазир мебошанд:

- Пасандози сифрӣ, вақте ки тамоми даромади ҷорӣ харҷ карда мешавад;
- Пасандози бақиявӣ, вақте ки маблағи салдои мусбӣ байни даромадҳо ва хароҷоти оила пасандоз мегардад;
- Пасандози пешакӣ, вақте ки аз даромадҳои ба дастомада маблағи пасандозшавандаи пул гирифта мешавад (андозаи он ё ба таври маблағи собит муайян мегардад ё ба таври ҳисса аз даромадҳои оянда ифода меёбад).

Бо чунин усул иртибот байни баҳисобгирии маблағҳои буҷети хонавода ва тақсимоти воқеии пул дар оила мувофиқи маблағҳои даромаду хароҷот таъмин гардида, барои ташаккули саривақтии захираҳои пулӣ ҷиҳати пӯшонидани салдои манфӣ дар давраҳои оянда шароит фароҳам меояд.

Барои осонтар кардани баҳисобгирии молияи шахсӣ метавон аз барномаҳои махсуси компютерии баҳисобгирӣ тавассути ҷадвалҳои электронии Excel, GoogleDocs ва амсоли онҳо истифода бурд. Дар айни ҳол, бояд дар назар дошт, ки чунин баҳисобгирӣ ба онҳое дуруст мегирад, ки як манбаи даромад доранд. Мавҷудияти манбаъҳои иловагии даромад чунин баҳисобгириро мураккабтар гардонида, сохтани низоми худии баҳисобгириро тақозо мекунад, ки барои истифодабарандагони аз ҷадвалҳои электронӣ бебаҳра ва малакаи заруриро надошта, амалан ғайриимкон аст. Яъне, танҳо маълумотро сари вақт ба ҷадвал дохил кардан ва ҳосили маблағро баровардан кофӣ нест. Зарур аст, ки низоми баҳисобгирии аз тарафи истифодабаранда интихобгардида имконияти таҳлили маълумоти дохилшударо дошта бошад, то ки иттилооти андӯхташуда сари вақт таҳлили худро ёбанд.

Дар ҳоли ҳозир, ҷорисозии принсипҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар амалияи хоҷагиҳои хонавода дар ду самт татбиқ мешавад: якум, назарияи содагардидаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҷиҳати идоракунӣ ва баҳисобгирии молияи шахсӣ – баҳисобгирии шахсии муҳосибӣ ташаккул меёбад; дуюм, барномасозии компютерӣ хеле бошиддат рушд карда, аз як тараф, барои баҳисобгирии автоматикии даромаду хароҷоти хонаводаҳо (барномаҳо оид ба баҳисобгирии воситаҳои буҷети оилавӣ), аз тарафи дигар, ҷиҳати арзёбӣ ва ҳисобкунии самаранокии маблағгузорӣ ба афзорҳои алоҳидаи молиявӣ (ҳисобкунакҳои қарзӣ, нафақавӣ, ипотекӣ) ба роҳ монда мешавад.

Дар байни барномаҳои баҳисобгирии автоматикии молияи шахсӣ метавон инҳоро ҷудо кард: «Family 10», «MoneyTracker – Муҳосиботи хонаводагӣ», «Муҳосиботи хонаводагии 4.0», «1С: Пул 8», «Молияи хонавода (PRO)», «Life молия», «Мумсикча», «MyMoney», «Молияи шахсӣ (Personal Finances)», «X-Cash: Буҷети оилавӣ», «Молияи шахсӣ (AbilityCash Beta)», «Муҳосибот барои хона», «Баҳисобгирии молияи шахсӣ», «CashFly- Муҳосиботи хонаводагӣ» ва ғ. [4].

Инкишофи назариявии равиши пешниҳодгардида нисбат ба низоми баҳисобгирии шахсии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои хонавода дар оянда як системаи ягона ва чандири ҳисобҳо ва объектҳои баҳисобгирии шахсии муҳосибиро дар сатҳи хоҷагиҳои хонавода ба вуҷуд меорад, ки бо афзорҳои собити барӯйхатгирии ҳисобҳо ва объектҳо зич алоқаманд буда, таъминоти бисёр босифати барномавии раванди автоматикии баҳисобгирӣ доранд.

Адабиёт :

1. *Покудов А. В.* Личные финансы-2. Секреты управления и индивидуальный финансовый план./ *А. В. Покудов* -М.: ЭКСМО, 2007.-176с.

2. *Пятенко С. В.* Как управлять личными деньгами. Не думая – не разбогатеешь./ *С. В. Пятенко, Т. Ю. Сапрыкина*- СПб: Питер, 2008.-400с.

3. *Савенок В. С.* Личные финансы. Самоучитель./ *В. С. Савенок* - СПб: Питер, 2008.- 432с.

4. *Сяткина Н.* Специальные компьютерные программы и on-line сервисы. URL: //http://www. brainity.ru/articles/1283.

5. *Титов В.* Личные финансы на кончиках пальцев./ *Титов В.*- М.: Маска, 2006.-256с.

6. *Шобеков М.* Ҳисобгирии молиявӣ./ *М. Шобеков, М.У Бобоев., Т.Т. Ҷонбеков*-Китоби дарсӣ. –Душанбе.: ҶДММ «Дақиқӣ», 2014.-400с.

7.*Шерназаров А.Ш.* Назарияи ҳисобгирии бухгалтерӣ./ *А.Ш. Шерназаров,А.Ҳайдаров*-Душанбе, 2003.-245с/

8. *Эрдман Г. В.* Инвестируй и богатей./ *Г. В. Эрдман*- М.: FullFreedom, 2007.-224с.

БАҲОДИҲИИ ҚАРЗИ БОНКӢ ДАР НИШОНДИҲАНДАҲОИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ НИЗОМИ БОНКИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафаров Қаландар Саймаҳмудович – *н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молия ва фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии Данғара.* ***Суроға:*** *735320, н.Данғара, к. Маркази 25. Телефон:* ***108-70-70-70.***

Султон Зебунисо Рушан – *унвонҷӯи кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.* ***Суроға:*** *734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон:* ***111-03-00-17.***

Да мақола таҳлили вазъи қарзҳои бонкӣ ва ҷараёни идоракунии хавфҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Аз нуқтаи назари муаллиф бонкҳо локомотиви муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб рафта, низоми фаъолияти онҳо ҳамчун муҳаррики пешбарандаи иқтисодиёти давлат, субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони дигар амал мекунанд.

Идоракунии хавфҳои қарзи бонкӣ аз чунин нишондиҳандаҳо, ба монандӣ қарзҳои қолабӣ, қарзҳои ғайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои хавфнок ва қарзҳои беэътимод вобастагӣ дорад. Дар ҳолати дуруст баҳогузорӣ ва кам намудани хатарҳои ин нишондиҳандаҳо эҳтимолияти хавфи қарзи бонкӣ низ кам мегардад.

Калидвожаҳо: *бонк, қарз, хавф, идоракунӣ, қарзи бонкӣ, бозор, хизматрасонӣ, бозори хизматрасонии бонкӣ, бозори хизматрасонии қарзи бонкӣ, хавфи бонкӣ, қарзҳои қолабӣ, қарзҳои ғайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои хавфнок, қарзҳои беэътимод ва ғайра.*

ОЦЕНКА БАНКОВСКИХ КРЕДИТОВ В ПОКАЗАТЕЛЯХ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сафаров Каландар Саймахмудович - *к.э.н., доцент, заведующий кафедрой финансов и банковского дела Дангаринского государственного университета.* ***Адрес:*** *735320, р. Дангара, улиц. Центровая 25. Телефон:* ***108-70-70-70.***

Султан Зебунисо Рушан – *соискатель кафедры таможенной деятельности Таджикского национального университета.* ***Адрес:*** *734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон:* ***111-03-00-17.***

В статье представлен анализ состояния банковских кредитов и процесса управления рисками в Республике Таджикистан. С точки зрения автора, банки рассматриваются как важный локомотив развития национальной экономики, а их система деятельности выступает в качестве движущей силы экономики государства, хозяйствующих субъектов и других лиц.

Управление банковским кредитным риском зависит от таких показателей, как проблемные кредиты, неработающие кредиты, сомнительные кредиты, рискованные кредиты и неработающие кредиты. В случае правильной оценки и снижения рисков этих показателей снижается и риск банковских кредитов.

Ключевые слова*: банк, кредит, риск, управление, банковский кредит, рынок, услуга, рынок банковских услуг, рынок банковских кредитных услуг, банковский риск, стандартные кредиты, нестандартные кредиты, сомнительные кредиты, рискованные кредиты, ненадежные кредиты и др.*

ASSESSMENT OF BANK LOANS IN INDICATORS OF FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Safarov Kalandar Saimakhmudovich** - Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Finance and Banking at Dangara State University. **Address:** 735320, p. Dangara, streets. Center 25. Phone: **108-70-70-70.

***Sultan Zebuniso Rushan** is an applicant for the Department of Customs Activities of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 111-03-00-17.*

The article presents an analysis of the state of bank loans and the risk management process in the Republic of Tajikistan. From the author's point of view, banks are considered as an important catalyst for the development of the national economy, and their system of activities acts as the driving force of the economy of the state, economic entities and other persons.

Bank credit risk management depends on indicators such as problem loans, non-performing loans, doubtful loans, risky loans and non-performing loans. If the risks of these indicators are properly assessed and reduced, the risk of bank loans is also reduced.

***Keywords:** bank, credit, risk, management, bank credit, market, service, banking services market, banking credit services market, bank risk, standard loans, non-standard loans, dubious loans, risky loans, unreliable loans, etc.*

Дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ бонкҳои тиҷоратӣ яке аз лакамативи муҳими рушди иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб рафта, низоми фаъолияти онҳо ҳамчун муҳаррики пешбарандаи иқтисодиёти давлат, субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахсони дигар амал мекунанд. Беҳуда нест, ки онро низоми хунгарди иқтисодиёти ҳар як кишвар низ мегӯянд. Аз нуқтаи назари муҳақиқон *«бозори хизматрасонии бонкӣ ҳамчун низоми хунгарди инсон буда, зиёдатии воситаҳои молиявиро бо ҷустуҷӯи истифодаи нисбатан самаранок байни соҳаҳои истеҳсолот ва субъектҳои хоҷагидорӣ тақсим менамояд»[6].*

Тамоюли бозори хизматраслниҳои бонкӣ дар иқтисоди миллӣ нақши ҳалкунандаро иҷро менамояд[3]. Низоми фаъолияти бонкӣ ба ҳукумат ва корхонаҳо имкон медиҳад, ки доираи манбаъҳои молиякунонии худро бе иштироки воситаҳои буҷетӣ, худмаблағгузорӣ ва қарзгириҳои байнибуҷетӣ васеъ намоянд. Таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар давраи аввали асри 21, бозори хизматрасонии қарзи бонкӣ манбаи асосии захираҳои маблағгузоришаванда дар давлатҳои саноатӣ гардид. Яке аз ҳадафи бонк ин иваз шудани пасандоз ба сармоя буда, он ба раванди босуботи иқтисодӣ ба андозаи муайян ва некуаҳволии аҳолӣ мусоидат менамояд.

Аз нуқтаи назари Икромов Н.Қ. «*бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷкистон аз даврони аввали соҳибистиқлолӣ ва гузаштан ба иқтисоди бозорӣ ҳамчун низоми ташаккулёфта ба ҳисоб меравад, чунки бонкҳо дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ қариб ба як қисми давраҳои ҳаёти иқтисодиро, ба монанди таъсисёбӣ, рушди ҷаҳишнок, фоидаи барзиёд ва муфлисшавӣ гузаштанд*»*[7].* Аз ин лиҳоз, дар давраи иқтисоди бозорӣ ҷараёни рушди низоми бонкӣ ба амалиётҳои ғайрифаъол аҳамияти ҷиддӣ дода намешуд, чунки онҳо нисбат ба амалиётҳои фаъол дуюмдараҷа ба ҳисоб мерафтанд.

Албатта, дар рушди иқтисоди миллӣ муносибатҳои қарзӣ ба воситаи бонкҳо ба таври васеъ истифода мегарданд, чунки бонк яке аз сохторҳои муҳим ва ҷудонашавандаи иқтисоди бозорӣ буда, таъсири мусбию манфияш ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ, низоми ҳисоббаробаркуниҳои пулӣ ва азнавтақсимнамоии сармояҳо мерасад. Барои амиқ намудани

гуфтаҳои боло, мо дар мадди аввал нишондиҳандаҳои қарзи бонкии низоми бонкии Тоҷикистонро дида мебароем.

Ҳамин тариқ, тамоюли рушди бозори бонкӣ нишон медиҳад, ки пӯёи дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ дар Тоҷикистон дар нӯҳ соли охир тамоюли пастравӣ дорад: агар дар соли 2013 дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба ММД 31,22 фоизро ташкил дода бошанд, пас дар соли 2021 ин нишондиҳанда то 18,21 фоиз коҳиш ёфт. Бояд қайд кард, ки барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ, хусусан Тоҷикистон сатҳи аз ҳама муътадилии нишондиҳандаи дороиҳои низоми бонкӣ мутаносибан аз 80 то 100%-и ММД мебошад, ки он барои дастгирии рушди иқтисодии кишвар таъсири начандон калон дорад (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Баҳодиҳии пӯёи нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишонди-ҳандаҳо	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/13 (+/-, %)
Дороиҳо	12653	14854	18639	21187	20932	21201	21976	22643	18009	**42,3**
Бо % нисбат ба ММД	31,22	32,57	38,51	38,86	34,28	30,80	28,41	27,43	18,21	**-13,01**
Дороиҳои пардохтпазир	2 853	2960	4484	6482	6283	6472	6068	6969	6116	**114,4**
Бо % нисбат ба ММД	7,04	6,49	9,26	11,90	10,28	9,40	7,84	8,44	6,18	**-0,86**
Қарзҳо, ҳамагӣ	7 399	9 661	11229	9823	8506	8 677	9 703	8809	9437	**27,5**
Бо % нисбат ба ММД	18,26	21,18	23,20	18,03	13,92	12,60	12,54	10,67	9,54	**-8,72**
Қарзҳо бо асъори хориҷӣ	4 182	5087	5917	4788	5 017	4 828	4 762	4 417	3 810	**-8,9**
Қарзҳои таъхирафтода	673	1 163	2039	3441	2014	1 994	1 476	1 149	274	**-59,3**
ФПТИ азрӯйи қарзҳо	-500	-1241	-1 657	-1823	-1800	2 097	1 869	1 790	1 431	**-386,2**
Сармоягузо-риҳо, ҳамагӣ	204	227	276	1604	2172	2 427	2 232	2 585	739,8	**262,6**
Воситаҳои асосӣ	1 387	1576	1991	3176	4200	4 207	4 149	4 412	1 589	**14,6**
Дигар дороиҳо	1 310	1671	2316	1904	1571	1 514	1 652	1 658	1 558	**18,9**
Уҳдадориҳо+ сармоя	12 653	14854	18639	21166	20932	21 201	21 976	22643	18009	**42,3**
Уҳдадориҳо	10 063	12508	16222	15690	15207	15 287	15 749	16635	14277	**41,9**
Пасандозҳо	5 519	6691	8614	9244	9283	9 724	9 682	10463	8 921	**61,6**

Сармоя	2 590	2346	2417	5497	5725	5 913	6 226	6 009	3732	**44,1**
Бо% нисбат ба ММД	6,39	5,14	4,99	10,9	9,37	8,59	8,05	7,28	3,77	**-2,62**

Сарчашма: Бюллетени омори бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.77-78. Бюллетени омори бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.84-85. Бюллетени омори бонкӣ, 2020. -№12 6 (299). – С.57-58. Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2020. - №12 (305). - С.86-87. Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2021. - №12 (316). - С.24-25.

Нишондиҳандаи дигари устувории молиявии низоми бонкӣ ин додани қарзҳо, ба ибораи дигар, амалиётҳои қарздиҳии бонкҳо мебошанд, ки ин як воситаи маблағгузории бонк ба рушди иқтисодиёти миллӣ мебошад.

Ҳиссаи қарзҳои додашуда нисбати ММД аз ҷониби низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоюли пастравӣ дорад, агар дар соли 2013 ҳиссаи қарзҳои додашуда 18,26% -ро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021 ин нишондиҳанда то 9,54 % коҳиш ёфт. Сарфи назар аз нишондиҳандаҳои паст, бонкҳои тиҷоратӣ қарзҳоро барои рушди соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон равона мекунанд (ниг. ба расми 1).

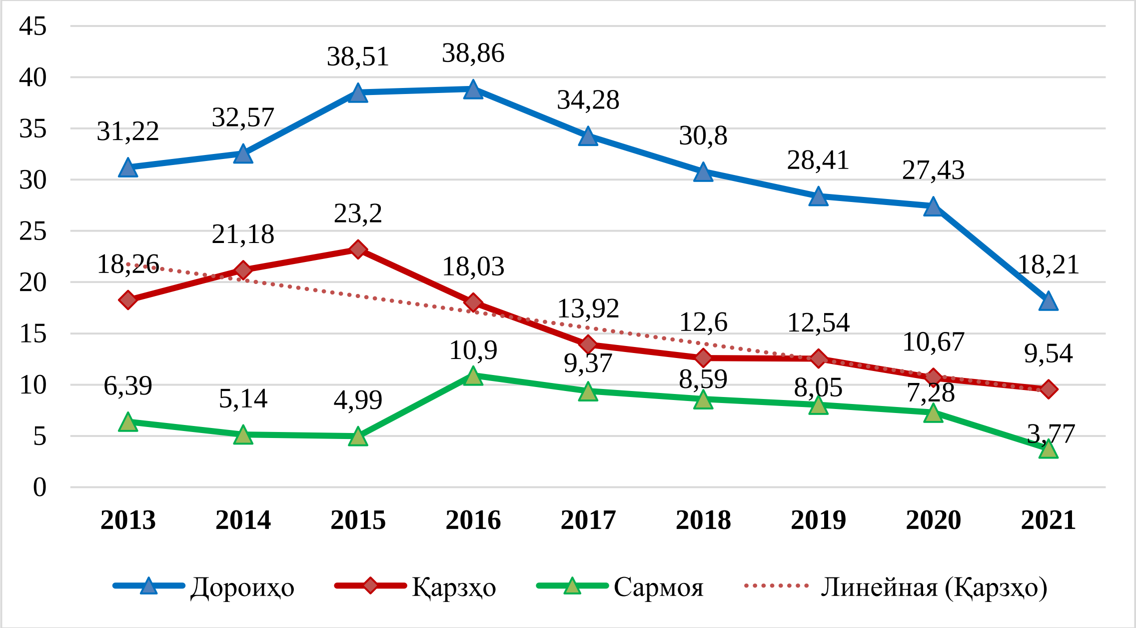

Расми 1. - Пӯёи тағйирёбии нишондиҳандаҳои устувории низоми бонкӣ нисбат ба ММД (бо %).

Сарчашма: Бюллетени омори бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.77-78. Бюллетени омори бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.84-85. Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2020. - №12 (305). - С.86-87. Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2021. - №12 (316). - С.24-25.

Дар низоми фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ восилаҳои молиявии ҷалбгардида қисми калонро ишғол намуда, нишондиҳандаҳои он нисбат ба ММД дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ ба таназул овардааст. Тибқи назари муҳақиқон, *ҳар қадаре, ки ҳиссаи воситаҳои ҷалбгардидаи бонк зиёд бошад, ҳамон қадар имкониятҳои молиявӣ ва низоми фоидагирӣ зиёд мегардад*. Мутаассифона, назарияи мазкур, айни ҳол чандон дуруст нест, чунки таҷрибаи бозори хизматрасониҳои қарзи бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки аз меъёр зиёд ҷалб шудани воситаҳои молиявӣ (хусусан, пасандозҳои аҳолӣ) ба хавфи барнагаштани воситаҳои ҷалбшудаи (пасандозҳои) бонк оварда мерасонад. Албатта, дар ин ҷо назарияи мо ба назарияи “меъёри муайншудаи талабот ба воситаи ҷалбшуда”

мебошад. Яъне, бонкҳо вобаста ба талаботи воситаҳои бонкӣ пасандозҳоро ҷалб намоянд, лекин меъёри пасандозҳои ҷалбшуда бояд нисбати дороиҳои бонк то 60-70% бошанд, то қобилияти бозоргирии бонк таъмин гардад.

Айни ҳол, аҳамияти муҳимро дар нишондиҳандаҳои низоми бонкӣ сифати сандуқи қарзӣ мебозад. Ҳар як бонк мустақилона сифати сандуқи қарзиро вобаста ба дастурамалҳои Бонки миллии Тоҷикистон арзёбӣ менамояд. Дар ҳама гуна бонк таҳлил ва арзёбии сандуқи қарзӣ гузаронида мешавад, то ки бонкҳо амалиётҳои қарзии худро мустақиман идора созанд.

Идоракунандагони бонк арзёбии сифати сандуқи қарзиро аз рӯйи ҳар як намуди қарзҳо, ба монанди қарзҳои қолабӣ, қарзҳои ғайриқолабӣ, қарзҳои шубҳанок, қарзҳои хавфнок ва қарзҳои беэътимод гузаронида, назоратро аз рӯйи шартномаҳои қарзӣ, беҳтарсозии ин ё он элементҳои ташкили ҷараёни қарзӣ ва ғайраро муайян месозанд (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Нишондиҳандаҳои сифати сандуқи қарзии бонкҳо, млн. сомонӣ

Номгӯй	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/13 (+/-, %)
Сандуқи қарзӣ	7178,2	9396,7	10955,3	9591,6	8307,3	8426,4	9447,9	9448,8	9437,4	**+31,5**
Қарзҳои қолабӣ	5771,9	7224,0	6767,6	3894,2	4719,5	4989,7	6711,6	5667,6	7530,9	**+30,5**
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	80,41	76,88	61,78	40,60	56,81	59,22	71,04	59,98	79,8	**-0,61**
Қарзҳои ғайриқолабӣ	423,4	179,8	1 305,1	1 130,2	557,5	819,7	269,8	312,9	235,9	**-44,3**
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	5,90	1,91	11,91	11,78	6,71	9,73	2,86	3,31	2,5	**-3,4**
Қарзҳои шубҳанок	367,8	99,7	1 128,5	1 022,3	537,3	250,1	41,1	47,3	22,6	**-93,9**
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	5,12	1,06	10,30	10,66	6,47	2,97	0,43	0,50	0,2	**-4,92**
Қарзҳои хавфнок	176,7	620,3	219,2	245,6	349,6	458,3	157,8	307,1	380,6	**+115,4**
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	2,46	6,60	2,00	2,56	4,21	5,44	1,67	3,25	4,0	**+1,54**
Қарзҳои беэътимод	438,4	1272,9	1534,8	3299,4	2143,3	1908,5	2267,7	2566,6	1267,2	**+189,1**
Бо % нисбат ба маблағи умумӣ	6,11	13,55	14,01	34,40	25,80	22,65	24,00	27,16	13,4	**+7,29**

***Сарчашма*:** Бюллетени омори бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.85. Бюллетени омори бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.92. Бюллетени омори бонкӣ, 2020. -№12 6 (299). – С.65. Бюллетени омори бонкӣ, 2021. -№12 (316). – С.62.

Ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки дар портфели қарздиҳандагон тамоюли болоравии ҳиссаи қарзҳои «хавфнок» мушоҳида мешавад, ки воқеан аз меъёрҳои қобили қабул барои бехатарӣ, махсусан барои бонкҳо зиёдтаранд. Ин омил дар оянда ба бад шудани имкониятҳои молиявии муштариён низ оварда мерасонад, чунки дар ҳолати

пардохтнопазирии бонк байни “муштариён” ва “бонк” таъсири манфии мутақобила ба миён меояд. Бухрони солҳои 2015-2016 ба фаъолияти қарзгирандагон-мизоҷон (соҳибкорон) сахт таъсир расонидааст, ки дар натиҷаи он тамоюли афзоиши тафовут барои ин нишондиҳанда байни арзишҳои меъёрӣ ва воқеӣ ба назар мерасад.

Дар шароити имрӯза ба ҷузъҳои асосии идоракунии самараноки қарзҳо ин сиёсати хуб инкишофёфтаи қарзӣ ва амалиётҳо, идоракунии хуби сандуқ, назорати самаранок аз рӯи қарзҳо ба ҳисоб мераванд.

Сиёсати қарзӣ асоси тамоми раванди идоракунии қарзҳоро фароҳам меорад. Он стандартҳои объективиро муайян месозад ва кормандони бонкӣ, ки барои пешниҳод ва тартибдодани қарзҳо ва идоракунии онҳо ҷавобгаранд, бояд аз ин стандартҳо истифода баранд. Ҳангоме, ки сисёсати қарзӣ дуруст ба роҳ монда шуда бошад, он ба роҳбарияти бонк имкон медиҳад, ки стандартҳои дурустро дар соҳаи қарзҳо дастгирӣ намоянд, аз хавфи барзиёд худро эмин дошта имкониятҳои рушди фаъолиятро дуруст баҳогузорӣ намояд.

Дар адабиёти иқтисодӣ принсипҳои асосии сиёсати қарзӣ ба чунин зерқисмҳо ҷудо мешаванд (ниг. ба расми 2).

Расми 2. Принсипҳои асосии сиёсати қарзӣ дар низоми бонкӣ*

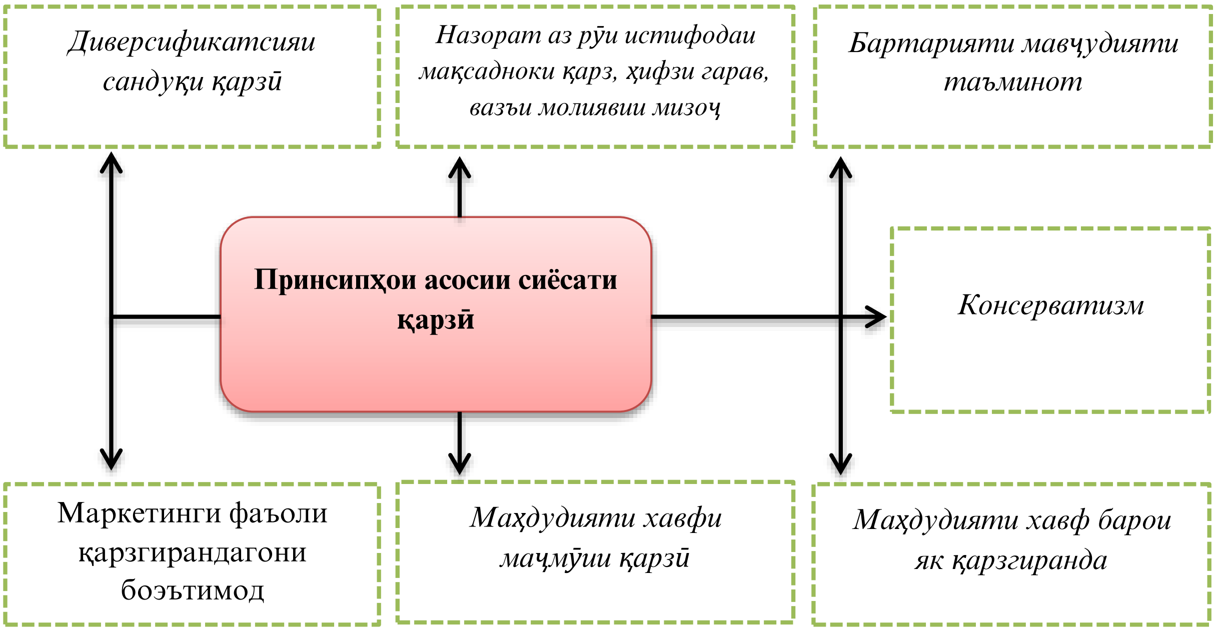

***Таҳияи муаллиф.**

1) Консерватизм – бонк бояд сиёсати қарзии консервативиро пеш гирад ва кӯшиш намояд, ки пурра хавфҳои худро рӯпуш намояд. Қарз танҳо ба қарзгирандагони боэътимод, ки дорои сифати баланди менеҷмент мебошанд, дода мешавад.

2) Бартарияти мавҷудияти таъминот – шарти муҳими қарор дар бораи додани қарз бояд мавҷудияти таъминоти кифояи бозоргирӣ бошад, ки нархи он бо баҳисобгирии дисконт, ки хароҷотҳоро барои татбиқи гарав ва беарзишшавии имконопазирӣ ба ҳисоб мегирад, бояд барои рӯпуш намудани маблағи асосии қарз ва фоизҳо аз рӯи он кифоя бошад. Гарав бояд суғурта карда шавад.

3) назорат аз рӯи истифодаи мақсадноки қарз, ҳифзи гарав, вазъи молиявии мизоҷ – бояд имкониятҳои назоратро аз рӯи амалиётҳои мизоҷ ва ҷараёнҳои молиявии ӯ бо роҳи пардохти суратҳисобҳои ӯ, назорати воридотҳо, ҳифзи гарав ва ғайра ҷустуҷӯ кард. Баъди додани қарз мониторинги вазъи молиявии мизоҷ гузаронида мешавад.

4) Диверсификатсияи сандуқи қарзӣ – бонк бояд аз диверсификатсияи сандуқи қарзӣ нигоҳдорӣ намояд, аз рӯи имконият якҷоя кардани қарзҳоро аз рӯи соҳаҳои якнавъаи тиҷорат, соҳаҳо, намудҳои гарава ва ғ. маҳдуд созад. Омили муҳими пасткунии хавф додани шумораи зиёди қарзҳои худ назар ба шумораи ками қарзҳои калон мебошад.

5) Маҳдудияти хавф барои як қарзгиранда – муқаррарсозии ҳади хавфи имконпазир, чунки хавф вобаста аз навъи қарзгиранда муқарра карда мешавад.

6) Маҳдудияти хавфи маҷмӯии қарзӣ – вобаста аз дараҷаи бозоргирии бонк, бартарияти базаи пасандозӣ ва бузургии сармоя, меъёрҳои Бонки миллӣ хавфи зиёдтарини қарзӣ ба бонк муқаррар карда мешавад, яъне махдудият ба ҳаҷми сандуқи қарзии бонк дар маҷмӯъ.

7) Маркетинги фаъоли қарзгирандагони боэътимод – барои таъмини сифати сандуқи қарзӣ бояд ҷустуҷӯи фаъоли қарзгирандагони боэътимодро, хусусан байни мизоҷони бонк бурдан лозим аст.

Ба ҷузъҳои асосие, ки мазмуни сиёсати қарзиро таркиб медиҳанд чунин ҷузъҳоро нисбат додан мумкин аст:

1. Мақсад, ки бо дар назардошти он сандуқи қарзӣ ташаккул меёбад (яъне нишондоди аломатҳои сандуқи хуби қарзӣ: намудҳои қарзҳо, муҳлатҳои пардохти қарзҳо, ҳаҷмҳо ва сифати қарзҳо).

2. Тавсифи ваколатҳо дар соҳаи додани қарзҳо, ки бо ин ваколатҳо ҳар як назоратчии аниқ ва комитети қарзӣ сафарбар карда шудааст (маблағи зиёдтарин ва намуди қарз, ки он аз ҷониби корманди аниқ тавсиб шуда метавонад, инчунин бо имзоҳои зарурӣ).

3. Ӯҳдадориҳо оид ба интиқоли ҳуқуқҳо ва пешниҳоди маълумот дар чаҳорчӯбаи идоракунии қарзӣ.

4. Таҷрибаи дархосткунӣ, тафтиш, баҳогузорӣ ва қабули қарорҳо оид ба дархостҳои қарзии мизоҷон.

5. Ҳуҷҷатгузории зарурӣ, ки ба ҳар як дархости қарзгиранда замима карда мешавад, инчунин ҳуҷҷатҳое, ки бояд дар парвандаи қарзӣ (кредитӣ) нигоҳ дошта шаванд (ҳисоботи молиявӣ, шартномаҳои кафолат ва гарав ва ғ.).

6. Ҳуқуқҳои кормандони бонк бо нишондоди аниқи он, ки барои нигоҳдорӣ ва тафтишоти парвандаҳои қарзҳо, кӣ ҷавобгар аст.

7. Қоидаҳои асосии қабул, баҳогузорӣ ва татбиқи таъминоти қарзӣ.

8. Тавсифи сиёсат ва таҷрибаи муқаррарсозии меъёрҳои фоизӣ ва комиссияҳо оид ба кредитҳо, шартҳои пардохти қарзҳо.

9. Тавсифи меъёрҳои сифат, ки нисбати ҳамаи қарзҳо истифода бурда мешаванд.

10. Нишондоди ҳаҷми ниҳоят калони маблағгузориҳои қарзӣ (яъне сатҳи ниҳоят калони имконпазири таносуби маблағгузорӣ ва дороиҳои маҷмӯӣ).

11. Тавсифи бозори мақсаднок (соҳа, минтақа ва ғ.), ки ба он бояд қисмати асосии маблағгузориҳои қарзӣ амалӣ карда шаванд.

12. Тавсифи таҷрибаи ошкорсозӣ, ташхис ва ҳалли ҳолатҳое, ки бо қарорҳои ҳаётан муҳим алоқаманданд.

Самаранокии идоракунии хавфи қарзӣ дар бонк пеш аз ҳама аз ба тартибандозии амалиётҳои қарздиҳӣ дар ҳамаи марҳилаҳо вобастагӣ дорад. Ин марҳилаҳоро муфассал дида мебароем.

Тартиботи қарздиҳӣ аз идентификатсияи қарзгирандаи имконпазир оғоз мегардад. Бояд дар хотир дошт, ки ба зиммаи корманди шуъбаи қарзӣ (кредитӣ) иҷроиши ду вазифа гузошта мешавад – фурӯшандаи қарз ва мумайиз (эксперт). Баъди идентификатсияи

қарзгирандаи эҳтимолӣ корманди шуъбаи қарзӣ раванди қабули қарорро тавассути гирифтани маълумот аз ин қарзгиранда оғоз менамояд, то маълум намояд, ки дархости қарзгиранда оид ба пешниҳоди қарз бо сиёсати ҷории бонк мувофиқ аст ё не. Инчунин, корманд бояд муайян намояд, ки ба қарзгиранда маблағҳои иловагӣ барои чӣ лозим мебошанд. Сабаби асосӣ на ҳамеша бо он сабабе, ки қарзгиранда пеш меорад, мувофиқ меояд. Бо фаҳмида гирифтани сабаби асосӣ корманди бонк метавонад сохтори мувофиқи қарзро аз рӯи мӯҳлатҳо муайян созад ва графики пардохтани қарзро тартиб дода, барои ин қарз намуди ба он мувофиқро пайдо намояд.

Баъд аз оне, ки корманди бонк моҳияти дархости мизоҷро дарк намуд ва муқаррар сохт, ки он қобили қабул аст ва ба ҳақиқати фаъолияти бонк мувофиқат менамояд, ӯ бояд ташхиси сарчашмаҳои пардохти қарзро гузаронад. Ин ташхис, ки манбаҳои ибтидоӣ ва дуюмдараҷаи пардохти қарзро муайян менамояд, ба корманд имконият медиҳад, ки дархости мизоҷро оид ба гирифтани қарз қабул намояд ва ё онро рад намояд. Барои он ки эҳтимолияти пардохти қарз муайян карда шавад, корманди бонк бояд паҳлуҳои суст ва пурқуввати мизоҷ, дархости мизоҷ аз нуқтаи назари ҳисоботи молиявии ӯ, ҳаракати пули нақд, стратегияи кори мизоҷ, бозори фаъолияти ӯ, ихтисосмандии роҳбарии ӯ, маълумот дар бораи ӯ ва таҷрибаи кории ӯро таҳқиқ намояд. Хеле муҳим аст, ки қарз барои мақсади мизоҷ нишон додашуда, коркард шавад. Мақсади қарз ва пардохти он бо якдигар печ дар печ мебошанд – дарки моҳияти қарз ба қарзгиранда ва қарздиҳанда имкон медиҳад, ки шартҳои пардохти қарзро ба мақсади он тавъам созанд.

Ҳангоми гузаронидани ташхиси амиқ, ташхиси сарчашмаҳои пардохти қарз барои намудҳои гуногуни қарз ҳархела мебошад. Ин фарқият махсусан барои қарзҳои дарозмуддат ва кутоҳмуддат хеле бузург аст, чунки ҳамчун сарчашмаи пардохти қарз дар ин ҷо воридотҳо аз маблағгузориҳо хизмат менамоянд. Дар ин ҳолат бо қарзҳои кӯтоҳмуддат бояд ташхиси амиқи давраи савдоӣ ва ё давраи гардиши дороиҳо гузаронида шавад – захираҳои молӣ ба қарзи дебиторӣ ва пули нақд – то ки муайян созад, ки кадом моддаҳои тавозун ба пули нақд барои пардохти қарз баргардонида мешаванд.

Корманд бояд шартҳои қарзро муайян созад: меъёри фоизӣ, таъминот, кафолатҳо ва моддаҳои махсус, ки хавфи ба қарз хосро инъикос менамоянд.

Сохтори қарз бояд бо сарчашмаҳо ва мӯҳлатҳои чашминтизори пардохти қарз зич алоқаманд бошад.

Марҳилаҳои ниҳоии раванди сохторбандии қарз, тасвиби он, тайёр намудани ҳуҷҷатҳо ва тартиб додани ҳисобот дар бораи он мебошад.

Тасвиби қарзҳо дар бонкҳои тиҷоратӣ одатан ё дар чаҳорчӯбаи Комитети қарзӣ ва ё дар чаҳорчӯбаи раванди батадриҷи тасвиби қарзҳо ба миён меояд. Дар ҳолати якум қарзҳо аз ҷониби Комитети қарзӣ ба тасвиб мерасанд, ки одатан аъзоёни ин Комитет роҳбарони бонк ва шуъбаи қарзии он мебошанд. Дар ҳолати дуюм тасвиби қарзҳо аз поён ба боло аз рӯи занҷира – аз кормандони оддии шуъбаи қарзӣ то роҳбарият, ки он ҳуқуқ дорад (дар мувофиқа бо талаботҳои сиёсати қарзии бонк) тасвиби хотимавии қарзро қабул намояд.

Дараҷаи ҷавобгарии аъзоёни Комитети қарзӣ оиди қарзҳои аз ҷониби онҳо ба тасвиб расида тағйир меёбанд. Дар бисёре аз бонкҳо овоздиҳӣ ба фоида ва ё зидди ин ва ё он қарз дар шакли бардоштани дастҳо ва ё дар шакли ҷавобҳои «тарафдор ва ё зид» ба амал меояд. Дар баъзе аз бонкҳо овози ҳар як аъзои Комитет ба қайд гирифта мешавад. Ва ҳар чанд, ки то кадом дараҷа ҷавобгарии ҳар як аъзо ба самаранокии раванди қабули қарорҳо таъсир мерасонад, бояд гуфт, ки дараҷаи ҷавобгарӣ ҳангоми тасвиби пайдарпайи қарз баландтар аст.

Андозаи бонк ва миқёси амалиётҳои он дараҷаи муттамарказии раванди қабули қарорҳоро муайян месозанд. Чун қоида, чӣ қадаре, ки бонк хурд аст, ҳамон қадар дараҷаи муттамарказкунонӣ зиёд аст, чӣ қадаре, ки бонк калон аст, ҳамон қадар дараҷаи ғайримарказикунонӣ калон аст. Баъзе аз додугирифтҳо бо сабаби ба таъхиргузории бюрократӣ дар раванди тасвиби қарз аз ҷониби бонк аз даст мераванд. Бо ба ҳисобгирии ин, бисёре аз бонкҳо ваколатҳоро оиди тасвиби қазҳо бар души роҳбарияти шуъбаҳои минтақавии худ вогузор менамоянд ва онҳо дар навбати худ метавонанд ин ваколатҳоро ба роҳбарияти филиалҳо ва ё ба кормандони алоҳидаи он вогузор намоянд.

Дар ҳар як низоми ғайримарказикунонидашуда, ваколатҳои қарзӣ дар сатҳҳои гуногун одатан бо тавсияи шуъбаҳо оид ба сиёсати қарзӣ ва назорати бонкӣ муайян карда мешавад ва баъд аз ҷониби роҳбарияти бонк ва Шӯрои назоратӣ ба тасвиб мерасад. Назорат аз рӯи дурустии истифодаи ин ваколатҳо бо воситаи тартиб додани ҳисоботҳои даврӣ ва гузаронидани тафтишҳо аз ҷониби аудиторони дохилӣ амалӣ карда мешавад.

Ҳуҷҷатгузории қарзӣ ҳимояро аз хавф таъмин менамояд ва ба бонк имконият медиҳад, ки дар ҳолати иҷро нагардидани ӯҳдадориҳо ва ё вайронсозии нақшаи пардохти қарзҳо аз ҷониби қарзгиранда чораҳои ҳуқуқӣ қабул намояд. Шартномаи қарзӣ – ин қарордод байни бонк ва қарзгиранда мебошад, ки дар он ҳуқуқҳо ва ӯҳдадориҳои ҳарду ҷониб нисбат ба қарз шартнок карда мешаванд. Ҳар чанд, ки шартномаи қарзӣ ба қарздиҳанда имконият намедиҳад, ки сарчашмаи пардохти қарзро назорат намояд, лекин дар он шартҳо ва маҳдудиятҳо дарҷ гардида, бо чунин тарз тартиб дода шудаанд, ки онҳо вазъи молиявии қарзгиранда, сатҳи даромаднокии ӯ, ҳаракати воситаҳои пулиии ӯро беҳтар месозанд ва манфиатҳои бонкро низ ҳимоя менамояд. Шартномаи хуби қарзӣ, ки дар асоси аниқи ҳуқуқӣ тартиб дода шудааст, ба қарзгирандагон дар гуфтугӯҳо бартарӣ медиҳад, агар вазъи қарз бад шавад.

Пеш аз он ки шартнома ба имзо расад, хуб мешуд, ки ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ бодиққат аз ҷониби хадамоти мушоияткунандаи ҳуқуқӣ тафтиш карда шаванд. Хеле муҳим аст, то ки ҳуҷҷатгузории қарзӣ ба талаботҳои базаи қонунгузории амалкунанда ҷавобгӯ бошад.

Ҷанбаи муҳим дар тартиботи қарздиҳӣ – ин ҳалли масъала оид ба таъминоти баргардонидани қарзи додашуда мебошад.

Таъминот – ин дороии моддӣ буда ба он бонк ҳуқуқи гаравро дорад. Истифодаи гарав барои дастгирии қарз ба бонк имконият медиҳад, ки дороиҳоро дар ҳолати вайронсозии шартҳои қарз аз ҷониби қарзгиранда назорат намояд. Таъминот сарчашмаи имконпазири дуюмдараҷаи пардохти қарз мешавад:

Ҳангоми баҳогузории гарав зарур аст, ки ба саволҳои зерин ҷавоб гирем:

- объекти гарав;
- гара то чӣ андоза нархгузорӣ мешавад;
- то чӣ андоза гарав метавонад қарз ва фоизҳоро аз рӯи он рӯпуш намояд;
- то чи андоза гаравро метавон ба фурӯш монд;
- кӣ нигоҳдории гаравро таъмин менамояд.

Бечунучаро, ба гарав, ки рӯпуши пурраи қарз ва фоизҳоро аз рӯи он таъмин менамояд, бояд афзалият дода шавад.

Баъд аз он ки қарз дода мешавад, бонк бояд чораҳоро барои баргардонидани он андешад. Идоракунии қарзҳо яке аз вазифаҳои асосии шуъбаи қарзии бонк ба ҳисоб меравад. Идоракунии хуби қарз қарзи «бадро» ислоҳ карда наметавонад, лекин бисёре аз қарзҳои «хуб» дар ҳолати идоракунии бесамари онҳо аз ҷониби кормандони шуъбаи қарзии бонк душворӣ ба пеш меорад.

Бонкҳо аз болои қарзгирандагон назорат мебаранд, то ки ба некуаҳволии вазъи молиявӣ ва иҷроиши шартномаи қарзӣ аз ҷониби онҳо, инчунин барои ҷустуҷӯи имкониятҳои нави ҳамкорӣ бо мизоҷ боварӣ ҳосил намоянд. Назорат аз рӯи қарз барои он зарур аст, то ки дар марҳилаи ибтидоӣ аломатҳои онро, ки қарзгиранда ҳангоми пардохти қарз бо душвориҳо рӯ ба рӯ мешавад, ошкор намояд. Инро бояд дар марҳилаи ибтидоӣ анҷом додан лозим аст, то ки самараи амалиётҳои тасҳеҳкунандаи бонкро зиёд ва талафотҳои онро кам намоянд. Назорат аз рӯи қарзҳо махсусан дар марҳилаи пардохти онҳо ва ё ҳангоме, ки пардохти онҳо аз мӯҳлати муқарраргардида мегузарад ё ки ҳангоми вайронсозии шартҳое, ки бо шартномаи қарзӣ муқаррар карда шудаанд, хеле муҳим мебошад.

Яке аз шартҳои муҳими таъминоти идоракунии пурсамари хавфҳои қарзӣ бартарии механизми идоракунии қобили қабули сандуқи қарзӣ мебошад. Идоракунии сандуқи қарзӣ миконият медиҳад, ки хавфи тамоми сандуқ мувозӣ карда шавад ва инчунин, нигоҳ дошта шавад, бо нигаронӣ ва назорати хавф, ки ба ин ва ё он бозорҳо, мизоҷон, фишангҳои қарзӣ, қарзҳо ва шароитҳои фаъолият таалуқ доранд. Идоракунии сандуқи қарзӣ дар алоқа бо диверсификатсияи амалиётҳои қарзии худ аз ҷониби бонк хеле муҳим мегардад.

Дар чаҳорчӯбаи идоракунии сандуқи қарзӣ бояд муайян карда шаванд:

- омилҳо, сатҳҳои хавф дар бозорҳои мақсаднок ва зерқисмҳои он;
- тавъамкунии намудҳои гуногуни қарзҳо, фишангҳои қарзӣ ва асъорҳои қарзӣ;
- имконияти қарзкунӣ ва муттаҳидсозии сандуқи қарзӣ.

Бозорҳои мақсаднок одатан аз рӯи таснифотҳои бахши муайян радабандӣ карда мешаванд. Ҳангоми интихоби бозорҳои мақсаднок муҳим аст, ки ҳамаи хвфҳое, ки ба бозори аниқи мазкур дахл доранд, дида баромада шаванд.

Зерохтори мизоҷони мақсадноки бонкҳои тиҷоратӣ одатан бо истифодаи шумораи зиёди маҳакҳо муайян карда мешаванд. Масалан, мизоҷи идеалӣ бояд чунин бошад:

- бояд дорои таҷрибаи бойи фаъолияти корӣ бошад;
- ӯ бояд бо истеҳсолот ва ё фурӯши молҳо ва ё хидматгузориҳо машғул бошад, ки онҳо дар бозор серхаридор мебошанд;
- ӯ бояд дорои таҷрибаи хуби роҳбарӣ дошта бошад то ки фаъолияти ширкатро самаранок идора карда тавонад;
- вазъи молиявии ӯ бояд устувор бошад.

Пардохтпазирии мизоҷи эҳтимолӣ бо пардохтпазирии мизоҷон дигар бояд муқоиса карда шавад. Агар сохтори молиявӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолияти бонк аз сохтори молиявӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолияти бонкҳое, ки дар ҳамин соҳа фаъолият менамоянд, фарқ намояд, он гоҳ барои муайянсозии қобили қабул будани мизоҷ бояд ташхиси иловагӣ гузаронида шавад. Хуб мебуд, агар бонкҳо дорои таснифоти хусусии қобили қабул будани мизоҷон аз рӯи хавф бошанд, ки он бо соҳаҳои иқтисодиёт, ки дар он мизоҷон фаъолият менамоянд, асоснок карда шаванд. Ин таснифот одатан дар нишондиҳандаҳои ҳаҷм фурӯш, бузургии дороиҳо, меъёрҳои даромаднокӣ ва бозоргирӣ асос меёбад. Ба қарзгирандагоне, ки зери нишондодҳои ин маҳак намеафтанд, бояд қарз дода нашавад ва ё қарз танҳо баъди гирифтани иҷозати махсус ҳамчун истисно аз сиёсати бонк дода шавад.

Намуди қарз, яъне шакли он ки дар он қарз пешниҳод карда мешавад, вобаста аз талаботҳои бозор ва мизоҷ, қонунгузорӣ, миқёси амалиётҳо ва дастрасии ҳайати таҷрибанок муайян карда мешавад. Вобаста аз намудҳои гуногуни қарз андозаи хавф тағйир меёбад. Ҳамин тариқ, намуди қарз ва сохтори он бояд натанҳо ба талаботҳо, инчунин ба қобили

пардохти қарз будани мизоҷи эҳтимолӣ мувофиқат намояд. Одатан, рӯйхати қарзҳое, ки дар фаъолияти бонк ҷорӣ карда шудаанд, иборатан аз:

- қарзҳои кӯтоҳ- миёна- дарозмуддат;
- қарзҳои таъминшуда ва қарзҳои таъмин нашуда;
- қарзҳои якмаротибагӣ ва ё хатҳои қарзӣ (овердрафт).

Корманди шуъбаи қарзӣ бояд донад, ки кадом намуди қарзҳо ва фишангҳои қарзӣ, ки ба талаботҳои мизоҷ ҷавобгӯянд, дар бонк мавҷуданд, чунки аз интихоби дуруст пардохти саривақтии қарз вобастагӣ дорад. Аҳамияти ҷобаҷогузории дурусти қарзҳоро набояд аз мадди назар дур намуд. Сохтори қарз бояд ба мақсади он мувофиқат намояд.

Ҳалли масъалаи он ки қарз бо кадом намуди асъор дода мешавад, низ хеле муҳим мебошад. Асъорҳои миллӣ бисёр вақт ноустуворанд, фишангҳои хедҷикунонӣ вуҷуд надоранд ва хавфи беқурбшавии асъор сифати дороиҳоро паст менамояд. Қарзгирандае, ки асъори хориҷӣ ва имкониятҳои хедҷикунониро надорад ва қарзи асъорӣ мегирад, барои бонк хавфи хеле ҷиддиро ба бор меорад, агар асъори миллӣ беқурб шавад.

Бонкҳои гуногун дорои имкониятҳои гуногуни қарздиҳӣ мебошанд. Дар ин ҷо таҷриба ва тайёрии ҳайати кормандони бонк нақши муҳимро мебозад. Баъзе аз бонкҳо назар ба дигарон хавфҳои хеле баландро идора менамоянд. Лекин, бонк бояд бо маблағгузории хавфӣ танҳо он вақт машғул шавад, ки агар бо тарзи мувофиқ барои фаъолият дар бозор тайёр бошад. Бисёр вақт чунин тайёрӣ бояд аз таҷриба оид ба бастани созишномаҳо дар бораи гарав ва маблағгузорӣ бо дороиҳо иборат бошад. Инчунин, бояд базаи қонунгузории устувор бояд вуҷуд дошта бошад.

Адабиёт

1. Бердиев Р.Б., Алиева Т. Правильное и эффективное кредитование рыночных отношений - залог устойчивого развития национальной экономики [Текст] / Бердиев Р.Б., Алиева Т. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2014.-№2-3 (135).-С.209-218.
2. Бюллетени омори бонкӣ, 2018. - № 12 (281). – С.77-78. Бюллетени омори бонкӣ, 2019. - №12 (293). – С.84-85. Бюллетени омори бонкӣ, 2020. -№12 6 (299). – С.57-58. Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2020. - №12 (305). - С.86-87. Бюллетени омории бонкӣ – Душанбе, 2021. - №12 (316). - С.24-25.
3. Иброхимов И.Р. Формирование условий развития денежного рынка открытой экономики [Текст] / И.Р. Иброхимов // Вестник ТНУ.- 2016.- №2/3(201). С.7-21.
4. Икромов Ф.Н. Масоили назариявию амалии фонди нафақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.М. Давлатмуродов, Ф.Н. Икромов // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 1 (25). С. 87-94.
5. Икромов Ф.Н., Икромов Н.К. Механизм регулирования антикризисных мер банков в Республике Таджикистан [Текст] / Ф.Н. Икромов, Н.К. Икромов // В сборнике: Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства. Сборник научных трудов. Под общей редакцией З.О. Адамановой. Симферополь, 2022. С. 227-231.
6. Икромов, Н.Қ. Муҳити институтсионалии танзими зиддибуҳронии бонк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н.Қ. Икромов // Маҷалаи илмӣ Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – Душанбе: «ТГУК», 2021. - №1(35). - С. 14-25.
7. Икромов, Н.Қ. Назария ва амалияи танзими зиддибуҳронии низоми бонкӣ [Матн] / Н.Қ. Икромов, Ф.С. Обидов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ.-Душанбе: 2020. -№6. -С.95-103.

УСЛУСҲОИ ҲИСОББАРОБАРКУНИИ ЛОҲИЯҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

РУСТАМ РАҲМАТЗОДА
д.и.и.профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омори ДДМИТ
УБАЙДУЛЛОЗОДА ФАЙЗУЛЛО УБАЙДУЛЛО
Номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 735700, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел: 918101051
ҚУДРАТОВА ФАРЗОНА РУСТАМОВНА
Номзади илмҳои иқтисодӣ, устоди кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 735700, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел: 907022000, Email: farzona070489@.ru.

Дар мақола усулҳои идоракунии ҳисобкунии лоҳияҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Инчунин Барномаи қарзгирии давлатии хориҷӣ сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии давраи гузариш омӯхта шудаанд. Барои ба соҳаи кишоварзӣ чалб намудани сармояи хориҷӣ он таҳлили муфассал дода мешаванд. Вобаста ба сатҳи неруи сармоягузорӣ ҳамаи корхонаҳои соҳаҳоро аз рӯйи маблаги холҳо ба гурӯҳҳо тақсим кардаанд, ки арзёбии ҷамъбастии иқтидори сармоягузории онҳо бо сатҳи миёна, мӯътадил ва пасти иқтидори сармоягузорӣ мушоидат менамояд. Ҳамчун нишондиҳандае, ки хавфи иқтисодиро муайян мекунад, фарсудашавии фондҳои асосии истеҳсоли пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, манбаъҳои сармоягузорӣ, тамоюлҳои ғайримарказикунонӣ, қарзи кредитории корхонаҳо, таваррум, меъёри қарздиҳӣ, рейтенги ҷолибияти сармоягузорӣ, сармоягузориҳои қарзӣ ва молӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ.*

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИТСНА

В статье рассмотрены основные перспективы инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве Республики Таджикистан. Исследованы современные тенденции инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве переходного периода. Дан подробный анализ для привлечения иностранных инвестиций диверсификация в сельское хозяйство республики. В зависимости от уровня инвестиционного потенциала дана оценка предприятий, исходя из суммы баллов, т.е. суммарной оценки их инвестиционного потенциала со средним уровнем, умеренным и с низким уровнем инвестиционного потенциала. В качестве показателя, определяющего экономический риск, мы выбрали износ основных производительных фондов.

Ключевые слова: *инвестирования, тенденции децентрализации, кредиторская задолженность предприятий, инфляция, кредитные ставки, рейтинг инвестиционной привлекательности, кредитные и товарные инвестиции, инвестиционная привлекательность.*

In paper considering the main directs of investment activity in agriculture sphere of the Republic of Tajikistan. A detailed analysis is given to attract foreign investment diversification into agriculture of the republic. Depending on the level of investment potential, an assessment of

enterprises is given based on the sum of points, i.e. a summary assessment of their investment potential with an average level, a moderate level and a low level of investment potential. Detailed analyses made us available to attract foreign investment in the agriculture of the republic. Potential that this investment depending - are all enterprises that can be divided into several groups based on the sum of points, i.e. a summary assessment of their investment potential with an average level, moderate and low level of investment potential. As a indicator which will determines the economic risk, we have chosen the depreciation of fixed productive assets.

Key words: *investment, export, diversity evolution, innovation of technologies, risk of payback, investment attractiveness rating, credit and commodity investments, investment attractiveness.*

Сиёсати сармоягузорӣ маҷмӯи тадбирҳои оид ба танзим ва ҳавасмандгардонии раванди сармоягузорӣ бо мақсади таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии минтақа мебошад. Сиёсати минтақавии сармоягузорӣ тавассути ҳамкории мақомоти давлатии идоракунӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва минтақавӣ, инчунин мақомоти худидораи маҳаллӣ таҳия ва татбиқ карда мешавад. Ин ҳамкорӣ бояд дар асоси Конститутсия ба роҳ монда, бо санадҳои қонунгузорию меъёрии қабулнамудани парлумон, президент ва ҳукумат, инчунин бо шартномаҳои байни марказу минтақаҳо танзим шаванд.

Рушди устувори бахшҳои иқтисодии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз арзёбии самаранокии иқтисодии фаъолияти сармоягузорӣ вобаста аст. Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ зарурати ба таври доимӣ таҳия намудани баҳодиҳии микдорӣ ва сифатии фаъолияти инвеститсионӣ, инчунин муайян намудани занҷири робитаи мутақобила, таъсири мутақобила ба самаранокии он ва таъсири он ба суръати рушди иқтисодиёт, афзоиши иқтисодиёт зарур аст. бо кор таъмин намудани ахолӣ, паст кардани дарачаи камбизоатӣ ва баланд бардоштани дарачаи некуахволии ахолӣ умуман [6, С. 74].

Ниҳоди амалгардонии сиёсати сармоягузорӣ дар сатҳи мамлакат бояд барномаву нақшаҳои минтақавии сармоягузорӣ бошанд, ки тибқи усули ягонаи кишвар дар ҳамоҳангӣ бо мақомоти давлатӣ таҳия карда мешаванд [7, С. 76]. Танҳо лоиҳаҳои сармоягузорие, ки ба ин барномаҳо дохил карда мешаванд, метавонанд дар маблағгузорӣ аз сарчашмаҳои ҷумҳуриявӣ иштирок кунанд. Имрӯз норасоии захираҳои сармоягузорӣ эҳсос мешавад, бинобар ин сармоягузориро ба ҷойҳое равон бояд кард, ки самараи баланди иқтисодӣ дода тавонанд.

Ҳукумати Тоҷикистон дарк мекунад, ки яке аз шартҳои рушди кишоварзӣ ба вуҷуд овардани шароити мусоид бахри ҷалби сармоягузорӣ ва кӯмак дар воридшавии сармояи ватанӣ ва хориҷӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот мебошад. Ин раванд гузаронидани ислоҳоти амиқи ҳуқуқӣ, сохторӣ ва ниҳодӣ, инчунин зерсохтори муносиби бозорӣ, истеҳсолӣ ва иҷтимоиро дар назар дорад .

Солҳои охир дар Тоҷикистон як қатор санадҳои усулан муҳиме қабул карда шуданд, ки моҳияту самти сиёсати давлатии сармоягузориро инъикос мекунанд. Онҳо санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошанд, ки ба кам кардани монеаҳои маъмурӣ, дастгирии соҳибкории хусусӣ ва коҳишдиҳии хароҷоти марбут ба фаъолияти сармоягузорӣ равона гардидаанд [7, С. 56].

Барномаи қарзгирии давлатии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2021 (минбаъд - Барномаи мазкур) номгӯи қарзгириҳои хориҷии Ҷумҳурии

Тоҷикистон барои соли навбатии моливи ва ду соли баъдӣ бо тақсими қарзгирӣ дар байни қарздеҳону бахшҳои иқтисодиёт ва бо дарназардошти қарзгириҳои нави банақшагирифта, инчунин маълумоти муқоисавӣ оид ба азхудкунии воситаҳои қарзии амалкунанда ва банақшагирифташудаи қарзӣ мебошад [2, С. 76].

Барномаи мазкур мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирӣ ва қарзи давлатӣ ва аз ҷониби давлат кафолат додашуда» таҳия карда шуда, ба сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ аст, ки он афзалиятҳои асосии дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 муқарраршударо, ки ба ноилшавии Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола нигаронида шудаанд, инъикос мекунад [6, С. 55].

Нишондиҳандаҳои асосии Барномаи қарзгирии давлатии хориҷӣ мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирӣ ва қарзи давлатӣ ва аз ҷониби давлат кафолат додашуда» ва «Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2018-2020» муайян карда шудаанд. Барнома миёнамуҳлат буда дар асоси усулу мизони муайянкардаи Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ, бо мақсади коҳишдиҳии хавфҳои фискалӣ ва таъмини идоракунии муносиби қарзгирии хориҷӣ татбиқ карда мешавад.

Ҷадвали 1

Истифодаи сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои соҳаи кишоварзӣ аз рӯйи сарчашмаҳои маблағгузорӣ

№	Бахшҳои иқтисод	Микдори лоиҳаҳо	Маблағи умумии лоиҳаҳо	Вазни хоси лоиҳа дар ҷузъдон
1	Бонки ҷаҳонӣ	28	206029,94	11,12%
2	Бонки Осиёии рушд	17	362437,6	19,56%
3	Бонки исломии рушд	9	111400,62	6,01%
4	Бунёди рушди иқтисодии Кувайт	3	27800,00	1,50%
5	Бунёди рушди Арабистони Саудӣ	2	21980,00	1,20%
6	Бунёди ОПЕК	5	36350,00	1,96%
7	Бонки бозсозӣ ва рушди Аврупо	7	19839,00	1,07%
8	Эксимбанки Хитой	6	703552,00	37,96%
9	Ҳукумати Эрон	2	31200,00	1,68%
10	Ҳукумати Швейтсария	6	23936,38	1,29%
11	Фонди кувайт	2	5496,00	2,95%
12	Ҳукумати Франсия	1	23460	1,27%
13	Саҳмияҳои Ҳукумати ҶТ	31	127591,38	6,88%
14	Дигар сармоягузорон	60	103226,3	5,56%
15	Ҳамагӣ:	179	1853399,22	100,00%

***Манбаъ: ҳисоби муаллифон аз рӯйи** маълумоти кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 2022. Саҳ. 122.

Чӣ тавре, ки дар ҷадавали 1 нишон медиҳад сармоягузорӣ аз рӯйи намудҳои фаъолият соли 2022 дар ҷадвал оварда шуданд. Маълумоти ҷадвал нобарбарии

тақсими сармоягузоиро дар минтақаҳо нишон медиҳанд, ки алалхусус дар сармоягузорӣ ба зерсохтору хоҷагии пойтахт равшантар намоён аст. Аз вилоятҳо аз ҷиҳати истифодаи сармоягузорӣ мстақим, ки ин бештар аз 2,1 маротиба афзуда

Бинобар аз маълумоти пешакии Агентии омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми ками сармоягузорӣ ба рушди истеҳсолоти кишоварзӣ асосан аз ширкатҳои тиҷоратӣ ва калони саноатӣ гирифта шуда, бештар ба сохтмон ё густариши корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ равон шудаанд.

Барномаи мазкур 74 лоиҳаи қарзии амалкунанда ва 67 созишномаи қарзиро, ки дар марҳилаи лоиҳа қарор доранд, дар бар мегирад. Ҷамъи арзиши умумии қарзҳои азхудкардашуда тибқи Барномаи мазкур то 1 январи соли ҷорӣ (2021) 990,02 млн. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Инчунин, дар доираи Барномаи нави қарзии Фонди Байналмилалии Асъор барои солҳои 2019-2022 имконияти ҷалбкунии воситаҳои иловагӣ пешбинӣ карда мешавад [8. с -13].

Ҷадвали 2.

Ҳаҷми сармоягузорӣ ба самтҳои фаъолияти иқтисодӣ дар соли 2022

Соҳаҳо	Ҷамъ дар оғози с. 2022			Сармоя гузошта шуд дар с. 2022		
	Сармоя-гузории мустақим	Сармоя-гузории ҷузъдонӣ	Сармоя-гузории мустақим	Сармоя-гузории ҷузъдонӣ	Сармоя-гузории мустақим	Сармоя-гузории ҷузъдонӣ
Истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ	-	-	-	1060,6	-	-
навкоркарди меваю сабзавоти консервӣ	600,0	-	1700,0	600,0	-	1700,0
Истеҳсоли орд	10,3	0,0	0,0	10,3	0,0	0,0
Истеҳсоли нӯшокиҳои беспирт, оби маъдан	67386,6	0,0	47237,4	81886,6	0,0	31272,6
Истеҳсоли семент	155585,5	-	-	131116,5	-	-
Истеҳсоли масолеҳи дигари сохтмон	3718,5	-	-	13652,7	-	-
Истеҳсоли хишти сохтмонӣ ва сафоли бомпӯшӣ	5811,5	-	-	190552,9	-	-
Истеҳсоли алюминиҳо ва фториди намакҳо	47290,8	-	-	47290,8	-	-
Истеҳсоли неруи барқӣ	644933,4	-	-	79793,9	644933,4	0,0
Сохтмони биноҳо ва иншооти сохтмонӣ	51408,1	-	8692,8	50502,1	-	8254,8

Алоқа	64473,8	-	11800,0	121328,3	-	105474,8
Ҳамагӣ	**1041218,5**	**-**	**69430,2**	**717794,7**	**644933,4**	**146702,2**

***Манбаъ: ҳисоби муаллиф аз рӯйи:** Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе 2023. саҳ. 239-244.

Дар мақола рафти омӯзиши муаммо ва сабабу заминаҳои объективие, ки омилҳои асоси барои ҷолибияти сармоягузории соҳаи кишоварзии Тоҷикистон монеа эҷод мекунанд, муайян гардиданд. Ба сабабҳои асосии низомнок, ки фаъолияти сармоягузориро маҳдуд меунанд, бесуботии рушди иқтисодӣ, оқибатҳои бухрони молиявии ҷаҳон, таваррум, сатҳи пасти сохтори органикии сармояи соҳа дохил мешаванд.

Таҳлили ҷадвали 2 маълумоти омории кишоварзии Тоҷикистон вобастагии зичи суръати рушди истеҳсоли маҷмӯи маҳсулот бо ҳаҷми сармоягузориро нишон медиҳад. Масалан, соли 2021 маҷмӯи маҳсулот ба 2,2%, сармоягузорӣ ба 8% зиёд шуд. Аз ин хулоса метавон кард, ки бе афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ соҳаи кишоварзиро аз бухрон раҳо кардан мумкин нест.

Бо ақидаи муаллифон чунин қайд кардан бамаврид аст, ки дар солҳои охир фуруши махсулоти хочагии кишлоқ дигаргуниҳои калони структуравӣ ба амал омадаанд вобастагии зичи суръати рушди истеҳсоли маҷмӯи маҳсулот бо ҳаҷми сармоягузориро нишон медиҳад. Масалан, соли 2021 маҷмӯи маҳсулот ба 2,2%, сармоягузорӣ ба 8% зиёд шуд. Аз ин хулоса метавон кард, ки бе афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ соҳаи кишоварзиро аз бухрон раҳо кардан мумкин нест.

Адабиёт

1. Мадаминов А.А и др. Микрофинансирование сельских товаропроизводителей основа устойчивого развития аграрного сектора А.А Мадаминов // Кишоварз, ТАУ, 2004, № 4. 71 -с.

2. СМР – 2030. Изд. Душанбе – 2016.- 88 с.

3. Барномаи қарзгирии давлатии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2021.-36 -с.

4. Кандиёрова Д.О.- Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология практика: монография //Д,О Кандиёрова – Душанбе, 2006- 179- с.

5. Қудартова Ф.Р. Сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон: смараноки, самтҳо ва дурнамои он. Монография // Кудартова Ф.Р. Душанбе. Инфон - 2021, – С- 160

6. Қудартова Ф.Р. Кошонова М.Р Дурнамои рушди раванди сармоягузорӣ дар Чумхурии Тоҷикистон. Пайеми молия ва иқтисод // Қудартова Ф.Р. Кошонова М.Р- Душанбе, 2022, -338 –С

7. Пиризода Дж. С. Совершенствование размещения сельско-хозяйственного производства в новых условиях хозяйствования Дж. С. Пиризода // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. Душанбе, 2002.- №5-6. –137- с.

КРЕДИТ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Рахимова Азима Валиевна *– ст. преподаватель кафедры банковское дело Таджикского государственного финансово экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимов 64/14. E-mail: R_Azima_81_81.@mail.ru. Тел: (+992)918750767*

В данной статье автор проводит исследование одной из ключевых проблем, без которой невозможно представить новое общество, которое в современных условиях активно способствует возобновлению ряда вопросов в сфере развития форм кредитования. Автор также уделяет приоритетное внимание историческим аспектам развития форм кредитных отношений и исследует различные взгляды на этот вопрос. Автор также высказал свое мнение об этапах развития форм кредитных отношений

Ключевые слова. *Экономические отношения, нестабильность, денежный рынок, кредит, заемщики, процент, субъект, капитал, кредитные отношения, банковское дело, эволюция.*

CREDIT AS A FACTOR IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Rakhimova Azima Valievna - *Art. Lecturer of the Department of Banking, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. E-mail: R_Azima_81_81. @ Mail.ru. Tel: (+992) 918750767*

In this article, the author conducts a study of one of the key problems, without which it is impossible to imagine a new society, which in modern conditions actively contributes to the renewal of a number of issues in the field of development of forms of lending. The author also pays priority attention to the historical aspects of the development of forms of credit relations and explores different views on this issue. The author also expressed his opinion on the stages of development of forms of credit relations

Keywords. *Economic relations, instability, money market, credit, borrowers, interest, subject, capital, credit relations, banking, evolution.*

ҚАРЗ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДӢ

Раҳимова Азима Валиевна *– м.калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: R_Azima_81_81.@mail.ru. Тел: (+992)918750767*

Муаллиф дар ин мақола тадқиқоти яке аз муаммоҳои асосиеро, ки бе он ҷамъияти наверо тасаввур кардан мумкин нест, ки дар шароити ҳозира ба навсозии як қатор масъалаҳои соҳаи инкишофи шаклҳои қарздиҳӣ фаъолона мусоидат мекунад. Муаллиф ба ҷанбаҳои таърихии инкишофи шаклҳои муносибатҳои қарзӣ низ аҳамияти аввалиндараҷа дода, доир ба ин масъала андешаҳои гуногунро таҳқиқ кардааст. Муаллиф инчунин оид ба марҳалаҳои инкишофи шаклҳои муносибатҳои қарзи фикри худро баён кардааст

Калидвожаҳо: *Муносибатҳои иқтисодӣ, ноустуворӣ, бозори пул, қарз, қарзгирандагон, фоизҳо, субъектҳо, сармоя, муносибатҳои қарзӣ, фаъолияти бонкӣ, эволютсия.*

Одной из важнейших категорий экономической науки является кредит. Это обусловлено, в первую очередь, тем, что кредит играет огромную роль в хозяйственной жизни, являясь, по сути, стимулятором производственного процесса, двигателем торговли. При этом кредит выполняет и социальную функцию, обеспечивая удовлетворение потребностей населения в тех или иных благах в настоящий момент. Объективно кредит может и не оказывать воздействие на жизнь отдельного человека, однако в жизни общества при его поступательном развитии, роль кредита неоценима.

Термин «кредит» происходит от латинского слова «creditum» - ссуда, долг. В

настоящее время в научном сообществе еще не сформировалось единой трактовки данного понятия, в связи с чем, возникают определенные трудности при изучении этой категории. Некоторые ученые отождествляют кредит с движением ссудного капитала, а ссудный капитал представляют как денежный капитал. На наш взгляд, такое понимание кредита не полное и не охватывает всю сложность этого явления. [2, с.57-62]

Для раскрытия сущности кредита, необходимо обратиться к истокам экономической мысли и дальнейшему ее развитию.

Зарождение кредитных операций можно напрямую связать с обменом экономическими благами между субъектами, то есть их развитие началось еще до появления примитивных форм денежных отношений. В дошедших до нас источниках античных мыслителей, на ранних стадиях научного анализа, основная масса экономических явлений остается лежать нетронутой на территории здравого смысла, и лишь небольшие фрагменты этой массы возбуждают научное любопытство, и превращаются в объекты исследования.

В античной философии мы встречаем поверхностные размышления лишь о природе процента на капитал и его влиянии на жизнь общества, как и об экономике в целом. Например, Аристотель осуждал процент, который во всех случаях считал «ростовщическим», на том основании, что не существует оправдания росту денег при переходе из рук в руки. Последователи его учения - ранние схоласты - Александр из Гэльса, Альберт Великий, Фома Аквинский, - также осуждали процент как противоречащий коммутативной справедливости, не внося ничего нового в идеи Аристотеля. О причинах выплаты процента стали задумываться значительно позже, лишь во времена позднего средневековья.

Необходимо отметить, что греко-римская философия и философия средневековья мало акцентировалась на экономических проблемах. Она скорее носила характер эмпирического учения о вещах и явлениях, а в дальнейшем стала более теологизированной, вскользь рассматривая экономические процессы. Какой-либо системы экономической знаний в то время не существовало, а рассматриваемые экономические проблемы позиционировались скорее с моральной стороны, чем научной.

Еще одной причиной малой изученности кредитных отношений в античный период и период средневековья является существовавшая в то время денежная система, в основе которой лежали полноценные деньги. Например, схоласты и их светские последователи, наблюдая договоры купли-продажи, предусматривающие оплату с рассрочкой, аналитически разделяли их на собственно продажу и предоставление денежного займа. В результате для схоластов ни ссуда в обычном смысле слова, ни предоставление или получение кредита в ходе торговой или любой другой сделки не были связаны с монетарной системой и ее работой. Конечно, данные операции предполагали использование денег, но лишь в том смысле, в каком они используются при простой покупке за деньги.

Кредитные операции любой формы и типа оказывают воздействие на работу денежной системы и экономики; еще более важно то, что они влияют на работу капиталистического механизма в такой степени, что становятся существенной его частью; без постижения их сути совершенно невозможно понять остальное. Такова была суть открытий экономистов 17 века, а экономисты 18 века пытались выработать соответствующие концепции. При этом неизгладимый отпечаток на исследования экономистов того время оставила бурно развивающаяся банковская система. Поэтому кредит, кредитные операции, влияние кредита на торговлю и промышленность

рассматривались через призму банковского кредитования.

Многие экономисты современности выделяют две основные концепции, возникшие на рубеже 17-18 веков: капиталотворческая и натуралистическая.

Основоположником капиталотворческой концепции является английский экономист Дж. Ло. Причина появления капитал творческой концепции связана, в первую очередь, с бурным развитием в то время банков и эмиссии ими кредитных обязательств. Дж. Ло отмечал, что наличие неиспользованных земель и рабочих рук есть следствие недостаточного количества денег. Вместе с тем, простейший способ увеличения их количества без расширения добычи золота он видел в выпуске кредитных денег. Дж. Ло отождествлял кредит с деньгами и богатством. По его мнению, кредит способен привести в движение все неиспользованные возможности страны, создавать богатство и капитал.

Банки он рассматривал не как посредников, а как создателей капитала. Ло принадлежит идея об организации эмиссионного банка. Но ввиду краха банковской системы, предложенной Ло, данная концепция не стала популярной в те годы.

Однако она была возрождена во второй половине 19 века английским экономистом Г. Маклеодом. Почвой для этого послужило интенсивное развитие кредитных операций банков на основе депозитной эмиссии. Яркими представителями этой теории являлись также И. Шумперт и А. Ган. И. Шумперт считал, что расширенное воспроизводство начинается с создания банками дополнительной покупательной силы, т. е. кредитования предприятий за счет депозитной эмиссии как единственного источника финансирования прироста производственных мощностей.

Причину образования капитала А. Ган также видел в кредитовании. По этому поводу он писал: «Образование капиталов не есть следствие сбережений, а кредита; кредит предшествует капиталообразованию», «Без кредитования не могут производиться другие капитальные блага, не может происходить капиталообразование в смысле образования средств производства».

Натуралистическую концепцию впервые обосновали видные английские экономисты А. Смит и Д. Рикардо. Этой концепции придерживались представители так называемой исторической школы Германии и Австрии, французские экономисты Ж. Сэй, Ф. Бастия и американский экономист Д. Мак-Куллох.

Основные постулаты экономистов натуралистической концепции заключались в следующем:

* объектом кредита являются натуральные, т. е. не денежные вещественные блага;
* кредит представляет собой движение натуральных общественных благ, и поэтому он есть лишь способ перераспределения существующих в данном обществе материальных ценностей;
* ссудный капитал тождественен действительному, следовательно, накопление ссудного капитала есть проявление накопление действительного капитала, а движение первого полностью совпадает с движением производительного капитала;
* поскольку кредит выполняет пассивную роль, то коммерческие банки являются лишь скромными посредниками.

Конечно, каждая концепция несла много положительных идей, но ни одна не была единственно достаточной и полной, всеобъемлюще описывающей состояние кредита и кредитной системы того времени.

В современной экономической науке нашей страны сложились два подхода к определению сущности кредита: перераспределительная и фондовая теории. В основе первого направления лежит представление о кредите как перераспределении временно

свободных денежных средств. По мнению В.С. Геращенко, Н.Г. Сычева, Б.Г. Болдырева, Б.В. Лаврова, содержание кредитных отношений состоит в аккумуляции денежных средств и передаче их кредитующим организациям, хозяйствующим субъектам или отдельным лицам во временное пользование с обязательным возвратом в установленный срок и внесением платы за пользование ресурсами. [3, с.7]

Сторонники второго направления характеризуют кредит как движение ссудного капитала. Эта концепция исходит из необходимости изучения сущности кредита на базе его простейших форм, например, обычной кредитной сделки. Согласно данной трактовке, между кредитором и заемщиком могут быть разнообразные субъекты воспроизводственного процесса и отношения между ними будут кредитными, если они по своим свойствам характерны для кредита в целом.

Указанные теории имеют существенные различия, из которых наиболее важные представлены в табл. 1.

Таблица 1 - Сравнительная характеристика перераспределительной и фондовой теории

Критерии оценки	Перераспределительная теория	Фондовая теория
Функции Кредита	Перераспределительная функция кредита является единственно важной, так как именно перераспределение благ показывает сущность кредита.	Помимо перераспределительной функции, кредит выполняет и другие: воспроизводственную, стимулирующую, эмиссионную и др.
Границы кредита	Сторонники этой концепции рассматривают кредитные отношения как отношения банка с другими участниками общественного производства.	Кредитные отношения могут возникать между различными субъектами хозяйственной деятельности, если они по своей сути являются кредитными.
Объект кредита	Объектом передачи являются временно свободные денежные средства, оседающие на счетах в банках, у населения, а также находящиеся в обращение	передачи во временное пользование является ссуженная стоимость, которая может иметь и отличные от денежной формы
Основные стадии кредита	Наиболее важной стадией кредита является аккумуляция денежных средств	Исходной стадией движения ссуженной стоимости является размещение

Как видно из данных табл. 1, существующие подходы в некоторой степени противоречат друг другу, что, как мы уже отмечали, порождает определенные трудности

при изучении категории «кредит».

В первую очередь, это предопределяет множество подходов к пониманию сущности кредита, на основании которых разрабатываются разнообразные классификации, системы, понятия, связанные с кредитом, что приводит к различным толкованиям в научном сообществе равнозначных явлений.

На наш взгляд, кредит представляет собой систему экономических отношений, объединяющую субъектов кредита по поводу разновременного предоставления и возврата объекта кредита.

Список использованной литературы

1. Астапович, А. Банковская система и проблемы кредитования экономики / А. Астапович // Мировая экономика и международные отношения. - 2003. - № 10.
2. Банковское дело / Под ред. О.И. Лаврушина. - М: Финансы и статистика, 2018.-57-62 с.
3. Куручбекова А. Б. Развитие кредитных отношений в условиях трансформации экономики. Дисс. Стр. 7.
4. Бартенев, С. А. История экономических учений / С. А. Бартенев.- М: Юрист, 2001.-456 с.
5. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе «Эр-граф» 2018. Саҳ 485
6. Электронный ресурс. Wikipedia. wikipedia - кредит. [В Интернете] 2012 г. [Цитировано: 16 Ноябрь 2013 г.] http://ru.wikipedia.org/wiki (дата обращения 16.04.2020)
7. Электронный ресурс. Time.by/uspeshnyy-biznes/vsyo-o-kreditah-istoriya-vozniknoveniya-kredita (дата обращения 25.01.2019)

БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАНЗИМИ МАКРОИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

ДОСИЕВ М. Н. - *номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, Душанбе, маҳ. С.Носир, 33. тел: (+992) 918 11 96 48. E.mail; dostiev68@mail.ru.*

Дар мақола буҷети давлатӣ ҳамчун омили танзими макроиқтисодӣ дар шароити муосир баррасӣ карда шудааст. Таъкид шудааст, ки буҷети давлатӣ звенои асосии системаи молиявии мамлакат буда, муносибатҳои иқтисодиро оиди ташаккул, тақсим ва истифодаи фонди пулии марказонидашуда инъикос менамояд. Давлат бо ёрии буҷети давлатӣ имкон дорад захираҳои молиявиро ба самтҳои муҳим ва ҳалкунандаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ равона кунад. Маҳз тавассути буҷети давлатӣ азнавтақсимкунии даромади миллӣ байни соҳаҳо, минтақаҳо ва бахшҳои фаъолияти ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: *буҷети давлатӣ, даромади миллӣ, фонди пулии марказонидашуда, иқтисоди миллӣ, маблағҳои пулӣ, механизми молиявӣ, низоми молиявӣ.*

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ КАК ФАКТОР МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье рассматривается государственный бюджет как фактор макроэкономического регулирования в современных условиях. Подчеркнуто, что государственный бюджет является основной единицей финансовой системы страны и

отражает экономические отношения по формированию, распределению и использованию централизованного денежного фонда. С помощью государственного бюджета государство имеет возможность направлять финансовые ресурсы на важные и решающие направления социально-экономического развития. Именно через государственный бюджет осуществляется перераспределение национального дохода между отраслями, регионами и отраслями общественной деятельности.

Ключевые слова: *государственный бюджет, национальный доход, централизованный денежный фонд, национальная экономика, денежные фонды, финансовый механизм, финансовая система.*

STATE BUDGET AS A FACTOR OF MACROECONOMIC REGULATION IN MODERN CONDITIONS

The article examines the state budget as a factor of macroeconomic regulation in modern conditions. It is emphasized that the state budget is the main unit of the country's financial system and reflects economic relations regarding the formation, distribution and use of a centralized monetary fund. With the help of the state budget, the state has the opportunity to direct financial resources to important and decisive areas of socio-economic development. It is through the state budget that the redistribution of national income between industries, regions and sectors of public activity is carried out.

Key words: *state budget, national income, centralized monetary fund, national economy, monetary funds, financial mechanism, financial system.*

Дар ташаккул ва рушди сохти иқтисодии ҳамаи давлатҳо нақши ҳалкунандаро танзими давлатӣ, ки дар доираи сиёсати иқтисодиии интихобнамудаи давлат амалӣ карда мешавад, мебозад. Яке аз механизмҳои хело муҳим, ки ба давлат имкон медиҳад танзими иқтисодӣ ва иҷтимоии рушди ҷомеаро амалӣ намояд, механизми молиявӣ мебошад, ки он низоми молиявии ҷомеа буда, звенои асосии он буҷети давлатӣ ба шумор меравад. Маҳз тавассути низоми молиявӣ давлат фондҳои пулии марказонидашударо ташаккул дода, ба ҷараёни ташаккули фондҳои пулии ғайримарказонидашуда мусоидат менамояд ва имконияти иҷрои вазифаҳои ба уҳдаи мақомоти давлатӣ вогузоршударо таъмин мекунад.

Буҷети давлатӣ механизмест, ки ба давлат имкон медиҳад сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодии худро дар амал татбиқ намояд. Ҳаракати фаъолонаи мамлакатҳо бо роҳи иқтисоди бозорӣ, рушди инноватсионии иқтисодиёти миллӣ аз бисёр ҷиҳат бо шарофати фаъолияти самараноки системаи буҷетии мамлакат амалӣ мегардад [4].

Буҷети давлатӣ звенои асосии системаи молиявии мамлакат буда, муносибатҳои иқтисодиро оиди ташаккул, тақсим ва истифодаи фонди пулии марказонидашуда инъикос менамояд. Давлат бо ёрии буҷети давлатӣ имкон дорад захираҳои молиявиро ба самтҳои муҳим ва ҳалкунандаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ равона кунад. Маҳз тавассути буҷети давлатӣ азнавтақсимкунии даромади миллӣ байни соҳаҳо, минтақаҳо ва бахшҳои фаъолияти ҷамъиятӣ амалӣ карда мешавад.

Буҷет равшан нишон медиҳад, ки захираҳои молиявӣ аз субъектҳои хоҷагидории гуногун чӣ тавр ба ихтиёри давлат ворид мешавад, оё ҳаҷми захираҳои марказонидашудаи давлат ба андозаи талаботи он мувофиқат мекунад.

Буҷети давлатӣ ба рушд ва болоравии соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, тезонидани суръати прогрессии илмӣ-техникӣ, навсозӣ ва такмили манбаи моддӣ-техникии истеҳсоситаи ҷамъиятӣ таъсири воқеӣ мерасонад.

Буҷет аз калимаи англисии «budget» буда, маънои «киса» ё «халта»-ро дорад. Вақте палатаи намояндагони Англия дар асрҳои XVI-XVII субсидияро барои шоҳ

тасдиқ менамуд, он гоҳ пеш аз анҷоми ҷаласа канслери хазинадорӣ (вазири молия) портфелеро кушод, ки дар он қоғазе нигоҳ дошта мешуд ва дар он қоғаз лоиҳаи қонун дар бораи буҷети давлат сабт гардида буд. Ин ҳолатро кушодашавии буҷет номида, баъдтар номи он портфелро буҷет номиданд. Дар Англия аз охири асри XVII сар карда ҳуҷҷатеро, ки дар он нақшаи даромадҳо ва хароҷоти давлат сабт шуда буд ва аз ҷониби парламент тасдиқ карда мешуд, буҷет меномиданд [3].

Буҷет - нақшаи ташаккул ва истифодаи воситаҳои пулӣ барои таъмини татбиқи вазифаҳои давлат. Эътирофи буҷети давлатӣ ҳамчун нақшаи асосии молиявӣ нақши муҳими онро дар азнавтақсимкунии даромади миллӣ муайян менамояд.

Ба воситаи буҷети давлатӣ нисфи (баъзан бештар) даромади миллӣ аз нав тақсим карда мешавад.

Аз ин ҷост, ки буҷет ба давлат имкон медиҳад на фақат талаботи худро ба захираҳои молиявӣ таъмин кунад, балки ба ҳаёти ҷомеа таъсири фаъолона расонида, иҷрои барномаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатро таъмин намояд.

Буҷети давлатӣ қисми асосӣ ва марказии низоми давлатии молиявӣ буда, муносибатҳои пулиеро дар бар мегирад, ки дар ҷараёни он фонди буҷетӣ ташкил ва истифода мешавад.

Моҳияти иқтисодии буҷети давлатиро чунин шарҳ додан мумкин аст:

- аввалан, буҷети давлатӣ нақшаи асосии молиявии ташкил ва истифодаи воситаҳои пулии мақсаднок барои таъмини вазифаҳои мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ буда, дар шакли тавозуни даромадҳо ва хароҷот ташкил карда мешавад;

- дуюм, буҷети давлатӣ маҷмӯи муносибатҳои пулиест, ки хосияти объективӣ дошта, дар байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ бо шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ оиди азнавтақсимкунии даромади миллӣ (баъзан боигариҳои миллӣ низ) вобаста ба зарурати қонеъ гардонидани манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеаи мамлакат ва ё воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудии мувофиқ (вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо, ҷамоатҳо) ба вуҷуд меояд [4].

Аз таҳлили адабиёти иқтисодӣ бар меояд, ки буҷети давлатӣ ба ҷараёни ташаккули нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодӣ бевосита таъсир мерасонад (расми 1).

Расми 1. Таъсири буҷети давлатӣ ба ҷараёни ташаккули нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодӣ

Манбаъ: Ҳасанов А.Р., Содиқов Р.Ҳ. Буҷети давлатӣ (китоби дарсӣ). - Душанбе: «ЭР-граф», 2018. - 368 с. [7].

Мазмуни моддии буҷети давлатӣ ҳаҷми даромадҳо ва хароҷоти онро муайян менамояд ва он аз бисёр омилҳои объективӣ ва субъективӣ вобаста мебошад.

Дар байни омилҳои объективӣ ҷойи аввалро сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, иқтидори иқтисодии мамлакат, характери муносибатҳои истеҳсолӣ, хусусиятҳои иқтисодӣ, табиӣ, иҷтимоӣ ва ғайра ишғол менамоянд. Ба омилҳои субъективӣ сохти идоракунии давлат, сиёсати иқтисодии ҳукумат, сатҳи рушди илмҳои иқтисодӣ, аз ҷумла, молиявӣ ва ғайра мансубанд.

Дар моддаи 2-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки «буҷети давлатӣ - фонди асосии маблағҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷоти маблағҳои пулии мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва фондҳои мақсадноки буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад» [1].
Буҷети давлатӣ чунин таъриф додан мумкин аст (расми 2).

Расми 12.2. Таърифи буҷети давлатӣ

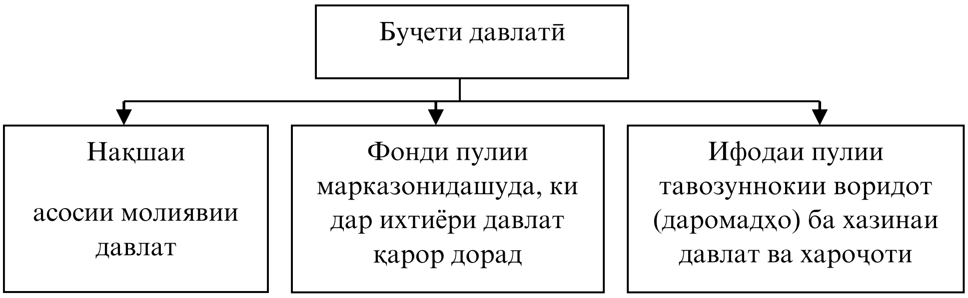

Манбаъ: Ханкевич П.И. Государственный бюджет: учебное пособие.

Под. ред. Ткачук М.И.. Мн.: Высш. шк. - 2019. - 240 с. [6].

Буҷет барои давлат, аз як тараф, асоси таъмини бевоситаи фаъолияти он буда, аз ҷониби дигар, воситаи муҳими молиявӣ барои татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба шумор меравад.

Мазмуни дохилии буҷети давлатӣ пурра дар вазифаҳои он ифода ёфтааст. Буҷети давлатӣ вазифаҳои зеринро иҷро менамояд:

- тақсимкунӣ (азнавтақсимкунии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ);
- танзимкунӣ ва ҳавасмандгардонӣ (танзимкунии давлатӣ ва ҳавасмандкунии рушди иқтисодиёт);
- иҷтимоӣ (таъмини иҷтимоии татбиқи сиёсати иҷтимоии давлат);
- назоратӣ (назорат ба ҷараёни ташаккул ва истифодаи фонди пулии марказонидашудаи давлат) [3].

Тавассути вазифаи тақсимкунии буҷет ҷараёни тақсимкунии маблағҳо ба соҳаҳои иистеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ, тақсимкунии байниминтақавӣ ва байнисоҳавии захираҳои молиявӣ амалӣ карда шуда, фондҳои таъиноти махсус ташкил карда мешавад ва воситаҳои пулӣ ба ихтиёри давлат гузашта, бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи умумидавлатӣ истифода бурда мешавад.

Тақсимкунии байниминтақавӣ ва байнисоҳавии даромади миллӣ мувофиқи талаботи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо, соҳаҳои хоҷагии халқ амалӣ карда мешавад. Соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ дар ташкили даромади миллӣ иштирок намекунанд, вале истеъмолкунандаи фаъоли он ба шумор меравнд.

Аз буҷети давлатӣ маблағҳо барои пардохти музди меҳнат, таъмини техникӣ ва нигоҳдошти соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ (маориф, тандурустӣ, фарҳанг) ҷудо карда мешавад. Вазифаи тақсимкунии буҷети давлатӣ маънои онро дорад, ки давлат маблағҳои дар фонди марказонидашудаи давлатӣ ҷамъовардашударо аз нав тақсим менамояд, яъне он маблағҳоро барои рушди соҳаҳои истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, маблағгузорӣ ба соҳаҳои афзалиятнок, бозсозии сохтории иқтисодиёт, тезонидани прогрессии илмӣ-техникӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ равона мекунад [5].

Моҳияти вазифаи танзимкунӣ ва ҳавасмандгардонии буҷети давлатӣ дар он ифода меёбад, ки буҷети давлатӣ ба воситаи хароҷот ва андозҳо ҳамчун воситаи муҳими танзимкунӣ ва ҳавасмандгардонии иқтисодиёт ва сармоягузорӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсвосита истифода мешавад.

Давлат ба воситаи буҷет соҳаҳои хоҷагии халқро дастгирӣ ва ҳимоя менамояд. Барои танзими иқтисодиёт давлат аз механизми андозбандӣ васеъ истифода мебарад.

Ба андешаи мо мазмуни вазифаи иҷтимоии буҷети давлатӣ дар он инъикос меёбад, ки ҳангоми тақсимкунии захираҳои молиявии давлат тавассути буҷет диққати аз ҳама бештар ба маблағгузории соҳаҳои иҷтимоӣ дода мешавад. Дар сиёсати иҷтимоии давлат, ки асосан аз ҳисоби буҷет маблағгузорӣ мешавад, афзалият ба дастгирии қишрҳои эҳтиёҷманд (нафақахурон, маъюбон, донишҷӯён, оилаҳои камбизоат), инчунин муассисаҳои тиббӣ, маориф, ҳимояи иҷтимоӣ, фарҳанг дода мешавад.

Назорати буҷетӣ се ҳадафи асосиро дар бар мегирад:

- сафарбаркунии маблағҳо ба фонди марказонидашудаи давлатӣ;
- риояи низоми сарфакорӣ ҳангоми хароҷоти маблағҳои буҷетӣ;
- баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ.

Ҳамин тавр, бояд зикр намуд, ки вазифаи назоратии буҷети давлатӣ дар ҷараёни ташаккул ва истифодаи маблағҳои буҷетӣ амалӣ карда шуда, имкон медиҳад муайян карда шавад, ки захираҳои молиявӣ (андозҳо ва ғайра) аз субъектҳои хоҷагидории гуногун чӣ тавр ба буҷет ворид мешаванд. Асоси вазифаи назоратии буҷети давлатиро ҳаракати захираҳои буҷетӣ, ки дар нишондиҳандаҳои мувофиқи даромад ва хароҷот инъикос меёбад, ташкил мекунад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №5, 2011.
2. Алимардонов У. Молия. - Душанбе, Ирфон. - 2014. - 358 с.
3. Акобиров Ҳ.А. Молия. - Душанбе, Сумани Қудрат. - 2011. - 284 с.
4. Гурӯҳбандии даромаду хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.06.2019. №40.
5. Каримова М.Т., Мӯминова Ф.М., Соҳибов Ш.К. Роҳнамои буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. - 2012. - 188 с.
6. Ханкевич П.И. Государственный бюджет: учебное пособие. Под. ред. Ткачук М.И.. Мн.: Высш. шк. - 2019. - 240 с.
7. Ҳасанов А.Р., Содиқов Р.Ҳ. Буҷети давлатӣ (китоби дарсӣ). - Душанбе: «ЭР-граф», 2018. - 368 с.

АУДИТИ ДОХИЛӢ: РОҲҲОИ ТАКМИЛИ ОН ДАР НИЗОМИ НАЗОРАТИ ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВӢ

***Абдулхайров Фахриддин Маҳмадшоевич** – ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.Суроға:734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе,к. Нахимов,64/4. (+992)93-535-30-05 **E-mail:** Fakhriddin0007@mail.ru*

***Саёраева Рухшона Шайховна** – ассистенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.Суроға:734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе,к. Нахимов,64/4. (+992)931-14-30-10*

***Аннотация:** Дар мақолаи мазкур оид ба нақши аудити дохилӣ дар низоми назорати корпоративӣ моҳият ва аҳамияти он, вазифаҳои он, муаммоҳо ва ҳалли онҳо самтҳои имконпазир таъкид карда мешаванд. Инчунин дар мақола хусусиятҳои низоми муосири назорати корпоративӣ, аудити дохилӣ ва масъулияти аудиторҳо дида баромада мешаванд.*

***Аннотация:** В данной статье освещены роль внутреннего аудита в системе корпоративного контроля, его сущность и значение, его задачи, проблемы и возможные пути решения. Также в статье рассматриваются особенности современной системы корпоративного контроля, внутреннего аудита и ответственности аудиторов.*

***Annotation:** This article highlights the role of internal audit in the system of corporate control, its essence and significance, its tasks, problems and possible solutions. The article also discusses the features of the modern system of corporate control, internal audit and auditors' responsibility.*

***Калидвожаҳо:** идоракунии корпоративӣ, низоми назорати корпоративӣ, аудити дохилӣ, аудит, аудитор, хадамоти назорати дохилӣ, тартиби назорат.*

Гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ зарурияти ба вуҷуд омадани сохторҳои нави иқтисодиро муайян намуд, ки дар байни онҳо ба тартиб даровардани муносибатҳои субъектҳои гуногуни хоҷагиҳои соҳибкорӣ ва омӯзиши аудиторӣ мақоми махсус дорад. Мақсади асосии он таъмини назорати воқеии ахборест, ки дар ҳисоботи молиявӣ ва андозситонӣ истифода мегардад [3]:

Дар шароити кунунии муносибатҳои иқтисодӣ хоҷагии ҷаҳонӣ дар пояи ҳамгирой руз ба руз такмил меёбад, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун узви иқтисоди ҷаҳонӣ оид ба соҳаи ҳисобдорӣ ва аудит диққати махсус дода шуда, стандартҳои байналмилалӣ қабул ва истифода шуда истодаанд.

Имрӯз сармоягузорон ва соҳибкорон барои назорати корхонаю ташкилотҳо муҳиманд, дар бораи ба вазъияти корҳо равшан ва холисона диққат диҳанд бояд маълумот дошта бошанд. Барои ин, идоракунии корпоративӣ, ки низоми назорати корпоративӣ, унсури он мебошад, муҳим аст ва бояд самаранок фаъолият кунад. Ин низом иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ дар раванди кор мебошад ва барои ноил шудан ба таносуби манфиатҳо зарур аст.

Тараққиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2021 дар стратегияи амал аз рӯи панҷ самти афзалиятноки байналмилалӣ нишон дода шудааст, ки аз ҷумла инҳоянд : инкишоф додани хамкории иктисодӣ, аз ҷумла таҷрибаи пешкадами байналхалқӣ ва тавассути густариши робитаҳо бо муассисаҳои молиявии хориҷӣ; идомаи татбиқи сиёсати ҳамаҷонибаи қарзи хориҷӣ; истифодаи самараноки сармоя ва қарзҳои ҷалбшудаи хориҷӣ; дар назди ниҳодҳои молиявии байналхалқӣ ва

ташкилотҳои аудиторӣ вазифа гузоштан оид ба роҳандозӣ намудани ҳамкориҳо, ки аз масъалаҳои таъхирнопазир карор ёфта истодааст.

Риояи қоидаҳои муқарраршудаи дохилии низоми назорати корпоративӣ барои тафтиш ва рафтори мувофиқи касбӣ ва ростқавлӣ зарур аст, ҷанбаҳои риояи ҳуҷҷатҳои меъёрии амалияи соҳибкорӣ, ки назоратро ба амал мебарорад ва дар назди идораҳо чавобгар аст, бояд аз аудиторони дохилиихтисос ва назоратчиён иборат бошад. Илова бар ин, санҷишҳои мустақил ҳангоми назорати корпоративӣ аудиторони берунирo ҷалб карда метавонанд, онҳо ба ташкилот ҳисобот медиҳанд, то ки гузаронидани таҳлили аудит ва умуман ҳисоботҳои молиявӣ ва ҳолати мувофиқи назоратро тасдиқ кунад.

Бо рушди муносибатҳои бозорӣ дар Тоҷикистон аудити дохилӣ ҳамчун шакли пешкадами назорати дохилии иқтисодиёт дар низоми идоракунии корпоративии субъектҳои амалиётӣ хеле муҳим аст.

Оид ба муҳтавои асосии назорати молиявӣ олими ватанӣ Тоҳирова Р.С. чунин иброз доштанд: "дар шароити муосир бозор таъмин намудани сифат ва самаранокии идоракунии иқтисодиёт, ҳифзи манфиатҳои молиявии ҳамаи субъектҳои идоракунии хоҷагидорӣ, умуман давлат ва ҳар як шаҳрванд, санҷиш, аз ҷониби субъектҳои муносибатҳои молиявӣ риоягардии қонунгузории молиявӣ, ошкоркунии манбаъҳои дохилӣ дар ҳама соҳаҳои истеҳсолот ва тақсимоти маҳсулоти ҷамъиятӣ мебошад" [5]:

Мақсади аудити дохилӣ дар низоми назорати корпоративӣ ба омӯзиш ва баҳои объективонаи ҳолати корҳо нигаронида шуда, аз низоми таҳлилии дар объект вуҷуддошта, аз амалисозӣ ва таъминоти бомуваффақияти иҷроиши нишондодҳои молиявию иқтисодии корхонаву муассиса, инчунин ошкоркунии омилҳои манфӣ иборат мебошад [6]:

Иктисодчӣ Е.Н. Макаренко аудити дохилии корхонаю ташкилотҳоро, ки барои ташкили хидмат заруранд аз омилҳои зерин иборат медонад [6]:

- чандзинагии низоми ташкилию идоракунии ташкилот;
- васеъ намудани миқёси фаъолияти корхона ва тағйир додани навъи он;
- талабот ба машварати коршиносон;
- зарурати ҷалби сармояи хориҷӣ;
- кори мудирони соҳибони ҷамъиятҳои саҳомӣ, талабот ба арзёбӣ ва ғайра.

Имрӯз ба рушди аудити дохилӣ ва такмили додани он дар саросари ҷаҳон ва дар кишвари мо диққати калон дода мешавад, зеро аудити дохилии корхонаро, ки имкониятҳои зиёд кардани самараи фаъолиятро муайян мекунад, асбоби мутамарказ номидан мумкин аст. Ба ибораи дигар, аудити дохилӣ хавфҳое, ки аз идоракунии корпоративӣ бармеоянд, таъмини самаранокии низоми назорати дохилӣ дар раванди идоракунӣ ва ба иҷрои вазифаи баҳодиҳии эътимоднокӣ шурӯъ карданро дар бар мегирад [2]:

Ҳисоботи аудити дохилӣ барои соҳибони субъектҳои хоҷагидор дар раванди иттилоот ва машварат аз ҷониби Шӯрои нозирон муҳим аст ва яке аз манбаъҳои иттилоот мебошад. Менеҷерон аудити дохилии субъектҳо бо низоми идоракунӣ ва он алоқаи зич доранд ва дар тартиб додани карорҳо хамкорӣ хоханд кард.

Дар ташкилот низоми назорати корпоративӣ амалҳои зеринро иҷро мекунад:

- ба дастҷамъонагии муайян ва мубодилаи иттилоот дар қабули қарор кӯмак мерасонад, хавфи сӯиистифода ё қаллобиро кам мекунад, бартарии аз ҳад зиёди тақсимкунӣ аз тамаркузро пешгирӣ мекунад;
- манфиатҳои марбут ба роҳбарон ва шахсони мансабдор ва ихтилофотро муайян мекунад ва дар ин бора ба хадамоти болоии идора хабар медиҳад;
- назорати самараноки фаъолияти ширкат ба роҳбариятро дар маҷмӯъ, таъмин менамояд ва дар бахшҳои муайяни муаммоҳо (масалан, пул назорати ҳаракати нақлиёт) тавсияҳои муфид тартиб медиҳад.

Барои баланд бардоштани самаранокии ташкилот дар низоми назорати корпоративӣ аудити дохилӣ, ки чораҳои мақсадноки назоратиро нишон медиҳад, муҳим аст. Хадамоти аудити дохилӣ барои иҷрои чунин фаъолиятҳо ташкил карда мешавад. Дар рафти иҷрои тадбирҳои аудити дохилӣ дар асоси маълумоти гирифташуда карорҳои самарабахши идоракунӣ қабул карда мешаванд. Агар аз нишондиҳандаҳои дар рафти чунин тадбирҳо баҳо додашуда, дуршавӣ мавҷудияти ошкор карда шавад, пас онҳоро сари вақт ислоҳ кардан мумкин аст.

Умуман, натиҷаҳои тафтиши дохилӣ ба корчаллон, ки ҷиҳатҳои қувваю заъфро дар низоми идоракунии ташкилот мушоҳида намояд имкон медиҳад. Барои ҳамин ҳам, дар корхонаҳои ҳозиразамон аҳамияти аудити дохилӣ дар низоми назорати корпоративӣ меафзояд. Аудити дохилӣ як ҷузъи низоми назорати корпоративии ширкат мебошад, ки вазифаҳои гузаронидани баҳодиҳии зеринро иҷро мекунад:

- назорат ва танзимкунии ҳуҷҷатҳои дохилии мақомоти ташкилот, арзёбии риояи талаботи қонун;
- арзёбии самаранокии самтҳои фаъолияте, ки ширкат анҷом медиҳад;
- арзёбии самаранокии фаъолияти ширкат ва умуман, шӯъбаҳо;
- арзёбии самаранокии низоми идоракунии хавфҳо;
- арзёбии мутобиқати низоми идоракунӣ ба принсипҳои идоракунии корпоративӣ;

Функсияҳои машваратии аудити дохилӣ дар раванди низоми идоракунии корпоративӣ

Расми 2.

Таҳияи муаллиф:

Чи тавре, ки аз алоқамандии мантиқии унсурҳои расми 1 бар меояд, саҳми аудити дохилӣ дар раванди идоракунии корпоративӣ дар корхонаҳо аз манфиат холӣ нест, чунки самаранокии фаъолияти шӯрои директорон, солимии фаъолияти корхона ва мавқеи саҳмдорон имконпазир мегардад.

Агар дар рафти аудити дохилӣ қаллобӣ, сӯиистифода ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ мавҷуд бошад, дар сурати ошкор шудани амалҳо тафтишот ташкил карда мешавад. Аудити дохилӣ имрӯз як фишанги муассири идоракунӣ дар ҳама гуна сатҳ аст, зеро он мақсадест, ки барои идоракунӣ дар ҳар як марҳалаи тараққиёт ва барои ба даст овардани натиҷаҳои мусбат аз руи вазифаҳо, хавфҳо ёрӣ мерасонад, самаранокии равандҳои идоракунӣ, назорат ва идоракунии корпоративӣ ба онҳо бо истифода аз равиши систематикӣ ва пайваста ба такмил ва арзёбӣ расиданро осон мекунад. Аммо, аудити дохилӣ як қисми низоми назорати корпоративӣ мебошад, бо вуҷуди мавқеи муҳимаш, вазъи он дар кишвар имрӯз паст аст ва ба мушкилот хос аст.

Дар навбати худ, хадамоти аудити дохилӣ аз ҷониби роҳбарони ширкатҳо муаммоҳои таъхирнопазир аст, ки зарурати ташкили он ба қадри кофӣ дарк карда нашудааст, ба назар гирифта мешавад. Баъзан, дар амал чунин мешавад, ки роҳбарияти корхона, низоми назорати дохилиро ташкил намуда, аудитори дохилӣ маҳсуб меёбад, ҳарчанд фаъолияти худро ҷорӣ хоҳад кард, пас аз як муддати муайян, ки ин хидматҳо лағв мешаванд, дар бораи гузариш қарор қабул мекунад, дар аксари мавридҳо ин ҳолат барои ин хидмат аст ва аз ҳисоби сарфаи масолеҳ ба амал меояд [4].

Ба даст овардани мустақилияти хадамоти аудити дохилӣ масъалаи хеле муҳим аст ва ба назар гирифта мешавад, ки мустақилият барои фаъолияти бомуваффақияти аудити дохилӣ омили муҳим ҳисобида мешавад. Роҳбарияти олии хадамоти аудити дохилӣ соҳибони ширкат, ки дар асоси низомномаи аз ҷониби онҳо тасдиқ кардашуда амал мекунад, маълумот медиҳад. Аммо дар шароити ҳозира баъзан ба роҳбарияти ин хадамот ҳодисаҳои фишороварии дигар роҳбарон мушоҳида карда мешаванд.

Аз натиҷаи омӯзиши маводи илмӣ баровардани хулосаҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад. Самтҳои асоси ва такмили низоми аудити дохилӣ ва низоми назорати корпоративӣ баланд бардоштани аҳамияти он инҳоянд:

1. Тағйир додани ҷанбаҳои дохилӣ ва берунии идоракунии тиҷорат дар ширкат аз ҳисоби дастгирии обзорҳои назорат дар вазъияти ба шароит мувофиқ, аз ҷумла фароҳам овардани шароит барои фаъолияти марказҳои масъулиятшиносӣ ва шӯъбаҳои ширкат дар масъалаҳои ташаккул ва такмили низоми аудити дохилӣ, ки ба воситаи ҳамоҳангсозӣ ба низоми аудити дохилӣ самаранок идора карда шаванд.

2. Шӯъбаи назорати дохилӣ бо дигар воҳидҳои ташкилот дараҷаи ҳамоҳангсозиро баланд бардоранд:

- асоси фаъолияти низоми назорати дохилии воҳиди назорати дохилӣ ҳуҷҷатҳои меъёрӣ (масалан, ҳангоми татбиқи расмиёти назорат низомнома дар бораи сохторҳои сохторӣ бо ваколатҳо ва ӯҳдадориҳо), иштирок дар таҳия ва ҳамоҳангсозии лоиҳаҳо мебошанд;
- ба ташаккул ва такмили низоми назорати дохилӣ комиссия дар ҳама сатҳҳои идоракунии ширкат оид ба масъалаҳо, иштирок дар гурӯҳҳои корӣ ва кумитаҳо дахл дорад;
- муносибати ягона ба ташаккул ва тағйир додани низоми назорати дохилӣ, масъалаҳои татбиқ, инчунин ташаккули низоми назорати дохилӣ, оид ба дигар масъалаҳое, ки ба соҳаи фаъолият дар корхона дахл доранд, таъминоти методии воҳидҳои сохторӣ ва марказҳои масъулият [7].

3. Дар раванди аудити дохилӣ ҳамаи шӯъбаҳо масъули якхелаанд, ва бояд тадбирҳо андешанд, то дар ширкат тартиби назоратро, ки бояд шахсони мансабдор ба ҷо оваранд, ҷорӣ намоянд.

4. Дар ҳолати кунунии низоми назорати дохилӣ, дар маҷмӯъ, дар ташкилот ва барои баҳодиҳии мунтазами самаранокӣ барои ба амал баровардани ин самт шӯъбаи аудити дохилӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- муқаррар кардани шароити мавҷудаи берунӣ ва дохилии кори низом ва арзёбии хатар ва идоракунии умумӣ тартиби назорат аз ҷониби шахсони масъул дар сатҳҳо ва сохторҳои ширкат тавассути арзёбии иҷрои пурра ва самаранокии низоми аудити дохилӣ;
- таҳияи тавсияҳо оид ба баланд бардоштани эътимоднокӣ ва самаранокӣ дар фаъолияти равандҳои бизнес ва воҳидҳои сохтории ширкат, низоми назорати дохилӣ дар асоси хатарҳои мавҷуда ва муайяншуда;
- назорати сифат ва эътимоднокии низоми аудити дохилӣ.

Ҳамин тариқ, аудити дохилӣ ҳангоми ба таври кофӣ ташкил кардашудан натанҳо раванди мураккабест, ки кори доимии кормандонро талаб мекунад, инчунин, дар баробари ин, барои зиёд кардани самараи фаъолият имкониятҳо дорад. Илова бар ин, як воситаи амалӣ барои муайянкунӣ мебошад, зеро, дар таркиби предмет аз рӯи

предмет мустақилона ва бо ёрии ягон усули самарабахш ташкил карда мешавад. Вай ба шумо имкон медиҳад, ки барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда ва расидан ба мақсадҳо маълумот дошта бошед. Пешниҳод оид ба такмили аудити дохилӣ дар низоми назорати дохилӣ ба амал баровардани самтҳо, ба дараҷаи баланди эътимоднокӣ ва самаранокӣ, кафолати баланд шудани обрую эътибор, инчунин риояи талаботи санадҳои меъёрии байналмилалӣ, баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ ва устувории молиявӣ, афзоиши рейтинги идоракунӣ, тамғаи молии ширкат ва обрӯи ширкатро таъмин мекунад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Вершинина Г.В. внутенний аудит: сущност, проблемы и пути их решения / Вершинина Г.В.// Актуальный вопросы экономических наук. 2014. № 9. С 149-152.
2. Иванов О.Б. Лаврова Т.В. Классификация нарушений и рисков в системы внутренного аудита и контрола хозяйствующего субъека// Экономическая теория, анализ, практика. 2011 №4 С. 65-91.
3. Комилов Ш.Ҷ., Комилов Т.Ш., Комилов А.Ш., Асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва фаъолияти экспертизаи муҳосибӣ-судӣ. Душанбе "Андалеб Р" 2015 саҳ 398.
4. Оймаҳмадов Г.Н. Молияи корпоративӣ. Китоби дарсӣ Душанбе 2022, 394 саҳ
5. Тоҳирова Р.С. Аудит Китоби дарсӣ. Душанбе 2018, 486 саҳ.
6. Хорошкова С.В. проблемы развития внутреннего аудита в России/ наука ва образование. 2016. №8 С. 32-35.
7. Шегурова В. П. Трунтаева Ю.В. Внутренний аудит в системе управления предприятием –молодой ученый 2015. № 5 С. 424-427.

ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВАЛЮТНОГО КУРСА

Шарипова Мухбира Мухторовна

кандидат экономических наук, кафедры кафедры Информационная технологии в экономике, Государственное образовательное учреждения «Худжандского Государственного университета имени академика Бободжона Гафурова»

В статье исследовалось эффективности используемых математических аппаратов и на этой основе повышения точности прогноза. Эффективность зависит от эконометрического аппарата, заложенного в этих программных средствах.

Ключевые слова: *валютно-кредитные отношения, теория, многофакторность, валютные курсы, методы, финансы*

Дар мақола самаранокии воситаҳои математикии истифодашуда ва дар ин асос баланд бардоштани дурустии пешгӯиҳо баррасӣ карда шуд. Самаранокӣ аз дастгоҳи эконометрикии дар ин абзорҳои нармафзор ҷойгиршуда вобаста аст.

Калимаҳои асосӣ*: муносибатҳои пулӣ, назария, омилҳои бисёр, қурби асъор, усулҳо, молия*

The article examined the effectiveness of the mathematical tools used and, on this basis, increasing the accuracy of the forecast. Efficiency depends on the econometric apparatus embedded in these software tools.

Keywords: *monetary relations, theory, multifactoriality, exchange rates, methods, finance*

На настоящий момент существует огромное количество работ, которые включают в себя как теоретические, так и эмпирические исследования, посвящённые моделированию валютного курса, на базе международных валютно–кредитных отношений.

Международные валютно-кредитные отношения - это совокупность общественных отношений, складывающихся при функционировании валюты в мировом хозяйстве и обслуживающих взаимный обмен результатами деятельности национальных хозяйств.

Состояние валютно-кредитных отношений зависит от развития экономики - национальной и мировой, политической обстановки, соотношения сил между странами. Включение мирового рынка в процесс кругооборота капиталов означает превращение части денежного капитала из национальных денег в иностранную валюту и наоборот. Это происходит при международных расчётных, валютных, кредитных и финансовых операциях. Функционирование денег в сфере международных экономических отношений, т. е. в обороте между государствами и иностранными подданными, делает их мировыми деньгами. Эволюция функциональных форм мировых денег повторяет с некоторым отставанием путь развития национальных денег - от золотых к кредитным деньгам. Деньги, обслуживающие международные экономические отношения, называются валютой.

Одной из наиболее популярных теорий международных финансов является теория паритета покупательной способности (ТППС). Одной из первых среди теорий валютных курсов была разработана теория паритета покупательной способности. Первые идеи, которые легли в основу этой теории, появились в XVI веке и начале XVII века в Англии, в работе Жерара де Малипса. Эта теория базируется на номиналистической и количественной теории денег. Основные положения ТППС состоят в утверждении, что валютный курс определяется относительной стоимостью денег двух стран, которая зависит от уровня цен, а последний - от количества денег в обращении. Она стала составным элементом монетаризма, сторонники которого подчёркивают роль изменений денежной массы в развитии экономики и инфляции, а также рыночного регулирования.

В теории международного эффекта Фишера (ТМЭФ) для объяснения движения валютного курса вместо разницы уровней инфляции рассматривается разница процентных ставок в двух странах. Теория принимает во внимание сравнительную доходность по вложениям капитала на денежных рынках различных стран. В соответствии с данной теорией рыночные механизмы должны привести к таким изменениям валютного курса, которые помогают достичь равновесного состояния. И ТППС, и ТМЭФ учитывают влияние на движение валютного курса только одного макроэкономического фактора. При этом не рассматриваются факторы субъективные, чьё влияние бывает даже более существенным, нежели влияние факторов объективных.

Теория фиксированных паритетов и курсов исходит из положения о неэффективности использования изменений валютного курса как средства регулирования платёжного баланса. Сторонники данной теории рекомендовали режим фиксированных паритетов, допуская их изменение лишь при фундаментальном неравновесии платёжного баланса. В настоящее время сторонники монетаризма отдают предпочтение свободно колеблющимся курсам.

Теория плавающих валютных курсов обосновывает преимущества режима плавающих валютных курсов над фиксированными:

1) автоматическое выравнивание платёжного баланса;

2) выбор методов национальной экономической политики без внешнего давления;

3) сдерживание валютной спекуляции;

4) стимулирование мировой торговли.

При этом признаётся, что на практике реакция платёжного баланса на изменение валютного курса оказывается медленной, а вмешательство государства в валютные отношения является необходимостью. Поэтому на современном этапе предпочтение отдано режиму регулируемых плавающих валютных курсов.

Нормативная теория валютного курса рассматривает валютный курс как дополнительный инструмент регулирования экономики, рекомендуя режим гибкого курса, контролируемого государством. Её авторы считают, что валютный курс должен основываться на паритетах и соглашениях, установленных международными органами, поскольку валютная политика одних стран может оказать негативное влияние на экономику других стран. На практике большинство идей данной теории не реализовано: не удалось добиться автоматического уравновешивания платёжных балансов, пресечь международное распространение инфляции.

Таким образом, фундаментальных теоретических разработок стабилизации экономики при помощи регулирования валютного курса в настоящее время не существует. Результаты осуществления рекомендаций теоретиков лишь частично соответствуют, а порой и противоречат их прогнозируемым целям.

Многофакторность валютного курса отражает его связь с другими экономическими категориями - стоимостью, ценой, деньгами, процентом, платёжным балансом и т.д. При этом происходит сложное переплетение и выдвижение в качестве определяющих то одних, то других факторов, среди которых можно выделить следующие: состояние платёжного баланса; темп инфляции; разница процентных ставок в разных странах; степень использования валюты в международных расчётах; спекулятивные операции с валютой; валютная политика.

Таким образом, формирование валютного курса - сложный и многофакторный процесс, обусловленный взаимосвязью национальной и мировой экономики и политики. В совокупности данные факторы отражают динамику места страны в мировой экономике, что и должно найти своё отражение при моделировании и прогнозировании валютного курса.

Принимая во внимание определяющую роль международной торговли для экономики, моделирование динамики курса национальной валюты становится актуальным вдвойне, так как платёжный и внешнеторговый балансы неразрывно связаны с валютным курсом, они принимаются во внимание при разработке бюджета государства и прогнозов развития экономики страны. От динамики курса национальной валюты зависят практически все основные макроэкономические индикаторы: уровень инфляции, размеры процентных ставок, экспорт, импорт, приток и отток капитала, динамика темпов роста валового внутреннего продукта (ВВП), изменение валютных резервов, денежная масса и другие показатели. Таким образом, стабильность курса национальной валюты является одним из основных показателей, на основе которого формируется уровень доверия к правительству страны и проводимой им экономической политики. Кроме того, в условиях значительной валютизации экономики, высокая волатильность номинального курса национальной валюты приводит к формированию спроса и предложения валюты со стороны населения, что, в итоге, сказывается на уровне потребления и сбережений, а, следовательно, на развитие экономики страны.

Реальный валютный курс – это соотношение цены корзины товаров в одной стране к цене корзины тех же товаров в другой стране, которые приведены в сопоставимый вид посредством номинального валютного курса. Устойчивость валютных курсов зависит от соблюдения двух важнейших условий:

1. сбалансированности платежей между государствами;
2. достаточности валютных резервов для поддержания обменного курса на рынке при нарушении платёжного равновесия.

В мировой практике существуют и основные модели организации обмена национальных валют на иностранные и установления валютных курсов между ними в условиях бумажно-кредитного денежного обращения.

Одной из главных задач участников валютного рынка является способность принимать правильные решения о покупке или продаже той или иной валюты на текущий момент. Для выполнения данной задачи необходимо уметь прогнозировать поведение будущих значений валютного курса. Для эффективного прогнозирования поведения валютного курса важно иметь представление о возможностях и принципах функционирования всех методов прогнозирования, которые, в свою очередь, могут быть разделены на интуитивные и формализованные.

Основной причиной является вероятностный характер прогноза, т.е. прогнозное значение будет отличаться от реального в одну или другую сторону. При этом для оценки точности прогноза применяют стандартное отклонение или дисперсию - данные статистические величины характеризуют величину разброса прогноза относительно реального значения.

В условиях неопределённости, возникающей из-за недостатка информации, сложности учёта влияния многих факторов, воздействующих на валютные курсы, а также неоднозначности развития ситуации на валютном рынке необходимо применять методы, в основе которых лежат опыт и интуиция экспертов. Именно поэтому методы экспертных оценок являются одними из наиболее часто используемых для прогнозирования динамики валютного курса. Специалисты по валютному рынку разрабатывают прогнозы валютного курса, основываясь на своём опыте, интуиции и имеющейся в их распоряжении экономической, политической и другого рода информации. Участники валютного рынка часто используют этот метод вместе с другими методами прогнозирования. Комбинация нескольких методов прогнозирования способствует повышению прогноза и росту прибыльности операций, совершаемых на валютном рынке.

Разработка прогнозов с использованием экспертных методов предполагает, что эксперт основывает своё мнение относительно будущей динамики валютного курса, исходя из анализа фундаментальных факторов, воздействующих на валютный курс в рамках определённого сценария. При этом необходимо отметить, что цепочка непосредственно связана с личностью эксперта. Так, например, два специалиста по валютному рынку могут прийти к различным выводам при использовании одной и той же информации. Именно поэтому, для уменьшения риска индивидуальных прогнозов необходимо прибегать к использованию методов, в основе которых лежит разработка прогнозов группой экспертов, которые могут обсуждать и согласовывать свои оценки. Среди данных методов, наиболее часто используемыми являются метод "Дельфи" и метод «Коллективной операции идей». Первый метод предполагает проведение экспертных опросов в несколько этапах и предусматривает сообщение экспертам результатов предыдущего этапа; при этом

необходимо отметить, что соблюдается анонимность мнений экспертов в ходе проведения всех этапов.

Результатом применения данного метода является групповой прогноз, отображающий мнение всех экспертов.

Сегодня разработано множество программных обеспечений, способствующих принятию решений при торгах, допускающих краткосрочный прогноз. Однако, их эффективность зависит от эконометрического аппарата, заложенного в этих программных средствах.

Целью данной работы и является исследование эффективности используемых математических аппаратов и на этой основе повышения точности прогноза.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алексеев А.Р. Экономическая статистика: учебник для вузов/под ред. Ю.Н. Иванова. - М.: ИНФРА-М, 2007, с. - 734.
2. Баркулас Джон, Кристофер Ф. Баум, Атрея Чакраборти, Прогноз процентных ставок по ближайшим соседям США//Международный банковский журнал и финансы, 2003г, с.119-135.
3. Бабешко Л.О. Основы эконометрического моделирования: учеб. пособие / Л. О. Бабешко. - Изд. 4-е. - М.: КомКнига, 2010. с. - 428.
4. Вейгенд А. и Гершенфельд Н., Прогнозирование временных рядов: прогнозирование будущего и понимание прошлого//изд. Эддисон-Уэсли, издательская компания, 1994г.
5. Котелкин В.И., Котелкин С.В., Обменные курсы и сравнительная инфляция: равновесные уровни и валютные «аномалии»//Москва, 2007г.
6. Просветов, Г.И. Математический анализ: задачи и решения//Учебное пособие, Г.И. Просветов. — М.: БИНОМ. ЛЗ, 2011г. с. — 208.

МЕХАНИЗМИ МОЛИЯВИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Пирова Меҳрангез Азизовна *– муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Назарова Муниса *- донишҷӯи курси з-юми ихтисоси 1-25010401-молия*

Саидова Ситора Уктамовна *– магистранти курси 2 – юми ихтисоси молия ва қарз ДДМИТ*

Дар мақола ба мушкилоти ташаккул ва рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити ташаккули иқтисоди инноватсионӣ ва рушди босуръати саноати кишвар таваҷҷуҳ зоҳир карда шуда, хусусиятҳои ташаккули соҳибкории инноватсионӣ дар заминаи арзёбии ҳолат ва тамоюлҳои рушди соҳаи инноватсионии иқтисоди миллӣ дақиқ ва зарурати эҷоди механизмҳои самарабахши таъмини фаъолияти инноватсионӣ, инчунин, ҳавасмандгардонии афзоиши иқтидори инноватсионии соҳаҳои иқтисоди миллӣ асоснок карда шудааст.

Зарурати таҳияи механизмҳои ҳамгироии илм ва истеҳсолот, ки ба такмил додани инноватсия, такмили низоми маблағгузории ташкили инноватсия нигаронида шудаанд, асоснок карда шуда, сохтори ташкилии рушди соҳибкории инноватсионӣ ва инфрасохтори инноватсионӣ дар саноат пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: *инноватсия, раванди инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, иқтидори рушди соҳибкории инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ.*

В статье концентрируется внимание на проблемах становления и развития инновационного предпринимательства в условиях формирования инновационной экономики и ускоренного развития промышленности страны. Уточнены особенности становления инновационного предпринимательства на основе оценки состояния и тенденций развития инновационной сферы национальной экономики, аргументирована необходимость создания эффективных механизмов, обеспечивающих инновационную активность, а также стимулирование повышения потенциала инновационного развития отраслей национальной экономики.

Обоснована необходимость развития механизмов интеграции науки и производства, направленная на активизацию инновационной деятельности, совершенствование системы финансирования организации инновационной деятельности, а также предложена организационная структура развития инновационного предпринимательства и инновационной инфраструктуры в промышленности.

Ключевые слова*: инновация, инновационный процесс, инновационная активность, потенциал развития инновационного предпринимательства, инновационная деятельность.*

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ муҳиммияти пешбурди фаъолияти инноватсионӣ ва татбиқи натиҷахои он дар истеҳсолот, аз ҷумла дар шакли соҳибкории инноватсионӣ судманд арзёбӣ мегардад, зеро ин самти афзалиятноки рушди устувор ба тамоюли ҷаҳонӣ пурра мусоидат мекунад.

Соҳибкориро метавон ҳамчун фаъолияти навоварона маънидод намуд, ки он ба ҷустуҷӯи роҳу равишҳои нави сармоягузорӣ, тавлиди маҳсулоти комилан нав,

такмили раванди тағйирёбии сифати молҳои мавҷуда, рушди афзалиятҳои худӣ, истифодаи самаранокии иҷрои амалиёти сифатан нави истеҳсол ва фурӯши маҳсулот барои ба даст овардани фоида равона гардидааст. Дар ин робита соҳибкорӣ бо ҷалби ҳатмии навовариҳо – ин истеҳсоли молу хадамоти нав дар бозор, тағйир додани самти тахассуси фаъолият ё ташкили нави фаъолияти инноватсионии корхона мебошад. [3].

Бинобар ақидаи Й. Шумпетер «Вазифаи соҳибкорон аз амалисозии ғояи ислоҳот ва инқилобии усулҳои раванди истеҳсолот иборат мебошад, ки барои ноил шудан ба кашфиёт ва бо назардошти маънои васеи мафҳуми он тариқи технологияҳои навтарини замонавӣ ба истеҳсоли молҳои нав ё такмили равандҳои истеҳсоли молҳои мавҷуда, вале бо усули навин тавассути истифодаи сарчашмаи нави ашёи хом ва ташкили соҳаи нави саноат равона гардидааст». Ҳамин тариқ, Й. Шумпетер ҳамон андешаро талқин мекард, ки навоварӣ ва навгониҳо аз хусусиятҳои ҷудонашавандаи соҳибкор маҳсуб меёбанд. [5].

Дар ин робита соҳибкории инноватсионӣ ин раванди махсуси навовариҳои ташкили фаъолияти нави хоҷагидорӣ аст, ки асоси онро ҷустуҷӯи доимӣ ва ғояву тадбирҳои навоварона ташкил менамояд.

Дар маҷмуъ, соҳибкории инноватсиониро ҳамчун раванди ташкилӣ - иқтисодӣ ҳисобидан мумкин аст, ки тавлид ва савдои молу хизматрасониҳои наву босифат ва технологияҳои пешқадами муосир бо роҳи амалан истифода намудани навовариҳо ва дар раванди хоҷагидории бозорӣ пешбинӣ менамояд.

Мубрамият ва моҳияти инноватсия дар иқтисодити муосир муайянсозии муносибатҳо маҷмӯиро оид ба таҳияи самтҳои асосӣ, шакл ва усулҳои ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории инноватсионӣ зурур мегарданд, ки метавонад дар консепсияи умумии такмили механизми молиявию ташкилии соҳибкории инноватсионӣ амалӣ карда шавад.

Фишангҳои асосии молиявӣ барои соҳибкории инноватсионӣ ин фоида, нарх,андоз,истеҳлок,қарз ва кафолат ба шумор мераванд. Ин фишангҳои молиявӣ бо хам вобаста буда, самаранокии рушди соҳибкории инноватсиониро муайян месозад.

Методҳои асосии молиявӣ усулҳои истифодаи як ё якчанд фишангҳои молиявиро барои соҳибкори инноватсионӣ дар худ ифода мекунанд, аз ҷумла: сармоягузорӣ , андозбандӣ, карздиҳӣ (бонкӣ, тиҷоратӣ, буҷетӣ), суғурта, иҷора, лизинг, маблағгузорӣ ва худмаблағгузорӣ.

Бар хилофи фишангҳои моливӣ , методҳои молиявӣ нисбатан мустақил мебошанд ва вобаста ба хусусиятҳои ширкатҳои инноватсионӣ, вазъи иқтисодӣ зарурияти муайянсозии маҷмӯи методҳои молиявиро ба миён меорад, ки бояд натиҷаҳои назаррасро таъмин намояд.

Дар маҷмуи чорабиниҳои ташкилии дастгирии рушди соҳибкории инноватсионӣ мавқеи муҳимро ташкили инфрасохтори иттилоотӣ бо мақсади таъмини ширкатҳои инноватсионӣ бо иттилооти зарурӣ, натиҷаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва дастовардҳои таҷрибавию конструкторӣ ишғол менамоянд,

Имрӯз дар ҷумҳурӣ равнақ додани соҳибкории инноватсионӣ масъалаи хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Аз нуқтаи назари муаллифон он роҳи аҳамияти стратегидошта маҳсуб мешавад. Соҳибкории инноватсионӣ бояд яке аз бахши муҳими иқтисодиёти кишвар гардад ва ба субъектҳои он зарур аст, ки амалан дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт фаъолият намоянд.

Дар ҷаҳони муосир омили асосии рушди устувори иқтисодиёт ин ноил гардидан ба сатҳи баланди зиндагии аҳолӣ бо роҳи ба иҷтимоиёт нигаронида шудани рушди инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. [2].

Дар шароити имрӯза фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон бо суръати пасту нокифоя тағйир ёфта истодааст [7]. Шумораи субъектҳои хоҷагидорие, ки имконият ва ҳуқуқи ташкили фаъолият карданро доранд ба талаботи замона ҷавобгӯ нест. Яъне омилҳои асосие, ки боиси рушди соҳибкории инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ мегарданд, ба монанди: талабот ба навоварӣ аз ҷониби истеъмолкунандагон, мавҷудияти иқтидори пешрафтаи илмӣ-техникӣ дар иқтисоди миллӣ, мавҷуд набудани ширкатҳои венчурӣ ва сармоягузорон, ки фаъолияти инноватсионии хатардор (таваккалӣ) - ро маблағгузорӣ мекунанд, вуҷуд надоранд.

Дар шароити муосир дар Тоҷикистон дастгирии давлатии истеҳсолкунандагони маҳсулоти инноватсионии ватанӣ умуман вуҷуд надорад. Ин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки аксарияти корхонаҳо технологияҳои тавлиди кишварҳои хориҷиро бештар дастрас менамоянд. Ҳол он ки ин гуна техникаю таҷҳизот имкон дорад, ки дар Тоҷикистон истеҳсол карда шавад. Нақши соҳибкории хурди инноватсионӣ дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзии ватанӣ, савдои чакана ва хӯроки умумӣ, хизматрасониҳои нақлиёти мусофирбар, алоқа, истироҳатӣ – табобатӣ, соҳаи сайёҳӣ ва ғайра хеле назаррас нест.

Ҳамзамон дар ҷумҳурӣ бо суръат инкишоф додани соҳибкории инноватсионӣ басо муҳим ва манфиатнок ба ҳисоб меравад. Амалӣ шудани ин тадбир саривақтӣ буда, ба сиёсати иқтисодии давлат оид ба таъмини рушди устувори иқтисодӣ, зимнан ҳамоҳанг мебошад. Таъмини ин раванди рушди суръатноки фаъолияти иқтисодиву иҷтимоии кишвар барои солҳои то 2030 зарур ва судманд мебошад.

Боис ба тазаккур аст, ки ҳар як мамлакат новобаста ба он, ки дар кадом сатҳи илмию технологӣ ва иҷтимоию иқтисодии рушд қарор дорад, бояд ба ташаккули низоми миллии инноватсионии худ, ки он ба принсипҳои умумии фаъолияти инноватсионӣ ва дар баробари ин, бо назардошти махсусиятҳои мамлакат (нерӯи илмию технологӣ, вазъи иқтисодиёт, захираҳои меҳнатӣ ва маҳсулоти хом, шароити табииву иқлимӣ ва ғайра) асос ёфтааст, кӯшиш намояд. Барои пурзӯр намудани фаъолияти инноватсионӣ, ки ҷузъи пайвасткунандаи илм ва истеҳсолот мебошад, бояд шароит фароҳам оварда шавад, то ҷузъи инноватсионӣ дар соҳаи иқтисодиёт ба таври доимӣ афзоиш ёфта, ба пешрафти мамлакат ва болоравии некӯаҳволии аҳолӣ таъсири бештар дошта бошад [6].

Дар ин асно барои ташаккули соҳибкории хурди инноватсионӣ дар Тоҷикистон бояд ба ҳалли масъалаҳои зерин таваҷҷӯҳи хос зоҳир гардад:

• ташаккули роҳҳои ҳамкорӣ байни иштирокунандагони ҷараёни инноватсионӣ, бо назардошти ташкили ҳамкорӣ миёни ташкилотҳои илмӣ ва муассисаҳои давлатии таҳсилотиолии касбӣ бо корхонаҳои саноатӣ бо мақсади ҷорӣ кардани технологияҳо дар истеҳсолот, савдои чакана ва хӯроки умум, баланд бардошатни дараҷаи тахассуснокии кормандон;

• гузарондани сиёсати амалкунандаи иқтисодӣ нисбати иштирокчиёни ҷараёни инноватсионӣ, ҷалби институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ баҳри рушди сармоягузории венчурӣ ба лоиҳаҳои илмӣ;

• ташкили марказҳои инноватсионӣ – технологӣ, бизнес – инкубаторҳо, технопаркҳо ва инкишоф додани минтақаҳое, ки инфрасохторҳои инноватсионӣ дар он ҷо ҷойгир шудаанд, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ машғул мебошанд, мусоидат оид ба таъсис ва рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ дар соҳаи илмӣ-техникӣ, ташкили биржаҳои моликияти зеҳнӣ ва хизматҳои илмӣ-техникӣ.

Бо назардошти ҳалли масъалаҳои дар боло зикргардида аз ҷумла:

• тезонидани ҷараёнҳои замонависозии заминаҳои техникиву технологии истеҳсолот, хӯроки умум, савдои чакана ва баланд бардошатни инкишофи онҳо;

• таъмини иқтисодиёти ҷумҳурӣ бо имконниятҳои рақобатпазир будани он ба муҳлати дарозмуддат аз ҳисоби дар таҷриба ҷори намудан ва дар бозор татбиқ намудани дастовардҳои илмӣ – техникӣ ва фаъолияти инноватсионӣ.

Ҷоиз ба қайд аст, ки дар раванди муайянсозии самтҳои афзалиятноки рушди бахши соҳибкории хурди инноватсионӣ инчунин бояд ба ҳалли масъалаҳои зерин диққат дода шава:

1. Омӯзиши дастовардҳои ҷаҳонӣ (таҷрибаи давлатҳои рушдкарда ва кишварҳои рӯ ба рушд қарор дошта) дар ин самт;

2. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳолӣ, истифодаи самараноки сарватҳои мавҷудаи иқтисодӣ, беҳдошти экологӣ;

3. Пайдо намудани сарчашмаҳои молиявӣ, ихтироотӣ ва татбиқи амалии натиҷаҳои онҳо;

4. Таҳлили вазъи муосири бозор (гӯзашта, имрӯза ва ояндаи он).

Бо ин мақсад, дар раванди татбиқи самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории инноватсионӣ мебояд ба рушди фаъолияти худи корхонаҳои инноватсионӣ, ки дар оянда теъдоди онҳо бояд ба маротиб афзоиш дода шаванд, диққати ҷиддӣ дода шуда ин фаъолиятбояд самтҳои зеринро дар бар гирад самтҳои зеринро дар бар мегирад:

• инкишоф додани иқтидори илмӣ – тадқиқотӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳо дар муассисаҳои илмӣ ва муассисаҳои олии касбӣ;

• истифодаи самараноки иқтидорҳои нави инноватсионӣ дар истеҳсолот;

• ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкории амалкунанда баҳри татбиқи натиҷаҳои навгониҳои илмӣ - татқиқотӣ;

• таъсиси инфрасохтори самарабахши таъминсозандаи шароит барои соҳибкории инноватсионӣ;

• ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва ватанӣ дар татбиқи амалии технологияҳои муосир;

• бартараф кардани монеаҳои мавҷуда дар роҳи фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ.

Бо назардошти таҳлили маъалаҳои алоқаманд ба рушди соҳибкории инноватсионӣ ҷанбаҳои зерин метавонанд боиси рушди иқтидорҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳо дар корхонаҳои хурди соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти кишвар гарданд (Самти аввал):

1. Инкишофи иқтидори инсонӣ дар баробари иқтидори илмӣ – тадқиқотӣ аз нигоҳи иқтисодӣ аз рӯйи таҷрибаи давлатҳои рушдкарда.

2. Рушди заминаи моддӣ – техникӣ ва инфрасохтори илмӣ - таҳқиқотӣ, ки имконияти таъмини сифати татқиқотҳоро дар сатҳи байналмилалӣ дорад.

3. Рушди ҳамкориҳои фаъолонаи субъектҳои соҳибкории инноватсионии хурд ва бузург.

Самти дуюм ё, ки ҷиҳати рушди истифодаи иқтидори субъектҳои соҳибкории хурди инноватсионӣ ва муайянсозии шароити зарурӣ барои истифодаи навовариҳо дар истеҳсолот (аз ҷумла дар саноат, савдо, хӯроки умумӣ).

Бояд ҳатман иҷро гарданд:

• таъмини афзоиши шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёна, ки ба ташкили фаъолияти инноватсионӣ равона карда мешаванд;

• такмили маҳорати касбии кормандон дар пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ, инчунин имконияти истифодаи иттилоот, технологияҳои пешқадами муосир ва тавлиди маҳсулоти нав;

• таҳким ва тақвияти баланд бардоштани маҳорати идоракунӣ нисбати менеҷменти моликияти зеҳнӣ (IP);

• ҳавасмандгардонии меҳнати кормандони субъектҳои соҳибкории хурди инноватсионӣ;

• инкишоф додани истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои инноватсионӣ;

• равнақу ривоҷ бахшидан ба корҳои илмӣ – таҳқиқотӣ, озмоишӣ ва конструктурӣ оид ба рушди мунтазами фаъолияти инноватсионии корхонаҳои хурд.

Самти сеюм, ин ташкили ҳавасмандгардонӣ барои рушди фаъолияти субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ мебошанд, ки дар ин ҷода, соҳибкории хурди нав барои рушди иқтидорҳои инноватсионӣ заминаи эътимоднок гузошта, дар навбати дигар рушди корхонаҳои ба тенологияҳои навтарин асосёфта таъмин гардида, рушди минбаъдаи он аз ҳисоби истифодаи дастовардҳои нави илму дониш, ғояҳои нав амалӣ мегардад.

Ҳамзамон навбати сеюм, рушди бемайлони соҳибкории инноватсионии хурд имкон медиҳад, ки саҳм дар рушди иқтисодӣ назаррас гардад.

Барои таъмини бо низоми амалишавии самтҳои зикршуда зарураст, ки вазифаҳои зерин воқеан иҷро гарданд:

• таҳияи нақша – чорабиниҳои асоснок оид ба тайёр кардани кормандони болаёқати касбӣ дар ҷодаи идоракунӣ ва бозоршиносии инноватсионӣ;

• ташаккули низоми намунавии таҳия ва татбиқи амалии лоиҳаҳои инноватсионӣ, гузарондани корҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ – лоиҳакашӣ бо ҷалби мутахассисони баландихтисос (олимон, муҳандисон, менеҷерон, технологҳо, соҳибкорони таҷрибадор);

• дастгирии муассисаҳои таълимию инноватсионӣ ва корхонаҳои махсус барои ташкил ва рушд бахшидан ба бизнес – инкубаторҳои донишҷӯӣ (бизнес – инкубаторҳои шакли донишгоҳӣ) дар робитаи қавӣ бо субъектҳои соҳибкории хурд дар таъсис ва рушди бизнес – инкубаторҳои соҳавӣ.

Дар робита бо ин гуфтаҳо, бо максад мувофиқ дониста мешавад, ки марказҳои тиҷоратикунонии ғояҳои инноватсионӣ ташкил дода шаванд ва онҳо бояд дар иҷрои корҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ – лоиҳакашӣ саҳми муносиби худро гузоранд.

Яке аз самтҳои дигари рушд, ин ташкили инфрасохтори самарабахш барои дастгирии татбиқи амалии навовариҳо- самтҳои дигар (чорум) ба ҳисоб рафта, он метавонад дар навбати худ барои рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд.

Дар ин асно, дар кишвар бояд, миқдори шабакаҳои инфрасохтори хоси инноватсионӣ дар кишвар, соҳаҳои иқтисодиёт ташкил карда шавад ва барои инкишофи онҳо шароити зарури муҳайё карда, дар он механизмҳои дастгирии истеҳсолӣ – технологӣ, таъминоти молиявӣ –иқтисодӣ, таъминоти иттилоотӣ, экспертизаи барномаҳо ва лоиҳаҳо, танзимнамой ва рушд бахшидан ба фаъолияти инноватсионӣ, баромадан ба бозори маҳсулоти илмӣ- инноватсионӣ ва сертификатсиякунонӣ мавқеи хосро пайдо намоянд.

Бояд қайд кард,ки унсурҳои асосии инфрасохтори инноватсионӣ дар Тоҷикистон бояд субъектҳои зеринро дар бар гиранд: технопаркҳо ва бизнес – инкубаторҳо, марказҳои илмии давлатӣ, муассисаҳои таълимии олии касбӣ, корхонаҳои пешқадами илмӣ- истеҳсолӣ, ширкатҳои инжинирингӣ, ки ба истеҳсолоти илмӣ – техникӣ, инноватсионӣ ва рушди онҳо дар бозор ҷавобгӯ мебошанд [4, С. 163-169].

Дар иртибот бо гуфтаҳо, инчунин бояд масъалаҳои зерин ҳалли худро ёбанд:

1. Таҳияи нақша – чорабиниҳои махсус, ки боиси инкишофи шабакаи инфрасохторӣ (гузаронидани семинарҳо, конференсияҳо, намоишгоҳҳо ва ғ.) мегарданд.

2. Мусоидат оид ба рушди ҳамкориҳои хориҷии инфрасохтори ташкилотҳои инноватсионӣ.

3. Пешниҳоди номгӯи талабот оид ба баҳодиҳии самаранокии корҳо ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар бахши соҳибкории инноватсионии хурд.

Метавон гуфт, ки ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи технологияҳои навтарин – ин мақсади асосии самти панҷум мебошад [1]. Он аз ҳисоби истифодаи имкониятҳои рақобатпазирии ҷумҳурӣ (иқтидори ҷиддии илмӣ, ки сабабгори истифодаи донишҳо бо мақсади рушди иқтисодиёт мегардад) ва самтгирӣ ба талаботу дархостҳои бозорҳои технологияҳои бузург амалӣ карда мешавад. Вобаста ба ин дар самти мазкур маҷмӯи масъалаҳои зерин ҳалли худро пайдо хоҳанд кард:

1. Дастгирии корҳои ташкилӣ дар инкишоф додану ҷалб гардонидани соҳаҳои технологияҳои инноватсионии ҷумҳурӣ, марказҳои илмии байналмилалӣ.

2. Дастгирии ташкилӣ дар таъсиси корхонаҳои муштарак ва кушодани филиали ширкатҳои хориҷӣ, ки дар соҳаи навовариҳо ё хизматрасониҳои инноватсионӣ фаъолият менамоянд.

3. Дастгирии давлатӣ ва ҷамъиятии субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ ҷорӣ намудани системаи стандартҳои сифати идоракунӣ дар корхонаҳои инноватсионии ҷумҳурӣ стандартҳои байналмилалии сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда.

Дар ин замина барои баланд бардоштани сатҳи маданияти фаъолияти инноватсионӣ тариқи истифодаи иқтидори ҳадди кифояи шумораи умумӣ ва ҳайати кадрҳои ҷумҳурӣ, имкониятҳои пешниҳоди ғояҳои нав, дар ҳаёт татбиқ намудани қарорҳои инноватсионӣ, инчунин аз ҳисоби касбӣ ҳал кардани вазифаҳои дар пеш гузошта ҳалли чунин вазифаҳо хеле муҳим ва ба мақсад мувофиқ арзёбӣ мегарданд:

- тайёр кардани кормандони болаёқат ва кордони соҳаи соҳибкории инноватсионӣ дар муассисаҳои давлатии таълимии олӣ ва миёнаи махсуси касбӣ.
- дар муассисаҳои таълимии олӣ ва миёнаи касбӣ, гузарондани таълими машваратчиёни баландихтисоси касбӣ барои инфрасохторҳои субъектҳои соҳибкории хурдии нноватсионӣ, инчунин ба роҳ мондани таҷрибаомӯзии онҳо дар корхонаҳое, ки маҳсулоти инноватсиониро истеҳсол мекунанд.

• дастгирӣ ва ҷалби донишҷӯён, мутахассисони ҷавони болаёқат ба фаъолияти эҷодӣ, ихтирокорӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар самти соҳибкорӣ.

• муттаҳид намудани ғояҳои инноватсионӣ дар миёни аҳолии кишвар ва баланд бардоштани ҷавобгарии иҷтимоӣ аз ҳисоби ҳисоботи иҷтимоӣ ва ҳавасмандгардонии маънавӣ.

Ҳамин тариқ, бо роҳи ташаккул ва рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ дар самтҳои татбиқи амалии дастовардҳои техника ва технологияҳои муосир, мудирият, аз ҷумла фаъолияти маркетинги дар бозор дар давраи дарозмуддат то давраи соли 2030 –ум мо метавонем, ки ба пешравиҳои сатҳи баланди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар кишвар ноил гардем.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Душанбе – 2016, с.67.
2. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 // аз 30 апрели соли 2011, № 227, с 9.
3. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 – 2020 // аз 30 апрели соли 2012, № 201, с. 6.
4. Кабиров Ш.О., Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.
5. Шумпетер И.А. Теория экономического развития [Электронный ресурс]. Экономическая онлайн библиотека. - 2014. – с.8.
6. Шаров А.В. Развитие малого и среднего инновационного предпринимательства – необходимое условие модернизации экономики России//Инновации. 2010. № 5. С. 22.
7. Комилов С. Д., Файзуллоев М. Формирование национальной инновационной системы Республики Таджикистан как условие обеспечения модернизации экономики страны // ПСЭ. 2011. №2. с. 4.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА ТЕЛЕВИЗИОННУЮ ИНДУСТРИЮ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сайдуллаев Умеджон Уктамович *– кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой многоканальных телекоммуникационных систем ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова»*

Изучены экономически эффективные методы управления услугами цифрового телевидения. В исследовании сформулированы экономически обоснованные маркетинговые механизмы, способствующие созданию новых видов конкурентоспособных услуг. Также изучены особенности маркетинговых исследований и контроля качества предоставляемых телевещательных услуг.

Ключевые слова: *цифровое телевизионное вещание, система управления, методы, инновационные технологии, услуги, конкуренция, качество, телекомпании*

Усулҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноки идоракунии хизматрасониҳои телевизиони рақамӣ омӯхта шудаанд. Дар тадқиқот механизмҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ асосноки маркетинги таҳия шудаанд, ки ба эҷоди намудҳои нави хизматрасониҳои рақобатпазир мусоидат мекунанд. Хусусиятҳои тадқиқоти маркетингӣ ва назорати сифати хизматрасониҳои телевизионӣ низ омӯхта шудаанд.

Калидвожаҳо: *пахши телевизиони рақамӣ, системаи идоракунӣ, усулҳо, технологияҳои инноватсионӣ, хизматрасонӣ, рақобат, сифат, ширкатҳои телевизионӣ*

The author has studied economically effective methods of management with the services or question. In his research he has formulated economically grounded marketing mechanisms promoting a creation of new types of competitive services. The author explored also the peculiarities of marketing researches of other scholars and the issues of monitoring concerned with the qualities of the rendered telecasting services.

Key words: *digital telecasting, systems of management, methods, innovational technologies, services, competition, quality, telecompanies.*

Телекоммуникационные технологии — это процессы создания современных аналоговых и цифровых систем в сетях связи, включая компьютерные сети и Интернет. Современные телекоммуникационные технологии основаны на использовании телекоммуникационных сетей и включают в себя: телефонные сети; радиосети; телевизионные каналы; компьютерные сети (Ethernet, Интернет) [1].

Интернет является наиболее распространённой формой телекоммуникационной технологии, обеспечивающей как проводное, так и беспроводное подключение к сети. Телекоммуникационные технологии, используемые в Интернете, сейчас находятся в процессе развития и быстрого роста, в нем строятся новые сети с разными типами.

В последние годы вопросы совершенствования и распространения в обществе средств массовой информации, а также информационно-телекоммуникационных сетей и систем связи успешно решаются отраслевыми научно-исследовательскими организациями и научно-производственными компаниями. В области фундаментальной науки, можно выделить новые перспективные инструменты:

• Создание запоминающих устройств большой ёмкости с использованием голографических процессов хранения данных;

• вопросы построения оптических суперкомпьютеров;

• строительство и ввод в эксплуатацию нейрокомпьютерных вычислительных устройств и систем;

• Создание миниатюрных элементов информационных средств на основе достижений молекулярной электроники и, в частности, открытие способности молекул ДНК «узнавать» друг друга и последовательно организовываться.

Результаты таких исследований уже получены на искусственно сконструированных биоинформационных и биокибернетических приборах. Их возможности по идентификации, хранению и преобразованию информации намного превосходят возможности современного информационного оборудования.

Поэтому характеристики этих устройств будут близки к информационным системам, существующим в природе. Использование новых устройств в качестве интеллектуальных элементов в управлении различными информационными и телекоммуникационными системами в биологии и медицине, в протезировании различных органов живых организмов коренным образом изменит наше сегодняшнее представление о возможностях информатики. Но для разработки таких «биокомпьютерных» систем необходимо понимать общие процессы работы естественных биологических информационных систем. Именно поэтому сегодня фундаментальные исследования в области биоинформатики и биокибернетики представляются стратегически важными и перспективными.

Современные телекоммуникационные технологии имеют очень хорошие перспективы, и их внедрение будет способствовать росту и развитию экономической среды, и увеличению потенциала телекоммуникаций. Спектр возможностей использования телекоммуникационных технологий расширяется день ото дня. Трудно сказать, какие услуги будут предложены в этой сфере завтра, чтобы сделать общение более доступным и упростить производственный процесс.

Новое тысячелетие по праву можно считать началом эпохи экстенсивной информатизации. Формируется глобальная информационная система, объединяющая национальные и международные сети вещания и телекоммуникаций в глобальную медиа среду. Существует тенденция интеграции различных информационных услуг на основе конвергенции и перехода от традиционных аналоговых технологий к более высоким цифровым и компьютерным аналогам.

Несмотря на финансовый кризис, акцизы на мобильную связь и рост платы за нумерацию ресурсов, сейчас телекоммуникационная отрасль перманентно развивается. Спрос на скорость передачи данных (интернет) и спрос на качество телевизионного сигнала стремительно растёт. Это связано с тем, что современные широкоформатные телевизоры с каждым днём становятся все доступнее, а аналоговый сигнал на больших экранах значительно уступает по качеству цифровому сигналу.

Интерактивные услуги и широкополосный доступ в Интернет, которые станут возможны после перехода на цифровое вещание, повысят его эффективность. В Республике Таджикистан наиболее успешными и эффективными являются инновации в развитии услуг цифрового телевидения, развитие инновационных систем регионального телевещания, разрабатываемых при активном участии государства и бизнеса [2].

Изучая теоретико-методологические основы развития цифрового телевидения, его место и роль в народном хозяйстве, можно сделать ряд выводов.

1. В настоящее время в мире, и в Республике Таджикистан в частности, произошла активная фаза перехода на цифровое вещание на эфирное и кабельное вещание [3]. В Республике Таджикистан модернизированы каналы телерадиовещания, внедрены каналы кабельного телевидения с цифровыми технологиями, что позволило улучшить качество изображения и звука и повысить рентабельность телевещателей. Интернет-провайдеры модернизируют свои сети для разработки новых услуг, таких как IPTV, призванных обеспечить синергию.

2. Современная сфера услуг характеризуется следующими чертами:

- интерактивность, объясняющая, что пользователь становится активным участником процесса производства и поставки на рынок;

- индивидуализация характеризуется тем, что, несмотря на разнообразие услуг, пользователь стремится получить единый набор услуг с учётом индивидуальных потребностей;

- Ограниченный период внедрения новых услуг на рынок с момента его зарождения до конца существования отражает высокую динамику экономического развития сетей на современном этапе.

3. Недостатком услуг цифрового ТВ в настоящее время является отсутствие механизма «обратной связи» с пользователями услуг, что затрудняет формирование пакета телепрограмм для индивидуальных потребителей. С этой целью необходимо проведение социальных и маркетинговых исследований для формирования оптимального потребительского предложения, направленного на изменение потребностей пользователей услуг.

Предоставление услуг цифрового телевидения в Республике Таджикистан было очень ограниченной задачей в рыночных условиях и использовалось как средство повышения доступности информации в развивающейся стране. Однако с опытом предоставления услуг цифрового телевидения в Республике Таджикистан в условиях перехода к цифровой экономике масштаб и назначение программы расширились, и в настоящее время она активно используется:

• средство поддержки вещателей;

• способ предоставления финансово-кредитных услуг малым компаниям, которые ещё не имеют доступа к традиционным источникам финансирования;

• Инструмент в помощь малым и средним вещателям.

Использование малых механизмов развития является одной из основных современных тенденций развития услуг цифрового телевидения в Республике Таджикистан в условиях перехода к цифровой экономике. В современных условиях управления рынком проблемы цифрового телевидения в Республике Таджикистан связаны со многими препятствиями: в первую очередь, с профессиональной компетентностью сотрудников, в том числе руководителей (недостаточный опыт работы в сфере бизнеса, в том числе специфики оказания телевещательных услуг, деловых отношений, исследования рынка и др.).

Исходя из этого, для успешной реализации потенциала сотрудников компании необходимо повышать уровень компетентности и профессионализма управленческой команды. Высокий профессионализм предпринимателей – залог успешного и процветающего бизнеса. Развитие компании в условиях перехода к цифровой экономике во многом зависит от богатства страны и её природного потенциала, роста культуры, развития ремёсел и ассортимента товаров и услуг, доступных в Таджикистане.

Таким образом, можно заключить, что одним из важных факторов создания благоприятной среды для развития компании в рыночных условиях является маркетинг. Предприниматель не может организовать свой бизнес, не зная рынка. Научно организованные маркетинговые исследования, использование их результатов положительно сказываются на деятельности компаний и их структур. Важно знать правовые основы деятельности и государственного регулирования деятельности телекомпаний в условиях перехода к цифровой экономике, процесс разработки планов, финансирование компании в условиях перехода к цифровой экономике и др. Трудовая этика компании не менее важна в рыночных условиях. Все это свидетельствует о необходимости создания в стране комплексной системы подготовки и переподготовки кадров для телевизионной отрасли.

Литература

1. Сайдуллаев У.У. Развитие современных телекоммуникационных сетей Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики / У.У. Сайдуллаев // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова серия: естественные и экономические науки.2020. №1. С.136-141.
2. Сайдуллаев У.У. Приоритетные направления инновационной модернизации телевещательных компаний в условиях рыночной экономики У.У. Сайдуллаев // Финансовая экономика. Москва. – 2023. - №3. - С. 55—59.
3. Шавлюга О.А. FOC-S-Методика оценки эффективности маркетинга предприятия / Шавлюга О.А. // Вестник полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. – 2018. №14. С. 54-59.

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВЫХ ИННОВАЦИЙ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Хасанова Нигора Джамоловна
доцент кафедры банковское дело ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова»

Назмидинов Джобир Камолидинович
Магистрант 2-го курса по специальности банковское дело

Аннотация. *Актуальность настоящего исследования обусловлена тем, что в последние годы развитие банковского сектора претерпевает качественные изменения и это определяет уровень развития конкуренции на рынке банковских продуктов и услуг. банковские инновации являются важным и стимулирующим направления дальнейшего функционирования коммерческих банков. В статье рассмотрен возникновения инноваций, особенности использования инновационных продуктов кредитными организациями, а также основные факторы, стимулирующие развития банковских инноваций на современном этапе развития коммерческих банков.*

Ключевые слова: *банковский сектор, банковские инновации, инновационная деятельность, инновационная активность, конкурентоспособность, коммерческие банки.*

Аннотатсия. *Аҳамияти тадқиқоти мазкур дар он аст, ки солҳои охир дар рушди бахши бонкӣ тағйироти сифатӣ ба амал омада, сатҳи рушди рақобатро дар бозори маҳсулот ва хизматрасониҳои бонкӣ муайян мекунад. Навовариҳои бонкӣ самти муҳим ва ҳавасмандкунандаи фаъолияти минбаъдаи бонкҳои тиҷоратӣ мебошад. Дар мақола пайдоиши инноватсияҳо, хусусиятҳои истифодаи маҳсулоти инноватсионӣ аз ҷониби*

ташкилотҳои қарзӣ, инчунин омилҳои асосии ҳавасмандгардонии рушди инноватсияҳои бонкӣ дар марҳилаи кунунии рушди бонкҳои тиҷоратӣ баррасӣ карда мешаванд.

Калидвожаҳо: *бахши бонкӣ, навовариҳои бонкӣ, фаъолияти инноватсионӣ, фаъолии инноватсионӣ, рақобатпазирӣ, бонки тиҷоратӣ.*

Abstract. *The relevance of this study is due to the fact that in recent years the development of the banking sector has undergone qualitative changes and this determines the level of development of competition in the market of banking products and services. banking innovations are an important and stimulating direction for the further functioning of commercial banks. The article examines the emergence of innovations, features of the use of innovative products by credit institutions, as well as the main factors stimulating the development of banking innovations at the present stage of development of commercial banks.*

Key words: *banking sector, banking innovations, innovative activity, innovative activity, competitiveness, commercial bank.*

В эпоху финансовой глобализации и внедрения финансовых инноваций, конкурентоспособность банковского сектора в Республике Таджикистан становится все более значимой для национальной экономики. Это требует активизации инновационной деятельности кредитных учреждений и создания стимулов для внедрения новых продуктов и услуг. Конкурентоспособность банковской системы является ключевым фактором для развития экономики Таджикистана. В условиях глобализации финансовых рынков, банки должны быть готовы к конкуренции не только на внутреннем, но и на международном уровне. Они должны предлагать инновационные продукты и услуги, которые отвечают потребностям клиентов и соответствуют современным требованиям.

Внедрение финансовых инноваций играет важную роль в этом процессе. Новые технологии и подходы позволяют банкам улучшить свою эффективность, увеличить скорость обработки операций и снизить издержки. Это удобно для клиентов и способствует привлечению новых пользователей. Однако, для успешного внедрения финансовых инноваций необходимы определенные условия и стимулы. Во-первых, банкам необходимо иметь доступ к современным технологиям и информационным системам. Во-вторых, необходимо создать благоприятную регуляторную среду, которая поддерживает развитие инноваций в банковском секторе. Наконец, важно обеспечить обучение и поддержку персонала, чтобы они могли эффективно использовать новые инструменты и технологии. Также следует отметить, что конкурентоспособность банковского сектора не ограничивается только внедрением финансовых инноваций. Важным фактором является их способность адаптироваться к изменяющимся условиям рынка и клиентским потребностям. Одним из наиболее важных аспектов финансовых инноваций является развитие электронных платежей. Электронные кошельки, мобильные платежи, интернет-банкинг – все это позволяет клиентам осуществлять операции с деньгами в удобное для них время и место. Банки, в свою очередь, могут предложить своим клиентам новые, более выгодные и удобные условия для проведения транзакций. Это в значительной мере повышает уровень сервиса, позволяет быстрее и эффективнее обрабатывать заявки на финансовые операции и создает дополнительные преимущества в глазах клиентов.

На сегодняшний день банковскую систему выделяют как главную структуру в рыночной экономике. Коммерческие банки предлагают своим клиентам огромное разнообразие банковских услуг. Проанализировав деятельность коммерческих банков, следует отметить, что для достижения конкурентных преимуществ необходимо следовать процессу внедрения инноваций при помощи новых достижений науки и различных технологий [3, с.58].

Для того чтобы оставаться успешными в конкурентной борьбе необходимо реализовывать следующие задачи:

1) повысить адаптивность и гибкость на рынке услуг;
2) автоматизировать банковские процессы;

3) перейти на новейшие компьютерные технологии самообслуживания (дистанционное обслуживание клиентов, использование Интернет – Банкинга, распространение виртуальных банковских и финансовых технологий);

4) разработать и внедрить банковские услуги на основе новых технологий;

5) внедрить инновации, предназначенные для изменения и управления квалификации работников.

Специфика особенностей финансовых инноваций как фактора повышения конкурентоспособности коммерческих банков в настоящее время основывается в разработке и постепенной реализации инновационной стратегии отечественного развития. [6, с.154].

Экономика Республики Таджикистан следует по пути становления институционального базиса конкурентной среды, при этом соответствуя мировым экономическим сообществам, а также развивает отечественное производство в различных сферах, в том числе и в банковском секторе.

Конкурентоспособность – субъект экономических взаимоотношений, включающий достоинства и преимущества, которые применяются для получения максимальной прибыли. Из этого определения образуется – конкурентоспособность банка. Она обозначает систему финансовых отношений кредитной организации с иными субъектами хозяйствования, которая нацелена на формирование, а затем развитие социально – экономических, технологических и инновационных преимуществ с целью увеличения доходов.

Работы экономистов, проводящие анализ, указывают на то, что конкурентоспособность, а также эффективность его деятельности на рынке услуг банка прямо зависит от внедрения инноваций, которые предоставляются в форме технологических процессов, а также банковских услуг и продуктов. Финансовые инновации в банковском секторе, которые создаются банками в виде банковских продуктов и технологий, являются банковскими инновациями.

В условиях конкуренции на рынке финансовых услуг банковские инновации обеспечивают финансовым институтам определенные конкурентные преимущества к внедряемым инновациям. Это способствует поддержанию процесса долгосрочных инновационных преобразования, как фактора постоянного развития коммерческих банков. В результате этих преобразований банки и клиенты имеют большую выгоду от сотрудничества.

Главная роль развития инноваций в ходе конкуренции на рынке, основываясь на мнении Р. Каплана, заключается в обеспечении доминирующего положения на рынке коммерческим банкам, которые практикуют инновационную деятельность [2, с.252].

Для того чтобы достичь успех в конкурентной борьбе необходимо для руководства банка, в первую очередь, выбрать определенную стратегию на основе конкурентных преимуществ. Следовательно, банкам нужно обязательно повышать свою конкурентоспособность на рынке при помощи внедрения инноваций.

Таким образом, коммерческий банк сможет достигнуть конкурентные преимущества путём постоянного введения различных новшеств. Взаимосвязь между клиентом и банковской организацией позволяет банку удерживать свои позиции на рынке в течении длительного периода времени.

Пикулев Е.И. высказывает своё мнение понимания термина конкурентоспособность банковских организаций. Он воспринимает его значение как «эффективная реализация возможностей банка, как реальных, так и потенциальных, по созданию конкурентоспособных продуктов и услуг, а также формирование имиджа устойчивого и надежного банка, который в полной мере сможет удовлетворять современные требования клиентов» [4, с.51].

Появление иностранных банков позволило реализовать стремительную передачу современных навыков управления, внедрение последних информационных систем, а также импорт различных технологий. Также иностранные банки

способствуют стимулированию развития национальных банков. Они предоставляют им финансовые возможности для внедрения инноваций.

Основываясь на зарубежный опыт по внедрению финансовых инноваций в банковский сектор, можно отметить, что осуществляется значительное изменение привычного всем типа банка. Здесь происходит внедрение многоканального обслуживания в совокупности с последними введёнными технологиями, расширение области проведения операций, совершаемые в зоне самообслуживания. При этом происходит снижение нагрузки на специалистов работников кассы, а также сокращается количество людей, задействованных в этих операциях [4].

Также за рубежом на сегодняшний день осуществляется трансформация обычной сети банковских филиалов в зоны дистанционного самообслуживания и происходит рост количества операций, не требующих посещения банка клиентом. В связи с этим большое количество филиалов переходят в специальные сервисные центры, где находятся банкоматы и отсутствуют банковские сотрудники.

Отечественные кредитные организации, основываясь на растущей конкуренции рынка банковских услуг, главной целью финансовых инноваций в банковском секторе видят привлечение новых и удержание уже имеющихся клиентов. Этого можно добиться расширением списка предоставляемых услуг, а также совершенствованием разлитых технологий [8, с.154].

В настоящее время имеется значительное усиление банковской конкуренции. Коммерческие банки совершенствуют продукты, внедряя на рынок более прогрессивные модели управления, и поэтому финансовые инновации служат главным орудием наиболее успешной конкуренции на банковском рынке. Банковский сектор на сегодняшний день оснащён различными финансовыми продуктами, что и подразумевает конкуренцию между кредитными организациями. На данных условиях значительное преимущество имеют те кредитные организации, которые способны качественно разработать, а затем и внедрить новые услуги и продукты, также найти альтернативный способ обслуживания клиентов, то есть осуществить инновационный технологический прогресс.

Следует отметить, что коммерческие банки проводят разнообразные акции, розыгрыши и лотереи. Также проводят разные фестивали уличного кино и многое другое. Для рекламы собственных новых продуктов коммерческие банки используют телевидение и радио, а в последнее время большое распространение стали получать билборды, развешанные по всему городу [9, с.112].

Главная черта использования финансовых инноваций в банковском секторе – мультипликация доходов после глубокого внедрения. Здесь следует отметить термин инновационный капитал, так как он представляет собой создание, а затем внедрение банковских инноваций с целью получения прибыли.

Инновационный капитал банка – общие ресурсы и средства, которые задействованы для проведения инновационной деятельности. К данной деятельности относят:

- инновационные продукты и услуги;
- инновационные банковские технологии;
- институциональные формы и новейшие организационные структуры в сфере банковской деятельности.

Инновационный капитал способствует расширению горизонтов новых технологий, а также повышению конкурентоспособности банковских услуг. Он должен использоваться без перерыва, то есть постоянно развивать и внедрять в банковские технологии различные продукты и услуги, ориентируясь на международные стандарты.

В Республике Таджикистан коммерческие банки имеют низкий уровень инновационной активности, поэтому происходит значительное усиление давления конкуренции. Для того чтобы это предотвратить необходимо совершенствовать инновационные механизмы корпоративного управления, при помощи формирования

инновационной среды, которая будет благоприятна для внедрения эффективных инноваций.

Корпоративное управление в банковской сфере включает в себя следующие функции:

1) формирование социальной значимости банка, а также доверительного отношения к нему;

2) укрепление конкурентных позиций на рынке услуг;

3) обеспечение работы разнообразных платежных систем.

Развитие системы корпоративного управления, а также значительный рост нововведений в банковском секторе являются факторами укрепления положения банков в конкурентной среде на международном и национальном финансовом рынке. Их значение рассматривают как наиболее важный фактор при разработке и внедрении новейших банковских услуг.

Таким образом, следует выделить основные инновационные ориентиры изменения банковского сектора в Республике Таджикистан:

1. Конкурентоспособность банковского сектора определяется инновационной активностью кредитных учреждений, а также наличием определенных стимулов к внедрению новейших услуг и продуктов.

2. В результате растущей конкуренции банки практически всегда внедряют новые услуги, которые представляют собой обратную реакцию на возрастающий спрос потребителей, а также значительно влияют на рост увеличения прибыли.

3. Основное условие конкурентоспособности банка – рост дохода во всех видах деятельности, а также повышение конкурентных преимуществ.

4. Инновационный капитал банка напрямую способствует значительному расширению сферы применения инновационных технологий, при помощи повышения уровня конкурентоспособности банковских услуг и продуктов.

5. Основная роль предназначена инновационному банковскому менеджменту, который относится к методам корпоративного управления инновационной деятельностью отечественного банка в сфере интеграции в мировой финансовый рынок, а также носит заимствующий характер инновационной деятельности в отношении зарубежного опыта.

В настоящее время основу финансовых инноваций в банковском секторе составляют информационные системы и микроэлектроника. Поэтому наиболее активное использование дистанционного обслуживания клиентов смогло позволить банкам занимать лидирующие позиции на арене финансовых услуг, а также существовать в условиях повышенной конкурентной борьбы [5, с.6].

Причины, которые сдерживают реализацию инновационного фактора повышения конкурентоспособности банковского сектора в Республике Таджикистан это:

1) не востребованность банковских инноваций (недостаточный уровень информационной обеспеченности клиентов банка приводит к значительному снижению интереса к использованию новейших разработок);

2) маленькая платежеспособность населения (зарождает неспособность оплачивать высокую цену за качественную продукцию);

3) небольшое число специалистов с высокой квалификацией (мало рабочих, которые способны работать в условиях инноваций);

4) отсутствие наиболее эффективной государственной инновационной политики.

Банки должны постоянно анализировать рынок, изучать потребности клиентов и разрабатывать новые продукты и услуги, чтобы оставаться конкурентоспособными. В заключение, конкурентоспособность банковского сектора Республики Таджикистан в эпоху финансовой глобализации и внедрения финансовых инноваций играет важную роль в развитии национальной экономики. Для достижения высокой конкурентоспособности необходимо активизировать инновационную деятельность

банков, обеспечить условия и стимулы для внедрения новых продуктов и услуг, а также адаптироваться к изменяющимся рыночным условиям и потребностям клиентов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Андреева, А.В. Роль финансовых инноваций в развитии рынка банковских услуг / А.В. Андреева // Банковские услуги. – 2014. – № 6. – С.31- 35.
2. Каплан, Р. Награда за блестящую реализацию стратегии. Связь стратегии и операционной деятельности – гарантия конкурентного преимущества: учебник / Р. Каплан. – М.: Олимп-Бизнес, 2014. – 368 с
3. Литвинова, А.В. Роль стимулирования инновационной деятельности в реализации стратегических приоритетов и направлений инновационного развития страны / А.В. Литвинова // Государственный советник. – 2014. – №1(5). – С. 56-64.
4. Пикулев, Е.И. Управление конкурентоспособностью банковских продуктов с помощью структурирования функции качества / Е.И. Пикулев // Вестник Нац. банка Республики Башкортостан. – 2014. – № 1. – 187 с.
5. Перекрёстова, Л.В. Эволюция платежных инструментов в мировой экономике / Л.В. Перекрестова // Экономика и предпринимательство. – 2013. – № 11 (40). – С. 2-19
6. Салтыкова, Е.А. Банковские инновации в России: тенденции и перспективы развития / Е.А. Салтыкова // Контентус. – 2016. – №5 . – С. 152– 183.
7. Смовженко, Т.С. Инновационные стратегии зарубежных банков / Т.С. Смовженко // Деньги и кредит. – 2015. – № 8. – С. 51-56.
8. Cooke, L. Introduction to innovation and technology transfer / L. Cooke, P. Mayers. – Boston.: Artech House, 2014. - 235 s.
9. David, H. Economics - second edition / H. David, N. Hyman. – Boston.: Irwin, 2015. - 135 s.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СФЕРЫ

Низомиддинов С.Ш. *– к.э.н., доцент кафедры программирование ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»*

Узакова Г.М. *– к.э.н., доцент кафедры экономической теории ГОУ «ХГУимени академика Б.Гафурова»*

Ибрагимова Д.И. *– к.э.н., доцент кафедры информационные технологии в экономике ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»*

Аннотатсия. *Дар мақола самтҳои афзалиятноки тадбиқи технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ ба соҳаи сармоягузорӣ ва кулли иқтисодиёт дида баромада шудааст. Аспектҳои назариявии тадбиқи сиёсати сармоягузорӣ дар шароити трансформатсияи рақамии иқтисодиёт дида баромада шуда, комдекси муносибатҳои оид ба сохтани асосҳои сиёсати сармоягузорӣ барои иқтисодиёти рақамӣ пешниҳод шудаанд.*

Вожаҳои калидӣ*. Сармоягузорӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, индекси тадбиқи технологияҳои рақамӣ, рақамигардонии иқтисодиёт.*

Аннотация. *В статье рассматриваются основные направление внедрение информационные и цифровые технологии в инвестиционную сферу и в целом экономики. Раскрыты теоретические аспекты реализации инвестиционной политики в условиях цифровой трансформации экономики, предложен комплексный подход к созданию основ инвестиционной политики для цифровой экономики.*

Ключевые слова. *Инвестиция, цифровая экономика, информационные технологии, индекс внедрения цифровых технологий, цифровизация экономики.*

Annotation*. The article discusses the main directions of introducing information and digital technologies into the investment sphere and the economy as a whole. Theoretical aspects of the implementation of investment policy in the context of digital transformation of the economy are revealed, and an integrated approach to creating the foundations of investment policy for the digital economy is proposed.*

Keywords. *Investments, digital economy, information technology, digital technology index, digitalization of the economy.*

Развитие информационных технологий одним из ключевых факторов, способствующих росту инвестиций в Таджикистане. В современном мире, где все бизнес-процессы и коммуникации проходят через сеть Интернет, использование цифровых технологий становится необходимостью для любой компании, которая хочет быть конкурентоспособной на мировом рынке.

Повсеместное внедрение цифровых технологий, в том числе «прорывных» технологий должно стать основой обеспечения устойчивого экономического развития и роста международной конкурентоспособности страны. Цифровизация экономики позволит -создать новую модель экономического роста, привлечь международные инвестиции, дать толчок трансформации существующих и развитию новых видов производства, усилить экспортную ориентацию и в то же время удовлетворить внутренний спрос путем импортозамещения.[26]

[26] Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан, от «30» декабря 2019 года, №642, с.1

Понятие цифровой экономики в широком смысле включает не только цифровой сектор и электронную коммерцию, но и цифровизацию государственного управления, ведения бизнеса и индустрии, а также общества в целом.

Задача перехода к электронному управлению (или, иначе, электронному правительству, информационному государству) ставится перед органами власти Республики Таджикистан уже более 18 лет. За это время был принят целый ряд концептуальных и программных документов, в числе которых необходимо отметить следующие:

- Концепция формирования электронного Правительства в Республике Таджикистан (2012-2020) утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 г. № 6431.
- Указ Президента Республики Таджикистан от 5 ноября 2003, № 1174 «О государственной стратегии информационно-коммуникационное технологии для развития Республики Таджикистан».
- Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан, от «30» декабря 2019 года, №642, с.1

Согласно Индексу внедрения цифровых технологий Всемирного банка, за 2016 год, Таджикистан занимает 141 место из 183 в мире и второе место в Центральной Азии по самым низким показателям.[27]

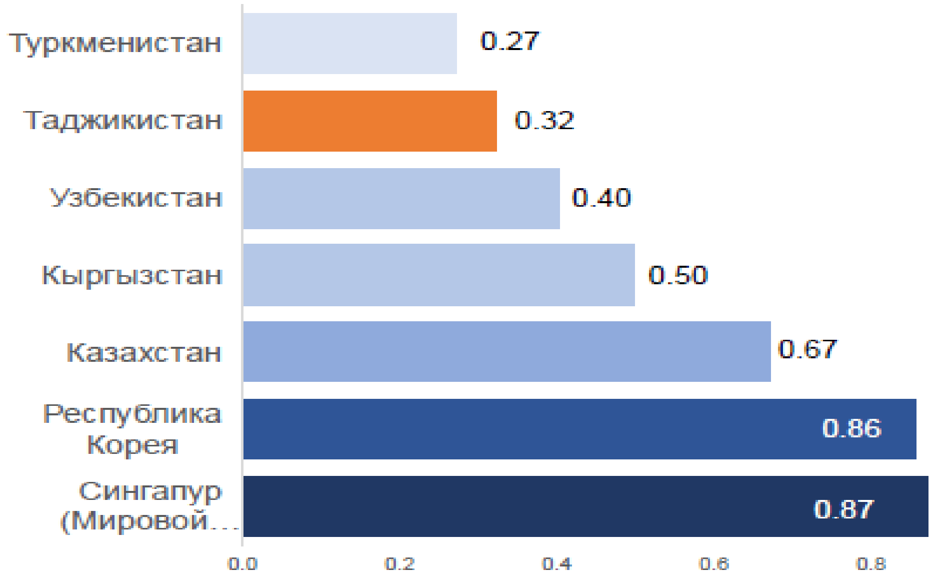

Рис. 1. Индекс внедрения цифровых технологий

Согласно индексу B2C электронной торговли Конференции ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД) за 2019 год Таджикистан занимает 129-е место из 152 стран по уровню развития электронной коммерции. В Центральной Азии Таджикистан имеет самый низкий балл и отстает от всех стран Центральной Азии.[28]

[27] Стратегический анализ цифровой экономики (DESA) в Таджикистан, Всемирный банк, 2016

[28] B2C E-COMMERCE INDEX 2019, ЮНКТАД

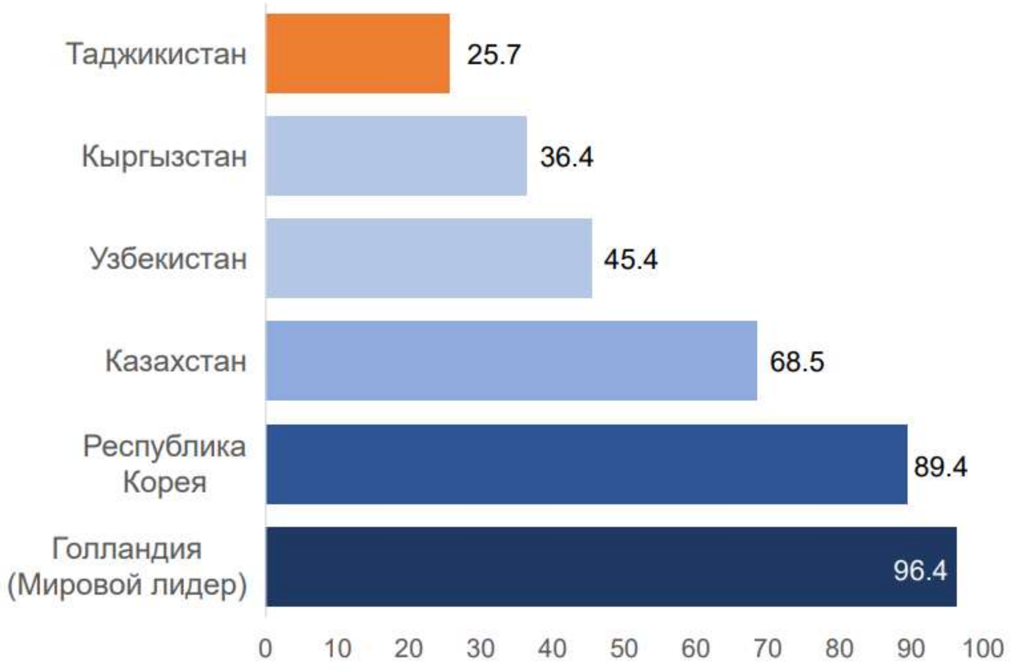

Несмотря на низкие показатели в мировом рейтинге последние годы наблюдается некоторое улучшение позиций. Так, согласно отчету Всемирного банка Ведение бизнеса 2020 года, Таджикистан улучшил свои позиции по этому показателю - 106-е место (106/190) со 126-го в 2018 году.[29]

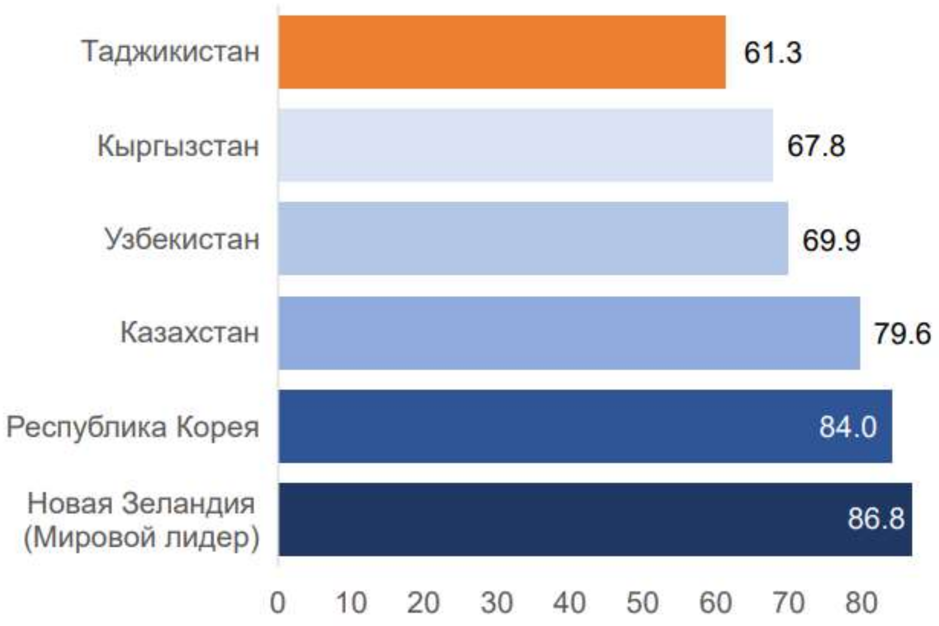

По показателю легкость открытия бизнеса согласно отчету Всемирного банка, Ведение бизнеса 2020 года, Таджикистан заметно улучшился и занимает 36-е место из 190. В Центральной Азии Таджикистан опережает Кыргызстан. Регистрация коммерческой организации занимает в среднем около 7 дней, что быстрее, чем в среднем по региону Европы и Центральной Азии (11,9 дня).

[29] ВЕДЕНИЕ БИЗНЕСА 2020, ВСЕМИРНЫЙ БАНК

Несмотря на то, что в настоящее время уровень развития цифровых технологий в стране остается низким, существует ряд предпосылок, способствующих их дальнейшему развитию:

1. Рост числа интернет-пользователей. Согласно отчету Международного союза электросвязи, в 2018 году количество пользователей интернета в Таджикистане составляло 17,3% от населения страны. Это говорит о том, что потенциальная аудитория для цифровых продуктов и услуг в стране значительна и продолжает расти.

2. Поддержка государственных органов. Правительство Таджикистана активно поддерживает развитие цифровых технологий и внедрение информационных систем в государственном управлении, что способствует повышению эффективности государственных служб и улучшению качества жизни населения.

3. Возможности для бизнеса. Область цифровых технологий предоставляет широкий спектр возможностей для развития бизнеса, включая создание и продвижение онлайн-магазинов, разработку мобильных приложений и т.д.

В современных условиях планирование в инвестиционной политики, которая осуществляется компетентными специалистами, не может обойтись без использования информационных технологий.

В целом, развитие информационных технологий в Таджикистане может привести к увеличению инвестиций в различные отрасли экономики. Это связано с тем, что современные технологии позволяют улучшить эффективность работы компаний и повысить качество продукции и услуг. Кроме того, IT-индустрия может стать новым источником доходов для Таджикистана, что также будет способствовать росту экономики страны.

Одним из ключевых направлений развития экономики является инвестиционная деятельность. Инвесторы, как внутренние, так и зарубежные, заинтересованы в вложении средств в различные отрасли национальной экономики. Однако, для активизации инвестиционного процесса необходимо использовать современные информационные технологии.

Информационные технологии в Таджикистане имеют большой потенциал. Они могут значительно ускорить и улучшить процесс привлечения инвестиций в страну.

Одним из примеров таких технологий является интернет-платформа для инвестирования. Она позволяет инвесторам быстро ознакомиться с информацией о проектах, которые нуждаются в финансировании, и выбрать те, которые соответствуют их интересам. Такая платформа может значительно ускорить процесс поиска инвесторов и привлечения средств.

Еще одним примером использования информационных технологий является создание базы данных о предприятиях, нуждающихся в инвестировании. Это позволит инвесторам быстро найти информацию о том, какие проекты будут наиболее выгодными и перспективными. Также в базе данных можно хранить информацию о том, какие проекты уже получили финансирование, и какие результаты они достигли.

Еще одним важным аспектом в использовании информационных технологий является использование онлайн-сервисов для проведения аукционов и тендеров. Это позволяет инвесторам быстро и эффективно получать доступ к информации о том, какие проекты нуждаются в финансировании, и какие условия предлагаются для вложения средств. Такие онлайн-сервисы также могут быть использованы для проведения конкурсов на лучшие инвестиционные проекты.

Информационные технологии имеют значительное влияние на инвестиционную сферу. Перечислим некоторые из них:

- Более быстрый и удобный доступ к информации: Инвесторы могут легко получать доступ к информации о компаниях, рынках и тенденциях с помощью интернета и мобильных приложений. Это позволяет им принимать более обоснованные решения о своих инвестициях.
- Автоматизация процессов: Использование информационных технологий позволяет автоматизировать многие процессы, такие как мониторинг рынков, анализ данных и управление портфелем. Это позволяет инвесторам сэкономить время и ресурсы, а также снизить риски.
- Расширенные возможности для инвестирования: Информационные технологии расширяют возможности для инвестирования, предоставляя доступ к новым рынкам и инструментам, таким как криптовалюты, пиринговые кредиты и другие альтернативные инвестиции.
- Новые формы инвестирования: Информационные технологии также способствуют развитию новых форм инвестирования, таких как краудфандинг, инвестиции в стартапы и др. Эти формы инвестирования предоставляют новые возможности для инвесторов, чтобы получить доступ к высокодоходным инвестиционным возможностям.

В Таджикистане уже есть некоторые успешные IT-компании, которые разрабатывают программное обеспечение, создают сайты, проводят маркетинговые исследования и т.д. Однако для того, чтобы привлечь больше инвестиций в сектор информационных технологий, необходимо создать благоприятную инфраструктуру для развития IT-индустрии.

В первую очередь, в Таджикистане необходимо улучшить доступность и качество Интернет-соединения. Также нужно создать условия для развития стартапов и инновационных проектов, предоставляя льготы и поддержку таким компаниям.

Кроме того, для развития информационных технологий в Таджикистане необходимо грамотно обучать молодежь в этой сфере. Нужно создавать образовательные программы и курсы, обучающие молодых специалистов работе с новейшими технологиями.

В целом, информационные технологии имеют положительное влияние на инвестиционную сферу, позволяя инвесторам получать более точную информацию, сокращать риски и расширять возможности для инвестирования.

Список использованных источников

1. Акимов С.С. Взаимосвязь развития цифровой экономики и инвестиционной деятельности // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. – 2018. – № 12 (118). – [Электронный ресурс].
2. Цифровая экономика: 2020. Краткий статистический сборник Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». НИУ ВШЭ, 2020. – 94 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://issek.hse.ru/digec2020 (дата обращения 15.05.2023).
3. Муха, Д. В. Основы инвестиционной политики в условиях цифровой трансформации экономики / Д. В. Муха // Бизнес. Образование. Экономика : Междунар. науч.-практ. конф., Минск, Вестник института экономики нан Беларуси Выпуск 2, 2021 96 2 апр. 2020 г. : сб. ст. : в 2 ч. / редкол.: В. В. Манкевич (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Институт бизнеса БГУ, 2020. – Ч. 1. – С. 145–148.
4. Лопатова, Н. Г. Зарубежный опыт разработки и реализации национальной политики в сфере кибербезопасности / Н. Г. Лопатова // Система «наука – технологии – инновации»: методология, опыт, перспективы : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 20–21 сент. 2018 г. / под ред. В. В. Гончарова. – Минск : Центр системного анализа и стратегических исследований НАН Беларуси, 2018. – С. 475–480.

БЮДЖЕТНО-НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕЕ РЕАЛИЗАЦИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Мамадризоева Нигина Мамадвафоевна - *к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета ТГФЭУ*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы реализации бюджетно-налоговой политике Республики Таджикистан способствующих устойчивому развитию национальной экономики и ее регионов. В современных условиях государственный финансовый механизм регулирования развития национальной экономики и действующая налоговая система являются важнейшими инструментами увеличения доходной части республиканского бюджета и бюджетов регионов страны.*

Ключевые слова: *налог, налоговая система, регион, развитие, государство, доход, эффективность.*

Сегодня, как никогда ранее, становится понятным, что без ясного представления о том, каких целей должна достичь бюджетно-налоговая политика страны и ее регионов, каковы должны быть средства для достижения этих целей и какой потенциал, возможности и последствия могут иметь те или иные меры, предлагаемые в рамках той или иной концепции развития, невозможно дальнейшее успешное функционирование бюджетно-налоговой системы в целом.

Местные налоги, по мнению органов местного самоуправления, являются надежным и удобным источником доходов. В этом отношении им уступают долевые налоги, платежи за услуги, затем бюджетные трансферты в виде дотаций, субвенций и субсидий, что представляют собой зависимость местных бюджетов от вышестоящего уровня бюджетной системы. [1,4]

Наиболее удобным источником финансового обеспечения с точки зрения органов местного самоуправления являются исключительно местные налоги. Немногим уступают им в этом отношении долевые налоги и платежи за услуги, затем идут дотации, субвенции и субсидии, которые служат источником предоставляемых средств, наиболее связывающих свободу выбора исполнительных органов государственной власти.

Зависимость, существующая между уровнем налоговой децентрализации и уровнем независимости исполнительных органов государственной власти, наблюдается в высоких процентах налоговых доходов бюджетов регионов по отношению к суммарным налоговым доходам государства и к валовому внутреннему продукту. Все эти факты указывают на высокую степень самостоятельности исполнительных органов государственной власти на местах. Многим регионам намного труднее проводить независимую политику в части финансового распределения средств на местах, особенно от проживающих здесь состоятельных людей к не имущим, так как это может привести к межрайонной миграции. Необходимо отметить, что в случае проведения такой политики более обеспеченным слоям населения придется перебираться из этих мест, а менее обеспеченные, наоборот, прибывать недопустимо. Однако незначительные различия в политике перераспределения, проводимой разными региональными образованиями, не повлекут за собой серьезных осложнений.

При формировании политики в области использования финансовых ресурсов следует учитывать, что региональные органы власти практически не имеют рычагов воздействия на распределение средств. Ресурсы, которыми располагают региональные органы власти для самостоятельного осуществления своей деятельности, в частности, возможность устанавливать собственные приоритеты в расходах, довольно незначительны. Даже в странах, где законодательство предписывает широкую местную самостоятельность, возможность использования гарантированной самостоятельности зависит от способа финансирования, позволяющего определить приоритеты сверх минимума обязательных задач и исполнения некоторых государственных полномочий, предусмотренных законодательством. [2,75]

Действие систем финансового выравнивания начинается с определения величины налоговых поступлений для каждого регионального образования. Затем рассчитывают сумму расходов, необходимых для предоставления региональных услуг на заданном уровне. Затем в рамках существующих систем выравнивания региональные образования получают финансовые средства из вышестоящих бюджетов, которые в сумме с налоговыми поступлениями будут достаточными для финансирования необходимых расходов.

Одним из главных рычагов в процессе государственного регулирования рыночных преобразований является республиканский бюджет, который должен участвовать в проведении региональной политики, обеспечивать стратегию экономического развития, выравнивать финансовую обеспеченность регионов, способствовать сохранению единого социального пространства.

Каждая страна, стремящаяся иметь сильный государственный бюджет, должна подкреплять этот бюджет сильной бюджетной политикой. Сильная финансовая политика должна следовать определенным принципам среди которых являются:

– создание условий экономического роста и образования источников накопления;

– разумное использование бюджетных средств, так как бюджет - это фактор стимулирования и поддержка государственного капитала;

– создание благоприятных условий для реализации политики национальной безопасности;

– совершенствование бюджетной системы и политики в целях общегосударственной стабильности государства. [3,176]

В настоящее время, как и за предыдущие годы, государственный бюджет регионов формировался за счет собственных (закрепленных) источников, отчислений от общегосударственных налогов и доходов, образующихся на территории данного региона, а также бюджетных трансфертов республиканского бюджета в целях финансовой поддержки региональных бюджетов. Собственные доходы региональных бюджетов формируются за счет местных налогов и неналоговых платежей, и отчислений местных хозяйств.

Таблица 1.

Общий объём доходов Государственного бюджета Республики Таджикистан

тыс.сом.

Наименование	годы							
	2020		**2021**		**2022**		**2023**	
	абсолют.	отн. %	абсолют.	отн. %	абсолют.	отн. %	абсолют.	отн. %
налог на добавленную стоимость	6234440	55,8	6538226	59	7116721	54,8	7894915	53,6
акцизы	557792	5	156000	1,4	724000	5,5	807000	5,4
налога с продаж	13308	0,1	12112	0,1	12112	0,09	45685	0,3
налог за природные ресурсы	260735	2,3	262233	2,3	292477	2,2	388134	2,6
налог на прибыль	398897	3,5	399050	3,6				
налог на доход	946913	8,4	752793	6,8	1885778	14,5	2390999	16,2
налог с пользователей автомобильных дорог	465767	4,1	510652	4,6				
иных неналоговых доходов	1196748	10,7	1302066	11,7	1358052	10,4	1558375	10,5
таможенная пошлина	781000	7	831000	7,5	910000	7	1030000	7
грантов международных	300000	2,6	300000	2,7	665000	5,1	587000	3,9

финансовых организаций								
Итого:	11155600	100	11064132	100	12964140	100	14702108	100

Источник: Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан» 2020-2023гг.

Данные таблицы о налоговых поступлениях в государственный бюджет говорят о стабильности налоговых и иных неналоговых доходах. Налог на добавленную стоимость за все исследуемые годы имеет самый высокий показатель в доходах бюджета разница незначительная по сравнению с предыдущими годами, а самый низкий показатель имеет налог с продаж. Налог на прибыль и налог с пользователей автомобильных дорог за последние два года в списке налогов не значатся.

В соответствии с действующим законодательством Республики Таджикистан, к местным налогам относятся налог на транспортные средства и налог на недвижимое имущество. Неналоговые доходы региональных бюджетов формируются за счет доходов от платных услуг, оказываемых исполнительными органами государственной власти, бюджетными организациями и учреждениями, поступления средств за счет применения принудительных мер принуждения за нарушение законодательства Республики Таджикистан о государственных финансах, в том числе: штрафы, пени, неустойки, компенсации и т.д.; прочие обязательные платежи и отчисления, перечень и размеры, которых утверждаются местными органами народных депутатов.

Следует отметить, что деление всех налоговых доходов на собственные, закрепленные и регулирующие производится на основе определения, на каком уровне разделения властей в условиях действующих общих принципов налогообложения возможно влияние на общий объем поступлений от взимания того или иного налога и насколько долговременным или краткосрочным является продолжительность действия нормативного правового акта, устанавливающего нормативы межбюджетного распределения налоговых доходов.

Собственные налоговые доходы образуются в бюджете, уровень которого в бюджетной системе соответствует уровню налога в структуре налоговой системы. Размеры минимальных долей (в процентах) общегосударственных налогов, закрепляемых за местными образованиями на постоянной основе, определяются законодательными (представительными) органами регионов Республики Таджикистан. Расчет долей республиканских налогов, подлежащих закреплению за региональными образованиями, производится, исходя из общего объема средств, переданных региону Республики Таджикистан по каждому из этих налогов. В этих пределах законодательный (представительный) орган региона Республики Таджикистан устанавливает в соответствии с фиксированной формулой для каждого местного образования доли соответствующих республиканских налогов, закрепляемых на постоянной основе, исходя из их среднего уровня по региону Республики Таджикистан. Доли указанных налогов рассчитываются по фактическим данным базового года.

Одним из основных местных налогов, от которого зависит состояние региональных бюджетов, является налог на недвижимое имущество. Данный налог установлен в числе местных налогов, что говорит о полномочиях органов региональной власти в целях регулирования объемов доходных поступлений изменять параметры элементов этого налога в пределах, допускаемых законодательством страны. В данном случае на основе критерия управляемости налогом на имущество на региональном уровне, существуют все основания для признания доходов, получаемых от взимания этого налога, собственными налоговыми доходами региональных бюджетов.

Рассматривая налоговую политику, следует обратить внимание на то, что она не должна препятствовать развитию материально-технической базы в стране. Любые

совершенствования в этой сфере должны быть направлены на защиту интересов, как государства, так и налогоплательщиков.

Дело в том, что неравномерное распределение налоговой базы между территориями, которое требует их сбора централизованно (налоги на природные ресурсы, сконцентрированные в отдельных регионах страны).

При этом доходы от платных услуг, предоставляемых бюджетными учреждениями, приемлемы в качестве источника доходов для бюджетов всех уровней, но более всего - для децентрализованного уровня бюджетной системы. Размер платежа обычно соответствует стоимости предоставления услуги, что способствует эффективному распределению ресурсов.

Децентрализованные бюджеты не должны наполняться за счет налогов, которые «экспортируются» в другие регионы, т. е. оплачиваются их жителями. Примером такого налога может служить налог с продаж в местном образовании, которое является туристическим центром. Этот налог в значительной степени оплачивается жителями других местностей, которые не потребляют локальных общественных благ в большом количестве. Они фактически субсидируют местный бюджет, т. е. происходит неоправданное перераспределение ресурсов в пользу населения местности.

По-нашему мнению, здесь существуют два основных критерия, с помощью которых можно определить, какому уровню бюджетной системы соответствуют те или иные доходные источники:

1. Эффективность управления. Налогообложение тех или иных налоговых баз должно производиться теми уровнями бюджетной системы, которые обладают наиболее полной информацией об их величине. Например, в случае с налогом на прибыль корпораций наиболее точные сведения о размере прибыли, полученной ею в разных регионах страны и за границей, имеют республиканские органы. В случае с налогом на имущество информационное превосходство на стороне региональных властей, так как им проще оценить стоимость имущества. В соответствии с этим критерием налог на прибыль должен устанавливаться республиканскими органами власти, а налог на имущество - местными;

2. Соответствие доходных источников расходным полномочиям. Налоговый инструмент, предназначенный для осуществления определенной политики, должен быть представлен в распоряжение того уровня бюджетной системы, который проводит эту политику.

Литература:

1. Вильчинская О. В., Храбров Е. А., Гусев Е. А. Устойчивое и комплексное социально-экономическое развитие: государство, регион, муниципальные образования // Пространство экономики. – Ростов на Дону, 2011. - №1. - С.3-6.
2. Голова И.М. Проблемы формирования региональной инновационной стратегии// Экономика региона. - Урал, 2010. - №3. - С.77-85.
3. Кульчицкий М.И. Теоретико-методологические основы межбюджетных отношений: проблемы, тенденции и перспективы развития//Бизнес информ. – Харьков, 2015. - № 6 (449). - С. 174-181.
4. Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан» 2020-2023гг.
5. Мухаббатов Х.М. Некоторы особенности размещения природного потенциала по регионам и высотным поясам Таджикистана//Таджикистан и современный мир/Вестник ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. - Душанбе, ТНУ, 2015. - № 4 (47). - С.102-109.
6. Назарова Т.О. Проблемы и направления повышения эффективности функционирования местных бюджетов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. - Новосибирск, 2018. - №7. - С.214-219.

7. Низамова Т.Д. Совершенствование механизма финансирования промышленных предприятий: отраслевой и региональный аспекты. //Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/1(127). - С.77-81.
8. Никонова Е.Ю. Направления совершенствования региональной финансовой политики. //Вестник Чувашского университета. - Чебоксары, 2010. - №3 - С.12.
9. Ниятбеков В., Додихудоев Х. Республика Таджикистан в региональном измерении // Центральная Азия и Кавказ. -Лулеа (Швеция), 2006. - №3. - С. 83-99.

БАНКОВСКИЕ УСЛУГИ В ЭЛЕКТРОННОЙ СРЕДЕ

Курбонова Фируза Алижоновна *- кандидат экономических наук, доцент кафедры банковское дело ГОУ «Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова»*

Аннотация. *В данной статье рассмотрен круг вопросов, связанных с развитием банковских услуг в электронной среде. Определены виды банковских услуг в электронной среде. Дана характеристика Глобального интернета, интернет маркетинга, электронная коммерция и дистанционные услуги в современных условиях. Освещены перспективы развития банковских услуг в цифровой экономике.*
Ключевые слова: *цифровая экономика, банковские услуги, банковские операции, банковский маркетинг, глобальный интернет, ДБО, электронная среда.*

Аннотатсия. *Дар ин мақола маҷмӯи масъалаҳои марбут ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар муҳити электронӣ баррасӣ карда мешаванд. Баъзе намудҳои хизматрасониҳои бонкӣ интернети ҷаҳонӣ, маркетинги интернетӣ, тиҷорати электронӣ ва хидматҳои дурдаст дар шароити муосир тавсиф дода шудааст. Фарогирии дурнамои рушди хизматрасониҳои бонкӣ дар иқтисодиёти рақамӣ муайян карда шудааст..*
Калидвожаҳо: *иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, амалиёти бонкӣ, маркетинги бонкӣ, Интернети ҷаҳонӣ, хидматҳои бонкии дурдаст, муҳити электронӣ.*

Annotation. *This article discusses a range of issues related to the development of banking services in the electronic environment. The types of banking services in the electronic environment are defined. The characteristics of the Global Internet, Internet marketing, e-commerce and remote services in modern conditions are given. The prospects for the development of banking services in the digital economy are covered.*
Key words: *digital economy, banking services, banking operations, bank marketing, global Internet, remote banking, electronic environment.*

На сегодняшний день во многих промышленно развитых странах происходит переход от традиционной формы банковского обслуживания в отделениях к новейшим формам дистанционного банковского обслуживания, все большее количество транзакций совершается клиентами без посещения банка.

Развитие банковской системы на модель дистанционного банковского обслуживания вызвано рядом объективных особенностей современной экономической и социальной среды, в которой действуют универсальные банки и другие кредитно – финансовые учреждение.

Чтобы максимально удовлетворить потребности нынешних и потенциальных контрагентов, банки не могут не учитывать реалии современного общества. Новые формы дистанционного банковского обслуживания позволяет коммерческим банкам и другим кредитно- финансовым учреждениям предоставлять услуги контрагентам в любой точке мира, имеющим телефонную связь или доступ в Интернет ресурсы. Все современные

прогрессы в области электронных коммуникаций вторгаются в банковскую сферу. В настоящее время такие термины, как «виртуальная среда», «цифровая экономика», информационные технологии и интернет-банкинг, становятся все более первичными. Исследователи называют «цифровую экономику» особой структурой, которая может и должна возникнуть, поскольку все большая часть стоимости, создаваемой и потребляемой человеком, может по своей сути передаваться в цифровой форме по электронным каналам и, как следствие, быть постижимый для глобального использования внутри страны.

Это включает в себя:

Глобальный интернет-маркетинг, включая продвижение традиционных товаров и услуг, спрос и потребление которых не зависит от национальных и культурных различий между странами.

Интернет-маркетинг — это действия, направленные на продвижение товаров и услуг в интернете. Основная цель интернет-маркетинга — превратить посетителей сайта в покупателей и увеличить прибыль. В интернете можно напрямую взаимодействовать с аудиторией, поддерживать связь с клиентами и контролировать ситуацию.

Электронная коммерция — сфера экономики, подразумевающая совершение различных коммерческих транзакций в интернете. Включает в себя множество направлений деятельности, бизнес-процессов и финансовых операций, которые можно передавать и оплачивать в цифровой форме (информация в виде текста, графики или аудио);

Дистанционные услуги- это полноценная система услуг удаленного доступа, предоставляющая возможность совершать различные финансовые операции как юридическим, так и физическим лицам.

Удаленная работа (организация «виртуальных банков», где люди из разных мест, городов и даже стран работают вместе). [3,4,5,6]

В последние годы коммерческие банки вложили много энергии и средств в постоянную корректировку и оптимизацию сети распространения и продаж банковских продуктов и услуг для удовлетворения новых потребностей клиентов. Результатом этих усилий и затрат является новое оборудование автоматизации в отделениях кредитных учреждениях, развитие различных форм дистанционного обслуживания и т.д.

Более того, происходят еще большие изменения, которые остаются невидимыми для клиентов и связаны с использованием новых технологий управления.

Недавняя реорганизация и внедрение обновленного оборудования на рабочих местах банка позволили сотрудникам банка не только проводить банковские операции и общаться с клиентами, но и участвовать в маркетинговых кампаниях и предлагать клиентам новые услуги. Этот подход, известный как маркетинг «один на один», был разработан в середине 1990-х годов в США. Кроме того, на экране компьютера теперь отображается информация о профиле клиента, включая социально-демографические и профессиональные данные, а также его коммерческая история с банком. Эта информация позволяет сотруднику или консультанту принимать обоснованные решения. Кроме того, становится возможным предоставление стабильного и превосходного уровня обслуживания всем клиентам. Это влечет за собой адаптацию услуг для удовлетворения индивидуальных потребностей с целью максимизации дохода от каждой транзакции. Кроме того, частью процесса также является предоставление помощи в поиске необходимых файлов, документов и транзакций, а также управление и контроль информации об активе и связях между активами.

Отдельные функции маркетинга отделены от специализированных служб, которые также участвуют в маркетинге, и вместо этого переданы операционным службам банка. Чтобы улучшить рекламные кампании, некоторые подразделения банка имеют возможность добавлять свои собственные идеи и предложения, адаптированные к уникальным характеристикам соответствующих рынков. В результате этого отделы фронт-офиса, отвечающие за управление клиентскими транзакциями, могут все чаще создавать собственные стратегии, направленные на достижение конкретных бизнес-целей, не полагаясь исключительно на услуги отдела маркетинга. Оптимизация дистрибьюторских

сетей является решающим фактором в сфере банковского маркетинга. Повышение конкурентоспособности внутри этих сетей представляет собой серьезную задачу для будущего банковского маркетинга. Одновременно важно рассмотреть возможность адаптации каналов продаж к различным категориям банковских клиентов, стремясь при этом минимизировать любые связанные с этим расходы.

Фрагментация сети продаж с целью сокращения расходов приводит к разработке новых маркетинговых технологий:[2]

– приведение размера и организационной структуры офисов продаж в соответствие с ожиданиями клиентов банка;

– развитие методов продаж, направленных на улучшение условий продаж;

– развитие новых методов маркетинга, направленных на улучшение условий продаж;

– использование внешних каналов продаж для увеличения объема поставок путем заключения соглашений о сотрудничестве (это особенно важно для специализированных учреждений с менее развитой сетью продаж);

– организация региональных точек продаж путем передачи всех или части существующих сетей франчайзинговым партнерам;

– расширение предоставления услуг через собственные каналы; развитие методов" прямого маркетинга"; создание оптовых точек присутствия; создание прямых банков с использованием центров телефонного обслуживания клиентов, Интернета и других средств распространения информации.

Одна из основных задач банковского маркетинга-предоставить руководству банка обоснованную и последовательную стратегию развития различных маркетинговых каналов. Такая стратегия позволяет избежать распыления усилий и средств на разрозненные и разобщенные мероприятия, часто являющиеся источником конфликтов внутри банка.

Предоставляя прекрасные возможности для сбора и обработки огромных объемов информации, новые технологии также позволяют устанавливать тесные, доверительные отношения с клиентами, акционерами и сотрудниками, а также развивать новые типы взаимоотношений с ними.

Это подрывает основы и механизмы традиционного банковского маркетинга: банковский маркетинг нового типа, считает М. Бадок, профессор Парижской высшей школы коммерции и один из авторов книги «Электронный маркетинг в банках и страховании»[1], опубликованной в1999 году, Другими словами, он считает, что для электронного маркетинга необходимо сделать особый акцент на базовых элементах-информации, технологии, логистике и дистрибуции, коммерции и человеческом потенциале банковских служащих. Переход к новому типу банковского маркетинга имеет множество последствий для банков.

Во-первых, она окажет влияние на сферу управления коммерческой информацией, позволив банкам проводить более сложную политику привлечения и удержания клиентов. Это оценка" стоимости" потерянных клиентов, выявление наиболее интересных клиентских сегментов (категорий), более персонализированный подход к клиентам, возможность выхода на новые рынки с минимальными затратами и т. д. Ускорится разработка новых продуктов и услуг, напрямую связанных с новыми технологиями, увеличится использование виртуальных каналов продаж, изменится ценовая политика, а клиенты будут получать качественные услуги в режиме онлайн.

Однако для того, чтобы этот новый вид маркетинга был успешным, необходимо существенно изменить структуру и менталитет банка. Успех во многом будет зависеть от тесного сотрудничества между маркетингом, информационными и информационными службами, а так же от интегрированной структуры коммуникаций внутри банка.

Полноценный банковский маркетинг реален только при наличии в банке интегрированной информационной системы, позволяющей оперативно принимать решения

на основе детальной информации о внутреннем и внешнем положении банка. Эффективность, безопасность и привлекательность банка для клиентов могут быть обеспечены только электронными технологиями, правильно реорганизующими работу всех ключевых подразделений банка.

В Таджикистане все больше автоматизируются и компьютеризируются следующие направления банковских операций

– операции на внутреннем и внешнем валютном и кредитном рынках;
– сбор экономической, правовой и другой информации;
– все возможные расчеты для аналитической работы;
– обслуживание розничных и мелкооптовых предприятий с использованием дебетовых и кредитных карт, банкоматов и автоматизации выдачи средств внутри банков;
– оплата коммунальных счетов, выплата заработной платы и другие регулярные платежные услуги.

В настоящее время отечественные банки активно интегрируются в международную финансовую систему и развиваются в соответствии с мировыми тенденциями. При этом характерной чертой их развития является использование электронных платежных средств, что нельзя не учитывать. До сих пор стратегия коммерческих банков заключалась в увеличении доли рынка и приобретении достаточных ресурсов для конкуренции с иностранными банками, не в последнюю очередь для выполнения растущих резервных и законодательных требований.

Между тем, автоматизация в отечественных банках идет достаточно быстрыми темпами. В нынешних условиях повторяются этапы, пройденные западными банками. Это автоматизация отдельных рабочих мест, создание локальных комплексов, формирование программно-аппаратных комплексов, охватывающих все подразделения и клиентов банка, и взаимодействие с локальными и глобальными информационно – коммуникационными сетями.

Банковская система, интегрированная на основе современных средств электронных платежей и телекоммуникаций, стремительно формируется.

Эти изменения в технологической инфраструктуре, открывают новые горизонты для маркетинга в банковской сфере. Поэтому банковские услуги в электронной среде являются важной темой для банковского маркетинга.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Badoc M. – Bauque maqazine, P, 1999. №605, с 20-23
2. Егоров Е.В., Романов А.В., Романова В.А. Маркетинг банковских услуг. Учебн. пособие / МГУ. – М.: ТЕИС. – 2009. – 102с.
3. Зубец А.Н. Страховой маркетинг. – М.: Издательский дом “Анкил”. –2008. – 116с.
4. Макарова Г.Л. Система банковского маркетинга: Учеб. пособие. – М.:“Финстатинформ”. – 2007. – 110с.
5. Маркетинг: Учебник /А.Н. Романов, Ю.Ю. Корлюгов, С.А. Красильников и др.; под ред. А.Н. Романова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ.– 2005. – Гл. 44, 45.
6. Маркова В.Д. Маркетинг услуг. – М.: Финансы и статистика. – 2008. –128с.

ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ОПТИМИЗАЦИИ КОСВЕННОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Солиев Нодир Амрохонович - Таджикский государственный финансово-экономический университет

Гулзода Ҳуснида Низом- *магистрант 1- курса по специальности «Финансы и кредит» ТГФЭУ*

В данной статье раскрыта сущность законной оптимизации косвенного налогообложения и выявлены основные проблемы оптимизации косвенного налогообложения. Отмечается, что схема оптимизации налогообложения не может быть универсальной. Определены несколько способов реализации права налогоплательщиков на оптимизацию налогообложения на практике. Автором предложено схемы и несколько возможных направлений оптимизации косвенного налогообложения в современных условиях.

Ключевые слова: *косвенное налогообложение, налоговая оптимизация, налоговая нагрузка, налогоплательщики, комиссионный договор, затраты, налоговые органы.*

МАСЪАЛАҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ МУВОФИҚСОЗИИ АНДОЗБАНДИИ ҒАЙРИМУСТАҚИМ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур моҳияти мувофиқсозии ҳуқуқии андозбандии ғайримустақим кушода шуда, мушкилоти асосии мувофиқсозии ҳуқуқии андозбандии ғайримустақим ҷудо карда шудааст. Қайд шудааст, ки схемаи мувофиқсозии андозбандии ғайримустақим универсалӣ шуда наметавонад. Якчанд роҳҳои татбиқи ҳуқуқи андозсупорандагон оид ба мувофиқсозии андозбандӣ дар амал муайян карда шудаанд. Муаллиф схемаҳо ва якчанд самтҳои имконпазири мувофиқсозии андозбандии ғайримустақимро дар шароити муосир пешниҳод кардааст.

Калидвожаҳо: *андозбандии ғайримустақим, мувофиқсозии андозбандӣ, гаронии андоз, андозсупорандагон, шартномаи комиссионӣ, хароҷот, мақомоти андоз.*

PROBLEMS AND OPPORTUNITIES FOR OPTIMIZING INDIRECT TAXATION IN MODERN CONDITIONS

This article reveals the essence of legal optimization of indirect taxation and identifies the main problems of optimization of indirect taxation. It is noted that the tax optimization scheme cannot be universal. Several ways to implement the right of taxpayers to optimize taxation in practice have been identified. The author has proposed schemes and several possible directions for optimizing indirect taxation in modern conditions.

Keywords: *indirect taxation, tax optimization, tax burden, taxpayers, commission agreement, costs, tax authorities.*

Косвенные налоги издавна были органичной частью финансового хозяйства государства. За время своего существования косвенное налогообложение переживало расцветы и кризисы, взлеты и падения. В XX веке государства перешли от обложения отдельных товаров к универсальным объектам косвенных налогов. Косвенное налогообложение распространилось практически на все обменные операции, включая торговлю услугами. После периода упадка косвенного налогообложения в связи с

введением подоходного налога, который продлился с конца XIX века до середины XX века, косвенные налоги вновь стали играть значительную роль в налоговых системах государств и в международной торговле. Стремительное распространение налога на добавленную стоимость в странах Европы, а затем по всему миру можно назвать одним из крупнейших событий в международной экономике и в современной науке финансового менеджмента.

Косвенные налоги по своей экономической природе, назначению и способам взимания на практике приобрели несколько сущностных характеристик. Эти налоги являются налогами на потребление, они крайне перелагаемы, а потому несправедливы, антисоциальны [6, с.131].

В настоящее время проблема анализа и оптимизации налоговой нагрузки для отечественных предприятий является одной из наиболее актуальных. Многие предприятия, пытаясь сократить затраты, стремятся к легальному сокращению налоговых выплат в бюджет, что получило название «налоговой оптимизации».

Законная оптимизация косвенного налогообложения, являясь важной частью финансового менеджмента организации, представляет собой один из действенных механизмов повышения эффективности ее хозяйственной деятельности, что позволяет учитывать экономические интересы не только налогоплательщиков, но и государства. Обусловленное этим подходом усиление функций налогового администрирования является объективным основанием для того, чтобы налогоплательщики более ответственно подходили к решению практических задач налогового планирования, в противном случае штрафные санкции могут намного превысить сумму уплачиваемых налогов.

Однако многие налогоплательщики Республики Таджикистан не владеют в полной мере технологиями грамотной и законной оптимизации налогообложения, поэтому и практика оптимизации налогообложения, осуществляемая в точном соответствии с налоговым законодательством, еще не нашла своего места в финансовом менеджменте организаций. В действительности существует множество законных методов и путей оптимизации налогооблагаемой базы. Кардинальное реформирование налогового законодательства Республики Таджикистан сделало возможным практическое решение этих вопросов в рамках эффективного налогового планирования

Необходимо отметить, что схема оптимизации налогообложения не может быть универсальной. Она всего лишь шаблон, идея. При разработке же готового плана оптимизации можно рассматривать ее как основу, учитывая реальные условия, в которых находится экономический субъект. Результатом оптимизации налогообложения должно стать увеличение реальных возможностей экономического субъекта для дальнейшего развития и повышения эффективности его деятельности [1, с.168].

На наш взгляд, существует множество способов реализации права налогоплательщиков на оптимизацию налогообложения на практике.

Возможность выбора вариантов договорных отношений, влекущих минимальные налоговые последствия, т.е. метод замены отношений (например, замена договоров купли-продажи с поставщиками на договор комиссии с вознаграждением комиссионера за реализацию товара, таким образом, продавец товара освобождается от уплаты налога на имущество и входного налога на добавленную стоимость). В качестве одного из примеров использования для оптимизации налогообложения как метода замены отношений можно привести *метод комиссионной торговли товарами из офшора* [3, с.96].

Данный метод применяется компаниями, торгующими товарами иностранного производства. Товар в этом случае закупается не отечественной компанией, а ее

родственной фирмой, зарегистрированной в офшоре. С этой фирмой заключается договор комиссии, по которому компания и продает товар в Республике Таджикистан. Отечественная компания оставляет себе только комиссионное вознаграждение, а всю остальную выручку от продажи товаров перечисляет за рубеж. Заключение комиссионного договора может вызвать вопросы налоговиков только в том случае, если до его заключения компания сама закупала тот же или аналогичный товар этого же производителя. Поэтому данную методику компании применяют в отношении нового производителя или в отношении иного товара.

Меньше всего вопросов возникнет у налоговиков, если компания работает по комиссионному договору с самого начала своей деятельности. Необходимо также обратить внимание на точное исполнение договора комиссии и своевременное составление отчета комиссионера. При наличии аффилированности с комитентом финансовые службы готовят данные о рыночной цене комиссионного вознаграждения - собирают сведения о размере вознаграждения у фирм-комиссионеров, торгующих в Республике Таджикистан аналогичным товаром иностранного производства.

Однако при использовании такого метода компаниям придется столкнуться со сложностями. Во-первых, с таможней, так как на момент ввоза товара трудно определить его продажную стоимость и на этом основании - таможенную стоимость, а таможенники не любят неопределенностей, им проще не пустить товар в Республике Таджикистан. Так что, прежде чем применять данный метод, целесообразно решить все вопросы с таможенниками.

Во-вторых, реализуя товар в Республике Таджикистан, комиссионер или покупатель обязан удержать налог на добавленную стоимость (НДС) и в полной сумме заплатить его в бюджет в качестве налогового агента. НДС, уплаченный комиссионером на таможне, не может быть принят к вычету, поскольку комиссионер не приобретает товар. Следовательно, этот метод больше подходит для освобожденного от НДС товара.

В-третьих, инспекторы могут посчитать такую сделку торговлей через постоянное представительство иностранной компании в Республике Таджикистан, а это представительство уплачивает всю совокупность отечественных налогов. Чтобы этого не произошло, комиссионер должен быть агентом с независимым статусом, т.е. комиссионная торговля должна быть для него обычным видом деятельности, и он должен оказывать подобные услуги также и другим комитентам.

Таким образом, использовать этот метод достаточно непросто и достаточно затратно, хотя и экономически эффективно. Один из вариантов данного способа - метод разделения отношений (т.е. оформление договорных отношений с помощью заключения не одного, а нескольких договоров).

Как вариант законной оптимизации можно рассматривать метод использования договоров, включающих в себя признаки нескольких договоров [2, с.35]:

- договор толлинга (договор переработки давальческого сырья) заменяет собой одновременное заключение договоров купли-продажи, подряда, безвозмездной передачи и хранения;

- договор мерчендайзинга заменяет собой одновременное заключение договоров оказания услуг, подряда, найма персонала, использования бренда (лицензионный договор).

Есть еще один вариант оптимизации налогообложения, используемый практикующими юристами, - создание видимости договорных отношений и фактического исполнения сторонами договора. Этот метод сложно отнести к законным способам

оптимизации налогообложения, так как его применение само по себе является злоупотреблением со стороны налогоплательщика.

Однако наличие в действиях налогоплательщика злоупотреблений при грамотном применении метода создания видимости договорных отношений и фактического исполнения сторонами договора практически недоказуемо при наличии самого текста грамотно и правильно юридически составленного договора, доказательств, подтверждающих оплату по договору (платежные поручения акты сверок, квитанции, приходные и расходные кассовые ордера), и документа, подтверждающего принятие исполнения по договору стороной (подписанные счета-фактуры, товарно-транспортные накладные, акты выполненных работ, акты о принятии оказанных услуг, акты приема-передачи имущества), а также пакета документов, подтверждающих правоспособность контрагента и полномочия лица, подписавшего договор.

Однако при оптимизации налогообложения путем выбора подходящего варианта договорных отношений необходимо учитывать, что все содержание договора будет тщательным образом проинспектировано сотрудниками налоговых органов при проведении налоговой проверки, поэтому при применении указанных способов и методов оптимизации налогообложения с использованием договоров необходимо исходить из следующего.

Приведем несколько рекомендаций сотрудников налоговых органов, которые помогут налогоплательщику при заключении договора и при применении любых методов оптимизации косвенного налогообложения с использованием договоров не иметь проблем с налоговыми органами:

- для целей налогового контроля договор должен быть составлен в форме одного документа, подписанного обеими сторонами, листы договора должны быть пронумерованы, договор должен быть прошит, если договор не прошит, то каждый лист договора должен быть подписан;

- любое изменение условий договора или отклонение от условий договора при его исполнении, допущенное сторонами, должно оформляться письменным соглашением сторон. Расторжение договора также должно оформляться письменно;

- хранить договор рекомендуется не менее пяти лет с даты исполнения последней операции по нему;

- договор должен быть подписан датой ранее, чем состоялось его фактическое исполнение сторонами (перечисление денежных средств, поставка товара и т.д.), также желательно не подписывать договоры в праздничные и выходные дни, так как это вызывает сомнение у налоговых органов в их реальности, если же договор все-таки был подписан позднее, чем началось его исполнение, следует предусмотреть в договоре условие, что его действие распространяется на отношения сторон, возникшие ранее даты его заключения;

- место подписания (город, страна) нескольких договоров, заключенных одной датой, должно совпадать;

- все расходы, произведенные стороной по договору, должны быть в нем зафиксированы, обязанность несения таких расходов должна быть возложена в договоре на ту сторону, которая их фактически понесла;

- номера одного договора у разных контрагентов должны совпадать;

- вся переписка между сторонами по договору должна четко отражать его содержание и не противоречить фактически исполненному сторонами по договору (т.е. не должно быть письма с отказом от исполнения договора и в то же время оплаты товаров по договору и

подачи заявления в налоговый орган о возврате НДС с уплаченного аванса), вся противоречащая договору переписка между сторонами должна ими по обоюдному согласию уничтожаться [4, с.50].

Указанных выше рекомендаций по оформлению договорных отношений стоит строго придерживаться с целью исключения конфликтов с налоговыми органами.

Возможность выбора организационной формы ведения экономической деятельности (различные виды юридических лиц, индивидуальные предприниматели). Налоговый учет индивидуального предпринимателя вести проще, чем налоговый учет в организации: например, не нужно начислять ему заработную плату, если нет других сотрудников. Однако существенным недостатком такой формы ведения предпринимательской деятельности, как регистрация физического лица в налоговом органе в качестве индивидуального предпринимателя, осуществляющего налогооблагаемую деятельность без образования юридического лица, является тот факт, что имущество индивидуального предпринимателя и физического лица не разделяются, т.е. последний несет ответственность перед кредиторами всем своим имуществом [5, с.184].

Следует упомянуть, что необходимо проявить повышенную осторожность при применении следующих схем оптимизации косвенного налогообложения:

- присоединение «убыточной компании» в другую компанию вызывает повышенный интерес со стороны налоговиков, придется долго и упорно доказывать необходимость такого присоединения;

- заявленные в больших суммах затраты на консультационные услуги по договорам: юридического обслуживания, аудита, аутсорсинга, аутстаффинга, мерчендайзинга, рекламы, анализа рынка и т.д. вызывают очень большой интерес налоговых органов и почти всегда ведут к отказу вычета уплаченных по ним сумм из налоговой базы. Очень сложно обосновать экономический эффект для компании от заключения таких договоров и обосновать необходимость несения больших затрат на услуги, результат которых нельзя обнаружить в объективном мире, т.е. оценить и поставить на баланс.

На наш взгляд, другими направлениями оптимизации косвенного налогообложения могут быть:

1. Возможность получения вычета налога, уплаченного поставщику (НДС).

2. Применение специальных налоговых режимов вместо общей системы налогообложения.

3. Применение налоговых льгот.

4. Налоговая отсрочка и налоговый кредит (редко применяются на практике). Есть такой способ переноса срока уплаты налога - уточненная декларация (например, в одном месяце у плательщика НДС к уплате, а в следующем будет к возмещению, это значит, что налогоплательщик должен заплатить НДС в этом месяце, а положенный к возмещению НДС следующего месяца уйдет на покрытие будущих платежей; если налогоплательщику это не устраивает, может сдать искаженную декларацию по НДС за текущий месяц с заниженным НДС к уплате, а в следующем месяце сдать нормальную декларацию с возмещением и уточненную декларацию за прошлый месяц с доначислением НДС, платить налог не нужно, цена вопроса - пени в размере 0,08% для каждого дня).

5. Занижение рыночной стоимости имущества (например, путем составления отчета о его оценке для сокращения налога на имущество).

6. Выбор места регистрации компании.

7. Отдаленное участие в капитале компании (т.е. когда номинальным владельцем компании является иное лицо). Например, участие иностранцев и иностранных юридических лиц в уставном капитале можно заменить на договор доверительного управления акциями или долями компаниями с одновременным залогом этих долей или акций в пользу иностранного лица).

Необходимо отметить, что выше приведен только примерный перечень законных методов оптимизации косвенного налогообложения, которые можно использовать налогоплательщикам с минимальными рисками привлечения к налоговой ответственности. Указанные методы являются достаточно эффективными и позволяют существенно уменьшить налоговую нагрузку.

Применимы и другие способы оптимизации налогообложения, единственный критерий возможности их использования - законность, причем на основе принципа: что не запрещено законом, то разрешено.

Следует отметить, что необходимость использования налогоплательщиком в Республике Таджикистан таких механизмов оптимизации косвенного налогообложения противоречит принципу эффективности налогообложения, согласно которому налоги не должны оказывать влияние на принятие экономических решений или это влияние должно быть минимальным. Но практика показывает обратное, когда налогоплательщик вынужден «подстраивать» виды и формы своей деятельности под существующий порядок уплаты тех или иных налогов с целью достижения минимизации налоговых платежей.

Литература

1. Белоусова С.В. Оптимизация и минимизация налогообложения: практическое руководство. - М.: Вершина. - 2019. - 387 с.
2. Боброва А.В., Головецкий Н.Я. Организация и планирование налогового процесса. - М.: Издательство «Экзамен». - 2018. - 117 с.
3. Брызгалин А.В. Методы налоговой оптимизации. - М.: Аналитика-Пресс. - 2020. - 321 с.
4. Грищенко А.В. Оптимизация налогооблагаемой базы // Налоговое планирование. - 2021. - №1. - С. 47-52.
5. Кириллова О.С. Налоги и налогообложение. - М.: Издательство «Экзамен». - 2020. - 317 с.
6. Налоговая оптимизация: учебное пособие / Под ред. Брызгалина А.В. - М.: Налоги и финансовое право. - 2021. - 451 с.

САҲМИ МОЛИЯ ВА РУШДИ ОН ДАР ДАВРАИ ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРӢ

ХОЛМАТОВА ФАРИДА АБДУҶАББОРОВНА

Сармуаллимаи кафедраи кори бонкӣ, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Б. Ғафуров. ш.Хуҷанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон

ИНОМОВА ДИЛНОЗА ИЛҲОМОВНА

Унвонҷӯи кафедраи молия ва қарз, Донишгоҳи ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. ш.Хуҷанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотатия. *Дар мақола аҳамият ва мавқеи бозори молиявӣ дар низоми молиявии давлат, моҳият ва хусусиятҳои фаъолияти он, вазифаҳо, инчунин иштирокчиён ва бахшҳои он баррасӣ гардидааст. Бозори молиявӣ ва сегментҳои алоҳидаи он дар айни замон ҳамчун унсурҳои динамикии рушдёбандаи низоми молиявии давлат тавсиф дода шудааст. Нақши бозори молиявӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ омӯхта шуда, хусусиятҳои хоси иштирокчиёни он ва гардиши воситаҳои молиявӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар шароити муосири рушд бозори коғазҳои қиматнок яке аз бахшҳои асосии бозори молиявӣ тавсиф дода шудааст.*

Калидвожаҳо: *молия, бозори молиявӣ, бозори фондӣ, захираҳои молиявӣ, унсурҳои бозори молиявӣ.*

Аннотация *В статье рассматриваются значение и место финансового рынка в финансовой системе государства, сущность и особенности его деятельности, задачи, а также его участники и отрасли. Финансовый рынок и его отдельные сегменты в настоящее время описываются как динамичные элементы развивающейся финансовой системы государства. Изучена роль финансового рынка в развитии национальной экономики, исследованы характеристики его участников и оборота финансовых инструментов. В современных условиях развития рынок ценных бумаг характеризуется как один из основных секторов финансового рынка.*

Ключевые слова: *финансы, финансовый рынок, фондовый рынок, финансовые ресурсы, элементы финансового рынка.*

Бозори молиявӣ маҷмӯи муносибатҳои иқтисодиест, ки дар байни иштирокчиёни он вобаста ба азнавтақсимкунии маблағҳои муваққатии озод ба вуҷуд меоянд. Бозори молиявӣ ва давлат аз рӯи вазифаҳои худ дар тақсимоти маблағҳо нақши ҳалкунанда мебозанд. Тафовути асосӣ дар мақсади азнавтақсимкунӣ иборат аст, яъне барои давлат он иҷрои вазифаҳои сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ, барои бозори молиявӣ – ба ҳадди аксар расонидани даромаднокӣ ва фоидаи натиҷавӣ (афзоиши арзиши тиҷорат) мебошад. Дар баробари ин, хусусиятҳои хоси тақсимоти ММД тавассути бозори молиявӣ, самаранокии амалиёт ва ихтиёран гузаронидани онҳо мебошад.

Таъиноти асосии молия дар он аст, ки бо роҳи ташкили даромадҳо ва фондҳои пулӣ на танҳо эҳтиёҷи давлат ва корхонаҳоро ба маблағҳои пулӣ таъмин намояд, балки инчунин аз болои харҷи (сарфи) захираҳои молиявӣ назорат барад. Бе иштироки молия тақсимоти даромади миллӣ имконнопазир аст. Молия байни ташкил ва истифодаи даромади миллӣ чун ҷузви пайвасткунанда баромад мекунад. Молия ба истеҳсолот, тақсимот ва истеъмолот таъсир расонида характери объективӣ дорад. Он соҳаи муайяни муносибатҳои истеҳсолиро ифода намуда ба категорияи базисӣ дахл дорад. Аз рӯи мазмуни моддии худ, молия - ин фондҳои мақсаднокӣ воситаҳои пулӣ мебошад, ки дар якҷоягӣ захираҳои молиявии мамлакатро ифода мекунанд. Шарти муҳими афзоиши захираҳои молиявӣ ин зиёд шудани даромади миллӣ мебошад. Молия ва захираҳои молиявӣ мафҳумҳои якхела нестанд. Захираҳои молиявӣ худ аз худ моҳияти молияро муайян намекунанд, мазмуни дохилии он ва таъминоти ҷамъиятии онро кушода намедиҳанд.

Молия муносибатҳои пулиеро ифода мекунад, ки дар байни субъектони зерин ба амал меоянд:

- корхонаҳо, ҳангоми хариди арзишҳои молӣ-моддӣ, фуруши маҳсулот ва хизматҳо;
- корхонаҳо ва ташкилотҳои болоӣ ҳангоми ташкили воситаҳои марказонидашудаи пулӣ ва тақсими онҳо;
- байни давлат ва корхонаҳо ҳангоми пардохти андозҳо ба системаи буҷетӣ ва бо пул таъминкунии буҷетӣ аз тарафи давлат;
- байни давлат ва шаҳрвандон ҳангоми аз тарафи онҳо гузаронида шудани андозҳо ва пардохтҳои ихтиёрӣ;
- байни корхонаҳо, шаҳрвандон ва фондҳои ғайрибуҷетӣ ҳангоми гузаронидани пардохтҳо ва гирифтани захираҳои молиявӣ;
- байни ҷувзҳои алоҳидаи системаи буҷетӣ;
- байни ташкилотҳои суғурта ва корхонаю аҳолӣ ҳангоми пардохти ҳиссагузориҳои суғуртавӣ ва баргардонидани маблағҳои суғуртавӣ дар вақти рейдоди ҳодисаи суғуртавӣ;
- муносибатҳои пулӣ оиди гирдгардиши фондҳои корхона.

Сарчашмаи асосии моддии фондҳои пулӣ даромади миллии мамлакат ҳисоб меёбад-яъне арзиши навташкил ё ин ки арзиши маҷмеи маҳсулоти дохилӣ (ММД) бе олотҳои дар ҷараёни истеҳсолот истеъмолшуда ва воситаҳои истеҳсолот, ҳаҷми даромади миллӣ имкониятҳои қонеъ намудани талаботҳои умумидавлатӣ ва васеъ намудани истеҳсолоти ҷамъиятиро муайян мекунад. Маҳз бо назардошти андозаи даромади миллӣ ва қисмҳои алоҳидаи он - фонди истеъмолот ва фонди ғункунӣ таносубҳои тараққиёти иқтисодиёт ва структураи он муайян карда мешаванд. Бинобар ҳамин ҳам дар омори ҳамаи мамлакатҳо ба даромади миллӣ аҳамияти хоса дода мешавад.

Дар шароити иқтисоди бозаргонӣ аз нав тақсим кардани захираҳои молиявӣ байни субъектҳои хоҷагие, ки маблағҳои муваққатан озод доранд ва ба онҳо басанда нестанд, бо ёрии низоми самарабахши молиявӣ ба амал бароварда мешавад.

Системаи молиявиро муносибатҳои молиявиест, ки аз категорияҳо, пайвандҳо ва соҳаҳои ба ҳам алоқаманд амалкунанда вобаста мебошанд, ки захираҳои молиявии ташкилотҳо, хоҷагиҳо, давлатҳо, инчунин муассисаҳои махсуси молиявиро тақсим ва истифода мебаранд. Низоми молиявӣ ин чунин маҷмӯи бозорҳои молиявӣ, муассисаҳо ва дастгоҳе мебошад, ки барои амалиёти молиявии субъектҳои соҳибкорӣ истифода мешаванд. Ҳаракати мустақилонаи пул новобаста аз ҳаракати молу хизматҳо дар бозори молиявӣ амалӣ мегардад.

Ҳаракати маблағҳо дар бозорҳои молиявӣ бо кӯмаки муассисаҳои молиявӣ – агентҳои иқтисодие, ки дороиҳои молиявиро идора мекунанд ва ба мизоҷони худ хизматрасонии молиявӣ мерасонанд, сурат мегирад. Ба муассисаҳои молиявӣ бонкҳо, фондҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои суғурта ва ғайра дохил мешаванд.

Гузаронидани амалиёти мушаххас барои интиқол, ҳаракати маблағҳо дар бозори молиявӣ тавассути воситаҳои молиявӣ (шартномаи қарз, коғазҳои қиматнок, шартномаҳои фьючерсӣ ва ғайра) таъмин карда мешавад. Яъне, бозори молиявиро метавон ҳамчун системаи муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ, ки бо хариду фурӯш ё барориш ва гардиши воситаҳои молиявӣ алоқаманд аст, тавсиф кард.

Моҳияти бозори молиявӣ тавассути вазифаҳое, ки вай иҷро мекунад, зоҳир мегардад. Вазифаҳои муайянкунандаи бозори молиявӣ инҳоро дар бар мегиранд: Рас.1.

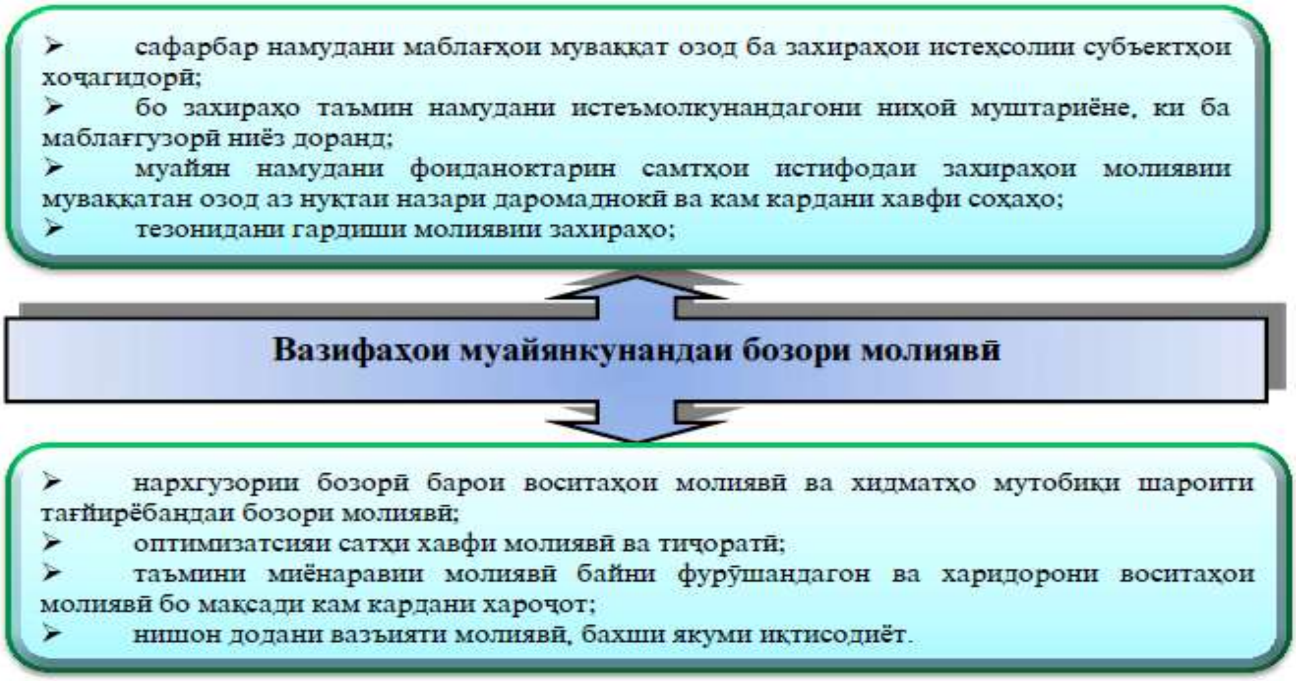

Расми 1.Вазифаҳои бозори молиявӣ.

Иҷрои вазифаҳои бозори молиявӣ аз ҷониби категорияҳои гуногуни иштирокчиёни он дар раванди ҳамкории онҳо таъмин карда мешавад.

Иштирокчиёни бозор ё субъектҳои бозор шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошанд, ки барои хариду фурӯши воситаҳои молиявӣ амалиёт анҷом медиҳанд, барои муомилоти онҳо шароит фароҳам меоранд ё барои муомилот ва ҳисоббаробаркунӣ аз рӯи онҳо ёрии ҳуқуқӣ мерасонанд.

Ба иштирокчиёни асосии бозори молиявӣ истеъмолкунандагони сармоя (эмитентҳо); таъминкунандагони захираҳои молиявӣ (сармоягузорон), ки маблағҳои худро барои ба даст овардани воситаҳои молиявӣ бо мақсади ба даст овардани даромад сармоягузорӣ мекунанд; миёнаравҳои молиявӣ, ки ҳамкории байни эмитентҳо ва сармоягузоронро таъмин мекунанд, дохил мешаванд.

Муҳимтарин иштирокчиёни бозори молиявӣ ташкилотҳо (ширкатҳо) мебошанд, ки ҳамчун таъминкунандагони пули нақди муваққатан озод ва ҳам ҳамчун истеъмолкунандаи захираҳои молиявӣ ва ҳам ба сифати миёнарави молиявӣ дар муомилот баромад мекунанд. Дар аксари мавридҳо, манфиатҳои онҳо ба гирифтани захираҳои молиявӣ дар ҳаҷми калон; таъмини захираҳо барои муддати дароз; сармоягузорӣ кардани маблағҳои гирифташуда ба лоиҳаҳое, ки хавф доранд; имкониятҳо барои арзёбии хатарҳо ва даромаднокии лоиҳаи татбиқшаванда тавсиф дода мешаванд. Инчунин дар шароити муосир, ба сифати иштирокчии алоҳидаи бозори молиявӣ метавон давлатеро, ки ҳамчун сармоягузор ё эмитент баромад мекунад ва танзимгари бозори молия ва назорати фаъолияти иштирокчиёни он ҷудо карда мешавад.

Бозори молиявӣ бисёрҷанба буда, қисматҳои гуногунеро дар бар мегирад, ки метавонанд бо ҳамдигар рақобат кунанд: бозори қарз, бозори коғазҳои қиматнок (бозори фондӣ), бозори асъор, бозори суғурта, бозори металлҳои қиматбаҳо.

Бузургтарин ва яке аз муҳимтарин бахшҳои бозори молиявӣ бозори коғазҳои қиматнок мебошад. Бозори когазҳои қиматнок (бозори фондӣ)- маҷмӯи муносибатҳои иқтисодиест, ки дар байни иштирокчиёни он вобаста ба барориши коғазхои қиматнок ва муомилоти минбаъдаи коғазхои қиматнок ташаккул меёбанд ва ҷузъи муҳими низоми молиявӣ буда, ҷамъоварӣ ва гирифтани захираҳои зарурии молиявиро таъмин менамояд. Нақши бозори коғази қиматнок аз хусусиятҳои хоси моли дар муомилотбуда-навъҳои гуногуни коғазҳои қиматнок, сарчашмаҳои пайдошудаи

маблағгузории фаъолияти сармоягузории ширкатҳо ва пасандозҳои хусусӣ, имкониятҳои иттилоотӣ барои арзёбии бозории ҷамъиятҳои саҳҳомию давлатӣ ва сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт вобаста мебошад.

Аз нуқтаи назари назария, бозори фондӣ ва бозори коғазҳои қиматнок мафҳумҳои комилан ба ҳам мувофиқ нестанд. Он қисми бозори коғазҳои қиматнок, ки ба сармояи пулӣ асос ёфтааст, бозори фондӣ номида мешавад. Охирин қисми бартаридошта (аз ҳама калон) ва асосии бозори коғазҳои қиматнокро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, дар амал ин мафҳумҳо бештар ҳамчун синоним баррасӣ мешаванд.

Ҳамин тариқ, ҳадафи асосии бозори молиявӣ таъмини азнавтақсимкунии захираҳои пулӣ байни соҳаҳо ва самтҳои фаъолият, инчунин фароҳам овардани шароит барои татбиқи пасандозҳо ва табдил додани онҳо ба сармоягузорӣ мебошад. Дар робита ба ин, вазифаи асосии субъектҳои бозор оптимизатсияи равандҳои молиявӣ, яъне аз фурӯшандагони сармоя (соҳибони пули нақд) ба харидорони сармоя (субъектҳои хоҷагидорӣ) бемайлон гузаронидани захираҳои молиявӣ мебошад. Ҳаракати маблағҳо метавонад мустақиман аз сармоягузор ба истеъмолкунанда ё бавосита бо ёрии иштирокчиёни бозори молиявӣ (муассисаҳои молиявӣ ва миёнаравҳо) анҷом дода шавад. Аз ин рӯ, бозори коғазҳои киматнок самаранокии сармоягузориҳо ва тамоми рушди иҷтимоию иқтисодии давлатро таъмин менамояд ва то чӣ андоза самаранок ташкил шудани он аз рушди бозори молиявӣ вобаста мебошад.

Бозори қоғазҳои қиматнок яке аз шаклҳо ва қисматҳои маъмули бозори сармоя буда, барои ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ сарчашмаи асосии захираҳои сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Пайдоши бозори қоғазҳои қиматнок ба мавҷудият ва инкишофи талабот ба захираҳои қарзӣ вобаста аст. Бозори қоғазҳои қиматнок бар истифодаи сармояи судхӯрӣ (қарзӣ) асос меёбад ва ҳаракати (хариду фурӯши) қоғазҳои қиматнок ин истифодаи сармояи пулиро ба мақсади судхӯрӣ (даромади муфт гирифтан) ифода менамояд. Дар чунин сурат қоғазҳои қиматнок шакли ҳуҷҷати қарзиро мегиранд. Вазифаи асосии бозори қоғазҳои қиматнок ин зудҳаракатии (мобилизатсия) маблағҳои пулии субъектҳои иқтисодӣ барои ташкил ва равнақи истеҳсолот мебошад.

АДАБИЁТ

1. Лапуста М.Г. Мазурина Т.Ю. Скамай Л.Г. Финансы организаций (предприятий) –М.: Инфра-М 2009
2. Колчиной Н.В. Финансы организаций (предприятий) –М.: Юнити-2009
3. Оймахмадов Г. Н.. Молия-Душанбе: «Нодир», 2005
4. Большаков С.В. Финансы предприятий : теория и практика –М.: Книжный мир, 2005
5. Шевчук Д. А. Корпоративные финансы .-М.: Гросс-Медия,2008
6. Ковалева Т. М. Финансы и кредит ,М.: КноРус ,2008
7. Мицек С.А. Краткосрочная финансовая политика на предприятиях –М.: «КноРус» , 2007
8. Лагутина Л. Л. Источники финансирования инвестиционных программ на предприятиях . – М.: «Вазар-Ферро», 2007

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ АМАЛИИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯИ ҶАМЪИЯТИ САҲОМӢ

Намозализода Шафқат Намозалӣ *– ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Нахимов 64/14. тел: 918855757. Email (Shafqat.n.tj@mail.ru)*

Каримов Умаршо Маҳмадназарович *- магистри кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.*

Дар мақола ҷанбаҳои назариявию амалии таъмини устувории молияи ҷамъияти саҳомӣ баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла бо мақсади муайян намудани устувории молиявии ҷамъияти саҳомӣ фаъолияти молиявии як корхонаи мушаххас таҳлил гардидааст. Бо истифода аз натиҷагирии таҳлили вазъи молиявӣ, бо мақсади таъмини устувории фаъолияти он пешниҳодҳо тавсия шудааст.

Калидвожаҳо: *устувории молиявӣ, ҷамъияти саҳомии кушода, ҷамъияти саҳомии пушида, саҳмия саҳмияи оддӣ, саҳмияи имтиёзнок.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ АКЦИОНЕРНОГО ОБЩЕСТВА

Намозализода Шафкат Намозали *– ассистент, кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета, Email: Shafqat.n.tj@mail.ru)*

Каримов Умаршо Махмадназарович *– магистр кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета,*

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты обеспечения финансовой устойчивости акционерного общества. В частности, для определения финансовой устойчивости акционерного общества анализировалась финансовая деятельность конкретного предприятия. По результатам анализа финансового положения в целях обеспечения устойчивости его деятельности рекомендуются предложения.

Ключевые слова: *финансовая устойчивость, открытое акционерное общество, закрытое акционерное общество, обыкновенные акции, привилегированные акции.*

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING FINANCIAL STABILITY OF A JOINT STOCK COMPANY

Namozalizoda Shafqat Namozali *- assistant of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimova street, 64/14. tel: 918855757. Email (Shafqat.n.tj@mail.ru)*

Karimov Umarsho Mahmadnazarovich *– magistral of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University.*

The article discusses the theoretical and practical aspects of ensuring financial stability of the joint-stock company. In particular, in order to determine the financial stability of the joint-stock company, the financial activity of a specific enterprise was analyzed. Using the results of the analysis of the financial situation, in order to ensure the sustainability of its activities, proposals are recommended.

Keywords: *financial stability, open joint-stock company, closed joint-stock company, common stock, preferred stock.*

Ҷамъияти саҳомӣ ташкилоти тиҷоратӣ буда, шакли ягонаи ташкилию ҳуқуқӣ доранд ва тибқи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади модернизатсия, реконструксия ва аз нав таҷҳизонидани техникӣ ва технологии корхонаҳо захираҳои молиявиро ҷалб менамояд. Барои ҷалби сармоягузориҳо ҷамъиятҳои саҳомӣ (корпоратсияҳо) коғазҳои қиматноки саҳомӣ (саҳмияҳои оддӣ), инчунин коғазҳои қиматноки қарзӣ (асосан вомбаргҳои корпоративӣ) мебароранд. Саҳмияҳо ҳамчун манбаи алтернативии ҷалби сармоя дар байни коғазҳои қиматноки мавҷуда бо паҳншавии васеъ ва хусусиятҳои хоси худ ҷои муҳимтаринро ишғол мекунанд. Маблағгузории ҷамъияти саҳомӣ тавассути бароришi саҳмияҳо як қатор афзалиятҳо дорад. Ба ақидаи Бутиков И.Л., “Бартариҳои маблағгузории ҷамъияти саҳомӣ бо роҳи барориши саҳмияҳои оддӣ барои эмитент инҳоянд”: [6, с. 6]

- агар корхона дар шакли ҷамъияти саҳомӣ ташкил шуда бошад, вай метавонад захираҳои молиявии хеле бештарро сафарбар намояд;
- дар ҳолати фоида ба даст наовардан уҳдадори пардохти дивидент дар назди саҳҳом надорад;
- заминаи устуворӣ сармояро соҳиб мегардад;
- хавфи аз даст додани саҳмдор бо нархи саҳмияҳо аз байн меравад;
- сабаби баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории ширкат мегардад.

Таҷрибаи маблағгузории корхонаҳо тавассути саҳмияҳо дар тамоми ҷаҳон, махсусан дар кишварҳои пешрафта паҳн шудааст. Ба ақидаи иқтисодчиён Мирзаев И. ва Турсунов Ғ., «Ҷамъиятҳои саҳомӣ ташкилоте мебошанд, ки барои таъмини сармояи худ қарз нагирифта, бо тариқи барориши саҳмияҳо захираҳои молиявиро ҷалб менамоянд. Аз ҷумла дар фаъолияти ширкатҳои бонуфузи ҷаҳон аз қабили Samsung чунин таҷриба истифода мегардад [6, с. 61]. Ба назари мо, роҳи ташкили фаъолияти самаранок, ин таъмини манбаи аввалини маблағгузории ҷамъиятҳои саҳомӣ маблағгузорӣ тавассути барориши саҳмияҳои оддӣ мебошад. Ба гуфтаи иқтисодшиноси хориҷӣ Эдди Мак Лэйни, “Ҷамъияти саҳомӣ бо роҳҳои зерин маблағгузорӣ мешавад: [4]

1. Бо роҳи барориши саҳмияҳои оддӣ;
2. Бо роҳи барориши саҳмияҳои имтиёзнок;
3. Бо роҳи қарзгирӣ.

Дар адабиёти иқтисодӣ ҳадафҳои асосии барориши саҳмияҳо аз инҳо иборатанд: - таъмини корхонаи нав бо сармояи ибтидоӣ барои ташкили ҷамъияти саҳомӣ ва пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ; - ҷалби маблағҳои иловагӣ (афзоиши сармоя) дар раванди фаъолияти иқтисодӣ; - ба даст овардани саҳмияҳо; - ҷалби сармоягузорӣ, ки қобилияти таъмини идоракунии самараноки корхона, барқарор ё мустаҳкам намудани мавқеи он, ворид намудани тағйироти ҷиддӣ ба сохтори сармоя ва идоракунии ширкат, нигоҳ доштан ва пурзӯр намудани назорат аз болои ҷамъияти саҳомӣ мебошад. Аз рӯи таҷрибаи ИМА сабабҳои асосии барориши саҳмияҳо инҳо мебошанд [4]:

- ✓ маблаггузории дигар ширкатҳо;
- ✓ кам кардани хиссаи сармояи қарзӣ дар сармояи умумии корпоратсия;
- ✓ маблаггузорӣ ба сармояи асосӣ.

Натиҷаи таҳқиқот муайян месозад, ки иқтисоддонон ба мафҳумҳои “Ҷамъиятҳои саҳҳомӣ”, “Саҳмияҳо”, “Маблағгузорӣ” мафҳуми алоҳида додаанд, вале барои

“Маблағгузории ҷамъиятҳои саҳҳомӣ” мафҳуми алоҳида хос мебошад. Чуноне, ки “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҷамъияти саҳомӣ” онро муайян месозад “Ҷамъияти саҳомӣ – ташкилоти тиҷоратие, ки сармояи оинномавии он ба миқдори муайяни саҳмияҳо тақсим шуда, иштирокчиёни (саҳмдорони) он аз рӯи уҳдадориҳои ҷамъияти саҳомӣ масъулият надоранд ва таваккали зарари вобаста ба фаъолияти онро дар доираи арзиши саҳмияҳои марбуташон ба зимма доранд”[1].

Дар шароити имрӯза ҷамъиятҳои саҳҳомиро дар шакли кӯшода ва пӯшида таъсис додан мумкин аст, ки аз рӯи фаъолият онҳо хусусиятҳои ба худ хосро доранд.

Саҳмдорони ҷамъияти саҳомии кушода метавонанд саҳмияҳои худро бе розигии дигар саҳмдорони ин ҷамъият бегона кунанд. Чунин ҷамъияти саҳомӣ ҳуқуқ дорад барои саҳмияҳои баровардааш обунаи кушодаро доир намояд ва онҳоро бо дарназардошти қонуни зикргардида ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи фурушад.

Шумораи саҳмдорони ҷамъияти саҳҳомии кушода маҳдуд карда намешавад. Ҷамъияти саҳомии кушода ҳар сол ҳисоботи солона, тавозуни муҳосибавӣ ва ҳисоботи фоидаю зарарро барои маълумоти умум нашр мекунад.

Ҷамъияти саҳҳомие, ки саҳмияҳояш танҳо байни муассисони он ё гуруҳи дигари шахсони қаблан муайянгардида тақсим карда мешавад, ҷамъияти саҳомии пӯшида эътироф мегардад. Чунин ҷамъияти саҳомӣ ҳуқуқ надорад ба саҳмияҳои баровардааш обунаи кушода доир намояд ё ба тарзи дигар онҳоро барои харид ба гурухи номаҳдуди шахсон пешниход кунад. Инчунин, шумораи саҳмдорони ҷамъияти саҳомии пӯшида набояд аз панҷоҳ нафар зиёд бошад. Агар шумораи саҳмдорони чамъияти саҳҳомии пӯшида аз шумораи ниҳоии муқараррнамуда бештар бошад, ин ҷамъияти саҳомӣ дар муддати як сол бояд ба ҷамъияти саҳҳомии кӯшода табдил дода шавад. Агар шумораи саҳмдорони он то шумораи ниҳоии муқарраргардида кам нагардад, ҷамъияти саҳомӣ бояд бо тартиби суди барҳам дода шавад.

Дар оинномаи ҷамъияти саҳомӣ метавонад ҳуқуқи афзалиятноки аз саҳмдорон харида гирифтани саҳмияҳояшон пешбини карда шавад, ба шарте, ки саҳмдорон аз ҳуқуқи афзалиятноки харидани саҳмияҳо истифода накарда бошанд.

Ҳаминтавр, метавон гуфт, ки бароҳ мондани фаъолият дар шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самаранок ҳисобида мешавад.

Дар баробари таҳлили назариявии ҷамъиятҳои саҳомӣ фаъолияти амалии онро бо мақсади таъмини баҳодиҳии амиқ ва самараноки соҳаи мазкур дар мисоли ҶСК “Суғдиён орди ш. Кӯлоб” мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор додем, ки нишондиҳандаҳои он дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.-Таҳлили фаъолияти ҶСК “Суғдиён орди ш. Кӯлоб”

Нишондиҳандаҳо	Гардиши сармоя		
	Соли 2017	Соли 2021	Тағйирот 2021/2017
Маҳсулоти умумии корхона(ҳазор сомонӣ)	580,7	1026,5	+ 445,8
Фондҳои асосии истеҳсолии корхона (ҳазор сомонӣ	489,5	859,1	+ 369,6
Шумораи миёнасолонаи коргарони корхон (нафар)	34	37	+ 3

Фоидаи балансии корхона(ҳазор сомонӣ)	91,1	167,3	+ 76,1
Андоз аз фоидаи корхона (ҳазор сомонӣ)	11,8	21,7	+ 9,89
Фоидаи софи корхона (ҳазор сомонӣ)	79,3	145,5	+ 66,2
Фондмусалаҳии меҳнат (сомонӣ/нафар)	14,3	23,2	+ 8,82
Боздеҳии фондҳо (сомонӣ)	1,18	1,19	+ 0,008
Фондғунҷоиши маҳсулот (ҳазор сомонӣ)	0,84	0,83	- 0,006
Дараҷаи фоиданокӣ, %	15,7	16,3	+ 0,6 б.ф

Манбаъ: *Ҷадвал дар асоси маълумотҳои ҳисоботи солонаи ҶСК "Суғдиён орди ш. Кӯлоб" дар солҳои 2017, 2021 ва ҳисобкуниҳои муаллиф таҳия шудааст.*

Таҳлили фаъолияти корхонаи мазкур нишон медиҳад, ки ҳаҷми исеҳсоли маҳсулот дар соли 2021, 1026,5 ҳазор сомонро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда соли 2017 ба 580,7 ҳазор сомонӣ баробар буд, дар ин муддат исеҳсоли маҳсулот аз тарафи корхона ба миқдори 445,8 ҳазор сомонӣ афзоиш ёфтааст. Шумораи коргарони корхона бошад аз 34 нафар ба 37 нафар расида, дараҷи фоиданокии корхона ба андозаи 0,6 фоиз афзоиш ёфта, аз 15,7 фоиз ба 16,3 фоиз баробар гардидааст. Дар ин муддат фоидаи софи корхона аз 79,3 ҳазор сомонии соли 2017 ба 145,5 ҳазор сомонӣ дар соли 2021 расида, афзоиши он 66,2 сомониро ташкил медиҳад. Андози супоридаи корхона бошад аз 11,8 ҳазор сомонӣ ба 21,7 ҳазор сомонӣ баробар гардидааст ё ба миқдорӣ 1275,82 ҳазор сомонӣ афзоиш ёфтааст. Таҳлили фаъолияти корхонаи мазкур нишон медиҳад, ки дар баробари ташаккулёбии ҷамъиятҳои саҳомӣ сарчашмаи даромадҳои андозӣ ба буҷети давлати зиёд гардида, ҳиссаи аҳолии қобили меҳнат дар соҳаҳоии гуногуни иқтисодиёт афзоиш меёбад. Аз ин лиҳоз, қобили зикраст, ки ташкили фаъолият дар шакли ҷамъияти саҳомӣ натанҳо доромаднокии соҳибкрро балки ба сатҳи зиндагии аҳолию ғани гардидани захираҳои молиявии давлат мегардад.

Дар натиҷаи таҳлил қайд кардан ба маврид аст, ки чунин хулосабарорӣ намоем:

- Ташаккули ташкилию ҳуқуқии корхонаҳо дар шакли ҷамъияти саҳомӣ бо мақсади ҷалби захираҳои молиявии озоди шахсони ҳуқуқию воқеӣ;
- Додани имтиёзҳои молиявию андозӣ ба онҳо дар давраи аввалӣ ташкили фаъолият;
- Рушди ҷаъиятҳои саҳомии истеҳсолӣ дар бахши саноату кишоварзӣ бо мақсади расидан ба ҳадафҳои стратегӣ;
- Васеъ намудани фаъолият ва табдилдиҳии ҷамъияти саххомии пӯшида ба шакли кушода.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон қонун «Дар бораи Ҷаъмиятҳои саҳомӣ» аз 5– уми марти 2007 № 237 .//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – с.2005, № 12, моддаи 643
2. Намозализода Ш.Н. Ҷанбаҳои назариявии ташаккули стратегияи рушди коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ./ Ш.Н. Намозализода // Паёми молия ва иқтисод. 2021. № 1 (25). С. 143-150.

3. Намозализода Ш.Н. Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ оид ба ташаккулу равнақи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар манотиқи деҳот. Ш.Н. Намозализода // Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 1.-С. 79-85.
4. Оймаҳмадов Г.Н. Молияи./ Китоби дарсӣ. -Душанбе: ДДМИТ, 2020,- 300 с
5. Оймаҳмадов Г.Н. Молияи корпоративӣ. / Китоби дарсӣ. -Душанбе, 2020,- 320 с
6. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. М.: Инфра-М, 2012. 401 с.
7. Шеремет А.Д. Методика финансового анализа предприятия. М.: Инфра-М, 2013. 351 с.

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР МИРОВЫХ И ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИНФЛЯЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Рахматова Наргиз Мухамаджоновна
Старший преподаватель кафедры банковское дело ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова»

Аннотация. *В исследовании рассматривается общемировая проблема усиления темпов роста инфляции в рамках кризисного периода развития мировой экономики. Проведен анализ основных предпосылок, причин возрастания волатильности финансовых рынков, а также динамики изменения ценовых значений. Практическая составляющая исследования состоит в сравнении международного и отечественного опыта в области регулирования темпов роста инфляции и реализации Центральными банками мероприятий по минимизации воздействия экономических шоков на стабильность функционирования государства.*
Ключевые слова: *инфляция, неопределенность, мировая экономика, денежно-кредитная политика, мировая инфляция.*

Аннотатсия. *Дар тадқиқот муаммои ҷаҳонии афзоиши сатҳи таваррумро дар давраи бӯҳронӣ дар рушди иқтисоди ҷаҳонӣ баррасӣ карда шуд. Таҳлили шартҳои асосӣ, сабабҳои афзоиши ноустувории бозорҳои молиявӣ, инчунин динамикаи тағирёбии арзишҳои нархҳо гузаронида шуд. Қисмати амалии тадқиқот аз муқоисаи таҷрибаи байналмилалӣ ва ватанӣ дар соҳаи танзими сатҳи таваррум ва татбиқи тадбирҳои аз ҷониби бонкҳои марказӣ оид ба кам кардани таъсири таконҳои иқтисодӣ ба суботи фаъолияти давлат иборат аст.*
Калидвожаҳо: *таваррум, номуайянӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ, сиёсати пулию қарзӣ, таварруми ҷаҳонӣ.*

Abstract. *The study examines the global problem of increasing inflation rates during the crisis period in the development of the world economy. An analysis of the main prerequisites, reasons for the increase in volatility of financial markets, as well as the dynamics of changes in price values was carried out. The practical component of the study consists of comparing international and domestic experience in the field of regulating inflation rates and the implementation by Central Banks of measures to minimize the impact of economic shocks on the stability of the functioning of the state.*
Key words: *inflation, uncertainty, world economy, monetary policy, global inflation.*

Актуальность рассматриваемой темы. В нестабильных условиях мировая экономика переживает масштабный спад, поскольку риски снижения, включая риски, влияющие на перспективы развития мировой экономики материализуются, хотя и с некоторыми противоречивыми сигналами.

По своей сути инфляция обусловлена слишком большим спросом по сравнению с предложением. Точнее, инфляция возникает, когда совокупное количество товаров, требуемых при любом конкретном уровне цен, растет быстрее, чем совокупное качество товаров, предлагаемых при этом уровне цен [3].

Необходимо отметить, что за последние 15 лет инфляция достигла своего пика в 2022 году, достигнув почти 10 %. При этом индекс потребительских цен превышают индекс расходов на личное потребление. Инфляция часто возникает из-за шоков предложения – серьезных сбоев в важных экономических ресурсах, таких как энергия.

Во втором квартале 2022 года глобальный реальный ВВП несколько сократился (рост на -0,1 процентного пункта в квартальном исчислении в годовом исчислении), с отрицательным ростом в Китае, России и США, а также с резким замедлением роста в странах Восточной Европы, наиболее непосредственно затронутых спецоперацией на Украине и международными санкциями, направленных на минимизацию влияния России на этих территориях. В то же время в некоторых крупных экономиках сокращение не произошло: во втором квартале рост в зоне Европы неожиданно оказался положительным, чему способствовал рост зависимых от туризма стран южной Европы [4]. Перспективные индикаторы, в том числе новые производственные заказы указывают на замедление темпов роста в основных экономиках. Однако в некоторых случаях сигнализирует о конфликте: некоторые индикаторы указывают на снижение объема производства на фоне силы рынка труда.

Более высокие процентные ставки и связанный с этим рост стоимости кредитов, включая ставки по ипотечным кредитам, оказывают желаемое воздействие на снижение внутреннего спроса, при этом рынок жилья демонстрирует самые ранние и наиболее очевидные признаки замедления роста в таких странах, как США. Ужесточение денежно-кредитной политики в целом – хотя и не везде – сопровождалось сокращением фискальной поддержки, которая ранее поддерживала располагаемые доходы домохозяйств. В целом номинальные директивные ставки сейчас выше уровней, применяемых до 2020 года как в странах с развитой экономикой, так и в странах с формирующимся рынком и развивающихся странах [3]. В условиях повышенной инфляции реальные процентные ставки, как правило, еще не вернулись к допандемическому уровню. Ужесточение финансовых условий в большинстве регионов, за заметным исключением Китая, отразилось в сильном реальном укреплении доллара США.[5]

Помимо денежно-кредитной политики, вспышки COVID-19 в Китае и ограничения на передвижение в рамках стратегии властей по борьбе с COVID-19 привели к снижению экономической активности. Карантин в Китае наложил значительные ограничения внутри страны и нарушил и без того напряженные глобальные цепочки поставок. Спецоперация на Украине и все более резкое сокращение поставок газа в Европу усугубили существовавшие ранее риски на мировых товарных рынках, вновь подняв цены на природный газ.

Европейские экономики, в том числе крупнейшая Германия, подвержены влиянию сокращения поставок газа. Сохраняющаяся неопределенность в отношении поставок энергоносителей способствовала замедлению реальной экономической активности в Европе, особенно в обрабатывающей промышленности, что снизило доверие потребителей и, в меньшей степени, деловой уверенности. Тем не менее, сильное восстановление экономики южных стран, зависящих от туризма, помогло обеспечить более высокий, чем ожидалось, общий рост в первой половине 2022 года [3].

В 2023 году рост мировой экономики сокращается и составляет 2,7 %, при этом рост в странах с развитой экономикой составит 1,1 %, а в странах с формирующимся рынком и развивающихся странах — 3,7 %. Согласно статистике, в 2022 году уровень инфляции в Турции составил 64,3%, Казахстане 20,3%, Кыргызстане 14,7%, Белоруссии 12,8%, Узбекистане 12,3%, России 11,9% и Грузии 9,8%, что превышает целевой показатель.

В результате эффективной реализации денежно-кредитной политики Национального банка Таджикистана уровень инфляции в стране в 2022 году составил 4,2 процента, что

считается одним из умеренных показателей в странах региона и СНГ. Это же обстоятельство особенно приветствовал Верховный лидер страны при подведении итогов экономического и социального развития страны в 2022 году. В очередном Послании Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» было указано, что уровень инфляции составил 4,2 процента, что является одним из умеренных показателей в странах региона и СНГ[1].

В 2022 году уровень инфляции в стране составил 4,2 процента, что является самым низким показателем среди стран региона и СНГ находится в нижней границе целевого показателя (6% ±2 процентных пункта).[1]

В 2022 году Национальный банк Таджикистана принял ряд необходимых мер в целях поддержания стабильности уровня цен и ограничения влияния монетарных факторов, в том числе:

• ставка рефинансирования в 2022 году была пересмотрена и сохранена на положительном уровне с учетом перспективы влияния потенциальных внутренних и внешних рисков на экономику и инфляционных ожиданий;

• В целях регулирования денежной массы и эффективного управления уровнем ликвидности кредитных организаций осуществлялась продажа ценных бумаг Национального банка Таджикистана и привлечение депозитов овернайт (Standing facilities) от кредитных организаций, и в среднем, в день привлекли 1,3 млрд. сомони свободных средств;

• В целях оперативного и полного удовлетворения потребностей компаний, импортирующих товары и продукцию основных потребностей населения и хозяйствующих субъектов, в иностранной валюте, в целях обеспечения внутреннего потребительского рынка страны и снижения давления валютного курса и инфляции, банковская система страны провела валютную интервенцию;

• Официальный курс национальной валюты по отношению к доллару США стабилизировался на уровне 9,7% и способствовал стабилизации уровня импортных цен на товары и продукцию.

Стоит отметить, что наряду с мерами, принятыми Национальным банком Таджикистана, положительный эффект имели и другие эффективные меры, принимаемые соответствующими государственными министерствами и ведомствами по обеспечению внутреннего потребительского рынка и поддержанию стабильного уровня цен.

В 2022 году в целом зарегистрирован рост цен на товары и продукцию, связанный с неденежными факторами, то есть внешними, административными и сезонными факторами. По перечню товаров и услуг в связи с влиянием вышеперечисленных факторов наблюдается рост цен на муку первого сорта, рис, яйца, сахар, лук, морковь, лекарственные и моющие средства, одежду и обувь, жилье и коммунальные услуги (электроэнергия), услуги образования и др.

Ставка рефинансирования при реализации денежно-кредитной политики считается ключевым рычагом проведения денежно-кредитных операций и устанавливается исходя из перспективы влияния потенциальных внутренних и внешних рисков на экономику и инфляционных ожиданий.

Согласно опыту центральных (национальных) банков и экономической литературе, ставка рефинансирования изменяется, если уровень инфляции, ее перспективы и инфляционные ожидания отличаются от установленного целевого показателя инфляции.

Если уровень инфляции, ее перспективы и инфляционные ожидания выше целевого показателя, ставка рефинансирования должна быть высокой, а если она низкая, то, наоборот, процентная ставка должна быть снижена. Изменение этой ставки (в сторону понижения или повышения) влияет на процентную ставку межбанковских кредитов, процесс ликвидности банковской системы, процент кредитов, предлагаемых кредитными

организациями экономике, количество денег в обращении, курс национальной валют, совокупный спрос и, наконец, уровень инфляции.[6]

Следует отметить, что ставка рефинансирования в 2022 году была пересмотрена и сохранена на положительном уровне исходя из перспективы влияния потенциальных внутренних и внешних рисков на экономику и инфляционных ожиданий. В настоящее время данный показатель находится на уровне 10,0 процентов годовых (решение Комитета денежно-кредитной политики Национального банка Таджикистана от 01 мая 2023 г.), эффективного управления ликвидностью и продвижения процентной политики, был реализован ряд реформ для постепенного перехода от оперативной цели денежной базы к качественно новому денежно-кредитному режиму - таргетированию инфляции.

В частности, разработаны и утверждены «Стратегия денежно-кредитной и валютной политики Республики Таджикистан на 2016-2020 годы», «Коммуникационная стратегия Национального банка Таджикистана по направлению денежно-кредитной политики на 2019-2021 годы» и «Стратегия денежно-кредитной политики Республики Таджикистан на 2021-2025 годы»[6]. Эти документы предусматривают расширение институциональных реформ, влияние основных направлений денежно-кредитной политики и трансмиссионного механизма, создание современной оперативно-финансовой инфраструктуры, понимание и разъяснение общественностью реализации перехода к режиму инфляционного таргетирования, а также повышение уровня финансового образования населения и уровня их информированности.

Следует отметить, что большинство пунктов этих документов реализуются при непосредственной поддержке международных финансовых организаций (согласно мировому опыту) в установленные сроки, в том числе:

• согласно международному опыту, использование постоянных монетарных инструментов, таких как кредит (интрадей), кредит овернайт и депозиты овернайт, для обеспечения эффективного использования инструментов денежно-кредитной политики, поддержки кредитных организаций, расширения межбанковского рынка и регулирования ликвидности банковской системы;

• в рамках технической помощи международных финансовых организаций внедрение и совершенствование базовой модели прогноза макроэкономических показателей, современной модели (DSGE) и (QPM) для проведения анализа и разработки прогноза макроэкономических показателей в целях повышения аналитического и исследовательского потенциала и улучшения процесса прогнозирования;

• проведение опроса населения страны для определения инфляционных ожиданий населения в целях содействия финансовому просвещению населения в направлении связей с общественностью;

• обеспечение прозрачности деятельности в направлении разработки и реализации денежно-кредитной политики путем публикации соответствующей информации на официальном сайте Национального банка Таджикистана и других средствах массовой информации.

Согласно опыту центральных банков развитых стран, инфляционные ожидания считаются важным инструментом продвижения режима таргетирования инфляции. Также это способствует повышению экономической и финансовой осведомленности населения, расширению коммуникационного процесса по направлению денежно-кредитной политики Национального банка Таджикистана, а также обеспечивает доступ к информации об ожиданиях населения относительно изменения уровня цен в стране.

С 2020 года Национальный банк Таджикистана проводит регулярные (ежеквартальные) исследования по определению инфляционных ожиданий среди населения, и данная инициатива получила одобрение населения. При этом результаты опроса используются при эмпирическом анализе, прогнозе основных макроэкономических показателей и эффективной реализации денежно-кредитной политики.

В 2023 году на рост инфляции в стране влияет большее количество факторов, преимущественно немонетарного характера и вызвано внешними шоками. Поскольку во внешней торговле страны доля импорта значительно превышает экспорт, то есть, несмотря на увеличение производства отечественной продукции, на внутренних рынках все еще больше доля импортируемых из-за границы товаров, а доля импортируемых продуктов в потребительской корзине также имеет большое значение.

По данным анализа и оценок влиятельных международных финансово-экономических организаций, особенно Международного валютного фонда и Всемирного банка, в связи с сохраняющейся сложностью геополитической ситуации, неопределенностью и несбалансированностью соотношения спроса и предложения на мировых рынках и рост цен на продукты питания, топливо и энергоносители, а также устойчивый рост уровня инфляции в большинстве стран мира, что привело к проведению жесткой денежно-кредитной политики центральными банками, многие финансово-экономические факторы и риски, особенно значимые инфляционные факторы, сохраняются и в 2023 году.[6]

В частности, по прогнозу Международного валютного фонда, в ближайшие годы основными проблемами являются снижение и поддержание уровня инфляции и инфляционных ожиданий. Поскольку негативные последствия пандемии коронавируса (COVID-19) в 2020 году, продвижение монетарной, кредитной и фискальной политики стимулирования в течение 2020-2021 годов, а также нестабильность политической и финансовой ситуации в мире усилили инфляционные факторы до такой степени, что их ликвидация займет до конца 2024 года по базовому сценарию и более 5 лет по пессимистическому сценарию. В Международном валютном фонде подчеркнули, что для устранения основных факторов инфляции особое внимание следует уделить ценам и поставкам нефти и продуктов питания. Так как продукты питания и нефтепродукты являются потребительскими товарами первой необходимости населения, и заменить их другими товарами народного потребления невозможно.

Выводы и предложения. В заключении стоит отметить, что Международный валютный фонд с учетом реализации странами мира соответствующих антиинфляционных мер спрогнозировал уровень инфляции на 2023 год на уровне 6,6 процента, что на 2,2 процентных пункта меньше, чем в предыдущем году.

В 2023 году Национальный банк Таджикистана также реализовывает поручения и задачи, которые Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своем послании к Маджлиси Оли Республики Таджикистан, принимая во внимание возможные риски и давление инфляции и продолжение реформ по переходу к режиму инфляционного таргетирования, инициирует необходимые меры.

В частности, Национальный банк Таджикистана в пределах своих полномочий, учитывая возможные инфляционные риски и давление, проводит денежно-кредитную политику с использованием механизмов и инструментов достижения и стабилизации уровня инфляции в пределах установленного целевого показателя, т.е. 6% ±2 процентных пункта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Послание Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона от 23.12.2022 года.

2. Ризокулов Т.Р. Теоретико-методологические особенности преодоления стагфляционных процессов в трансформационной экономике (на примере Республики Таджикистан) // Специальность 08.00.01 – Экономическая теория (общая экономическая теория) / автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Душанбе 2009.

3. Головнин М. Ю. Мировая финансовая система: глобальные тренды и качественные изменения / М. Ю. Головнин // Научные труды Вольного экономического общества России. – 2022. – Т. 235. – № 3. – С. 95-104.
4. Павлов Н. А. Денежно-кредитная политика в контексте усиления мировой инфляции / Н. А. Павлов, М. С. Гриц // Молодежный научный форум: Сборник статей по материалам CLXX студенческой международной научно-практической конференции, Москва, 01 июня 2022 года. Том 19 (170). – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Международный центр науки и образования", 2022. – С. 73-76.
5. Доклад по вопросам глобальной финансовой стабильности. Международный валютный фонд (IMF). Октябрь 2022 года.
6. Банковский аналитический журнал "Банковское дело Развитие Глобализация" №2 (101) апрель-июнь 2023г. НБТ. г.Душанбе.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САВОДНОКИИ МОЛИЯВИИ АҲОЛӢ ВА ПАЙОМАДҲОИ МУСБИИ ОН

Саидов Р.Н., *н.и.и., дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи ДДМИТ*
Солиҳова М.Б. *магистранти курси -1 уми ихтисоси молия ва қарз ДДМИТ*

Дар мақола самтҳои афзалиятноки баландбардории саводнокии молиявии аҳолӣ таҳқиқ шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки баланд бардоштани саводнокии молиявӣ даромадҳои пулии аҳолиро афзоиш дода, ҷиҳати баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии онҳо мусоидат менамояд. Дар қисмати ҷамъбастии мақола пайомадҳои баландбардории саводнокии молиявии аҳолӣ ва хулосаю пешниҳодҳои муаллиф аз таҳқиқоти анҷомдодашуда оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: *саводнокии молиявӣ, маърифати молиявӣ, фаъолияти молиявӣ, сатҳи зиндагӣ, миёнаравии молиявӣ, хоҷагиҳои хонаводагӣ, хизматҳои молиявӣ.*

ПОВЫШЕНИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И ЕГО ПОЗИТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье рассматриваются приоритетные направления повышения финансовой грамотности населения. Автор отмечает, что повышение финансовой грамотности увеличивает денежные доходы населения и способствует повышению уровня и качества их жизни. В заключительной части статьи представлены последствия повышения финансовой грамотности населения, а также выводы и предложения автора по выполненному исследованию.

Ключевые слова: *финансовая грамотность, финансовая культура, финансовая деятельность, уровень жизни, финансовое посредничество, домохозяйства, финансовые услуги.*

INCREASING FINANCIAL LITERACY OF THE POPULATION AND ITS POSITIVE CONSEQUENCES

The article discusses priority areas for increasing the financial literacy of the population. The author notes that increasing financial literacy increases the monetary income of the population and helps improve the level and quality of their life. The final part of the article

presents the consequences of increasing the financial literacy of the population, as well as the author's conclusions and suggestions on the research performed.
Key words: *financial literacy, financial culture, financial activ*ity, standard of living, financial intermediation, households, financial services.

Воқеан, аҳолӣ дар зинаи олии фаъолияти молиявӣ ба маърифати молиявӣ ноил мегардад, чунки маърифати молиявӣ нисбат ба саводнокии молиявӣ мазмуни васеъ дошта, он донишҳоро на танҳо оид ба идоракунии молия, балки муносибати масъулиятнокро нисбат ба молия ва ташаккулу истифодаи навгониҳои идоракунии буҷети шахсӣ дар бар мегирад. Бинобар ин, дар навбати аввал, баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳолӣ мубрам арзёбӣ мегардад.

Саводнокии молиявӣ ин маҷмӯи донишҳо ва малакаҳое мебошад, ки барои маҳдудкунии масрафи аз ҳад зиёд ва афзоиши пасандозҳо кӯмак мерасонад. Ба ин донишҳо дохил мешаванд: банақшагирии буҷет; донишҳо оид ба қарзҳо ва суғурта; қобилияти идоракунии воситаҳои пулӣ, пардохти ҳисобҳо, сармоягузорӣ ва сарфаи захираҳои молиявӣ. Ҳамчунин саводнокии молиявӣ маҷмӯи донишҳоро оид ба мазмун ва моҳияти бозори молиявӣ, фаъолият, хусусиятҳо ва танзими он, шинохти иштирокчиёни касбӣ, донишҳо оиди истифодабарии воситаҳои идоракунии захираҳои молиявӣ ва омодагии шахсии фардро барои қабули қарорҳои молиявии шахсӣ дар бар мегирад. Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки саводнокии молиявии аҳолӣ қобилияти қабули қарорҳои асоснок ва иҷрои амалҳои босамари шаҳрвандон дар соҳаи идоракунии молия мебошад, ки барои ноилгардӣ ба ҳадафҳои ҳаётӣ ва нақшаҳои ҷориюояндаи онҳо мусоидат менамояд. Нуқтаҳои зикршуда аз мубрам будани таҳқиқи саводнокӣ ва маърифати молиявии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳодат медиҳанд.

Дар ҳақиқат, сатҳи баланди маданияти молиявӣ шарти муҳими рушди устувори мамлакат мебошад, ки дар ниҳоят некуаҳволии ҳар як шаҳрванд аз он вобастагӣ дорад. Шаҳрвандони дорои саводи молиявӣ нисбат ба нафароне, ки дониши молиявӣ надоранд, имконияти бештари ҳимоя кардани худро аз хавфҳои молиявӣ ва дигар ҳолатҳои номуайянӣ доранд. Чунки ашхоси мазкур дар идоракунии молияи шахсӣ нисбатан масъулиятшинос буда, имконият доранд, то аз ҳисоби тақсимоти воситаҳои пулии дарихтиёрдошта ва банақшагирии хароҷоти оянда сатҳи некуаҳволии худро баланд бардоранд.

Бинобар сабаби надоштани саводи молиявии аҳолӣ ва самаранок соҳибӣ накардани захираҳои молиявӣ аксар вақтҳо шаҳрвандон фирефтаи амалҳои нопоки иштирокчиёни қаллоби муносибатҳои тиҷоратӣ мегарданд. Бо назардошти ҷой доштани ҳолатҳои мазкур давлат маҷбур мешавад, то чораҳои баландбардории сатҳи саводнокии молиявии аҳолиро татбиқ намояд. Аз ин рӯ, яке аз самтҳои муҳим ин беҳтарсозии сифати таълимоти соҳаи молиявӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди муносибатҳои молиявӣ дар асоси Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 ва дигар барномаҳои давлатӣ ба амал бароварда мешаванд. Аммо бо назардошти мавҷудияти ҳуҷҷатҳои зикршуда зарур мешуморем, то Стратегияи баландбардории маърифати молиявии аҳолӣ барои давраи то соли 2030 қабул карда шавад. Ҳадаф аз қабули ҳуҷҷати мазкур фароҳам овардани имкониятҳои зарурии баландбардории

сатҳи саводнокии молиявии шаҳрвандони кишвар ҳамчун шароити беҳтарсозии сатҳу сифати зиндагӣ аз мавқеи босамар истифодабарии захираҳо ва хизматрасониҳои молиявӣ аз ҷониби онҳо иборат мебошад.

Аз нигоҳи мо барои расидан ба ҳадафи зикршуда иҷрои ду вазифаи зерин муҳим мебошад: а) ҷорикунии босамари таҳсилоти равияи молиявӣ ба аҳолӣ, аз ҷумла беҳтарсозии сифати раванди таъминоти иттилоотии аҳолӣ оид ба масъалагузориҳои молиявӣ. Дар ин самт зарур аст, то барои раванди таълим захираҳои методии таълимӣ, аз ҷумла истифодабарии технологияҳои навини молиявӣ ҷорӣ карда шавад; б) коркарди механизми устуворе, ки амали мутақобилаи давлатро бо ҷомеа дар соҳаи молия таъмин намуда, барои баландгардии сатҳи саводнокии молиявии аҳолӣ ва беҳтаргардии сифати низоми иттилоотии соҳа мусоидат намояд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки шахсони воқеӣ дар низоми муносибатҳои молиявӣ иштирок менамоянд, аз ин рӯ, онҳоро зарур аст, то амалҳои зеринро иҷро карда тавонанд: банақшагирии босамари даромад ва хароҷоти шахсӣ; санҷиш ва пайгирӣ намудани ҳолати молияи шахсӣ; ташаккул додани пасандозҳои дарозмуддати молиявӣ барои ҳолатҳои ғайричашмдошт; интихоби оқилонаи хизмати зарурӣ дар соҳаи молия; дарёфт ва самаранок истифодабарии иттилооти марбут ба масъалаҳои молиявӣ; доштани қобилияти муайян ва ошкоркунии аломатҳои қаллобӣ дар соҳаи молия; канорагирӣ намудан аз қарзҳое, ки пардохташон мушкил мебошад; ҳимоя карда тавонистани ҳуқуқҳои худ ҳамчун истеъмолкунандаи хадамоти молиявӣ.

Бо назардошти сохтори синну солӣ ва мавҷудияти гуруҳҳои мухталифи аҳолӣ, дар самти баландбардории маърифати молиявӣ бо се гуруҳ корбарӣ кардан мумкин аст:

1.Хонандагони мактабҳо ва макотиби олӣ, ки онҳо истеъмолкунандагони ояндаи хизматрасонӣ дар соҳаи иқтисодиёт мебошанд. Баландбардории саводнокии молиявии гуруҳи мазкур аз тариқи ҷорикунии маърифати молиявӣ дар барномаҳои таълимӣ, маводи дарсӣ, аз ҷумла дар матни машғулиятҳои лексионӣ ва амалӣ, озмунҳо, олимпиадаҳо ва маҳфилҳои илмӣ имконпазир мебошад.

2.Шаҳрвандоне, ки доромадҳояшон дар сатҳи паст ва ё миёна қарор доранд, яъне табақае, ки бештар ба хатарҳои молиявӣ дучор мешаванд. Вобаста ба ин, зарур аст, то барои ин гуруҳҳо чораҳои махсус роҳандозӣ карда шавад. Татбиқи барномаҳои махсус барои категорияҳои мухталифи шаҳрвандон, аз ҷумла барои оилаҳои ҷавон, оилаҳои серфарзанд, намояндагони соҳибкории хӯрду миёна муҳим арзёбӣ мегардад.

3.Шаҳрвандони дорои имкониятҳои маҳдуд ва нафақахӯрон, яъне ашхосе, ки дар рафти амалисозии ҳуқуқҳои худ ҳамчун истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ мушкилӣ доранд. Маъмулан барои ин тоифаи шаҳрвандон андешидани чораҳои баландбардории саводнокии молиявӣ дар самти таъмини бехатарӣ ва ҳифзи онҳо дар муҳити иқтисодӣ муфид дониста мешавад.

Аз нигоҳи мо, барои шаҳрвандони категорияи якум бояд барномаҳои махсуси таълимӣ омода карда шавад (яъне барои синфҳои 2-11 ва донишҷӯён). Бо мақсади дар сатҳи баланд ҷорӣ намудани барномаҳои мазкур зарур мешуморем, то дар сохтори донишгоҳҳои кишвар, ки дар равияи иқтисодӣ кадр омода менамоянд, марказҳои методии омодакунии омӯзгорони ҳирфавии самти молия таъсис дода шавад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ҷиҳати баланд бардоштани саводнокӣ ва маърифати молиявии аҳолӣ ташкилотҳои фаъолияти миёнаравии молиявиро зарур

аст, ки тадбирҳои зеринро пиёда гардонанд: а) ташкили кори телефони боварӣ дар сохтори мақомоти соҳавии шаҳру ноҳияҳо, ки оид ба масъалаҳои молиявӣ ба шаҳрвандон хизмат менамояд; б) коркарди видеороликҳо оид ба истифодаи мақсаднок ва самараноки захираҳои молиявӣ ва ба омма расонидани онҳо; в) сохтани сомонаҳои махсуси соҳавӣ ҳамчун портали машваратдиҳии масъалаҳои марбут ба молия бо ҷалби мутахассисони соҳа; г) ҷорӣ намудани сиёсати баландбардории шаффофияти фаъолияти институтҳои молиявӣ.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими арзёбии сатҳи саводнокӣ ва маърифати молиявии аҳолӣ шумораи субъектҳои фаъолияти миёнаравии молиявӣ ва суғурта мебошад. Шумораи ташкилотҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти миёнаравии молиявӣ ва суғурта машғул мебошад, давоми даҳсолаи охир тамоюли афзоишёбӣ доранд. Аммо дар шароити кунунӣ, ки доираи иштирокчиёни муносибатҳои молиявӣ бомаротиб зиёд шуда истодааст, аз ин рӯ, шумораи ташкилотҳои зикршуда аз мавқеи иҷрои саривақтии хизматрасониҳои молиявӣ то кунун қаноатмандкунанда нест (расми 1).

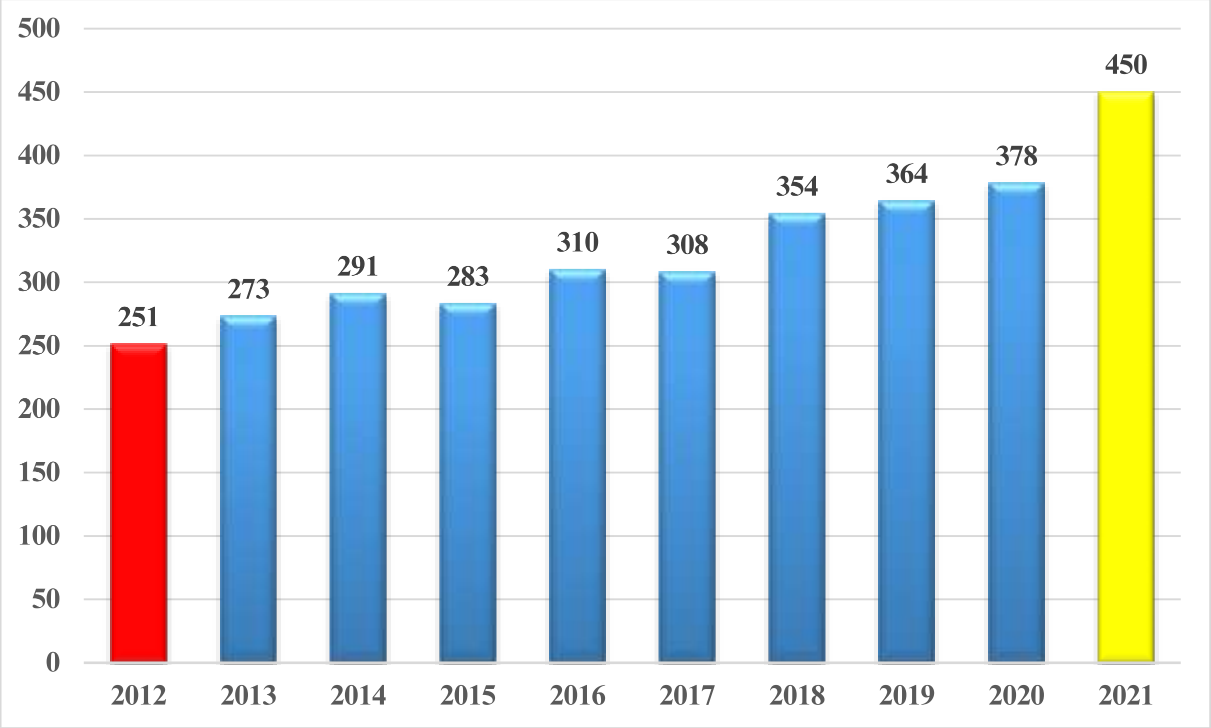

Расми 1.-Шумораи ташкилотҳои фаъолияти миёнаравии молиявӣ, адад.

Манбаъ: **Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон**. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2018.– С.208; **омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон**. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.221.

Аз рақамҳои диаграмма дида мешавад, ки дар бештари солҳои 2012-2021 шумораи ташкилотҳои фаъолияти миёнаравии молиявӣ тамоюли зиёдшавӣ доранд. Аммо дар шароити мунтазам зиёд гардидани иштирокчиёни муносибатҳои молиявӣ дар кишвар, аз ҷумла афзоиши миёнасолонаи аҳолии синни қобили меҳнат (1,5%) ва аҳолии аз синни қобили меҳнат калон (6,4%) теъдоди ташкилотҳои зикршуда аз мавқеи босифат иҷро намудани хизматрасониҳои молиявӣ то кунун басанда нест. Барои дақиқ

намудани сатҳи қаноатмандии шумораи ташкилотҳои молиявӣ дар низоми муносибатҳои молиявӣ нишондиҳандаи нисбиро дар расми 2 дида мебароем.

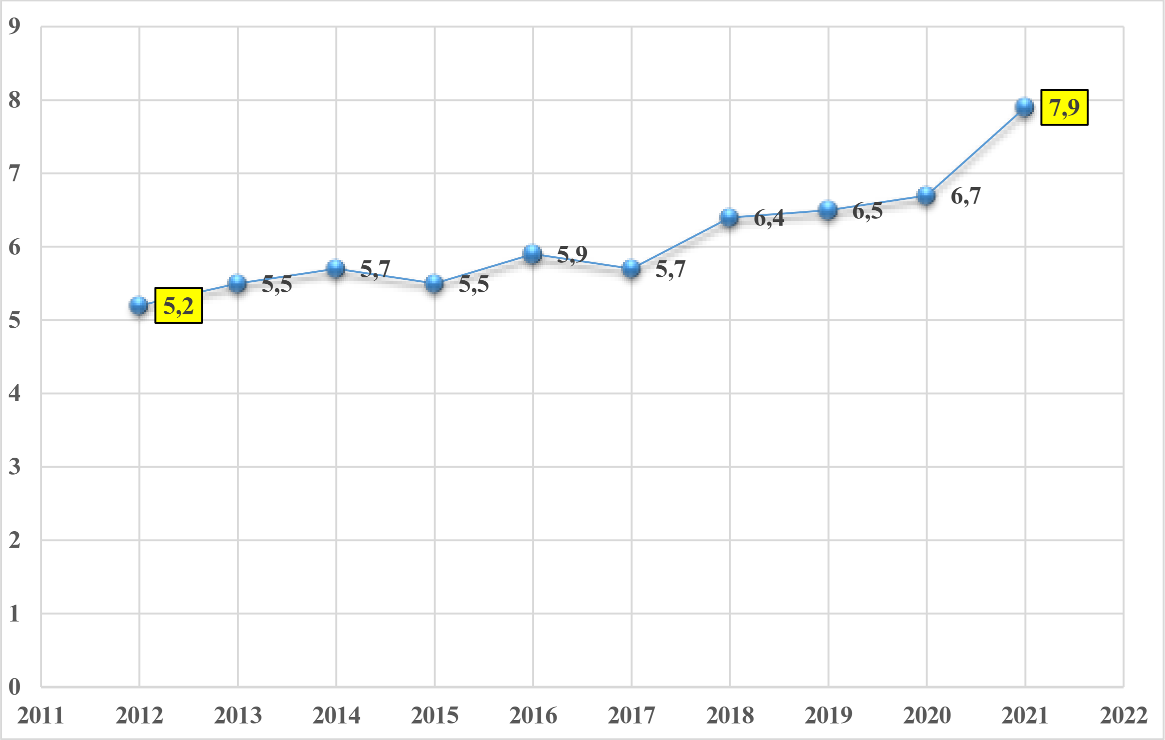

Расми 2.-Шумораи ташкилотҳои фаъолияти миёнаравии молиявӣ ба сари ҳар 100 ҳазор нафар аҳолии қобили меҳнат, адад.

Манбаъ: **Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон**. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2018.– С.25, 208; **омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.** Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.25, 221.

Тавре аз динамикаи рақамҳои расми 2 дида мешавад, бинобар сабаби афзоиши мунтазами шумораи истифодабарандагони хизмати молиявӣ ва нисбатан номунтазамии афзоиши ташкилотҳои фаъолияти миёнаравии молиявӣ дар баъзе аз солҳо нокифоягии шумораи ташкилотҳои фаъолияти миёнаравии молиявӣ ба сари ҳар 100 ҳазор нафар аҳолии қобили меҳнати ҷумҳурӣ ба чашм мерасад. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта зиёд намудани субъектҳои пешниҳодкунандаи таклифоти хизматҳои молиявиро зарур мешуморем.

Тибқи рақамҳои омори расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои пешниҳодкунандаи хадамоти молиявӣ дар сохтори субъектҳои фаъолияти молиявӣ-иқтисодии кишвар низ ҳиссаи камро ташкил менамоянд (расми 3).

Расми 3.-Таносуби шахсони ҳуқуқӣ аз рӯи фаъолияти иқтисодӣ дар соли 2022, %.

Манбаъ: **Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон**. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе.– 2022.– С.222.

Аз рақамҳои расми 3 бар меояд, ки соли 2022 ҳиссаи субъектҳои миёнаравии молиявӣ ва суғурта танҳо 0,9%-ро ташкил карда аст. Ҷой доштани ин ҳолат боиси он гардидааст, ки рақобат дар соҳаи миёнаравии молиявӣ ва суғурта дар сатҳи лозимӣ рушд накардааст. Бо назардошти чунин вазъият, аз нигоҳи мо, зиёд намудани шумораи субъектҳои соҳа метавонад рушди рақобат ва роҳандозии хадамоти дастраси миёнаравии молиявиро барои доираи васеи аҳолӣ таъмин намояд ва ҷиҳати баландгардии саводнокии молиявии аҳолӣ шароити мусоидро фароҳам оварад.

Баланд гардидани саводнокӣ ва маърифати молиявии аҳолӣ на танҳо бахри шаҳрвандони алоҳида, балки барои ҷонибҳои мухталиф, аз ҷумла барои хоҷагиҳои хонаводагӣ, тиҷорат, иқтисодӣ миллӣ ва давлат манфиатнок мебошад (расми 4).

ПАЙОМАДҲОИ БАЛАНДШАВИИИ САВОДНОКИИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶОМЕА

Барои хоҷагиҳои хонаводагӣ

1.Баландгардии сатҳи дастрасӣ ба захираҳо ва хизматрасониҳои молиявӣ дар асоси донишҳои азхудкардаи соҳаи молиявӣ;

2.Беҳтаргардии ҳолати молиявии хоҷагиҳои хонаводагӣ дар натиҷаи таъмини самаранокии буҷети оилавӣ;

3.Аз байн рафтани беқурбшавии пасандозҳо ва афзоиши ҳаҷми онҳо;

4.Пешгирии хатари қаллобӣ ва таъмини амнияти молиявӣ;

5.Устуворгардии ҳимояи ҳуқуқҳои аъзоёни хоҷагиҳои хонаводагӣ.

Барои тиҷорат

1.Баланд гардидани сифат ва васеъшавии доираи хизматҳои молиявӣ;

2.Баланд гардидани масъулият оид ба хизматҳои молиявии пешниҳодшаванда;

3.Баланд гардидани нуфузи субъектҳое, ки дар қисматҳои мушаххаси бозори молиявӣ фаъолият менамоянд;

4.Афзоиши сармояи ширкатҳо.

Барои иқтисоди миллӣ

1.Баланд гардидани шаффофияти бозори молиявӣ;

2.Фаъолона ҷорӣ намудани навгониҳо, рушди рақобат дар натиҷаи васеъ гардидани талаботи истеъмолкунандагон, маҳдудгардии хавфҳо ва афзоиши даромад аз фаъолияти молиявӣ;

3.Ба эътидол омадани бозорҳои молиявӣ дар натиҷаи рафтори босамари сармоягузорон;

4.Афзоиши сармояи ширкатҳо;

5.Баланд гардидани суръати рушди иқтисодиёт дар натиҷаи устуворгардии фаъолияти сармоягузории шаҳрвандон.

Барои давлат

1.Истеъмолкунандагони хизмати молиявӣ, ки дорои иттилоотӣ зарурӣ мебошанд, метавонанд бозори молиявиро самаранок назорат намоянд;

2.Коҳиш ёфтани сарбории молияи давлатӣ, бахусус аз ҳисоби маҳдудгардии ҳаҷми уҳдадориҳои шартӣ, ки дар ҳолатҳои талафёбӣ ва ё муфлисшавии истеъмолкунандагон эҳтимолияти пайдошавӣ доранд.

Расми 4.-Пайомадҳои мусбии сатҳи баланди саводнокии молиявӣ барои гуруҳҳои мухталифи ҷомеа.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда.

Аз маълумоти расми 4 дида мешавад, ки дар натиҷаи баланд гардидани сатҳи саводнокии молиявии аҳолӣ ҷонибҳои зиёде манфиат мегиранд, аз ҷумла барои аъзоёни хоҷагии хонаводагӣ имконияти дастрасӣ ба захира ва хадамоти молиявӣ пайдо гардида, идоракунии босамари буҷети оилавӣ сатҳи хавфро коҳиш медиҳад ва

устуворию пардохтпазирии онҳоро таъмин менамояд. Ҳамчунин сатҳу сифати хизматрасонии субъектҳои миёнаравии молиявӣ баланд шуда, боиси афзоиши сармояи ширкатҳо ва васеъ гардидани доираи фаъолияти агентҳои иқтисодӣ мегардад. Дар натиҷаи афзоиши сатҳи кордонии субъектҳои муносибатҳои молиявӣ сарбории идоракунии давлатии молиявӣ коҳиш ёфта, рушди иқтисоди миллӣ аз ҳисоби пешрафти фаъолияти соҳаи молиявӣ таъмин карда мешавад.

Дар рафти таҳқиқот муайян карда шуд, ки баланд гардидани саводнокӣ ва маърифати молиявии аҳолӣ ҷиҳати таъмини ҳолатҳои зерин мусоидат менамояд:

1.Баланд гардидани масъулияти аҳолӣ нисбат ба воситаҳои молиявии дарихтиёрдоштаи худ;

2.Баланд гардидани самараи идоракунии уҳдадориҳои молиявӣ аз ҷониби аҳолӣ;

3.Зиёд гардидани шумораи қарзгирандагони бовиҷдон ва мувофиқан паст гардидани хавфҳои қарзӣ ва дигар намуди хавфҳо барои ташкилотҳои қарзӣ;

4.Паст гардидани хавфҳои азнавқарздиҳии аҳолӣ, барнагардии қарзҳо ва муфлисшавии ташкилотҳои қарзӣ;

5.Паст гардидани сатҳи хавфи интизории шаҳрвандон дар муносибат ба депозитгузорӣ ба ташкилотҳои қарзӣ;

6.Сафарбар гардидани маблағҳои озоди аҳолӣ ба ташкилотҳои қарзӣ дар намуди депозитҳо. Шароити баамаломада барои аҳолӣ даромад ва барои ташкилотҳои қарзӣ сарчашмаи захираҳои қарздиҳиро ба вуҷуд меорад;

7.Таъмини ҳимояи аҳолӣ аз амалҳои қаллобӣ ва баланд гардидани бехатарии молиявии шаҳрвандон;

8.Зиёд гардидани шумораи шаҳрвандони ташкилкунандаи тиҷорати хусусӣ, ки боиси афзоиши даромадҳо ва баландгардии сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ мегардад;

9.Таъмини устувории молиявии аҳолӣ аз ҳисоби босамар истифодабарии буҷети оилавӣ, васеъ гардидани доираи банақшагирӣ ва амалан рушд ёфтани қобилияти идоракунии молияи шахсӣ (хонаводагӣ) давоми давраи ҳаётии оила.

10.Зиёд гардидани малакаю қобилияти шаҳрвандон оид ба пешбурди баҳисобгирии даромад ва хароҷот, соҳибӣ кардани воситаҳои пулӣ, банақшагирии молиявии оянда, интихоби вариантҳои алтернативии воситаҳои молиявии идоракунии захираҳо, бунёди пасандозҳо барои руйпӯш намудани талафоти имконпазир.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда муайян гардид, ки шароити муосири иқтисодиёти ҷаҳонӣ рушди устувори ҳар як давлатро дар соҳаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла беҳтарсозии сифати зиндагии ҳиссаи назарраси аҳолӣ талаб менамояд. Дар шароити кунунӣ яке аз чунин шароитҳо сатҳи баланди саводнокии молиявии на танҳо доираи маҳдуди мутахассисони равияи молиявӣ, балки кулли аҳолӣ, новобаста аз он ки фаъолияти касбиашон ба иқтисодиёт алоқа дорад ё не, баромад менамояд.

АДАБИЁТ

1.**Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.**– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018.– 483 с.

2.Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе, Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022.– 414 с.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ЦЕН НА ФОНДОВОМ РЫНКЕ С ПОМОЩЬЮ АЛГОРИТМОВ МАШИННОГО ОБУЧЕНИЯ

Арабов Муллошараф Курбонович, *к.ф.-м.н., старший преподаватель, КФУ (Казань, Россия) Email: cool.araby@mail.ru*

Аннотация. *Прогнозирование цен на фондовом рынке [1-6] имеет огромное значение для инвесторов и трейдеров, позволяя им принимать обоснованные решения о покупке, продаже или удержании акций. Надежный прогноз помогает минимизировать риски и максимизировать потенциальную прибыль. В последние годы машинное обучение (ML) стало популярным инструментом для прогнозирования цен на фондовом рынке.*

Ключевые слова: *Прогнозирование цен, фондовый рынок, алгоритмы машинного обучения, ML-модели, исторические данные, методы, акция.*

Abstract. *Forecasting stock prices [1-6] is of great importance for investors and traders, allowing them to make informed decisions about buying, selling, or holding stocks. Reliable forecasts help minimize risks and maximize potential profits. In recent years, machine learning (ML) has become a popular tool for forecasting stock prices.*

Keywords: *Price forecasting, stock market, machine learning algorithms, ML models, historical data, methods, stocks.*

Прогнозирование цен на фондовом рынке - сложная задача, требующая анализа большого количества данных и учета множества факторов, влияющих на цены. ML-модели используют исторические данные о ценах акций, объемах торговли и других факторах для создания моделей, способных предсказывать будущие цены. В этой статье мы рассмотрим подходы и методы, используемые для прогнозирования цен на фондовом рынке с помощью алгоритмов машинного обучения.

Отметим, что машинное обучение (Machine Learning, ML) - это технология, которая позволяет компьютерам извлекать знания из данных и использовать их для принятия решений. В последние годы ML стало неотъемлемой частью финансовой индустрии, где оно используется для решения множества задач, связанных с управлением денежными потоками и финансовыми ресурсами.

В последние годы алгоритмы машинного обучения широко применяются в финансовых задачах [1-6], включая:

- ✓ Прогнозирование ценных бумаг - использование алгоритмов машинного обучения для анализа исторических данных о ценных бумагах и прогнозирования их будущих цен.
- ✓ Прогнозирование цен на фондовом рынке - использование алгоритмов машинного обучения для анализа исторических данных о ценах акций и других факторах с целью предсказания будущих цен.
- ✓ Риск-анализ и управление рисками - использование машинного обучения для анализа рисков и определения вероятности неблагоприятных событий.
- ✓ Обнаружение мошенничества - использование машинного обучения для обнаружения аномалий в финансовых транзакциях и выявления потенциальных случаев мошенничества.
- ✓ Автоматизация процессов кредитного скоринга - использование машинного обучения для анализа данных заемщиков и определения их кредитного рейтинга.

- ✓ Портфельное управление - использование машинного обучения для оптимизации портфеля инвестора на основе анализа прошлых инвестиций и прогнозирования будущих результатов.

Это лишь некоторые из задач, которые машинное обучение может решать в финансовой сфере. Применение ML в финансах позволяет автоматизировать процессы, повышает точность анализа и прогнозирования, а также помогает принимать обоснованные финансовые решения.

Использование машинного обучения в финансах имеет несколько преимуществ:

1. Более точные прогнозы: ML позволяет анализировать большие объемы данных и выявлять скрытые закономерности, что позволяет делать более точные прогнозы.
2. Улучшение качества принимаемых решений: ML помогает принимать решения на основе данных, что делает их более обоснованными и точными.
3. Автоматизация процессов: ML позволяет автоматизировать процессы принятия решений, что ускоряет работу и снижает затраты.
4. Улучшение управления рисками: ML помогает выявлять риски и управлять ими более эффективно.

Хотя машинное обучение имеет множество преимуществ в финансовой индустрии, оно также имеет свои ограничения и недостатки. Некоторые из них включают:

1. Необходимость больших объемов данных: Машинное обучение требует большого количества данных для обучения эффективных моделей. В финансовой отрасли может быть сложно собрать достаточное количество качественных данных, особенно для редких событий или новых рыночных условий.
2. Недостаток прозрачности: Некоторые модели машинного обучения, такие как нейронные сети, могут быть сложными для интерпретации и объяснения. Это может вызывать затруднения в объяснении принятых решений и оценке рисков.
3. Возможность ошибок и переобучение: Модели машинного обучения могут подвергаться ошибкам и переобучению, особенно если данные содержат шум или несбалансированы. Это может привести к неточным прогнозам или неправильным решениям.
4. Зависимость от качества данных: Качество и достоверность данных являются ключевыми факторами для успешного применения машинного обучения. Если данные содержат ошибки или неточности, это может привести к неправильным выводам и решениям.
5. Необходимость экспертных знаний: Для эффективного использования машинного обучения в финансовой индустрии требуются специалисты, которые обладают как экспертными знаниями в финансовой области, так и навыками работы с алгоритмами машинного обучения.

Необходимо учитывать эти ограничения и недостатки при применении машинного обучения в финансах и принимать соответствующие меры для управления рисками и обеспечения надежности результатов.

Роль машинного обучения в прогнозировании цен на фондовом рынке

Машинное обучение может быть использовано для анализа больших объемов данных и выявления сложных зависимостей между различными факторами и ценами на фондовом рынке. Вот некоторые из подходов, которые применяются при использовании ML для прогнозирования цен на фондовом рынке:

1. Регрессионные модели - Регрессионные модели ML используются для предсказания численных значений, таких как цены акций. Эти модели могут анализировать

различные факторы, такие как исторические цены, объемы торговли, финансовые показатели компаний и внешние факторы, чтобы предсказывать будущие цены.

2. Временные ряды - Прогнозирование цен на фондовом рынке может быть рассмотрено как задача анализа временных рядов. Модели временных рядов могут учитывать зависимости и тренды в прошлых данных, чтобы предсказать будущие значения цен.

3. Нейронные сети - Нейронные сети являются мощным инструментом для прогнозирования цен на фондовом рынке. Глубокие нейронные сети могут обрабатывать большие объемы данных и выявлять сложные зависимости между различными факторами и ценами на фондовом рынке.

4. Алгоритмы генетического программирования - Алгоритмы генетического программирования (GP) могут использоваться для создания моделей, которые автоматически определяют наилучшие комбинации факторов для прогнозирования будущих цен.

5. Анализ текста - Анализ текста является еще одним подходом к прогнозированию цен на фондовом рынке с помощью машинного обучения. Модели анализа текста могут анализировать новостные статьи, отчеты компаний и другие текстовые данные, чтобы определить, как они могут влиять на цены на фондовом рынке [6].

Стоить отметит, что в Таджикистане наука о данных начала развиваться в последние годы, но доступ к большому датасету фондового рынка отсутствует. В данной статье мы проанализируем данные фондового рынка нескольких технологических компаний, используя библиотеку yfinance для получения биржевой информации и библиотеки Seaborn и Matplotlib для визуализации данных. Мы рассмотрим методы анализа риска акции на основе ее предыдущей истории доходности и применим метод LSTM для прогнозирования будущих цен на акции. Начнем с загрузки данных о наших акциях из веб-сайта Yahoo Finance, используя библиотеку yfinance. Затем мы создадим график, отображающий историческую динамику цены закрытия для нескольких компаний, используя библиотеку Matplotlib. Цена закрытия акции - это последняя цена, по которой акции торгуются в течение обычного торгового дня, и является стандартным ориентиром для отслеживания ее динамики с течением времени.

Рис. 1. График цены закрытия акции

Теперь мы проводим предобработку данных, разделяем их на обучающую и тестовую выборки, а затем строим модель машинного обучения (LSTM). Обучаем модель на обучающих данных и используем ее для прогнозирования цены закрытия акций компании Apple Inc на последних 60 дней данных.

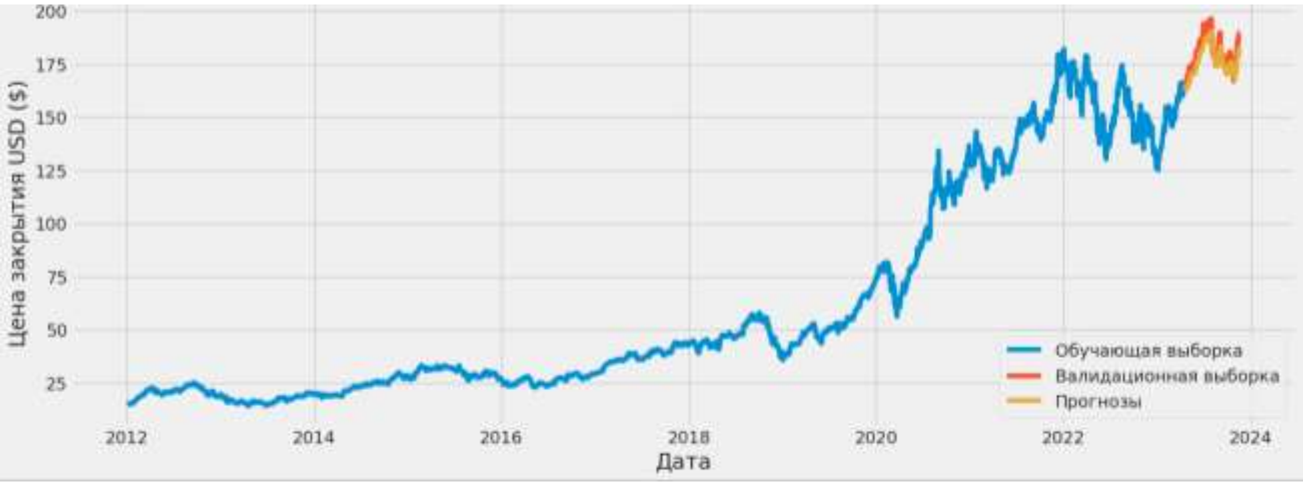

Рис. 3. График прогнозирования цены закрытия акции Apple Inc.

Вывод

Прогнозирование цен на фондовом рынке с помощью алгоритмов машинного обучения становится все более распространенным и эффективным подходом. Эти алгоритмы позволяют инвесторам и трейдерам получать более точные прогнозы и принимать обоснованные решения на основе данных. Однако следует помнить, что прогнозы не могут гарантировать 100% точность, и использование других методов анализа и экспертного мнения также является важным аспектом успешной работы на фондовом рынке.

Литература

1. Venkat, Projects. 2022. Stock Market Trend Prediction Using K-Nearest Neighbor (KNN) Algorithm. Journal of Engineering Sciences 3: 32–44.
2. Vo, Nguyen, and Robert Ślepaczuk. 2022. Applying Hybrid ARIMA-SGARCH in Algorithmic Investment Strategies on S&P500 Index. Entropy 24: 158.
3. Vuong, Pham Hoang, Trinh Tan Dat, Tieu Khoi Mai, and Pham Hoang Uyen. 2022. Stock-Price Forecasting Based on XGBoost and LSTM. Computer Systems Science & Engineering 40: 237–46.
4. Jose, Jithina, Suja Cherukullapurath Mana, and B. Keerthi Samhitha. 2019. An Efficient System to Predict and Analyze Stock Data using Hadoop Techniques. International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) 8: 1039–43.
5. Kaczmarek, Tomasz, and Katarzyna Perez. 2021. Building portfolios based on machine learning predictions. Economic Research-Ekonomska Istraživanja 35: 19–37.
6. Khairi, Teaba W. A., Rana M. Zaki, and Wisam A. Mahmood. 2019. Stock Price Prediction using Technical, Fundamental and News based Approach. Paper presented at 2019 2nd Scientific Conference of Computer Sciences (SCCS), Baghdad, Iraq, March 27–28.

РАЗВИТИЕ ИПОТЕЧНОГО КАПИТАЛА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Азизкулов Бехзод Джумабоевич *- старший преподаватель кафедрой финансы ГФЭУТ*

Гулов Хайриддин Холович *– магистанта 2 – курса спецальньости финанс и кридита ТГФЭУ*

Аннотация: *В статье обосновывается роль финансового сектора в развитие и совершенствовании национальной экономики, конкретно финансового рынка в реализации стратегической цели государства и обеспечение долгосрочного и устойчивого развития экономики страны. Утверждается, что формирование финансовых капитала взаимосвязано с тем, что предпринимательства и домохозяйства не расходуют весь полеченный доход не только на текущее потребление, но и на сбережения, в соответствии с этим выявляется механизмы трансформации сбережений в инвестиций.*

Ключевые слова: *деньги, капитал, сбережения, инвестиция, финансовый рынок, финансовый капитал, кредит, банк, физический капитал и др.*

Abstract: *The article explains the role of the development and perfection of the financial sector of the national economy, particularly the financial market in the implementation of the strategic intact state and ensuring long-term sustainable development of the economy of the country depends. Argues that there is a financial capital, as the population, households do not spend all their income on current consumption, but part of it lay up, therefore reveals the mechanisms of transformation of savings into investments in the republic.*

Key words: *money, capital, saving, investment, finance of market, finance of capital, credit, bank, physical capital and other.*

Ипотечный капитал является одной из важнейших форм финансового капитала, сферой проявления которого является рынок недвижимости. Постоянное движение и воспроизводства ипотечного капитала, который способствует его самовозрастание, является его атрибут или адекватная свойства. ***Ипотечный капитал*** можно рассматривать как тесное взаимодействие кредиторов заёмщиков, факторов производства и рабочей силы, которые активно участвует в процессе воспроизводства. Этому способствует рынок финансового капитала, где происходит движение, перераспределяются заёмные финансовые ресурсы на базе обеспечение залогом недвижимости. Таким образом, на этом рынке происходит взаимовлияние и сращивание банковского капитала с капиталами предприятий реального сектора экономики, вытекающий из природы финансового капитала. Ипотечный капитал формируется в результате функционирование института ипотечного кредитования, который способствует привлечение и преобразование финансовые ресурсы посредством недвижимости и строительства в реальный сектор экономики и формировать капитал на основе ценных бумаг. Активизации этих процессов зависит от совершенства механизма управление движение ипотечного капитала.

В действительности одной из наиболее актуальных в республике форм кредитования, которая обеспечивает развитие рынка финансового капитала, является ипотечное кредитование. Ипотечный кредит обеспечивает развитие капитальных благ долгосрочного пользования. С введением в действие Закона Республики Таджикистан «Об ипотеке», принятого в 2009г., начала формироваться система ипотечного кредитования, В республике и её регионах в коммерческих банках началась разработка и реализации различных жилищных программ, которые опирались на положения названного Закона. Другими

словами, Закон Республики Таджикистан «Об ипотеке» сформировал условия для развития ипотечных отношений в стране. Сегодня наблюдается и острая дискуссия, и обсуждение вопросов ипотечных отношений на уровне правительства и местных органов государственной власти как один из механизмов решения социальных проблем населения, прежде всего улучшениях жилищных условий. Вовлечены в ипотечные отношения также различные институты финансового рынка, потребители этих финансовых услуг (экономически активная часть населения, представители среднего класса и т.д.).Институты государственной власти всех уровней заинтересованы в развитии ипотечных отношений, поскольку повышается уровень их популярности посредством создания такого финансового механизма, который приносит пользу всем. Институты или агенты финансового рынка также заинтересованы в развитии таких долгосрочных финансовых инструментов, потому что это позволяет им получить устойчивый доход. Потребители - население - осознают, что посредством использования ипотечного кредита они могут улучшить свои жилищные условия, и тем самым привлекают особое внимание к ипотечному кредитованию. Другими словами, люди видят роль и преимущества ипотеки и её перспективы. Законом Республики Таджикистан «Об ипотеке», как институциональной основой, регулируются правовые, экономические и организационные основы отношений, связанных с возникновением, действием и прекращением ипотеки.

Ипотечный кредит как экономическая категория характеризует экономические отношения по поводу долгосрочной ссуды, как формы финансового капитала, предоставляемой банками под залог недвижимости: земли, производственных и жилых зданий. Согласно статье 1 этого Закона, «ипотека - залог недвижимого имущества, прошедшего государственную регистрацию в установленном законом порядке; залог - способ обеспечения исполнения обязательства, в связи с которым кредитор по обеспеченному залогом обязательству (залогодержатель) имеет право в случае неисполнения должником этого обязательства получить удовлетворение из стоимости заложенного имущества преимущественно перед другими кредиторами лица, которому принадлежит это имущество (залогодателя), за исключением случаев, установленных законом».[30]Предметом ипотеки может быть право собственности или иное вещное право на недвижимое имущество:

а) здания, сооружения и другая недвижимость, которые используются в сфере бизнеса или предпринимательской деятельности;

б) жилые дома, квартиры в многоэтажных домах, дом в жилищном массиве (махалле), двор, квартира, которая состоит из одной или нескольких изолированных комнат;

в) дачи, садовые дома, гаражи и другие строения потребительского назначения;

в) иное имущество, отнесенное законодательством Республики Таджикистан к недвижимому имуществу, за исключением случаев, установленных законом.

Право с определенным сроком действия может быть предметом ипотеки только до истечения срока его действия.

Как выше отметили, Закон Республики Таджикистан «Об ипотеке» определяет институциональные основы формирования и развития ипотечных отношений в направлении расширения сектора ипотечного рынка, который является составной частью финансового рынка. На ипотечном рынке происходят трансакции или обмен ипотечных

---

[30] Закон Республики Таджикистан «Об ипотеке». Ст. 1 // АхбориМаджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2008. - № 3. - Ст. 185; № 10. - Ст. 798; 2010- Ст. 557; ЗРТ от 22.07.2013 г., № 994.

ссудных капиталов, купля и продажа ипотечных облигаций, которые выпускаются различными торгово-промышленными и строительными компаниями, используемых для выдачи кредитов под залог недвижимости. Рынок ипотечных кредитов предоставляет институтам финансового рынка (банкам и другим учреждениям) возможности для кредитования домохозяйств с целью приобретения жилья, залога жилья или иной недвижимости, а также на приобретение финансовых активов, размещаемых на рынке с целью формирования источников ипотечного кредитования. Ипотечным рынком создается ипотечный сегмент финансового или фондового рынка; в то же время данный рынок выступает сегментом рынка банковских услуг, направленных на обслуживание ипотечных кредитов.

Как выше отметили, в настоящее время отечественные коммерческие банки разрабатывают и реализуют жилищные программы, поскольку в системе ипотечных отношений объективно существуют интересы их участников (государство, коммерческие банки, население, домашние хозяйства), которые лежат в основе формирования системы стимулов для развития ипотечного кредита. Стоит отметить, что до 2010 г. условия реализации этих интересов и ипотечных отношений в стране оставляли желать лучшего. Только в последующие годы информация об объемах ипотечных кредитов нашла свое отражение в официальных статистических документах (в основном в банковском статистическом бюллетене Национального банка Республики Таджикистан).

В период с 2010 г. по 2020 гг. объем ипотечных кредитов банков увеличился от 11, 3 до 163,7 млн. сомони, или более чем в 14,3 раз, опережая темпы роста всех банковских кредитных вложений. Его удельный вес за этот период увеличился от 0,34% до 1,83%, или более чем на 1,49 процентного пункта. В микрофинансовых организациях также наблюдается заметный рост объема ипотечных кредитов: в 2020 г. их объем составлял 46, 9 млн. сомони против 24, 6 млн. сомони в 2015 г., т.е. возрос более чем в 1,9 раза, его удельный вес увеличился на 1,04 процентного пункта.(таблица 3.1.1.) В целом за последние годы темпы прироста ипотечного жилищного кредитования в республике увеличились, возросло число сделок по приобретению жилой недвижимости, совершенных с помощью ипотечных кредитов, выданных банками.

Таблица 1. - Ипотечный кредит банков (млн. сомони)

Показатели	**2010**	**2015**	**2020**	**2020 в % к 2010**
Всего банковских кредитных вложений, млн.сомони	3 291, 9	11 341, 6	8 903,7	270,4
в том числе: ипотечный кредит	11, 3	166, 0	1 63, 7	14,4 раз
В %	0,34	1,46	1,83	1,49пп
Всего кредитных вложений микрофинансовых организаций, млн. сомони	436, 4	1 991, 6	2 061, 6	472,4
в том числе: ипотечный кредит	-	24, 6	46, 9	190,6
В %	-	1,23	2,27	1,04 пп.

Источник: Банковский статистический бюллетень. - 2018. - № 1 (270). - С.36, 40.; Банковский статистический бюллетень Республики Таджикистан–2021, № 12 (305) с. 36-37

Эти данные лишний раз подтверждают, что потенциал для развития ипотеки в республике огромен, и в ближайшее время институт ипотеки будет совершенствоваться и развиваться. Несмотря на значительный рост удельного веса ипотечных жилищных кредитов в кредитах, выданных населению (с 0,34 до 1,83%), их доля в активах остаётся незначительной - 0,3 %. Доля объёма выданных ипотечных кредитов в ВВП составляют в 2020 г. 0,34%, тогда как в ряде развитых европейских стран эти объёмы составляет более 45%. Поэтому большинство экспертов считают, что сегодня в республике ипотека в своем классическом варианте не получила развития. Одной из болезненных проблем банковской системы республики в целом и ипотечной, в частности, является нехватка доступных ресурсов. Обеспечивать ипотечные кредиты за счет вкладов очень опасно из-за разрыва в сроках (срок ипотечного кредита 10-20 лет, а срочных депозитов - очень незначителен).

Однако следует отметить, что в ВВП страны удельный вес объемов предоставленных ипотечных кредитов составил лишь 0,34%, что является весьма низким показателем по отношению к развитым европейским странам, в которых объёмы достигают 90% от ВВП (в ЕС в целом - 45% в 2005 г.), в США - 100%[31]. Оценки многих отечественных экспертов и специалистов сходятся в том, что развитие ипотечного кредитования (в классическом варианте) в Таджикистане происходит очень медленными темпами и находится на низком уровне. Содержательные составляющие существующих ипотечных кредитов не отражают экономические и правовые аспекты классической ипотеки, не содержат отличительных особенностей механизма кредитования в целом. В практике зарубежных стран ипотечный кредит выделен как самостоятельная форма кредита и получил довольно широкое распространение, что часто мы наблюдаем в экономической литературе. В Таджикистане это сопряжено с множеством проблем, важнейшей из которых является нехватка доступных ресурсов в банковском секторе и в экономике в целом. Обеспечивать ипотечные кредиты за счет вкладов очень опасно из-за разрыва в сроках (срок ипотечного кредита 10-20 лет, а срок вклада - не больше года).

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «Об ипотеке». Ст. 1 // АхбориМаджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2008. - № 3. - Ст. 185; № 10. - Ст. 798; 2010- Ст. 557; ЗРТ от 22.07.2013 г., № 994.
2. Банковский статистический бюллетень. - 2018. - № 1 (270). - С.36, 40.; Банковский статистический бюллетень Республики Таджикистан–2021, № 12 (305) с. 36-37
3. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. Колл.авторов /Под общ. ред. А.Г.Грязновой. - М.: Финансы и статистика, 2002, с. 759.
4. Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера. — М.: Ника центр, 1998, с. 480
5. См., например, Организация деятельности коммерческого банка / Под ред. К.Р. Тагирбекова. - М.: Весь мир, 2004, с. 346.

[31] См.: Артюх К. Аналитический обзор «Русипотека: кредитование и секьюритизация». - 2008. - № 1 (12). - С. 67.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Сатторов Улугбек Абдурасулович *- преподаватель кафедры менеджмент и организация туризма, Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава,* ***Адрес:*** *735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, проспект Айни, 67. Телефон: 887761576*

АННОТАЦИЯ:*ЭкономикаТаджкистана находится на пути к цифровой экономике, происходит процесс цифровизации, который охватывает все сферы деятельности. Для более полного понимания вопроса необходимо дать понятие цифровизации. Ю.М. Акаткин термин «цифровизация» использует в узком и широком смысле. В узком смысле это «преобразование информации в цифровую форму, которая в большинстве случаев ведет к снижению издержек, появлению новых возможностей. В широком смысле можно рассматривать как современный общемировой тренд развития экономики и общества, который основан на преобразовании информации в цифровую форму и приводит к повышению эффективности экономики и улучшению качества жизни».*

Ключевые слова*: экономика, информация, цифровизация, цифровые технологии, экономическая эффективность, финансы, услуги.*

Sattorov Ulugbek Abdurasulovich *- Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, teacher of the department of management and tourism organization Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini Avenue, 67. Telephone: 887761576*

ANNOTATION:*The economy of Tajikistan is on the path to a digital economy; a digitalization process is taking place, which covers all areas of activity. For a more complete understanding of the issue, it is necessary to give the concept of digitalization. Yu.M. Akatkin uses the term "digitalization" in a narrow and broad sense. In a narrow sense, this is "the transformation of information into digital form, which in most cases leads to lower costs and the emergence of new opportunities. In a broad sense, it can be considered as a modern global trend in the development of the economy and society, which is based on the transformation of information into digital form and leads to increased economic efficiency and an improved quality of life."*

Key words*: economics, information, digitalization, digital technologies, economic efficiency, finance, services.*

ЭкономикаТаджкистана находится на пути к цифровой экономике, происходит процесс цифровизации, который охватывает все сферы деятельности. Для более полного понимания вопроса необходимо дать понятие цифровизации. Ю.М. Акаткин термин «цифровизация» использует в узком и широком смысле. В узком смысле это «преобразование информации в цифровую форму, которая в большинстве случаев ведет к снижению издержек, появлению новых возможностей. В широком смысле можно рассматривать как современный общемировой тренд развития экономики и общества, который основан на преобразовании информации в цифровую форму и приводит к повышению эффективности экономики и улучшению качества жизни» [6, с. 22]. Г.С. Дмитриева термин «цифровизация» рассматривает как «преобразование информации в цифровую форму. Однако в бизнесконтексте под цифровизацией обычно понимается два

типа изменения операционных моделей. Первый – это перенос коммуникаций в цифровые каналы, и второй – автоматизация рутинных операций. Эти изменения тесно связаны между собой» [1, с.12]. Цифровизация банковской деятельности в последние годы находится в центре внимания ученых и практиков. Например, И.А. Филиппова считает, что «цифровую трансформацию деятельности банка следует рассматривать как непрерывный процесс, содержание и особенности которого определяются совокупностью факторов, которые являются контекстными для банка (филиала) или отдельной операции (услуги), которая должна быть цифровизована, что необходимо для обеспечения эффективности деятельности банка» [7, с. 56]. Довольно активно цифровая трансформация в Таджикистане проходит в секторе финансовых услуг. Ведущие банки Таджикистана (Амонатбанк, Ориёнбанк, ССБ и др.) реализуют цифровые инициативы: максимально переводят обслуживание в цифровой формат; создают и развивают мобильные предложения; работают над созданием прототипов международных платформ для электронной торговли. Цифровизация склонна положительно влиять на эффективность банковской деятельности. «Не существует единого мнения о сущности эффективности банковской деятельности и ее разновидностях. Это позволяет дать два разных определения: 1) Эффективность банковской деятельности на макроэкономическом уровне – это эффективность банковской системы в целом; такое ее функционирование, которое обеспечивает стабильность и конкурентоспособность отечественных банковских организаций на международном и национальном уровнях, а также позволяет достигнуть заданных индикаторов денежно-кредитной политики. Эффективность банковской деятельности на макроэкономическом уровне является внешней эффективностью» [3,с.65]. 2) «Эффективность банковской деятельности на микроэкономическом уровне (эффективность деятельности коммерческого банка) – это коммерческая, внутренняя эффективность, выражающаяся в создании и увеличении стоимости банка, росте благосостояния его собственников на основе увеличения прибыли, в повышении конкурентоспособности банковской организации» [5].

Важным аспектом цифровой трансформации в деятельности банков являются финансовые технологии. Финансовые технологии или финтех – это инновации и технологии, направленные на развитие и альтернативные методы предоставления финансовых услуг. Банковский сектор несет в себе специфические особенности, которые делают его особенно важным экономическим звеном. Вместе с тем банки вносят огромный вклад в экономический рост, играя роль посредника между заемщиками и кредиторами. В целом банковская система имеет большое значение в развитии экономики каждой страны, а любая нестабильность чревата серьезными последствиями. Следовательно, хорошо функционирующая банковская система должна рассматриваться как краеугольный камень рыночной экономики. В мире наблюдается несколько трендов: банки теряют монополю на предоставление денежных переводов; появление финтех-стартапов и новых бизнес-моделей в сфере предоставления банковских услуг; крупные банки все больше заинтересованы в использовании финтех. «Наибольший спрос среди банков, активно развивающих цифровые технологии, приходится на финтех-стартапы (стартапы в области финансовых технологий), то есть на использование тех бизнес-технологий, которые могут привести к ускорению обслуживания клиентов и сокращению операционных издержек» [3]. Банки Таджикистана, по итогам исследования, имеют хорошие показатели в оказании услуг: управление платежами, переводы, использование банковской карты, но недостатками, по сравнению с западными конкурентами, оказались стороны в области

открытие счета, адаптация нового клиента и кросс-продаж. Это можно объяснить тем, что банки относительно молодые, развитие которых пришлось на стыке развития информационных технологий, поэтому внедрение цифровых технологий происходит в несколько раз быстрее, чем большинстве западных банков, в которых веками и традициями формировалась корпоративная культура. Национальный Банк принимает активное участие во внедрение финансовых цифровых технологий среди банков, можно выделить такие проекты как единая система идентификации и аутентификации (ЕСИА) и система быстрых платежей (СБП). Первый проект позволяет физическим лицам получить финансовые услуги дистанционно в любом банке, через подтверждение биометрических персональных данных, второй проект предоставляет физическим лицам возможность мгновенно осуществлять денежные переводы по номеру телефона другим лицам, независимо в каком банке открыты счета отправителя или получателя средств, доступ к СБП может осуществляться через мобильное приложение банка, важное условие что, банк должен быть подключен к СБП. В дальнейшем Национальный Банк планирует улучшать СБП с целью пресечения мошенничества, банки смогут обмениваться между собой специальными индикаторами, по которым смогут определять и анализировать мошеннические транзакции. Основной проблемой цифровизации банков заключается в отсутствии законодательства и в медленном внедрении правовых механизмов регулирования.

Законодательство пока не позволяет банкам полностью исключить личный контакт с клиентом, что пока лишает банков возможности стать полностью цифровыми, банки пока вынуждены нести расходы на обслуживание филиалов или курьерской службы. Актуальной проблемой также является обеспечение информационной и экономической безопасности, появление новых киберугроз, обеспечение защиты и бесперебойного функционирования ИТ-инфраструктуры кредитной организации, можно отнести проблемы, которые влияют на финансовый сектор такие как нехватка квалифицированных кадров в ИТ-сфере, низкий уровень финансовой и технологической грамотности населения, неравномерность и недостаточность развития Интернет и телекоммуникационной инфраструктуры, все это порождает новые риски и угрозы связанные с цифровой трансформацией. «Повышение доступа к финансовым услугам и вовлеченности населения в их использование является одной из ключевых задач развития финансового сектора как в развивающихся, так и в развитых странах.

Достижение значимых результатов в ее решении в последние годы становится возможным благодаря активному развитию финансовых технологий и созданию нормативной поддержки их использования». Используя элементы цифровизации процессов производства и управления, можно снижать негативное влияние на процессы и связанные с ними риски. На рисунке 1 рассмотрены базовые инструменты цифровизации – сквозные технологии.

Сквозные технологии являются основой цифровой экономики, в связи с тем, что они универсально применяются во всех сферах. Проникновение

Технология Blockchain -снижает нагрузку на персонал, занятый монотонной работой и вследствие чего предполагается оптимизация трудовых ресурсов;

Big Data –обработка больших объемов быстро поступающей и неоднородной цифровой информации, которую невозможно изучить традиционными методами;

IoT (Интернет вещей) –система, складывающаяся из физических предметов / вещей, способных к совместному автономному комуницированию или с внешней средой;

Интеллектуальные информационные технологии –способность к развитию и самообучению, а также выявлению решения на основе неполной информации, объяснив при этом механизм принятия соответствующего решения (использование алгоритмов искусственного интеллекта);

Квантовые технологии –создание устройств и систем, основанных на принципах квантовой механики (неопределенность и дополненность);

Cloud computing (облачные технологии) –обеспечение возможности удобного и повсеместного сетевого доступа к общему объему конфигурируемых данных, являющимся принципом множества экономических взаимодействий;

Нейротехнологии –совокупность технологий, созданных на базе принципов функционирования нервной системы, решающих задачи прогнозирования, классификации или управления.

Рисунок 1 - Базовые инструменты цифровизации – сквозные технологии

Цифровизации практически во все сферы жизни и деятельности человека формирует объемные массивы межхозяйственной и межсоциальной информации. Рынок цифровых финансовых технологий уже имеет большое количество направлений [5, с. 67].

Наиболее востребованным и популярным направлением можно назвать безналичные расчеты. «В условиях активного развития цифрового взаимодействия между физическими лицами, роста электронной коммерции и цифровизации традиционных организаций удобные мгновенные безналичные расчеты становятся очевидной потребностью на финансовом рынке. Безналичные расчёты - правовые отношения, причиной возникновения которых является право требования владельца счета определенной денежной суммы по указанным реквизитам в определенный срок и за вознаграждение, а также корреспондирующая данному праву обязанность банка». «Интернет-банкинг представляет собой современный вид технологий дистанционного (удаленного) банковского обслуживания. Данная технология позволяет пользователю в любое удобное время, с любого компьютера или устройства, подключенного к сети Интернет, получить доступ к своим счетам и картам и совершать различного рода операций с ними. Зачастую, для того, что клиент мог совершить операцию, ему можно использовать абсолютно любой браузер: клиенту не нужно устанавливать всю клиентскую часть программного обеспечения системы банка. Интернет-банкинг послужил основной развития электронной коммерции. С помощью использования данного сервиса у клиента появляется возможность совершить следующие операции в режиме online:

− получить выписки по всем счетам;

– получить информацию о состоянии денежных средств на карте и счетах клиента;
– получить необходимую информацию по вкладам;
– получить всю актуальную информацию по использованию и приобретению тех или иных банковских продуктов;
– подать свою заявку на открытие/блокировку вкладов и банковских карт;
– оформить заявку на кредит;
– узнать статистику расходов:
– производить операции по переводу средств;
– осуществлять конвертацию денежных средств (обмен валюты);
– создавать шаблоны для осуществления регулярных переводов и др.»

Главная цифровая инновация в сфере Интернет-банкинга для малого и среднего бизнеса – это внедрение концепции банка как платформы для ведения бизнеса. В данном случае банковская организация выходит за рамки классического понимания финансово-кредитной организации, так как в её спектре услуг должно быть огромное количество небанковских сервисов, которые позволят решать разнообразные задачи бизнеса на протяжении всего жизненного цикла.

Ещё одним перспективным направлением для финансового рынка являются биометрические данные. Использование таких персональные данных, как голос или изображение лица, позволяют существенно упростить: взаимодействие с электронными документами, получение банковских услуг на расстоянии. Следующей следует выделить платформу-маркетплейс. Национальный Банк создаёт и развивает единую онлайн-площадку для торговли товарами и услугами разных поставщиков, зарегистрированных в системе. Основная цель онлайн-площадки - объединение множества поставщиков с контрагентами (клиентами, дилерами, дистрибьюторами) в едином торговом пространстве. Основное преимущество платформы-маркетплейс – функционирование по принципу «plug&play». Проект «Маркетплейс» призван, с одной стороны, обеспечить равный доступ пользователей услуг к финансовому рынку, с другой – сформировать предпосылки для развития конкурентной среды и оптимизации финансовых сервисов [5, с. 30]. Площадка должна будет собрать все предложения и помочь инвесторам в поиске подходящих объектов инвестирования. Среди вышеперечисленных направлений можно выделить платёжные системы, как самый важный элемент любой финансово-банковской системы. С помощью платёжных систем можно осуществить безналичные переводы денежных средств между различными хозяйствующими субъектами [6, с. 87]. Рынок безналичных расчётов не перестаёт развиваться [5, с. 82]. Ограничений с точки зрения их стоимости, скорости, времени работы и удобства их проведения стимулируют компании разрабатывать новые формы безналичных платежей, делая их всё более удобными как для клиентов, так и для самой компании. Информационные технологии в банковской сфере позволят повысить уровень экономической безопасности банка в следующих направлениях, представленных на рисунке 2.

автоматизация процессов пресечения отмывания средств;

регулирование соответствия требованиям безопасности, осуществляемое виртуальными сотрудниками;

применение чат-ботов при решении административных задач;

использование встроенных в банкоматы систем компьютерного зрения;

реализация технологий автоматического определения рейтинга надежности клиента.

Рисунок 2 – Направления цифровых технологий в банковской сфере

Преимущества цифровой модели ведения банковской деятельности от традиционной заключается в следующем:

− физическое положение клиента не влияет на получение услуги;
− клиент и банк неограниченны лишь одним каналом взаимодействия;
− знания о клиенте и его опыт — это сам клиент;
− услуги формируются максимально под интересы и потребности клиента.

Разнообразные цифровые технологии во многих областях деятельности общества меняют формы организации экономической деятельности, логику ведения бизнеса, и способы создания ценности для потребителя, что, несомненно, вызывает изменения в моделях развития бизнеса и проводит к появлению и развитию новых бизнес-моделей, основанных на цифровых данных. В условиях быстрой трансформации банковской индустрии встает вопрос о регулировании. Принципиально, любая трансформация идет рука об руку вместе с изменениями в вопросе регулирования той или иной области. В нашем случае банковской. Важной новацией в сфере регулирования финансового сектора с приходом новых технологий стало такое решение, как RegTech (Regulatory Technology – технологии регулирования) и SupTech (Supervision Technology – технологии надзора). Первые подразумевают под собой использование инновационных технологий финансовыми организациями для повышения эффективности соблюдения нормативных требований, управления рисками и упрощения выполнения финансовыми организациями регуляторных требований.

Список используемой литературы:

1. Дмитриева Г.С. Цифровые технологии в банковском секторе экономики // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - СПб 2020. – 52 с.
2. Маслова Л.И. Анализ деятельности коммерческого банка (на основе публикуемой отчетности) : учебное пособие / М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. гос. экон. ун-т; сост.-разработчик Л. И. Маслова. - Екатеринбург: [Издательство УрГЭУ], 2021. - 156 с
3. Набигаев Э. Безнаказанность как бензин для кибератак на банки [Текст] / Э. Набигаев // Банковское обозрение. - 2017. - № 2. - С. 78-79.
4. Полянин А. В. Банковский сектор в условиях конкурентной борьбы на рынке банковских услуг / А. В. Полянин, С. А. Долгова, Т. Н. Иващенко // Экономика и предпринимательство. - 2017. - № 9, ч. 1. - С. 495-499.
5. Рыкова И. Н. Анализ финансового поведения граждан на рынке банковских услуг: кредиты, вклады, платежная система / И. Н. Рыкова, Р. С. Губанов // Банковское дело. - 2017. - № 11. - С. 50-54.
6. Финансы, денежное обращение и кредит : учеб. пособие / М. С. Марамыгин [и др.]. - Екатеринбург: [Изд-во УрГЭУ], 2020. - 49 с.
7. Филипова И.А. Влияние цифровых технологий на труд: ориентиры для трудового права: Монография / Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, 2021.

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Содиков Р.Х. *- кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан*

Тел.: (+992) 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

В данной статье раскрыта экономическая сущность рисков инвестиционных проектов и выявлены основные положения, включающие в систему эмпирических правил и приемов для принятия решения в условиях риска. Представлена блок-схема управления рисками инвестиционного проекта промышленного предприятия, состоящая из двух групп: анализ риска и меры по устранению и минимизации риска. Выявлены и охарактеризованы основные этапы риск-менеджмента инвестиционного проекта промышленного предприятия. Подчёркивается, что использование современных методов риск-менеджмента инвестиционных проектов промышленного предприятия позволяют получить лишь вероятностные результаты анализа возможных вариантов управления рисками.

Ключевые слова: *промышленное предприятие, качественный анализ, инвестиционные проекты, риск-менеджмент, финансовые потери, капитал, количественный анализ.*

ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Дар мақолаи мазкур моҳияти иқтисодии хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ кушода шуда, муқаррароти асосие, ки ба системаи қоидаҳо ва усулҳои таҷрибавии қабули қарорҳо дар шароити хавф дохил мешаванд, муайян карда шудааст. Схемаи ҷамъбастии идоракунии хавфҳои лоиҳаи сармоягузории корхонаи саноатӣ пешниҳод шудааст, ки аз ду гурӯҳ иборат мебошад: таҳлили хавф ва чораҳо барои бартараф ва то ҳадди ақал кам кардани хавф. Марҳилаҳои асосии идоракунии хавфҳои лоиҳаи сармоягузории корхонаи саноатӣ муайян ва тавсиф карда шудаанд. Таъкид шудааст, ки истифодаи усулҳои муосири идоракунии хавфҳои лоиҳаҳои сармоягузории корхонаи саноатӣ имкон медиҳад танҳо натиҷаҳои эҳтимолии таҳлили вариантҳои имконпазаири идоракунии хавфҳо ба даст оварда шаванд.

Калидвожаҳо: *корхонаи саноатӣ, таҳлили сифатӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, идоракунии хавфҳо, талафоти молиявӣ, сармоя, таҳлили миқдорӣ.*

RISK MANAGEMENT OF INVESTMENT PROJECTS OF INDUSTRIAL ENTERPRISE

This article reveals the economic essence of the risks of investment projects and identifies the main provisions included in the system of empirical rules and techniques for making decisions under risk conditions. A block diagram of risk management for an investment project of an industrial enterprise is presented, consisting of two groups: risk analysis and measures to eliminate and minimize risk. The main stages of risk management of an investment project of an industrial enterprise are identified and characterized. It is emphasized that the use of modern methods of risk management of investment projects of an industrial enterprise allows one to obtain only probabilistic results of the analysis of possible risk management options.

Keywords: *industrial enterprise, qualitative analysis, investment projects, risk management, financial losses, capital, quantitative analysis.*

Все участники инвестиционного проекта заинтересованы в том, чтобы исключить возможность провала инвестиционного проекта или хотя бы убытка для себя. Вместе с тем, ни у кого из них не может быть уверенности в благополучном исходе проекта - риск в любом деле общепризнан. Для того чтобы снизить потери от возможных просчетов и избежать провала инвестиционного проекта в целом, методология управления проектами предусматривает специальные процедуры, помогающие учесть факторы неопределенности и риска на всех фазах и этапах проекта. Зная виды и значимость (опасность) рисков, можно на них воздействовать, снижая их отрицательное влияние на эффективность инвестиционного проекта. Следовательно, создается реальная возможность управления ими.

Риски инвестиционных проектов можно охарактеризовать как возможность недополучения запланированной прибыли в результате воздействия переменных внешней и внутренней среды предприятия на осуществление инвестиционного проекта [4, с.98]. Чаще всего последствия инвестиционного риска воспринимаются в виде финансовых потерь при реальном инвестировании капитала, произошедших в связи с влиянием на инвестиционный проект различных факторов, одни из которых являются внешними, а другие внутренние по отношению к инвестору.

Управление рисками инвестиционных проектов промышленного предприятия имеет свою систему эмпирических правил и приемов для принятия решения в условиях риска. Эти правила включают в себя следующие положения:

- нельзя рисковать больше, чем это может позволить собственный капитал;
- необходимо просчитывать последствия рисков;
- нельзя рисковать многим ради малого;
- положительное решение принимается лишь при отсутствии сомнения;
- при наличии сомнений принимаются отрицательные решения;
- нельзя считать, что существует только одно решение.

Реализация данных правил означает, что прежде, чем принять решение о рисковом вложении капитала, финансовый менеджер должен провести следующий пошаговый анализ:

- во-первых, определить максимально возможный объем убытка по данному риску;
- во-вторых, сопоставить его с объемом вкладываемого капитала;
- в-третьих, сопоставить его со всеми собственными финансовыми ресурсами и определить, не приведет ли потеря этого капитала к банкротству промышленного предприятия [2, с.124].

Объем убытка от вложения капитала может быть равен объему данного капитала, быть меньше или больше его. Это утверждение сделано из определения рисков инвестиционного проекта, когда проявление риска может нести в себе, выгоду, убыток или нулевой результат.

При прямых инвестициях максимально возможный объем убытка, как правило, равен объему вложенного капитала. При портфельных инвестициях, т.е. при вложении средств в инвестиционные проекты, образующих некоторый инвестиционный портфель, максимально возможный объем убытка обычно меньше суммы затраченного капитала. Этому способствует принцип диверсификации риска.

В ситуации, для которой, на первый взгляд, имеется только одно решение (положительное или отрицательное), рекомендуется попытаться найти альтернативные решения. Возможно, они действительно существуют. Если же анализ показывает, что других решений нет, то необходимо действовать по правилу «в расчете на худшее», т.е. если сомневаешься, то рекомендуется принятие отрицательного решения. Упрощенная блок-схема управления рисками инвестиционных проектов промышленного предприятия, представлена на рис. 1.

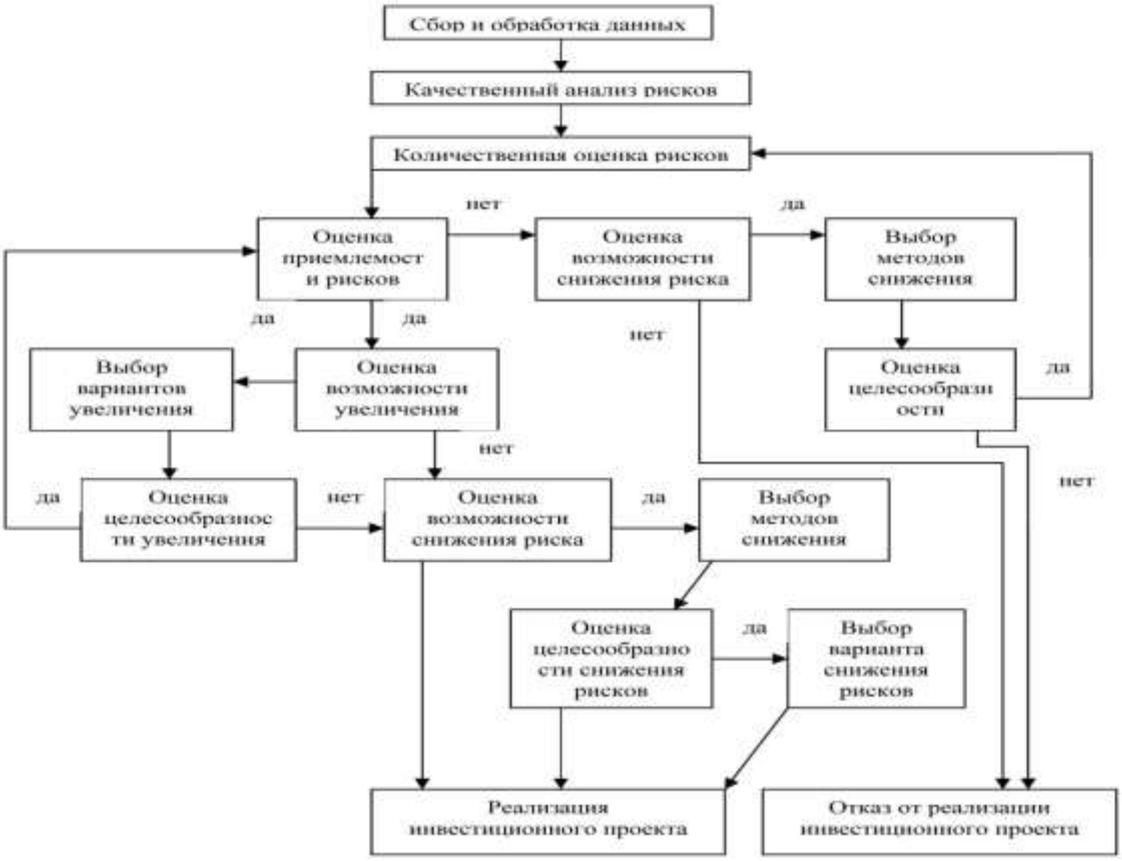

Рис. 1. Блок-схема управления рисками инвестиционного проекта промышленного предприятия

Источник: Грачева М.В. Риск-менеджмент инвестиционного проекта. - М.: ЮНИТИ. - 2017. - 398 с.

Представленные на рис. 1 этапы процесса управления рисками подразделяются в схеме на две составляющие (группы) - анализ риска и меры по устранению и минимизации риска.

Анализ риска включает сбор и обработку данных по аспектам риска, качественный и количественный анализ риска. Меры по устранению и минимизации риска включают выбор и обоснование предельно допустимых уровней риска, выбор методов снижения уровней риска, формирование вариантов рискового вложения капитала, оценку их оптимальности на основе сопоставления ожидаемой отдачи (прибыли и др.) и величины риска.

Сбор и обработка данных по аспектам риска - один из важнейших этапов управления рисками инвестиционного проекта промышленного предприятия, поскольку процесс управления, в первую очередь, предполагает получение, переработку, передачу и практическое использование различного рода информации.

Информация играет важнейшую роль в процессе управления рисками инвестиционного проекта. Руководству промышленного предприятия часто приходится принимать рисковые решения, когда результаты вложения капитала точно не определены и основаны на ограниченной информации. Если бы у него была более полная информация, то оно могло бы сделать более точный прогноз и снизить риск [1, с.56]. Это делает информацию товаром, причем очень ценным. Источником такой информации могут быть данные об опыте подобных инвестиционных проектов промышленных предприятий в прошлом, мнения экспертов, различного рода аналитические обзоры, данные специализированных компаний и др.

Следует отметить, что информационное обеспечение процесса управления риском служит не только в качестве источника данных для анализа риска, но и само по себе является важным средством снижения уровня риска инвестиционного проекта промышленного предприятия. В ряде случаев экономически целесообразнее работать с неполной информацией, чем собирать практически полную, но крайне дорогую информацию, требующую к тому же недопустимых затрат времени.

Исходя из алгоритма блок схемы (рис. 1), качественный анализ предполагает в данном случае выявление источников и причин риска, этапов и работ, при выполнении которых возникает риск, т.е.:

- установление потенциальных зон риска;
- идентификацию (установление) всех возможных рисков;
- выявление практических выгод и возможных негативных последствий, которые могут наступить при реализации содержащего риск решения [6, с.160].

Здесь имеет значение выявление и идентификация всех возможных рисков.

Для принятия обоснованных решений относительно участия в инвестиционном проекте, необходимо знать, с риском какого вида и типа придется иметь дело промышленному предприятию. От «непредсказуемого», но выявленного риска можно, строго говоря, застраховаться (вплоть до отказа от проекта), а от не выявленного или проигнорированного риска застраховаться невозможно.

В процессе качественного анализа важно не только установить все виды рисков, которые угрожают инвестиционному проекту, но и по возможности выявить возможные потери ресурсов, сопровождающие наступление рисковых событий. Результаты качественного анализа служат важной исходной информацией для осуществления количественного анализа.

Процесс количественного анализа предполагает численное определение отдельных рисков и риска инвестиционного проекта (решения) промышленного предприятия в целом. На этом этапе рекомендуют определять численные значения вероятности наступления рисковых событий и их последствий, осуществлять количественную оценку степени (уровня) риска, определять (устанавливать) также допустимый в данной конкретной обстановке уровень риска [5, с.217].

В процессе качественного анализа может быть выделена обширная группа рисков, с которыми придется столкнуться промышленному предприятию при реализации инвестиционного проекта: от пожаров и землетрясений, изменений в налоговом регулировании и колебаний валютного курса до недобросовестной конкуренции, злоупотреблений персонала и т.п. При этом вероятность каждого типа риска различна, так же как и сумма убытков, которые они могут вызвать. Количественная оценка вероятности

наступления отдельных рисков и то, во что они могут обойтись, позволяет выделить наиболее вероятные по возникновению и весомые по величине потерь риски.

В результате проведения анализа по данному алгоритму рисков инвестиционного проекта промышленного предприятия можно получить картину возможных рисковых событий, вероятность их наступления и последствий. После сравнения полученных значений рисков с предельно допустимыми рисками, необходимо выработать стратегию управления риском инвестиционного проекта, и на этой основе предложить конкретные меры по предотвращению и уменьшению уровня риска.

Реализация мер по устранению и минимизации риска инвестиционного проекта промышленного предприятия в рамках риск-менеджмента включает следующие этапы:

- оценку приемлемости нужного уровня риска;
- оценку возможности снижения риска или его увеличения (в случае, когда полученные значения риска значительно ниже допустимого, а увеличение степени риска обеспечит повышение ожидаемой отдачи);
- выбор методов снижения уровня рисков;
- формирование вариантов снижения уровня рисков;
- оценку целесообразности и выбор вариантов снижения рисков.

После выбора определенного набора мер по устранению и минимизации риска следует принять дополнительное решение о степени достаточности выбранных мер. В случае достаточности - осуществлять реализацию инвестиционного проекта (принятие оставшейся части риска), в противном случае целесообразно отказаться от реализации инвестиционного проекта промышленного предприятия (избежать риска).

Отсюда, современный процесс управления рисками инвестиционного проекта промышленного предприятия - сложный многоэтапный процесс, конечный результат которого - добиться получения наибольшей прибыли при оптимальном, приемлемом для предприятия соотношении прибыли и риска в условиях неопределенности.

Таким образом, использование современных методов управления рисками инвестиционных проектов промышленного предприятия позволяют получить лишь вероятностные (средневзвешенные) результаты анализа возможных вариантов управления рисками. В отдельных случаях, в силу вероятностного характера экономических процессов, возможно получение результатов, отличающих от планируемых. Вместе с тем использование рассмотренных нами методов свидетельствует о том, что применение их на практике значительно повышает степень достоверности оценок и результатов. Можно сделать вывод, что при использовании современных методов управления рисками улучшение результатов достигается посредством сокращения количества неудачных исходов в числе многократных хозяйственных циклов промышленного предприятия.

Литература

1. Виленский П.Л. Оценка эффективности инвестиционных проектов. Теория и практика: учебное пособие. - М.: Вузовская книга. - 2019. - 328 с.

2. Волков И.М. Проектный анализ: учебное пособие. - М.: ИНФРА-М. - 2020. - 239 с.

3. Грачева М.В. Риск-менеджмент инвестиционного проекта. - М.: ЮНИТИ. - 2017. - 398 с.

4. Краснов А.М. Управление рисками инвестиционных проектов промышленных предприятий: диссертация к.э.н. - М.: ГАСИС. - 2016. - 185 с.

5. Риск-анализ инвестиционного проекта / под общ. ред. М.В. Грачевой. М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2020. - 428 с.

6. Тарасенко С.С. Оценка подверженности риску инвестиционного проекта // Проблемы прогнозирования. - 2021. - №5. - С. 155-163.

ИННОВАЦИОННЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ: СУЩНОСТЬ, ЗНАЧЕНИЕ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Джабаров Гани Набиджанович. *к.э.н., доцент кафедры «Финансы и налоги» ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова»*

Аннотация: *в статье рассматривается сущность инновационного менеджмента как одну из наиболее комплексных и сложных категорий. Отмечено что, инновационная деятельность предприятия– это система мероприятий по использованию научного, научно-технического и интеллектуального потенциала с целью получения нового или улучшенного продукта либо услуги, нового способа их производства для удовлетворения как индивидуально спроса, так и потребностей общества в новшества в целом.*

Ключевые слова: *инновационный менеджмент,системность,маркетинг, ситуация, стратегия, тактика,инновационная деятельность.*

МЕНЕҶМЕНТИ ИННОВАТСИОНӢ:МОҲИЯТ, АҲАМИЯТ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Аннотатсия: *дар мақола моҳияти менеҷменти инноватсиониро ҳамчун яке аз категорияҳои комплексӣ ва мураккабтарин баррасӣ карда шудааст. Қайд карда шудааст, ки фаъолияти инноватсионии корхона маҷмӯи тадбирҳо оид ба истифодаи неруи илмӣ, илмӣ-техникӣ ва зеҳнӣ бо мақсади ба даст овардани маҳсулот ё хидмати нав ё такмилёфта, усули нави истеҳсоли онҳо барои қонеъ кардани талаботи инфиродӣ ва талаботи ҷамъият ба навоварӣ мебошад.*

Калидвожаҳо: *менеҷменти инноватсионӣ, систематикӣ, маркетинг, вазъият, стратегия, тактика, фаъолияти инноватсионӣ.*

INNOVATION MANAGEMENT: ESSENCE, IMPORTANCE AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

Annotation: *the article examines the essence of innovation management as one of the most complex and complex categories. It is noted that the innovative activity of an enterprise is a system of measures to use scientific, scientific-technical and intellectual potential in order to obtain a new or improved product or service, a new method of their production to satisfy both individual demand and the needs of society for innovation as a whole.*

Key words: *innovative management, systematicity, marketing, situation, strategy, tactics, innovative activity.*

Инновационный менеджмент – одна из наиболее комплексных и сложных категорий. Поэтому для ее изучения, познания теоретических закономерностей и взаимосвязей различных аспектов проблем управления и закрепления навыков необходимо применять принципы системности, комплексности, динамичности и другие, основой которых являются научные подходы к менеджменту. Однако в настоящее время к инновационному менеджменту применяются только некоторые научные подходы: системный, поведенческий, административный, маркетинговый, ситуационный, комплексный. Не применяются нормативный, функциональный и воспроизводственный [3, 18]. Анализ теории и практики экономического управления различными объектами позволил установить необходимость применения к инновационному менеджменту 13 научных подходов.

Каждый подход отражает или характеризует только один из аспектов менеджмента. Они не являются синонимами, не дублируют друг друга, а раскрывают разные аспекты менеджмента – сложного инструмента выживания на рынке в условиях жесткой конкуренции. Главное внимание в инновационном менеджменте уделяется выработке стратегии и мер, направленных на реализацию этой стратегии [1, 27]. При этом разработка и выпуск новых видов продукции и услуг становятся приоритетным направлением стратегии предприятия и определяют все другие направления ее развития.

ОСНОВНЫЕ ЦЕЛЫ ИННОВАЦИОННОГО МЕНЕДЖМЕНТА

↓

разработка планов и программ инновационной деятельности

↓

наблюдение за разработкой новой продукции, услуг и технологией их внедрения

↓

рассмотрение программ создания новой продукции, услуг и технологий

↓

проведение единой инновационной политики

↓

обеспечение финансами и материальными ресурсами программ инновационной деятельности

↓

обеспечение квалифицированным персоналом

↓

создание временных целевых групп для комплексного решения инновационных проблем на всех этапах жизненного цикла нового продукта

Рисунок 1: Основные целы инновационного менеджмента
Составлено автором.

Основные целы инновационного менеджмента ведены в рисунке 1:

В последнее десятилетие в инновационном менеджменте крупных предприятий отчетливо появилась тенденция к переориентации направления научно – технической и производственно – сбытовой деятельности. Научно – техническая политика, разрабатываемая в фирмах, выступает, во-первых, как средство реализации общей хозяйственной политики предприятия, во-вторых, как средство реализации оперативно – хозяйственных задач, решаемых в производственных подразделениях [2, 53].

Она ориентирует деятельность производственных подразделений по тем направлениям, которые могут обеспечить повышение эффективности производства путем создания и выпуска продукции, отвечающей спросу и потребностям потребителей, укреплению экономического потенциала предприятия. Научно – техническая политика разрабатывается по трем важным направлениям:

а) ориентация производства на выпуск новых товаров;

б) ориентация производства на быстрое техническое обновление выпускаемой продукции;

в) ориентация производства на выпуск традиционных товаров, не новых, но пользующихся спросом на отдельных рынках.

Разработка научно – технической политики предполагает обоснованное решение следующих вопросов:

1. Выпуск принципиально новой продукции, не имеющей на рынке аналогов по назначению – это создание новых изделий с показателями высокой технико-экономической эффективности и активным воздействием на потребителя. Реализация этой политики требует больших затрат на НИОКР.
2. Выпуск новых для данной фирмы видов продукции, имеющих аналоги и коммерческий успех на рынке –это создание продуктов – аналогов, с более высокими технико-экономическими показателями либо имитация продукции, предлагаемой лидером. Здесь требуется наличие мощной базы опытно-конструкторских работ и способности быстрого реагирования на требования рынка.
3. Ориентация производства на техническое обновление выпускаемой продукции предполагает решение таких вопросов, как целесообразность внесения изменений и усовершенствований с целью модернизации продукции и достижения технико-экономических показателей продуктов – аналогов, выпускаемых конкурирующими фирмами. Для реализации необходимы относительно небольшие расходы на НИОКР, хорошо отработанная технология.
4. Ориентация производства на выпуск традиционных товаров, не новых, но пользующихся спросом на отдельных рынках, требует решения вопроса о целесообразности сохранения налаженного производства продукции по традиционной технологии или о переходе на новую технологию.

Правильно сформулированная научно – техническая политика позволяет оценить перспективы развития рынка и возможности предприятия сконцентрировать ресурсы на наиболее перспективных направлениях хозяйственной деятельности. Для многих предприятий, столкнувшихся с острой конкуренцией, проблемой выживания в жестких условиях рынка, именно инновационная деятельность и ее результаты являются главным условием успеха и эффективности [4, 39].

Инновационная деятельность предприятия– это система мероприятий по использованию научного, научно-технического и интеллектуального потенциала с целью получения нового или улучшенного продукта либо услуги, нового способа их производства для удовлетворения как индивидуально спроса, так и потребностей общества в новшества в целом. Новшество – оформленный результат фундаментальных, прикладных исследований, разработок или экспериментальных работ в какой-либо сфере деятельности, направленный на повышение ее эффективности [5, 21].

Новшества могут оформляться в виде: ·

- открытий, изобретений, патентов;
- товарных знаков;·
- рационализаторских предложений;·
- документации на новый или усовершенствованный продукт, технологию, управленческий или процесс;
- организационной, производственной или других структур;
- «ноу-хау»;
- результатов маркетинговых исследований и т.д.

Вложение инвестиций в разработку новшества – это половина дела. Главное – его внедрить, превратить в форму инновации, т.е. завершить инновационную деятельность и получить положительный результат, а затем продолжить диффузию инновации, т.е. ее

распространение. Для разработки новшества необходимо провести маркетинговые исследования, НИОКР, организационно – техническую подготовку производства, производство и оформить результаты [6, 79]. Новшества могут разрабатываться как для собственных нужд (для внедрения в собственном производстве либо для накопления), так и для продажи. Инновация – конечный результат внедрения новшества с целью изменения объекта управления и получения экономического, социального, экологического, научно – технического или другого вида эффекта.

Вывод: проанализировав понятия инновационный менеджмент, новшество и инновации можно сделать вывод, что инновационная деятельность предприятия направлена на создание производства новых товаров (услуг). Успех любого предприятия тесным образом связан с инновационной деятельностью, так как инновации, с одной стороны, требуют высоких инвестиционных затрат, а с другой – являются источником инвестиций. Инновационная деятельность направлена на развитие производственного сектора экономики, который в свою очередь является инфраструктурой экономики. Инновация является конечным предметом инновационной деятельности в виде нового или недостающего на рынке товара (услуги) или товара с нужными характеристиками. Именно инновации определяют потенциал развития предприятия на долгосрочную перспективу.

СПИСОКИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент. Учебное пособие. – М.: ЗАО «Бизнес – школа «Интел – Синтез» Москва,2000 – С. 9-36;

2. Харин А.А., Коленский И.Л./под ред. Ю.В. Шленова. Управление инновациями — М.: Высшая школа Москва, 2003. – С.47-58;

3. Завлина П.Н. Основы инновационного менеджмента. Теория и практика. Учебное пособие. – М.: Издательство «Экономика», 2000. – С. 15- 29;

4. Оголева Л.Н. Инновационный менеджмент. – М.: ЮНИТИ, 2005. – С. 34-48;

5. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент. — М.: ЮНИТИ, 2001. – С. 18-34;

6. Ковалев Г.Д. Основы инновационногоменеджмента: Учебник для вузов (курс лекций) – М.: Финансы, 1999 – С. 74-87.;

ИДОРАКУНИИ КОРПОРАТИВӢ ҲАМЧУН РОҲИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ИҚТИДОРИ МУАССИСАҲОИ МОЛИЯВӢ

***Хамидова Сарвиноз Хамрабоевна**, номзади илмҳои иқтисодӣ., дотсент, мудири кафедраи кори бонкӣ*
МДТ « Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров»

***Солиева Нигора Ҳалимовна**, магистранти курси дуюми ихтисоси кори бонкӣ*
МДТ « Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров»

***Аннотатсия.** Дар мақола кӯшиш карда мешавад, ки моҳияти иқтисодии идоракунии корпоративӣ дар бонкҳо баррасӣ карда шавад. Биниши худро дар бораи идоракунии корпоративӣ пешниҳод карда шуд. Баъзе фарқиятҳо дар идоракунии корпоративӣ ва иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ дар бахши бонкӣ муайян карда шуданд.*

***Калидвожаҳо:** бонкҳо, идоракунии корпоративӣ, фарқият, иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ, хусусиятҳо*

***Аннотация.** В статье сделана попытка рассмотреть экономическую сущность корпоративного управления в банках. Предложить свое видение корпоративного управления. Выявлены некоторые отличия корпоративного управления и участники корпоративных отношений в банковской сфере.*

***Ключевые слова:** банки, корпоративное управление, отличия, участники корпоративных отношений, особенности*

***Abstract.** The article makes an attempt to consider the economic essence of corporate governance in banks. Offer your vision of corporate governance. Some differences in corporate governance and participants in corporate relations in the banking sector have been identified.*

***Keywords:** banks, corporate governance, differences, participants in corporate relations, features*

Такмили идоракунии корпоративӣ яке аз шартҳои асосии тағйироти сифатӣ дар соҳаи бонкӣ мебошад, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувории ташкилотҳои қарзӣ нигаронида шудааст. Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки бонкҳо, ки як қатор вазифаҳои давлатиро дар иқтисодиёт иҷро мекунанд, дар чорроҳаи манфиатҳои давлат, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва соҳибкорӣ амал мекунанд. Идоракунии корпоративӣ, ки ҳифзи мувофиқи манфиатҳои соҳибони бонкҳо, қарздиҳандагон ва мизоҷонро аз хавфҳои зиёд ва афзоиши номуайянӣ таъмин менамояд, яке аз омилҳои ҳалкунандаи фаъолияти мӯътадили ҳам бонкҳои алоҳида ва ҳам дар маҷмӯъ низоми бонкӣ мегардад. Мушкилоти идоракунии корпоративӣ дар бонкҳо нисбатан ба наздикӣ мавзӯи баҳси васеи олимон ва коршиносони таърихӣ гаштааст. Пештар дар ҳолатҳои низоъӣ, ки ба фаъолияти бонкӣ хос буд, нақши бартаридошта ба давлат, аниқтараш ба низоми назорати бонкӣ тааллуқ дошт. Дар айни замон, вақте ки тамаркузи танзими фаъолияти бонкӣ ба татбиқи равиши таваккал асос ёфтааст, омӯзиши хусусиятҳои низоъҳои агентӣ, механизмҳои нигоҳ доштан ва мувозинат дар бонкҳо аҳамияти хоса дорад.

Солҳои охир бо пешрафтҳои муайян дар соҳаи идоракунии корпоративӣ дар бонкҳо қайд карда шуданд. Аммо дар мавриди бонкҳои ватанӣ умуман ба хулосае омадан комилан оқилона ба назар мерасад, ки ташкили идоракунии корпоративӣ ҳанӯз дар сатҳи нокифоя қарор дорад. Ин асосан аз он иборат аст, ки анъанаҳои идоракунии корпоративӣ, чӣ дар бахши корхонаҳои ғайримолиявӣ ва чӣ дар бахши бонкӣ, то ҳол қувват нагирифтаанд. Дар баробари ин, рафтори дурусти корпоративиро танҳо бо меъёрҳои ҳуқуқӣ ва дастурҳои мақомоти назорати бонкӣ таъмин кардан мумкин нест. Бисёр масъалаҳои марбут ба идоракунии корпоративӣ дорои хусусияти молиявӣ, иқтисодӣ ва аксаран ахлоқӣ мебошанд.

Идоракунии корпоративӣ бояд дар асоси принсипҳои адолат, ростқавлӣ, масъулият, шаффофият, касбият ва салоҳият бунёд карда шавад. Сохтори муассири идоракунии корпоративӣ эҳтироми ҳуқуқ ва манфиатҳои ҳамаи ҷонибҳои манфиатдорро пешбинӣ намуда, ба фаъолияти бомуваффақияти ширкат, аз ҷумла афзоиши арзиши бозорӣ ва нигоҳ доштани суботи молиявӣ мусоидат мекунад.

Айни замон такмили идоракунии корпоративӣ дар бахши бонкӣ махсусан муҳим аст. Ин ба он вобаста аст, ки огоҳии афзоянда дар бораи зарурати назорати самараноки дохилӣ ва баҳодиҳии мувофиқи хатарҳо дар шароити афзояндаи хатари зарбаҳои беруна дар системаи миёнаравии молиявӣ. Инро бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ, ки дарсҳои он бевосита ба ташкили идоракунии корпоративӣ дар соҳаи бонкӣ алоқаманд аст, собит мекунад.

Тадқиқотчиён муддати тӯлонӣ ба мушкилоти идоракунии корпоративӣ таваҷҷӯҳ доранд. Истилоҳи «идоракунии корпоративӣ» бинобар аҳамияти худ барои ширкатҳо ва бонкҳо, дар адабиёти илмӣ хеле зиёд ба назар мерасад ва дар амалия фаъолона истифода мешавад. Дар баробари ин доир ба моҳияти идоракунии корпоративӣ нуқтаи назари гуногун вуҷуд дорад ва имрӯз таърифи якхелаи он вуҷуд надорад. Дар робита ба ин, омӯзиши муаммои тафсири моҳияти идоракунии корпоративӣ зарур аст.

Вобаста ба ин, зарурати муайян кардани моҳияти идоракунии корпоративӣ ба миён омадааст. Байни мафҳумҳои «идоракунии корпоративӣ» ва «менеҷменти корпоративӣ» фарқ кардан лозим аст. Идоракунии корпоративӣ ва идоракунии корпоративӣ як чиз нестанд. Истилоҳи аввал ба фаъолияти мутахассисони касбӣ дар ҷараёни муомилоти тиҷоратӣ дахл дорад. Ба ибораи дигар, менеҷмент ба механизмҳои пешбурди тиҷорат нигаронида шудааст. Мафҳуми дуюм хеле васеътар аст: он маънои ҳамкории бисёр шахсон ва ташкилотҳои марбут ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти ширкатро дорад.

Идоракунии корпоративӣ мафҳуми асосии назарияи идоракунии корпоративӣ ҳамчун қисми ҷудонашавандаи идоракунӣ мебошад, бинобар ин корҳои мавҷуда асосан ба ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии корпоративӣ дахл доранд.[2,55,3,132-141] Мо бояд бо фикрии О.В.Осипенко розӣ шавем, ки аксарияти кулли равишҳо ба пешниҳоди мунтазами вазифаҳо, принсипҳо ва шаклҳои идоракунии корпоративӣ идоракунии анъанавӣ мебошанд, яъне «ноу-хау» барои шахсони меҳнати кироя.[4,12]

Аз нуқтаи назари назариявӣ, идоракунии корпоративиро метавон дар ҷанбаҳои гуногун баррасӣ кард, бинобар ин метавонад таърифҳои зиёди ин консепсия вуҷуд дошта бошад. Баъзе муаллифон идоракунии корпоративиро маҷмӯи равандҳои идоракунии дохилии ширкат мефаҳманд, дигарон ин консепсияро бо фаъолияти Шӯрои директорон маҳдуд мекунанд ва баъзеи дигар идоракунии корпоративиро дар заминаи нақзи ҳуқуқи саҳмдорони ақаллият баррасӣ мекунанд.[1,5,6]

Идоракунии корпоративӣ дар сатҳи баландтари идоракунии ширкат нисбат ба менеҷмент аст. Функсияҳои идоракунии корпоративӣ танҳо ҳангоми таҳияи стратегияи рушди ширкат ба амал меояд. Идоракунии корпоративии бонки тиҷоратӣ, пеш аз ҳама, ба эҳтироми ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии саҳмдорон ва мақоми бонки тиҷоратӣ асос ёфта, ба ноил шудан ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он, аз ҷумла афзоиши дороиҳо, таъсиси ҷойҳои корӣ ва нигоҳ доштани вазъи устувории молиявӣ ва даромаднокӣ нигаронида шудааст. Принсипҳои идоракунии корпоративӣ ба эҷоди эътимод дар муносибатҳои вобаста ба идоракунии бонк нигаронида шудаанд.

Идоракунии корпоративӣ низомии муносибатҳои байни роҳбарони ширкат ва соҳибони онҳо оид ба масъалаҳои таъмини самаранокии фаъолияти ширкат ва ҳифзи манфиатҳои моликон, инчунин дигар шахсони манфиатдорро дар бар мегирад. Моҳияти идоракунии корпоративӣ аз он иборат аст, ки ба саҳмдорон имконият диҳанд, ки фаъолияти идоракуниро самаранок назорат ва назорат кунанд ва ба ин васила ба афзоиши сармояи ширкат мусоидат кунанд. Ин назорат ҳам расмиёти

дохилии идоракуниро дар бар мегирад ва ҳам механизмҳои берунии ҳуқуқӣ ва танзимкунанда. Сахмдорон мехоханд равшан донанд, ки шахсони мансабдори ширкат барои натичаҳои ба даст овардашуда дар назди онҳо чи гуна масъулият доранд. Сармоягузорон мехоҳанд бифаҳманд, ки оё онҳо имкони воқеии таъсир расонидан ба қарорҳои муҳимро доранд ё не.

Барои низомҳои корпоративӣ масъалаи тақсимот ба субъект ва объекти идоракунӣ аҳамият надорад - ҳар як шахс метавонад ҳам ҳамчун субъект ва ҳам объект амал кунад. Ҳар як иштирокчии муносибатҳои корпоративӣ метавонад кӯшиш кунад, ки раванди тақсимоти захираҳоро назорат кунад, инчунин барои ба даст овардани фоидаи пешбинишуда аз ҳамкорӣ бо корпоратсия, масалан, як қисми захираҳои дар он мутамарказшуда чораҳо андешад. Ин қисми захираҳо ҳадафи ӯ дар раванди ҳамкории корпоративӣ мебошад. Аммо захираҳо ҳамеша маҳдуданд ва маҳз аз сабаби маҳдудияти онҳо рақобат байни иштирокчиёни гуногуни муносибатҳои корпоративӣ ба вучуд меояд. Ин яке аз мухимтарин хислатхои муносибатхои корпоративист. Ин боиси боз як хусусияти идоракунии корпоративӣ - зарурати таъмини рафтори зарурии корпоратсия ҳамчун объекти чудонашавандаи идоракунӣ мегардад. Барои ин бояд иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ муттаҳид карда шаванд, яъне қоидаву принсипҳои мувофиқи ҳамкориро таҳия намуда, барои татбиқи онҳо шароит фароҳам оварда шаванд.

Иштирокчиёни муносибатҳои корпоративиро аз рӯи дарачаи таъсири онҳо ба раванди тақсимоти захираҳои корпоративӣ ба гурӯҳҳо тақсим кардан мумкин аст:

шахсоне, ки дар низоми муносибатҳо иштирок мекунанд, пеш аз ҳама, роҳбарон ва кормандони ширкат мебошанд, вале ба ин гурӯҳ инчунин метавонанд (вобаста ба хусусияти ширкат) саҳмдорон ё қарздиҳандаҳои калон, таъминкунандагони муҳимтарин ва соҳибони захираҳои маъмуриро дар бар гиранд. Дар ин маврид тартиби субъекти идоракунӣ ва низоми тобеият амал мекунад. Фармоиш метавонад расмӣ ё ғайрирасмӣ бошад, вале он бо он хос аст, ки мувофиқи шартҳои ҳамкорӣ субъектҳои муносибат онро ҳамчун қарори ҳатмӣ қабул мекунанд. Аз ин рӯ, эҳтимолияти татбиқи чунин амали идоракунӣ хеле муҳим аст;

шахсоне, ки таъсири назаррас доранд, вале қобилияти фармоиш додан (мувофиқи хусусиятҳои ширкат) надоранд, ки ба низоми муносибатҳои ҳокимият дохил намешаванд - саҳмдорони калон, аъзои шӯрои директорон, чонибҳои муҳимтарини манфиатдор;

ашхосе, ки бо ин ё он тарз бо ширкат муомила мекунанд – саҳмдорони ақаллият, тарафҳои манфиатдори кам ё камтар аҳамиятнок, ашхоси дигаре, ки эҳтимолияти таъсиррасониашон дар ин низом аз 0 зиёд аст (ин бо муҳити институтсионалӣ, сохтори захираҳо ва хусусиятҳои фаъолияти ширкат муайян карда мешавад).

Расми 1. Иштирокчиёни муносибатҳои корпоративӣ дар низоми бонкӣ

Дар баробари ин, ҳангоми омӯзиши мушкилоти идоракунии корпоративӣ ва идоракунии хавфҳо нисбат ба бахши бонкӣ бояд хусусияти фаъолияти бонкӣ ба инобат гирифта шавад, ки метавонад боиси таъсири чандчонибаи оқибатҳои манфии қабули қарорҳои нодурусти идоракунӣ гардад. Барои ин зарур аст, ки фарқи куллии байни сектори бонкӣ аз ҳар як бахши дигар, ки нақши идоракунии муассири корпоративиро зиёд мекунад, муайян карда шавад.

Яке аз тафовутҳои куллӣ, ки дар сарчашмаҳои сершумори адабиёт пайдо шудааст, хусусияти нигоҳдории пардохтпазирии бонкҳо дар муқоиса бо ташкилотҳои тиҷоратӣ дар бахши ғайримолиявӣ дар асоси номутобиқатии сохтори мӯҳлатҳои дороиҳо ва ӯҳдадориҳои бонк мебошад. Дар натиҷа, зинда мондани бонкҳо аз дастрасии давомдор ба пардохтпазирӣ, хоҳ пасандозҳо, хоҳ маблағгузории кӯтоҳмуддат дар бозори байнибонкӣ ё маблағгузории Бонки марказӣ ҳамчун манбаи пардохтпазирӣ ҳамчун чораи охирин вобаста аст. [7]

Фарқияти дуюми муҳим аҳамияти баланди иҷтимоии бахши бонкӣ мебошад. Тавассути сектори бонки як кисми захирахои молияви дар шакли пасандозхои шахсони вокеи ва хукуки ва аз нав таксим кардани онхо ба сохахои дигари иктисодиёт, ба табакахо ва гуруххои гуногуни ахолй дар шакли карз чамъ карда мешаванд. Инчунин тавассути бахши бонкӣ иқтисод аз ҳисоби истифодаи муваққатии захираҳои молиявӣ ба корхонаҳои хурду миёна ва бузурги ниёзманди сармояи гардишӣ ҳавасманд карда мешавад. Соҳаи бонкӣ бо қабули маблағҳои аҳолӣ ба сифати пасандоз ва кафолати ҳифзи онҳо ба давлат дар амалӣ намудани вазифаҳои иҷтимоии худ мусоидат мекунад.

Тафовутҳои муайяншуда ҳам дар амалияи идоракунии корпоративии дар бахши бонкӣ мушоҳидашуда ва ҳам дар корҳои назариявӣ оид ба идоракунии самараноки корпоративии бонкҳо инъикос ёфтаанд.

Хулоса. Ҳамин тариқ, идоракунии корпоративиро метавон ҳамчун як низоми муносибатҳои байни роҳбарияти олии ширкат, Шӯрои нозирони он, моликон ва дигар ҷонибҳои манфиатдор муайян кард, ки ҳамчун механизми муайян кардани ҳадафҳои ташкилот ва мониторинги ноил шудан ба онҳо хизмат мекунад. Чунин низом имкон медиҳад, ки тақсими ваколатҳо ва масъулиятҳоро ташкил карда, инчунин раванди қабули қарорҳоро бунёд кунад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

*1.Денисов А.Ю., **Жданов** С.А.* Экономика ***управления*** предприятием и ***корпорацией.- М.***: Издательство „Дело и Сервис", ***2002***.- 416с.

2.Кукура С.П. Теория корпоративного управления. М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2004. С.55.

3.Ивашковская И.В. Проблемное поле корпоративного управления: исследовательские идеи и результаты. Экономическая наука современной России. 2008. № 1(40). С. 132-141.

4.Осипенко О.В. Институты корпоративного управления и акционерные конфликты в России. М. 2004, С.12.

5.Масютин С.А. Корпоративная культура организации. Автор: С. А. Масютин Тип: PDF Страниц: 240. Год издания: 2002. Язык: Русский ISBN: 5-7866-0193-5

6.Храброва И.А. Корпоративное управление. Вопросы интеграции: аффилированные лица, организационное проектирование, интеграционная динамика. М, 2000

7. Müllbert P. O. Corporate governance of banks after the financial crisis- theory, evidence, reforms / P. O. Müllbert. - 2010. - 39 p. - (ECGI Working Paper Series in Law, № 151).

МЕХАНИЗМҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ ИСТЕҲСОЛОТИ ИННОВАТСИОНӢ

Юсупов И.Н. - *докторанти Доктор PhD (доктори фалсафа)-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Тел.: (+992) 204-06-19-96. E-mail: ikbolshoh.yusufov@mail.ru*

Дар мақолаи мазкур шаклҳо ва механизмҳои танзим ва дастгирии давлатии истеҳсолоти инноватсионӣ муайян карда шуда, асосҳо барои рад намудани дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ ошкор карда шудааст. Муаллиф манбаъҳои маблаггузории истеҳсолоти инноватсиониро муайян намуда, намудҳои асосии инноватсияҳои истеҳсолиро муайян ва тавсиф кардааст. Чор давраи ҳаётии инноватсияҳо дар истеҳсолот муайн ва шарҳ дода шудаанд. Сарчашмаҳои асосии маблаггузории истеҳсолоти инноватсионӣ муайян карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: *истеҳсолоти инноватсионӣ, инноватсияҳо, маблаггузории инноватсияҳо, фаъолияти инноватсионӣ, такрористеҳсол, фоида, рақобат.*

МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В данной статье определяются формы и механизмы регулирования и государственной поддержки инновационного производства, а также раскрываются основания отказа в государственной поддержке инновационной деятельности. Автор определил источники финансирования инновационного производства, выделил и описал основные виды производственных инноваций. Выявлены и объяснены четыре жизненных цикла инноваций в производстве. Определены основные источники финансирования инновационного производства.

Ключевые слова: *инновационное производство, инновации, финансирование инноваций, инновационная деятельность, воспроизводство, прибыль, конкуренция.*

MECHANISMS OF STATE REGULATION OF INNOVATIVE PRODUCTION

This article defines the forms and mechanisms of regulation and state support for innovative production, and also reveals the grounds for refusal of state support for innovative activities. The author identified sources of financing for innovative production, identified and described the main types of production innovation. Four life cycles of manufacturing innovation are identified and explained. The main sources of financing innovative production have been identified.

Keywords: *innovative production, innovation, financing of innovation, innovative activity, reproduction, profit, competition.*

Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудбуда ҳалли масъалаҳоро на танҳо дар сатҳҳои макро ва микроиқтисодиёт, балки рушди стратегии мамлакат тақозо менамояд. Чӣ тавре вазъи ҷомеаи муосир нишон медиҳад, зарурати танзими давлатии иқтисодиёт, аз ҷумла танзими ҷараёни истеҳсолоти инноватсионӣ торафт бештар мегардад.

Муайян намудани ҳудуди ваколатҳо дар соҳаҳои қонунгузорӣ ва молиявӣ-иқтисодӣ ва вазифаҳои маъмурии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба онҳо имкон медиҳад, захираҳои дар ҳудуди худ мавҷудбударо оқилона ва самаранок истифода

бурда, рушди маҷмӯии захираҳои мазкурро дар асоси истифодаи намудҳои гуногуни стратегияи истеҳсолоти инноватсионӣ ба нақша гиранд ва дар амал татбиқ созанд.

Дар шароити муосир масъалаи танзим ва дастгирии давлатии истеҳсолоти инноватсионӣ аҳамияти зиёди назариявӣ, илмӣ ва амалӣ дошта, дар ин самт корҳои зиёди илмӣ ба анҷом расонида шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти давлатӣ шаклҳои зерини танзими фаъолияти инноватсиониро истифода менамоянд:

- муайян намудани афзалиятҳои рушди инноватсия;

- таҳия, татбиқ ва маблағгузории барномаҳои мақсадноки инноватсионӣ ва дигар барномаҳо, аз ҷумла дар самти ҳавасмандгардонии рушди фаъолият ва инфрасохтори инноватсионӣ;

- пешбинии маблағҳои буҷетӣ барои маблағгузории лоиҳаҳои инноватсионӣ, корҳои илмию таҳқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ доир ба самарабахшии натиҷаҳои фаъолияти инноватсионӣ, ҷойгиронии фармоишҳо ба таҳвили мол, иҷрои корҳо, хизматрасониҳо барои эҳтиёҷоти давлатӣ ва маҳаллӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- ҷойгир намудани фармоиши давлатӣ барои хариди маҳсулоти дар натиҷаи фаъолияти инноватсионӣ истеҳсолшуда дар доираи барномаҳое, ки мутобиқи сиёсати давлатии инноватсионӣ тасдиқ шудаанд;

- таъсиси фондҳои инноватсионӣ ва венчурӣ, сармоягузории таъсис ва рушди дигар субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ, саҳмгузорӣ, аз ҷумла ҷалби сармояи хориҷӣ бо мақсади таъсиси субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ, ки барои рушди равандҳои инноватсионӣ муҳим ба шумор меравaнд;

- андешидани чораҳои зарурӣ оид ба тарғиби фаъолияти илмию техникӣ дар воситаҳои ахбори омма ва баланд бардоштани сатҳи ҷалби сармоя ба фаъолияти инноватсионӣ. Танзими давлатии фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ метавонад мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифодаи дигар шаклҳо амалӣ гардад.

Дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар шаклҳои зерин амалӣ мегардад [6, с.84]:

- маблағгузории корҳои илмию таҳқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ барои ба вуҷуд овардани маҳсулоти нав ё такмилдодашуда, технологияи нав ё такмилдодашуда, ки барои истифодабарии амалӣ таъин шудаанд;

- ба субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ барои ихтиёрдорӣ **ё** истифодабарӣ пешниҳод намудани молу мулки давлатӣ, натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ва воситаҳои фардикунонидашудаи ба онҳо баробар;

- муқаррар намудани имтиёзҳо мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- мусоидат ба рушди корхонаҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳое, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд;

- дастгирии истеҳсолию технологии субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ;

- расонидани хизматҳои махсусгардонидашуда ва машваратӣ;

- маблағгузории корҳо оид ба тайёр намудан ва баланд бардоштани дараҷаи тахассусии мутахассисон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ;

- фароҳам овардани шароити зарурии ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, ки сармоягузориро барои татбиқи сиёсати давлатии инноватсионӣ таъмин менамояд;

- ташаккули инфрасохтори инноватсионии илм, истеҳсолот ва хизматрасонӣ;

- иштирок дар ташкили истеҳсолоти рақобатпазир;

- таъмини бозори кафолатноки фурӯши маҳсулоти инноватсионӣ дар асоси фармоиши давлатӣ;

- пешбарии инноватсияҳои ватанӣ ба бозори хориҷӣ;

- дигар шаклҳои дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст.

Дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ дар мӯҳлати талофияти лоиҳаи инноватсионӣ, вале на зиёда аз панҷ соли баъди татбиқи амалии он таъмин карда мешавад. Дастгирии давлатии азхудкунӣ ва паҳнкунии маҳсулоти инноватсионӣ дар давраи муқарраршуда пешниҳод гардида, дар ин мӯҳлат он маҳсулоти инноватсионӣ ҳисобида мешавад [3, с.110].

Бояд зикр намуд, ки лоиҳаҳои инноватсионии барои дастгирии давлатии истеҳсолоти инноватсионӣ пешниҳодшаванда бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

- дорои пешниҳодҳое бошанд, ки бо мақсади ягонаи таъсиси инноватсияҳо муттаҳид шудаанд;

- дорои асосноккунии техникӣ ва мақсаднокии иқтисодии татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ бошанд;

- дар ҳолатҳое, ки дастгирии давлатӣ бо шарти баргардонидани маблағ ба буҷет амалӣ мешавад, тасдиқи баргардонидани маблағ пешниҳод карда шавад;

- дорои ҳуҷҷатҳое бошанд, ки мавҷудияти навоварӣ, мӯҳлати муайяни вақт, ки дар давоми он маҳсулот инноватсионӣ ҳисобида мешавад, инчунин ҳимояи ҳуқуқии лоиҳаи инноватсиониро таъмин карда тавонанд;

- дорои нақша ва ҷадвали татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ бошанд;

- дорои хулосаи ташхисии мусбии мақоми ваколатдор бошанд, ки маводи пешниҳодгардидаи лоиҳаи инноватсиониро ҳамаҷониба арзёбӣ намояд [1, с.210].

Тартиби аз ҷониби субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ пешниҳод кардани лоиҳаҳои инноватсионӣ барои дастгирии давлатӣ аз ҷониби мақоми ваколатдор муқаррар карда мешавад.

Агар лоиҳаи иинноватсионии ба дастгирии давлатӣ пешниҳодшуда ба талабот ҷавобгӯ набошад, мақоми ваколатдор дар мӯҳлати як моҳ аз рӯзи мурочиати субъекти фаъолияти инноватсионӣ ба он раддияи далелнок мефиристад.

Асосҳо барои рад намудани дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ инҳоянд [6, с.87]:

- мувофиқат накардани лоиҳаи инноватсионии пешниҳодгардида ба талаботи қонунгузории амалкунанда;

- қарздор будани субъекти фаъолияти инноватсионӣ дар назди ташкилотҳои қарзӣ ва буҷет.

Аз рӯи қарори мақоми ваколатдори давлатӣ оид ба рад намудани дастгирии давлатии лоиҳаи инноватсионӣ бо тартиби муқарраршнамудаи қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба суд шикоят кардан мумкин аст.

Маблағгузории истеҳсолоти инноватсионӣ аз ҳисоби манбаъҳои гуногун амалӣ карда мешавад (расми 1).

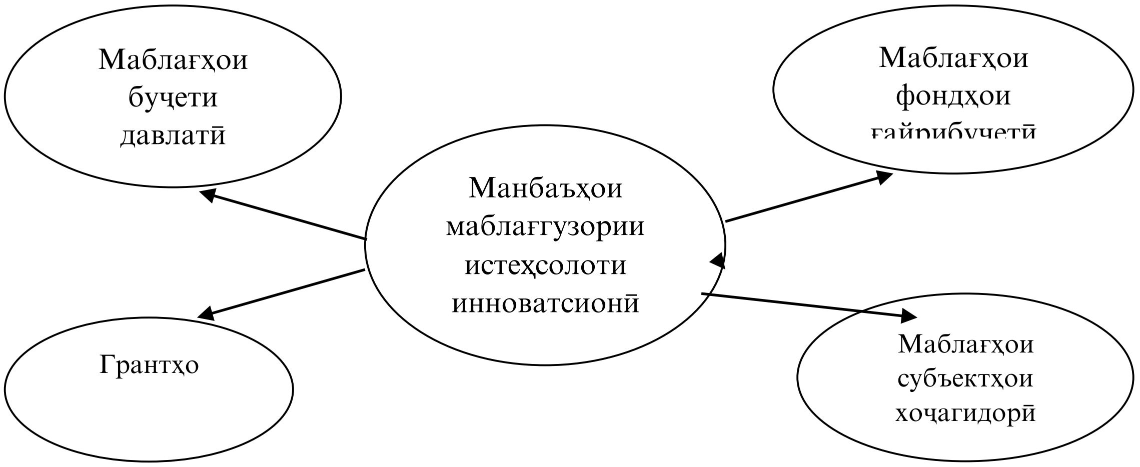

Расми 1. Манбаъҳои маблағгузории истеҳсолоти инноватсионӣ
Манбаъ: муаллиф таҳия кардааст

Навгонии воқеии маҳсулот ва ё ҷараён бояд ба рушди самараи иқтисодӣ оварда расонад. Навигариҳои мутлақ, нисбӣ ва қисмиро аз ҳамдигар ҷудо мекунанд. Навигарӣ дар ҳолате мутлақ номида мешавад, агар монанд (аналог) надошта бошад. Навигарии нисбӣ навигарие мебошад, ки дар корхона ҷорӣ карда шуда, вале онро дигар корхонаҳо қаблан истифода кар-даанд. Навигарии қисмӣ - қисман нав кардани ягон унсур ва ё қисмати маҳсулот мебошад. Аз рӯи дараҷаи навигарӣ инноватсияҳои базисӣ, беҳкунанда ва псевдоиннватсияро аз ҳамдигар фарқ мекунанд [7, с.150].

Инноватсияҳои базисӣ кашфиётҳои калонро амалӣ сохта, барои ташаккули наслҳои нав ва самти инкишофи техникаи нав ҳамчун асос ба ҳисоб меравад. Инноватсияҳои беҳкунанда бо ҷорисозии кашфиётҳои хурд ва миёна алоқаманд буда, дар зинаи паҳншавӣ ва инкишофи муътадили сикли илмӣ-техникӣ афзалият доранд.

Псевдоинноватсияҳо ба қисман беҳсозии намудҳои кӯҳнашудаи техника ва технология равона карда шудаанд.

Аз рӯи нақш дар ҷараёни такрористеҳсолӣ инноватсияҳо ба истеъмолӣ ва инвеститсионӣ, аз рӯи дараҷаи мураккабӣ ба мураккаб ва содда ҷудо мешаванд. Инноватсияҳои реактивӣ барои «зинда мондани» корхона равона карда шудаанд. Онҳо ҳамчун аксуламал ба дигаргуисозиҳои инноватсионӣ, ки рақибони корхона амалӣ месозанд ҷорӣ карда мешавад.

Инноватсияҳои стратегӣ хусусияти бармаҳалиро дошта, барои ноилшавӣ ба афзалиятҳои рақобатӣ дар оянда равона карда шудаанд.

Аз рӯи хусусияти истифода инноватсияҳои зеринро фарқ мекунанд:

- инноватсияҳои маҳсулотӣ, ки ба истеҳсол ва истифодаи маҳсулот ва хизматрасонии нав равона карда шудаанд;

- инноватсияҳои бозорӣ, ки соҳаҳои нави истифодаи маҳсулотро боз намуда имконият медиҳанд, ки талабот ба маҳсулот ва хадамот дар бозорҳои нав амалӣ карда шавад;

- инноватсия-ҷараёнҳо, ки ба технологияҳои нав, ташкили ҷараён ва идоракунӣ равона карда шудаанд;

- инноватсияҳои иҷтимоӣ, ки ба бунёд ва амалнамоии сохторҳои иҷтимоии нав равона карда шудаанд;

- инноватсияҳои маҷмӯӣ, ки ягонагии якчанд намуди тағйиротро дар бар мегиранд [2, с.120].

Сабабҳои инкишофи инноватсия дар корхона ин кӯшиши камкунии хароҷоти фаъолияти соҳибкорӣ ва зиёдкунии ҳаҷми фоида дар шароити рақобати шадиди бозорӣ мебошад. Дар ҷараёни истифодаи техника ва технологияҳои кӯҳна хароҷот дар дараҷаи аз миёна боло шакл мегиранд, ки фаъолияти соҳибкориро зараровар мегардонад. Агар рақибон роҳи нави забти бозорро дар асоси камкунии хароҷоти истеҳсолот ва нархҳои пасттари молу хадамоти пешниҳодшаванда пайдо намоянд, пас бе даст задан ба фаъолияти инноватсионӣ корхона ба мушкилоти шадид рӯ ба рӯ мегардад.

Бинобар ин, ҳар як корхонаро зарур аст, ки бартарияти рақобатии худро пурра гардонида, аз ҳисоби истифодаи инноватсия онро амалӣ созад. Ғайр аз ин, ҳар чи қадаре, ки корхона ҷараёни инноватсиониро зудтар амалӣ созад, ҳамон қадар эҳтимолияти фаъолияти самараноки он мавҷуд аст. Навкунии маҳсулот, саривақт ба бозор баровардани он имконияти ги-рифтани фоидаи иловагиро, ки рентаи илмӣ-техникӣ меноманд, фароҳам меорад [5, с.86].

Ҳамин тавр, инноватсияро истифода намуда, корхона хароҷоти худро кам, ҳаҷми истеҳсолотро зиёд гардонида, бо зури фурушро забт карда, дараҷаи баланди фоидаро таъмин ва ба баландшавии самаранокии соҳибкорӣ ва инкишофи иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад.

Одотан, мафҳуми «инноватсия» нисбат ба навовариҳое, ки хароҷоти сохтан ва ҷорикунии онҳо дар мӯҳлати меъёрӣ худ харид мешаванд, истифода карда мешавад. Даври ҳаётии инноватсия чор марҳилаи пайдарпайи зеринро дар бар мегирад:

- тадқиқотҳои илмии бунёдӣ;
- коркардҳои дақиқ ва таҷрибавӣ;
- истеҳсолоти таҷрибавӣ;
- тиҷоратикунонии навигарӣ (навоварӣ).

Дар марҳилаи якум, тадқиқотҳои бунёдӣ дар муасссисаҳои илмӣ гузаронида шуда, дар натиҷа донишҳои нави илмӣ ба вуҷуд меоянд.

Дар марҳилаи дуюм, тадқиқотҳои таҷрибавӣ, ки хусусияти амалӣ доранд, гузаронида мешавад. Дар марҳилаи мазкур эҳтимолияти ноилшавӣ ба натиҷаҳои манфӣ мавҷуд аст. Бинобар ин, коркарди навовариҳо баъзан хусусияти таваккалӣ дорад.

Дар марҳилаи сеюм, ҳуҷҷатҳои конструкторӣ-технологӣ омода карда шуда, натиҷаҳои миёнадаврии инноватсия дар намуди намунаи маҳсулоти нав ва ё истифодаи таҷрибавии технологияи нав пешниҳод карда мешавад.

Марҳилаи чорум, тиҷоратикунии навоварӣ ном дошта, аз лаҳзаи ба истеҳсолот ворид кардан ва то ба бозор баромадани онро дар бар мегирад.

Барои фаъолияти бомуваффақияти корхона ҳангоми коркарди бизнес-нақша муҳим аст, ки дар кадом зинаи даври ҳаётӣ қарор доштани мол нишон дода шавад. Он бо мақсади минбаъд инкишоф додани ҳаҷми фурӯши маҳсулоти такмилдодашуда ва ё намуди нави он зарур мебошад. Ба инкишофи ҷараёнҳои инноватсионӣ гурӯҳи омилҳои зерин таъсир мерасонанд: иқтисодӣ, технологӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ-идорӣ, иҷтимоӣ-равонӣ ва фарҳангӣ [4, с.147].

Як гуруҳи омилҳо барои рушди инноватсия мусоидат намуда, гуруҳи дигар баръакс садди роҳи он мешаванд. Масалан, дар гурӯҳи омилҳои иқтисодӣ ва технологӣ омилҳои ба инкишофи инноватсия таъсири мусбирасонанда ин мавҷудияти

захираҳои молиявии зарурӣ, воситаҳои моддӣ-техникӣ, технологияҳои пешқадам, инфрасохтори хоҷагидорӣ ва илмӣ- техникӣ ба ҳисоб меравад.

Дар гурӯҳи мазкур омилҳое низ ҳастанд, ки ба рушди инноватсия таъсири манфӣ мерасонанд, масалан, нарасидани воситаҳо барои сармоягузорӣ, заифии базаи моддӣ ва илмӣ-техникӣ, афзалият доштани манфиатҳои истеҳсолоти ҷорӣ ва ғайра аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Аз рӯи дигар гурӯҳи омилҳо низ мисолҳои ба ин монандро овардан мумкин аст [8, с.221].

Корхона-навовар (инноватор) лоиҳаи инноватсиониро дар зерсохторҳои худ ва ё дар асоси қарордод бо ҷалби ширкати ба соҳибкории инноватсионӣ машғулбуда, коркард менамояд. Дар ҳолати амалисозии лоиҳаҳои калони инноватсионӣ варианти дуввум қулай аст. Корхона-навовар бо ширкати инноватсионӣ барои амалисозии коркардҳои инноватсионӣ шартнома мебандад. Дар шартнома, инчунин, пешпардохти як қисми маблағи он дар назар дошта шуданаш мумкин аст.

Соҳибкори инноватсионӣ барои иҷрои супориш маводҳои зурурииро дастрас намуда, воситаҳои асосиро иҷора мегирад (ё мехарад) ва мутахассисони илмӣ-техникиро ҷалб менамояд. Тадқиқоти ба анҷом расида барои истифодаи минбаъда ба супоришдиҳанда пешниҳод карда мешавад.

Маблағгузории инноватсияҳо аз сарчашмаҳои зерин амалӣ карда мешавад: худмаблағгузорӣ, воситаҳои қарзӣ, воситаҳои ҷалбшуда, дигар сарчашмаҳои ғайрианъанавӣ ва омехта, фондҳои ғайрибуҷетӣ, буҷетҳои зинаҳои гуногун.

Дар солҳои охир дар таҷрибаи ҷаҳонӣ реинжиниринг хеле паҳн шудааст, ки яке аз самараноктарин инноватсия ба ҳисоб меравад. Реинжиниринг - ҷараёни инноватсионие мебошад, ки барои бозсозии (лоиҳакашии) равандҳои корӣ баҳри ноил шудан ба фаъолияти беҳтари корхона равона карда шудааст.

Дар адабиёти иқтисодӣ аз рӯи реинжиниринг ду намуди фаъолиятро ҷудо мекунанд: реинжиниринги бӯҳронӣ ва реинжиниринги инкишоф. Реинжиниринги бӯҳронӣ дар ҳамон ҳолате истифода карда мешавад, ки агар корхона ба вазъияти комилан мутташанниҷ қарор дошта, фаъолияташ хуб нест.

Реинжиниринги инкишоф ҳамон вақте истифода мешавад, ки дар фаъолияти корхона тамоюли бадшавӣ дида мешавад ва ё хатари аз ҷониби рақибон забт намудани бозори фурӯш мавҷуд аст. Барои аксарият корхонаҳои саноатии ватанӣ истифодаи реинжиниринги бӯҳронӣ мувофиқи мақсад буда, натиҷаи дилхоҳ хоҳад дод [3, с.114].

Ҳамин тариқ, дар соҳаи фаъолияти соҳибкории саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳити инноватсионӣ се вазифаи зеринро иҷро менамояд: такрористеҳсолӣ, инвеститсионӣ ва ҳавасмандкунӣ. Инноватсияи такрористеҳсолӣ манбаи муҳими маблағгузории соҳибкории саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Ин маънои онро дорад, ки даромади пулие, ки аз фурӯши инноватсия дар бозор ба даст оварда шудааст, фоидаи соҳибкории саноатиро ба вуҷуд меорад, ки он ҳамчун манбаи захираҳои молиявии васеъ гардонидани фаъолияти истеҳсолӣ, савдо, инвеститсионӣ, инноватсионӣ ва молиявӣ истифода мешавад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №4, соли 2012.
2. Гурков И. Инновационное развитие и конкурентоспособность. М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2021. - 369 с.

3. Ендовицкий Д.П. Организация анализа и контроля инновационной деятельности хозяйствующего субъекта. - М.: Инфра-М. - 2021. - 412 с.
4. Ермасов С.В. Финансовое стимулирование инновационной деятельности - М.: СПЭА. - 2019. - 452 с.
5. Комилиён Ф.С., Шарапов Д.С., Гадоев А.Ф. Технологияи иттилоотӣ дар сайёҳӣ. - Душанбе, 2018, - 270 с.
6. Комилов С Ҷ. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди навҷорисозӣ (иноватсионӣ) / С.Ҷ. Комилов, Г.Ш. Алиева. - Душанбе: Ирфон. - 2018. - 220 с.
7. Файзуллоев М.К. Особенности и условия формирования инновационного рынка // Вестник ТНУ серия экономических наук. – Душанбе, 2019. -№5(53). - С. 145-152
8. Шленова Ю.П. Управление инновациями. - М.: ЮНИТИ-ДАНА. - 2018. - 321 с.

ФИНАНСОВЫЙ ЛЕВЕРИДЖ И ЕГО ПОКАЗАТЕЛИ В РЫНОЧНОЙ СТОИМОСТЬ КОМПАНИИ

Сафаров Шукурулло Шафоатов - преподаватель кафедра финансь ТГФЭУ
Умарзода Умар Набичон – магистрант 2 – го курса спецальности финансы и кридита ТГФЭУ
Нарзулоева Файзимох Хуршедовна – студенка 2 – го курса спецальности финансы ТГФЭУ

В статье приводится анализ капитала предприятия с целью выявление тенденций динамики объема и состава капитала, а также определение их влияния на устойчивость и эффективность использования капитала предприятий. Также рассмотрено процесс оптимизации структуры капитала по критерию максимизации уровня финансовой рентабельности и достижение механизма финансового левериджа в финансовом анализе предприятий.

Ключевые слова: *финансовый леверидж, капитал предприятия, эффективность капитала, структура капитала, финансовой рентабельности, кредит, затраты и т.д.*

ФИШАНГИ МОЛИЯВӢ ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ ОН ДАР АРЗИШИ БОЗОРИИ ШИРКАТ

Дар мақола таҳлили сармояи корхона бо мақсади муайян кардани тамоюлҳои динамикаи ҳаҷм ва таркиби сармоя, инчунин муайян кардани таъсири онҳо ба устуворӣ ва самаранокии истифодаи сармояи корхонаҳо оварда шудааст. Инчунин оид ба раванди муътадилгардонии сохтори сармоя аз рӯи меъёри ҳадди аксар ва расонидани сатҳи даромаднокии молиявӣ ба натиҷаи дилхоҳ бо истифода аз механизми фишанги молиявии дар таҳлили молиявии корхонаҳо истифодашаванда низ баррасӣ карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: *левериджи молиявӣ, сармояи корхона, самаранокии сармоя, сохтори сармоя, фоидаи молиявӣ, қарз, хароҷот ва ғайра.*

Эффективность хозяйственной деятельности корпорации в значительной степени определяется целенаправленным формированием объема и структуры ее капитала. Вопрос о структуре капитала является одним из самых сложных в теории корпоративных финансов и практики финансирования, но одновременно и самым важным, так как на нем базируется вся система управления финансами корпорации. Управление структурой капитала является одним из важнейших направлений реализации финансовой стратегии корпорации.

Главной целью управления структурой капитала компании является ее оптимизация, направленная на максимизацию рыночной стоимости компании на

основе минимизации стоимости капитала при обеспечении допустимого уровня финансового риска.

Задачами управления структурой капитала являются:

• обеспечение запланированного размера привлекаемого капитала, требуемого для финансирования активов компании;
• минимизация затрат по привлечению капитала из различных источников;
• формирование оптимальной структуры капитала с целью повышения эффективности его функционирования;
• эффективное использование капитала в процессе хозяйственной деятельности корпорации.

Под структурой капитала корпорации следует понимать соотношение долгосрочных источников финансирования, т.е. собственного и заемного капитала. Принципиальным отличием собственного и заемного капитала является их разная доходность, что связано с различным уровнем риска для владельцев этого капитала. Заемный капитал является более доходным и следовательно, более рисковым по сравнению с собственным.

Также различается и стоимость привлечения этих двух составляющих капитала. При прочих равных условиях заемные средства являются более дешевыми, чем собственные.

В результате, привлекая более дешевый долгосрочный кредит, собственник может значительно повысить доходность собственного капитала, что компенсирует повышенный риск, связанный с использованием заемных средств.

Комбинируя различные элементы капитала в определенных пропорциях в процессе управления структурой капитала компании, можно осуществлять управление и существенно повысить рыночную стоимость компании, которая представляет собой сумму рыночной стоимости собственного и заемного капитала.

Центральным моментом принятия долгосрочного финансового решения является выбор такого оптимального сочетания собственного и заемного капитала, которое бы максимизировало рыночную стоимость компании.

В процессе управления структурой капитала компании необходимо найти ответ на следующий важный вопрос: можно ли путем изменения способа формирования структуры капитала или состава источников финансирования оказать влияние на величину рыночной стоимости компании в денежном выражении, которая представляет собой сумму долговых обязательств и собственного капитала, а также повлиять на стоимость собственного капитала? Чтобы ответить на него, необходимо посмотреть, что происходит с рыночной стоимостью компании и ее требуемой доходностью при изменении в ту или иную сторону соотношения между долгом и собственным капиталом.

Структура капитала оказывает прямое воздействие на рыночную стоимость компании. Рыночная стоимость компании может определяться различными методами, одним из которых является метод, основанный на оценке ее будущих денежных потоков. В этом случае в качестве ставки дисконтирования выступает уровень доходности операционной деятельности компании, учитывающий степень ожидаемого риска. В процессе проводимого анализа необходимо учитывать три различных ставки доходности: доходность облигаций, доход на акцию и коэффициент капитализации.

Показатель дохода на акцию (V) представляет собой отношение прибыли, доступной владельцам обыкновенных акций, к рыночной цене обыкновенных акций, находящихся в обращении.

Коэффициент капитализации рассчитывается как отношение чистой операционной прибыли к рыночной стоимости корпорации.

Наибольший интерес в процессе управления структурой капитала корпорации представляет анализ динамики этих трех ставок доходности при изменении в ту или иную сторону коэффициента финансового рычага, характеризующего соотношение

заемного и собственного капитала. Как указывалось ранее, рыночная стоимость компании равна чистой текущей стоимости, полученной в результате дисконтирования суммы чистых денежных потоков за ряд лет по приемлемой ставке доходности. В качестве приемлемой ставки доходности выступает средневзвешенная стоимость капитала (WACC).

Ставка дисконтирования используется для определения приведенной стоимости ожидаемых будущих денежных потоков.

Таким образом, рыночная стоимость компании зависит от влияния двух факторов: величины чистых денежных потоков и средневзвешенной стоимости капитала.

С одной стороны, изменение структуры капитала оказывает влияние на рискованность и стоимость каждого элемента капитала компании, с другой — на средневзвешенную стоимость капитала в целом. С другой стороны, изменение структуры капитала также влияет на величину денежных потоков, генерируемых компанией.

Следовательно, чем больше удельный вес заемного капитала, привлекаемого корпорацией для финансирования своей хозяйственной деятельности, тем выше будет ее рыночная стоимость.

Главный вопрос заключается в том, существует ли оптимальная структура капитала компании, т.е. может ли компания путем изменения состава источников и способа формирования структуры капитала оказывать влияние на величину своей рыночной стоимости и стоимость капитала?

В научной литературе широко распространен традиционный подход к структуре капитала, основателем которого является Г. Дюран (1952). В соответствии с ним оптимальная структура капитала существует и разумное использование заемных средств может привести к росту рыночной стоимости компании. Несмотря на то что при использовании заемных средств инвесторы повышают требуемую норму доходности собственного капитала компании, выгоды от привлечения более дешевых заемных средств будут выше, чем рост стоимости собственного капитала.

В соответствии с традиционным подходом стоимость привлечения собственного капитала (Re) увеличивается более быстрыми темпами по сравнению со стоимостью привлечения заемного капитала (Rd). Средневзвешенная стоимость капитала (WACC) сначала уменьшается с увеличением доли заемных средств. Но с определенного момента она начинает увеличиваться, так как эффект налогового щита перекрывается ростом стоимости собственного капитала (Re). Одновременно растет и стоимость заемного капитала (Rd). Следовательно, оптимальная структура капитала находится в точке. А, в которой начинается рост стоимости привлечения заемного капитала. Таким образом, по мере увеличения доли заемного капитала в структуре капитала компании цена ее акционерного капитала также увеличивается.

Финансовые затруднения (bankrupcy costs) возникают в том случае, если финансовые обязательства корпорации влияют на ее производственную и финансовую деятельность. Причиной возникновения финансовых затруднений является недостаток средств, вызванный различными причинами как объективного, так и субъективного характера.

Затраты, связанные с финансовыми затруднениями, могут быть прямыми и косвенными. К прямым относятся оплата услуг юристов, судебные издержки, связанные с банкротством, административные расходы, затраты, связанные с физической порчей имущества компании.

К косвенным затратам относятся потеря позиций компании на рынке в результате снижения качества производимой продукции, проблемы с привлечением капитала на финансовом рынке, потеря высококвалифицированных работников, потеря клиентской базы и др.

Степень финансовых затруднений у различных компаний может быть различной. Последняя степень финансовых затруднений представляет собой угрозу

банкротства компании, когда она не в состоянии выполнить свои обязательства. В условиях идеальных рынков такая ситуация невозможна. На практике, в реальном мире состояние финансового затруднения приводит к возникновению дополнительных издержек, которые называются издержками банкротства.

В условиях, когда рынки капитала не являются идеальными, ликвидация активов фирмы, которая в силу определенных объективных обстоятельств становится банкротом, может осуществляться и чаще всего осуществляется по цене ниже их экономической стоимости. В результате владельцы ценных бумаг получат меньше средств, чем они могли бы получить при отсутствии угрозы банкротства. При этом необходимо иметь в виду, что ожидание затрат, связанных с банкротством, возрастает при увеличении удельного веса долгового финансирования в структуре капитала корпорации, что отрицательным образом сказывается прежде всего на стоимости компании. По мере наращивания долга требуемая доходность инвесторов возрастает, и это приращение представляет собой не что иное, как премию за тот допустимый финансовый риск, который возникает при дополнительном привлечении заемного капитала. Все это приводит к снижению общей стоимости компании и повышению цены ее капитала. В результате владельцы ценных бумаг получают меньше средств, чем могли бы при отсутствии издержек, связанных с банкротством.

Корпорация, привлекающая для финансирования своей деятельности заемные средства, имеет большую вероятность банкротства, чем финансово независимая компания, в результате чего при прочих равных условиях она оказывается менее привлекательной для инвесторов. По мере увеличения соотношения «заемный капитал к собственному капиталу» вероятность банкротства начинает увеличиваться, причем с повышенной скоростью. Это ведет к увеличению издержек банкротства, что приводит к снижению рыночной стоимости компании.

По мере увеличения удельного веса долговых обязательств возрастает и требуемая ставка доходности собственного капитала, что находит выражение в увеличении премии за риск, равной разности между требуемой ставкой доходности и безрисковой ставкой.

Последствия финансовых затруднений также оказывают свое влияние и на держателей облигаций. Это связано с тем, что при возникновении финансовых затруднений одновременно увеличивается вероятность неуплаты долга и процентов по нему, что приводит к повышенным требованиям держателей облигаций к их доходности, т.е. к увеличению цены заемного капитала.

Чтобы решить эту проблему, необходимо найти оптимальную точку равновесия между выгодами, получаемыми от налоговой экономии, и величиной риска банкротства.

На стоимость корпорации и структуру капитала также оказывают влияние издержки на мониторинг (или агентские издержки (agency costs)). Они представляют собой издержки, связанные с осуществлением контроля за руководством и менеджментом корпорации, направленным на мониторинг действий менеджмента по защите интересов акционеров и кредиторов в соответствии с договорами, заключенными с ними.

В результате учета всех этих факторов эффект налогового щита, связанный с использованием заемных средств, будет уменьшаться, что в итоге приводит к снижению рыночной стоимости компании.

Рассмотренные компромиссные модели позволяют сделать следующие выводы. В реальном мире оптимальная структура капитала должна существовать. При привлечении заемных средств стоимость капитала компании сначала снижается за счет эффекта налогового щита, а рыночная стоимость компании растет. Когда финансовый рычаг увеличивается, эффект налогового щита снижается, что приводит к росту цены капитала компании и снижению рыночной стоимости компании. Издержки на мониторинг и финансовые затруднения ведут к дополнительному увеличению этого роста.

Так, компаниям с высоким уровнем риска, у которых выше вероятность финансовых затруднений и выше соответствующие им затраты, следует использовать заемный капитал в меньшем объеме, чем низкорисковым компаниям, которые могут привлекать заемный капитал в больших объемах. Естественным ограничением здесь является величина налоговой экономии.

При использовании компромиссных моделей необходимо также учитывать тот факт, что корпорации, имеющие материальные активы, имеют больше возможностей привлекать заемные средства, чем компании, у которых преобладают нематериальные активы. Это связано с тем, что величина затрат на преодоление финансовых затруднений зависит не только от вероятности их наступления, но и от возможного ущерба, который определяется ценой активов предприятия (нематериальные активы обесцениваются быстрее, чем материальные).

Большое значение при выборе источников формирования капитала имеет размер ставки налогообложения корпорации. Компании с высокой налоговой ставкой имеют боль ший размер экономии при использовании заемного капитала, чем компании с небольшой ставкой налога на прибыль, поэтому они могут привлекать больше заемных средств.

Анализ капитала предприятия имеет целью выявление тенденций динамики объема и состава капитала, а также определение их влияния на устойчивость и эффективность использования капитала.

Оптимизация структуры капитала по критерию максимизации уровня финансовой рентабельности (рентабельности собственного капитала) достигается через механизм финансового левериджа.

Финансовое леверидж характеризует использование предприятием заемных средств, которое влияет на изменение коэффициента рентабельности собственного капитала. Фактор финансового левериджа
возникает с появлением заемных средств в капитале предприятия, что позволяет получить дополнительную прибыль на собственный капитал. Показатель, отражающий уровень дополнительно генерируемой прибыли на собственный капитал при различной доле использования заемных средств, называется эффектом финансового левериджа.

Расчет финансового левериджа производится с использованием:

- налогового корректора финансового левериджа;
- дифференциала финансового левериджа;
- коэффициента финансового левериджа.

Налоговый корректор практически не зависит от деятельности предприятия. Однако его воздействие можно повысить, воздействуя на отраслевую и региональную структуру производства, используя преимущества диверсификации, снизив среднюю ставку налогообложения прибыли.

Налоговый корректор (Н) рассчитывается по формуле:

$$Н = 1 - С,$$

где, С — ставка налога на прибыль, выраженная десятичной дробью.

Чем выше положительное значение дифференциала финансового левериджа, тем выше будет эффект самого финансового левериджа.

Положительная величина дифференциала появляется только если уровень валовой прибыли, генерируемой активами предприятия, превышает средний размер процента за используемый кредит. Формирование отрицательного значения дифференциала всегда приводит к снижению коэффициента рентабельности собственного капитала.

Дифференциал финансового левериджа (Д) определяется по формуле:

$$Д = (ВП : А) - ПК,$$

где, ВП — валовая прибыль;
А — средняя стоимость активов;
ПК— средний размер процентов за кредит, уплачиваемых предприятием за использование заемного капитала.

Коэффициент финансового левериджа изменяет положительный или отрицательный эффект, получаемый за счет дифференциала. При положительном значении дифференциала любой прирост коэффициента финансового левериджа будет вызывать еще больший прирост коэффициента рентабельности собственного капитала, а при отрицательном значении дифференциала прирост коэффициента финансового левериджа будет приводить к еще большему темпу снижения коэффициента рентабельности.

Коэффициент финансового левериджа (К) рассчитывается по формуле:

$$К = ЗК : СК,$$

где, ЗК — средняя сумма используемого предприятием заемного капитала;
СК — средняя сумма собственного капитала предприятия.

Для расчета эффекта финансового левериджа (ЭФЛ) используется формула:

$$ЭФЛ = Н \times Д \times К.$$

Оптимизация структуры капитала *по критерию минимизации его стоимости* достигается с помощью оценки стоимости собственного и заемного капитала при разных условиях его привлечения и многовариантных расчетах средневзвешенной цены капитала.

Средневзвешенная стоимость капитала (ССК) определяется как среднеарифметическая взвешенная величина стоимости отдельных элементов капитала. В качестве весов каждого из элементов выступает его удельный вес в общей сумме капитала.

При оценке и прогнозировании средневзвешенной стоимости капитала на предприятии должны учитываться:

- структура капитала по источникам его формирования;
- продолжительность использования привлекаемого капитала;
- средняя ставка ссудного процента;
- уровень ставки налогообложения прибыли;
- дивидендная политика предприятия;
- стадия жизненного цикла предприятия;
- доступность различных источников, определяющая финансовую гибкость предприятия.

Показатели стоимости отдельных элементов и ССК используются для принятия управленческих решений. Так, показатель средневзвешенной стоимости капитала:

- является важнейшим измерителем уровня рыночной стоимости предприятия. Снижение ССК влечет за собой возрастание средневзвешенной стоимости предприятия, и наоборот;
- служит мерой оценки достаточности формирования прибыли предприятия. Так как ССК характеризует ту часть прибыли, которая должна быть уплачена собственникам (инвесторам) или кредиторам за использование капитала, этот показатель выступает минимальной нормой (нижней границей) при планировании

размеров прибыли предприятия. Чем больше разрыв между уровнем рентабельности и уровнем ССК, тем выше внутренний финансовый потенциал развития предприятия;

• выступает критериальным показателем принятия управленческих решений в сфере реального инвестирования. Если внутренний уровень доходности инвестиционного проекта ниже уровня предельной средневзвешенной стоимости капитала, такой проект должен быть отвергнут как не обеспечивающий рост капитала в результате своей реализации;

• служит критерием принятия управленческих решений в сфере финансового инвестирования, позволяет оценить уровень доходности отдельных финансовых инструментов и подобрать наиболее эффективные виды инвестиций для формируемого портфеля, а также служит мерой оценки приемлемости уровня доходности сформированного инвестиционного портфеля;

• выступает критерием принятия управленческих решений относительно использования аренды (лизинга) производственных основных фондов. Если стоимость обслуживания финансового лизинга превышает уровень ССК, использование лизинга не выгодно, так как ведет к снижению рыночной стоимости предприятия;

• позволяет оценить степень риска хозяйственной деятельности предприятия. В условиях высокого уровня риска инвесторы и кредиторы требуют обеспечения повышенной нормы доходности на предоставляемый капитал, что ведет к возрастанию уровня ССК;

• используется предприятием как норма процентной ставки в процессе наращения или дисконтирования стоимости денежных потоков.

Литература:

1. *Хотинская Г.И., Бокарева Е.В., Макаренко А.А.* Балансовый метод в экономике и финансах: сущность, эволюция, современность (на примере сервисных видов деятельности). М., 2018.
2. *Ширяев В.И.* Динамическая теория фирмы. Моделирование, анализ, управление. Челябинск : ЮУрГУ, 2016.
3. *Соколов Я.В.* Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней. М. : ЮНИТИ, 2006.
4.Уланова И.Н. Информационные возможности финансовой отчетности и адаптация российских методов ее составления к требованиям международных стандартов. // М. 2001. С 10.

МУАММОҲОИ ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ МЕҲНАТИ КОРМАНДОНИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Мирзозода Аҳлиддин Довудхоҷа *- ассистенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии ДДМИТ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи. Нахимова 64/14. Тел: 98 776 16 80*; E-mail: ahliddin.tabarov@mail.ru

Саъдиева Дилноза Нуруллоевна *– магистранти курси 2 - юми ихтисоси молия ва қарзи ДДМИТ*

Дар оғози мақола оид ба мубрамии мавзуи таҳқиқот қайд карда мешавад, ки барои муайян намудани ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии низоми ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои саноатӣ гузаронидани таҳлил ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои ҳавсмандгардонӣ муҳим дониста мешавад.

Дар қисмати таҳлилии мақола нишондиҳандаҳои мустақими низоми ҳавасмандгардонии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон ба монанди фонди музди меҳнат, қарздории мӯҳлаташ гузашта аз пардохти музди меҳнат, арзиши хароҷот барои таъмини қувваи корӣ, музди меҳнати асосӣ ҳамчун унсури калидии низоми ҳавасмандгардонии моддӣ, инчунин роҳҳои такмилдиҳии низоми ҳавасмандгардонӣ зери таҳлилу омӯзиш қарор дода шудаанд. Вобаста ба ҳолати ҷойдоша муаллиф такмили низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнатро муҳим арзёбӣ менамояд.

Калидвожаҳо: *фонди музди меҳнат, ҳосилнокии меҳнат, музди меҳнат, қувваи корӣ, мукофотпулӣ, таъминоти иҷтимоӣ, меҳнати пурмаҳсул, даромади номиналӣ.*

ПРОБЛЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА РАБОТНИКОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Мирзозода Ахлиддин Давудходжа *- ассистент кафедры бухгалтерский учет ТГФЭУ. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 98 776 16 80; Электронная почта:* ahliddin.tabarov@mail.ru

Саъдиева Дилноза Нуруллоевна *– магитрантка 2 курса специальность финансов и кредита ТГФЭУ*

В начале статьи отмечается, что для определения положительных и отрицательных сторон системы стимулировании работников промышленных предприятий важно провести анализ и оценку показателей мотивации.

В аналитической части статьи рассмотрены прямые показатели системы стимулирования работников промышленных предприятий Хатлонской области, такие как фонд оплаты труда, задолженность по выплате заработной платы, стоимость предложения рабочей силы, базовый оклад как ключевой элемент системы материального стимулирования, а также пути совершенствования анализируемой и изучаемой системы стимулирования. В зависимости от сложившейся ситуации автор считает важным совершенствовать систему материального стимулирования труда.

Ключевые слова: *фонд оплаты труда, производительность труда, заработная плата, рабочая сила, премии, социальное обеспечение, производительный труд, номинальный доход.*

THE PROBLEM OF LABOR INCENTIVES OF WORKERS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN KHATLON REGION

At the beginning of the article, it is noted that in order to determine the positive and

negative aspects of the incentive system for workers in industrial enterprises, it is important to analyze and evaluate motivation indicators.

In the analytical part of the article, direct indicators of the incentive system for workers of industrial enterprises of the Khatlon region, such as the wage fund, wage arrears, the cost of supplying labor, the base salary as a key element of the material incentive system, as well as ways to improve the analyzed and the incentive system under study. Depending on the current situation, the author considers it important to improve the system of material incentives for labor.

Key words: *wage fund, labor productivity, wages, labor force, bonuses, social security, productive labor, nominal income.*

Барои муайян намудани самаранокӣ ва қаноатмандии низоми ҳавасмандгардониҳои кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон таҳлил ва арзёбии нишондиҳандаҳои он муҳим дониста мешавад. Ҳавасмандгардониҳои кормандон яке аз омилҳои муҳими баландбардории ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ маҳсуб меёбанд. Баҳодиҳии нишондиҳандаҳои низоми ҳавасмандгардонии моддии амалкунандаи корхонаҳои саноатии вилоят имконият медиҳад, то устуворӣ ва паҳлуҳои заифу ғайриқаноатбахши фаъолияти ҳавасмандгардонӣ аз тариқи таъсиррасонии онҳо ба натиҷаҳои меҳнат муайян карда шаванд. Нуқтаҳои зикршуда мубрам будани таҳқиқи ҳавасмандгардонии моддии кормандони саноатии вилоятро тасдиқ менамоянд.

Рақамҳои омори расмӣ нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои миқдорию сифатии соҳаи саноат дар вилоят тамоюли афзоишёбӣ доранд. Давоми солҳои охир (2014-2021) шумораи коргоҳу корхонаҳои истеҳсолии фаъолияткунандаи ҷумҳурӣ мунтазам афзоиш ёфта, ба зиёда аз 2594 адад расидаанд, ки аз ин ҳисоб 710 адад ва ё 27,4%-и он ба вилояти Хатлон рост меояд [2]. Солҳои таҳлилшуда рушди соҳаи саноат дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ ба чашм расида, дар вилояти Хатлон ба ҳисоби миёнасолона дар сатҳи 16,0% таъмин гардидааст. Ҳиссаи вилоят дар сохтори саноати кишвар дар ин давра 26,3%-ро ташкил кардааст. Новобаста ба сатҳи мусбии нишондиҳандаҳои зикршуда музди меҳнат ва дигар индикаторҳои фаъолияти ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дар сатҳи нокифоя боқӣ мондааст.

Фонди музди меҳнат сарчашмаи ҳавасмандгардонии доимии корхонаҳои саноатии минтақа маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, ҳаҷми воситаҳои фонди мазкур сатҳи қаноатбахшии ҳавасмандгардонии доимиро муайян менамояд. Ниг. ба ҷадвали 1.

Ҷадвали 1. -Фонди музди меҳнат дар зерсоҳаҳои саноат, млн. сомонӣ

Солҳо / Соҳаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2014, %
Ҷумҳурии Тоҷикистон									
Саноати маснуотбарор	430,2	489,1	575,4	656,5	769,3	845,3	883,3	1100,4	255,8
Тамоюл, %	100	113,7	117,6	114,1	117,2	109,9	104,5	124,6	-

Саноати куҳкорӣ, истихроҷи кони санг ва шағал	172,3	236,5	249,0	285,3	309,4	342,8	336,0	411,0	238,5
Тамоюл, %	100	137,3	105,3	114,6	108,4	110,8	98,0	122,3	-
Саноати таъминоти барқ, газ ва об	297,2	281,6	283,2	315,5	353,2	331,6	384,2	484,6	163,0
Тамоюл, %	100	94,7	100,6	111,4	111,9	93,9	115,9	126,1	-
Вилояти Хатлон									
Саноати маснуотбарор	33,8	56,1	76,8	102,1	136,9	140,4	133,0	166,3	492,0
Тамоюл, %	100	165,9	136,9	132,9	134,1	102,6	94,7	125,0	-
Саноати куҳкорӣ, истихроҷи кони санг ва шағал	41,5	51,6	48,8	36,3	36,5	36,4	40,5	51,7	124,6
Тамоюл, %	100	124,3	94,6	74,4	100,6	99,7	111,3	127,6	-
Саноати таъминоти барқ, газ ва об	138,1	119,7	111,9	122,2	126,4	124,7	138,6	149,7	108,4
Тамоюл, %	100	86,7	93,5	109,2	103,4	98,6	111,1	108,0	-

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмӯаи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2022.– С.206, 212.

Тавре рақамҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, фонди музди меҳнат дар корхонаҳои соҳаҳои саноати вилоят дар ҳолати динамикӣ қарор дорад. Дар байни соҳаҳои саноат фонди музди меҳнати корхонаҳои саноати маснуотбарор нисбатан дар ҳаҷми назаррас зиёд шудааст, ки афзоиши солонаи он ба ҳисоби миёна 49,0%-ро ташкил менамояд. Тамоюли мусбии нишондиҳандаи мазкур дар корхонаҳои дигар соҳаҳои саноати вилоят дар ҳадди зарурӣ, ки барои бомаротиб баланд гардидани ҳосилнокии меҳнат мусоидат намояд, дида намешавад. Новобаста аз он ки фонди музди меҳнат давоми солҳои 2014-2021 дар корхонаҳои саноати куҳкорӣ, истихроҷи кони санг ва шағал ва саноати таъминоти барқ, газ ва оби сатҳи ҷумҳурӣ зиёд гардидааст, аммо ин ҳолат дар вилояти Хатлон нисбатан баракс мебошад.

Новобаста аз он ки дар шароити вилояти Хатлон ва дигар манотиқи ҷумҳурӣ музди меҳнати номиналӣ наметавонад ҳавасмандии моддии кормандонро дар сатҳи лозимӣ таъмин намояд, аммо музди меҳнат дар фаъолияти молиявӣ, соҳаи саноат ва сохтмон нисбатан қаноатбахш мебошад. Рақамҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки суръати афзоиши музди меҳнати номиналӣ дар соҳаи саноат нисбат ба фаъолияти молиявӣ ва соҳаи сохтмон пасттар аст. Агар афзоиши миёнасолонаи музди меҳнати номиналӣ дар корхонаҳои соҳаи саноати вилоят 7,8%-ро ташкил намояд, пас ин

нишондиҳанда дар фаъолияти молиявӣ 11,7% ва дар соҳаи сохтмон ба 9,8% баробар аст.

Қарздории мӯҳлаташ гузашта аз пардохти музди меҳнат дар корхонаҳои саноатӣ яке аз нишондиҳандаҳои мустақими баҳодиҳии ҳавасмандгардонии моддии меҳнат дониста мешавад. Тамоюли ин нишондиҳанда барои арзёбӣ намудани сатҳи ҳавасмандгардонии моддии меҳнат муносиб мебошад. Қарздории мӯҳлаташ гузашта аз пардохти музди меҳнат дар зерсоҳаҳои саноати сатҳи ҷумҳурӣ дар ҳолати динамикӣ қарор дорад. Нишондиҳандаи мазкур дар саноати маснуотбарорӣ танҳо дар соли 2021 зиёд мебошад ва давоми солҳои 2014-2020 тағйироти ҷиддӣ надорад. Қарздории мӯҳлаташ гузашта аз пардохти музди меҳнат дар корхонаҳои саноати куҳкорӣ, истихроҷи кони санг ва шағал, инчунин корхонаҳои саноати таъминоти барқ, газ ва об мунтазам коҳиш ёфтааст, ки барои мақсадҳои ҳавасмандгардонии кормандон мусбӣ арзёбӣ мегардад. Муқаррароти қоунгузории меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 140-уми Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон) корфармоён, аз ҷумла роҳбарони корхонаҳои саноати вилоятро уҳдадор менамояд, ки новобаста аз ҳолати молиявиашон музди меҳнати кормандонро сари вақт пардохт намоянд. Аммо риоя накардани талаботи мазкур боиси афзоиш ёфтани уҳдадории музди меҳнат мегардад.

Дар давраи таҳқиқшуда (2014-2021), аз ҷумла соли 2020 соҳаи саноати вилояти Хатлон зиёда аз 10309,0 ҳазор сомонӣ қарзи музди меҳнат дорад, ки аксарияти ин қарзҳо ба ҶСК “Тоҷик азот”-шаҳри Левакант (беш аз 5860,0 ҳазор сомонӣ), корхонаи “Нуриҳи осиёи”-и шаҳри Левакант, корхонаи кимиёвии Ёвон “Тоҷиккемекал” рост меояд [1]. Ҳамчунин ҶДММ “Талко кемикал”, “Бохтаргаз” ва ҶСШК “Тоҷикхипром” низ ба руйхати корхонаҳои қарздор аз музди меҳнат ворид шудаанд. Дар маҷмуъ, зиёда аз 93%-и қарздории музди меҳнати вилоят ба соҳаи саноат рост меояд [3].

Хароҷот барои таъмини қувваи корӣ яке аз нишондиҳандаҳои муҳим ва мустақими арзёбии низоми ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатӣ баромад менамояд. Чунки сатҳи масрафи воситаҳои пулии корхона дар намуди музди меҳнати асосӣ ва иловагӣ, инчунин мукофотпулиҳо ва қаноатмандии онҳо самаранокии низоми амалкунандаи ҳавасмандгардонии моддии меҳнатро муайян менамоянд. Барои исботи ин гуфтаҳо рақамҳои омориро ҷиҳати хароҷоти таъмини қувваи корӣ дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон дида мебароем. Ниг. ба ҷадвали 2.

Ҷадвали 2.-Арзиши хароҷот барои таъмини қувваи корӣ дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/ 2014, %
Маблағи умумии масраф барои таъмини қувваи корӣ	269,9	283,2	296,2	323,1	379,7	380,5	394,5	510,9	189,3
Фонди музди меҳнат	217,0	227,7	237,8	259,8	300,1	300,7	311,8	406,8	187,4
Аз ҷумла:									
-музди кори мустақим дар намуди пул	193,5	202,8	212,9	230,2	264,7	263,7	273,0	355,1	183,5

-музд барои вақти бекорӣ	14,9	15,7	16,7	19,4	24,6	25,5	26,2	34,4	230,9
-мукофот ва мукофотпулӣ	8,5	8,9	7,8	9,1	10,6	11,1	11,3	15,8	185,9
-музди кор дар шакли маҳсулот	0,30	0,32	0,33	1,12	0,24	0,38	1,3	1,4	466,7
Хароҷоти корхона барои манзили кормандон	0,05	0,06	0,01	0,11	0,01	0,03	0,03	0,02	40,0
Хароҷот барои таъминоти иҷтимоии кормандон	50,4	52,9	55,8	60,3	76,0	76,7	79,2	101,7	201,8
Аз ҷумла:									
-пулгузаронии ҳатмӣ ба хазинаҳои давлатӣ аз рӯйи ҳамаи намудҳои суғуртаи иҷтимоӣ	50,3	52,8	55,4	60,2	75,6	76,6	79,1	101,4	201,6
Хароҷот барои тарбия ва аз нав тайёркунии кадрҳо (аз ҷумла стипендияи донишҷӯён, хароҷот барои таълими пулакӣ ва ғайра.)	0,08	0,09	0,07	0,11	0,10	0,07	0,07	0,13	165,2
Хароҷот барои хизмати маданӣ-маишӣ	0,07	0,09	0,16	0,12	0,08	0,07	0,07	0,26	371,4

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмӯаи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2022.–С.221-226.

Аз маълумоти ҷадвали 2. дида мешавад, ки нишондиҳандаҳо дар солҳои таҳлилшуда тамоюли мусбӣ доранд. Масалан, маблағи умумии масраф барои таъмини қувваи корӣ ҳамасола зиёд гардида, аз 269,9 сомонии соли 2014 ба 510,9 сомонӣ дар соли 2021 расидааст, ки афзоиши миёнасолонаи он 11,2%-ро ташкил менамояд. Фонди музди меҳнат низ дар соли 2021 нисбат ба соли 2014 ба андозаи 1,9 маротиба афзоиш ёфта, таркибдиҳандагони он ба монанди музди кори мустақим дар намуди пул; музд барои вақти бекорӣ; мукофот ва мукофотпулӣ; музди кор дар шакли маҳсулот, инчунин хароҷот барои таъминоти иҷтимоии кормандон зиёд гардидааст.

Рушди таъминоти иҷтимоии кормандон, алалхусус ба шароити иқтисоди бозорӣ мувофиқ намудани фаъолияти низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ метавонад ҳавасмандии кормандони саноатиро барои иҷрои меҳнати пурмаҳсул таъмин намояд. Роҷеъ ба ин масъала Марупова Н.Ш. дар кори илмии худ бо мазмуни зерин қайд менамояд: фароҳам овардани имтиёзҳо барои кормандон ба таври инфиродӣ тавассути истифодаи суғуртаи иҷтимоӣ ва шарикии иҷтимоӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз самтҳои муҳими рушди низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ба ҳисоб меравад [4, с.24].

Бо мақсади муайян намудани мушкилоти рушди низоми ҳавасмандгардонии меҳнат ва дарёфти шароиту имкониятҳои такмили он байни кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон пурсиш гузаронида шуд. Натиҷаи пурсиш оид ба пешниҳоди захираҳои меҳнатии корхонаҳои саноатии вилоят дар самти такмили низоми ҳавасмандгардонӣ дар диаграммаи 1 оварда шудааст.

Диаграммаи 1.-Пешниҳодҳо оид ба такмили низоми ҳавасмандгардониҳо дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон

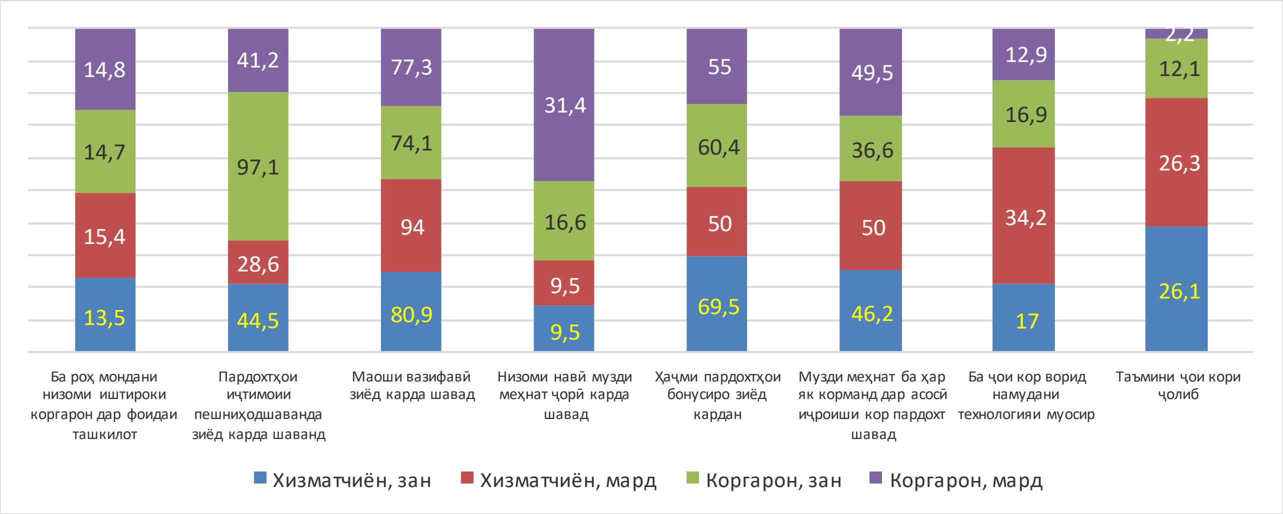

***Сарчашма:** Таҳияи муаллиф дар асоси пурсиши гузаронидашуда.

Таҳлили маълумоти дар ҷадвали 3 ва диаграммаи 1 овардашуда маълум менамояд, ки такмили низоми пардохти музди меҳнат дар корхона бояд ба баланд шудани тарифҳо ва маоши кормандон (81,5% пурсидашудагон инро қайд мекунанд), пардохтҳои иҷтимоии пешниҳодшаванда зиёд карда шаванд (69,2%-и пурсидашавандагон аз ҳисоби кормандон) ва афзоиши андозаи бонуспардохтҳо (59,7%) асос ёбад. Посухдиҳандагон ба зарурати ба назар гирифтани сифатҳои касбии кормандон дар рушди низоми музди меҳнат аҳамияти калон медиҳанд. Инро 43,0% кормандон ва зиёда аз 48,1% кормандон тарафдорӣ менамоянд. Бо назардошти ин гуфтаҳо зарур мешуморем, то ҳаҷми музди маоши вазифавии кормандон ва пардохтҳои бонусию иҷтимоӣ зиёд карда шуда, музди меҳнати ҳар як корманд дар асосӣ иҷроиши кори воқеӣ бо назардошти пардохти ҳавасмандгардониҳо ва барои самараи меҳнат пардохт шавад.

Дар шароити кунунӣ дигар самти афзалиятноки такмили низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнат, ки баланд бардоштани самараи меҳнати кормандонро барои давраи дарозмуддат таъмин менамояд, мунтазамии фаъолияти ҳавасмандгардонӣ мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар шароити қаноатбахш набудани музди меҳнати асосии кормандони корхонаҳои саноатӣ ҷорӣ намудани низоми мунтазам (дар доираи давраи муайян) амалкунандаи ҳавасмандгардонии моддӣ ба манфиати кор мебошад [5, с. 266].

Ҳамин тавр, аз натиҷаи таҳлил ва арзёбии ҳавасмандгардонии моддии кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон муайян гардид, ки то кунун мушкилоти ҳавасмандгардонии кормандон дар сатҳи зарурӣ ҳаллу фасл нагардидааст.

Ҳамчунин аз таҳқиқоти гузаронидашуда хулосаю пешниҳодҳои зерин баровварда шуданд:

1. Муайян карда шуд, ки ба истиснои корхонаҳои саноати маснуотбарор, ки дар онҳо афзоиши миёнасолонаи фонди музди меҳнат дар ҳаҷми 49,0% дида мешавад, давоми солҳои 2014-2021 афзоиши назарраси фонди музди меҳнат дар корхонаҳои дигар зерсоҳаҳои саноати минтақа ба чашм намерасад.

2. Рақамҳои омории солҳои 2014-2021 оид ба қарздории мӯҳлаташ гузашта аз пардохти музди меҳнат нишон доданд, ки дар сатҳи вилоят ин намуди қарз танҳо соли 2021 дар корхонаҳои саноати маснуотбарорӣ ба чашм мерасад. Ин намуди қарз дар корхонаҳои саноати кӯҳкорӣ, истихроҷи кони санг ва шағал, инчунин корхонаҳои саноати таъминоти барқ, газ ва об тамоюли мунтазами коҳишёбӣ дорад. Аз нигоҳи мо ҳолати мазкур бо иллати риоя нагардидани муқаррароти моддаи 140-уми Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки пардохти саривақтии уҳдадории музди меҳнатро новобаста аз ҳолати молиявии корфармо дар назар дорад, вобаста мебошад.

3. Маълум карда шуд, ки арзиши хароҷот барои таъмини қувваи корӣ дар корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон тамоюли мусбӣ дорад, аз ҷумла афзоиши маблағи умумии масраф барои таъмини қувваи корӣ аз 269,9 сомонии соли 2014 ба 510,9 сомонӣ дар соли 2021; ба андозаи 1,9 маротиба афзоиш ёфтани фонди музди меҳнат дар соли 2021 нисбат ба соли 2014 ва ғайра. Новобаста ба майли мусбии нишондиҳандаҳои зикршуда ҳаҷми онҳо то ба ҳол қаноатбахш нест ва самараи меҳнатро низ таъмин карда наметавонад. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо дар баробари истифодаи дигар имкониятҳои ҷойдошта яке аз роҳҳои нисбатан босамари ҳавасмандгардонӣ ба шароити иқтисоди бозорӣ мувофиқ намудани фаъолияти низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ мебошад, ки метавонад ҳавасмандии кормандони саноатиро барои иҷрои меҳнати пурмаҳсул таъмин намояд.

Адабиёт:

1. Бахши саноати Хатлон 10 миллион сомонӣ қарзи маош дорад / Захираи электронӣ]. -Ҳолати дастрасӣ: https://sputnik-tj.com/20210205/Bakhshi-sanoati-Khatlon-qarzi-maosh--1032763522.html (санаи муроҷиат 2.02.2023).

2. Дар Тоҷикистон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 18% афзуд / Сомонаи расмии Кумитаи меъморӣ ва сохтмони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон // [Захираи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: https://tajsohtmon.tj/tj/navidho/15484-dar-toikiston-ami-istesoli-masuloti-sanoat-18-afzud.html (санаи муроҷиат 7.02.2023)

3. Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ҳаҷми беш аз 10 миллиард сомонӣ дар Хатлон / Захираи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: https://sputnik-tj.com/20220119/istehsoli-mahsuloti-sanoati-dar-hajmi-besh-az-10-milliard-somoni-dar-khatlon-1044933075.html (санаи муроҷиат 2.02.2023)

4. Марупова Н.Ш. Развитие системы социальной защиты населения в условиях рыночной экономики. Автореф. дисс. на соиск. уч.ст.канд.эконом.наук. – Душанбе, 2021.– 27 с.

5. Мирзозода А.Д. Такмили низоми ҳавасмандгардонии моддии меҳнати кормандони корхонаҳои саноатии вилояти Хатлон/ А.Д. Мирзозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон/. – Душанбе.- 2023. - №1 (45). – С. 262 - 268.

РАЗВИТИИ ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ЭТАПЫ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Муртазоқулов М.Р. *к.э.н., дотсент кафедры информационные технологии и экономики Институт точных наук и технологий Таджикистана в городе Худжанд. Тел:918-80-11-78, E-mail: mmr_01@mail.ru*

Аннотатсия: *Дар мақола ба мушкилоти тамоюли рушд ва вазъи кунунии тиҷорати электронӣ дар Осиёи Марказӣ бахшида шудааст. Рақамикунонии кишвар,фаъолияти афзалиятнок мебошад. Тағйироти рақамӣ боиси таъсиси маҳсулоти инноватсионӣ ва хизматрасониҳо дар асоси як қатор технологияҳои пешрафта. Дар навбати худ, сармояи зеҳнӣ бар хилофи сармояи моддӣ ё пулӣ ба симои нави "дорои рақамӣ" табдил меёбад, ки онро метавон ҳамчун "симои рақамӣ"-и ҳама гуна низоми иқтисодӣ тавсиф кард. Дар баробари ин худи системахои иктисодй шакли нави ифодаро пайдо карда, ба «иктисодиёти тез-тез» табдил меёбанд. Табдилдиҳии рақамии ҳам иқтисодиёти миллӣ ва ҳам дар ҷаҳон босуръат инкишоф меёбад.*

Калидвожаҳо: Технология, интернет, технологияи рақами, рақамикунонӣ, технологияи рақамикунонӣ, иқтисодёт

Аннотация. *Данная статья посвящена формирование нового экономического уклада и это связано с изменением ценностей в современном обществе. Основной ценностью становится интеллектуальный капитал. В свою очередь, интеллектуальный капитал, в отличие от материального или денежного, трансформируется в новый образ «цифрового актива», который может быть описан как «цифровой образ» любой экономической системы. При этом и сами экономические системы приобретают новую форму выражения, трансформируясь в «экономику высоких скоростей». В мире стремительно развивается цифровая трансформация как национальных, так и глобальных экономик.*

Ключевые слова: управление, информационная технология, технология, цифровизации, интернет, цифровая экономика.

Abstract. *This article is devoted to the formation of a new economic structure and this is due to the change in values in modern society. Intellectual capital becomes the main value. In turn, intellectual capital, unlike material or monetary capital, is transformed into a new image of a "digital asset", which can be described as a "digital image" of any economic system. At the same time, the economic systems themselves acquire a new form of expression, transforming into a "high-speed economy". The digital transformation of both national and global economies is rapidly developing in the world.*

Key words: management, information technology, technology, digitalization, internet, digital economy.

Человечество вступило в эпоху глобальных перемен. В ближайшее время получат новую форму и содержание основные сферы его жизнедеятельности – экономика и управление, наука и безопасность. Человек станет другим, что повлечет за собой трансформацию социальных отношений. Дальнейшее проникновение цифровых технологий в жизнь – одна из характерных особенностей будущего мира. Это обусловлено прогрессом в областях микроэлектроники, информационных технологий и телекоммуникаций. Таким образом, цифровизация - процесс объективный, неизбежный и остановить его невозможно.

Цифировые технологии стали занимать центральное место в обновлении и реструктуризации всех видов деятельности, которые в совокупности составляют сущность государства.

Мы живем в безумно интересную эпоху. Каждый раз когда, кажется, что время великих открытий осталось в прошлом, человечество находит новые пути ускорения прогресса, и это требует от него новой трансформации мышления, уклада жизни, устройства общества, экономики. Именно такая трансформация происходит сегодня.

Цифровая экономика – хозяйственная деятельность, в которой ключевым фактором производства являются данные в цифровом виде, обработка больших объёмов и использование результатов анализа которых по сравнению с традиционными формами хозяйствования позволяет существенно повысить эффективность различных видов производства, технологий, оборудования, хранения, продажи, доставки товаров и услуг.

На наш взгляд, данное определение вполне корректно. Например, уже в наше время «цифровой» компонент автомобиля (датчики и программное обеспечение), за счет которой существенно улучшаются его потребительские свойства и безопасность, составляет более половины его стоимости. Со временем значительная часть стоимости большинства товаров и услуг будет определяться их цифровой оставляющей. Подобные товары принято называть «умными» вещами. При цифровизации должны либо существенно улучшаться их основные свойства (например, возрастает безопасность автомобиля и уменьшается его эксплуатационная стоимость), либо появляться новые (управление голосом, удаленное управление через интернет или с мобильного телефона и т.д.).

Естественно, цифровизация в корне поменяет экономический и инновационный ландшафт. По прогнозу к 2035г. 95% производственных процессов будет автоматизировано, а 50-70% рабочих мест перестанут существовать. Государства-лидеры например, Германия, Сингапур, Юж. Корея, Великобритания, тратят миллиарды на развитие цифровых отраслей, формирование электронного общества и перевод государственного управления в электронный формат. Соревнуются в том, кто соберет больше данных, лучше их проанализирует и получит за счет этого преимущества. Информационные технологии позволяют оптимизировать процессы управления, устранить проблемы налогового фрода, более эффективно и прозрачно распределять госбюджеты, сделать госуслуги удобными для бизнеса и потребителей, повысить безопасность и уровень жизни в стране. Если большие данные — это новая нефть, то цифровая экономика — это новый космос. Сегодня цифровая экономика является драйвером постиндустриальной, поэтому ее часто называют новой, инновационной, экономикой знаний, компетенций, сетевого взаимодействия. Другими словами, «Цифровая экономика – это термин, обозначающий все те экономические процессы, транзакции, взаимодействия, которые основаны на цифровых технологиях». Цифровая экономика отличается от интернет-экономики тем, что интернет-экономика основана на подключении к Интернету, тогда как цифровая экономика более широко основана на любом из многочисленных цифровых инструментов, используемых в современном экономическом мире.[2]

Обосновывается стратегическая значимость информационных технологий для Республики Таджикистан, и формулируются задачи. Государственная стратегия является важнейшим факторов подъема национальной экономики, роста деловой и интеллектуальной активности общества, повышения авторитета страны в международном сообществе. В комплексе мер предусмотрены решения проблем растущего “цифрового неравенства” как внутри страны, так и в пространстве Центральной Азии, СНГ с целью достойной интеграции Таджикистана в мировое информационное сообщество.

В качестве термина для всего вклада, который цифровые технологии внесли в экономику, термин «цифровая экономика» довольно широк. Его часто приписывают Дону Тапскотту в его книге 1995 года, озаглавленной «Цифровая экономика: обещание и опасность в эпоху сетевого интеллекта». С тех пор многие использовали его по–разному для описания основанной на технологиях экономической деятельности и явлений.Экономическая значимость цифровой экономики состоит, по различным оценкам, в том что цифровая экономика несет в себе огромные изменения для более чем 50% разных отраслей. Это вызвано тем, что информационные технологии и платформы кардинально меняют бизнес - модели, повышая их эффективность за счет устранения посредников и оптимизации. Как выяснили специалисты Всемирного банка, увеличение числа пользователей высокосортного Интернета на 10% может повысить ежегодный прирост ВВП от 0,4 до 1,4%В целом из всего изложенного выше следует, что цифровая экономика как научное направление—огромная область исследований и консультационных услуг, связанных между собой общим предметом изучения (знаниями в различных видах и формах), но различных в используемых подходах к этому предмету, степени формализации и углах зрения. Как уже говорилось выше, обращение к истории цифровизации было предпринято, для того чтобы выявить фундаментальные свойства цифровой экономики и найти инструменты, позволяющие заглянуть в будущее, опираясь не только на интуицию и фантазию, но и на формальные математические методы.

Безусловным преимуществом цифровой экономики является то, что потребители могут получать продукты по более низким ценам. Например, электронная версия нового романа может быть на 25-50% дешевле, чем покупка печатной копии книги. Подобным образом, поклонники музыки могут приобрести последние релизы от своих любимых артистов гораздо дешевле, чем покупать их на стандартных носителях. По аналогии с сугубо цифровыми продуктами, можно привести примеры экономии при покупках в интернет - магазинах, где цена практически всегда ниже чем в офлайн - магазинах.

Цифровая экономика открывает большие возможности для обмена информацией, образования, прозрачного ведения бизнеса. Государственные органы должны сыграть свою роль и следить за тем, чтобы соблюдались правила, а сделки в цифровом пространстве были максимально безопасными и надежными как для бизнеса, так и для потребителей. .[1]

Следует отметить, что в Республики Таджикистан информационные и коммуникационные технологии медленными темпами становятся органической частью современных управленческих систем во всех отраслях экономики, сферах государственного управления, обороны страны, безопасности государства и обеспечения правопорядка.

Можно очень долго перечислять все пункты актуальности наличия надежных систем телекоммуникаций на современном предприятии 21-го века. Однако по сей день реализация модернизации устаревших систем связи на некоторых предприятиях отодвигается на второй, а то и на третий планы. Оно и понятно -системы связи относятся не к основному техническому парку промышленных и энергетических предприятий, модернизация которого так же актуальна на сегодня. Системы связи изначально были инфраструктурой производства. .[4]

Основные факторы цифровой экономики — электронная коммерция, интернет-банкинг, электронные платежи, интернет-реклама и электронный доступ к финансовым услугам. Подход к этому процессу и активное использование различных общественных сфер в соответствии с внедрением цифровой системы приведет к развитию экономики. По подсчетам, проведённым «Mastercard» совместно со Школой права и дипломатии Флетчера при Университете Тафтса, лидерами в развитии цифровой системы в 2017 году стали Норвегия, Швеция и Швейцария. В первую десятку вошли США, Великобритания, Дания,

Финляндия, Сингапур, Южная Корея и Гонконг. Следует отметить, что Республика Таджикистан с внедрением соответствующих стратегий и программ по внедрению цифровой системы в стране в ближайшее время займет свое место среди стран, развитых в этом направлении.

Цифровизация в сфере производства – необходимо отметить, что потенциал технологии производства, безусловно, связан с современным техническим оснащением и ведет к конкурентоспособности на мировых рынках с точки зрения продукции и товаров. Стоит отметить, что в Республике Таджикистан этот процесс продолжается бесперебойно. В период трансформации экономики Таджикистана, а именно переход на индустриально-аграрный тип экономики, цифровизация играет большую роль, все создающиеся производственные предприятия оснащены новыми технологиями производства, цифровыми системами управления и приобрели высокие возможности. .[3]

Практически во всех жизненно важных отраслях страны ведется система цифровизации. Следует отметить преимущества системы оцифровки: возможность найти место на мировых рынках, повышение производительности труда, повышение конкурентоспособности экономики, снижение себестоимости продукции, создание новых рабочих мест. В данный период цифровизация банковской системы занимает лидирующие позиции, разрабатываются и внедряются электронные платежные приложения, такие как «Амонатбанка», платежная система «Алиф моби» «Банка Эсхата» и «Хумо». Расширяются возможности по безналичным платежам в магазинах, на рынках, в системе оплаты коммунальных услуг, погашения кредитов, перечисления денежных средств, как внутри страны, так за ее пределами. Внедрение интернет-банкинга дало возможность предпринимателям сократить расходы финансов и время по использованию банковских услуг.

Подводя итоги можно отметить, что цифровая экономика представляет собой динамично развивающуюся форму ведения хозяйственной деятельности информационного общества. Она повсеместно проникает и занимает уверенные позиции в реальном секторе экономики. Цифровая экономика стремительно меняет привычные формы и методы ведения хозяйственной жизни как в республике Таджикистан, так и по всему миру.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Беляцкая, Т. Н. Электронная экономика: генезис и развитие – Saarbrueken: LAP LAMBERT academing Publishing, 2014 – 202с.

2. Бабкина А. В. Цифровая трансформация экономики и промышленности: проблемы и перспективы. Под редакцией доктора экономических наук, профессора С. 28

3. Борздовой В.Т. Информационные технологии в бизнесе. Учебное пособие, часть 1, краткий курс. Минск ГИУСТ БГУ 2012 г. С. 5-6.

4. Годин В.В., Корнеев И.К. Информационное обеспечение управленческой деятельности: Учебник. – М.: Мастерство; Высшая школа, 2001. – 11 с.

5. Worldwide mobile data pricing Точка доступа: www.cable.co.uk/mobiles/worldwide-data-prising/#regions [Электронный ресурс], (дата обращения: 27.11.2023).

УСУЛҲОИ КРИПТОГРАФИИ ҲИФЗИ МАЪЛУМОТ БАРОИ БЕХАТАРИИ МОЛЯВӢ

Шерматов Ҷавлонбек Алиқулович *- сармуаллими кафедраи умумидонишгоҳии информатика МДТ "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров" sher-jav @ inbox. ru*

Шамсидинов Хуршед Муминович *- дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии информатика МДТ"Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров" shamsidinov @mail.ru*

Аннотатсия: Ҷомеаи муосир ҳарчи бештар ба иттилоот нигаронида шуда, рақобат ва муваффақияти ҳар як фаъолият, ташкилот бештар аз доштани иттилооти муайян вобаста аст. Таъсири иттилоотони чи қадар қавитар бошад, ҳамон қадар талафоти эҳтимолӣ аз сӯиистифода дар соҳаи иттилоот ва ниёз ба ҳифзи иттилоот бештар мешавад. Пайдоиши саноати коркарди иттилоот ҳатман боиси пайдоиши соҳаи амнияти иттилоотӣ гардид. Дар мақолаи мазкур усулҳои амнияти иттилоотиро ҳамчун криптография баррасӣ хоҳем кард.

Калидвожаҳо: криптография, ҳифзи иттилоот, ҳамлаҳои вирусӣ.

Бо суръати кунунии рушди технологияҳои компютерӣ ва рақамӣ, мо ҳаёти худро бидуни ҷараёни иттилоот дар атрофи худ дарк кардан мушкил. Равандҳои коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва истифодаи иттилоот дар пешрафти ҷомеаи имрӯза аҳамияти муҳим дорад. Тамоми фаъолияти инсон бо ин равандҳо зич алоқаманд аст. Амнияти иттилоотӣ дар шароити иттилоотонӣ бештар актуалӣ ва ахамияти калон дорад. Криптография ҳамчун воситаи ҳифзи иттилоот дар фаъолияти тиҷоратӣ аҳамияти муҳим пайдо кардааст.

Криптография таърихи хеле тӯлонӣ дорад. Дар аввал, он асосан дар соҳаи алоқаи ҳарбӣ ва дипломатӣ истифода мешуд. Дар айни замон, он, дар фаъолияти саноатӣ ва тиҷоратӣ хеле зарур аст. Агар ба назар гирем, ки имрӯз танҳо дар кишвари мо миқдори зиёди паёмҳо, гуфтугӯҳои телефонӣ, ҳаҷми бузурги маълумотҳои компютерӣ ва телеметрӣ тавассути каналҳои иртиботии рамзӣ интиқол дода мешаванд пас фавран маълум мешавад, ки нигоҳ доштани ҳама гуна сир хеле муфид аст [1].

Криптография бахшҳои математикаи муосир, соҳаҳои махсуси физика, алоқа, радиоэлектроника ва дигар соҳаҳои омехтаро муттаҳид мекунад. Ҳадафи асосии он бо истифода аз усулҳои математикӣ табдил додани паёми махфие, ки тавассути каналҳои алоқа, гуфтугӯи телефонӣ ё маълумоти компютерӣ интиқол дода мешавад, то ба шахсони сеюм комилан норавшан гардад. Ин маънои онро дорад, ки криптография бояд ҳифзи иттилооти махфӣ эҷод кунад, то ҳатто агар он аз ҷониби шахсони беиҷозат боздошта шавад ва бо роҳҳои гуногун бо истифода аз компютерҳои баландсуръат ва навтарин ихтирооти илм ва технология коркард шавад, он набояд дар давоми якчанд дахсолахо дешифр карда шаванд. Барои ин воситаҳои гуногуни гузаштани сиркалима, аз қабили воситаҳои рамзкунонии ҳуҷҷатҳо, аз ҷумла ҳуҷҷатҳои сайёр, воситаҳои рамзкунонии нутқ (сӯҳбатҳои телефонӣ ва радиоӣ), хабарҳои телеграфӣ ва интиқоли маълумот истифода мешаванд.

Дар бораи вазъияти имрузаи криптография сухан ронда, бояд гуфт, ки он мархилаи тараққиёти босуръатро аз сар мегузаронад. Ба ин камаш ду ҳолат мусоидат мекунад. Аввалан, технологияҳои иттилооти босуръат рушд мекунанд, ки соҳаи

асосии барномаҳои криптографӣ мебошад. Сониян, криптография ниҳоят ба ҷаҳони кушод ворид шуда шумораи зиёди олимони ҷавон, пурқувват ва боистеъдод соҳае пайдо карданд, ки кӯшишҳои худро дар он татбиқ кунанд.

Дар байни криптография дастовардҳои ҷолибтарин ва назарраси замони муосир ба шумормеравад, албатта, кашфи олимони амрикоӣ Диффи ва Ҳелман дар солҳои 70-уми асри гузаштаи нав мебошад. Принсипи сохтани шифрҳо, ки ташкили процесси начандон меҳнатталаб, доимо бехатар таъмин намудани тарафҳои алоқаро бо калидҳои махфӣ талаб намекунад. Дар усули нав ин калидҳо бо истифода аз тартиби махсуси табодули баъзе маълумотҳо тавассути каналҳои кушоди муошират тавлид мешаванд. Мутаассифона, идеяи ин усул ба натиҷаҳои амиқи математикӣ асос ёфтааст ва онро дар шакли маъмул ба таври возеҳ муаррифӣ кардан мумкин нест. Дар баробари ин, гарчанде ки ин усул аллакай дар амалия васеъ истифода мешавад, баъзе гипотезаҳои фундаменталии риёзие, ки ба он асос ёфтаанд, ҳанӯз ба таври қатъӣ исбот карда нашудаанд. Ин вазъият нигаронии муайян дар робита ба эътимоднокии ин навъи системаҳои рамзгузориро ба вуҷуд меорад.

Агар мо дар бораи камбудиҳои криптография сухан ронем, пас мо метавонем як нуқси “органикӣ”-ро мисол оварем, ки он аслан ба микропросессорҳои муосир хос аст ва ба ҳамлагарон имкон медиҳад, ки калиди криптографии 512-битиро дар як лаҳза шикаст диҳанд.

Гурӯҳи олимон таҳти роҳбарии коршиноси криптографии олмонӣ Жан-Пьер (Jean-Pierre Seifert) Зайферт кашф карданд, ки микропросессорҳои муосир як камбудии бунёдӣ доранд, ки ба таври назаррас ба ҳамлагарон дастрасӣ ба маълумоти шахсии корбарро осон мекунад. Баръакси осебпазирӣ дар нармафзор, онҳо аллакай дар ҷараёни тарҳрезии чип бо истифода аз технологияҳои мавҷуда ба вуҷуд меоянд, ки, таврон ба онхо хос аст.

Яке аз технологияҳое, ки ҷинояткорон барои ворид шудан ба компютер истифода мебаранд, усули таҳлилии пешгӯии шохаҳо мебошад (Prediction Analysis, PBA). Аммо, тавре ки Physorg хабар медиҳад, дар гузашта шикастани системаҳои криптографӣ бо кӯмаки он кӯшишҳои зиёдро талаб мекард, ки қобилияти ин усулро маҳдуд мекард [3].

Дастаи доктор Зайферт тавонист нишон диҳад, ки бо дастгирии нармафзори ҷосусӣ, ки метавонад сохтори дохилии микрочипро назорат кунад, шикастани системаҳои криптографӣ бо истифода аз усулҳои пешгӯии филиалҳо ба таври назаррас осонтар ва тезтар шаванд. Тибқи як таҳқиқоти пӯшида, ки ҷузъиёти он ошкор нашудааст, бо истифода аз методологияи такмилёфтаи олимон, онҳо тавонистанд калиди криптографии 512-битро "дар як лаҳза" - дар чанд миллисония шикастанд.

Сарфи назар аз махфияти худи тадқиқот, муаллифони он ният доранд, ки техникаи худро "дар амал" дар яке аз конфронсҳои криптографӣ, ки дар аввали соли 2007 баргузор мешавад, намоиш диҳанд. Худи Доктор Зайферт бар ин назар аст, ки истеҳсолкунандагони чип барои беҳтар кардани фаъолияти худ амниятро қурбонӣ мекунанд.

Барои ҷамъбаст, ба маълумот дар бораи иқтисодиёти компютерӣ ва ҳамлаҳои вирусҳо диққат додан лозим аст. Дар соли 2000 ҳамлаҳои вирусӣ ба маблағи умумии 17,1 миллиард доллар зиён расониданд, ки ин таносуб то ба ҳадде коҳиш ёфт $13,2 миллиард дар соли 2001, дар ҳоле ки хисорот аз "кирми" SirCam танҳо 1,15 миллиард

доллар, Code Red - 2,62 миллиард доллар, Nimda - 635 миллион доллар арзёбӣ шудааст. Дар соли 2001, 94% ширкатҳои пурсишшуда бо вирусҳо, троянҳо ва кирмҳо дучор шуданд (маълумот аз Тадқиқоти Computer Crime and Security Survey ҷиноятҳои компютерӣ ва амнияти соли 2002), 48% ширкатҳо ҳамлаҳоро ба серверҳои интернетии худ сабт карданд. Дар соли 2002, 85% ширкатҳо дар натиҷаи ҳамлаҳо гузориш доданд, ки 44% таъсири харобиовари кирмҳоро махсусан қайд карданд. Сарчашмаи хатарро метавон аз ҷумла боздид аз сервери сироятшудаи интернет (бо ёрии он коди зараровар дар Java, JavaScript, VBScript ва ғайра паҳн карда мешавад), доштани дороии худ ҳисоб кард [2], [4]

Серверҳои интернетӣ (паҳн кардани Кодекси Red, Slapper ва ғ.), харидани почтаи электронӣ (Klez, Tanatos, спам ва ғ.), дарёфти тақсимоти нармафзор (Microsoft ва ғ.). Илова бар ин, хатари ҷиддӣ ҳам берун аз рақибон ва дохилӣ аз кормандон, низ вуҷуд дорадки ҳамлаҳои мақсаднок мебошад.

Зарар дар гум шудани маълумот, ифшои маълумоти махфӣ ва дар натиҷа коҳиш ёфтани эътимоди муштариён ва шарикон, коҳиши кори гиреҳҳои шабакавӣ ва дар маҷмӯъ, ширкат дар бозор дар рушди обрӯи манфӣ зоҳир мешавад.

Дар айни замон, криптография ҷузъи асосии ҳама системаҳои иттилоотӣ, аз почтаи электронӣ то алоқаи мобилӣ ба ҳисоб меравад. Амнияти криптографӣ масъулият, шаффофият, дурустӣ ва махфиятро кафолат медиҳад. Бо ёрии криптография ҳам шахсияти субъектро муайян кардан ва ҳам махфӣ нигоҳ доштан имконпазир мегардад. Криптография ҷинояткоронро аз фасод пешгирӣ мекунад сервер ба рақибон имкон намедиҳад, ки ба ҳуҷҷатҳои махфӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Ҳоло криптография қариб дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон истифода мешавад, ки ин вазифаи муҳим дар омӯзиши муфассал ва рушди минбаъдаи он мебошад.

Адабиёт

1. Гатченко Н.А., Исаев А.С., Яковлев А.Д. Криптографическая защита информации. – 2012.
2. http://www.cnews.ru.
3. Беляев М.А., Лысенко В.В., Малинина Л.А. Основы информатики. 2006.
4. Журнал «Право и безопасность». – 2003. – № 3-4 (8-9).

ТАЪСИРИ НИЗОМИ АНДОЗ БА РУШДИ ИҚТИСОДӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

Одинаев Эраҷ Сарахонович - *докторанти кафедраи молия, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел:(+992) 985-54-07-01.*

Суробова Шаҳодат Шогуловна – *магистранти курси 2 – юми ихтисоси молия ва қарзи ДДМИТ*

Дар мақола ақидаҳои намояндагони равияҳои гуногуниназарияи иқтисодӣ оид ба таъсири низоми андоз ба рушди иқтисодӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, нақши андозҳо ҳамчун омили муҳими таъмини рушди иқтисодӣ асоснок карда шудааст. Инчунин муаллифон дар асоси омӯзиши томоюлҳои гарони андоз ва чандири низоми андоз дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ба низоми амалкунандаи андози мамлакат баҳогузории намуда, зарурияти пурратар инъикос намудани дар он вазифаи ҳавасманкунии андозҳоро нишон медиҳанд.

Қайд карда мешавад,ки таъсири низоми андоз ба рушди иқтисодӣ пеш аз ҳама аз тағйирёбии гарони андоз ва сатҳи татбиқи вазифаи ҳавасмандгардонии андозҳо вобаста мебошад. Аз ин лиҳоз, такмил низоми амалкунандаи андози мамлакат дар заминаи қабули таҳрири нави Кодекси андози ҶТ бо назардошти таъмини даромади буҷети давлатӣ дар сатҳи кофӣ ва пурзур намудани татбиқи вазифаи ҳавасмандкунии андозҳо зарур мебошад..

Вожаҳои калидӣ: *андоз, низоми андоз, кодекси андоз, таъсири андоз ба истеҳсолот, гарони андоз, чандири низоми андоз.*

ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ:ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

В статье на основе анализа взглядов представителей разных школ и направлений экономической теории показано влияние налоговой системы на экономический рост и обосновано положение о том, что налоги при умелом их управлении выступают важнейшим фактором обеспечения экономического роста. Авторами также исследованы тенденции изменения налогового бремени и эластичности налоговой системы в годы государственной незапвисимости и дана оценка действующей налоговой системы страны. Отмечается, что влияние налоговой системы на экономический рост зависить, прежде всего, от уровня налогового бремени истепени реализации стимулирующей функции налогов. В этом контексте есть необходимость в пересмотре основных составляющих налоговой системы на базе разработки и принятия новой редакции Налогового Кодекса страны, но с учетом реализации принципа достаточности налоговых поступлений в бюджет и усиления стимулирующей роли налогов в направлении расширения налоговой базы всех их видов налогов.

Ключевые слова: *налоги, налоговая система, налоговый кодекс, влияние налогов на производсто, экономический рост, налоговое бремя, эластичность налоговой системы.*

METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF THE TAX SYSTEM ON ECONOMIC GROWTH

Based on an analysis of the views of representatives of different schools and areas of economic theory, the article shows the influence of the tax system on economic growth and substantiates the position that taxes, when properly managed, are the most important factor in ensuring economic growth. The authors also investigated trends in the tax burden and elasticity of the tax system during the years of state independence and assessed the current tax system of

the country. It is noted that the influence of the tax system on economic growth depends, first of all, on the level of the tax burden of the degree of implementation of the stimulating function of taxes. In this context, there is a need to review the main components of the tax system on the basis of the development and adoption of a new version of the Tax Code of the country, but taking into account the implementation of the principle of sufficiency of tax revenues to the budget and strengthening the stimulating role of taxes in expanding the tax base of all their types of taxes.

Keywords: *taxes, tax system, tax code, the impact of taxes on production, economic growth, tax burden, elasticity of the tax system.*

Дар адабиёти иқтисодӣ ба таъсири низоми андоз ва унсурҳои он ба рушди иқтисодӣ таваҷҷӯи хоса дода мешавад. Назарияҳои зиёде мавҷуданд, ки аз пурра рад кардани таъсири низоми андоз то эътироф намудани он ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ бахшида шудааст.

Аз ин лиҳоз, арзёбии таъсири низоми андоз ба рушди иқтисодӣ яке аз масъалаи мубрами назарияи андоз ва андозбандӣ мебошад, зеро дар шароити иқтисоди бозорӣ андозҳо фишанги асоси танзими давлатии иқтисодиёт баромад мекунад.

Бори аввал масъалаи таъсири андозҳо ба рушди иқтисодӣ аз ҷониби иқтисодшиноси англис Маккол Д. гузошта шуда буд. Вай менависад, ки «Смит фаромӯш кардааст, ки болоравии андоз ба миллат монанди ба хароҷоти зарурии шахси алоҳида афзоиши оилаи ӯ, таъсир мерасонад. Фишори афзояндаи андоз дар давраи ҷанг, аз соли 1793 сар карда, ки онро ҳамаи синфҳо эҳсос карданд, ба меҳнатдӯстӣ, кордонӣ ва ихтироъ водор намуд ва рӯҳияи иқтисодиётро баланд бардошт, ки мо онро бо воситаи фишангҳои дигаре сусттаъсиррасон ба даст оварда наметавонистем. Агар андозҳо бори гаронтар намебуданд, онҳо чунин натиҷа дода наметавонистанд.[32]

Дар асарҳои марҷиналистҳо (Госсен Г., Ҷевон В., Валрас Л. ва дигарон) таъсири андозҳо ба рушди иқтисодӣ боз ҳам асоснoктар карда мешавад. Нуқтаи назари онҳо: дар натиҷаи маҳрум кардани пардохткунанда аз миқдори муайяни маҳсулоти истеҳсолкардаи ӯ, лаззате, ки аз неъмати ниҳоӣ ба даст оварда мешавад, аз ранҷу талошҳои меҳнатӣ ҳангоми тавлид кардани он зиёдтар хоҳад буд, аз ин рӯ истеҳсол то лаҳзаи ҳаловат ва ранҷу азоб баробар шудан идома меёбад, яъне таъсири маҷбуран супорандаи миқдори муайяни молҳо бидуни эквиваленти махсус барои афзоиши истеҳсолот мусоидат мекунад.[33]

Таъсири танзимкунандаи андоз ба равандҳои макроиқтисодӣ аз ҷониби Ҷ. Кейнс дар асари машҳури вай «Назарияи умумии шуғл, фоиз ва пул» ҳамаҷониба омӯхта шудааст. Тибқи назарияи кейнсионӣ, низоми андоз бояд табиати прогрессивӣ дошта, ҳамчун воситаи ба даст овардани пасандозҳои нолозим барои сармоягузории минбаъдаи онҳо ба иқтисодиёт ва маблағгузории хароҷоти ҷории давлатӣ, ки ба афзоиши маҷмӯаи талабот дар натиҷаи афзоиши ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ

---

[32] Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.
[33] Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.

(ММД) оварда мерасонад. Дар ин ҷо, таъсири андозҳо ба рушди иқтисодӣ метавонад ҳавасмандкунанда ё маҳдудкунанда бошад ва он ба тариқи зайл сурат мегирад:

1. Афзоиш (коҳиш)-и хароҷоти давлатӣ дар ҳолати бетағйироти таъсири дигар омилҳо, бо назардошти таъсири мултипликатсионӣ, афзоиш (коҳиш)-и ҳаҷми ММД меорад.

2. Андозбандӣ боиси коҳиши ҳаҷми даромад баъди пардохти андозҳо мегардад. Ин коҳиш, дар навбати худ, ба кам шудани истеъмол ва пасандозҳо ва дар ниҳоят ҳаҷми ММД оварда мерасонад. Аз ин рӯ, зиёд кардан ва ё кам кардани воридотҳои андозӣ ба буҷет боиси коҳиш (зиёд) шудани ҳаҷмиММД мегардад.

3. Афзоиши баробари хароҷоти давлатӣ ва андозҳо аз сабаби таъсири нобаробари мултипликатсияи онҳо, боиси зиёд шудани ҳаҷми ММД аз ҳисоби хароҷоти давлатӣ ва андозҳо мегардад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки барои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ бояд афзоиши хароҷоти давлатӣ ё кам кардани андозҳо, ё ҳамзамон хароҷоти давлатиро афзоиш дода, андозҳо ба самти касри буҷет кам карда шаванд. Барои паст кардани суръати рушди иқтисодӣ, амалиёти баръакс ба ҷо оварда шавад: кам шудани хароҷоти давлатӣ ё баланд бардоштани меъёрҳои андоз ва ё ҳамзамон кам кардани хароҷоти давлатӣ ва баланд бардоштани меъёрҳои андозҳо дар самти ташаккули изофаи буҷа бо мақсади маҳдуд ё боз доштани афзоиши маҷмӯаи пешниҳод.

Таъсири андозбандӣ ба рушди иқтисодӣ дар ҳар ду ҳолат аз оқибатҳои каср ё профисити буҷет вобаста аст. Ҳангоми касри буҷети давлатӣ, ҳавасмандгардонии он ба иқтисод аз усулҳои маблағгузории каср вобаста аст (гирифтани маблағ бо фурӯши коғазҳои қиматнок ё гирифтани қарз аз Бонки марказӣ). Барои маблағи муайяни барзиёдии буҷет, таъсири дефлятсионии он аз чӣ гуна барҳам додани барзиёдии буҷет вобаста аст (баргардонидан ё бозхонд аз муомилот.[34]

Намояндагони мактаби иқтисодиёти пешниҳод (Ҷ. Мид, М. Вейденбаум, М. Бернс, Ҷ. Штайн, А. Лаффер ва дигарон) баръакси дастурҳои кейнсионӣ, бо баробарии коҳиш додани андозҳо ва васеъ кардани имтиёзҳои андозӣ барои корпоратсияҳо, коҳиши назарраси хароҷоти давлатро пешниҳод мекунанд. Андозҳои камтар, ба фикри онҳо, пасандозҳои хонаводаҳо ва даромаднокии сармоягузориро афзоиш дода, ба афзоиши меъёри андӯхт оварда мерасонад. Ба ибораи дигар, ҳангоми паст гардидани меъёрҳои андоз, иқтидори истеҳсолӣ нисбат ба пештара бо суръати баландтар афзоиш хоҳад ёфт ва боиси афзоиши маҷмӯаи пешниҳод ва афзоиши ММД тавассути фаъолияти пуршиддати соҳибкории субъектҳои иқтисодӣ мегардад. Ҳамин тавр, кам кардани меъёрҳои андоз метавонад тавассути зиёд кардани манбаи андоз афзоиши воридоти андозро ба буҷет таъмин намояд.

Бояд қайд кард, ки аксари иқтисодшиносони муосир (П. Самуэлсон, С. Умбелл, Р. Маконелл, Л. Брю ва дигарон) дар тафсири коҳиши андоз аз нуқтаи назари иқтисодиёти пешниҳод эҳтиёт ҳастанд. Аввалан, таъсири мусбати коҳиши андоз ба ҳавасмандкунӣ ба меҳнат, пасандозҳо ва сармоягузорӣ ва инчунин ҳавасмандкунӣ ба таваккалӣ то он дараҷае, ки намояндагони назарияи иқтисодиёти пешниҳод умедбахш мебошанд, шуда наметавонад. Дуюм, зиёд шудани маҷмӯаи пешниҳод аз ҳисоби васеъ намудани иқтидорҳои истеҳсолӣ давраи нисбатан дарозро талаб

[34] Маконнелл К.Р., Бру С.Л. Иқтисод: принсипҳо, мушкилот ва сиёсат. Ҷилди II, М., 1997, саҳ. 249-254.

мекунад, вале таъсири афзоиши маҷмӯаи талабот ба иқтисодиёт зудтар эҳсос хоҳад шуд.

Консепсияҳои мухталифи илмиро оид ба таъсири макроиқтисодии андозҳо ба рушди иқтисодӣ таҳлил ва муқоиса намуда истода, бояд қайд кард, ки дастурҳои кейнсионӣ хусусияти дарозмӯҳлати стратегӣ доранд, вале назарияи иқтисодӣ пешниҳод, аз ҷумла монетаризм чораҳои тактикӣ мебошанд. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки онҳоро якҷоя (синтез) кардан ба мақсад мувофиқ мебошад. Синтези назарияи кейнсионӣ бо назарияи классикиро иқтисодчии маъруфи амрикоӣ Самуэлсон П. дар асари машҳури худ «Иқтисодиёт» анҷом додааст.[35]

Бо баробарии андозҳо бояд дар назар дошт, ки омилҳои зиёде ба монанди сармояи инсонӣ, сатҳи нархҳо, вазъи базавии иқтисодӣ ва раванди технологӣ пайдо мешаванд, ки ба рушди дарозмуддати иқтисодӣ таъсир мерасонанд.

Дар модели намояндаи неокейнсионии Ҳаррод-Домар сармоягузорӣ омили асосии рушди иқтисодӣ ҳисобида мешавад. Ин модел барои тавозун байни шуғл, даромад, сармоягузорӣ ва истеҳсол дар кишварҳои пешрафта бештар мусоид ҳисобида мешавад. Мувофиқи ин модел, пешрафти иқтисодӣ бо афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ вобаста мебошад.[36]

Яке аз назарияҳои умумии таъсири сиёсати андозӣ ба рушди иқтисодӣ модели неоклассикии Роберт Солоу мебошад. Дар модел омилҳои калидии рушди иқтисодӣ инҳоянд: тағйироти технологии экзогенӣ ва даромади миллӣ ба ҳар сари аҳолӣ. Тибқи ин назария, вақте рушди иқтисодӣ экзогенист, пас нақши давлат дар раванди рушди иқтисодӣ камтар хоҳад буд. Дар назарияи рушди экзогении Солоу, сиёсати андоз ва тағйироти меъёрҳои андоз ба рушди иқтисодии кӯтоҳмуддат таъсир мерасонад.[37]

Андозҳо, инчунин омили муҳими рушд ва танзим дар сатҳи микроқтисодӣ мебошанд. Бо ёрии имтиёзҳои андозӣ метавон ҳавасмандгардонии истеҳсоли маҳсулот барои содирот, сармоягузорӣ аз фоида дар маблағгузорӣ азнавсозӣ ва таҷдиди техникии корхонаҳо, истифодаи самараноки дороиҳои истеҳсолӣ, рушди тиҷорати хурд, ташкили ҷойҳои корӣ барои нафақахӯрон ва маъюбон, фаъолияти экологӣ ва хайрия таъмин карда шаванд. Андоз ҳамчун фишанги сиёсати микроқтисодӣ ба сарфа намудани захираҳои истеҳсолӣ мусоидат намуда, ба рушди иқтисодиёт таъсири мусбӣ мерасонад.

Андозҳо дар сатҳи микроиқтисодӣ, инчунин метавонанд ба истифодаи самараноки дороиҳои корхона таъсир расонанд. Масалан, андоз аз амволи ғайриманқул корхонаҳоро маҷбур месозад, ки таркиб ва сохтори дороиҳои истеҳсолиро муносиб кунанд ва онҳоро самаранок истифода баранд. Бояд қайд кард, ки андоз аз амволи ғайриманқул аз корхонаҳои зараровар низ ситонида мешавад ва аз ин рӯ онҳо нисбати истифодаи амволи истеҳсолии худ ғамхорӣ мекунанд.

Ҳамин тавр, андозҳо ҳангоми идоракунии моҳиронаи онҳо омили таъсирбахши таъмини рушди иқтисодӣ дар сатҳи макро ва микро иқтисодиёт мегарданд. Бо ёрии андозҳо давлат метавонад ба истеҳсолоти иҷтимоӣ, сохтор, динамика ва тақсимоти он таъсир расонда, ба пешрафти илмӣ ва техникӣ суръат

---

[35] П. Самуэльсон. Экономика. Том II. – М: НПО «АЛГОН» ВНИИСИ «Машиностроение», 1994.
[36] M.Boianovsky. Modeling Economic Growth: Domar on Moving Equilibrium, CHOPE Working Paper No.2015-10. Pg. - 41 (file:///C:/Users/acer/Downloads/SSRN- id2664149.pdf).
[37] П. Самуэльсон. Экономика. Том II. – М: НПО «АЛГОН» ВНИИСИ «Машиностроение», 1994.

бахшад, рушди иқтисодиётро ба манфиати ҷомеа тобеъ кунад, оқибатҳои манфии механизми бозорро бартараф намуда, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ шароит фароҳам орад.

Таъсири андозҳо ба рушди иқтисодиёти миллӣ, тавре таҳқиқот нишон медиҳад, аз мукаммалӣ ва мутобиқати низоми андоз ба низоми умумии иқтисодӣ, самаранокии сиёсати фискалии давлат ва истифодаи самарабахши маблағҳои буҷетӣ, инчунин аз дараҷаи иҷрои вазифаи ҳавасмандкунии андозҳо вобаста аст.

Механизми таъсири андозҳо ба рушди иқтисодӣ пеш аз ҳама аз тағйир додани теъдод ва меъёри андозҳо, манбаҳои андозбандӣ, тағйир додани таносуби андозҳои мустақим ва ғайримустақим дар даромади андозии буҷети давлатӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва сифати маъмурикунонии андоз иборат мебошад.

Дар солҳои истиқлолияти давлатӣ барои таъмини рушди устувории иқтисодиёти миллӣ ва беҳтарсозии фазои соҳибкорию сармоягузорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамаи унсурҳои механизми таъсири андозҳо ба рушди иқтисодӣ васеъ истифода бурда, марҳила ба марҳила гарони андозро ба назардошти таъмини принсипи кофӣ будани даромадҳои андозӣ то ҳадди имкон паст намуд.

Бояд қайд кард, ки таъсири андозҳо ба рушди иқтисодиёти миллӣ дар болоравии ММД ва буҷаи кишвар инъикос меёбад. Барои пайгирӣ кардани зуҳуроти ин тамоюл мо динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди ҷумҳуриро дар солҳои 2000 - 2021 баррасӣ менамоем. Дар солҳои 2000-2021 ММД-и кишвар 55,4 маротиба, даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ мутаносибан 84,2 ва 119,4 маротиба, даромади пулии аҳолӣ 80,1 маротиб, ҳангоми афзоиши аҳолӣ 1,6 маротиб, афзудааст. Ҳаҷми воридотҳои андозӣ ба буҷет дар ин давра 65,8 маротиб афзудааст. Инчунин, дар солҳои 2000-2021 хароҷоти буҷет барои маблағгузории бахши воқеӣ 144,8 маротиб афзоиш ёфта, ҳиссаи он дар ҳаҷми умумии хароҷотҳои буҷети давлатӣ дар ин давра аз 14,5% то 18,7 % расидааст.[38] Ин аз таваҷҷӯи хосаи Ҳукумати мамлакат ба рушди бахши воқеъии иқтисодиёти миллӣ шаҳодат медиҳад. Истифодабарии воридотҳои андозӣ бештар ба рушди соҳаҳои бахши воқеъии иқтисодиёти миллӣ, бешубҳа, ба афзудани таъсири андозҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Бояд қайд кард, ки дар тӯли тамоми солҳои давраи таҳлилшаванда суръати афзоиши хароҷоти буҷет аз даромади он баланд буд ва бинобар ин, буҷети ин давра ҳамеша каср дошт. Дар ин ҷода, касри буҷет ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи рушди иқтисодӣ баррасӣ карда мешавад, зеро он на бо кам шудани воридотҳои андозӣ, балки бо суръати баланди афзоиши хароҷоти давлатӣ вобаста мебошад. Чунин ҳолат дуруст будани ақидаи неокейнсиониро нисбат ба касри буҷет нишон медиҳад: зиёд кардани хароҷоти давлатӣ бо баробарии паст кардани меъёрҳои андоз, яъне истифодаи касри ҳавасмандкунандаи буҷет барои зиёд кардани маҷмӯи талабот оварда мерасонад.

Аз таҳлили иҷрои буҷети давлатӣ дар солҳои охир бармеояд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пӯшонидани касри буҷет аз усулҳои самаранок истифода мебарад: баровардани маблағҳои иловагӣ, ки аз ҳисоби қарзҳои ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ дастгирӣ мешаванд, хусусигардонии моликияти давлатӣ,

[38] Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ, 2021. С. 36, 37, 200, 201. 334, 335, 653-564, 658-677. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. С.449-464. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. С.25, 124, 213, 384-389.

барориш ва ҷойгиркунии векселҳои хазинавӣ, ки қурби пули миллӣ ва таваррумро нигоҳ медоранд. Чунин тарзи пӯшонидани касри буҷет, бешубҳа, ба таъмини рушди иқтисодӣ тавассути такмили низоми андозро имконпазир менамояд.

Таъсири низоми андозро ба рушди иқтисодӣ таҳқиқ карда истода қайд кардан ба маврид аст, ки таъсири низоми андоз, пеш аз ҳама аз тағйирёбии гаронии андоз ва сатҳи татбиқи вазифаи ҳавасмандгардонии андозҳо вобаста мебошад.

Дар иқтисодиёти миллӣ муайянкунии бори оптималии андоз аз нигоҳи таъмини манфиатҳои ҳам давлат ва ҳам супорандагони андоз муҳим аст. Дар аксари ҳолатҳо, бори андоз то 35% муқаррарӣ, 36-45% миёна, баланд 46-55% ва бештар аз 55% зиёд ҳисобида мешавад.[39] Ҳиссаи андозҳо дар ММД (%) дар соли 2016: Олмон - 40,6, Фаронса -47.9, Белгия -47.9; Ҷопон -28.3; Англия -34.4; Финляндия -43.6; ИМА 26.9; Испания -37.3; Ҳолланд -39,8; Туркия -32.5; Италия -43.5; Русия -19.5; Беларус -24.2; Украина -28.1, дар Озарбойҷон -21,5. [40]

Дар кишварҳои Аврупо бори андоз ба 40-50% баробар аст, то 70% даромади андозҳо ба некӯаҳволии ҷамъиятӣ (тиб, маориф, интиқолҳои гуногуни иҷтимоӣ) дар доираи васеъ сарф карда мешаванд. Тавассути чунин тақсимот, сифати зиндагии тамоми аҳолӣ меафзояд ва барои истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар иқтисодиёт ҳавасмандӣ ба вуҷуд меояд. Ин он маънои "иҷтимоию иқтисодии" андозҳоро бештар аз "иқтисодӣ" ифода мекунад. Агар дар фаҳмиши "иқтисодии" андозҳо ин ташаккули андозҳои ҷамъшуда ба манфиати давлат бошад ва дар фаҳмиши "иҷтимоию иқтисодӣ" андоз тақсимоти як қисми ММД дар сатҳи кофӣ барои рушди ҳамаҷонибаи ҷомеа ва иқтисод мебошад. Ин ифодаи дурусттар ва мантиқии муносибати андозҳо ва буҷа аст.[41]

Фишанги асосии сиёсати молиявӣ ва манбаи даромади буҷет андозҳо мебошанд, ки рушди иқтисодро ҳавасманд мекунанд ва дар тақсимоти одилонаи даромад истифода мешаванд. Дар кишварҳои пешрафта, ҳиссаи андозҳо дар буҷа 70-80% -ро ташкил медиҳад.

Таҳқиқоти дарозмуддат, ки дар ҷаҳон дар соҳаи омӯзиши механизмҳои таъсири сиёсати андоз ба рушди иқтисодӣ нишон медиҳад, хусусиятҳои умумӣ таъсири андозҳо дар кишварҳои алоҳида дараҷаҳои мухталиф доранд.[42]

Баъди қабул ва амали Кодексҳои аввал, дуюм ва сеюми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, беҳтар гардидани фаъолияти мақомоти андоз ва пойдоршавии интизоми андозӣ вазъият ба таври куллӣ тағйир ёфт ва дар натиҷа сатҳи ҷамъоварии андозҳо боло рафта, бақияи қарзҳои андозӣ то ҳадди имкон кам карда шуда, воридоти андоз ба буҷети давлат афзуд.

Тибқи Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (2021) ба низоми андози амалкунанда тағйиротҳои куллӣ ворид карда шудаанд, аз ҷумла:

1. Шумораи андозҳо аз 10 намуд то ба 7 намуд кам карда шудаанд:

---

[39] Алакбаров Т. Налогового бремени на предпринимательской деятельности. Налоговые новости Азербайджана. №-4, 2012. - с 173.
[40] http://www.worldbank.org; http://www.imf.org.
[41] Швецов А.В. Бюджетно-налоговая политика как социально-экономическая категория. Вопросы экономики и права. Москва, 2011. № 11. - С.131.
[42] Алакбаров Т. Налогового бремени на предпринимательской деятельности. Налоговые новости Азербайджана. №-4, 2012. стр.171-180.

Ба андозҳои умумидавлатӣ инҳо дохил мешаванд: андоз аз даромад; андоз аз арзиши иловашуда; андози аксиз; андозҳо барои захираҳои табиӣ; андози иҷтимоӣ; андоз аз фурӯш (алюминийи аввалия).

Ба андози маҳаллӣ бошад, дохил мешавад: андозҳо аз молу мулк (андозҳои замин, молумулки ғайриманқул, воситаҳои нақлиёт).

2. Меъёри стандартии андоз аз арзиши иловашуда аз 18% ба 15% кам гардид.

3. Меъёри андоз аз даромади шахсони воқеъӣ аз 13% ба 12% кам карда шуд.

4. Меъёри андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба намуди фаъолият:

- барои фаъолият оид ба истеҳсоли молҳо - 13 фоиз (бетағйир);
- барои фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва ширкатҳои мобилӣ - 20 % (3% кам карда шудааст);
- барои фаъолият оид ба истихроҷ ва коркарди захираҳои табиӣ -18% (5% зиёд карда шудааст);
- барои ҳама намуди фаъолияти дигар - 18 фоиз (5% кам карда шудааст).

5. Меъёри андози даромад барои ғайрирезидентҳо мутобиқи Кодекси қаблӣ 25% ва мувофиқи Кодекси нав 20% яъне 5% кам гардид.

6. Мувофиқи Кодекси қаблӣ меъёри андози иҷтимоӣ барои суғуртакунанда 25% ва барои суғурташаванда 1%, дар Кодекси андози нав бошад, барои муассисаҳои ғайрибуҷетӣ нисбати суғуртакунанда 20% ва барои суғурташаванда 2% , барои муассисаҳои буҷетӣ нисбати суғуртакунанда - 25 % ва барои суғурташаванда 1% пешбинӣ гардидааст.

7. Дар Кодекси нав имтиёзҳои андозӣ барои ҳамаи намудҳои андоз нисбат ба Кодекси қаблӣ бештар пешбинӣ гардидааст.

Инчунин дар Кодекси нав низомҳои махсуси андозбандӣ (низоми андозбандии фаъолият дар минтақаи озоди иқтисодӣ, низоми андозбандии субъектҳои бозори коғазҳои қиматнок, низоми андозбандии фаъолияти соҳибкории шахсони воқеӣ дар асоси патент ё шаҳодатнома анҷом дода мешавад, низоми содакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои соҳибкории хурд, низоми содакардашудаи андозбандӣ барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ, низоми содакардашудаи андозбандӣ барои субъектҳои бизнеси бозӣ, низоми содакардашудаи андозбандии фаъолияти парандапарварӣ, моҳипарварӣ ва истеҳсоли хӯроки омехтаи паранда ва чорво, низоми содакардашудаи андозбандӣ барои фаъолияти инноватсионию технологӣ) пешбинӣ гардиданд, ки онҳо имтиёзҳои зиёде андозиро дошта, барои ҳавасмандкунии соҳибкорони истеҳсолӣ нигаронида шудааст.[43]

Дар маҷмӯъ Кодекси андози таҳрири нав, ки аз 01 январи соли 2022 мавриди амал қарор гирифт, бешубҳа, сарбории андозро ба субъектони соҳибкории истеҳсолӣ коҳиш дода, онҳоро барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ҳавасманд мекунад. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022 омадааст: «То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораҳои сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст. Дар соли 2022

маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомониро ташкил медиҳад. Аз ҷумла аз ҳисоби паст ва бекор кардани меъёрҳои 5 намуди андоз зиёда аз 1,5 миллиард сомонӣ ҳамчун дастгирӣ дар ихтиёрӣ субъектҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад».[44]

Дар натиҷаи такмили низоми миллии андоз тибқи Кодекси нави андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (2021) фазои соҳибкорию сармоягузорӣ беҳтар гашта,ба рушди соҳибкорӣ мусоидот намудааст. Тибқи ҳисоботи Кумитаи андози дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 теъдоди соҳибкорони инфиродӣ ва корхонаҳо 681114 нафарро ташкил додааст ва нисбат ба солҳои 2020 ва 2021 мувофиқан 11,4% ва 5,3% зиёд мебошад. Ҳаҷми андозҳои ба буҷет супоридашудаи онҳо дар соли 2022 13156,6 млн. сомониро ташкил дода, нисбат ба солҳои 2020 ва 2021 мувофиқан 54,9% ва 13,8 % зиёд мебошад.

Бинобар ин, паст намудани гарони андоз ва муносибкунии муносибатҳои андозӣ, аз ҷумла баланд бардоштани сифати маъмурикунонии андоз, бешубҳа, ба рушди соҳибкорӣ, афзоиши ҳаҷми даромадҳои андозӣ ва ММД-и мамлакат мусоидот мекунад.

Адабиёт:

7. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.
8. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.
9. Маконнелл К.Р., Бру С.Л. Иқтисод: принсипҳо, мушкилот ва сиёсат. Ҷилди II, М., 1997, саҳ. 249-254.
10. П. Самуэльсон. Экономика. Том II. – М: НПО «АЛГОН» ВНИИСИ «Машиностроение», 1994.
11. M.Boianovsky. Modeling Economic Growth: Domar on Moving Equilibrium, CHOPE Working Paper No.2015-10. Pg. - 41 (file:///C:/Users/acer/Downloads/SSRN- id2664149.pdf).
12. П. Самуэльсон. Экономика. Том II. – М: НПО «АЛГОН» ВНИИСИ «Машиностроение», 1994.
13. Тоҷикистон: 30 - соли Истиқлолияти давлатӣ, 2021. С. 36, 37, 200, 201. 334, 335, 653-564, 658-677. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2020. С.449-464. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2022. С.25, 124, 213, 384-389.
14. Алакбаров Т. Налогового бремени на предпринимательской деятельности. Налоговые новости Азербайджана. №-4, 2012. - с 173.
15. http://www.worldbank.org; http://www.imf.org.
16. Швецов А.В. Бюджетно-налоговая политика как социально-экономическая категория. Вопросы экономики и права. Москва, 2011. № 11. - С.131.
17. Алакбаров Т. Налогового бремени на предпринимательской деятельности. Налоговые новости Азербайджана. №-4, 2012. стр.171-180.
18. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомали Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» https://mfa.tj/tg/main/view/11820/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-muhtaram-emomali-rahmon-dar-borai-samthoi-asosii-sijosati-dokhili-va-khorijii-jumhuri (санаи муроҷиат: 12.01.2023).

ЗАРУРАТИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ ХУСУСӢ БА СОҲАИ МАОРИФИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобошерова Ф.Г.– *докторанти PhD курси 3-юм, аз рӯйи ихтисоси молия, кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.*

Тоҳири Мурсал – *магистрани курси 2 – юми ихтисоси молия ва қарзи ДДМИТ*

Аннотатсия:*Дар мақолаи мазкур муаллиф нақши сармоягузории хусусиро дар маблағгузории соҳаҳои илму маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор додааст. Муаллиф бар ин ақидааст аст, ки маблагҳои буҷетӣ на ҳамеша барои рушди соҳаҳои иҷтимоии иқтисодиёт, ки рушди инноватсионии низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин менамоянд, кифоя мебошанд. Дар мақола санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллӣ, ки ҷанбаҳои маблағгузории соҳаҳои илму маорифро дар бар мегиранд, таҳлил карда шудаанд.*

Калидвожаҳо: *соҳаҳои илму маориф, системаи маориф, сармоягузории хусусӣ, маблағгузорӣ, рушди инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ.*

Аннотация: *В данной статье автором изучена роль частных инвестиций в финансировании отраслей науки и образования в Республике Таджикистан. Автор полагает, что бюджетных средств не всегда достаточно для развития социальных отраслей экономики, которые обеспечивают инновационное развитие системы образования в Республике Таджикистан. В статье проанализированы национальные нормативно-правовые акты содержащие аспекты финансирования отраслей науки и образования.*

Ключевые слова: *отрасли науки и образования, система образования, частные инвестиции, финансирование, инновационное развитие, инновационная деятельность.*

Annotation: *In this article, the author studied the role of private investment in financing the branches of science and education in the Republic of Tajikistan. The author believes that budgetary funds are not always sufficient for the development of social sectors of the economy, which ensure the innovative development of the education system in the Republic of Tajikistan. The article analyzes national legal acts containing aspects of financing the branches of science and education.*

Key words: *branches of science and education, education system, private investment, financing, innovative development, innovative activity.*

Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи рушди “иқтисодиёти дониш” меистад, ки яке аз самтҳои афзалиятноки такмили таҳсилоти касбии муосир ҳамкории ташкилотҳои илмӣ ва таълимӣ бо бахши воқеии иқтисодиёт дар заминаи инноватсионию соҳибкорӣ мебошад. Зарурати ташаккули салоіиятіои устувор ва навовариіо шарти муіими таъмини пешрафти возеҳ ва дарозмуілат шуда истодааст. Іамзамон сухан на таніо дар бораи баланд бардоштани дастрасҳ ба таісилот ва навовариіо, балки дар бораи сифати таісилот ва натиҷанокии илм меравад.

Мувофиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 дурнамои рушди дарозмуҳлати низоми маорифи ҷумҳурӣ бояд дар принсипҳо ва талаботҳои асосии зерин асос ёбанд:

- сифат ва миѕёси таҳсилоти касбӣ бояд рақобатпазирии иқтисодиёти кишварро таъмин намояд;

- бунёди иқтидори инноватсионҳо, корҳои илмию таҳқиқотҳо ва таҷрибавию лоиҳакашии худмаблағгузор, ки бо истеҳсолот алоқаи зич доранд;

- низоми маориф дар тамоми сатҳҳо бояд барои ташаккулёбии дониш ва малакаи зарурӣ ҷиҳати рушди устувор мусоидат намояд [5,с.49].

Ҳамзамон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон санаи 1 сентябри соли 2022 қайд намуданд, ки "Ҳукумати мамлакат маблағгузориро барои рушди илму маориф сол ба сол афзоиш дода истодааст. Соли 2022 ба соҳаи маориф 6 миллиарду 304 миллион сомонӣ ҷудо гардидааст, ки нисбат ба соли 2021-ум 706 миллион сомонӣ ё ин ки 11,3 фоиз зиёд буда, 19 % ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатиро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, дар соҳаи маориф 4 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи умумии беш аз 1 миллиард сомонӣ амалӣ шуда истодааст. Яъне барои соҳа, дар маҷмӯъ, қариб 7 миллиард сомонӣ равона гардидааст. Илова бар ин, соли 2022 аз буҷети ҷумҳуриявӣ барои барномаҳои давлатии соҳа, хусусан, дар самти таҳсилоти томактабӣ, дарёфт ва рушди истеъдодҳо, такмили таълими забонҳои русӣ ва англисӣ, таъмин намудани муассисаҳои таълимӣ бо кабинетҳои фаннӣ ва озмоишгоҳҳои муҷаҳҳаз, инчунин, рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ аввалин маротиба ба таври мутамарказ 32 миллион сомонӣ ҷудо карда шуд". [6].

Ба соҳаи маориф ҳамчун соҳаи афзалиятнок аҳамияти махсус дода, маблағгузорӣ ба ин бахши муҳим сол аз сол афзоиш ёфта истодааст. Сарчашмаҳои муҳимтарини маблағгузории низоми ватании маориф маблағҳое мебошанд, ки аз буҷети ҷумҳуриявӣ дар шакли маблағгузорӣ ва грантҳо, инчунин маблағҳо аз пешниҳоди хизматрасониҳои таълимии пулакӣ ҷудо карда мешаванд.

Дар даврони Истиқлолият дар бахши иқтисод ва молияи соҳаи маориф ислоҳоти зиёде гузаронида шуд, яъне дар солҳои охир ба маблағгузории меъёрӣ (сарикасӣ) гузаронидани муассисаҳои таҳсилоти умумии кишварро аз комёбиҳои ин соҳа шуморидан мумкин аст. Низоми маблағгузорӣ тақсимоти шаффофу боадолатонаи маблағҳои буҷетӣ ва самаранок истифода бурдани онҳоро таъмин менамояд. Мақсади асосии ба шаклҳои нави маблағгузорӣ гузаронидани муассисаҳои таҳсилоти умумии кишвар таъмини истифодаи самаранок ва мақсадноки маблағҳои буҷетӣ мебошад, ки он бо роҳи васеъ намудани мустақилияти мактабҳо дар идораи захираҳои молию пулӣ ва инсонӣ ба даст оварда мешавад [4,с172]

Аммо бояд гуфт, ки барои рушди соҳаи маориф манбаъҳои иловагии маблағгузории соҳаро пайдо кардан лозим аст. Ин манбаъҳо сармоягузории хусусӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, татбиқи Стратегия рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2020 татбиқи афзалиятҳои зеринро дар соҳаи маблағгузории илм, маориф ва дастгирии инноватсия пешбинӣ менамуд [3]:

- дар доираи маблағҳои пешбинишуда тадриҷан зиёд намудани ҳаҷми маблағгузории хусусӣ ва давлатии тадқиқоти илмӣ, маориф ва дастгирии инноватсионӣ.

Барои он ки соҳаи маориф дар кишвари мо барои сармоягузории хусусӣ ҷолиб гардад, бояд як қатор монеаҳо бартараф карда шаванд, ки ба сармоягузорон имкон намедиҳанд, ки даромаднокии сармоягузориҳои худро назорат кунанд. Чунон ки маълум аст, маблағҳои буҷетӣ барои тараққиёти соҳаҳои аз ҷиҳати иҷтимоии иқтисодиёт дар ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон на ҳамеша кифоя мекунанд.

Аз ин рӯ, ҳар як кишвар барои ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ ба соҳаи маориф бархӯрди хоси худро дорад. Дар барномаи давлатии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоя ба соҳаи маориф аз сарчашмаҳои гуногуни маблағгузорӣ пешбинӣ шудааст. Аммо дар айни замон дар ҷумҳурии мо сармояи хусусӣ ҳамчун манбаи асосии маблағгузории бахши маориф баромад намекунад. Одатан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузории мустақими хориҷӣ ба бахшҳои иқтисод, аз қабили саноати кӯҳӣ, роҳсозӣ ва коммуникатсия ва ғайра ворид карда мешаванд. Тибқи маълумоти оморӣ, сармоягузории мустақими хориҷӣ ба соҳаи маориф дар ҷумҳурии мо дар соли 2021 инҳоро ташкил додааст: ба таҳсилоти олӣ 90865,3 ҳаз.долл.ИМА; дар таҳсилоти калонсолон ва дигар таҳсилот 413.7 ҳаз.долл.ИМА.

Муаммоҳои таъминоти кадрии фаъолияти илмию техникӣ ва инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати азнавташкилдиҳии низоми миллии маорифро, ки нерӯи зеҳнӣ ва маънавии ҷомеаро ташаккул медиҳад.

Аён аст, ки барои бахши тиҷорат ин соҳа аз ҷиҳати ҷолибият яке аз ҷойҳои охиринро ишғол мекунад. Дар баробари ин ҳоло тамоми имкониятҳо мавҷуданд, ки низоми самарабахши ҷалби маблағҳои шахсӣ барои эҳтиёҷоти муассисаҳои таълимӣ ба вуҷуд оварда шаванд. Бо ёрии ин воситаҳо масъалаҳои гуногуни низоми маорифи моро ҳал кардан мумкин аст. Аммо дар соҳаи сармоягузорӣ дар соҳаи маориф баъзе мушкилот боқӣ мондааст.

Дар ин ҷо тиҷорати бузург метавонад кӯмак кунад - ширкатҳои байналмилалӣ метавонанд барои сохтмони мактабҳо ҳамчун сармоягузорӣ маблағ ҷудо кунанд, бо шарти бозгашти тадриҷан дар тӯли 10-15 сол. Инро тавассути гузоштани маблағ ба сармояи оинномавии мактаб анҷом додан мумкин аст.

Аммо танҳо бартараф кардани ин монеа барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузории соҳаи маориф кофӣ нест. Ҳар як соҳибкор мехоҳад ба баргардонидани сармоягузориҳои худ боварӣ дошта бошад. Дар шароити мавҷудаи маблағгузории муассисаҳои таълимӣ кафолат додан ба ин хеле душвор аст. Илова бар ин, механизмҳои самараноки тақсими пул ва назорат аз болои маблағҳои ҷудошуда ҷорӣ кардан лозим аст.

Ҳамаи ин тадбирҳо ба он нигаронда шудаанд, ки худи муносибат ба ҷалб ва харҷ кардани маблағ дар низоми маориф тағйир дода шавад ва аз модели анъанавии сарф кардани пул ба модели сармоягузорӣ гузаштан зарур мебошад. Ба ақидаи мо, бо ин роҳ метавон ба корҳои сохтмон, муҷаҳҳазсозӣ, азнавтаҷҳизонидани мактабҳо, марказҳои таълими иловагии мактабҳои миёна ва касбӣ, марказҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии ин сохторҳо соҳибкорони калону миёнаро ҷалб кард.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ”, ш. Душанбе, 16.04.2016, №822.

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», ш. Душанбе, 22 июли соли 2013, № 1004.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, 2022. С.237
4. Рушди маориф ва илм дар даврони истиқлолияти давлатӣ. - Душанбе: Маориф, 2016. С-200
5. Стратегия рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2020. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.05.2015 тахти №354 тасдиқ шудааст, Душанбе.-С.-94
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, № 392 тасдиқ шудааст, С-104.
7. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон, 1.09.2022 Захираи электронӣ: http://prezident.tj/ санаи муроҷиат: 15.05.2023.

ЗАРУРИЯТИ ТАҲЛИЛИ МОЛИЯВӢ ДАР ТАЪМИНИ СУБОТИ ФАЪОЛИЯТИ КОРХОНАҲОИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Дустова Хушнуда Фатҳуллоевна - *Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи молия, курси 2.* ***Суроға****: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. Телефон:* ***93-518-82-82.*** *E-mail:* ***hushnuda93@bk.ru***

Аннотатсия: *Дар мақола масалаҳои арзёбии мунтазами вазъи молиявии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ҳамчун яке аз омилҳои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирӣ таҳқиқ гардидааст. Муаллиф аҳамияти истифодаи таҳлили молиявиро ҳамчун восита идоракунии фаъолияти корхонаҳои агросаноатӣ баррасӣ намуда, объектҳои асосии таҳлили молиявии корхонаҳои агросаноатиро гурӯҳбандӣ намудааст. Дар хулоса самтҳо ва вазифаҳои таҳлили молиявиро бо мақсади таъмини суботи корхонаҳои агросаноатӣ муайян намудааст.*

Калидвожаҳо: *захираҳои молиявӣ, истеҳсолот, комплекси агросаноатӣ, сармоягузорӣ, пардохтпазирӣ, таҳлили молиявӣ.*

НЕОБХОДИМОСТЬ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТАБИЛЬНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Дустова Хушнуда Фатхуллоевна - *Таджикский государственный финансово-экономический университет, докторант Ph.D кафедры финансов, курс 2.* ***Адрес:*** *734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон:* ***93-518-82-82.*** *E-mail:* ***hushnuda93@bk.ru***

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы регулярной оценки финансового состояния предприятий агропромышленного комплекса как одного из факторов повышения эффективности производства и конкурентоспособности. Автор рассмотривая важность использования финансового анализа как средства управления деятельностью агропромышленных предприятий, классифицировал основные объекты финансового анализа агропромышленных предприятий. В заключении определены*

направления и задачи финансового анализа в целях обеспечения устойчивости агропромышленных предприятий.

Ключевые слова: *финансовые ресурсы, производство, агропромышленый комплекс, инвестиции, ликвидность, финансовый анализ.*

THE NEED FOR FINANCIAL ANALYSIS IN ENSURING THE STABILITY OF ACTIVITY OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX ENTERPRISES

Dustova Khushnuda Fathulloevna - *Tajikistan State University of Finance and Economics, Ph.D student of the Department of Finance, course 2.* ***Address:*** *734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street, 64/14. Telephone:* ***93-518-82-82****. E-mail:* ***hushnuda93@bk.ru***

Annotation*: The article discusses the issues of regular assessment of the financial condition of agricultural enterprises as one of the factors for increasing production efficiency and competitiveness. The author, considering the importance of using financial analysis as a means of managing the activities of agro-industrial enterprises, classified the main objects of financial analysis of agro-industrial enterprises. In conclusion, the directions and tasks of financial analysis are identified in order to ensure the sustainability of agro-industrial enterprises.*

Key words: *financial resources, production, agro-industrial complex, investments, liquidity, financial analysis.*

Баҳисобгирии номукаммал ва ба эътибор нагирифтани омилҳои берунӣ ҳангоми татбиқиислоҳоти бозорӣ дар комплекси агросаноатӣ боиси ноустувории соҳаи аграрӣ, номутаносибии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаҳо, фарқияти назарраси даромадҳо ва коҳиш ёфтани вазъи иҷтимоию иқтисодии аксарияти аҳолии деҳоти мамлакат гардиданд.

Молия ва иқтисоди бозор ду ҷанбаи ба таври органикӣ ба ҳам алоқаманди раванди ягонаи инкишофи муносибатҳои молу пул мебошанд. Дар байни онҳо системаи ниҳоят мураккаби робитаҳои мустақим ва бозгашт вуҷуд дорад. Самаранокии фаъолияти худи молия ва умуман иқтисодиёти воқеӣ бештар аз хусусият ва шаклҳои татбиқи онҳо вобаста аст. [2, с. 62].

Молияи корхонаҳои агросаноатӣ, ки қисми муҳимтарини системаи молиявии кишварро ташкил медиҳад, хусусиятҳои худро дорад, ки бо омилҳои табиию иқтисодии раванди истеҳсолоти аграрӣ муайян карда мешавад. Ин вазъият дар баробари сиёсати давлатии комплекси агросаноатӣ ва механизми маблағгузории соҳа, ташкили истифодаи самараноки захираҳои молиявии хоҷагидориро дар сатҳи корхонаҳои комплекси агросаноатӣ тақозо мекунад.

Дар шароити ҳозира фаъолияти комплекси агросаноатӣ аз зуд тағйирёбии вазъи молиявии соҳаҳо, зерсоҳаҳо вобаста мебошад. Ин тағйирот ба фаъолияти молиявию иқтисодӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои агросаноатӣ таъсири сахт мерасонад, ки натиҷаи онҳо бо кам ё зиёд шудани ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда ва даромади гирифташуда тавсиф карда мешавад.

Дар асоси ин, таҳлили мунтазами молиявии комплекси агросаноатӣ ҳамчун яке аз омилҳое баромад мекунад, ки имкониятҳои беруна ва захираҳои дохилии баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирии корхонаҳоро муайян менамояд. Раванди гузаронидани таҳлили мазкур ба соҳаҳои функсионалӣ нигаронидашуда (аз ҷиҳати технологӣ ба ҳам алоқаманд) буда, фаъолияти комплекси

агросаноатӣ, яъне молия, сармоягузорӣ, истеҳсолот, маркетинг ва фурӯш, инноватсия, кадрҳо ва ғ., ки бо ҳадафҳои стратегӣ ва тактикӣ муттаҳид шудаанд, муайян мекунад.

Бинобар ин, аз руи хосияти объективии худ ва то ҳадди имкон низоми мутаносиби нишондиҳандаҳои молиявие, ки фаъолияти молиявию иқтисодии комплекси агросаноатиро ошкор мекунад, ба низоми васеъи идоракунӣ табдил ёфтааст. Ин низоми равандҳо, сохтори таркибии муайянеро дар бар мегирад, ки барои гузаронидани таҳлили молиявии оперативӣ шароити мусоид фароҳам меорад, то ба тағйироти манфӣ зуд таъсир расонад.

Дар ин мавврид аҳамияти истифодаи таҳлили молиявӣ ҳамчун воситаи идоракунии фаъолияти иқтисодии бахшҳо ва корхонаҳои агросаноатӣ меафзояд. Аз нигоҳи умумӣ объектҳои асосии таҳлили молиявии корхонаҳои КАС инҳоянд:

❖ таҳлили молиявии таркиб ва сохтори дороиҳои мавҷуда бо мақсади таъмини қобилияти доимии пардохт ва тавлиди (шакли) фоидаи корхонаҳо. Яъне ҳадафи асосии коронаҳои комплекси агросаноатӣ зиёд кардани фоидаи софи корхона, афзоиши гардиши пули накд ва сармояи саҳомӣ, инчунин баланд бардоштани арзиши бозор мебошад. Ҳамчунин, фоидаи соф ин зиёдгардии даромади умумӣ аз хароҷоти умумӣ дар фаъолияти иқтисодии комплекси агросаноатӣ мебошад. Дар маҷмӯъ қайд, намудан мумкин аст, ки таҳлили вазъи молиявии корхонаи комплекси агросаноатӣ таҳлили баҳодиҳии қобилияти корхона барои ноил шудан ба ҳадафи ниҳоӣ мебошад.

❖ таҳлили молиявии таркиб ва сохтори фондҳои асосӣ ва гардон бо мақсади омухтан ва нигоҳ доштани устувории молиявӣ ва қобилияти пардохтпазирии корхонаҳои косплекси агросаноатӣ. Тезонидани гардиши фондҳои асосӣ ва гардон ба кам шудани давомнокии давраи амалиёт ва зиёд шудани фоида оварда мерасонад. Устувории молиявии корхонаҳои КАС бо сохторҳои оптималии сармоя ва таносуби оқилонаи маблағҳои қарзӣ ва ҷалбшаванда зич алоқаманд аст. Дар баробари ин, дараҷаи даромади фондҳои дохилӣ – даромади сармоя ҳам барои соҳибмулк ва ҳам барои сармоягузорон аҳамияти калон дорад. Ҳамин тавр таъмини таносуби оқилонаи онҳо бо мақсади пешгирии таҳдиди аз даст додани устувории молиявӣ ва муфлисшавии корхонаҳо зарур аст.

❖ таҳлили молиявии тадбирҳои маҷмуавии замин оид ба баланд бардоштани ҳосилхезии иқтисодии хок, муайян кардани самаранокии маблағҳои молиявие, ки барои беҳтар намудани ҳолати заминҳои корам гузошта мешаванд: андохтани нуриҳои органикӣ ва маъданӣ (ба ҳисоби 100 фоиз) барои зироатҳо, ба таври бояду шояд гузарондани чораҳои агротехникӣ. Дар маҷмӯъ дар ҳоли имруз ба муаммоҳои муҳимтарини тараққиёти иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои комплекси агросаноатӣ масъалаи оқилона истифода бурдани захираҳои замин дохил мешаванд, ки таъмини амнияти озуқавории давлат ва дараҷаи некуаҳволии аҳолӣ ба онҳо вобаста аст.

❖ таҳлили молиявии самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирии маҳсулот ва хизматрасонии корхонахо дар асоси тадбиқи инқилоби илму техника. Ин таҳлил маҷмӯи шаклу усулҳои пешқадами низоми идоракунии агросаноатӣ — усулҳои самарабахши идоракунии истеҳсолот, тезонидани равандҳои фаъолияти молиявию инвеститсионӣ, фаъол гардондани соҳибкорӣ ва ғайраро дарбар мегирад. Дар натиҷа имконияти қабули қарорҳои идоракуние, ки ба фаъолияти шуъбаҳо ва коркунони алоҳида таъсир мерасонад пайдо мегарданд. Ва тамоюлҳои манфии тараққиёти комплекси агросаноатӣ ошкор гардида, стратегияи дарозмуҳлат тартиб дода мешавад.

Чихеле, ки муҳақиқ Мустафаев А. А. қайд менамояд, тақвияти фаъолияти соҳибкории корхонаҳои комплекси агросаноатӣ гузаштан аз намуди фаъолияти сармоягузории суст ба рушди инноватсионии «фаъол» тамоми заминаҳои заруриро барои таъмини афзалияти рақобатӣ фароҳам меорад. [1, с. 83]. Яъне ин нуқта а он дарак медиҳад, ки таҳлили мунтазами молиявӣ зарурати ташаккули нерӯи зеҳнии корхонаҳои агросаноатиро, ки асоси афзоиши фаъолияти иқтисодии онҳо мебошад муайян мекунанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои таҳлили молиявӣ, ки самаранокӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои агросаноатиро тавсиф мекунад, афзоиши фоида ва даромаднокӣ мебошад. Раванди идоракунии фоида тақсимоти самаранок ва истифодаи дурусти онро, яъне конеъ гардонидани талаботи корхонаҳо ба захираҳои зарурии сармояро дар бар мегирад. Фоида натиҷаи ниҳоии фаъолияти молиявии корхонаҳо буда ҳадафи асосии фаъолияти соҳибкорӣ ва истеҳсолӣ мебошад.

Аз ин рӯ, ташкили устувории гардиши пулӣ, ки он аз омилҳои муҳити беруна ва дохилии корхона вобаста буда, имкон медиҳад, ки тамоми хатарҳои фаъолияти он (системавӣ ва ғайрисистемавӣ) ба назар гирифта шаванд ва шарти муҳимтарини стратегӣ мебошад. [3, с. 187].

Дар ин асно малум аст, ки натиҷаи ба даст овардани гардиши устувори пулӣ сатҳи рақобатпазирии корхона дар бозорҳои мол, сармоя ва меҳнат мебошад.

Ҳамин тариқ, захираҳои молиявӣ дар раванди такрористеҳсол нақши басо муҳим дорад. Яъне, барои пеш бурдани раванди истеҳсолот захираҳои молиявӣ заруранд. Истифодаи онҳо дар шакли аванс ва маблағгузорӣ ба фаъолияти истеҳсолӣ ба амал бароварда мешавад.

Нақш ва шартҳои истифодаи захираҳои молиявӣ дар раванди такрористеҳсолии корхона тавассути вазифаҳои асосии онҳо: ҳавасмандкунӣ, тақсимотӣ ва назорат муайян карда мешавад.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти ҳавасмандгардонӣ маблағгузории буҷетии бахшҳои афзалиятноки иқтисодиёт мебошад. Ин функсия инчунин имкон медиҳад, ки барои корхонаҳо системаи пушонидани хароҷоти истеҳсолот ва тақсими фоида ба воситаи системаи андоз (бо мақсади тезонидани суръати истеҳсолот додани имтиёзҳои андоз барои соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт) муқаррар карда шавад.

Моҳияти функсияи тақсимнамоӣ, тақсимоти захираҳои молиявӣ дар раванди муомилоти маблағҳо бевосита дар корхонаҳо мебошад. Он ба корхона имкон медиҳад, ки захираҳои молиявӣ ва маблағҳоро барои мақсадҳои махсус ташаккул диҳад, ки талаботи рушди корхона ва воҳидҳои алоҳидаи онро қонеъ гардонанд.

Бо ёрии функсияи назоратӣ аз болои ҳаракатҳои чараёнҳои молиявӣ назорати доимӣ бурда мешавад, ки дар асоси он метавон назорати воқеиро аз ҳолати, динамика ва самаранокии истифодаи амволи корхона амалӣ намуд.

Дар маҷмӯъ ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар шароити муосир таъмини рақобатпазирӣ барои рушди корхонаҳои агросаноатӣ аҳамияти калон дошта, роҳбарон иқтисодчиёнро зарур аст ба дороиҳои ғайримоддӣ диққати махсус зоҳир намоянд. Такя намудан ба дороиҳои молиявӣ (сармояи анъанавӣ) кӯҳна шудааст, барандаи сармояи зеҳнӣ дар идоракунии корхона аҳамияти бештар пайдо карданд. Набояд фаромӯш кард, ки модели қаблӣ таҳияшуда барои истифодаи самараноки дороиҳои корхона ба ҳолатҳои гуногун на ҳама вақт қодир ҳастанд. Ҳар қадар нақши рақобатнокӣ баланд гардад, ҳамон қадар на аз

рӯи принсипҳои истеҳсолот, балки аз рӯи фитрат ва ё таҷрибаи ғуншуда қарор қабул карда мешавад.

Ҳамин тавр ба ақидае, омадан мумкин аст, ки маҳз дар оқилонаву самаранок истифодабарии захираҳои молиявӣ, сармояи зеҳнӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд. Гузаронидани таҳлили молиявӣ ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи корхонаҳои агросаноатӣ аз он вобаста аст.

Дар робита ба ин вазифаҳои асосии таҳлили молиявии комплекси агросаноатиро ба чунин гуруҳҳо қисматбандӣ намудан мумкин аст:

- ✓ сари вақт муайянсозӣ ва бартараф намудани ҳолатҳои манфӣ ва камбудиҳои фаъолияти молиявию хоҷагии комплекси агросаноатӣ, ҷустуҷӯи манбаъҳои боэътимоди берунии маблағгузорӣ ва истифода бурдани захираҳои дохилии бо мақсади беҳтар намудани вазъи молиявии корхонаҳои агросаноатӣ ва қобилияти пардохтпазирии онҳо.
- ✓ кор карда баромадани тадбирҳои дахлдори амиқи ташаккули низоми мутаносиби нишондиҳандаҳои молиявӣ, ки ба зиёд кардани самараи истифодаи захираҳои молиявӣ ва мустаҳкам намудани низоми молиявию иқтисодии комплекси агросаноатӣ нигаронида шудаанд.
- ✓ дар асоси гузаронидани таҳлили амиқи молия ва натиҷанокии он амалинамоии банақшагирӣ ва пешгӯии захираҳои молиявӣ бо мақсади таъмини суботи иқтисодии корхонаҳои КАС.

Адабиёти истифодашуда:

1. Мустафаев А. А. Интеллектуальный капитал – основа обеспечения конкурентоспособности предприятий // Материалы VIII Международной научно- практической конференции «Конкуренция и конкурентоспособность. Организация производства конкурентоспособной продукции». Новочеркасск, 2010. 192 с.
2. Реструктуризация экономики дотационного региона / под. ред. Татаркина А. И. М.: Наука, 2001. 663 с.
3. Новикова Н. Б. Оценка конкурентоспособности при планировании модернизационных мероприятий // Материалы VIII Международной научно- практической конференции «Конкуренция и конкурентоспособность. Организация производства конкурентоспособной продукции». Новочеркасск, 2010. 192 с.
4. Ельмурзаева А. Б. Источники формирования и оптимизация структуры капитала предприятия / А. Б. Ельмурзаева // Российское предпринимательство. – 2010 – №5. Вып. 2(159). – С. 90-93.

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ: РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ

Фатхуддинзода Озодбахти Тохир: *заместитель директора по науке и инновациям среднего образовательного учреждения при Главном управление образования города Душанбе*

Мирджанова Мавлюда: *магистрант 1 курса специальности веб-дизайн и компьютерная графика Государственного института изобразительного искусства и дизайна Таджикистана*

Аннотация:*Научная статья посвящена анализу взаимодействия между экономикой и технологиями, выявляя текущие тенденции и рассматривая перспективы их влияния на различные аспекты современного общества. В статье рассматриваются ключевые факторы, влияющие на эти две области, а также обсуждаются возможные пути оптимизации взаимодействия для достижения устойчивого экономического роста.*

Ключевые слова*: экономика, технологии, взаимодействие, искусственный интеллект, интернет вещей, цифровая трансформация, инновации, производительность*

Annotation:*The research article analyzes the interaction between economy and technology, identifying current trends and examining the prospects for their impact on various aspects of modern society. The article examines the key factors affecting these two fields and discusses possible ways to optimize the interaction to achieve sustainable economic growth.*

Keywords*: economy, technology, interaction, artificial intelligence, Internet of Things, digital transformation, innovation, productivity*

В современном мире технологические инновации стали ключевым фактором, определяющим развитие экономики. С появлением новых технологий растет не только эффективность производства, но и возможности для устойчивого развития. В данной статье мы рассмотрим, как роль технологий содействует созданию устойчивой экономики и как инновации формируют будущее бизнеса и общества.

Современные технологии, такие как искусственный интеллект, блокчейн, биотехнологии и другие, становятся движущей силой для новых экономических возможностей. Искусственный интеллект оптимизирует бизнес-процессы, повышает производительность и способствует автоматизации. Блокчейн, в свою очередь, обеспечивает прозрачность и безопасность в финансовых операциях, создавая новые стандарты в области доверия и управления данными.

Современные технологии не только улучшают экономические показатели, но и являются инструментом для решения экологических проблем. Умные города, энергоэффективные технологии и средства переработки отходов становятся составной частью устойчивого развития. Технологии, направленные на экологическую устойчивость, способствуют снижению негативного воздействия на окружающую среду и создают условия для долгосрочного благосостояния.

С развитием технологий меняются и модели бизнеса. Появление платформенных решений, облачных технологий и цифровых экосистем открывает новые возможности для предпринимательства. Экономика совместного пользования, цифровые рынки и технологии блокчейна формируют новые стандарты в организации бизнеса, стимулируя инновации и устойчивость.

Одним из ключевых аспектов роли технологий в устойчивом развитии является создание соответствующей инфраструктуры. Государственная поддержка инноваций,

образование в сфере технологий и научные исследования играют важную роль в формировании экосистемы, способствующей развитию инноваций и устойчивости экономики.

Несмотря на положительные тенденции, существуют вызовы, которые требуют внимания при интеграции технологий и устойчивого развития. Вопросы кибербезопасности, этические аспекты использования искусственного интеллекта, а также доступность новых технологий для различных слоев общества - все это требует тщательного анализа и разработки соответствующих регулирующих механизмов.

С увеличением роли технологий становится важным обеспечение обучения и развития рабочей силы. Программы по переквалификации и обучению новым технологиям должны быть доступными и адаптированными к быстро меняющимся требованиям рынка труда. Это также способствует справедливости в области занятости и уменьшению цифрового разрыва.

Успех инноваций в экономике требует глобального сотрудничества. Обмен знаний, передовыми технологиями и лучшими практиками между странами и регионами способствует более эффективному использованию инноваций для достижения устойчивого развития.

Современная динамика требует постоянного исследования и развития. Ключевым фактором в успешном соединении технологий и устойчивого развития является совместное действие. Бизнес-сектор, государственные органы, академические и исследовательские институты, а также общество в целом должны объединить свои усилия для создания стратегий, направленных на устойчивое использование технологий.

Инновации должны быть инклюзивными и уважать принципы устойчивости. Развитие новых технологий должно учитывать потребности различных социальных групп и стремиться к устойчивому экономическому развитию без исключения какой-либо части общества.

Интеграция технологий становится основой для создания устойчивых экосистем. Связанные системы, работающие в синергии, могут решать сложные проблемы более эффективно. Примеры включают в себя совместные усилия в области энергетики, транспорта и управления городами.

Устойчивое развитие требует постоянного освоения новых горизонтов и переосмысления подходов. Регулярные инновации в области экономики и технологий создают благоприятную среду для более эффективного использования ресурсов, улучшения качества жизни и обеспечения устойчивого будущего.

В современном мире экономика и технологии становятся все более взаимосвязанными, влияя друг на друга и формируя новые условия для развития общества. Рост технологических достижений неизбежно оказывает воздействие на экономические структуры, производственные процессы, а также на рыночные отношения. В данной статье мы рассмотрим текущие тенденции взаимодействия между экономикой и технологиями, а также проанализируем перспективы их дальнейшего развития.

В последние десятилетия наблюдается стремительный рост технологических инноваций, включая искусственный интеллект, интернет вещей, блокчейн и другие. Эти технологии изменяют традиционные модели бизнеса, создавая новые возможности для автоматизации, улучшения производительности и развития новых отраслей.

Внедрение искусственного интеллекта в бизнес-процессы и производственные цепочки приводит к повышению эффективности и снижению затрат. Однако, сопряженное

с этим увеличение автоматизации может вызывать вопросы о занятости и навыках рабочей силы.

Развитие интернета вещей способствует появлению "умных" городов, предприятий и домов, что влияет на потребление ресурсов, управление транспортными системами и повседневную жизнь граждан. Цифровая трансформация обеспечивает более гибкие и адаптивные бизнес-модели.

Экономика, в свою очередь, формирует запросы и потребности, стимулируя инновации и развитие технологий. Гибкость экономических моделей и их способность адаптироваться к новым технологическим решениям играют ключевую роль в устойчивом развитии общества.

Страны и компании, активно инвестирующие в исследования и разработки, имеют потенциал лидерства в области технологий. Экономическая стабильность и стратегический подход к инновациям способствуют привлечению инвестиций и выходу на мировой рынок.

Создание эффективных правовых и стандартных рамок важно для сбалансированного развития технологий и экономики. Регулирование должно способствовать инновациям, защищая интересы общества и предотвращая возможные негативные последствия.

Понимание взаимодействия экономики и технологий позволяет прогнозировать будущие тенденции и эффективно управлять развитием общества. Оптимальное взаимодействие этих сфер требует сбалансированного подхода, учитывающего социальные, экономические и этические аспекты.

Развитие новых технологий требует новых навыков у работников. Инвестиции в образование и переподготовку кадров являются неотъемлемой частью успешного взаимодействия между экономикой и технологиями.

С развитием технологий возникают вопросы этики и социальной ответственности. Обеспечение справедливости и равенства в доступе к технологиям становится ключевой задачей для обеспечения устойчивого развития.

Взаимодействие экономики и технологий представляет собой сложную систему, в которой каждый элемент влияет на другой. Понимание текущих тенденций и перспектив этого взаимодействия является ключевым аспектом формирования стратегий развития общества в условиях быстрого технологического прогресса. Оптимальное использование возможностей, которые предоставляют новые технологии, в сочетании с устойчивыми экономическими практиками, позволит создать равновесную и процветающую общественно-экономическую систему.

В эпоху быстрого технологического прогресса и изменений в экономической динамике, понимание и активное использование роли технологий в устойчивом развитии становится приоритетом. Это требует от нас не только технического развития, но и принятия совместных усилий для создания общего понимания и стратегий. Только сбалансированный подход, ориентированный на устойчивость, может обеспечить процветание и благосостояние в нашем постоянно меняющемся мире.

Технологии неотъемлемо связаны с экономикой, и их роль в устойчивом развитии становится все более значимой. Инновации формируют не только будущее бизнеса, но и общества в целом, обеспечивая баланс между экономическим ростом, социальной справедливостью и экологической устойчивостью. Осознанное использование технологий открывает дорогу к новой эре устойчивого и инновационного развития.

Роль технологий в устойчивом развитии экономики несомненно критическая. Однако, для полного раскрытия их потенциала, необходимо уделять внимание не только технологическим аспектам, но и социальным, экологическим и этическим вопросам. Инновации должны стать инструментом для создания более устойчивого, справедливого и прогрессивного общества, и только при сбалансированном подходе они смогут привести к настоящему улучшению качества жизни нашей планеты.

Список литературы

1. Андрейчиков, А. В. Стратегический менеджмент в инновационных организациях : системный анализ и принятие решений / А. В. Андрейчиков, О. Н. Андрейчикова. – М. : Вуз. учебник : ИНФРА-М, 2013. – 394 с.
2. Артюшина, Е. В. Исследование прогнозного новшества на наличие стратегического соответствия в диверсифицированной организации / Е. В. Артюшина // Менеджмент в России и за рубежом : журнал. – 2013. – № 2. – С. 48-53.
3. Беляев, А. А. Антикризисное управление / А. А. Беляев – М. : ЮНИТИ, 2013. – 311 с.
4. Бухарова, М. Управление трансфером технологических инноваций: отраслевая цепочка ценностей / М. Бухарова // Проблемы теории и практики управления. – 2013. – № 1. – С. 111-119.
5. Долженко, Р. А. Инновации в управлении персоналом в коммерческом банке : монография / Р. А. Долженко ; Алт. ин-т труда и права (фил.) Образоват. учреждения профсоюзов "Акад. труда и социал. отношений". – Барнаул : Азбука, 2012. – 177 с.
6. Иванус, А. И. Гармоничный инновационный менеджмент / А. И. Иванус ; предисл. д-ра техн. наук, проф. А. П. Стахова. – М. : URSS: ЛИБРОКОМ, 2011. – 247 с.
7. Иншакова, А. О. Реализация эффективной конкурентной политики ЕС в сфере инноваций посредством общего интеллектуального права / А. О. Иншакова, Д. В. Кожемякин // Законы России: опыт, анализ, практика. – 2013. – № 2. – С. 19–23.

АФЗАЛИЯТҲОИ РУШДИ БАХШИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мансуров Шаҳбоз Мансурович - *мутахассиси пешбари шуъбаи таҳлил ва рушди хизматрасониҳои молиявии рақамии идораи низоми пардохти Бонки миллии Тоҷикистон*

Фаъолияти муосири бонкӣ бидуни истифодаи технологияҳои муосири молиявии рақамӣ, ки сифати хизматрасониҳоро беҳтар ва номгӯи онҳоро зиёд мекунад, ғайриимкон аст. Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ татбиқ намудани технологияҳои муосиру инноватсионӣ афзоиши назарраси фаъолияти ҷории онҳоро таъмин намуда, эътимоди аҳолии кишварро ба низоми бонкӣ боз ҳам тақвият мебахшад. Дурнамои рушди бахши бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бештар ба такмили усулҳои фаъолияти бонкӣ дар асоси истифодаи технологияҳои муосир алоқаманд мебошад.

Бонки миллии Тоҷикистон, ҳамчун ҷузъи асосии инфрасохтори молиявӣ ва мақоми танзимкунандаи низоми пардохти кишвар, бо мақсади иҷрои саривақтии дастуру супоришҳои Ҳукумати мамлакат ҷиҳати вусъат бахшидани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар дар ҳамкорӣ бо вазорату идораҳои давлатӣ, ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва шарикони рушд мунтазам тадбирҳои зарурӣ андешида истодааст.

Бо ин мақсад як қатор ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ технологияҳои муосирро татбиқ намуда, ба аҳолӣ имкониятҳои осон, дастрас ва ба таври ғайринақдӣ пардохт намудани молу хизматрасониҳоро пешниҳод менамоянд. Дар баробари ин, ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар амал татбиқ намудани технологияҳои муосир (хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ), аз қабили кортҳои пардохтии бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ, бонкдории мобилӣ, интернет-бонкинг ва пардохтҳо тавассути POS – терминал ва QR-рамзро дар сатҳи зарурӣ идома медиҳанд. Аз ҷониби ташкилотҳои мазкур мунтазам корҳои ҳавасмандгардонии муштариён барои истифодабарии воситаҳои электронии пардохтӣ ва вусъат додани пардохтҳои ғайринақдӣ анҷом дода мешаванд, ки пешниҳоди “Cash back”, яъне баргардонидани маблағи муайян ба муштарӣ дар мавриди пардохти ғайринақдӣ, аксияҳои бурднок, бонусҳо, пешниҳоди фоиз ба бақияи суратҳисобҳои кортҳои пардохтӣ ва ғайра аз қабили онҳо мебошанд.

Қобили қайд аст, ки айни замон шабакаи терминалии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ васеъ паҳн гардида, кортҳои пардохтии бонкии низоми пардохтии миллии “Корти миллӣ”, инчунин низомҳои пардохтии байналмилалии Visa, Mastercard, UnionPay ва American Express – ро хизматрасонӣ менамояд ва ин ба муштариён имкон медиҳад амалиёти пардохти ғайринақдии молу хизматрасонӣ, гирифтани пули нақд ва дигар хизматрасониҳоеро, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии кишвар роҳандозӣ гардидаанд, бе мамониат анҷом диҳанд.

Ҳамзамон қайд намудан бамаврид аст, ки дар амал татбиқ кардани технологияи интиқоли маблағҳои электронӣ яке аз равандҳои муосир дар низоми бонкии кишвар маҳсуб ёфта, аз соли 2018 инҷониб ташкилотҳои қарзии молиявӣ ин усули пардохтҳои ғайринақдиро ба муштариёни худ пешниҳод менамоянд.

Бо истифода аз маблағҳои электронӣ муштариён имкон пайдо карданд, ки як қатор хизматрасониҳоро, аз қабили пардохти молу хизматрасониҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ, пардохти ҳаққи хизматрасониҳои коммуналӣ, баъзе аз намудҳои андоз, пардохти қарз, интиқоли маблағ ба дигар ҳамёни электронӣ, пардохт дар интернет мағозаҳо, пардохти хизматрасониҳои алоқа ва ғайраро тавассути смартфонҳо ба таври ғайринақдӣ анҷом диҳанд.

Инчунин, бо тасвиб расидани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2023, №586 “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ”, ташкилотҳои қарзии молиявӣ шуруъ аз 1 августи соли 2023 қабули маблағи пардохти андозҳо, боҷҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасонии тиббӣ, хизматрасонии коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасонии давлатиро тариқи нақдӣ манъ намуда, қабули

онҳоро танҳо ба таври ғайринақдӣ бо истифода аз ҳамёнҳои электронӣ, замимабарномаҳои мобилӣ ва дигар воситаҳои ғайринақдии пардохтӣ роҳандозӣ намуданд.

Бо мақсади таъмини инфрасохтори пардохтӣ ташкилотҳои қарзии молиявӣ навъҳои гуногуни хизматрасонии пардохтиро бо истифода аз кортҳои пардохтии бонкӣ ва замимабарномаҳои мобилӣ (ҳамёнҳои электронӣ) пешниҳод намуда, имкон фароҳам овардаанд, ки тавассути низомҳо ва инфрасохтори пардохтӣ маблағи пардохтҳои давлатиро ба таври ғайринақдӣ қабул ва дар сомонаҳои расмии вазорату идораҳои давлатӣ хизматрасонии интернет-эквайрингро ташкил намоянд (пардохт тавассути сомонаи мақомоти давлатӣ), инчунин тавассути ҳамгироӣ бо низомҳои иттилоотию билингии мақомоти давлатӣ дар ҳамёни мобилии худ (замимабарномаи мобилӣ) пардохти ҳизматрасониҳои давлатиро барои муштариён имконпазир гардонанд.

Тибқи маълумотҳои оморӣ то 31 октябри соли 2023 аз ҷониби 24 ташкилоти қарзии молиявӣ дар маҷмуъ 6,5 млн. адад корти пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шудааст, ки шумораи онҳо нисбат ба ҳамин санаи соли қаблӣ 35,6% зиёд мебошад.

Диаграммаи 1. Афзоиши шумораи кортҳои пардохтии бонкӣ (млн. адад)

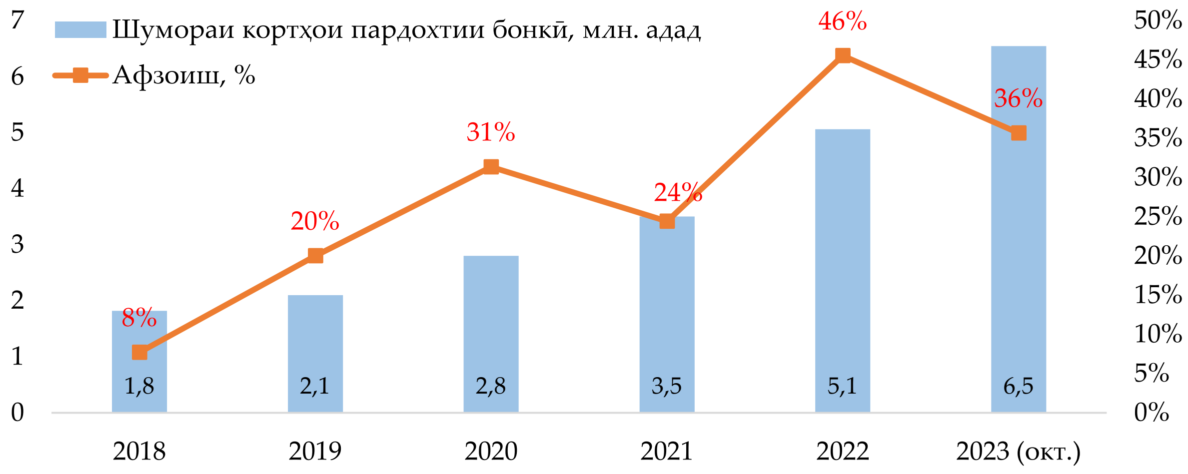

Ба санаи 31 октябри соли 2023 теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии 22 ташкилоти қарзии молиявӣ 7,8 млн ададро ташкил дода, нисбат ба ҳамин санаи соли 2022 1,7 млн. адад (27,5%) афзудааст.

Диаграммаи 2. Афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ (млн. адад)

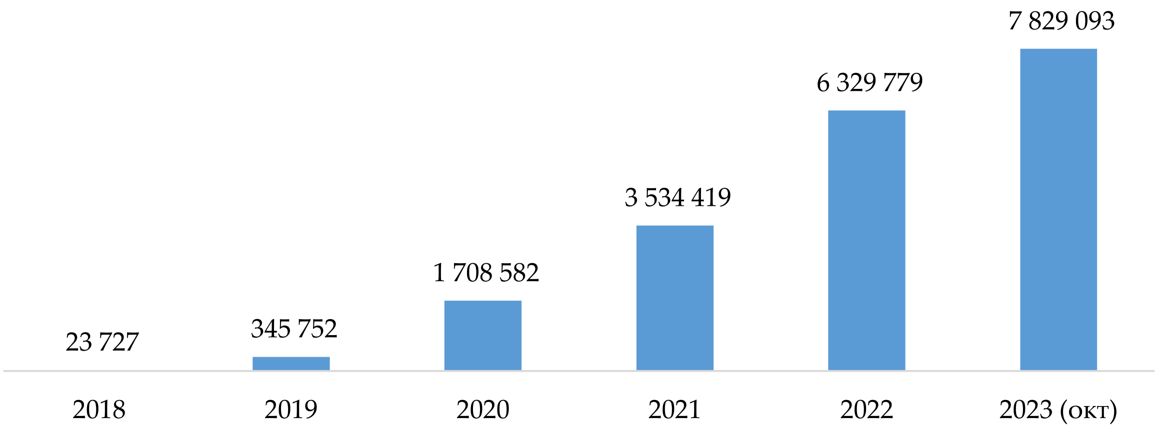

Ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои бо пули нақд таъмин кардани дорандагони кортҳои пардохтии бонкӣ 2 151 адад банкомат ва 3 376 адад терминали электронӣ дар нуқтаҳои

пешниҳоди пули нақд (НППН) насб намудаанд. Нишондиҳандаҳои мазкур нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 мувофиқан 34,3 фоиз ва 62,8 фоиз зиёд мебошанд. Илова бар ин, барои қабули пардохтҳои ғайринақдии молу хизматрасонӣ дар нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ 5 030 адад POS - терминал ва 11 380 адад QR–рамз насб карда шуданд, ки назар ба ҳамин давраи соли 2022 теъдоди онҳо мувофиқан 27,9 фоиз зиёд ва 32,5 фоиз кам мебошанд. Сабаби кам шудани теъдоди QR-рамзҳо ин гузариш ба QR-рамзи ягона мебошад. Шумораи терминалҳои худкори худхизматрасон ба санаи ҳисоботӣ ба 9 836 адад баробар гардид.

Диаграммаи 3. Рушди инфрасохтори пардохт (адад)

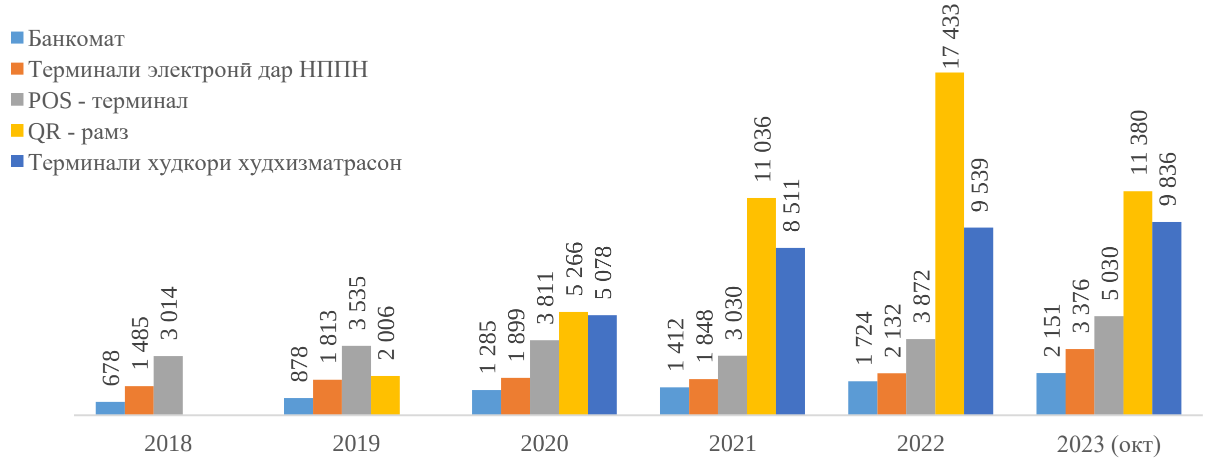

Натиҷаи рушди босуръати воситаҳои электронии пардохтӣ ва инфрасохтори пардохтӣ дар 5 соли охир динамикаи мусбати афзоиши ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар иқтисодиёти кишвар мебошад. Дар моҳҳои январ - октябри соли 2023 бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) 44,2 млн. адад амалиётҳои ғайринақдӣ ба маблағи 11,8 млрд. сомонӣ гузаронида шуданд, ки ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 аз рӯи шумора 68,1 фоиз ва аз рӯи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 93,6 фоиз афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 4. Амалиётҳои тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ анҷомдодашуда

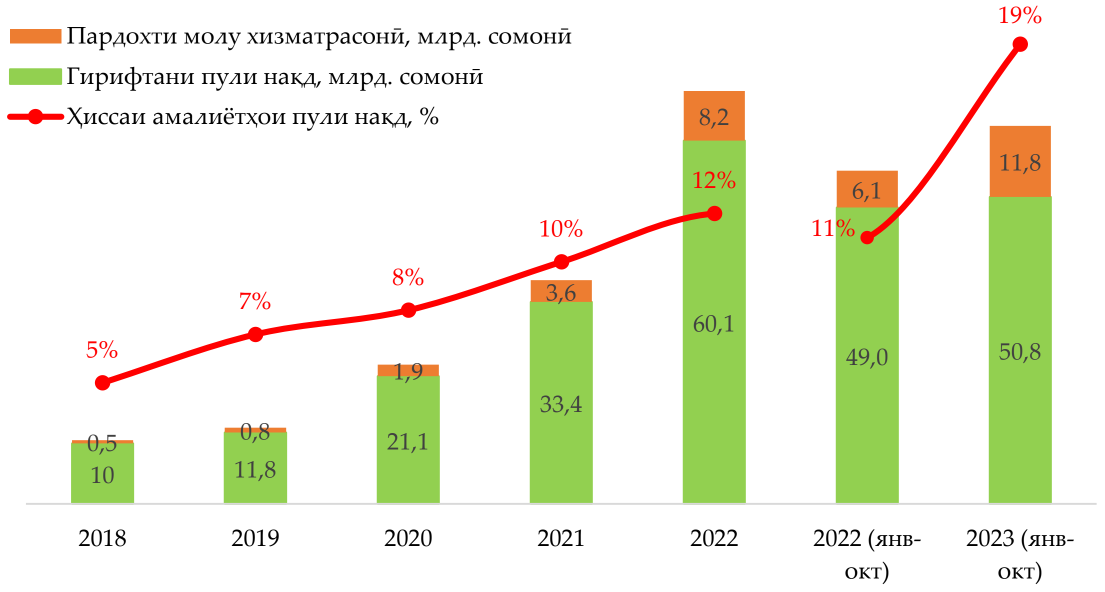

Ҳамин тавр, дар ин давра таносуби ҳаҷми амалиётҳои гирифтани пули нақд ва пардохти ғайринақдии молу хизматрасонӣ бо истифода аз воситаҳои электронии пардохтӣ 81,2 фоиз ба 18,8 фоизро ташкил дода, ҳиссаи амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 7,8 банди фоизӣ зиёд гардидааст.

Боиси қайд аст, ки яке аз навовариҳо дар низоми пардохтии кишвар татбиқи лоиҳаи “QR-рамзи ягона” мебошад, ки он дар доираи Низоми пардохтҳои босуръат амалӣ гардида, аллакай ба фаъолият шуруъ кард. QR-рамзи ягона ба рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар кишвар мусоидат намуда, имкон фароҳам меорад, ки дар нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ пардохтҳо аз дилхоҳ ҳамёни электронии ташкилотҳои қарзии молиявӣ амалӣ карда шаванд.

Дар баробари ин, Бонки миллии Тоҷикистон Низоми пардохтии “Ватан”-ро, ки барои интиқоли маблағ бе кушодани суратҳисоби бонкӣ бо пули миллӣ ва асъори хориҷӣ дар дохили кишвар имкон фароҳам меорад татбиқ намуд.

Бонки миллии Тоҷикистон мунтазам таҷрибаи беҳтарини ҷаҳониро дар самти рушди хизматрасониҳои молиявии рақамӣ мавриди омӯзиш қарор дода, дар ҳамкори бо шарикони рушд, вазорату идораҳои давлатӣ ва ташкилотҳои қарзии моливӣ як қатор лоиҳаҳоро ба нақша гирифтааст:

1. Таъсиси Маркази ягонаи мушаххаскунӣ (SMART ID)

Лоиҳаи мазкур талаботи асосии рақамикунонии хизматрасонии молиявӣ, фароҳам овардани шароит барои осон кардани раванди мушаххассозии муштарӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани механизми мушаххаскунии фосилавӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба шумор меравад, ки оғози фаъолияти он ба фарогирии молиявии аҳолии кишвар, аз ҷумла дар минтақаҳои дурдаст мусоидат менамояд.

2. Таъсиси Платформаи ҳамгирои миллӣ (National SWITCH)

Мақсади созмон додани платформаи мазкур ба шабакаи ягона пайваст намудани тамоми марказҳои протсессингии ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва низомҳои пардохтии байналмилалӣ дар доираи Низоми пардохтии миллии «Корти миллӣ» мебошад, ки он ба ташаккули экосистемаи ягонаи пардохтӣ дар кишвар замина гузошта, дар оянда барои таҳлил ва истифодаи маълумоти калонҳаҷм (Big Data) мусоидат менамояд.

3. Татбиқи Низоми пардохтҳои босуръат (IFT)

Ин Низом ба муштариёни ТҚМ кишвар, дастрасӣ таъмин менамояд, ки дар реҷаи 24/7 бо осонӣ аз ВЭП истифода кунанд. Илова бар ин, тавассути ҳамгирой бо низомҳои мақомоти давлатӣ имкон фароҳам меояд, ки аҳолӣ, маблағҳои хизматрасонии давлатиро пардохт намоянд. Дар назар аст, ки ҳаққи хизматрасонӣ тавассути Низоми пардохтҳои босуръат, камтар хоҳад буд.

Умуман оммавӣ гаштани истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ, ҳамёнҳои электронӣ ва ғ.) ҳангоми пардохти молу хизматрасонӣ ба вусъат ёфтани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар мусоидат намуда, як қатор афзалиятҳоро фароҳам меоварад, аз ҷумла:

- дар иқтисодиёт ҷараёнҳои молиявӣ шаффоф гардида, ҳаҷми иқтисодиёти ғайрирасмӣ коҳиш меёбад, дар натиҷа воридоти маблағҳои андоз зиёд мешавад, инчунин барои ҷалби сармояи хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меоварад;

- пардохти молу хизматрасонӣ, аз ҷумла пардохтҳои давлатӣ осон ва дастрас гардида, талаботи аҳолӣ ба пули нақд коҳиш меёбад. Дар натиҷа, навбатпоӣ дар назди банкоматҳо ва хазинаҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои гирифтани пули нақд кам шуда, боиси сарфаи вақту камшавии роҳкирои муштариён мегардад;

- ташкилотҳои қарзии молиявӣ имкон пайдо мекунанд, ки амалиётҳои иловагиро коҳиш дода, вақтро сарфа намоянд ва бо тезонидани суръати пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ муштариёни навро ҷалб кунанд.

Дигар афзалияти муҳим, ҳамчун омил барои мутобиқшавии муваффақ ба шароити иқтисоди рақамӣ, ин баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявии аҳолӣ мебошад.

Дар ин росто Бонки миллии Тоҷикистон ҷиҳати баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи иҷрои вазифаҳои дар асоси Нақшаи чорабиниҳои Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои

2022- 2026, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июли соли 2022 таҳти рақами 314 қабул шудааст чораҳои зарурӣ андешида истодааст.

Стратегияи зикршуда чаҳор самти асосиро дар бар мегирад:

- каналҳои интиқол ва хизматрасониҳои молиявии рақамӣ;
- гуногунии маҳсулоти молиявӣ;
- ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ;
- баланд бардоштани саводнокии молиявии аҳолӣ.

Татбиқи самтҳои пешниҳодшуда метавонад ба рушди саводнокии молиявии аҳолӣ мусоидат намуда, ба рушди иқтисодӣ ва рушди устувор мусоидат намояд. Дар натиҷаи татбиқи самтҳои пешниҳодшуда, сатҳи саводнокии молиявӣ ва паймоиши аҳолӣ дар иқтисодиёти рақамӣ метавонад беҳтар гардад. Инчунин, метавонад боиси коҳиши қаллобии молиявӣ, беҳтар шудани маълумоти молиявӣ ва дар натиҷа, рушди устувори иқтисодӣ гардад. Бояд гуфт, ки муваффақият дар ин самт ба ҳамкории сохторҳои давлатӣ, бахши хусусӣ, муассисаҳои таълимӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ вобаста аст. Танҳо тавассути саъю кӯшиши муштарак мо метавонем болоравии бомуваффақияти сатҳи саводнокии молиявӣ ва бунёди ҷомеаи шукуфонро дар иқтисодиёти рақамӣ таъмин кунем.

Пас аз ба итмом расидани мӯҳлати амалисозии Нақшаи чорабиниҳои Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026 дар назар, ки Бонки миллии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо шарикони рушд тадқиқот гузаронда сатҳи саводнокии молиявии ахолиро муайян намояд.

АДАБИЁТ:

1. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон - www.nbt.tj

ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ СОВРЕМЕННЫХ БАНКОВСКИХ КРИЗИСОВ

Тохиров Валишер Собитджонович *– Докторант phd 2 курса Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, г Душанбе. Телефон: (+992) 92-639-06-62.*

Абдураҳмонов Точиддин Хайридинович - *магистрант 2 курса по специальности «Финансы и кредит» ТГФЭУ*

В статье предложена система причин банковских кризисов в современных условиях, учитываюшая различные типы рисков в банковском секторе. Разработана экономико-математическая модель банковского кризиса на основе банковской паники, форсирующей его наступление. Банковский кризис характеризуется резким увеличением доли сомнительной и безнадежной задолженности в кредитных портфелях банков, ростом их убытков в связи с переоценкой непокрытых рыночных позиций, уменьшением реальной стоимости банковских активов.

Ключевые слова: Банковская система, банковский кризис, причины кризисов, банковская паника, банкротство, повышенной эффективности, высокой инфляции.

CAUSES AND FACTORS OF MODERN BANKING CRISES

The article proposes a system of causes of banking crises in modern conditions, taking into account various types of risks in the banking sector. An economic-mathematical model of the banking crisis has been developed on the basis of banking panic, which speeds up its onset. The banking crisis is characterized by a sharp increase in the share of doubtful and bad debts in the loan portfolios of banks, an increase in their losses due to the revaluation of uncovered market positions, and a decrease in the real value of bank assets.

***Key words**: Banking system, banking crisis, causes of crises, banking panic, bankruptcy, increased efficiency, high inflation.*

Банковская система - это важнейшая сфера национального хозяйства любого развитого государства. Ее практическая роль определяется тем, что она управляет в государстве системой платежей и расчетов; большую часть своих коммерческих сделок осуществляет через вклады, инвестиции и кредитные операции; наряду с другими финансовыми посредниками банки направляют сбережения населения к фирмам и производственным структурам.

Находясь в центре экономической жизни, обслуживая интересы производителей, банки опосредуют связи между промышленностью и торговлей, сельским хозяйством и населением. Банки - это атрибут не отдельно взятого экономического региона или какой-либо одной страны, сфера их деятельности не имеет ни географических, ни национальных границ, это планетарное явление, обладающее колоссальной финансовой мощью, значительным денежным капиталом.

Создание устойчивой, гибкой и эффективной банковской инфраструктуры – одна из важнейших и в тоже время сложных задач экономической реформы в Таджикистана. Именно банковская система при правильном управлении и устранении всех сдерживающих ее развитие проблем может стать ведущим звеном в осуществлении экономической политики, обеспечивающей экономический рост.

Банки, как правило, предусматривают определенные потери в своем портфеле активов. Однако никогда не было и не будет абсолютно безопасных кредитов, выдаваемы частному сектору, поскольку существует проблема асимметричных потоков информации. Солидные и платежеспособные банки покрывают эти убытки за счет заранее созданных рисковых резервов. Банки рассчитывают степень риска по каждой статье активов и создают соответствующие фонды для компенсации ожидаемых потерь. Определение степени риска не возврата кредитов и принятие превентивных мер является обязательным условием нормального функционирования банков.

Плохое управление и (или) негативные внешние факторы могут привести к кризису банка, который становится явным, когда существующие резервы и капитальная база не могут покрыть все убытки по статьям активов. В этом случае акционеры теряют свои первоначальные вложения, и требуется дополнительное финансирование для покрытия всех убытков [2, с. 401].

Опыт зарубежных стран и Российской Федерации показывает, что банковские кризисы отражают сложный процесс приспособления банковских систем к новым макроэкономическим условиям.

Характерно, что в 90-х годах банковские кризисы повторились практически в тех же самых странах, но в еще больших масштабах, несмотря на принятые в свое время меры по укреплению банковского надзора и значительные улучшения в макроэкономической политике. Многие их этих программ проводились при непосредственном участии и под контролем международных финансовых организаций. Валютно-финансовые потрясения в виде значительной девальвации национальной валюты и роста процентных ставок прервали период быстрого экономического роста, сопровождавшегося спекулятивным бумом на фондовом рынке и рынке недвижимости, и вызвали неплатежеспособность большинства кредитных учреждений. При этом существенную роль в возникновении и распространении кризисов сыграли падение доверия к экономике отдельных стран и регионов со стороны

международных портфельных инвесторов, а также действия крупных валютных спекулянтов.

Ухудшение условий торговли наблюдалось в большинстве стран, где имели место банковские кризисы. В выборке из 29 стран с системными кризисами условия торговли имели тенденцию к ухудшению за несколько лет перед кризисом. В целом предкризисное падение объема внешней торговли достигло 17 %. Для стран с частичными кризисами этот показатель составил 4 %, в то время как в странах, где не было банковских кризисов, условия торговли улучшались. Падение цен на важнейшие статьи экспорта после нескольких лет бума привело к резкому ухудшению финансового положения компаний-экспортеров и обслуживающих их банков и способствовало развитию банковских кризисов, в частности, в Чили, Малайзии, Норвегии.

Фиксированный валютный курс, используемый в целях стабилизации цен, при поддержании на искусственно высоком уровне приводит, как правило, к истощению валютных резервов Центральных банков. В этом случае обостряются проблемы обслуживания внешнего долга, активизируется параллельный валютный рынок, процентные ставки достигают чрезвычайно высокого уровня, ухудшается платежеспособность заемщиков.

Представляется возможным выделить три типа банковских кризисов.

Первый тип соответствует кризису, действующему на микроэкономическом уровне, вне зависимости от величины бюджетных расходов. Яркими примерами в этом смысле являются кризисы в США (1984-1991 г.г.), Швеции (1990-1993 г.г.), Финляндии (1991-1994 г.г.) и Франции (1991-1998 г.г.). В этих случаях банкротство ограниченного числа банков не распространялось на всю финансовую систему и не вызвало крупномасштабного макроэкономического спада. В частности, открытый кризис ликвидности в Швеции вынудил ЦБ вложить в банковскую систему значительные средства. Однако за интервенцией Центрального банка вскоре последовала четкая стабилизационная стратегия: обанкротившиеся коммерческие банки были национализированы и реструктурированы, тогда как вложения денег «повышенной эффективности» были нейтрализованы в течение последующих месяцев путем выпуска долгосрочных долговых обязательств. В итоге, несмотря на огромные финансовые ресурсы, мобилизованные для преодоления кризиса, он не оказал дестабилизирующего воздействия ни на инфляцию, ни на бюджетный сектор.

Второй тип банковского кризиса связан с гораздо более разрушительными последствиями, распространяясь на макроэкономический уровень. Опыт Чили (1981-1984 г.г.), вероятно, наиболее показателен. Первоначально банковский кризис вызвал спад в 13% ВВП в 1982-1983 г.г. Подавляющая часть банковской сферы была национализирована, а расходы государства на ее реструктуризацию до сих пор полностью не компенсированы. Недавний валютно-финансовый кризис в Юго-Восточной Азии имеет много общих черт с более ранним чилийским опытом, по крайней мере, на государственном уровне. Воздействие кризиса на экономическую активность, доходы и безработицу весьма заметно в таких странах, как Таиланд, Южная Корея и Индонезия. Резкий спад ожидается в краткосрочной перспективе, а расходы на реструктуризацию могут составить 15 — 20% ВВП. Другой урок чилийского кризиса состоит в том, что политика реструктуризации финансового сектора и смягчение деструктивных последствий ограничения кредитования заметно влияет на развитие любой страны. В противовес кризису «шведского типа», азиатский кризис оказывает воздействие на потенциал экономического роста, финансовую

и промышленную структуру, отношения стран Юго-Восточной Азии с внешним миром, на распределение богатства и доходов.

Макроэкономические потрясения при развертывании кризиса «чилийского типа» не вылились в полномасштабную бюджетно-финансовую дестабилизацию, ведущую к высокой инфляции, демонетизации экономики, что характерно для кризисов **третьего типа** [4, с. 117].

Вариантами банковского кризиса являются:

– стратегический кризис (угроза потенциалу развития);

– кризис результатов (угроза финансовым результатам деятельности, их потеря, дефицит баланса - превышение пассивов над активами);

– кризис ликвидности (опасность потери ликвидности вследствие превышения пассивов над активами) [3, с. 13].

Рис.1. Мероприятия по выходу из кризиса

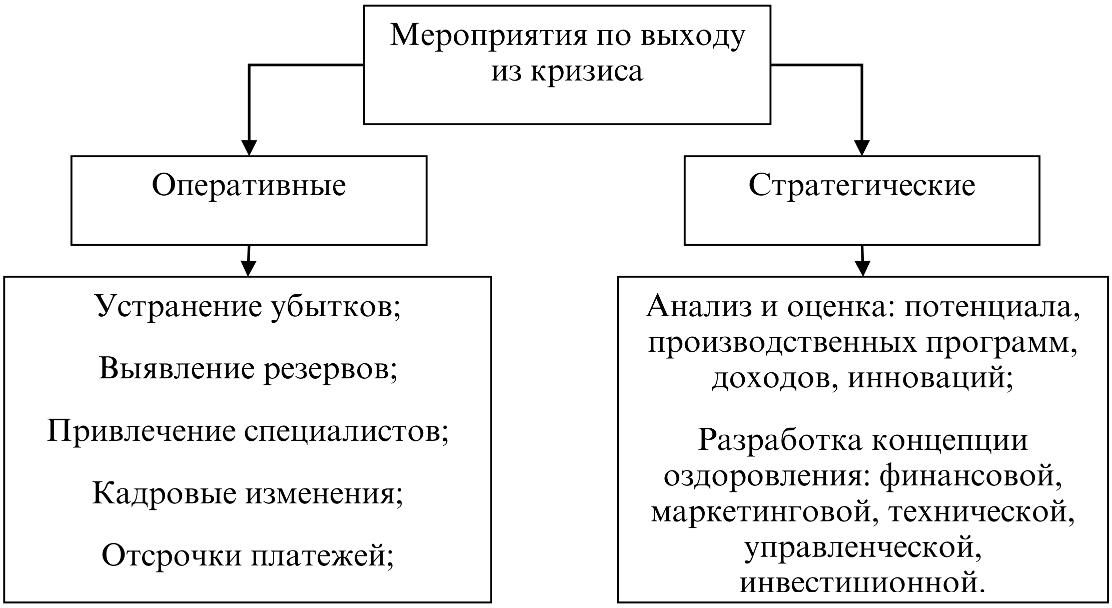

Как видно из рисунка 1 все используемые мероприятия по выходу из кризиса можно разделить на оперативные и стратегические [3, с. 15].

Во Франции анализ кредитоспособности заемщика коммерческие банки дополняют данными из картотеки Банка Франции, состоящей из четырех разделов:

– 10 групп, в которых предприятия распределяются в зависимости от размера актива баланса;

– 7 групп с шифром от 0 до 6. Предприятие занимает свою позицию доверия, судя по оценкам руководителей, держателей капиталов, с которыми оно имеет деловые связи;

– классификация предприятий по их платежеспособности. Банк Франции фиксирует все случаи неплатежей и в зависимости от этого разделяет клиентов на три группы, которые шифруются цифрами 7, 8, 9 («7» - пунктуальные выплаты, отсутствие трудностей; «8» - временные затруднения, не подрывающие платежеспособности; «9» - весьма ненадежный клиент);

– деление всех клиентов на две группы в зависимости от того будут или нет их векселя и ценные бумаги переучтены Банком Франции [3, с. 17].

Банковские кризисы были чрезвычайно широко распространены в странах Латинской Америки и Карибского бассейна, именно к этим странам относится Аргентина

и Бразилия. В таблице 2 перечислены основные банковские кризисы стран Латинской Америки.

Таблица 2

Эпизоды кризисов стран Латинской Америки

Страна	Дата начала
Аргентина	1980, 1989, 1995, 2001
Боливия	1986, 1994
Бразилия	1990, 1994
Венесуэла	1994
Гайана	1993
Гаити	1994
Доминиканская Республика	2003
Колумбия	1982, 1999
Коста-Рика	1987
Мексика	1981, 1994
Никарагуа	1990, 2000
Панама	1988
Парагвай	1995
Перу	1993
Сальвадор	1995
Уругвай	1981, 2001
Чили	1976, 1981
Эквадор	1982, 1996, 1998
Ямайка	1995

Источники: издания МВФ; база данных Всемирного банка (Caprio and Klingebiel, 2003).

В этих условиях недальновидности политики и слабого финансового посредничества изъятие вкладов быстро приводит к сокращению кредитования, что может еще более ухудшить ситуацию, поскольку фирмы лишаются оборотного капитала, а объем инвестиций ограничен. Страны этого региона нередко испытывали ужесточение доступа к кредитам, когда чистое кредитование частного сектора резко сокращалось, тем самым усиливая вероятность и ожидаемую остроту банковских кризисов и порождая порочный круг.

Опыт банковских кризисов в Латинской Америке и за ее пределами свидетельствует о том, что эти эпизоды, как правило, характеризуются схожими дефектами, хотя их причины и последствия различны. Кризисы возникают вследствие ненадлежащей банковской практики или в результате слабой макроэкономической политики; в большинстве случаев в их основе лежит сочетание обоих этих факторов[1, с. 33].

Заключение

Учитывая развивающийся характер таджикской экономики, вопросы исследования банковских кризисов будут еще долго оставаться актуальной темой для исследования.

Банковский кризис характеризуется резким увеличением доли сомнительной и безнадежной задолженности в кредитных портфелях банков, ростом их убытков в связи с

переоценкой непокрытых рыночных позиций, уменьшением реальной стоимости банковских активов. Все это ведет к массовому ухудшению платежеспособности банков и отражает неспособность банковской системы осуществлять эффективное распределение финансовых ресурсов.

Выделяют следующие формы банковских кризисов: латентный кризис представляет собой ситуацию, когда значительная часть банковских институтов несостоятельна, но продолжает функционировать, открытая форма кризиса - банковские банкротства, которым до Великой Депрессии предшествовали банковские паники, выражавшиеся в массовых изъятиях вкладов из банков, системный банковский кризис означает несостоятельность большей части банковской системы.

Список литературы

1. Агустин Г. Карстенс, Дэниел С. Харди, Джейла Пазарбашиоглу Предотвращение банковских кризисов в Латинской Америке // Финансы и развитие. – 2004. - №9. – С. 30-33. Жарковская Е.П. Банковское дело: Учебник. 5-е изд. - М.: Омега-Л, 2007. - 496с.
2. Жарковская Е.П. Банковское дело: Учебник. 5-е изд. - М.: Омега-Л, 2007. - 496с.
3. Ковалев А. Актуальные вопросы банковского кризис-менеджмента // Финансовый директор. – 2007. - №11. – С. 13-17.
4. Марамыгин М.С. Деньги Кредит Банки: Учебник. - М.: Экономистъ, - 2007. – 656с.

МУШКИЛОТ ВА САМТҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Албинаи Карим *– ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Макинаи Карим *– донишҷӯи бахши 2-юми шуъбаи фосилавии ДДОТ ба номи С.Айнӣ*

Тоҳири Мурсал – магистранти курси -2 юми ихтисоси молия ва қарз *Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Дар мақола оид ба моҳият, хусусият ва аҳамияти иқтисодии инноватсияҳо дар шароити ташаккул ва рушди иқтисодиёти инноватсионӣ баён гардида, нақши онҳо дар рушди мамлакат асоснок карда шудааст. Асосҳои ташкил ва маблаггузории фаъолияти инноватсионӣ баррасӣ гардида, таҳлили хусусиятҳои ҳавасмандкунии молиявии инноватсияҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шудааст. Инчунин самтҳои асосии такмили ҳавасмандкунии молиявии инноватсияҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбини гардида, хулоса ва пешниҳодҳои зарурӣ оварда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: *рушди инноватсионӣ, иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтидори инноватсионӣ, захираҳои молиявӣ, ҳавасмандкунии молиявӣ, рушди иқтисодӣ.*

ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье отмечается сущность, особенность и экономическое значение инноваций в условиях формирования и развития инновационной экономики, обоснована их роль в развитии страны. Рассмотрены основы организации и финансирования инновационной деятельности, проводится анализ особенностей финансового стимулирования инноваций в Республике Таджикистан. Также предусмотрены основные направления

совершенствования финансовой стимулирование инноваций в Республике Таджикистан, сделаны необходимые выводы и предложения.

Ключевые слова: *инновационное развитие, инновационная экономика, инновационный потенциал, финансовые ресурсы, финансовое стимулирование, экономическое развитие.*

Тамоюлҳои муосири рушди ҷаҳонӣ бо гузариши ҷомеа ба марҳилаи хело баланди ҷорӣ намудани техникаву технологияи нав алоқаманд мебошад. Тамаддуни инсонӣ ба давраи нави рушди худ - ҷомеаи иттилотӣ ворид гардид. Бо рушди ҷомеа тадриҷан технология, маҳсулот ва ихтироъотҳои нав ба нав пайдо шуда истодааст.

Имрӯз сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеаро аз бисёр ҷиҳат инкишофи дараҷаи инноватсионӣ муайян менамояд, ки он ба захираҳои зеҳнӣ, технологияҳои иттилоотӣ, истифодаи самаранок ва такмили сифатнокии ҳамаи омилҳои истеҳсолот такя менамояд.

Ҳар як мамлакат (минтақа, корхона, ташкилот) маҷмӯи муайяни иқтидорҳоро дорад (илмӣ, техникӣ, захиравӣ, ашёи хом, иқтисодӣ, истеҳсолӣ ва ғайра). Дар солҳои охир иқтидори инноватсионӣ ба яке аз қисмҳои муҳими таркибии иқтидори умумии ҷомеа табдил ёфтааст.

Ҳамаи қисмҳои таркибии иқтидори умумии ҷомеа бо ҳам сахт алоқаманд мебошанд. Истифодаи самарноки иқтидори умумӣ аз ҳолати ҳар як қисми таркибии он ва инчунин таъсири тарафайни он қисмҳо вобаста мебошад. Бинобар ин, тавозуннокии қисмҳои иқтидори умумӣ шарти асосии татбиқи пурраи он ба шумор меравад, зеро ақибмонии яке аз он қисмҳо метавонад омили сусткунанда гардад.

Гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ барои тезонидани суръати рушди сифатии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он зарур мебошад. Мавҷудияти ҳаҷми кофӣ ва сифати баланди иқтидори инноватсионӣ бояд чунин гузаришро таъмин намояд.

Инноватсия (навоварӣ) - натиҷаи ниҳоии фаъолияти инноватсионӣ буда, дар шакли маҳсулоти нав ва ё такмилёфтаи дар бозор фурӯхташаванда ва ё ҷараёни технологии нав ва такмилшудаи дар фаъолияти корхона истифодашаванда, амалӣ карда мешавад.

Иқтидори инноватсионӣ - яке аз унсурҳои муҳимтаринест, ки рушди ояндаи на фақат минтақаҳои алоҳида, балки мамлакатро муайян мекунад. Аз ин ҷост, ки рушди инноватсионӣ яке аз самтҳои барномаи инкишофии маҷмӯии ноҳия буда, инчунин тараққиёти ҳамаи соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ, ғайримоддӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ барои баланд бардоштани сатҳи рушди инноватсионии иқтисодиёт ва самаранокии фаъолияти инноватсионии субъетҳои хоҷагидории дар мамлакат фаъолияткунанда ҳавасманд мебошад, зеро истифодаи инноватсия афзалияти рақобатнокӣ, даромади зиёди соҳибкориро таъмин мекунад, ки дар натиҷа рақобатнокии ҷумҳурӣ пурзур мегардад.

Шарти заминавӣ барои фаъолияти инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ мавҷудияти номгӯи захираҳои зарурӣ ва низоми ташкилӣ-иқтисодӣ ба шумор меравад, ки табдилдиҳии ин захираҳоро ба маҳсулоти инноватсионӣ амалӣ месозад. Унсури мазкур сатҳи имконпазири рушди инноватсионии мамлакатро нишон дода, ҳамчун мафҳуми алоҳидаи иқтисодӣ - иқтидори инноватсионӣ истифода мешавад.

Қобилияти ҷумҳурӣ дар самти тараққиёти инноватсионӣ дараҷаи иқтидори инноватсионии онро муайян менамояд. Ҳадафи рушди инноватсионии мамдакат

баланд бардоштани дараҷаи характери инноватсионӣ доштани иқтисодиёти он мебошад, ки ин ҳадаф бо роҳи ташкили истеҳсолоти технологияи баландро истифодабаранда амалӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, рушди инноватсионии мамлакатро ҳамчун ҷараёни иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъриф додан мумкин аст, ки асоси онро ташаккули низоми инноватсионии минтақавӣ ташкил менамояд.

Низоми инноватсионии минтақавӣ метавонад бо роҳи истеҳсоли молҳо ва хизматрасониҳои гуногун сатҳи иқтидори инноватсионии шаҳрро баланд бардорад. Асоси рушди инноватсионии мамлакатро принсипҳои зерин ташкил медиҳад:

1. Тараққиёти инноватсионии мамлакат дар шароити мавҷудияти муҳити инноватсионии мамлакат амалӣ карда мешавад.

2. Ҷараёни рушди инноватсионии мамлакат дар асоси ташаккули низоми инноватсионии он ба роҳ монда мешавад.

3. Асоси рушди инноватсионии мамлакатро қобилияти тафаккур ва ҳиссиёти инноватсионии ҳар як шахси алоҳида ва тамоми ҷомеа ташкил мекунад.

4. Самаранокии рушди инноватсионии мамлакат бевоситаи аз фарҳанги инноватсионӣ, яъне низоми ҳавасмандии фаъолияти инноватсионӣ вобаста мебошад.

5. Сиёсати инноватсионии давлат ба рушди инноватсионии мамлакат таъсири идоракунанда мерасонад.

6. Қобилияти мамлакат барои рушди инноватсионӣ сатҳи иқтидори инноватсионии онро муайян мекунад.

Инкишофи инноватсионии мамлакат мавҷудияти маҷмӯи муайяни шароити ибтидоиро барои инкишоф талаб мекунад, ки он сифати захираҳои мавҷуда ва механизми табдилдиҳии он захираҳоро ба маҳсулоти инноватсионии ниҳоӣ дар бар мегирад. Маҷмӯи омилҳо ва шароит, ки қобилияти шаҳрро барои инкишофи инноватсионӣ муайян мекунад, иқтидори инноватсионии ноҳияро ташкил менамояд.

Иқтидори инноватсиониро ҳамчун қобилияти табдилдиҳии захираҳои мавҷуда ба ҳолати нав, бо мақсади қонеъ намудани талаботи мавҷуда ва ё нав пайдошаванда (субъекти навоварӣ, истеъмолкунанда, бозор ва ғайра) муайян кардан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки дар сурати истифодаи самараноки иқтидори инноватсионӣ гузариш аз имконияти пинҳонӣ ба имконияти кушоди воқеӣ, яъне аз як ҳолат ба ҳолати дигар (маҳз аз ҳолати муқаррарӣ ба ҳолати нав) ба амал меояд.

Иқтидори инноватсионӣ ин қобилиятест, ки барои тағйирёбӣ, беҳтаршавӣ, пешравӣ омода буда, на фақат имкониятҳои мавҷударо барои инкишофи инноватсионии мамлакат тавсиф менамояд, балки метавонад муҳити инноватсиониро фароҳам оварда, ба механизме табдил ёбад, ки рушди инноватсионии мамлакатро то ҳадди зарурӣ таъмин кунад.

Иқтидори инноватсионӣ дар таркиби иқтидори умумии мамлакат мавқеи муҳимро ишғол менамояд (расми 1).

Расми 3.2. Мавқеи иқтидори инноватсионӣ дар иқтидори умумии мамлакат [27]

Принсипи асосии ҷудо намудани унсурҳои захиравии иқтидори инноватсионии мамлакат ба иқтидори мутахассисӣ, моддӣ-техникӣ, иттилоотӣ, ташкилӣ ва молиявӣ, нақши ин унсурҳо дар ҷараёни инноватсионӣ ба шумор меравад. Ҳар яке аз ин унсурҳои иқтидори инноватсионӣ мазумуни мустақил дошта, мавқеъ ва аҳамияти хоса дорад ва ивазнашаванда мебошад. Чунончӣ, иқтидори мутахассисӣ ҳаракатдиҳандаи ғояҳои инноватсионӣ буда, иқтидори моддӣ-техникӣ ба сифати манбаи моддии ташаккули иқтидори инноватсионӣ истифода мешавад.

Иқтидори ташкилӣ маҷмӯи мақомоти идоракунанда, шӯъбаҳо ва иҷрокунандагоне мебошад, ки вазифаҳои ба уҳдаашон гузошташударо иҷро менамоянд, аз ҷумла маҷмӯи усулҳое, ки бо ёрии онҳо таъсири идоракунӣ амалӣ карда мешавад. Иқтидори иттилоотӣ асоси ҷараёни идоракунии иқтисодиётро ташкил менамояд, зеро самаранокии фаъолияти субъекти иқтисодӣ дар ҳолати мавҷуд набудани иттилоот ва технологияи иттилоотии мувофиқ ғайриимкон мебошад.

Захираҳои молиявии иқтидори инноватсионӣ вазифаҳои таъмини воридоти воситаҳои молиявӣ, таъсир расонидан ба интихоби мавзӯи лоиҳаҳои инноватсионӣ мувофиқи талаботи фаъолият ва рушди соҳаи инноватсионӣ, мусоидат намудан ба ташкили самаранокии хароҷот барои инноватсия ва ғайраро иҷро намуда, умуман

шароити татбиқи унсурҳои дигари иқтидори мамлакатро таъмин менамояд ва онҳоро миқдоран баҳогузорӣ мекунад.

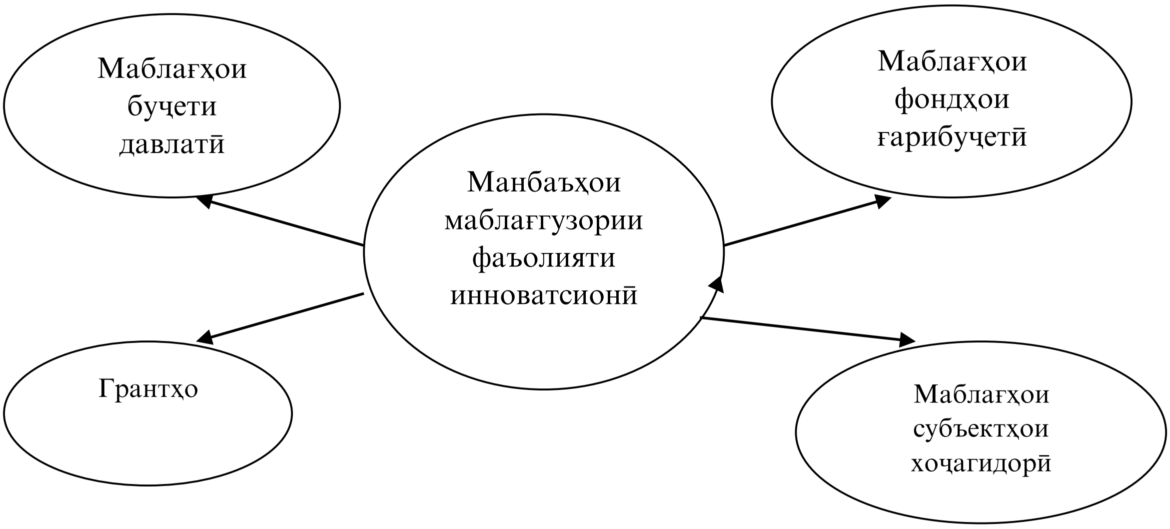

Расми 1. Манбаъҳои маблағгузории фаъолияти инноватсионӣ

Иқтидори захиравӣ ҳамчун унсури таркибии иқтидори инноватсионӣ аз захираҳои мушаххаси хоҷагидорие иборат мебошад, ки дар шаклҳои муайяни иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ истифода мешавад. Аммо иқтидори захиравии низоми иқтисодӣ бо иқтидори инноватсионӣ якхела ё як чиз намебошад, зеро самаранокии истифодаи иқтидори захиравӣ аз ҳолати муҳити иҷтимоӣ-иқтисодии субъект, мавҷудияти механизми самаранок, ки муносибатҳои иқтисодиро дар муҳити инноватсионӣ идора ва ҳавасманд менамояд, вобаста мебошад.

Ҳангоми ташкили истеҳсолот истифодаи захираҳо ҳамеша мақсаднок мебошад, яъне истифодаи захираҳо бояд барои татбиқи талаботи субъектҳои хоҷагидорӣ ба таври муайян ва мақсаднок ташкил карда шавад. Ҳамин тариқ, иқтидори ташкилӣ-иқтисодӣ ҳамчун қисми таркибии иқтидори инноватсионии мамлакат дар истифодаи самараноки он ва сатҳи рушди зерсохтори инноватсионии ноҳия ифода меёбад ва он табдилдиҳии иқтидори захиравии мамлакатро ба иқтидори инноватсионӣ таъмин мекунад.

Омилҳое, ки ба иқтидори инноватсионии мамлакат таъсир мерасонанд:

- сиёсати инноватсионе, ки давлат амалӣ месозад;
- стратегияи инноватсионии субъектҳои хоҷагидорӣ;
- сиёсати муассисаҳои молиявӣ-қарзии дар мамлакат фаъолияткунанда;
- тағйирёбии талаботи истеъмолкунандагон;
- сатҳи мавҷудаи рушди зерсохтори инноватсионии мамлакат.

Яке аз самтҳои муҳими ҳавасмандкунии инноватсияҳо низоми бонкӣ ба шумор меравад. Баланд бардоштани сатҳ ва сифати хизматрасониҳои бонкӣ аз бисёр ҷиҳат аз татбиқи инноватсияҳо вобаста мебошад. Бинобар ин, ба андешаи мо, барои иштироки фаъолона дар мубориза рақобатнок, ба муассисаҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст дарояндаи наздик вазифаҳои зеринро иҷро намоянд:

- тезонидани ҷараёни мутобиқшавӣ ба рақобат дар бозор;
- автоматикунонии ҷараёнҳои бонкӣ, гузариш ба технологияҳои нави компютерии худхизматрасонӣ, хизматрасонии фосилавӣ, истифодаи шабакаи алоқаи байналхалқӣ дар системаи «бонк-мизоҷ», технологияҳои фаъоли бонкӣ ва молиявӣ;

- таҳия ва ҷорӣ кардани маҳсулот ва хизматрасониҳои нави бонкӣ дар заминаи технологияи нав;

- истифодаи маҷмӯии технологияи нави иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ барои маркетинги электронӣ;

- ҷорӣ намудани инноватсия дар самти шаклҳо ва усулҳои идоракунӣ, тағйирот дар тахассуси кормандон.

Ҳамин тариқ, татбиқи технологияҳои муосири инноватсионӣ ва таҳияи маҳсулоти нави бонкӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ - зарурати ногузир барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти муассисаҳои қарзӣ ба шумор меравад.

Барои дар шароити рақобати ҷаҳонӣ истодагарӣ карда тавонистан, ба субъектҳои хоҷагидории Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки танҳо аз технологияҳо ва маҳсулоти аз ҳама пешқадам истифода баранд.

Дар бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули системаи технологияҳои нави бонкӣ дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дошта, хосияти номуташаккил дорад ва дар масъалаи таъмини молиявии он мушкилоти зиёд мавҷуд мебошад.

Барои дар шароити муосири рушди хосияти инноватсионидошта ба сатҳи баланд расидан, бояд дар асоси баҳодиҳии таҷрибаи бонкҳои пешқадами хориҷӣ ва пешгӯии рушди инноватсионии онҳо, самтҳои афзалиятноки рушди техника ва технологияи нави бонкӣ, менеҷмент муайян карда шавад.

Адабиёт:

1. Комилов С. Дж., Махмадаминов М.Б. Иновационное развитие и совершенствование антикризисного управления предприятиями - Душанбе, 2011. - 148 с.
2. Комилов С. Дж., Файзуллоев М. Необходимость формирования национальной инновационной системы РТ как условие обеспечения модернизации экономики страны. Евразийский научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики», №2, 2011. - С. 277-283.
3. Разиков В.А. Инвестиционная политика Республтки Таджикистан и основные направления её активизации. - Душанбе: Сарпараст, 2014. - 384 с.
4. Терновский Д.Н. Инновационные банковские продукты кредитования малого и среднего бизнеса., Научно-практическая конференция «Инновационное развитие отраслей национальной экономики». Новосибирск, 2018г. с. 289.

ФИНАНСОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Хакимова Мавзуна Саторовна *- старший преподаватель кафедры финансового менеджмента, Таджикский государственный финансово – экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 987819656. mavzuna.khakimova.83 @mail.ru*

Мирзоев Хокимджон Халимович *- ассистент кафедры финансового менеджмента, Таджикский государственный финансово – экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 907321321. 907321321m@gmail.com*

Карахонова Нигина *- ассистент кафедры налог и страхование, Таджикский государственный финансово – экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 907909046.*

Аннотация: *В данной статье авторами было отмечено, что практически в любой ситуации способность собирать, хранить, анализировать и преобразовывать данные создает конкурентные преимущества. Цифровые данные лежат в основе всех стремительно развивающихся цифровых технологий, в том числе в сфере финансов, что обязательно должно быть учтено в программах повышения финансовой грамотности.*

Ключевые слова: *цифровые данные, цифровизация, финансовая грамотность, цифровая экономика, финансовая система, финансовые услуги.*

FINANCIAL EDUCATION OF THE POPULATION IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY

Khakimova Mavzuna Satorovna *- Senior Lecturer, Department of Financial Management, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Telephone: 987819656. mavzuna.khakimova.83 @mail.ru*

Mirzoev Hokimjon Halimovich *- assistant of the department of financial management, State University of Finance and Economy of Tajikistan. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Telephone: 907321321. 907321321m@gmail.com*

Karakhonova Nigina *- assistant of the department of tax and insurance, Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Telephone: 907909046.*

Annotation: *In this article, the authors noted that in almost any situation, the ability to collect, store, analyze and transform data creates a competitive advantage. Digital data underlies all rapidly developing digital technologies, including in the field of finance, which must be taken into account in programs to improve financial literacy.*

Key words: *digital data, digitalization, financial literacy, digital economy, financial system, financial services.*

Финансовой грамотности населения страны во многом зависит ее экономическое развитие. Низкий уровень таких знаний приводит к отрицательным последствиям не только для потребителей финансовых услуг, но и для государства, частного сектора и общества в целом. Поэтому разработка и внедрение программ по повышению финансовой грамотности населения – важное направление государственной политики во многих развитых странах, например в США, Великобритании и Австралии.

Высокий уровень осведомленности жителей в области финансов способствует социальной и экономической стабильности в стране. Рост финансовой грамотности приводит к снижению рисков излишней личной задолженности граждан по потребительским кредитам, сокращению рисков мошенничества со стороны недобросовестных участников рынка и т. д.

При планируемом увеличении цифровой нагрузки важно ориентироваться в контексте и информации из нескольких источников, что требует хорошего знания опорных финансовых терминов и процедур. Отметим, что этот процесс опирается на цифровые решения, которые становятся все более мобильными и «дружественными» по отношению к пользователю.

Дополнительным стимулом к повышению финансовой грамотности становятся требования к профессиональными компетенциями, выдвигаемые современными реалиями. В части рассматриваемой проблемы это действия в условиях неопределенности, внедрение робототехники, искусственного интеллекта, развитие системного мышления, позволяющие осуществить превращение данных в цифровой интеллект.

Способность контролировать данные на различных уровня, в различных подсистемах экономики и различными пользователями имеет стратегически важное значение, поскольку это позволяет развивать цифровой интеллект.

Практически в любой ситуации способность собирать, хранить, анализировать и преобразовывать данные создает конкурентные преимущества. Цифровые данные лежат в основе всех стремительно развивающихся цифровых технологий, в том числе в сфере финансов, что обязательно должно быть учтено в программах повышения финансовой грамотности.

В 2016 году правительство разработало и приняло Национальную стратегию развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Она предусматривает разработку и реализацию «Государственной программы повышения финансовой грамотности населения». Хотя в национальной стратегии развития не указаны какие-либо цели в отношении финансовой грамотности, она устанавливает ряд целей, которые потребуют, помимо прочего, повышения уровня финансовой грамотности и значительных финансовых образовательных усилий (например, расширение использования банковских услуг и увеличение доли безналичных платежей).

Поэтому потенциально НСФО могла бы являться частью государственной программы по повышению финансовой грамотности населения. Что касается институциональной стороны, в структуре Национального Банка Таджикистана (НБТ) в 2015 году образовано подразделение по Защите прав потребителей финансовых услуг, преобразованное в марте 2017 года в управление.

В структуре управления образован отдел по финансовой грамотности, в компетенцию которого также входят вопросы финансового образования: Направления деятельности управления включает: регулирование, надзор, рассмотрение жалоб и финансовое образование.

В Таджикистане отсутствует формальная программа финансового образования для школьников. Тем не менее, в настоящее время идёт экспериментальный проект, осуществляемый немецкой организацией, фондом сберегательных банков для международного сотрудничества (SBFIC), совместно с Национальным Банком Таджикистана и Министерством образования.

Одной из целей проекта является интеграция финансового образования в учебные планы вузов. В настоящее время разработка и внедрение учебного плана по базовому финансовому образованию в школах Таджикистана находится на первом этапе, который

включает в себя идентификацию так называемых «мультипликаторов», то есть людей, которые будут «ведущими тренерами».

На втором этапе мультипликаторы будут обучать тренеров – местных школьных учителей. Третий этап начнётся в октябре 2017 года, когда учителя начнут преподавать старшеклассникам (16-17 лет). Министерство образования и науки Таджикистана участвует в неденежной форме и будет утверждать содержание учебной программы для школьников.

Другие недавние инициативы в области финансового образования для молодёжи включают участие Таджикистана в глобальной неделе финансовой грамотности (Global Money Week) под руководством НБТ и программу, объединяющую образование в области финансовой грамотности с вопросами репродуктивного здоровья для девочек в возрасте 14-18 лет, проведённую неправительственной организацией «Афлатун» (Aflatoun) в 2012-2013 годах.

С 2014 года в стране расширенно реализуется комплексная программа по повышению уровня финансовой грамотности взрослого населения. Программа была разработана Международной финансовой корпорацией (IFC)/ Группой всемирного банка при поддержке Правительства и финансовой системы страны, которая реализуется через финансовые организации– партнеры. Программа предусматривает проведение тренингов для взрослого населения, оказание углубленных консультаций для заемщиков, а также трансляцию коротких обучающих видео роликов и радиопрограмм.

На сегодня усилиями партнеров проведено более 600 тренингов, на которых обучено около 12,000 человек, углубленное консультирование получили более 260,000 человек. Охват программы затрагивает все регионы страны и разные социальный группы населения. Удовлетворение потребностей мигрантов и их семей в финансовой грамотности.

В Таджикистане отсутствует официальная программа финансового образования для мигрантов, хотя правительство осознаёт необходимость обучения как мигрантов, так и их семей по использованию денежных переводов (28,8% ВВП в 2015 году). В 2016 году Министерство труда, миграции и занятости провело исследование по использованию денежных переводов мигрантов, которое подтвердило, что они в основном используются для потребительских целей и лишь в незначительной части инвестируются в производственную деятельность или сбережения.

Нужно отметить, что в настоящее время с мигрантами активно работают две организации – международная организация по миграции (предоставляет услуги мигрантам и их семьям по эффективному использованию доходов, полученных за границей) и министерство труда, миграции и занятости Таджикистана (отвечает за профессиональную подготовку центров для взрослых, включая мигрантов). Их деятельность потенциально может быть использована в качестве основы для распространения финансового образования среди мигрантов.

Для обеспечения уровня финансовой грамотности в соответствующих сегментах населения могут быть рассмотрены вспомогательные примеры предпринимателей, сельских жителей и мигрантов. Для проведения исследований ОЭСР планирует сотрудничать с международным агентством по проведению исследований, которое будет координировать проведение исследования в других странах СНГ (в тесном сотрудничестве с НБТ и местным исследовательским агентством).

В стране нет институциональных структур, непосредственно ответственных за защиту прав потребителей в банковском и микрофинансовом секторах в Таджикистане. НБТ несет ответственность за регулирование и надзор в банковском и микрофинансовом секторах, но он

не имеет прямой и установленной ответственности согласно закону по обеспечению защиты прав потребителей. Согласно закону о НБТ, цель надзорной и регулятивной деятельности НБТ заключается в обеспечении стабильности в банковской системе и защите интересов вкладчиков и кредиторов, но эту цель можно толковать как обычные полномочия, не именно для защиты прав потребителей.

Принимая во внимание слабый уровень финансовой грамотности потребителей в Таджикистане, клиентам необходимо предоставлять не только понятную информацию, но также и консультации, помогающие им сделать правильный выбор. Каких-либо юридических или нормативно-правовых норм, устанавливающих, что информация, собранная финансовыми учреждениями, используется с целью обеспечить, что предлагаемые финансовые продукты наиболее всего соответствуют требованиям клиента, нет.

Юридические положения и нормативно-правовые инструкции требуют, чтобы банки собирали сведения о клиентах, а банки заявляют, что на практике они часто превышают минимальные требования. Несмотря на то, что к МФО таких требований не выдвигается, по их сообщениям они тоже собирают подробную информацию о клиенте. Информация собирается банками и МФО главным образом в связи с оформлением кредитов и, чтобы удостовериться в способности и намерении клиента погасить кредит.

Положений, требующих, что информация о клиенте должна быть использована для того, чтобы гарантировать соответствие рекомендуемого продукта (в том числе сбережений и не кредитных продуктов) нуждам клиента, нет. По мере развития финансового сектора и повышения разнообразности выбора предлагаемых продуктов, требования вырабатывать более целевые рекомендации, будут все более необходимы.

Основными задачами по финансовой грамотности являются:

- налаживание координации между финансовым сектором и государственными органами, а также между государственными и частными поставщиками услуг финансового образования;
- изучение потребностей слоев населения в финансовой грамотности, а также влияние культурных особенностей, менталитета и определение приоритетных сегментов;
- разработка стратегии финансовой грамотности и индивидуальных программ для охвата целевых сегментов (таких как женщины, молодежь, малообеспеченные слои населения, мигранты, МСП и т.д.) и внедрение финансовой грамотности в общеобразовательных учреждениях.

В результате реализации основных задач по финансовой грамотности повысится общий показатель финансовой грамотности как минимум на 10 процентов. Программами финансовой грамотности будет охвачено не менее 500000 человек, в том числе 150000 школьников. Все мероприятия в области финансового образования будут согласованы и оптимизированы для широкого круга заинтересованных сторон.

С 1 по 30 апреля 2023 года Национальный банк Таджикистана совместно с кредитными финансовыми и страховыми организациями, партнёрами по развитию и общественными организациями в стране провел месяц финансовой грамотности в рамках международной кампании Global Money Week-2023.

В ходе данной кампании кредитными финансовыми организациями по всей республике проведены 263 обучающих семинара, презентации и конкурса и 9130 школьников образовательных учреждений и студентов были охвачены разъяснительными работами и обеспечены информационными материалами по финансовой грамотности.

Следует отметить, что в рамках международной кампании Global Money Week-2023 по инициативе Национального банка Таджикистана в сотрудничестве с партнёрами по развитию среди детей и подростков были проведены конкурсы «Лучший рисунок по финансовой грамотности», «Лучшая копилка» и «Лучший видеоролик по финансовой грамотности», в которых приняли участие более 100 детей и подростков.

Несмотря на принятие мер в течение нескольких последних лет, использование финансовых услуг в Республике Таджикистан ограничено в целом в связи с низким уровнем финансовой грамотности. Решение проблемы финансовой грамотности также имеет большое значение с точки зрения защиты прав потребителей финансовых услуг и построения доверия к финансовой системе.

Список литературы:

1.Подведение итогов «Месяца финансовой грамотности» в Таджикистане 05.06.2023.

2.Национальная стратегия финансовой инклюзивности Республики Таджикистан на 2022-2026 годы.

3.Финансовая грамотность в условиях цифровой экономики. Материалы межрегиональной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 23-24 апреля 2020 года.

4.The action plan for Tajikistan has been produced within the framework of the OECD/INFE Technical Assistance Project on Financial Education in the Commonwealth of Independent States (CIS) carried out with the financial support of the Ministry of Finance of the Russian Federation. Find other country action plans and more information about the project at www.oecd.org/financial/education/financial-education-cis.htm. © 2019.

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ

Мирзоев Ҳокимҷон Ҳалимович *– ассистенти кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Саъдиев Ҳумайни Фозилбекович *– ассистенти кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Рухшонаи Машраб *– магистранти курси 2 – юми ихтисоси молия ва қарзи ДДМИТ*

Аннотатсия: *Идоракунии самараноки молияи давлатӣ (буҷети давлатӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи ҳадафҳои стратегӣ ва вазифаҳои сиёсати иқтисодии давлатӣ, ки пеш аз ҳама ба таъминсозии рушди иқтисодӣ ва афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ равона гардиданд, сурат мегирад. Бинобар ин зарурати таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир барои муайян кардани сатҳи устувории молиявии давлат қарор дода шуд.*

Калидвожаҳо: *буҷет, давлат, идоракунӣ, молия, самаранокӣ, даромад, бақияпулӣ, рушд.*

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ БЮДЖЕТ И ЕГО РОЛЬ В УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ФИНАНСОВ В

Аннотация: *Эффективное управление государственными финансами (государственным бюджетом) в Республике Таджикистан осуществляется в соответствии со стратегическими целями и задачами государственной экономической*

политики, которые направлены, прежде всего, на обеспечение экономического развития и повышение макроэкономических показателей. Поэтому было решено проанализировать макроэкономические показатели Республики Таджикистан за последние годы для определения уровня финансовой устойчивости государства.

Ключевые слова: *бюджет, государство, управление, финансы, эффективность, доходы, баланс, развитие.*

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE STATE BUDGET IN PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT

Annotation: *Effective management of state finances (state budget) in the Republic of Tajikistan is carried out in accordance with the strategic goals and tasks of the state economic policy, which are primarily aimed at ensuring economic development and increasing macroeconomic indicators. Therefore, it was decided to analyze the macroeconomic indicators of the Republic of Tajikistan in recent years to determine the level of financial stability of the state.*

Key words: *budget, state, management, finance, efficiency, income, balance, development.*

Дар низоми идоракунии молияи давлатӣ нақши муҳимро буҷети давлатӣ мебозад. Идоракунии самаранокии молияи давлатӣ (буҷети давлатӣ) дар Ҷумҳури Тоҷикистон тибқи ҳодисаҳои стратегии қабулгардида ва вазифаҳои иқтисодию иҷтимоии давлат, ки пеш аз ҳама ба таъминсозии рушди устувор иқтисодӣ ва афзоиши ҳаҷми солона нишондиҳандаи макроиқтисодӣ равона, сурат мегирад. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт идоракунии самаранок ва масъулиятноки молияи ҷамъиятӣ аҳамияти бундиро барои ҳамаи мамлакатҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, аз нуқтаи назари таъминоти устувории низомъои миллии буҷетӣ ва инчунин амнияти умуми молияви ва рушди устувори иқтисодӣ доро мебошад. Дар баробари ин, ба ақидаи мо, фаъолияти давлат аз руи идоракунии молиявӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ бояд на танҳо бо рушди муносибатҳои қарзӣ, балки бо баландбардории амалии ҳамаи звенаҳои (қисмҳои) низоми молиявии давлатӣ пайгири ёбед. Аз тарафи дигар банақшагирии молиявӣ (буҷетӣ) бояд ба механиизмҳои бозории мубодилаи молҳо ва хизматрасониҳо, эътирофи хараҷотҳои буҷетӣ барои истеҳсоли маҳсулотм ҳайатан муҳиму зарур дар доираи қонуни талаботу таклифот такя менамояд. Чунки замина ҷоннокгардонии дурнамои ташаккул ва истифодабарии захираҳои молиявиро дар самтҳои муайяни дар давраи дарозмудат ва инчунин банақшагирии кутоҳмуддати молиявӣ тақозо менамояд. Бояд қайд намуд, ки буҷети давлатӣ ҳамчун асоси пешрафт ва фаъолияти молиявии давлат, дар низоми идоракунии молияи давлатӣ нақши калидиро ишғол намуда, бахри иҷрои ҳамаи вазифаҳое мебошад, ки барои амалисозии он давлат дар назди ҷомеа ваколатдор аст. Бо ёрии буҷет, масъалаҳои танзим молияи қариб ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти кишвар ба маблағҳои буҷетӣ эҳтиёҷ доранд. Аз ин рӯ, идоракуии оқилона ва самарабахши молияи давлатӣ-буҷетӣдавлатӣ аҳамияти калон дорад ва дар самти он вазифаҳои нав ба навро ба миён меорад,ки ҳалли онҳо, ба фикри мо, нафақат сатҳ ва усулҳои молияи давлатӣ вобаста мебошад, балки аз амалинамоии вазифаҳо ва салоҳиятҳои мақомоти идоракунии молияи давлатӣ алоқаманд аст. Бояд қайд кард, ки Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии

Тоҷикистон то соли 2030 зарурати гузариш ба иқтисоди мураккаб ва гуногунсоҳаро дар асоси рушди бахши хусусӣ ва шукуфоии муштарак таъкид мекунад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки қисми асосии даромади буҷети давлатиро пардохтҳои андозӣ ва ғайриандозии субъектони хоҷагидорӣ (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) ташкил медиҳанд, ки манбаҳои молияи давлатиро, яъне қисми даромади буҷети давлатиро ташкил медиҳанд [1]. Аз ин рӯ дар даромадҳои буҷетӣ давлатӣ нақши идоракунии низоми андозии Ҷумҳури бе қиёс мебошад. Барои ҳамин ҳам, дохил кардани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меояд, чунки рушди иҷтимоию иқтисодиёти кишвар такмили ҳавасмандии соҳибкорон, молистеҳсолкунандагону харидорон ва сармоягузорони ватанию хориҷӣ, яъне аз омилҳои муҳими таъминкунандаҳои рушди иқтисодиёти мамлакат ва афзоиши даромади буҷетӣ давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Чӣ хеле, ки дар боло қайд карда шуд дар низоми идоракунии молияи давлатӣ нақши калидиро (мӯҳимро) буҷети давлатӣ ташкил меҳад. Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи молияи давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки аз 28.06 соли 2011 таҳти №723 қабул гардидааст, буҷетӣ давлатӣ чунин таъриф дода шудааст: Буҷетӣ давлатӣ- фонди асосии маблағҳои пулӣ, шакли ташаккул ва хароҷотҳои маблағҳои пулӣ, мақомоти давлатии ҷумҳуриявӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ва фондҳои мақсадноки Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [2]. Буҷетӣ давлатӣ нақшаи молиявии ҷамъият ё давлатӣ буда, дар шакли балансӣ (тавозун) даромаду хароҷот тартиб дода мешавад. Қисми даромади буҷетӣ давлатӣ манбаи асосии молиявии фаъолияти давлат ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ давра ба давра афзоиш ёфтани қисми даромади буҷетӣ давлатӣ кафолати рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва беҳтар шудани сатҳи зинддагонии аҳолии кишвар ба ҳисоб меравад.

Иҷро нагардидани нақшаи даромади умумии буҷети давлатӣ барои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар таъсмри манфии худро мегузорад, яъне баъзе барномаву вазифаҳои иқтисоди иҷтимоии давлатӣ дар асоси ҳисобот амали намешаванд,инчунин хавфу хатари барномаҳои Стратегияи рушди иқтисоди миллӣ то соли 2030 ва минбаъдаи онро ба миён меояд. Бинобар он ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки тамоми ҷораҳои хешро баҳри таъмини нақшаи даромади буҷети давлатӣ, такмили идораи давлатӣ (буҷетӣ) ва самарабахшу мақсаднок истифодабарии маблағҳои буҷетӣ сафарбар хоҳад намуд. Бояд қайд намуд, ки аз нуқтаи назариявии идораи молияи давлатӣ, махсусан буҷетӣ давлатӣ фишанги муассири танзими макроиқтисодӣ мебошад, ки бо истифодаи самарабахшии ин восита, давлат метавонад вазифаҳои гуногунро ҳал кунад, яъне танзими суръати рушди иқтисодиёт, нигоҳдоштани устувории молияи давлатӣ, махсусан устувории маблағи фонди марказонидашудаи давлатӣ, нигоҳ доштани устувории воҳиди пулӣ, танзими сатҳи фоизи қарз ва тағйирёбии бозор ва ғайра мебошад. Барои ғани гаштани қисми даромади буҷети давлатӣ ва баланд бардоштани самаронокии идораи молияи давлатӣ (буҷети давлатӣ) бояд дар якчанд самт амали карда шавад: 1. ташаккули механизмҳои самарабахши таъмини иҷрои буҷетҳо аз рӯи дароад, фароҳам овардани шароити зарури барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ки даромади соҳаҳои иқтисодиёти кишварро ташкил медиҳанд. 2. Тавассути воситаҳои сиёсати молиявӣ ва

андозӣфароҳам овардани шароити мусоидбарои рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар, соҳибкории ватанию хориҷӣ, бахшҳои махсусгардонидашудаи иқтисодиёти миллӣ
3. Такмили усулҳои ҷалби сармоягузорони хориҷӣ барои рушди соҳаҳои муҳими иқтисодиёт, пеш аз ҳама соҳаҳои истуҳсолӣ (соҳаҳои саноатии кишвар) ва таъмини ҳаввасмандии баланди онҳо оид ба сармоягузорӣ
4. Такмил додани механизмҳои назоратӣ аз болои самаранок истифодабарии маблағҳои буҷетӣ
5. Баланд бардоштани неруи кадрӣ ва иттилооти мақомоти идоракунии молияи давлатӣ (пеш аз ҳама мақомотҳои идоракунии буҷети давлатӣ ва андозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон)
6. Такмили механизмҳои ташкил ва барҳамдиҳии субъектонҳои андозбандӣ, ки дар риояи мухлатҳои бақайдгирӣ ва барҳамдиҳии субъектони хоҷагидорӣ баъзе камбудиҳо низ ҷой дорад, ба монанди риоя накардан ба талаботҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон"Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ" аз тарафи баъзе кормандони мақомотҳои андоз дида мешавад. Ба андешаи мо, агар нуқсонҳои дар боло қайд гардида бартараф ва ҳатто қисман амалӣ карда шаванд, онгоҳ бе ягон шубъҳа гуфтан мумкин аст, ки барои устувор ва мукамал гаштани идоракунии молияи давлатӣ, махсусан буҷети давлатӣ шароити объективӣ фароҳам хоҳад гашт

АДАБИЁТ

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 17.09.2012с. №901/ бо тағйиру иловаҳо 21.02.2018с. №1510/3.08.2018с. №1546/04.04.2019с №1599).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 'Дар бораи буҷети давлатии ҶумҳурииТоҷикистон соли 2022.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикисон" аз 14.05. 2016с. № 1316/17. 05. 2018с. № 1535 бо тағйиру иловаҳо.
4. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. Душанбе-2016с.
5. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ш. Душанбе 31.01.2020 №1446
6. Сомони расмии Вазорати молия https://moliya.tj

ТАҲҚИҚОТИ УСУЛҲОИ ТАҲЛИЛИ ОМОРӢ ДАР РАВАНДИ БАЛАНДБАРДОРИИ ИҚТИДОРИ БОНКӢ

***Хамидова Сарвиноз Хамрабоевна**, номзади илмҳои иқтисодӣ., дотсент, мудири кафедраи кори бонкӣ*
МДТ « Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров»
***Тошматова Мунаввар Абдуллоевна**, магистранти курси дуюми ихтисоси кори бонкӣ МДТ « Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров»*

***Аннотатсия.** Дар мақола кӯшиши омӯзиши усулҳои таҳлили оморӣ дар фаъолияти бонкӣ пешбинӣ шудааст. Афзоиши иқтидори бонкӣ бевосита ба таҳлили оморӣ алоқаманд аст, зеро даромаднокии амалиёти бонкӣ аз гирифтани маълумоти боэътимод дар бораи вазъи молиявии ташкилоти қарзӣ вобаста аст.*
***Калидвожаҳо:** бонкҳо, таҳлил, омор, иқтидор, усули мантиқӣ, усули бартарафсозӣ, усули математикӣ*
***Аннотация.** В статье сделана попытка изучения методов статистического анализа в банковской деятельности. Увеличение банковского потенциала напрямую связано со статистическим анализом, так как от получения достоверной информации о финансовом состоянии кредитной организации зависит доходность проводимых банком операций.*
***Ключевые слова:** банки, анализ, статистика, потенциал, логический метод, метод элиминирования, математический метод*
***Abstract.** The article makes an attempt to study methods of statistical analysis in banking. The increase in banking potential is directly related to statistical analysis, since the profitability of operations carried out by the bank depends on obtaining reliable information about the financial condition of a credit institution.*
***Keywords:** banks, analysis, statistics, potential, logical method, elimination method, mathematical method*

Таҳлили омори захираҳои бонк имкон медиҳад, ки тавозуни бонк ба талаботи бозор ҷавобгӯ бошад, таҳия стратегияҳои рушд соҳаи бонкдорӣ ва барои қабули қарорҳои идоракунӣ заминаи мувофиқ фароҳам орад. Имкониятҳои мазкур аз нуқтаи назари омӯзиши омилҳои берунӣ ва дохилии фаъолияти бонк таҳлил карда мешаванд. Имрӯз бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи субъектҳои ояндадоре махсуб мешаванд, ки қариб дар тамоми самтҳои фаъолияти худ принсипҳои пешқадами идоракунӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва таъминоти барномавӣ - техникиро самаранок татбиқ менамоянд. Ин ба рақобати шадид дар бозори хидматрасонии бонкӣ вобаста аст. Муштарӣ мекӯшад, ки танҳо бонкеро интихоб кунад, ки хидматрасонии пардохтҳои зуд ва босифатро пешкаш мекунад ва инчунин кафолат медиҳад, ки ин бонк аз ҷиҳати пасандозҳои сармоягузорӣ боэътимод аст. Вобаста ба ин, зарурати омӯхтани нишондиҳандаҳои фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ба миён омадааст, ки ин имкон медиҳад вазъи бонкҳо баҳо дода, хусусиятҳо ва принсипҳои кори онҳо муайян карда шавад.

Хусусияти фаъолияти бонкӣ универсалии он мебошад, ки зарурати истифодаи таҳлили ҳамаҷониба ҳангоми гузаронидани тадқиқотро ба вуҷуд меорад. Таҳлили дурусти омории фаъолияти бонкӣ барои худи бонкҳо, шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ (ки мизоҷони эҳтимолии бонкҳо мебошанд) ва Бонки миллии Тоҷикистон манбаи арзишманди иттилоот мебошад. Танҳо як гурӯҳи бонки тиҷоратӣ, ки дорои системаи мукаммали таҳқиқоти таҳлилӣ мебошад, метавонад ҳангоми қабули қарорҳои иқтисодӣ аз хатарҳо канорагирӣ кунад ва ба тағйироти шароити бозор зуд вокуниш нишон диҳад. Вобаста ба ин, масъалаи интихоби усули муносиби омӯзиши фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ба миён меояд, ки дар шароити муосир вазифаи мубрамтарин мебошад. Таҳлили таҳқиқот ва нашрияҳои охир нишон дод, ки асарҳои зиёде

мавҷуданд, ки дар онҳо вобаста ба ҳадафҳои таҳқиқот усулҳои муайяни таҳлили фаъолияти бонкӣ таҳия шудаанд. Ҳамин тариқ, пажӯҳишгарони ватанӣ Раҳимов З.А. ,Сафаров Э.Р., Валиева Н.М.., барои таҳлили самаранокии низоми бонкӣ пешниҳод мекунанд, ки барои ҳисоб кардани параметрҳои самаранокии фаъолияти бонкӣ аз як катор нишондиҳандаҳои микдорӣ (нишондиҳандаҳои нисбӣ) истифода шаванд: нишондихандахои самаранокии амалиёт ва нишондихандахои даромаднок. [1,56-68,3,4]

Таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои нисбии фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ аз ҷониби иқтисоддони рус В.М. Ключников, ки нишондиҳандаҳои фаъолияти молиявии бонкҳои тиҷоратиро ҳисоб мекунад: нишондиҳандаҳои пардохтпазирӣ (ҷорӣ, дарозмуддат, умумӣ); нишондиҳандаҳои пардохтпазирӣ ҳамчун захира (коэффитсиенти пардохтпазирии бо гузашти вакт фарққунанда, коэффитсиенти фарогирӣ, ҳиссаи дороиҳои пардохтпазир дар ӯҳдадориҳо); нишондиҳандаҳои пардохтпазирӣ ҳамчун ҷараён (таносуби пардохтпазирӣ барои ӯҳдадориҳои ҷорӣ, меъёри пардохтпазирии миёнамӯҳлат); нишондиҳандаҳои пардохтпазирӣ ҳамчун пешгӯӣ (таносуби табдилдиҳӣ, ҳаҷми маблағҳое, ки барои сармоягузории дарозмуддат пешбинӣ шудаанд); хавфҳои қарзӣ (таносуби хавф, коэффитсиенти фарогирии қарз). Бо муайян кардани арзишҳои муҳими ин хусусиятҳо, таҳлилгар дар бораи вазъи молиявии як бонк хулоса мебарорад ва ба дигар муассисаҳои бонкӣ баҳои муқоисавӣ медиҳад.[2,40-45]

Дар аксари мавридҳо равишҳои методологии таҳлили фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ ба истифодаи усулҳои элементарии омор асос ёфтаанд. Содда будани ҳисобҳо ва тафсири иқтисодии натиҷаҳои бадастомада омили муҳим ҳангоми омӯзиши миқдори зиёди иттилоот мебошад. Аммо носаҳеҳ набудани ин ҳисобҳо, ки аксар вақт боиси нодурусти арзишҳои пешгӯӣ, баҳодиҳии нодурусти сиёсати амалиётии бонкҳо ва дар натиҷаи ин баҳодиҳии нокифояи эътимоднокӣ ва устувории онҳо мегардад, ҳам барои роҳбарияти худи бонк ва барои мизоҷонаш. Таҳлили усулҳои дар боло зикршуда имкон медиҳад, ки ҳатто тадқиқоти пешрафтаи ин мавзӯъ бо истифода аз усулҳои мураккаби пешрафта такмили минбаъдаро талаб мекунад. Ин махсусан ба истифодаи технологияҳои гурӯҳбандии бисёрҷанбаи бонкҳо аз рӯи хусусиятҳои муайян бо истифода аз таҳлили кластерӣ дахл дорад.

Ҳамаи усулҳои таҳлили оморӣ ва иқтисодии фаъолияти бонкиро метавон ба се гурӯҳи калон – мантиқӣ, бартарафсозӣ ва математикӣ тақсим кард. Барои коркард ва омӯзиши маълумот усулҳои мантиқӣ (асосӣ) васеъ истифода мешаванд. Ҳангоми таҳлили фаъолияти бонкӣ барои ҳалли тамоми мушкилоти он усули муқоисавӣ ҳамчун усули асосӣ ва ёрирасон истифода мешавад, ки муқоисаи падидаи номаълум (омӯхташуда) бо падидаи маълум, қаблан омӯхташуда бо мақсади муайян кардани хусусиятҳо ё фарқиятҳои умумӣ, ки барои бонкҳои муросилотӣ, мизоҷони эҳтимолӣ, инчунин саҳмдорони бонк барои арзёбии самаранокии идоракунии бонк зарур аст.

Усули гурӯҳбандӣ имкон медиҳад, ки тавассути ба низом даровардани маълумоти тавозунӣ моҳияти падидаҳо ва равандҳои таҳлилшуда дарк карда шавад. Моҳияти усул гурӯҳбандии нишондиҳандаҳои якхелаи фаъолияти бонкҳо аз рӯи аломатҳои асосӣ ва муайян кардани шаклҳои хоси онҳо мебошад. Гурӯҳҳои сохторие ҳастанд, ки ҳангоми омӯзиши таркиби худи бонкҳо (воситаҳои асосӣ, сармоя, пасандозҳо, қарзҳо), инчунин сохтори хизматрасонӣ ва гурӯҳҳои таҳлилие истифода мешаванд, ки барои муайян кардани робита, вобастагӣ ва таъсири мутақобилаи байни нишондиҳандаҳо, воқеиятҳо ва сохтори хизматрасонӣ истифода мешаванд:

Гурӯҳи якум. Сохтори низоми бонкӣ. Ба ин гурӯҳ нишондиҳандаҳои зерин дохил мешаванд:

• шумораи бонкҳои ба қайд гирифташуда ва амалкунанда дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;

• шумораи филиалҳои ташкилотҳои қарзӣ ва тақсимоти онҳо аз рӯи минтақаҳо;

• гурӯҳбандии ташкилотҳои қарзӣ аз рӯи маблағи сармояи умумӣ ё пардохташуда;

• гурӯҳбандии ташкилотҳои қарзии амалкунанда мувофиқи намуди иҷозатномаҳое, ки Бонки миллии Тоҷикистон додааст.

Гурухи дуюм. Меъёрҳои омории кифоятии сармоя, андозаи дороиҳо, аз ҷумла дороиҳое, ки аз рӯи дараҷаи хавф вазн гирифта шудаанд, системаи нишондиҳандаҳои пардохтпазирӣ ва робитаи онҳо бо нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ. Ин гурӯҳ нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегирад:

• суръати афзоиши маблағҳои худи бонкҳо (сармоя);

• таносуби сармояи бонк ба ММД;

• таносуби маблағхои худи (сармояи) бонкҳо ба хаҷми умумии дороиҳои (ӯҳдадориҳои) бонкӣ;

• таносуби дороиҳои дорои пардохтпазирии баланд ва дарозмуддат ба арзиши умумии дороиҳои бонкӣ;

• ҳиссаи пасандозҳои мизоҷони шахсони ҳуқуқӣ дар ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда ба арзиши умумии қарзҳо.

• таносуби пасандозҳои муштариён - шахсони воқеии бонк дар ҳаҷми умумии қарзҳои додашуда.

Гурухи сеюм. Нишондиҳандаҳои сохтори сандуқи қарзии низоми бонкӣ. Нишондиҳандаҳои асосии ин гуруҳ чунинанд:

а) қарзҳо ва дигар маблағҳои ҷойгиршуда ба ташкилотҳои ғайримолиявӣ ва шахсони воқеӣ, аз ҷумла қарзи мӯҳлаташ гузашта, аз ҷумла:

• бо фоизи ММД;

• ҳамчун фоизи дороиҳои низоми бонкӣ.

Аз онҳо:

б) қарзҳо ва дигар маблағҳое, ки ба шахсони воқеӣ дода шудаанд, аз чумла карзҳои муҳлаташ гузашта:

• бо фоизи ММД;

• бо фоизи дороиҳои низоми бонкӣ;

• ба андозаи фоизи даромади пулии аҳолӣ;

в) қарзҳои бонкӣ ба сармоягузории ташкилотҳои ҳама шакли моликият ба сармояи асосӣ (ба истиснои тиҷорати хурд);

г) коғазҳои қиматноки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ харидашуда:

• бо фоизи ММД;

• бо фоизи дороиҳои бонкӣ;

д) пасандозҳои шахсони воқеӣ

• бо фоизи ММД;

• бо фоизи ӯҳдадориҳои бонкҳо;

• ба андозаи фоизи даромади пулии ахолй;

е) маблағҳои аз корхонаю ташкилотҳо гирифташуда:

• бо фоизи ММД;

• ба андозаи фоизи ӯҳдадориҳои бонкҳо.

Ҳангоми таҳлили оморӣ арзишҳои миёна ва нисбӣ (фоизҳо, коэффициентҳо, индексҳо) васеъ истифода мешаванд. Арзишҳои миёна (баҳодиҳии интизориҳои математикӣ) барои муайян кардани намунаҳо дар равандҳои таҳқиқшаванда ҳисоб карда мешаванд, вақте ки барои муайян кардани хусусиятҳои умумӣ дар аҳолӣ ва бартараф кардани хусусиятҳои тасодуфӣ зарур аст. Бо ёрии онҳо, хосиятҳои умумии миқдории падидаҳо нишон дода мешаванд, фарқиятҳо ва арзишҳои шадид ҳамвор карда мешаванд. Ҳисоб кардани коэффитсиентҳо имкон медиҳад, ки робитаи миқдории байни моддаҳо, фаслҳо ё гурӯҳҳои гуногуни тавозунҳо муайян карда шавад. Бо истифода аз ин усул ҳиссаи як гурӯҳи муайяни моддаҳо дар асъори тавозунӣ ё дар

қисмати дахлдори дороиҳо ё ӯҳдадориҳо муайян карда мешавад. Таҳлили таносуби тавозун одатан бо истифода аз се таносуби асосӣ анҷом дода мешавад:

- таносуби дороиҳои пардохтпазир;
- таносуби карзҳо ва пасандозҳо;
- коэффисиенти кифоятии сармоя.

Дар раванди тахлили тавозуни бонк коэффицентхои дигар низ истифода мешаванд (масалан, хавфи минималии як қарзгиранда, таносуби хавфи умумии қарзии калон ба сармояи бонк - хавфи қарзии «калон»). Усули асосии таҳлили омории фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ омӯзиши силсилаи динамикӣ мебошад, зеро он имкон медиҳад, ки яке аз муҳимтарин принсипҳои диалектика - принсипи рушд фаҳмида шавад. Барои муайян кардани таъсири омилҳо дар таҳлили оморӣ ва иқтисодӣ усулҳои бартарафсозӣ васеъ истифода мешаванд - муайян кардани бузургии таъсири омилҳои алоҳида ба афзоиши нишондиҳандаи самаранокӣ тавассути бартараф кардани таъсири ҳама омилҳо ба истиснои як омил. Бонки амсилаҳои математикӣ барои ҳалли масъалаҳои оптимизатсия пешбинӣ шудааст. Ин амсилаҳо ба ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти бонк дахл доранд. Аксар вақт дар тадқиқоти иқтисодӣ вобастагии тасодуфӣ мавҷуданд, ки бо номуайянӣ тавсиф мешаванд. Усулҳои қаблан номбаршудаи таҳлили оморӣ (муқоиса, силсилаи вақт, гурӯҳбандии аналитикӣ) имкон медиҳанд, ки танҳо хусусият ва самти робитаро муайян кунем. Вазифаи асосии таҳлили омилҳо муайян кардани дараҷаи таъсири ҳар як омил ба сатҳи нишондиҳандаи фаъолият мебошад. Бо ин мақсад усулҳои коррелятсия, дисперсия, дискриминант, тахлили омилҳои бисёрченака ва ғайра истифода мешаванд.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи душвори ташаккул ва рушдро тай кардааст. Имрӯз низоми бонкӣ бозоргир буда, дар фаъолияти худ ба принсипҳо, усулҳои фаъолият ва стандартҳое, ки дар ҷомеаи ҷаҳонии бонкӣ қабул шудаанд, риоя мекунад.

Қарз додан ба муштариён дар рушди фаъолияти бонкӣ ҳамеша афзалиятнок буд. Идоракунии фаъолияти карзӣ на танҳо аз рӯи амалиёти қарзии алоҳида, балки аз рӯи тамоми маҷмӯи ҳисоббаробаркунӣ барои ҳамаи қарзҳои аз ҷониби бонк додашуда, додани онҳо, баргардонидан, ҳисоб кардан ва пардохти фоизҳо, яъне сандуқи қарзии бонк сурат мегирад.

Сандуқи қарзии бонк маҷмӯи қарзҳои бонкӣ мебошад, ки барои ба даст овардани даромад ба бонк дода шудааст. Дар тавозуни бонкӣ сандуки қарзӣ ҷузъи дороиҳои бонк мебошад, ки бо нишондиҳандаҳои даромаднокӣ ва таваккалӣ тавсиф мешавад.

Шароитҳои сандуқи қарзӣ мураккаб буда, дар зери таъсири омилҳои сершумори берунӣ ва дохилӣ ташаккул мeёбанд. Агар омилҳои беруна маънои онро дошта бошанд, ки бонк қобилияти ба таври возеҳ таъсир расонидан ба маҳдуд кардани амалҳои манфии онҳоро надошта бошад; пас таъсири омилхои дохилиро амалиёти бонк муайян мекунад.

Масъалаи идоракунии сандуқи қарзӣ ва кам кардани хатарҳо аз фаъолияти қарздиҳии бонк дар давраи пасазбӯҳронӣ аҳамияти хоса пайдо кард. Сандуқи қарзии муосир ин нишондиҳандаи муайянест, ки аз рӯи он метавон сифати сиёсати қарзии бонк ва рақобатпазирии онро дар бозор арзёбӣ кард.

Бонкҳо ба эҷоди усулҳои пешрафтаи таҳлили хавфи қарзӣ ва қабули қарорҳои муассири идоракунӣ дар асоси ин таҳлил манфиатдоранд. Бинобар ин, вазифаи таъмини методологии тахлил ва баҳодиҳии миқдори хавфи умумии қарзии сандуқ бо назардошти тамоми хусусиятҳои хавфи қарзӣ ниҳоят муҳим аст. Ҳамин тариқ, таҳаввулоти мураккаби назариявӣ ва таҳлилӣ, ки ба таҳлили оморӣ дар системаи сандуқи қарзии бонк бахшида шудаанд, низ аҳамияти калон пайдо мекунанд.

Азбаски барои аксари бонкҳои тиҷоратӣ қарздиҳӣ яке аз намудҳои асосии фаъолият аст, даромад аз амалиёти қарзӣ дар сохтори умумии даромади ташкилотҳои

тиҷоратӣ қисми муҳимро ташкил медиҳад. Дар натиҷа, самаранокии сиёсати қарзӣ аз сифати идоракунии ташкилот аз сандуқи қарз вобаста аст.

Сандуқи қарзӣ тавозуни маблағҳоро аз рӯи шартномаҳои қарзии мавҷуда дар лаҳзаи муайян ифода мекунад. Идоракунии нокифояи сандуқи қарзӣ боиси талафоти зиёди молиявӣ мегардад, ки дар навбати худ устувории фаъолияти ташкилоти қарзиро халалдор мекунад ва аксар вакт ба дефолт оварда мерасонад. Аз ин рӯ, сифати сандуқи қарзӣ яке аз омилҳои бунёдии бақо ва муваффақияти бонкҳои тиҷоратӣ мебошад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Валиева Н.М. Развитие банковского маркетинга в условиях цифровой трансформации в Республике Таджикистан / Н.М.Валиева// Материалы XVI международной научно-практической конференции. Под общей редакцией Е.В. Королюк. ФГБУ "Российское энергетическое агентство" Минэнерго России Краснодарский ЦНТИ-филиал ФГБУ "РЭА" Минэнерго России (Краснодар) 2023 - С.58-68

2. Ключников М.В. Анализ показателей, характеризующих финансовую деятельность коммерческих банков /М.В. Ключников//Финансы и кредит.- 2003.- № 20(134).– С.40-45.

3. Рахимов З.А. Развитие банковской системы в условиях переходной экономики: дис. … д-ра экон. наук: 08.00.10 / З.А. Рахимов. – Москва, 2002. – 326 с.

4. Сафаров Э.Р. Банковский и реальный секторы экономики Таджикистана: состояние и перспективы взаимодействия: автореф. дис. … к-та экон. наук: 08.00.10 / Э.Р. Сафаров. – Москва, 2010. – 28 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ИНДУСТРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОЙ ЭКОНОМИКИ

КУДРАТОВА ФАРЗОНА РУСТАМОВНА

Кандидат экономических наук, предподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 735700, улица Нахимова 64/14 тел: +992907022000, Email: farzona070489@.ru.

НУРМАХМАДОВА РУХШОНА МИРМАХМАДОВНА

Соискатель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 735700, улица Нахимова 64/14 тел: +992907022000, Email: farzona070489@.ru.

АЛИЕВА ЗАРАГУЛ

Соискатель кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

В данной статье рассмотрены вопросы теоретических основ современного состояния индустриального развития аграрной экономики Республики Таджикистан. В ней рассмотрены тенденции и закономерности развития сельского хозяйства республики, государственное регулирование индустриальной трансформации сельского хозяйства. Проведен анализ развития различных форм хозяйствования в аграрном секторе. Рассмотрено перехода к рыночным отношениям у многих породил представление о необходимости отказа государства от своей регулирующей роли в экономике. Проведен анализ основным законом установлены правовые, социальные и прочие принципы построения государственной системы и государственного регулирования экономической системы Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *ускоренная индустриализация, программно- целевой подход, аграрная экономика, трансформация аграрного сектора, капитальные вложения и прямые инвестиции, структура промышленного развития.*

AGRICULTURAL AND INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF TAJIK ECONOMY CURRENT SITUATION

KUDRATOVA FARZONA RUSTAMOVNA *– Ph.d of Economics, of the "Finance" department of the Tajik state of financial-economics university. Address: Tajikistan, Dushanbe 735700, Nakhimov street 64/14 cell: +992 907022000, Email: farzona070489@mail.ru*

NURMAHMADOVA RUHSHONA MIRMAHMAHMADOVNA *applicant, of the "Finance" department of the Tajik state financial-economics university. Address: Tajikistan Dushanbe 735700, Nakhimov street 64/14 cell: +992 936009779*

This paper considers issues of the Tajikistan agrarian economy industrial development. Trends, tajik legitimacy of agricultural development, industrial transformation of agriculture state regulation are defined. In the paper meanwhile various forms of management in the agricultural sector development was analyzed. Also mentioned paper considers the situation of the technical base in agricultural sector, fixed assets input dynamics, and capital investments in agricultural sector injection, direct investments in the same sector of country is deeply analyzed.

Keywords: *accelerated industrialization, program-target approach, effective forms, transformation of the agricultural sector, capital investments and direct investments, structure of industrial development.*

Основу любой общественной системы, концентрируя власть и формулируя принципы функционирования негосударственных институтов, экономических и политических процессов, представляет государство. Независимо от того: плановая это или рыночная экономика, государственное вмешательство в экономику и, особенно, в аграрную - процесс

необходимый, а в условиях цивилизованных рыночных отношений, роль и функции государства принимают иные формы, и на первый план здесь выходят регулирующие функции. Государство при рыночной экономике не может регулировать все отрасли, все объекты, оно может управлять крупными структурами, такими как: топливно-энергетический комплекс, горнодобывающая отрасль, железные дороги и другие крупные объекты национальной экономики. В ведении государства - оборона, наука, образование, социальная система, экология и т.д.

Переход к рыночным отношениям у многих породил представление о необходимости отказа государства от своей регулирующей роли в экономике. Предполагалось, что весь хозяйственный комплекс, в том числе и сельское хозяйство, будут отданы на волю действующей стихии рыночных сил, которые, якобы, способны гармонизировать все народнохозяйственные диспропорции. В связи с этим уместно дать основные характеристики рыночной экономики.

Рисунок 1.- Основные принципы государственной поддержки индустриальной трансформации аграрной экономики*

Принципы	Характеристики
Обеспечение равного доступа к государственной поддержки для всех субъектов	Означает, что все формы хозяйств, включая крестьянско-фермерские хозяйства и хозяйства населения, имеют равные права на поддержку из бюджета для обеспечения развития материально-технической базы.
Адресность государственной поддержки	Оказывается, что напрямую сельхозпроизводители не допускаются к приобретению государственных ресурсов для обеспечения воспроизводства материально-технической базы сельского хозяйства, и выполняются посредническими организациями
Гарантированность государственной поддержки	Неукоснительное соблюдение обязательств государства по поддержке модернизации материально-технической базы сельхоз. производителей, зафиксированные в государственных программах.
Целевой характер получения и использования бюджетных средств	Выделенные из бюджета ресурсы должны иметь целевой характер и эффективно использоваться по назначению, и предоставить отчёт в соответствии с бюджетным законодательством
Бюджетная эффективность	Индикатор эффекта реализации государственного инвестиционного проекта по обеспечению развития материально-технической базы, определяется как отношение результата к затратам, бюджетным расходам.

*Источник: Составлено авторами.

Государственная поддержка модернизации материально-технической базы сферы аграрного производства реализуется на основе использования конкретных методов и механизмов, которые связаны с определёнными объёмами расходов государственных ресурсов, направляемых на улучшение структуры и качества основных фондов, и использования фонда земель сельскохозяйственного назначения.

В Конституции Республики Таджикистан, которая является основным Законом, установлены правовые, социальные и прочие принципы построения государственной системы и государственного регулирования экономической системы Республики.

Государственные органы, регулирующие экономическую политику, в соответствии с этим, вправе принимать те решения, которые они считают необходимыми в данных конкретных условиях, но при этом придерживаясь Конституции и, в частности, основных прав и свобод человека.

Стратегия развития Таджикистана отражена в Национальной стратегии развития страны на период до 2030 года [1. с. 6]. Вместе с тем, на наш взгляд, для Таджикистана, и сегодня необходимы сильные государственные инструменты регулирования экономики, поскольку главные задачи государства, сформированные в первые годы перехода экономики на рыночные отношения, необходимо углубить, расширить, конкретизировать, т.е. реализовать полностью. Для развития экономики, это: совершенствование и углубление правовой основы и рамочных условий (законодательные рамки); разработка эффективной политики конкуренции и создание для нее условий; продолжение работ по совершенствованию структурной политики, каким отраслям все-таки отдавать предпочтение; совершенствование промышленной, аграрной и других направлений политики; ускорение инвестиционной политики; обеспечение инвестициями основных отраслей экономики; разработка региональной политики содействия отсталым регионам (сбалансированное развитие регионов); это особенно важно для южных областей Таджикистана; обеспечение занятости населения, создание новых рабочих мест, сокращение безработицы; совершенствование финансово-кредитной политики; уточнение внешнеэкономической политики;

углубление и расширение социальной политики, включающей в себя политику содействия формированию имущества, политику в области доходов, социальную защиту от безработицы, на случай болезни, пенсионное страхование и помощь тем, кто не способен к труду.

Как видно из данных таблицы 1, за последние семь лет, т.е. за период 2014-2021 гг. объем производства сельскохозяйственной продукции в (сопоставимых ценах) увеличился от 26,7 до 37,6 млрд. сомони, или более чем на 40,8%. Этот рост произошёл, в основном, за счёт роста производства животноводческой продукции, который составил 146,3%, и расширения её доли в общем объёме производимой валовой продукции сельского хозяйства. Удельный вес производства животноводческой продукции в 2019 г. составил 30,5%, против 27,7% - в 2015 г., (увеличился на 2,8 процентных пункта). За анализируемый период, уменьшилась доля растениеводческий продукции в общем объёме валовой продукции, (на 2,8 процентных пункта). В последние годы, доля сельского хозяйства в объёме ВВП уменьшилась от 23,9 до 22,6%, или на 1,3 процентных пункта.

Таблица 1. - Динамика валовой продукции сельского хозяйства Таджикистана (в сопоставимых ценах 2020 года, млн.сом.)

Показатели	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 к 2015 в %
Всего	26772,3	27628,9	29053,9	31029,6	32257,2	34558,7	37616,6	140,8
Растениеводство	19849,0	20203,6	21223,9	22761,1	23546,4	25355,7	27447,3	138,4
Животноводство	6923,4	7425,3	7830,0	8268,5	8710,8	9203,0	10169,3	146,3

Удельный вес сельского хозяйства в объёме ВВП	23,9	21,5	20,8	20,3	19,8	20,9	22,6*	-1,3 пп

Рассчитан по: Статистический сборник Республики Таджикистан.-Душанбе. Агентство по статистики при Президенте Республики Таджикистан 2022.-С.436; Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник..-Душанбе. Агентство по статистики при Президенте Республики Таджикистан. 2022.-С.15.

В условиях реализации курса ускоренной индустриализации страны, сфера аграрного производства остаётся одной из ведущих отраслей реального сектора экономики, который способствует развитию отраслей перерабатывающей промышленности и обеспечению продовольственной безопасности. [5. с. 13].

В условиях реализации курса ускоренной индустриализации страны, сфера аграрного производства остаётся одной из ведущих отраслей реального сектора экономики, который способствует развитию отраслей перерабатывающей промышленности и обеспечению продовольственной безопасности. [3. с. 313]. Поэтому изменились и направление государствен-ного регулирования развития АПК, его ведущий отрасли - сельского хозяйства, базирующейся на программно-целевом подходе поддержки сферы аграрного производства. В настоящее время, механизмы государственного регулирования сельского хозяйства функционируют в рамках реализации «Программы реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждённой постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). Данная Программа определяет стратегические направления и способы обеспечения высокодоходного и ориентированного на экспорт сельского хозяйства, в ней уточнены цели, задачи и направления аграрной политики. Особе внимание уделено на «правительственные субсидии для оказания поддержки сельского хозяйства, осуществляемые за счёт республиканского бюджета, снижения уровня негативного влияния на развитие сельского хозяйства, которые оказывают такие макроэкономические факторы, как рост цен на энергоносители и другие материально-технические средства, потребляемые в отрасли, ограничивающие возможности сельскохозяйственных товаро-производителей для осуществления расширенного воспроизводства и внедрения инновационных проектов, перехода к новым ресурсосберегающим технологиям и, на этой основе, обеспечения реализации моделей ускоренного экономического развития» [5. с. 13]. В результате чего, в настоящее время, обеспечено относительно стабильное развитие отраслей сельского хозяйства.

Для экономики Таджикистана, решение и регулирование вышеперечисленных проблем весьма важно, поскольку здесь все еще имеют место большие пробелы. В этой связи, возникает вопрос, какие экономические функции сегодня должно осуществлять таджикское государство в лице соответствующих органов. Эти функции многообразны и, прежде всего, -это обеспечение экономической и социальной стабильности, за счет перераспределения дохода и богатства, корректировка распределения ресурсов, контроль над уровнем занятости, бедности, безработицы и миграции. Следующая функция — это создание конкурентной среды и ее защита через антимонопольное законодательство.

На наш взгляд, индустриализация не ограничивается только отраслями промышленности. В этом аспекте, трактовка понятия «индустрия» в латинском языке «как деятельность, активность» позволяет представить его в широком смысле слова. В словаре Ушакова «индустриализация» рассматривается как перевод на индустриальную машинную технику, также предусматривает, индустриализацию всей системы народного хозяйства, в

том числе сельского хозяйства [3. с. 160]. В энциклопедическом словаре «индустриализация» рассматривается как процесс создания машинного производства и, на этой основе, переход от аграрного к индустриальному обществу [6. с. 203]. Источниками средств для индустриализации могут быть, как внутренние ресурсы, так и кредиты, инвестиции капитала из более развитых стран.

Таким образом, можно сделать вывод, что по мнению авторов рассмотрены вопросы теоретических основ современного состояния индустриализация охватывает все сферы социально-экономической системы общества и, на наш взгляд, представляет собой ускоренный социально-экономический переход от традиционного типа экономики к индустриальному, или от традиционного, малопроизводительного труда к высокоразвитому, основанному на машинном производстве. Достижение индустриально-аграрного типа экономики происходит в результате постепенной индустриальной трансформации отраслей аграрной экономики, которые являются более традиционной отраслью экономики. Этот процесс базируется на внедрении новых технико-технологических основ аграрного производства. В ходе индустриальной трансформации, происходит позитивное отношение к труду, в сочетании со стимулом внедрения новых технологий и научных открытий, что положительно повлияет на ускоренный рост производства и доходы работников сферы агарной экономики, населения сельских регионов. В результате чего, повысится уровень производительности труда, конкурентоспособность аграрной продукции, что, в свою очередь, стимулирует инвестиции и дальнейший экономический рост.

ЛИТЕРАТУРА

1. НСР – Республики Таджикистан. Душанбе 2016 года. С-
2. Мирсаидов А.Б. А. Аврорзода. Институциональное обеспечение процесса воспроизводства в аграрном секторе экономики Республики Таджикистан// Экономика Таджикистан – 2018, №4, с. 23-33.
3. Таджикистан: 20 лет государственной независимости, статистический сборник-Душанбе, 2011.-С.133-137.
4. Толковый словарь Ушакова. Электронный ресурс // https://gufo.me/dict/ushakov С-233
5. Кудратова Ф. Р. Инвестиция в аграрный сектор Таджикистан: эффективное направление и его перспективы. / Кудратова Ф. Р. -ТФЭУ Душанбе. Инфон - 2021, – С – 160.
6. Энциклопедический словарь. Электронный ресурс // https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/ 1212105 с-622

МАСЪАЛАҲОИ ҚАРЗДИҲИИ СОҲАИ САНОАТ ВА ТАЪМИНИ РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА

Миршарипов Эмомалӣ - *унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: +992 988-53-63-64. E-mail: emomali-95s@mail.ru*

Давлатзода Раҳмоил *– унвонҷӯи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Рустамзода Манзура *– муаллимаи калони кафедраи молияи ДДМИТ*

Карздиҳиии соҳаи саноат дар шаароити имрӯза яке аз механизмҳои асосии расидан ҳадафҳои стратегиии кишвар дар роҳи расидан ба иқтисодиёти устувор мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки карздиҳи ба соҳаи саноат дар шароити имрӯза яке аз самтҳои афзалиятнок ба соҳаи саноат мебошад. Аз ҳамин лиҳоз муаллиф дар мақолаи худ масъалаи ҳамгироии низоми қарзӣ ва соҳаи саноатро мавриди таҳлил ва баррасӣ дода самтҳои афзалиятноки соҳаҳоро бо роҳи рушди низоми қарздиҳӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо. *Қарздиҳӣ, саноат, рушд, низоми иқтисодиёти планӣ, кишоварзӣ, маҳсулот, истеҳсолкунандагон, устувор, иқтисодиёт, давлат, корхона, бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ.*

КРЕДИТНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЕГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Промышленное кредитование является одним из основных механизмов достижения стратегических целей страны по достижению устойчивой экономики. Анализ показывает, что кредитование отрасли является одним из приоритетных направлений развития отрасли в современных условиях. С этой точки зрения в своей статье автор анализирует и обсуждает вопрос интеграции кредитной системы и отрасли промышленности, а также анализирует и обсуждает приоритетные направления отраслей через развитие кредитной системы.

Ключевые слова. *Кредитование, промышленность, развитие, система планового хозяйства, сельское хозяйство, продукция, производители, конюшня, экономика, государство, предприятие, банки, кредитные организации.*

CREDIT ISSUES IN INDUSTRY AND ENSURING ITS DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

Industrial lending is one of the main mechanisms for achieving the country's strategic goals to achieve a sustainable economy. The analysis shows that lending to the industry is one of the priority areas for the development of the industry in modern conditions. From this point of view, in his article the author analyzes and discusses the issue of integration of the credit system and industry, and also analyzes and discusses the priority directions of industries through the development of the credit system.

Keywords. *Lending, industry, development, planned economy system, agriculture, products, manufacturers, stables, economy, state, enterprise, banks, credit organizations.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз гузариш ба низоми иқтисоди планӣ ба низоми иқтисоди бозорӣ баъд аз соли 1991 ба тамоми соҳаҳои муҳими иқтисодӣ аз он ҷумла баши воқеии иқтисодиёт аҳамияти аввалиндараҷа дод. Илова бар фароҳам омадани чунин шароит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди васеъ шудани доираи фаъолияти субектҳои гуногуни хоҷгидорӣ ва афзоиши сатҳи талабот дар бозор ба молу маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ, ки сатҳи самаранокии онҳо ба соҳаи саноати кишвар рост мелояд ба амал баровардани маҳсулотҳои ниёзи аввал як фишанги асосӣ ва ҳадафҳои стартегии давлат дар самти таъмини амнияти озуқавории кишваар маҳсуб меёфт. Қобили тазаккур аст, ки истеҳсолкунандагони маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ дар ивааз намудани ҷойи маҳсулотҳои аз лиҳози экологи ноустувор, ки аз хориҷи кишвар ворид мешаванд ва коркарди онҳо барои истифода ва истеъмоли муддати тӯлонии вақт эҳтиёҷ дорад мавқеи ҳалкунанда дорад. Қайд кардан зарур аст, ки дар

доираи имкониятҳои рушди бахшҳои воқеии кишвар соҳаи саноат ва кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар микёси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил яке ҷумҳурихе маҳсуб мееёбад, ки аз ҳама нуқтаи наазар дорои имкониятҳои васеи захираҳои табиию экологӣ, имкониятҳои иқлимӣ, истеҳсоли нерӯи барқ, рушди иқтисодиёти сабз, сохтани корхонаҳои хурду миёнаи кишоварзӣ, ки ин ҳама дар ташкили заминаҳои устувори иқтисодиёти двалат ва баланд кардани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ мавқеи ҳалкунанда дорад ҳамеша чораҳои зарурӣ андешида мешавад.

Дастгири соҳаи саноат ва кишоварзӣ ҳамеша дар маркази диққати Пешвои миллат аз аввали соҳибистиқлоӣ қарор дошта ба рушди ин соҳаҳо аҳамияти аввалиндараҷа медоиҳад. Новобаста аз ин дидани чорабинҳои дахлдор оид ба беҳтар намудани авзои фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, корхонаву ташкилотҳо ва хоҷагиҳои деҳқонию хоҷагиҳои хонавода, корхонаҳои хурду бузурги саноатӣ имконияти хуби рушдро фароҳам овард, ки барои ғанигардонии бозор ва буҷаҳои мрдум ва беҳтаршавии сифати зиндагии аҳолӣ мусоидати ҳамтарафа менамояд.

Ташкили раванди коркарди истеҳсоли маҳсулотҳои хоҷагии қишлоқ ва истеҳсолоти дигари барои кишвар зарур дар доираи табдили онҳо ба истеҳсолоти саноатӣ муҳим ва зарур буда ташкили муҳити ҳамгироии истеҳсолот байни соҳаҳои мазкур шарти асосӣ мебошад. Фароҳам овардани шароити рушд барои истеҳсолоти молҳои саноатӣ ва ташкили корхонаҳои саноатӣ бояд ҳадафи асосии давлату ҳукумат бошад. Зеро дар айни замон масъалаи суръатбахшии рушди соҳаи саноат ва устувории он, дигаргунсозии куллии сохторӣ, таъсиси корхонаҳои хусусӣ бо ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, ҷорӣ намудани навовариҳои техникию технологӣ дар истеҳсолоти саноатӣ зери таваҷҷуҳи доимии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд. Аммо дар шароити имрӯза масъалаи норасоии захираҳои пулӣ дар сохторҳои алоҳидаи саноат ва истеҳсолот ҳамеша масъалааи баҳснок ва зери назорат қарор дорад, ки ин масъала бояд дар доираи имкониятҳои захиравии низоми бонкӣ ҳаллӣ худро пайдо намояд.

Тамоюлҳои тағйирёбандаи ҷаҳони муосир тақозо менамояд, ки мутақилияти истиҳсолии ҳар як кишвари алоҳида дар сатҳи зарурӣ таъмин гардида вобастагии он аз молҳои ба воридот нигронидашуда то як андоза коҳиш дода шаванд. Дуруст қайд гардидааст, ки зарурияти воридшавии мувафақона баравандҳои ҷаҳонишавӣ ва кам кардани таъсири манфии он ба иқтисодиёту сатҳи зиндагии аҳолӣ талаб мекунад, ки сиёсати иқтисодии кишвар, аз ҷумла сиёсат дар соҳаи саноат, самаранок пеш бурда шуда сохтори иқтисодиёт ва фаъолияти соҳаҳои он дуруст ба роҳ монда шавад[7.102]. Сатҳи самараноки рушди соҳаи саноатро дар шароити имрӯза пеш аз ҳама аз тамини мустақилияти фаъолияти ташкилӣ, додани имтиёзҳои давлатӣ ва маблағгузорию сармоягузорӣ таъмин намудан имконпазир мебошад. Дар айни замон таъмини соҳаҳои алоҳидаи саноатро бо қарз ва сармоя метавон аз ҳисоби низоми бонкӣ ва сармоягузорони хориҷӣ таъмин кард. Беҳуда нест, ки дастрасӣ ба қарзҳоро яке аз воситаҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисодӣ, вусъат додани истеҳсолоти ватанӣ, устувор намудани иқтидори содиротӣ ва бунёди ҷойҳои нави корӣ мегӯянд[1.45].

Веқан дар сохтори гузариш ба муносибатҳои иқтисоди бозорӣ бартарии истифодаи қарз барои васеъ кардани истеҳсолот нисбат ба истифодаи воситаҳои истеҳсолӣ агар аз як тараф ба рушди соҳаи саноат ва фасеъ кардани доираи он мусоидат намояд он аз дигар тараф қарзгирандагонро маҷбур месозад то маблағҳои пулиро самаранок истифода намуда ба масъалаи бозпасгардонии онҳо аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд. Аз ҷониби дигар, назорати истифодаи самаранокии истифодаи воситаҳои қарзӣ бар дӯши бонк дучанд мегардад ва бонк кӯшиш менамояд, ки дар ҷараёни субъектҳои иқтисодӣ дар соҳаи саноат ҳамроҳ шавад. Зеро баъди гузаштан аз низоми аграрӣ –саноатии рушди иқтисодиёт ба низоми индустриалӣ-аграрӣ заруияти маблағгузорӣ ва сарпмоягузорӣ ба соҳаи мазкур ба миён омада таъмини ин масъала

бо захираҳои пулӣ шарти асосӣ гардид. Қайд кардан зарур аст, ки қарздиҳи ба соҳаҳои гуногуни саноат дар бахши истеҳсолот яке аз механизмҳои асосие маҳсуб меёбад, ки он бояд аз тарафи низоми бонкӣ амалӣ гардад. Таҳлилҳо дар солҳои охир нишон медиҳад, ки пешравии ин ё он бахши воқеии иқтисодиётро бе дасгирии қарзҳои низоми бонкӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Динамикаи афзоиши қарздиҳи ба бахши воқеии иқтисодиёт нишон медиҳад, ки дар ин масъала қарздиҳӣ ба соҳаи саноат, кишоварзӣ ва қарзҳои истеъмолӣ афзалияти бештар доранд.

Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур бар меояд, ки тамоили қарздиҳи низоми бонкӣ ба бахши воқеии иқтисодиёт дар ҳоли зиёдшавӣ дошта нишондиҳандаҳои дар ин самт мавҷудбуда сол аз сол зиёд гардидаанд. Чунин таомили зиёдшавӣ агар аз як тараф аз ҳисоби фаъолияти самараноки соҳаҳо бошад аз дигар тараф аз беҳтар гаридаидани фазои фаъолияти низоми бонкӣ мебошад. Таҳлиҳо нишон медиҳад, ки қарзҳои додашуда ва пардохтшудаи бонкҳо ба бахши воқеии иқтисодиёт дар ҳоли зиёдшавӣ қарор додард, ки ин масъала аз беҳтар гардидани қобилияти қарадокунииии бахши воқеии иқтисодиёт мебошад. Чи тавре, ки дида мешавад ҳаҷми қарзҳои додашудаи ва пардохтшудаи бонкҳо агар даар соли 2014 8443,7 млн. Сомониро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 9370,9 млн сомонӣ баробар гаардидаааст, ки дар муқоиса баа соли 2014 10,9% афзоиш ёфтаст. Новобаста аз оне, ки пардохти қарзҳои дошадуа ба соҳаи саноат дар соли 2022 ба андозаи -14% коҳиш ёфта бошанд ҳам тибқи таҳлилҳо қарзҳои додашуда дар ин соҳа тамоили зиёдшавиро доро мебошад. Новобаста аз оне, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз иқтисодиёти аграрӣ – саноатӣ ба ба низоми иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ гузашт ҳамоно таваҷуҳ ба соҳаи кишоварзӣ дар сатҳи баланд қарор дорад ва таваҷуҳи низоми бонкӣ дар самти дастгирии соҳаи кишоварзӣ бештар гардидааст. Агар чанде, ки қарздиҳи ба соҳаи кишоварзӣ афзоиш ёфта бошад дар баробари ин пардохти қарзҳо низ аз тарафи соҳаи мазкур дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад. Таҳлилҳо нишорн медиҳанд, ки қарзҳои ба соҳаи кишоварзӣ додашуда агар дар соли 2014 1 023 646 млн. сомониро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 1 039 738,4 млн. сомонӣ ё 1,5% зиёд гардидааст. Хизматрасонӣ бошад 149% ва қарзҳои истеъмолӣ бошанд 3,9 маротиба афзоиш ёфтаанд. Кайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароит барои рушди соҳаи саноат ва дигар соҳаҳои ба он ёрирасон пеш аз ҳама додани имконияти қарздиҳӣ ва пардохти қарзҳо ба онҳо мебошад. Дар айни замон то чи андозае, ки ба соҳа имконияти зиёд дода шавад то ҳамон андозимконияти рушди он васеъ мегардад. Илова бар ин ҷиҳати ҳимояву дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар се соли охир дар соҳаҳои саноати сабук, кишоварзӣ, дорусозӣ, парандапарварӣ, чорводорӣ, сайёҳӣ ва дигар бахшҳои афзалиятнок иловатан 30 намуди имтиёзу сабукиҳо ҷорӣ карда шуданд[4.2]. Воқеан соҳаҳои аҳамияти ҷамъиятидошта бевосита зарурият ба имтиёз мебошанд, ки яке аз онҳо ин қарздиҳӣ ба соҳаҳои зикргардида махусусан ба соҳаи саноат ва кишоварзӣ мебошад.

Зеро таҳлиҳо нишон медиҳад, ки қарздиҳӣ ба соҳа саноат дар маҷуми худи соҳа агар тамоили зиёдшавӣ дошта бошад пас ин нишондиҳанда дар муқоисаи ҳисаввӣ дар сандуқи қарзии низоми бонкӣ тамоили коҳишёбӣ дорад. (Диаграммаи 2)

Диаграммаи 1. Ҳиссаи қарзҳои ба соҳаи саноат додашуда дар маҷмӯи умумии сандуқи қарзҳои низоми бонкӣ бо %

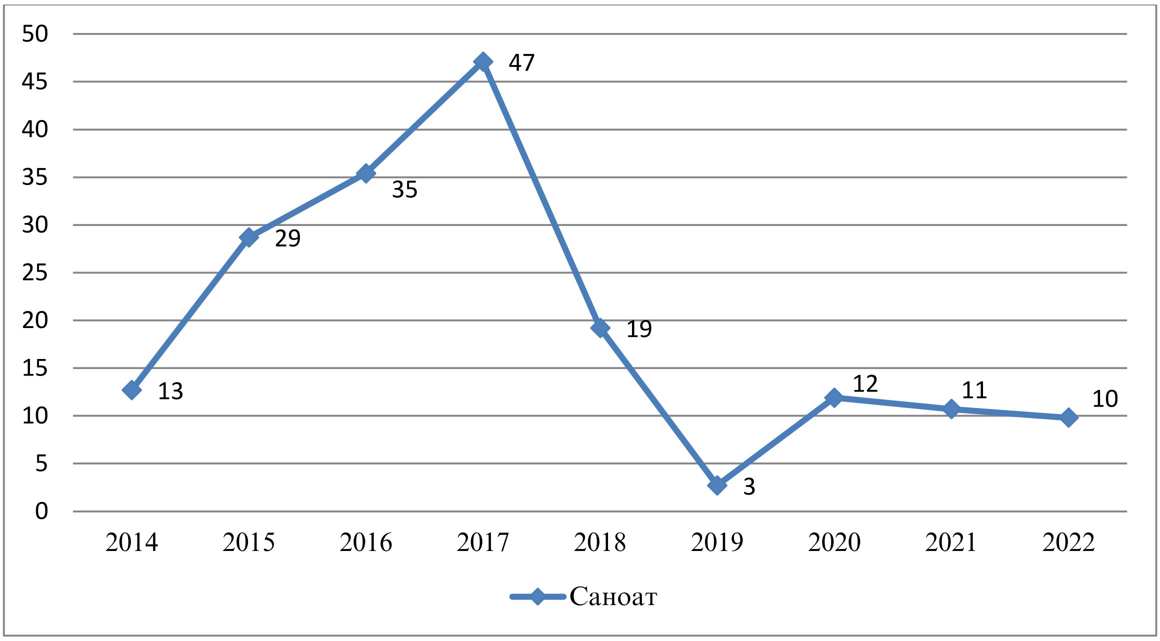

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф дар асои маълумотҳои бюллетени омори бонкӣ 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021 №12 (316), 2022, №12 (329)

Саноат ҳамчун бахши афзалиятнок ва калидии иқтисодиёти давлат ҳамеша дар зери тавачуҳи бевоситаи ҳукмати кишвар ва низоми бонкӣ қарор дошта ба рушди он ҳамавақт аҳамияти авалиндарача медиханд. Қайд карда зарур аст, ки чиҳати дар сатҳи зарурӣ фароҳам овардани инфрасохтори зарурӣ чиҳати рушди соҳа ва ислоҳоти фарогири дар ин соҳа ва соҳаҳои ёрирасони он такмили маблағгузорӣ, сармоягузорӣ ва қарздиҳии низоми бонкӣ бисёр зарурӣ мебошад.

Таҳлили диаграмма нишон медиҳад, ки ҳиссаи қарзҳои ба соҳаи саноат додашуда дар маҷмӯи умумии сандуқи қарзҳои низоми бонкӣ ҳиссаи қарзҳои ба сои саноат додашуда агар дар соли 2010 13%-и сандуқи қарзии низоми бонкиро ташкил намда бошад ин нишондиҳанда дар соли 2016 ба 34 ва даар соли 2017 ба 47% баробаар гаардид, ки дар соҳаи мазкур аз ҳама нишондиҳандаи баландтарин мебошад. Лекин ба таъсири як қатор омилҳо, аз он ҷумла осебпазир гардидани низоми бонкӣ ва таъсири як қатор омтилҳои дигар ин ҳиссаи дар маҷуми умуии сандӯқи қарзии низоми бонкӣ тамоили коҳишёбиро касб намуда мутаносибан баъ аз соли 2018 рӯ ба пастравӣ овард, ки ин нишондиҳанда аз 47%-и ссоли 2017 ба 10% дар соли 2022 баробар гаардида, ки дар муқоиса ба соли 2017 -37% кам гардидааст. Дар самти қарздиҳии бахши воқеӣ бехатарии бозпасгардонии қарзҳо низ шарти асосӣ буда ба дар ҳама ҳолат аҳамияти аввалиндарача дода мешвад.

Новобаста ба андешидани чораҳои зарурӣ чиҳати паст кардани шиддати қарзҳои хавфнок дар сатҳи сандуқи қарзии низоми бонкӣ ва таъмини амнияти низоми бонкӣ ҳоло ҳам мушкилоти дутарафа зиёданд, ки ин аз ҳарду ҷониб як қатор тадбирҳоро тақозо менамояд ва ҳамаи соҳаҳоро зарур аст, ки дар якҷоягӣ бо бонкҳо ҳамкориизич намоянд[3.73]. Барои татбиқи амалии ҳадафҳои дар Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон баро давраи то солҳои 2030 овардашуда якчанд вазифаҳои калидиро барои рушди ҳаматрафаи соҳа муаян менамояд. Дар ин раванд вазифаи асоси таъмини рушди устувор тавасути диверсификатсия ва афзоиши рақобатпазирии иқтисоди миллӣ баҳисоб меравад. Иҷрои муваффақонаи ин вазифа асосан аз ҳисоби соҳаи саноат ва афзоиши саҳми он дар Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ вобастагӣ дорад.

Илова бар ин ҷиҳати расидан ба ин ҳадафҳо ва ҳадафҳои дигари ба ин вобаста дар сатҳи иқтисодиёти мамлакат андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- Фароҳам воардани шароити зарурӣ ҷиҳати бунёди корхонаҳои хурди сноатӣ дар минтақаҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикиситон;
- Андешидани чораҳои зарурӣ дар самти ҳавасмангардонии бахши институтсионалӣ қарздиҳба соҳаи саноат бо роҳи ҷалби диққати давлат ба ин самт;
- Зиёд намудани қарзҳои имтиёзнок ба соҳаи саноат аз ҳисоби захираҳои арзон ва дарозмуддати қарзӣ;
- Додани кафолатҳои давлати ба соҳаи саноат ҷиҳати дар сатҳи зарурӣ дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ;
- Додани имконият ба истеҳсолкунандагони молҳои саноатӣ ҷиҳати баромадан ба бозорӣ рақобат;
- Афзои додани сатҳи сармоягузориҳои давлатӣ ба соҳаи саноат ва бо ин восита иштирок намудани дар фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ;
- Назорат аз рӯи истеҳсолкунандагони субъектҳои соҳаи саноат ва ғ

Суханҳои Пешвои миллат ба маврид аст, ки мо саноатикунонии босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад[5.2]. Барои расидан ба ин ҳадафҳои оли муаян намудани омилҳои рушди иқтисодӣ ва дар заминаи имкониятҳои мавҷуда татбиқ намудани ин масъала шарти зарурӣ мебошад.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. А.Муминов. Дастрасӣ ба маблағузориҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ. /Муминов А./ Бонкдорӣ тараққиёти ҷаҳонишавӣ. Январ-Марти 2023. Саҳ 45
2. Бонкдори ва сиёсати пулию қарзӣ (1991-2011) саҳ 49
3. Махшулов С.Ҷ., Ҷумаев И.Қ.Таъмини бехатарии низоми қарздиҳӣ дар шароити муосир // С .Ҷ. Махшулов, ИҚ.Ҷумаев. Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 4-2 (34). с. 72-79.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019 13:02. Саҳ 2
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019 13:02. Саҳ 2
6. Ш.Қ.Хайрзода. Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Точикистон дар шароити бесуботии молиявӣ. Диссертатсия докторӣ 08.00.10 / Хайрзода Ш.Қ. – Душанбе 2021.Саҳ 51.
7. Шариф Раҳимзода. Ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди мллӣ. / Ш.Раҳимзода / Монографияи илмӣ. Душанбе – Эр-Граф. 2019. Саҳ 102
8. http://prezident.tj (санаи мурочиат 23.04.2022 сол)

ҶАНБАҲОИ ИҚТИСОДӢ ВА ИҶТИМОИИ ТАВАРУРУМ ВА МЕХАНИЗМҲОИ ПАСТ КАРДАНИ ШИДДАТИ ТАЪСИРИ МАНФИИ ОН

Қурбонов Вафохуҷа Намозалиевич *- докторанти PhD кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Сурога: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 931069904. E-mail kuafo1995@mail.ru*

Амрихудозода Гулноза Толибҷон *магистранти курси 1- уми ихтисоси молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон*

Дар таркибиқи иқтисодиёти ҷаҳон таваррум ҳамчун падидаи номатлуби иқтисодӣ метавонад ба сатҳи рушди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъсири манфӣ расонад. Аз ин лиҳоз масъалаи самаранок идора кардани таваррум бояд ҳамеша дар маркази диққати давлат ва иқтисодшиносон қарор дошта бошад.

В структуре мировой экономики инфляция как нежелательное экономическое явление может оказать негативное влияние на уровень развития макроэкономических показателей. С этой точки зрения вопрос эффективного управления инфляцией всегда должен находиться в центре внимания правительства и экономистов.

In the structure of the world economy, inflation as an undesirable economic phenomenon can have a negative impact on the level of development of macroeconomic indicators. From this point of view, the issue of effective inflation management should always be the focus of attention of the government and economists.

Калидвожаҳо. *Таваррум, қобилияти харидории аҳолӣ, сатҳ, манфӣ, иқтисодиёт, содирот, тамоил, болоравӣ,арзиши номиналӣ, мол.*

Ключевые слова. *Инфляция, покупательная способность населения, уровень, отрицательная, экономика, экспорт, тренд, рост, номинальная стоимость, товар.*

Keywords. *Inflation, purchasing power of the population, level, negative, economy, export, trend, growth, nominal value, product.*

Падидаҳои номатлуби раванҳои ҷаҳоинишавӣ хусусиятҳои иқтисодӣ дошта онҳо ҳамеша ба иқтисодиёти ин ё он давлатҳо таъсир мерасонанд. Тар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ таваррум ҳамчун падидаи иқтисоди доираи фарогирии васеъ дошта он он вобаста ба таркиби иқтисодиёти ҳар як давлат метавонад таъсири манфии худро ба таври шадид ва ё нарм расонад .Аз ин лиҳоз дар аксар давлатҳои рӯ ба тарраққи масъалаи нигоҳ доштани мувозинати таваррум ва нигоҳ доштани як меъёри муаяни он дар барномаҳои давлатии худ дар доираи барнома ва дурнамои сиёсати пулию қарзӣ нигоҳ мебораd. Барномаии иқтисодии нигоҳ доштани сатҳи тавваррум дар сиёсати макропридунсиалӣ ҳамчун масъалаи асосӣ нигоҳ дошта мешавад. Дар таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири манфии таваррум баъд аз соли 1991 ба худ аҳамияти хосаро пайдо намуда ба ҷанбаҳои манфии он баъ аз соҳибистиқлолӣ аҳамият дода мешавад. Сабабҳои ба вуҷуд омадани таваррумро дар сатҳи иқтисодиёт вобаста ба омилҳои гуногун тавфси намудан мумкин аст. Зеро дар иқтисодиёте, ки таркби онро воситаҳои гуногун ташкил медиҳанд дар чунин ҳолат масъалаҳои танзими таваррум ва омилҳои таварруми ба инобат гирифта ба ин ҷараён аҳамияти авалидараҷа дода мешавад. Дар таҷриба омлҳои пулӣ ва омилҳои ғайрипулии таваррм ҷанбаҳои гуногуни пулию молӣ доранд, ки дар ин ҳолат таъсири омилҳои субъективӣ ва обективӣ накши асосиро доро мебошанд. Ба ин хотир дар сатҳи муносибатҳои ҷатиди иқтисордӣ баҳодиҳи таъсири омилҳои таваррумиро метавонад оқибатҳои ногувори иқтимоӣ ва иқтисодӣ дошта бошад баҳо медиҳанд. Дар таркиби иқтисодиёти ҳар як

давлат таваррум ба монанди бекорӣ алоқаманд ҳамчун мушкилоти дигари асосии макроиқтисодӣ буда хосиятҳои ногувори иқтисодӣ дорад. Дар давраи гузариш ба муносибатҳои нави бозорӣ ва иқтисодиёти муосир таваррум дар натиҷаи як қатор маҷмӯи сабабҳо ба вуҷуд меояд, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, ки таваррум аслан ҳангоми зоҳршави хусусиятҳои хоси пулӣ надошта, он ҳамчун падидаи иқтисодӣ ва иҷтимоию сиёсӣ низ мебошад ва заминаи зоҳиршавии онро омилҳои ғайрипулӣ низ ташкил медиҳанд. Илова бар ин дар ҷомеа таваррум ба хусусиятҳои психологияи иҷтимоӣ ва эҳсосоти умумӣ вобаста буда он дар аксар маврид ба ҳамчун ҷараёни сунъии таъсири таваррум мебошад. Дар таркиби худ таваррум ба агентҳои иқтисодӣ таъсири шадид расонида, баъзеҳо аз он муваффақ мешаванд, баъзеҳо бошанд зарари ҷиддӣ мебинанд, аммо аксарият таваррумро мушкилоти ҷиддӣ дар сатҳи иҷтимоию иқтисодӣ медонанд.

Таваррум дар шароти имрӯза бо сабабҳои пулию сохторӣ аз ҳисоби масъалаҳои зерин ба вуҷуд меояд:

- дар сатҳи талаботҳои пулӣ пеш аз ҳама: номутобиқатии байни талаботи пулӣ ва пешниҳоди мол, ҳангоми зиёд шудани талабот ба мол ва хизматрасонӣ ва зиёд шудани ҳаҷми фурӯш; зиёд шудани даромад аз хароҷоти истеъмолӣ; набудани буҷети давлатӣ; маблағгузории барзиёд аз ҳаҷми сармоягузорӣ аз эҳтимолияти иқтисодиёт зиёд аст; суръати афзоиши музди мехнат назар ба афзоиши истехсолот ва афзоиши хосилнокии мехнат;
- сабабҳои сохторӣ ё иқтисодии таваррум инҳоро дар бар мегирад: тағйр ёфтани сохтори хоҷагии халқ, ки дар кашол ёфтани ташаккули соҳаҳои истеъмолии саноат зоҳир мегардад; паст шудани самаранокии сармоягузорӣ ва боздоштани афзоиши истеъмол; набудани системаи идоракунии иктисодиёт; номутаносибии байнисоҳавӣ.

Дар шароити имрӯза ба андешаи Селезнев А.З. байни сабабҳои институтсионалии таваррум омилҳои марбут ба бахши пулию қарзӣ ва сабабҳои ба сохтори ташкилии бозорҳоро ҷудо кардан мумкин аст[45]. Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯза омилҳои сохтории таваррумро омилҳои ғайрипулӣ низ мегуянд, ки онҳо аз таркиби истеҳсолот ва дигар омилҳои ба иқтисодиёт ва истеҳсолот нигаронидашуда бар меоянд.дар таҷриба таъсири таваррум ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодвобаста ба сохтори иқтисодӣ ва сиёсати иқтисодии ҳар як давлат гуногун мебошад. Чи тавре, ки қайд гардидааст таваррум бо назардошти қобилияти хароидории он нисбат ба асъори хориҷӣ ё баланд будани арзиши номиналии молу маҳсулотҳо болораии таваррум таъсири гунеогун дорад. Қайд кардан зарур аст, ки дар баъзе давлатҳое, ки зиёда аз 50%-и ММД онҳо аз ҳмисоби захира истеҳсолӣ ва имкониятҳои мавҷудаи дохилӣ таъмин мегарданд дар чунин давлат аҳамияти идоракуни сатҳи таваррум аҳамияти ками иқтисоӣ дорад. Аз ин хотир таҳлилҳо нишон медиҳад, ки сатҳи таваррум вобаста таркиби иқтисодии онҳо тамоили гуноун дорад. (Диаграммаи 1)

Диаграммаи 1. Нишондиҳандаи меъёри таваррум дар як қатор кишварҳои ҷаҳон дар соли 2021

---

[45] Селезнев А.З. Контроль финансовых потоков: учебное пособие / А.З. Селезнев ; под ред. В.Ю. Катасонова. - М.: ИНФРА-М. - 2010. - 304 с.

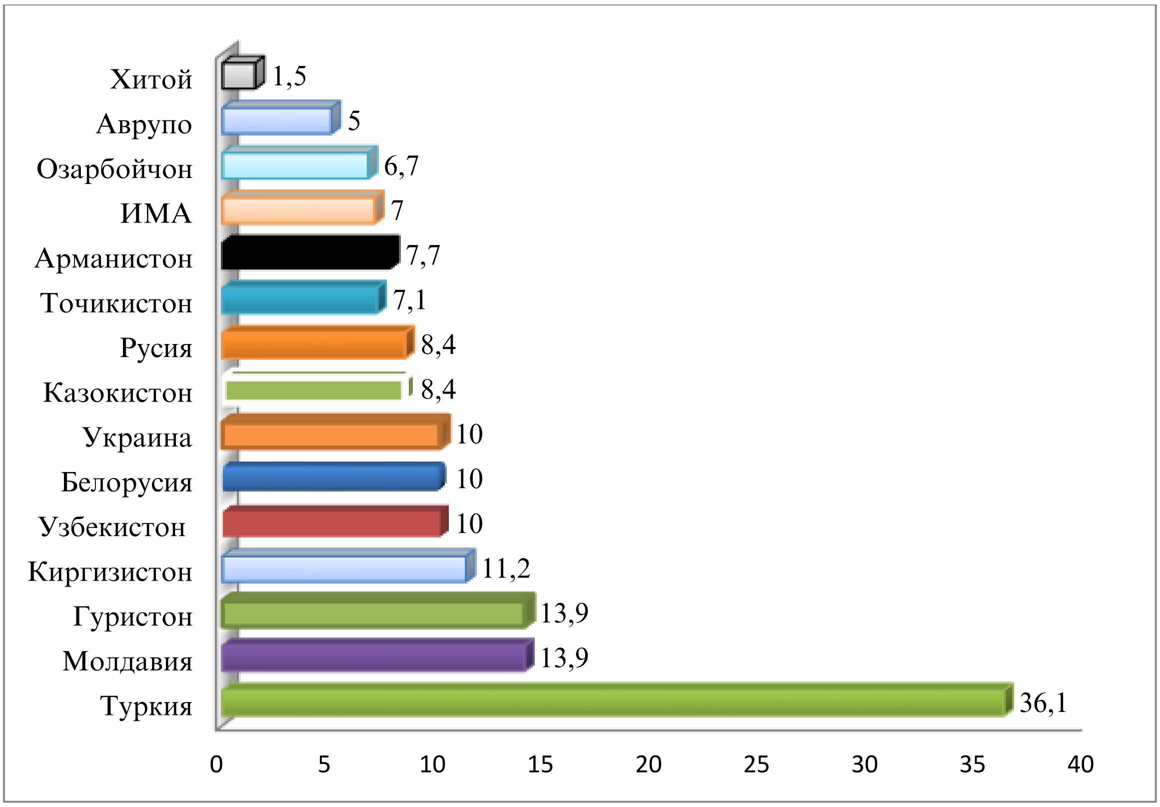

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф дар асои маълумотҳои элетронии https://www.nbt.tj (Санаи мурочиат 02.03.2020)

Аз таҳлили маълумотҳои дигарммаи мазкур бар меояд, ки сатҳи таваррум дар сатҳи кишварҳои ҷаҳон аз меъёри интизорӣ зиёд буда мутаносибан нисбат ба солҳои қаблӣ дар як қатор кишварҳои ҷаҳон тамоили зиёдшавӣ дорад. Чунин ба назр мерасад, ки сатҳи таваррум дар таркиби иқтисодиёти давлатҳои ҷаҳон, ки дар диаграммаи оварда шудааст аз ҳама баланд Туркия 36,1% ва аз ҳама паст дар Хитой 1,5%-ро ташкил медиҳад, ки таркиби иқтисодӣ ва сиёсати иқтисодиии давлатҳои номбурда куллан фарқ менамояд. Ғайр аз ин сатҳи таваррум дар Молдавия 13,9, Гурҷистон 13,9, Қирғизистон 11,2, Узбекистон 10, Белорусия 10, Украина 10, Қазокистон 8,4, Русия 8,4, Тоҷикистон 7,1, Арманистон 7,7, ИМА 7,7, Озарбойчон 7, Аврупо 5%-ро ташкил медиҳад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили болоравии сатҳи таваррум хусусиятҳои гуногуни сохторию иқтисодӣ дошта ҳамасолаи тамоили манфии он аз як қатор омилҳо вобаста мебошад. Чунин ба назар мерасад, ки дар сатҳи заруӣ идора намудани таваррум дорои хусусиятҳои хос ва мусати иқтисоӣ мебошад;

- Ба таври муназам афзоиш ёфтани истеҳсолот дар бахши воқеии иқтисодиёти кишвар ва афзоиш ёфтани сотирот;
- Фароҳам овардани имконият ҷиҳати рушди ҳаматарафаи бахши воқеии иқтисодиёт бо нигоҳ доштани мувозинати қобилияти харидории пули милӣ;
- Пат кардани оқибатҳои манфии сатҳи таваррум бодарназардошти баланд кардани қобилияти харидории аҳолӣ ва баланд бардоштани сатҳи зинлагии аҳолӣ ва ғ.

Адабиётҳои истифодашда

1. Осадчая И. Инфляция: суть, причины, формы проявления // Наука и жизнь. - 2008. - N 4. -С.14-20.

2. Красавина Л.Н. Регулирование инфляции как фактор экономической стабилизации // Финансы. - 2000. - N 4. - С.36-39.
3. Экономическая теория. Макроэкономика-1,2. Архивная копия от 7 января 2019 на Wayback Machine / 3-е изд. Под общ. ред. Г. П. Журавлёвой. — М.: издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2014. — С. 243.
4. Красавина Л.Н. Регулирование инфляции как фактор экономической стабилизации // Финансы. - 2000. - N 4. - С.36-39.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аъзамова Тахмина Туйчиевна *– ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 988483138. E-mail: taha_16@inbox.ru*

Яке аз таҳаввулотҳои азимии низоми бонкии имрӯза ин тағйрот дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ, к ибо техникаву технологияҳои муосир алоқаманд мебошад маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз қайд кардан зарур аст, ки бо зиёт шудани саатҳи талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ ҳама ташкилотҳои ба мизоҷон хизматрасон дар ҷустуҷуи роҳҳои самараноки хизматрасонианд. Аз ин лиҳоз дар шароити имрӯза вобаста ба васеъ кардани сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ дарёфти роҳҳои имконпазири рушди масъалаи мазкур дар сатҳи таҳқиқотҳои илмӣ мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин лиҳоз дар мақолаи мазкур нуқтаи назари олимони соҳа вобаста ба хизматрасониҳои бонкӣ, тафсири таркибии онҳо мавриди баррасӣ дода шудааст. Ғайр аз ин тафсири хизматрасониҳои бонкӣ аз нуқтаи назари гурӯҳӣ ва омилҳо мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо. *Хизматрасонӣ, бонк, низом, иқтисодиёт, ташкил, раванд, низом, молиявӣ, талабот, фишанг, муштарӣ, омил, истеъмолкунанда, эҳтимолият.*

ТЕОРИЯ И ХАРАКТЕРИСТИКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Одним из крупнейших событий в современной банковской системе является изменение уровня рынка банковских услуг, которое связано с современными методами и технологиями. С этой точки зрения необходимо отметить, что с увеличением спроса на банковские операции и услуги все организации по обслуживанию клиентов ищут эффективные способы предоставления услуг. С этой точки зрения, в сегодняшних условиях, в зависимости от расширения уровня банковских услуг, целесообразно найти возможные пути разработки данного вопроса на уровне научных исследований. С этой точки зрения в данной статье рассматривается точка зрения ученых в области банковских услуг, их композиционная интерпретация. Кроме того, проанализирована и оценена трактовка банковских услуг с точки зрения групп и факторов.

Ключевые слова. *Услуга, банк, система, экономика, организация, процесс, система, финансовый, спрос, рычаг, клиент, фактор, потребитель, вероятность.*

THEORY AND CHARACTERISTICS OF BANKING SERVICES IN THE ECONOMIC SYSTEM

One of the biggest events in the modern banking system is the change in the level of the banking services market, which is associated with modern methods and technologies. From this point of view, it must be noted that with the increase in demand for banking operations and services, all customer service organizations are looking for efficient ways to provide services.

From this point of view, in today's conditions, depending on the expansion of the level of banking services, it is advisable to find possible ways to develop this issue at the level of scientific research. From this point of view, this article examines the point of view of scientists in the field of banking services, their compositional interpretation. In addition, the interpretation of banking services from the point of view of groups and factors is analyzed and assessed.
Keywords. *Service, bank, system, economy, organization, process, system, financial, demand, lever, client, factor, consumer, probability.*

Дар бахши бонкӣ тағйиротҳои солҳои охир ҳамчун раванди зудмутобиқшаванд бавуҷуд омада бонкҳоро водор ба як таҳаввулоти бузурги фановариҳои замони муосир намуд. Ҳамзамон бо ин таҳааввулотҳое, ки дар заминаи техникаю технологияи муосир дар соҳои охир ба вуҷуд омаданд бори дигар собит намуд, ки иқтисодиёти ҷаҳон дар як марҳалаи тезутунди тазодҳои глобалӣ қарор дора два бо ин раванҳо бо ташкили заминаҳои инноватсионӣ мувоиқ шудан кори асосии бахши институтсионалӣ мебошад.

Вобаста ба ин дар бахши институтсионалии низоми бонкӣ як қатор тамоюлҳо ба таҳкими низоми босамри бонкӣ бо масъалоаҳои фарогир, таъсиси бонкҳои аз лиҳои молиявию фановарӣ пуриқтидор ва боэътимоди дасгирикунандаи фазои иқтисодӣ, аз ҷумла дар минтақаҳои алоҳидае, ки метавонанд ба таъмин талаботи дохилии иқтисодӣ мусоидат намудщ, мушоҳида мешаванд. Новобаст аз оне, ки дар бахши бонкӣ тағйиротҳои ҷидӣ дар самти дигаргунсозии амалиёт ва хизматрасониҳои гуногун ба вуҷуд омадааст бонкҳо кӯшщиш менамоянд, ки дар заминаи талаботҳои доимоафзояндаи замони муосир фаъолияти худро мутобиқ намоянд. Дар сатҳи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли 1991 як марҳалаи ҷадид вобаста ба мустақилияти иқтисодии давлат, ки бахши бонкӣ шомили он мебошад ба вуҷуд омада. Марҳалаи муосири низоми бонкии Тоҷикистон ин пеш аз ҳама дар зери таъсири омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, технологӣ, равандҳои хусусити иҷтимоидошта ба вуҷуд омад. Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар заминаи таъсиси низоми бонкӣ бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба вуҷуд омад, ки фишангҳои асосӣ ва ёридиҳандаи он пеш аз ҳама доштани пули миллӣ, мустақилияти иқтисодӣ, замнаи қонунгузорӣ, иртибот бо муҳити беруна, ҷори намудани технологияҳои ҳозиразамони бонкию виртуалӣ, сохтори ҷадиди фарогир буд.

Вобаста ба ин қайд кардан зарур аст, ки дар шароити муосир бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба яке аз ҷузъҳои муҳими иқтисоди бозорӣ табдил ёфта истодааст. Афзоиши доимии рақобат дар сатҳи низоми бонкӣ ва иқтисодиёт боиси он мегардад, ки таваҷҷуҳи бонкҳо ба масъалаҳои омӯзиши бозори хизматрасонии бонкӣ, истеъмолкунандагони хизматрасонӣ – мизоҷон ва мизоҷони эҳтимолӣ, талаботи тиҷорати онҳо, интихоби бахшҳои афзалиятноки соҳа ва гурӯҳҳои муштариён, рушди ва ҷорӣ намудани хизматрасониҳои нав, пешбурди онҳо ба бозор, таҳким ва васеъ намудани базаи муштариён, шклҳои муосири хизматрасониҳои бонкиро пешниҳо ва дастраси табақаи муштариён гардонад.

Ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкиро метавон ҳамчун мафҳуми бозории идоракунии фаъолияти бонк муайян кард, ки ба омӯзиши шароити бозор ва иқтисодӣ, ниёзҳои мушаххаси муштариёни бонк нигаронида шудааст ва ба талаботи муштариён ҳангоми таҳияи хизматрасониҳои нав ё такмил додани хизматрасониҳои мавҷуда нигаронида шудааст. Таҷрибаи ташаккули бонкдорӣ аз он гувоҳи медиҳад, ки

кабла аз пайдоиши бонкҳо дар сатҳи ҷоме амалиёт ва хизматрасониҳои онҳо пайдо гардиданд ва нишонҳои пайдоиши онро аз як қатор сарчашмаҳои илмӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз соли 2020 ба аҳолӣ зиёда аз 50 бонку ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар заминаи навовариҳои технологӣ хизмати бонки мерасонанд, ки қисми зиёди онро амалҳои бидуни корманди бонк ташкил медиҳад[18]. Новобаста аз оне, ки имрӯз тамоми фаъолияти бонкҳоро ҳаҷм ва ҳиссаи хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳад, қабл аз ин чунин таомил дар дигар шакл ва сатҳ дар низоми бонкдорӣ истифода мегардид. Дар шароити ба маротиб зиёд шудани талабот ба амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ, бонкҳои тиҷоратӣ ба субъектҳои гуногуни иқтисод ва шахсонивоқеӣ доираи васеи хизматрасониҳои сатҳи гуногунро пешниҳод менамоянд. Ҷиҳати муаян намудани ҷанбаҳои актуалии мавзӯ ва хусусиятҳои хоси манбаи асоснокии таҳқиқот ба тафсир ва коркардҳои як қатор олимони соҳа вобаста ба тафсири дурусти хизматрасониҳои бонкӣ такия намудем. Дар таҳқиқотҳои илмии худ охири асри 19 мафҳумҳои «мол», «маҳсулот» ва «хизмат»-ро К.Маркс ва Ф.Энгельс дар асарҳои илмии худ шарҳ дода буданд. Ғайр аз ин маҳсули меҳнат ҳамчун натиҷаи меҳнат ҳисоб карда мешавад, ки бо замони хозираи он мувофик меояд. Қ.Маркс вобаста ба муаян кардани хизматрасонӣ ҳамчун арзиши истифода, ки ҳам дар мол ва ҳам дар шакли хизматрасонии «соф» таҷассум ёфтааст, мавҷудияти мустақилро дар шакли ашё аз иҷрокунанда ҷудо намекунад. К.Маркс кайд карда буд, ки мол ҳам ҷузъи ғайримоддии хизматро дар бар мегирад, зеро бо максади ба даст овардани неъматҳо ва хизматҳои муайян харида мешаванд, яъне махсулот омехтаи моддию ғайримоддиро дарбар мегирад.

Илова бар гуфтаҳои боло як қатор таҳқиқотҳо ва пещниҳодҳои олимони соҳа мувофиқи мақсад мебошад. Қайд гардидааст, ки дар шароити имрӯза рушди фаъолияти бонкӣ бо «омехтани» намудҳои гуногуни хизматрасонӣ мушоҳида мешавад, ки шаклҳои гуногуни онҳо дар шакли ҳамчун «маҳсулоти бонкӣ» фурӯхта мешаванд. Вобаста ба татбиқи ин масъала дар китоби дарсии худ оид ба идоракунии бонкӣ О.И. Лаврушин инчунин таснифи маҳсулоти бонкиро пешниҳод мекунад[1.17]. Чунин таснифот аз рӯи нишондиҳандаи самти фаъолияти ташкилоти қарзӣ дар хизматрасониҳои нав ба монанди гуфтаҳои зер асос ёфтааст:

- анъанавӣ;
- иловагӣ;
- ғайримуқаррарӣ.

Дар сатҳи хизматрасониҳои бозори бонки шаклҳои нави хизматрасони ва амалиётҳои бонкӣ дар заминаи хизматрасониҳои анъанавӣ ба вуҷуд омада моҳиятан бо пешрафти фановариҳои технологӣ ба сатҳи иловагӣ ва ғайримуқаррарӣ табдил ёфтаанд. Дар фаъолияти имрӯзаи бонкҳо таърифҳо ва шаклҳои гуногуни хидматрасониҳои бонкӣ васеъ истифода мегарданд. Аз ин лиҳоз бо нигоҳи навовариҳо ва талаботҳои имрӯза О.И. Лаврушин «Хизматрасонии бонкиро ҳамчун як ё якчанд амалиёти бонкие, ки талаботи муайяни муштариро қонеъ мегардонад ва аз номи муштарӣ ба фоидаи охирин ба маблағи муайян анҷом додани амалиёти бонкӣ нигаронида шудааст» тавсиф карда шудааст[8.365]. Бо иловат гуфтаҳои О.И.Лаврушин, Ю.В. Головин, қайд кардааст, ки «хизматрасонии бонкӣ» ин маҷмӯи амалиётест, ки ҷамъи пурраи хизматрасониҳоро ифода мекунад, ки талаботи ҳар як муштариро қонеъ мегардонад»[9.178] Ҳамзамон бои ин қайд кардан зарур аст, ки

тафсири хизматрасониҳои бонкӣ агар бо тафсири шароити ҷории иқтисодиёт арзёбӣ гардидаан, ки маҳдудиятҳои сатҳио мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба маврид қайд гардидааст, ки дар айни замрон вобаста ба имконият қариб феҳрасти хизматрасониҳои асосии бонкҳо тақрибан якхела аст, аз ин рӯ, барои ҷалби мизоҷон хизматрасониҳои иловагӣ аҳамияти калон доранд ва дар ин ҷо доираи ҷорӣ, ки ҳангоми рушди бонк тавассути ҷорӣ намудани хизматрасониҳои нав, тағир додан ё иваз кардани хизматрасониҳои мавҷуда ташаккул меёбад[15.504]. Дар ин ҷо қайд кардан зарур аст, ки муаллиф афзоиши сатҳи хизматрасониҳои бонкиро вобаста ба ҳаҷми захираҳои бонкӣ баён намудаасст, ки ин масъала дар шароити имрӯза беназардошти имкониятиҳои технологии замони муосир мебошад. Ҳамчунин дар таҳқиқоти илмии худ як қатор олимони хадамоти бонкиро ҳамчун “хизматрасонии дорои хусусияти пулӣ” ё хизматрасониҳое мефаҳманд, ки ҳаракати воситаҳои пулиро, аз ҷумла ҳаракати онҳоро аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар ва ташаккули маблағ таъмин мекунанд. [10.32] Дар шароити имрӯзаи иқтисодиёт ва тақвияти бомароми хизматрасониҳои пулии ғайринақдӣ як қисми хизиматрасониҳои бонкиро дар бар мегирад.

Иванов А.Н. қайд менамояд, ки хидматрасонии бонкӣ ин фаъолияти ташкилоти қарзӣ мебошад, ки барои қонеъ гардонидани талаботи муайяни муштарӣ нигаронида шудааст. [16] дар дигар маврид ба андешаи Задорожная И.В. хизматрасонии электронии бонкӣ ин хизматрасониест, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ бо истифода аз технологияҳои муосир замонавӣ ба мизоҷон пешниҳод карда мешавадхид. Аз як тараф, ин метавонад ҷиҳати гирифтани баъзе маълумоти тасдиққунанда аз бонк (масалан, қарор оид ба додани карз) ё хизмати консультативӣ, аз тарафи дигар, мумкин аст имконияти пардохти хизматрасонӣ тавассути суратҳисоби дар бонк кушодашударо дар бар мегирад.

Иловар бар нуктаи назари олимон дар самти хизматрасониҳои бонкӣ дар айни замон ба таври гуногун арзёбӣ гардида дар аксар маврид ҳангоми баёни масъала маҳдудиятҳои абективӣ дида мешавад.[6.216] Дигар олимон хизматрассониро дар сатҳи маҳсули меҳнат ва дараҷаи иқтисоди шаклан дигар баҳо додаанд. Ба андешаи Ситдикова Л.Б. хизматрасонӣ фаъолияти мақсаднок ва самараи фоиданокии меҳнат, яъне арзиши махсуси истеъмолие, ки худи мехнат ба монанди хар гуна мол таъмин мегардад ифода шудааст. Дар ин ҳолат арзиши истеъмолии меҳнат номи махсуси «хизматрасони»-ро мегирад [14.2]. Дар таҷрибаи имрӯзаи иқтисодӣ кишвар ва низоми бонки хизматрасонӣ ҳамаи он амалҳоеро дар назар доранд, ки бидуни таъсири ками субъектҳо дар заминаи техникаву технологияҳои муосир аҷом дода мешаванд. Дар масъалаи тафсири хизматрасониҳои бонкӣ олимони тоҷик низ мароқ зоҳир намуда хусусиятҳои хоси ин масъаларо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додаанд. Дар ин ҷода олимони тоҷик, Р.К. Раҷабов ва З.А. Раҳимов иброз медоранд, ки дар пешкаш кардани хизматрасониҳои бонкӣ ва дастрасии пурра ба маҳсулоти бонкӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ якчанд мушкилот ҷой дорад[12.110]. Албатта чунин нуқтаи назар танҳо ба мушкилотҳои ҷойдоштаи хизматрасониҳои бонки, ки ба шахсони ҳуқуқи ва воқеи пешниҳод гардидаан матраҳ мегардад. Илова бар ин дар соҳаи бонкдорӣ манфиатҳои қишрҳои мухталифи иҷтимоӣ, гурӯҳҳо, кишварҳо бо ҳам мепайвандад ва ҳадафи танзими ҳуқуқӣ дар ин маврид таъмини баробарии эҳтимолии манфиатҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, пешгирии бархӯрди мустақим ва бархӯрди ғайриконструктивии

онҳо мебошад[17.464]. Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми “бозори хизматрасониҳои бонкӣ” мавриди истифодаи васеъ қарор дода шудааст, аммо, ба андешаи мо, он то ҳол таърифи дурусти илмиро соҳиб нагаштааст ва аз ин хотир, таҳлили дақиқро тақозо менамояд.

Аз тақиқи аксар олимону коршиносон чунин бар меояд, ки хизматрасониҳои бонкӣ доираи васеъи масъулияти бонкро дар иҷрои вазифаҳои худ дар низди мизоҷон ифода мекунад. Амо дар шарпоити имрӯза чунин равишҳо хусусияти яктарафа дошта дар он баёни масъала аз нуқтаи назри як ё гуроӯҳи омилҳоие, ки барои қорнеъ гардонидани талаботи мизоҷони бонкҳо нигронида мешаванд пешниҳод шудааст. Ба андешаи мо дар сатҳи зарури тафсири хизматрасониҳои бонкиро аз нуқтаи назари як қатор омилҳои бонкиеки, ки тавасути технология ҳозиразамон ва таъсири омилҳои субъективӣ дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. Тасниф ва гурӯҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба талаботҳои замони муосир

ТАСНИФИ ХИЗМАТРАСОНИИИ БОНКӢ	ИСТИФОДАИ ХИЗМАТРАСОНИИ БОНКӢ
Вобаста ба инфрасохтори зарурии бонк	Хизматрасони тавасути интернет ва алоқаи мобилӣ Хизматрасони тавасути терминал ва постерминалх
Вобаста ба имкониятҳои мавҷудаи низоми бонкӣ	Хизматрасониҳои маҳдуд Хизматрасониҳои васеъ
Вобаста ба таъсири омилҳои дар ихиёри бонкбуда	Тавасути омилҳои субъективӣ Тавасути техника ва технология
Вобаста ба шакли амалиёт	Ба тазри накдӣ Ба таври ғайринакдӣ
Аз рӯи субъектҳои истифодабарандаи хизматрасонӣ	Хизматрасонӣ ба шахсони хуқуқӣ Хизматрасонӣ ба шахсони воқеӣ

Сарчашма. Таҳияи муаллиф.

Аз тафсири маълумотҳои ҷадвали мазкур чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки хизматрасонии бонкӣ ин як амали мураккабест, ки тавасути дар заминаи фановариҳои муосир дар самти иҷрои амалиётҳои молиявӣ тавасути супориши мизоҷон амалӣ карда мешавад. Аз ин лиҳоз дар сатҳи хизматрасониҳои бонкӣ як қатор омилҳои хусусити гуногндошта метавонанд иштирок намоянд. Аз ин лиҳоз зарурияти гуруҳбандии хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба як қатор меъёрҳои мавҷуда моҳияти масъалаи баррасишавандаро дар сатҳи муносибатҳои илмӣ илмӣ инъикос менамяд.

Гуногунрангии баҳоидиҳии хизматрасониҳои бонкӣ моро ба он водор менамяоял, ки ба таҳқиқи амиқи олимону коршиносон такия намуда мушаххасоти асоии масъаларо ошкор намоем. Вобаста ба ин дар таҳқиқоти худ муҳаққиқи ватанӣ Р.Г. Ғаниев дар таҳқиқоти иброз медорад: «Моҳияти хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун натиҷа ё таъсири судманди амалиёти бонкӣ муайян карда шуда, барои қонеъ кардани ниёзҳои молиявии мизоҷон равона карда шудаанд»[3.94]. Чунин тафсир равишҳои системавриро вобаста ба хизмарасониҳои бонкӣ муаян намуда онро ба таъсири амалиётҳои судманд нисбат медиҳад. Илова бар ин ба андешаи мо тавсири хизматрасониҳои бонкиро низ дар сатҳи бозори хизматрасониҳои бонкӣ таҳлил ва арзёбӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад. Ба андешаи мо дар тақиқи масъалаи хизматрасониҳои бонкӣ ду равиши тафсири амиқи хизматрасониҳои бонкӣ вуҷуд дорад:

1. Равиши баҳоидиҳӣ ва тафсири хизматрасониҳои бонкӣ дар алоҳидагӣ масъала таҳқиқ карда мешавад;
2. Равиши дигари тафсири хизматрасонии бонкӣ аз нуқтаи назари бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи таъсири омилҳои ба рақобат ифодаёфта баён карда мешавад.

Равиши баҳодиҳии хизматрасонии бонкӣ дар шароити имрӯза хусусияти таркибӣ дошта он вобаста таъсири сатҳи талабот дар иҷрои амалиётҳои мақсадноки бонк баён карда мешаванд. Як қатор олимон хизматрасониҳои бонкиро дар доираи дастарасии мизоҷон ба хизматрасониҳои бонкӣ тафсир менамояд, гурӯҳи дигари олимон бошад онро ба фаъолияти мақсадноки бонк дар доираи талабот. Қайд кардан зарур аст, ки равиши дуюми тафсири хизматрасониҳои бонкӣ аз нуқтаи назари бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар заминаи фановариҳои замони муосир тафсир карда мешавад, ки ин тафсир моҳияти масъалро пурра инъикос менамояд. Дар дигар маврид вобаста ба таснифи равишҳои баҳодиҳии хизматрасониҳои бонкӣ нуқтаи назари Бухвалт Б оиди ин масъала хусуияти дутарафа дошта қайд менамояд, ки амалиётҳои бонкӣ ҳама намуди фаъолияти бонкиро дохил намуда, хизматрасониҳои бонкиро бошад, ҳамчун як навъи фаъолияти бонкӣ меҳисобанд[2.219]. Дар дигар маврид В.М. Заернюк бошад, дар андешаҳои худ "бозори хизматрасониҳои бонкиро ҳамчун соҳаи муносибатҳои бозорӣ, ки талабот ва таклифотро ба хизматҳои бонкӣ барои қонеъ гардонидани талаботи мизоҷон таъмин менамояд", арзёбӣ намудааст[7.167]. Хусусиятҳои хоси тафсири хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи низоми бонкӣ вобаста ба муҳити фарогирӣ, сатҳи амалиётгузаронӣ, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва як қатор масъалаҳои дигар баён намудаанд, ки ифодаи онро дар асарҳои олимон мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар умум қайд кардан зарур аст, ки яке аз самтҳои муҳимму афзалиятноки бозори бонкӣ ин пешниҳоди хизматрасониҳои сатҳи гуногун ба ҳисоб рафта ба он ҳамеша аҳамияти аввалидараҷа дода мешавад. Дар сатҳи баррасии масъала як қатор таҳқиқотҳои ҳадафманд иҷро шудааст, ки онҳо бевосита моҳият ва зарурияти хизматрасониҳои бонкиро ифода менамоянд. Илова бар ҳамаи гуфтаҳои боло қайд кардан зарур аст, ки сатҳи хизматрасонии бонк боназардошти муваффақиятҳои он аз хусусиятҳои равонии мизоҷон вобастагии зиёд дорад. Пешниҳоди хизматрасониҳои сифатан хуб ва саривақтӣ метавонад эътимодияти бонкро зиёд намуда ва нуфузи онро дар ҷомеа ба таври мутавозин ва зарурӣ боло бардорад. Вобаста ба ин, тамоми ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки ҷиҳати

самаранокии фаъолияти худ ба сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда бо назардошти талаботи рӯзафзуни ҷомеа аҳаммияти аввалидараҷа диҳанд.

Адабиётҳои истифода

1. Абаева, Н.П., Хасанова, Л.Т. Классификация банковских услуг, 2011. – С.16-21

2. Бухвальд, Б. Техника банковского дела. Текст / Б. Бухвальд. – Москва: Сирии, 2002. – 219 с.

3. Ганиев, Р.Г. Основные направления модернизации банковских услуг в рыночной экономике Таджикистана / Р.Г. Ганиев // Вестн. Росс. - Тадж. (Славян.) университета. - 2015. -№4. - С.90-94.

4. Егоров В., Романов А.В., Романова В.А. Маркетинг банковских услуг. – М., 1999. Стр.256

5. Иванов А.Н. Банковские услуги: Зарубежный и российский опыт. –М.: Финансы и статистика, 2002. – 176 с.

6. Задорожная И.В. электронные банковские услуги: современные тенденции. Научный журнал Банковское и страховое дело. Стр. 216

7. Заернюк, В.М. Методологические основы институционального развития рынка банковских услуг: диссертация ... доктора экономических наук: 08.00.10. [Место защиты: Российский государственный университет туризма и сервиса]. - Москва, 2014. – 167 с.

8. Лаврушина О.И.. Банковское дело [Текст]/ под ред. О.И. Лаврушина. – 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2010. – 678 с.

9. Лаврушин В. И. Деньги. Кредит. Банки [Текст]/ В.И. Лаврушин.– 3-е изд.- М.: Финансы и статистика, 2009. – 678с.

10. Перехожев В.А. Современные подходы к пониманию категорий «банковский продукт», «банковская услуга» и «банковская операция» // Финансы и кредит. – 2002. – № 21. – С. 23-32.

11. Пирзода, П.Р. Конституция Республики Таджикистан - источник правового регулирования банковских услуг/ П.Р. Пирзода. Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. - 2016. - №1-3(39). - С. 22-29.

12. Раджабов, Р.К. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики / Р.К. Раджабов, Х.М. Ятимов. - Душанбе: Ирфон, 2003. – 93 с.; Рахимов, З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка / З.А. Рахимов. - Душанбе: Ирфон, 2002. - 110 с.

13. Сакнко В.И. Развитие рынка розничных банковских услуг. Дисс..кан...эк..наук. Краснодар 2008. Стр. 24

14. Ситдикова Л.Б. Теоретические основы услуг по законодательству Российской Федерации // Юридическое образование и наука. – 2008. – № 1 // СПС Консультант-Плюс

15. Ф.М. Бокова. Исследование эффективности и качества банковских услуг / Бокова Ф.М/

Финансы и статистика, 2010. – с. 504

16. Шевчук Д.А. Банковские операции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.rus.ec/b/169751/read.

РУШДИ НИЗОМИ ҚАРЗДИҲИИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ ДАР ШАРОИТИ ИМРӮЗА

Қуватзода Саидхон Сайвали. *Муаллими калони кафедраи молия ва фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 38XV+8C4, н. Данғара Теле: 906231818. E-mail* Saidkhon_1994@bk.ru

Дар шароити имрӯзаи зиёд шудани талабот ба маҳсулотҳои ғизоӣ механизмҳои асосии ташкили рушди соҳаи кишоварзӣ шарти зарурӣ буда дарёфти роҳҳои имконпазири рушди он дар заминаи андешидани як қатор чораҳои зарурӣ ва имконпазир мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин лиҳоз муаллиф дар мақолаи худ ба масъалаҳои муҳими рушди соҳаи кишоварзӣ тавасути қарздиҳии низоми бонкӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода афзалиятҳои иҷтимодию иқтисодии ин масъаларо мавриди таҳлил ва баррасӣ қаро додааст. Аз ин лиҳоз таҳлилу пешниҳодҳои дар мақола овардашуда метавонанд дар оянда ба рушди ҳаматрафаи соҳа мусоидат намоянд.

Калидвожаҳо. *Кишоварзӣ, муҳаррик, қарз, пул, захира, хоҷагӣ, иқтисодиёт, таҷриба, корхона, қисм, низоми бонкӣ, соҳибкорӣ, назорат, ҳисса, митақа.*

В современных условиях повышенного спроса на продукты питания основные механизмы организации развития аграрного сектора являются необходимым условием поиска возможных путей его развития на основе принятия ряда необходимых и возможных мер в соответствии с целью. С этой точки зрения в своей статье автор придал первостепенное значение важным вопросам развития аграрного сектора посредством кредитования банковской системой, а также проанализировал и обсудил социальные и экономические преимущества этого вопроса. В связи с этим анализ и предложения, представленные в статье, могут способствовать всестороннему развитию отрасли в будущем.

Ключевые слова. *Сельское хозяйство, двигатель, кредит, деньги, ресурс, ферма, экономика, опыт, предприятие, часть, банковская система, предпринимательство, контроль, доля, площадь.*

In modern conditions of increased demand for food, the basic mechanisms for organizing the development of the agricultural sector are a necessary condition for finding possible ways of its development based on taking a number of necessary and possible measures in accordance with the goal. From this point of view, in his article, the author attached paramount importance to the important issues of development of the agricultural sector through lending by the banking system, and also analyzed and discussed the social and economic advantages of this issue. In this regard, the analysis and suggestions presented in the article can contribute to the comprehensive development of the industry in the future.

Keywords. *Agriculture, engine, credit, money, resource, farm, economy, experience, enterprise, part, banking system, entrepreneurship, control, share, area.*

Дар ҳама шароит ва давру замон соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа ва муҳаррики асосии пешбарандаи иқтисодиёти ҳар як давлати алоҳида маҳсуб меёбад. Дар доираи таъмини амнияти озуқаворӣи кишвар ҳамеша ба масъалаи рушди бахшҳои гуногуни соҳаи кишоварзӣ аҳамияти аваалиндараҷа медиҳанд. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ аз ҳамаи субъектҳо зарурати истифодаи шакл ва усулҳои нави хоҷагидориро ҷиҳати муайян намудани ҷой ва мақоми худ дар пешрафти ҷамъиятӣ талаб менамояд. Аз он ҷумла, дар ташкилотҳои қарзие, ки бо додани қарзҳои хурд машғуланд. Ташкилотҳои қарзӣ мустақилона дар асоси истифодаи оқилонаи сармояи пулиашон ва васеъ намудани фаъолияти соҳибкорӣ, самаранокӣ ва устувории иқтисодиашонро дар бозори дорои рақобати озод таъмин менамоянд[9.154].

Новобаста аз оне, ки дар шароити имрӯза сатҳи хавфҳои соҳаи кишоварзӣ баланд мебошад, дар баробари ин афзалияти ин соҳа руз то рӯз бештар мегардад. Таҷриба нишон меиҳад, ки соҳаи кишоварзӣ дар браобари хусусияти балани иқтисодӣ доштан арзишҳои баланди исёсӣ ва иҷтимоиро низ дорбо мебошад. Зеро ба воситаи рушди соҳаи кишоварзӣ фарогирии меҳнатии аҳолиро балан намуда ба воситаи ин

сатҳи даромади пулиро баланд намудан имконпазир мебошад. Твасути фаро гирифтани аҳоли ба соҳаҳо ва самтҳогуногни кишоварзӣ метавон суботи ҷомеро таъмин намуд. Аз ин хотир дар сатҳи муносибатҳои ҷоме соҳаи кишоварзӣ ҳамеша ба такмили механизмҳои ёрирасон дар сатҳи захираҳои молиявию ғайримолиявӣ ҳамеша эҳтиёҷ дорад. Дар иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон кишоварзӣ яке аз бахшҳои муҳимтарини давлат буда, ҳамчун муҳаррик рушди иҷтимоию иқтисодии давлат ва амнияти озуқавории онро таъмин менамояд. Аз ин лиҳоз дастгирии бахши кишоварзӣ бояд вазиффаи аввалиндараҷаи тамоми мақомотҳои таъсиррасон ва дахлдор аз он ҷумла низоми бонкӣ бошад. Дар шароити имрӯза низоми бонкӣ яке аз сохторҳои марказӣ ва асоси дар бахши кишоварзӣ маҳсуб ёфта тавасути пешниҳоди қарзҳо ба ин соҳо таъсири худро мерасонад. Дар шароити имрӯзаи кишвар вобаста ва мутобиқ набудани механизмҳои молиявию қарздиҳӣ бо вазъи воқеӣ дар самти рушду самаранокии фаъолияти соҳаи кишоварзӣ боиси дастрас набудани захираҳои қарзӣ дар аксари хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ гардидааст. Хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои кишоварзӣ қисмати ками қарзҳоро мустақиман танҳо дар асоси дороиву имкониятҳои худ мегиранд. Аз ин лиҳоз, дар соҳаи кишоварзӣ манбаъҳо ва ниҳодҳои берунӣ аз рӯйи имкониятҳои молиявии худ барои соҳа метавонанд ҳамчун як механизми самараноки қарзӣ ё манбаъҳои қарздиҳӣ дар асоси дастрасии одӣ хизмат намоянд. Барои ташкили замина ҷиҳати ҷорӣ кардани имтиёз дар раванди қарздиҳӣ ва додану истифода бурдани қарз андешидани чораҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- ташаккули механизми мутамарказ дар додани қарз аз тарафи давлату бонкҳо ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;
- пурзӯркунии низоми самараноки истифодаи имкониятҳои истеҳсолӣ дар раванди истифодаи қарз;
- пайдо намудани манбаъҳои имконпазири истифодаи маҳсулоти истеҳсолшуда бо роҳи бастани қарордодҳои нисбатан муҳлаташон дароз;
- васеъ кардани ҳиссаи истеҳсолот бо роҳи дарёфти имкониятҳои самараноки фурӯши маҳсулот.

Дар айни замон масъалаи таъсири самаранок ва ҳаматарафаи соҳа бо назардошти тамоми ниҳодҳои таъсиррасон, пеш аз ҳама, дар сиёсати давлат дар самти татбиқи ҳадафҳои рушди соҳа асос меёбад. Муваффақиятҳои рушди соҳаи кишоварзӣ дар давлатҳои тараққикарда аз таъсири бевоситаи давлат вобастагӣ дорад. Таҷрибаи муваффақиятҳои соҳаи кишоварзӣ дар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, ба монанди ШМА, Франсия, Олмон ва амсоли инҳо нишон медиҳад, ки ба бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии махсусгардонидашуда, ки ҳадафи асосии онҳо танҳо додани қарз ва таъмини рушди соҳа мебошад, таваҷҷуҳи махсуси давлат равона карда шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол ягон ташкилоти қарзии махсусгардонидашуда вуҷуд надорад, ки дар асоси иқтидори қарзии худ рушди соҳаро таъмин карда тавонад ё бевосита ҳадафи асосии фаъолияташ дастгирии соҳа бошад. Аз ҳамин лиҳоз, бо сабаби зарурати рушди соҳа, ин навбат дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 26.12.2019с. ҷиҳати таъсис додани бонки махсусгардонидашуда, ки самти фаъолияташро дастгирии бевоситаи бахши воқеии иқтисодиёти мамлакат ташкил медиҳад, дастуру супоришҳои қатъӣ дода шуд: “Ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки барои дастгирии соҳибкории хурду миёна, махсусан, дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва содироткунандагони ватанӣ ҷиҳати иҷрои вазифаҳои Фонди дастгирии соҳибкорӣ бонк таъсис диҳад. Ҳамзамон бо ин, зарур аст, ки барои фаъолияти самарабахши қарздиҳии ин бонк ҷудо кардани маблағ аз буҷети

давлат ҳамасола зиёд карда шавад” [46] Баъди таъсиси чунин бонк имконияти рушд ва самаранокии фаъолияти истеҳсолии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир мегардад. Таъмини фаъолияти самаранок ва рушди соҳа бе таъсири ниҳодҳои имконияти қарзию молиявидошта ғайриимкон аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба шароити рушди соҳаи кишоварзӣ имконияти васеи дастгирии молиявию қарзӣ вуҷуд дорад, ки дар расми 3.1.2 ба таври мушаххас баён карда шудааст. Имкониятҳои васеи рушд ва самаранокии фаъолияти соҳаи кишоварзӣ ба дастгирии якҷояи тамоми бахшҳои фаъолияткунандаи давлатию ғайридавлатӣ вобастагии зиёд дорад. Ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар бобати паст кардани сатҳи камбизоатӣ яке аз масъалаҳои асосист, зеро чунонки гуфта шуд, аҳолии аз ҳама камбизоат дар деҳот зиндагӣ мекунад.[47] Ислоҳот ва зарурати рушди соҳаи кишоварзиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз соли 2001 ҳамчун масъалаи муҳимтарини ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини амнияти озуқавории кишвар дар маркази диққати худ қарор дода буданд.

Аз давраи аввали соҳибистиқлолӣ масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолӣ бо ғизои хушсифат ҳамчун ҳадафи олии кишвар маҳсуб меёфт.

Вобаста ба ин, дар назар дошта шудааст, ки ашёи хоми барои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ воридшаванда, ба истиснои ашёи хоми дар Тоҷикистон истеҳсолшаванда ва молҳои зераксизӣ, аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда шавад ва тартиби татбиқи имтиёзҳо муайян шавад.[48] Самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва пешниҳоди қарзҳои имтиёзноке, ки имконияти аз як замин истеҳсол кардани то 4 ҳосилро медиҳад, вобастагии зиёд дорад. Ба ташаккули раванди самаранокии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ норасоии як қатор масъалаҳои ҳалталаб таъсири манфӣ мерасонад:

- ба қадри кофӣ набудани корхонаҳои саноатии коркарди маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ;
- набудани шароити нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ барои таъминоти пайдарпайи талаботи бозор;
- нарасидани захираҳои пулӣ ҷиҳати таъмини истифодаи имкониятҳои истеҳсолӣ;
- мувофиқ наомадани мухлат ва фоизи қарзҳои пешниҳодшаванда;
- ба таври доимӣ тағйир ёфтани шохиси нархҳои маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бо таъсири омилҳои ғайри қобили пешбинӣ.

Аз рӯйи шароити воқеии шохиси нархҳои маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ аз маҳсулоти тайёр то маҳсулоти коркарднашуда фарқи куллӣ дида мешавад. Ба қадри имкон коркард кардани маҳсулоти истеҳсолшуда имконияти то 20 маротиба боло бурдани арзиши онро ба миён меорад. Таъсири институтсионалии самаранокӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ масъалаи асосӣ, ҳалталаб ва қобили арзёбӣ мебошад ва фаъол гардонидани ниҳодҳое, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият ва имконияти қарздиҳии соҳаро доранд, шарти асосӣ ва зарурӣ мебошад. Дар фаъолияти босамари хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон дар баробари фаъолгардонии ҳаматарафаи ташкилотҳои имкониятдошта, ташаккули механизми самараноки зерсохтори қарзҳои дарозмуҳлат масъалаи асосӣ мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки то як андоза фароҳам овардани шароит ҷиҳати рушди соҳаи кишоварзӣ сатҳи ҳавасмандгардонии хоҷагиҳои деҳқонӣ баланд гардад дар натиҷ сатҳи коҳишёбии онҳо дар муқоиса бо дигар соҳаҳо, аз он ҷумла бахши

[46] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019

[48] https://mfa.tj/tg/main/sijosati-khoriji/hadafhoi-strategi.санаи дидан 30.12.20019

субъектҳои соҳибкорӣ камтар мебошад. Аз таҳлили маълумотҳои ҷадвали мазкур бар меояд, ки сатҳи барҳамхурии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар соли таҳлилшаванда 6%ро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳандар дар дигар соҳаҳо тамоили баланд дорад. Ин аст, ки дар сатҳи ҷумҳурии истеҳсоли маҳсулотҳои серталаби кишоварзӣ дар ҳоли зиёдшавӣ қарор дорад ва ин масъала аз фаъолияти самарони хоҷагиҳои деҳқонӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои молиявии онҳо вобастагии зиёд дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки як қатор маҳсулотҳои истеҳлошаванди бодарназардошти зарурияетҳои истеҳсолӣ тамоили болорравӣ доранд. (ҷадвали 3)

Ҷадвали 3.1. Тамоили тағйирёбии истеҳсоли маҳссулотҳои асоссии кишоварзи дар солҳои 2010-2020 (тонна)

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо							Нисбат ба соли 2010 (+/-)
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ғалла	1261,1	1392,7	1434,8	1447,6	1296,2	1414,6	1561,4	123,8
Нахи пахта	95,2	98,4	85,0	112,0	98,2	102,7	101,6	106,7
Картошка	760,1	887,4	898,1	782,9	964,6	994,4	1022,5	134,5
Сабзавот	1142,6	1666,6	1748,3	1859,1	2119,4	2182,6	2479,4	2,1 мар.
Полизи озуқаворӣ	482,4	529,4	594,2	631,4	641,7	701,2	756,9	1,6 мар

Манба. Ҳисоби муаллиф дар асосси маълумотҳои Тоҷикистон: 30 – соли Истиқлолияти давлатӣ – маҷмуаи оморӣ. Саҳ 434

Қонеъ намудани талаботи рӯзафзуни ҷомеа ба маҳсулотҳои кишоварзӣ дар бароабри ҳамчун ҳадафи стратегии давлат буданаш ин пеш аз ҳама вазифаи хоҷагиҳои деҳқонию кишоварзӣ буда, ҷиҳати татбиқи ин масъала дастгирии низоми бонкӣ асосӣ ва зарурӣ мебошад. Зеро таҳлилҳо нишон медиҳад, ки талабот дар бозори дохилӣ рӯз аз рӯз зиёд гардида он аз ҳисоби субъектҳои кишоварзӣ қонеъ гардонида мешавад.

Таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки агар дар соли 2010 истеҳсоли ғалладонагиҳо 1261,1 тоннаро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳада дар соли 2020 ба 1561,4 тонаро ташкил намуд, ки дар муқоиса ба соли таҳлилшаванда 123,8%-ро ташкил намуда истеҳсоли картошка бошад 106,7, сабзавот 2,1 маротиба ва полизӣ озуқаворӣ бошад ба андозаи 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. Албба рушди соҳаи ва сатҳи истеҳсолоти масъалаи мазкурро бидуни дастгирии бонкҳо ва қарздиҳии онҳо тасаввур ардан ғайриимкон мебошад. Вобаста ба масъалаҳои муҳими соҳаи кишоварзӣ қайд карда зарур аст, ки фаъол гардонидани бахши инстутсионалии низоми бонкӣ шарти асосӣ ва зарурӣ буда ҷиҳати ҳавасмандгардонии онҳо ба субъектҳои кишоварзӣ шарти зарурӣ мебошад. Зарияти маблағгузорӣ ва қарздиҳии субъектҳои кишоварзӣ аз рӯшди соҳаи кишоварзӣ бар меояд ва ин масъала аз тарафи бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ амалӣ карда мешавад. Дуруст қайд гардидааст, ки баъди васеъ шудани доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ ва афзоиши сатҳи талабот ба қарз дар бозори бонкӣ ҷиҳати ба амал баровардани маҳсулоти ниёзи аввал тавассути дастгирии низоми бонкӣ як фишанги асосӣ маҳсуб меёбад[3.42]. Аз таҳлилҳо бар меояд, ки рушди низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ аз тарафи бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибоонкӣ тамоили болоравӣ дорад, ки натиҷаи онро дар диаграммаи 1 мушоҳида кардан мумкин аст.

Диаграммаи 1. Динамикаи рушди қарздиҳии низоми бонкӣ ба соҳаи кишоварзӣ дар солҳои 2010-2022 (млн.сомонӣ)

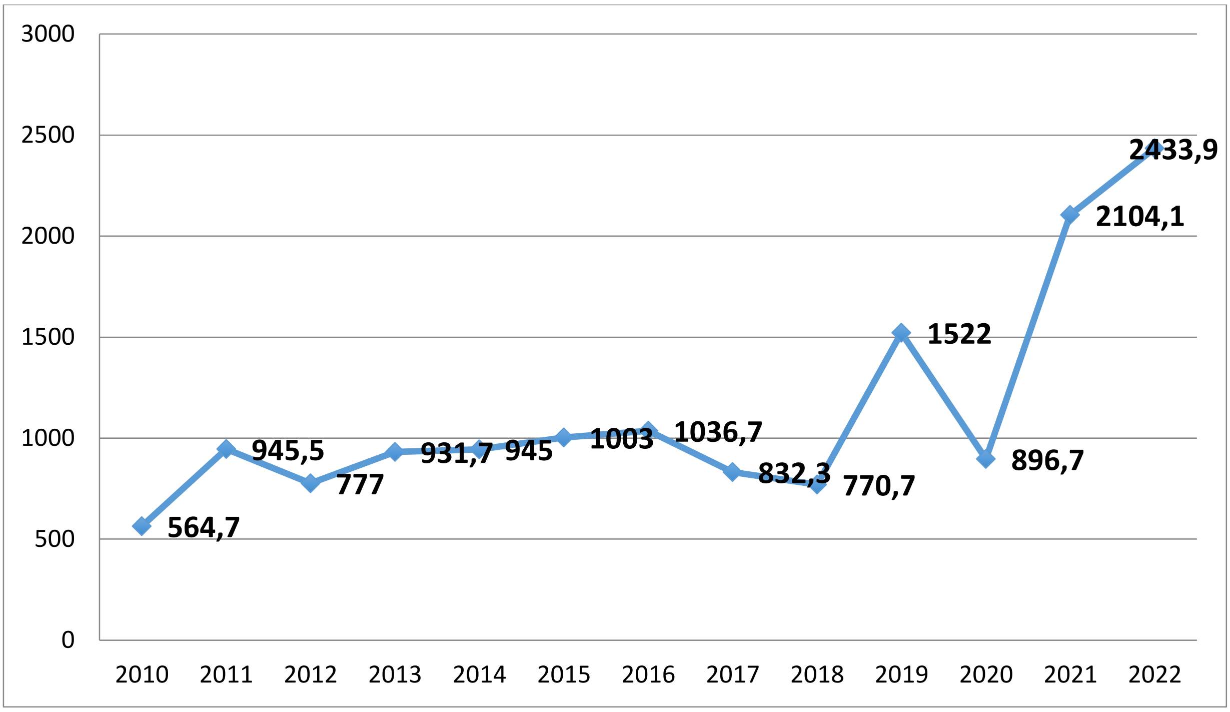

Сарчашма. Ҳисоби муаллиф маълумотҳои бюллетени омори бонкӣ 2014, №12 (233), 2016, №12 (257), 2018, № 12 (281), 2020, №12 (305), 2021 №12 (316), 2022, №12 (329)

Қайд кардан зарур аст, ки бухрони молиявии ҷаҳонӣ ва бемории ҳамагири COVID-19 бори дигар собит намуд, ки ба масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ ва таъминии амнияти озуқаворӣ кишвар аҳамияти аввалиндарача дода шавад. Зеро ягон роҳи баромадан аз бумбасти гуоуснагӣ ва фароҳам овардани шароити хуби созгор дар сатҳи ҷомеа ин рушди соҳаи кишоварзӣ ва саноат мебошад. Вобаста ба ин таҳлилҳо нишон маедиҳад, ки рушди низоми қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ баъд аз соли 2021 тамоили болоравии чашмрасро касб намуд. Маълумотҳои диаграммаи мазкур нишон медиҳад, ки агар ҳаҷми қарзҳои ба соҳаи кишоварзи додашуда 564,7 ҳазор сомониро ташкил намуда бошад пас ин нишондиҳанда дар соли 2022 2433,9 млн сомониро ташкил намудааст 3,3 мартиба афзоиш ёфтааст.

Илова бар гуфтаҳои боло қайд кардан зарур аст, ки ба миён овардани шароити созгор ба соҳаи кишоварзӣ, таҳияи механизмҳои самараноки сарчашмаҳои маблағгузории соҳа ва дарёфти механизмҳои имтиёзноки қарздиҳӣ бояд ҳамчун масъалаи стратегӣ дар назди давлату бонкҳои тиҷоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ қарор дошта бошад. Дар баробари ин, зарурати масъулиятнокӣ ва дарёфти сарчашмаю сиёсатҳои фарогири тамоми ҷанбаҳои фаъолияти соҳа аз таъмини бехатарӣ то нишондиҳандаҳои рушд бояд нақшаи мушаххаси худро дошта бошад. Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилот ва муаммоҳо дутарафа мебошанд, ки ин масъала басъулияти баланди бонкҳои тиҷоратӣро дар қарздиҳӣ ва хоҷагиҳои деҳқониро дар бозпасгардонии қарзҳо дучанд мегардонад. Аз ин хотир тамоюлҳои доимотағйирёбандаи авзои иқтисодӣ ва равандҳои босуръати ҷаҳонишавӣ тамоми сохторҳои иқтисодиро водор менамояд, ки стратегияи бехатарии фаъолияти худро таҳия намуда, амалиётҳои иқтисодиро дар сатҳи дуруст пеш баранд[4.198]. Иилова бар ин мушкилот дар фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, ба монанди надоштани захираи пулии кофӣ, кам будани воситаҳои худӣ, ба муҳлати кӯтоҳ зиёд ҷалб намудани маблағҳои муваққатан озоди шахсони ҳуқуқию воқеӣ, ба муҳлати зиёд дода натавонистани қарз, бо фоизи баланд қабул намудани амонату пасандозҳо, баланд будани меъёри фоизи қарз ва ғайра мавҷуд мебошад.

Адабиётҳои истифодашуда

1. Бурых Е.С. Зарубежный опыт организации сельскохозяйственного кредитования/Е.С. Бурых//Вестник Алтайского государственного аграрного университета. - 2012. - № 1 (87). - С. 106-110.

2. Бурых Е.С. Методические подходы к определению инвестиционной кредитоспособности сельскохозяйственных организаций/Е.С. Бурых//Вестник АПК Ставрополья. - 2011. - № 3. - С. 64–68.

3. Махшулов С.Ҷ., Ҷумаев И.Қ.Таъмини бехатарии низоми қарздиҳӣ дар шароити муосир / С.Ҷ. Махшулов., И.Қ Ҷумаев / Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 4-2 (34). с. 72-79.

4. Махшулов С.Ҷ., Сафаров Қ.С., Шарифзода Г.М. Хатари қарзӣ ва оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии он / С.Ҷ. Махшулов, Қ.С., Сафаров, Г.М.Шарифзода / Паёми молия ва иқтисод. 2022. № 4-1 (33). с. 196-204.

5. Муртузалиева М. К. Приоритетные направления развития системы кредитования малых предприятий в сельском хозяйстве республики Дагестан / М. К. Муртузалиева//Региональные проблемы преобразования экономики. - 2013. - № 2(36). - С. 224-232.

6. Набиева Х.К. Проблемы финансового мониторинга в банковском секторе / Х.К. Набиева//Вопросы структуризации экономики. - 2013. - № 1. - С. 33-36.

8. Хикматов У.С. Необходимость повышения финансовой грамотности населения (теоретический аспект) /У.С. Хикматов, М.Т. Койчуева //Вестник Кыргызско-Российского славянского университета. - 2015.- Т.15.- № 8.- С.174-178.

АҲАМИЯТ ВА ЗАРУРИЯТИ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ҶОМЕА

Ҷиҳонова Зебуниссо Абдураҳмоновна *– унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел.: 905070697. E-mail zebo.chikhonova.@bk.ru*

Бонкҳо дар иқтисодиёти имрӯза яке аз муҳарикҳои асосӣ ва пешбаранда ба ҳисоб рафта, тақвияти иқтидори захиравии онҳо дар иқтисодиёт шарти зарурӣ маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз қайд кардан зарур аст, ки ҷанбаҳои таърихӣ, иқтисодӣ ва ҳамгироии низоми бонкиро таҳлил намуда саҳми онро дар рушди иқтисоодиёт давра ба давра таҳлил намем.

Калидвожаҳо. *Низоми бонкӣ, иқтисодиёт, сифат, рушд, тафсир, равиш, мушкилот, ҷанба, принсип, хусусият.*

ЗНАЧЕНИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ БАНКОВСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ОБЩЕСТВЕ

Банки считаются одной из основных движущих сил современной экономики, а укрепление их резервного потенциала в экономике считается необходимым условием. В связи с этим необходимо отметить, что мы не анализируем исторические, экономические и интеграционные аспекты банковской системы и время от времени анализируем ее вклад в экономическое развитие.

Ключевые слова. *Банковская система, экономика, качество, развитие, интерпретация, подход, проблема, аспект, принцип, особенность.*

THE IMPORTANCE AND ECONOMIC NECESSITY OF BANKING REGULATION IN SOCIETY

Banks are considered one of the main driving forces of the modern economy, and strengthening their reserve potential in the economy is considered a necessary condition. In this regard, it should be noted that we do not analyze the historical, economic and integration aspects of the banking system and analyze its contribution to economic development from time to time.

Keywords. *Banking system, economics, quality, development, interpretation, approach, problem, aspect, principle, feature.*

Заминаҳои бавуҷудоӣ ва пайдоиши бонкҳо дар сатҳи иқтисодиёт ва ҷамъият таърихи қадимаву тӯлонӣ дорад. Ташкилотҳои ба бонкҳо шабеҳ ҳанӯз дар оғози тамаддуни инсонӣ вуҷуд доштанд ва ба таври алоҳида баъзе аз амалиётҳоро анҷом медоданд, ки ба амалиётҳои имрӯзаи бонкӣ алоқамананд. Аз он давра то ҳол дар рушди бонкҳо тағйиротҳои ҷиддии сифатӣ ба вуҷуд омадаанд, ки ин ҷанба дар адабиёти иқтисодӣ хеле зиёд таҳқиқ шудааст ва азбаски омӯзиши таҳаввули бонкҳо аз доираи таҳқиқоти мо берун аст, аз ин лиҳоз вобаста ба таърихи пайдоиши бонкҳо ва заминаҳои бавуҷудоии он таҳқиқ намуда, иловатан тафсири мафҳуми "бонк" бо дарназардошти рушди бонкдории исломӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ аст.

Дар ҳақиқат, агар ба моҳияти ҳар як тавсифи мафҳуми "бонк" ба таври амиқ назар андозем, тахмин кардан мумкин аст, ки ҳангоми муайян кардани мундариҷаи бонк, ба андешаи мо, олимон назари шахсии худро оид ба мушкилот ва мавқеи равиши баррасишаванда дар масъалаи ташаккулёбӣ ва тафсири мушаххаси бонк пешниҳод намудаанд. Новобаста аз ин дар равишҳои илмӣ ва пажӯҳишҳои методологӣ, ҷанбаҳои дигари масъалаи мазкур аз мадди назар дур мондаанд.

Дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ нисбати таърифи мафҳуми “бонк” равишҳои гуногун мавҷуданд. Эҳтимол ин ҳолат ба инкишоф ва навъҳои ташаккулёбии сохти ҷамъиятӣ вобаста мебошад.

Бо васеъ шудани муносибатҳои бозорӣ тафсири мафҳуми «бонк» низ то як андоза васеъ шуд. Аммо омӯзиши адабиёти сершумори иқтисодӣ моро ба он андеша водор месозад, ки дар байни олимони иқтисодшинос дар адабиёти илмӣ равиши ягона нисбати муайян кардани категорияи муҳими мазкури иқтисодӣ вуҷуд надорад.

Аз ин мавқеъ, пеш аз ҳама бояд дурнамои имконпазири рушди бонкҳои исломӣ муайян карда шавад, ки оқибатҳои он чи гуна аст ва саҳми онҳо дар рушди иқтисодиёт чи гуна хоҳад буд. Аммо пеш аз ҷавоб додан ба саволҳои гузошташуда таҳлили асосҳои илмии фаъолияти бонкҳои исломӣ, аз ҷумла моҳияти бонкдории исломӣ, принсипҳои фаъолият, сохтор ва қолаби танзим, хусусиятҳои амалиётҳои бонкӣ, афзалиятҳои рақобатӣ ва нуқсонҳои бонкҳои исломӣ зарур аст. Дар фасли мазкур мо ба моҳият ва принсипҳои фаъолияти бонки исломӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда, як қатор хусусиятҳои хоси фаъолияти онро дар ҳамбастагӣ бо фарогирии тафовутдор мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор додем.

Қайд кардан зарур аст, ки дар илми иқтисодӣ байни олимон тафсири маъмули қабулшудаи мафҳуми бонки исломӣ мавҷуд набуда, дар ин масъала равишҳо ва назарияҳои гуногун ҷой дорад. Дар сатҳи илмӣ тафсири масъалаҳои методӣ ва хусусиятҳои фарогири бонкдории исломӣ аз нуқтаи назари як қатор олимон ва коршиносони соҳа мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар натиҷа тафири он дар шаклҳои гуногун пешниҳод шудааст. Дар ин замина, мо мавқеъҳои баъзе олимони хориҷӣ ва ватаниро оид ба моҳияти бонки исломӣ пешниҳод менамоем, ки дар ҷадвали 1.1.2. нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.1.2. - Тавсифи мафҳуми “бонки исломӣ” дар адабиёти муосири иқтисодӣ

Манбаъ	Тавсиф
Пашков Р.В., Юденков Ю.Н. Исламский банкинг — М.: Русайнс, 2017. - С.7	Бонки исломӣ ниҳоде мебошад, ки захираҳои молиявиро сафарбар намуда, онҳоро барои ноил шудан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ ва молиявии дар асоси консепсияи исломӣ таъсисёфта сармоягузорӣ мекунад. Ҳамзамон сафарбаркунӣ ва сармоягузории маблағҳо бояд тибқи принсипҳои шариати исломӣ амалӣ гардад.

Н.А. Львова. Исламские банки: особенности, проблемы, перспективы развития \\ Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 5. Экономика, 2013 – С. 100-107	Бонки исломӣ ташкилоти молиявие мебошад, ки амонатҳоро қабул мекунад ва маблағҳои қарзиро тибқи принсипҳое ҷойгир мекунад, ки дар манъ кардани фоизи қарз, манфиатҷӯӣ ва чунин шартҳои шартномавӣ ифода ёфтаанд, ки дар онҳо номуайянӣ ба вуҷуд меояд ва (ё) як тараф афзалиятҳои аз ҳад зиёдро аз ҳисоби тарафи дигар мегирад, ифода мешавад.
Гуляева Л.П. Исламские банки как пример функционирования социально-ответственного банковского бизнеса // Труд. Профсоюзы. Общество. – Учреждение образования Федерации профсоюзов Беларуси "Международный университет "МИТСО". – 2012. – №3. – С.59-65	Бонкҳои исломӣ - муассисаҳои бонкие, ки тибқи қонунҳои шариат амал мекунанд (новобаста аз маҳалли ҷойгиршавӣ ва мизоҷонашон).
Ж. Игошина. Исламский банкинг – как финансовое средства http://smart-lab.ru/blog/148879.php (санаи муроҷиат 12.09.2022)	Бонкдории исломӣ яке аз унсурҳои муттаҳидкунандаи ҷаҳони мусалмон аст, ки дар зиддиятҳои дохилӣ қарор дорад, зеро ин падидаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ табиати фаромиллӣ дорад, он на аз рӯи мансубияти этникӣ, балки аз рӯи принсипи динӣ фаъолият мекунад.
Л.Р.Сюкияйнен Мусульманское право: вопросы теории и практики - М.: Наука, 1986. - С. 9	Бонкҳои исломӣ бояд кори худро тибқи қоидаҳои шариат пеш баранд (фасли фиқҳи ал-муамалат (арабӣ: - фиқҳи муносибатҳои амволӣ - қонунҳои шаҳрвандии исломӣ), ки ин наметавонад дар фаъолияти онҳо бетаъсир монад.

Идомаи ҷадвали 2.1.2

Основы этических (исламских) финансов: учебное пособие / под редакцией Е.А. Байдаулет. – Павлодар, 2014. – С.128	Фаъолияти бонкҳои исломӣ ба принсипҳои бунёдӣ асос ёфтааст, ба монанди: - пул набояд аз пул ба вуҷудояд, яъне афзоиши сармоя дар соҳаи муомилоти сирф пулӣ рух дода наметавонад; - даромади сармоягузорон бояд бо сармоягузорӣ ба савдо ва истеҳсолот алоқаманд бошад; - муносибатҳои тарафҳои муомила бояд дар асоси муносибати шарикӣ созмон дода шаванд; - пул мол нест, он танҳо ченаки арзиш аст.
Исламская финансовая система: современное состояние и перспективы развития / П. Трунин, М. Каменских, М. Муфтяхетдинова. – М.: ИЭПП, 2009.- С.6	Дар амсилаи исломии бонкҳо онҳо худи ҳамон вазифаҳоеро иҷро мекунанд, ки дар низоми анъанавии Ғарб амал мекунанд: онҳо фаъолияти низоми пардохтҳои миллиро таъмин менамоянд ва ба ҳайси миёнаравҳои молиявӣ баромад мекунанд. Нуктаи калидие, ки бонкҳои исломӣ дар он аз ташкилотҳои молиявии Ғарб фарқ доранд, дар он аст, ки онҳо дар амалия мукофотро дар шакли пардохтҳои фоизӣ истифода намебаранд.
К.Хусейнова, М.К.Хусайнов. Теоретические основы исламского банкинга https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-islamskogo-bankinga/viewer (санаи мурочиат 10.10.20220)	Бонкдории исломӣ ба шариат - маҷмуи қоидаҳо ва қонунҳои марбут ба идоракунии иқтисод, ҷанбаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеаи исломӣ такя мекунад.
Мухаммад Таки Усмани. Введение в исламские финансы. – М.: Исламская книга, 2016. – С. 18	Бонки исломӣ - шакли махсуси ташкили тиҷорати молиявӣ мебошад, ки дар он хизматрасонӣ ба муштариён бе фоиз пешниҳод карда мешавад, ки чунин муносибат ба фоизи қарзӣ (бонкӣ) бонкдорони исломиро водор сохт, ки ба низоми

	анъанавӣ шакли алтернативиро пайдо кунанд, ки ба манъи фоизи қарзи дар Қуръон манъшуда ихтилоф накунад.

Сарчашма. Коркардҳои муаллиф дар асоси сарчашмаҳои ҷадвали 1.1.2.

Аз тафсири нуқтаи назари олимон дар масъалаи қоидаи бонки исломӣ бармеояд, ки аксар олимон фаъолияти бонкҳои исломиро дар доираи меъёрҳои исломӣ рабт дода онро дар шаклҳои гуногун пешниҳод намудаанд. Аз ин лиҳоз бонки исломӣ ин ниҳоди молиявии ғайрианъанавӣ буда фаъолияти он дар доираи меъёрҳои китоби Қуръон ва шариати ислом бо ном ва шаклҳои гуногуни ташкил карда мешавад. Асоси фарқияти бонкҳои исломӣ аз бонкҳои анъанавӣ танҳо дар доираи меъёрҳои шариат ва ислом мебошад. Дар маҷмуъ, дар асоси таҳлили тафсирҳои дар боло овардашуда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки бонки исломӣ ҳамон вазифаҳоеро иҷро мекунад, ки ба бонки оддии маъмулӣ хос мебошанд, аммо мақсад ва принсипҳои фаъолият, воситаҳо ва усулҳои тиҷорати он баъзе хусусиятҳои фарқкунандаро доранд. Ин фарқият дар ҳадафҳо, принсипҳо, воситаҳо ва усулҳои идоракунӣ ифода меёбанд. Шариатро ҳамчун маҷмуи принсипҳои ҳуқуқи исломӣ ё маҷмуи қоидаҳо ва меъёри рафтор дар ҷомеа тафсир кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1.1.3. - Хусусиятҳои фарқкунандаи фаъолияти бонкҳои анъанавӣ ва исломӣ

Бонки исломӣ	**Бонки анъанавӣ**
Самтгирӣ ба маблағгузорӣ	Самтгирӣ ба қарздиҳӣ
Таваҷҷуҳ ба устувории молиявии лоиҳа	Таваҷҷуҳ ба қобилияти пардохти қарз
Ҳамоҳангсозии раванди сафарбаркунии захираҳо бо шарикон	Вобастагӣ аз қарзгирӣ дар амалӣ намудани сафарбаркунии захираҳо
Истифодаи меъёри ахлоқӣ нисбати сармоягузорӣ	Истифодаи танҳо меъёри молиявӣ ба сармоягузорӣ
Консепсияи тақсимоти хавф	Консепсияи интиқоли хавф
Одатан, сармоягузорон (амонатгузорон) хавф ва фоидаро бо бонк тақсим мекунанд. Натиҷаи молиявии амонатгузорон кафолат дода намешавад ва аз муваффақияти молиявии бонк вобаста аст.	Маблағгузорон (амонатгузорон) чун қоида хавфҳоро ба бонк интиқол дода, фоизи муайян ва кафолатнокро ба даст меоранд. Ҳамзамон, меъёри фоиз бевосита аз даромаднокии сармоягузориҳои бонк вобастагӣ надорад.
Сармоягузорон дар фоида ва зарари бонк иштирок мекунанд	Сармоягузорон дар фоида ва зарари бонк иштирок намекунанд

Пардохтҳои кафолатнок аз рӯи пасандозҳои тодархостӣ	Пардохтҳои кафолатнок аз рӯи пасандозҳои тодархостӣ
Аксар вақт, ҳуқуқи табъиз додани мизоҷон вобаста ба таъминоти молӣ вуҷуд надорад	Ҳамеша мавҷуд аст

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тибқи сарчашмаҳои зерин тартиб дода шудааст: Пашков Р.В. Исламский банкинг: монография/ Р.В. Пашков, Ю.Н. Юденков. — М.:РУСАЙНС, 2017, - 250 с.; Hasan M., Driddi J. Put to the test // Finance & Development. December 2010. URL: http://www.imf.org/ (санаи мурочиат: 20.09.2022).; Трунин П. В., Каменских М. В., Муфтяхетдинова М. Исламская финансовая система: состояние и перспективы развития. М.: Институт экономики переходного периода, 2009

Таҳлилҳо ва таҷрибати фаъолияти бонкҳои исломӣ ва анъанавӣ нишон медиҳад, ки дар сатҳи иқтисодиёт амалиётҳои бонкҳои анъанавӣ ва исломӣ қариб якхела буда, онҳо асосан аз рӯи қоидаҳо ва як қатор меъёрҳо фарқ мекунад. Агар асоси фаъолияти бонкҳои анъанавиро заминаҳои қонунгузории миллӣ ташкил намояд пас фаъолияти бонкҳои исломиро меъёрҳои шариат ва ислом, ки хилофи қонунгузории миллӣ намебошанд, ташкил медиҳад. Илова бар ин олими ватанӣ Ш.Қ. Хайрзода дар масъалаи фарқ байни бонкҳои исломӣ ва анъанавӣ чунин қайд менамояд “Фарқиятҳои куллии фаъолияти бонкҳои исломӣ ва анъанавӣ пеш аз ҳама, бо консепсияҳои идоракунии хавфҳо дар шароити бесуботии молиявӣ ва усулҳои ҷалб ва ҷойгиркунии маблағҳо алоқаманд мебошад, ки чунин вазъиятро пешгирӣ мекунад”. [49] Вобаста ба ин гуфтан зарур аст, ки дар ҳақиқат илова бар ҳамаи меъёрҳо фарқ байни бонкҳои исломӣ ва анъанавӣ дар як консепсияи муайян мебошад. Дар асоси тафсирҳои дар боло овардашудаи мафҳуми “бонки исломӣ” ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо хато нестанд, балки якдигарро пурра мекунанд. Мо тахмин мекунем, ки мафҳуми “бонки исломӣ”-ро бо таври васеъ кардани доираи он ва ба тариқи зайл таҳия кардан мумкин аст: “Бонки исломӣ - ниҳоди махсуси бозорӣ мебошад, ки доираи васеи хизматрасониҳои молиявӣ-қарзӣ ва инчунин тавсеаи ҳаракати сармояи миллӣ ва байналмилалиро дар асоси принсипҳои ҳуқуқи исломӣ - “шариат” дар шароити пешгӯинашавандаи рушди иқтисодӣ пешниҳод менамояд”.

Хулосаи зербоб

Дар илми иқтисод, равишҳои зиёде мавҷуданд, ки ба хусусиятҳои муқоисавӣ ва тафовути бонкҳои исломӣ аз бонкҳои анъанавӣ равона шудаанд. Дар асоси низоми онҳо дар шакли ҷадвал фарқияти бонки исломӣ ва бонки анъанавиро нишон додан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, бонкҳои исломӣ бо моҳияту мазмуни умумии худ ба қонунҳои рушди иқтисоди бозорӣ мухолиф нестанд ва дар таъмини суботи молиявии ин ё он кишвар нақши муҳимро мебозад. Дар маҷмуъ, дар марҳилаи муосири рушди тамаддуни ҷаҳонӣ бонкҳои исломӣ тадриҷан аҳамияти бештарро пайдо мекунанд ва дар ҳамкорӣ бо дигар бонкҳои анъанавӣ тавсеа меёбанд.

[49] Хайрзода Ш.Қ.Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бесуботии молиявӣ. Дисс доктори илмҳои иқтисодӣ. 08.00.07 молия муомилоти пули ва қарз. Душанбе 2021. Саҳ 255

Дар такя ба сарчашмаҳои илмӣ ва таҳқиқотҳои олимони дохилию хориҷӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки марҳалаҳои ташаккули ҷараёнҳои бонкдорӣ ба рушди муносибатҳои ҷамъятӣ баробар буда, сониян бо рушди муносибатҳои иқтисодии гуногунҷанба ба марҳалаҳои рушди ниҳоии худ расидаанд. Илова бар ин қайд зарур аст, ки ибтидои пайдоиши бонкдории исломӣ нахуст дар доираи меъёрҳои шариат ба вуҷуд омада, бештар дар давлатҳои исломӣ зуҳур намудааст. Ин ҷараён бо сабаби мутафовит будани амалия ва хизматрасониҳои ба шариат нигаронидашуда дар дигар давлатҳои ғайриисломӣ низ дар ҳоли густариш қарор дошта тадриҷан рушд кардааст. Аз равандҳои назариявӣ ва заминаҳои методологии коркардшуда аён аст, ки мақсади асосии ташаккул ва рушди бонкдории исломӣ бо бонкҳои анъанавӣ ҳамсон буда, фаъолияти онҳо ба як нуқтаи ниҳоӣ, ки хизматрасонӣ ба иқтисодиёту ҷомеа ва гирифтани фоида мебошад нигаронида шудааст. Аз ин лиҳоз тафсири нуқтаи назари олимон дар масъалаи шарҳи бонкдории ислоӣ тавфсири институтсионалии онро инъикос намуда, моҳияти иқтисодии онро мушаххас менамояд, ки ин масъала ҳамгироии низоми бонкиро дар рушди иқтисодиёт инъикос менамояд.

Адабиётҳои истифодашуда

1. Ашуров Н. Нақши қарзҳои даромуддат дар рушди иқтисодиёт/ Н. Ашуров // Маҷаллаи иттилоотии бонкӣ. Бонкдори дар Тохикистон №9 (50),Сентиябр 2013 саҳ:49.
2. Амосова Н.А. Влияние глобализации на основные параметры банковской деятельности. https:// bankir.ru/publikacii / 20050803 (санаи муроҷиат – 12.03.21)
3. Бурыкин А.Д. Содержание и сущность опитного метода расчёта затрат / А.Д. Бурыкин // Финансово-экономический вестник№2 (22)- 2020 Стр
4. Хайрзода Шукрулло Қурбоналӣ. Место и роль банковской системы в политике достижения финансовой устойчивости национальной экономики / Ш.Қ. Хайрзода // Финансового-экономический вестник №2(22) - 2020. Стр.8
5. Сомонаи www. Yandex tj. (12.12.2018с.)

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ВНЕДРЕНИЯ В ФИНАНСОВУЮ СФЕРУ ТАДЖИКИСТАНА

Норжигитов Р.О.
Старший преподаватель кафедры экономической теории ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова»
norjigitov_r@mail.ru,тел:92-706-95-94
Мирзахмедов Салоҳиддин Насимович
Магистрант 2-го года факультета таможня, финансов и услуг
кафедра "Финансов, банка и таможенной деятельности"
филиала ГУ "Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана" в Согдийской области

Аннотация: *в статье описаны замечания и предложения автора по цифровым технологиям, их важности в управлении социально-экономическими процессами, в том числе в финансовом секторе, необходимости ускорения внедрения цифровых технологий в практику в процессе выполнения традиционных задач финансовой системы.*
Ключевые слова: *цифровая экономика, цифровые технологии, их важность, финансовая система, ее задачи, внедрение, перспективы.*

DIGITAL TECHNOLOGIES AND PROSPECTS FOR THEIR IMPLEMENTATION IN THE FINANCIAL SECTOR OF TAJIKISTAN.

Annotation: *the article describes the author's comments and suggestions on digital technologies, their importance in the management of socio-economic processes, including the financial sector, the need to accelerate the implementation of digital technologies into practice in the process of performing the traditional tasks of the financial system.*
Keywords: *digital economy, digital technologies, their importance, financial system, its tasks, implementation, prospects.*

Введение. Понятия «цифровая экономика» и «цифровые технологии» в последние годы стремительно вошли в нашу жизнь, а их использование в социально-экономических процессах возможности расширяются. Поэтому в такой ситуации важно знать значение этих терминов. К сожалению, наименование этих выражений не дает должного представления о том, что они означают. Поэтому, чтобы понять суть дела, уместно сначала узнать историю происхождения этих терминов.

Появление термина «цифровая экономика» относится к 1995 году. Многие это признают. Но в науке нет единого мнения о том, кто является ее основателем. Некоторые полагают, что ее реализовал на практике в 1995 году Дон Тапскотт, профессор Университета Торонто в Канаде, с книгой «Цифровая экономика: перспективы и опасности в эпоху сетевого интеллекта» [2]. Другая группа ученых считает, что ее основателем был Николас Негропонте, профессор Массачусетского технологического института в США.[3] Есть те, кто считает, что испанский учёный Мануэль Кастельс применил это выражение на практике в монографии «Информационный век: экономика, общество и культура» [4]. Относимся к его усмотрению и продолжаем наши исследования.

В научной литературе «цифровую экономику» называют «сетевой экономикой», «постиндустриальной экономикой», «мегаэкономикой», «виртуальной экономикой», «экономикой, основанной на информации и коммуникации». Ее называют по-разному, например, «информационная экономика», «интернет-экономика», «электронная экономика». Основная причина такого разнообразия заключается в том, что термин «цифровая экономика» появился сравнительно недавно и ее теория еще не до конца

разработана. Проще говоря, под термином «цифровая экономика» понимается деятельность, которая осуществляется с помощью цифровых и электронных технологий. То есть это осуществление бизнеса и торговли, а также производства и услуг с помощью интернета, мобильной связи и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ).

Основная часть. В условиях глобализации цифровые технологии уже проникли во все стороны жизни нашего общества: экономику, бизнес, культуру и социальную сферу. Первые образцы цифровых технологий вошли в жизнь человека с последних лет XX века. Поначалу можно было покупать софт, игры и книги через Интернет. Это было внедрение в нашу жизнь первых и простейших форм цифровых технологий. Позже стало возможным покупать большое количество товаров, не выходя из дома. Сегодня эта ситуация стала реальностью. Что касается нашей страны, то наше правительство реализует интенсивные проекты по цифровизации экономики, особенно финансовой системы. Теперь даже в самых отдаленных селах Таджикистана люди совершают различные коммунальные, кредитные и другие платежи онлайн через DC Wallet, Expresspay, AlifMobil, «Эсхата Онлайн» и другие программы. Электронная коммерция, ранее неизвестная нашему народу, быстро вошла в нашу жизнь. Многие люди покупают и продают товары и услуги через «Сомон Объявления» и другие подобные сайты. Например, теперь вы можете платить налоги и коммунальные услуги по телефону, составлять электронные отчеты, управлять банковскими вкладами, конвертировать валюты, отправлять или получать деньги, покупать авиа- и железнодорожные билеты, учиться на различных курсах и даже в университетах, осваивать профессию, оплата контрактных средств, покупка тысяч различных товаров стала простым делом. Для этого в этом месте должен быть доступен интернет, телефон должен быть подключен к интернету, только людям нужны технологические знания и понимание, навыки и опыт. С помощью цифровых технологий они обращаются в госорганы с заявлениями и жалобами, сдают отчеты в налоговые, статистические и другие госорганы, подают декларацию, находят достойную работу. В то же время около половины населения мира использует Интернет в повседневной жизни для учебы или бизнеса. В ближайшем будущем прогнозируется, что объем виртуальной торговли превысит объем торговли, проводимой традиционным способом. Цифровые деньги удобны в использовании, их невозможно подделать, кроме того, отсутствуют другие затраты, связанные с производством, хранением, транспортировкой и обращением банкноты или денежной монеты, а значит, они очень дешевы. Теперь все дело в их правильном и уместном использовании. Потому что это дает возможность кардинально сократить затраты и время, затрачиваемое на производство товаров и услуг. В результате стоимость товаров и услуг резко упадет. Поэтому страны мира уделяют большое внимание цифровизации экономики посредством широкого внедрения цифровых технологий. Потому что сегодня невозможно производить качественную и дешевую продукцию или услуги без использования цифровых технологий. Потому что виртуальные технологии создают основу для резкого повышения производительности труда, сокращения времени и затрат на продажу товаров и услуг.

В этом случае статистическое состояние цифровых технологий помогает сделать теоретический вывод при изучении и анализе вероятности экономических и финансовых кризисов. Следует отметить, что цифровая экономика – это информационно-технологическая революция, которая коренным образом изменит жизнь общества и экономики. Страна, компания или человек, не готовые к этому, теряют конкурентоспособность и отстают в развитии. Здесь может возникнуть вопрос. В жизни

также есть термин «инновационная» экономика. Не противоречат ли друг другу этот термин и термин «цифровая экономика» или в какой степени они связаны друг с другом? «Инновационные технологии» и «цифровые технологии», составляющие основу этих терминов, неразрывно связаны друг с другом, и развитие одного из них дает толчок развитию другого. Чем шире будут применяться на практике цифровые технологии, тем быстрее общество или компания разбогатеют и тем больше денег можно будет потратить на науку и инновации, чтобы стать богаче. Создание инновационных достижений и их широкое использование также могут привести к дальнейшему развитию цифровых технологий. В нашей стране большое внимание уделяется развитию цифровых технологий. Решение развивать цифровую экономику определены наиболее важные задачи.

С 22 июня текущего года, согласно Указу Президента Республики Таджикистан «О мерах по расширению безналичных расчетов», активизировались кассовые операции безналичных расчётов.Следует отметить, что данная инициатива вытекает из Послания Президента страны высшему представительному и законодательному органу страны. В своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон отметил: «В целях содействия развитию финансового сектора с 1 июля 2023 г. все государственные налоги и сборы за выдачу разрешений и лицензий, штрафы, платежи обязательного государственного страхования, коммунальных и других видов государственных услуг должны будут оплачиваться полностью в безналичной форме. В связи с этим, Министерству финансов и Национальному банку необходимо принять незамедлительные и решительные меры по созданию единой базы счетов всех государственных органов, организаций и учреждений, расширению инфраструктуры безналичных расчетов и созданию единого платежного окна для всех государственных услуг» [5].

Министерства, ведомства и государственные организации могут использовать личный кабинет в программе для контроля поступивших платежей. В целях расширения дистанционных услуг приложение «Амонатмобайл» также предоставило возможность оплаты 11 видов налогов и коммунальных услуг, количество его пользователей составило 384 433 человека, а оборот составил 1 303 140 203 сомони.

Еще одной банковской инновацией, дающей серьезный импульс развитию дистанционного и оперативного обслуживания клиентов, является «Интернет-банкинг» для юридических лиц. К настоящему времени к этой системе присоединились 7 919 предприятий и организаций. С 5 до 275 миллионов сомони. С третьей декады марта более 275 млн. сомони налогов, обязательных и коммунальных платежей получено и перечислено в бюджет республики. Следует отметить, что в марте этот показатель составлял всего 5 млн. сомони. Сегодня процессинговый центр национальной платежной системы «Национальная карта» обслуживает 26 кредитных организаций и считается единственным центром обработки финансовых операций по национальным картам. [5].

Выводы и предложения. В этом контексте внедрение современных методов работы и новых технологий в процесс финансовой организации и управления обеспечивает большую прозрачность финансовой системы. Внедрение цифровых технологий в финансовую систему нашей страны заключается в следующем:

1. Незамедлительное осуществление операций, связанных с формированием, реализацией, контролем расходов и анализом исполнения государственного бюджета и местных бюджетов с помощью цифровых технологий. технологий имеет большое значение. Кроме того, такое изменение облегчает управление бюджетной системой, резко снижает

трудовые и материальные затраты. Необходимо углубленно изучать опыт компаний развитых стран, которые являются настоящими лидерами в этой области.

2. Использование цифровых технологий в финансовой системе упрощает и облегчает систему отчетности и помогает устранить указанные недостатки.

3. Использование системы блокчейн – это технология, которая позволяет сотрудникам финансовой системы безопасно обмениваться и хранить финансовую информацию друг с другом. Например, запись записей о денежных переводах в систему блокчейн и их можно надежно хранить. В блокчейне не будет возможности внешнего вмешательства в работу, фальсификации и уничтожения документов. В целом, это позволяет записывать и хранить в блокчейне все финансовые транзакции, которые в настоящее время хранятся на бумаге. Представьте, что блокчейн — это технология, которая будет иметь огромное экономическое влияние. Блокчейн также является важным инструментом предотвращения коррупции благодаря своей полной прозрачности и неизменности. Более того, это поможет либерализовать крайне консервативную финансовую систему.

4. Цифровые технологии также помогают во внедрении современных видов привлечения иностранных средств для финансирования. Например, в последнее время за рубежом появились методы совместного финансирования различных проектов, называемые «краудфандинг» и «краудинвестинг» «Краудфандинг» означает «финансирование людьми». Через Интернет можно поддерживать начинающие компании, малый бизнес и тех, кто пострадал от стихийных бедствий, таких как сегодняшний коронавирус, и делать взаимовыгодные инвестиции. «Краудинвестинг» — один из видов краудфандинга, который также является методом инвестирования микроинвесторов в стартапы и малый бизнес на мировом финансовом рынке. В краудинвестинге нет выделения средств на благотворительные цели, только инвестирование с целью получения прибыли.

5. Помимо перечисленных, существует ряд других цифровых технологий, которые внедряются в нашу страну в последние годы и в определенной степени связаны с финансовой системой. Например, переводы денег и финансовые операции включаются через DC Wallet, Expresspay, AlifMobil, «Эсхата Онлайн» и другие программы, установленные на мобильных телефонах. Для дальнейшего расширения масштабов их использования необходимо разработать систему стимулирования и внедрить ее на практике.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 23.12.2022.Душанбе

2. Добрынин А.П., Черных К.Ю., Куприяновский В.П., Куприяновский П.В., Синягов С.А. Цифровая экономика – различные пути к эффективному применению технологий (BIM, PLM, CAD, IOT, Smart City, BIG DATA и другие). International Journal of Open Information Technologies ISSN: 2307 -8162 vol.4, no. 1, 2016.

3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч.ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

4.https://tj.sputniknews.ru/20220125/top-5-mobilnye-prilozhenia-tajikistan-1045122443.html

5. Указ Президента Республики Таджикистан.О мерах по расширению безналичных расчётов. г.Душанбе.22 июня 2023 года №586

6.http://www.narodnaya.tj/index.php?option=com_content&view=article&id=18142:2023-07-20-04-48-36&catid=53:economika&Itemid=58

ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Кошонова М.Р. д.э.н., профессор каф. финансы ТГФЭУ,
Сафарзода М.М.,Ph D, каф.финансы ТГФУ,
Кошонова Ф.С., соискатель каф.финансы ТГФУ

В статье анализируется финансовая безопасность как Личная финансовая безопасность, которая аргументируется как социально-экономическая возможность человека иметь финансовую независимость. Автор анализируя социальную сферу приходит к выводу о дальнейшем углубление социальных реформ в Таджикистане, которая способствует обеспечению государством правовой и экономической защиты граждан, их жизненных интересов, конституционных прав, а также качественный уровень жизни, которое обеспечивает социальную, личную финансовую безопасность от внешних и внутренних угроз.

Ключевые слова: *финансовая безопасность, личная безопасность, социальная политика , социальная защита неселения.*

Огромную роль, как в самой структуре рыночных отношений, так и в социальном механизме государственного регулирования играет финансовая безопасность. Она - неотъемлемая часть рыночных отношений и одновременно важный инструмент реализации государственной политики в социальной сфере.

Финансовая безопасность - деятельность государства по целенаправленному использованию финансов. Содержание финансовой безопасности многогранно. Она включает в себе: выработку научно- обоснованных концепций развития финансов, определение основных направлений их использования и разработку мер, направленных на достижение поставленных государством целей развития.

Особенности социальной политики Таджикистана, находящейся на этапе становления рыночных отношений, обусловливают необходимость разработки системы социальной защиты граждан с учетом личной финансовой безопасности. Личная финансовая безопасность - это социально-экономическая возможность человека иметь финансовую независимость для удовлетворения своих материальных и духовных потребностей, как индивидуально, так и внутри общества, а также сохранение этой независимости в перспективе и её дальнейшее преумножение. Она включает обеспечение государством правовой и экономической защиты граждан, их жизненных интересов, конституционных прав, а также качественный уровень жизни независимо от угроз финансовой безопасности. Она является одним из главных составляющих понятия «личная безопасность», т. е. защищенность человека от факторов опасности на уровне его личных интересов и потребностей, имеющая множество разновидностей. При этом финансовая безопасность личности зависит не только от выполнения государством взятых на себя обязательств, но и от решений самих граждан. Проблема изучения вопросов формирования эффективной личной безопасности кроется в системе социальной защиты, населения, которое имеет глубокие корни в отечественной и зарубежной литературе

Период независимости ознаменовался формированием законодательной базы и организацией мероприятий в русле политики занятости, имеющих целью смягчение негативных последствий безработицы. (Закон о содействия занятости населения РТ, принятый в 2005; Государственная стратегия о регулирование занятости в РТ)

В последующий период значительное внимание уделяется пенсионной реформе, проблемам здравоохранения, рождаемости. В настоящее время проблема стимулирования рождаемости определена в качестве одной из приоритетных. Вместе с тем важно иметь в виду, что ее решение зависит от комплекса экономических проблем, не имеет обособленного решения.

Сегодня наметились позитивные тенденции, связанные с ростом рождаемости, уменьшением смертности, решением широкого круга социально-экономических проблем, определенные подвижки в денежных выплатах населению.

При этом, с одной стороны, очевиден рост денежных доходов населения — заработной платы и пенсий, с другой — с учетом роста инфляции — уменьшение в ряде случаев их реального уровня, требующего коррекции. экономически активное население и оплата труда в РТ на период 2015-2020гг. Важнейшим приоритетным направлением социальной политики в ходе социально-экономических реформ является обеспечение роста денежных доходов населения, уменьшения их дифференциации на основе увеличения заработной платы, повышения доли оплаты труда в валовом внутреннем продукте; значительное сокращение социальной и экономической бедности; повышение качества жизни.

Диаграмма 1. Динамика потребительских цен и волатильность валютных курсов в РТ, 2018-2020

Диаграмма2. Распределение роста по добавленной стоимости в РТ, 2025-2020.

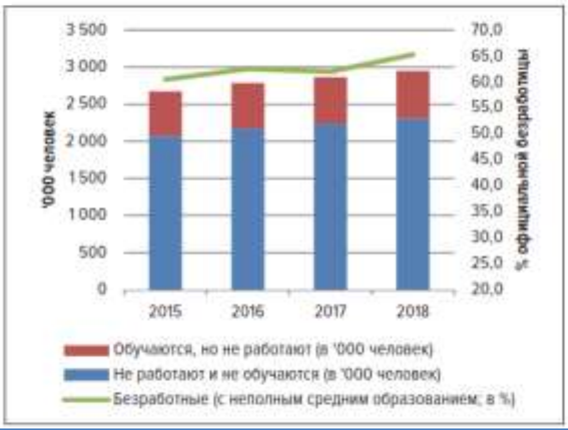

Диаграмма 3.Динамика потребительских цен и волатильность курсов в РТ, 2018-2020

Диаграмма 3.Распределение роста по добавленной стоимости в РТ, 2015-2020

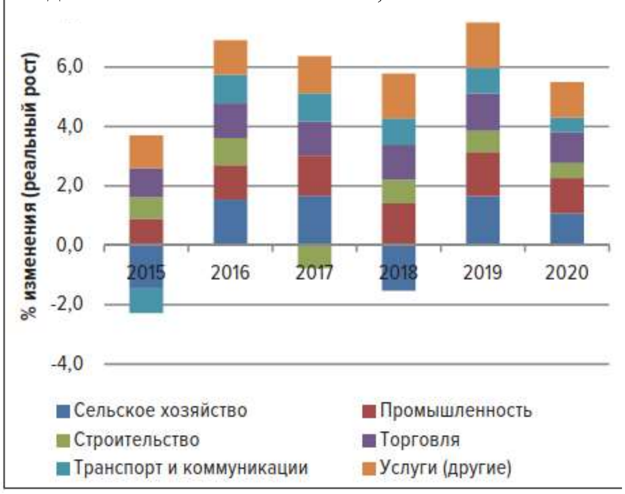

Хотя ВВП Таджикистана за последние 22 года вырос более чем в 13 раз – с 0,86 миллионов долларов в 2000 году до 11,3 млрд в 2022 году[50].Среднемесячная зарплата в Казахстане в 2023 году составила 340 тысяч тенге (около $760). Средняя зарплата в Туркменистане, по официальным данным, составляет 715 долларов, в Кыргызстане – около 30 тысяч сомов (341 долларов), в Узбекистане на конец 2022 года – 3,72 миллиона сумов (335 долларов). По мнению экспертов, ежегодный рост ВВП не оказывает ощутимого влияния на уровень доходов граждан Таджикистана. Они больше растут за счет других факторов, прежде всего, переводов трудовых мигрантов.

Средняя заработная плата в странах Центральной Азии 2023 году в долларах США выглядит следующим образом: Казахстан-760; Туркменистан-715 Кыргызстан-341; Узбекистан-335; Таджикистан- 172[51].

Правительство совершенно верно провозгласило лозунг борьбы с бедностью. Его поддержал и Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон. Стоит отметить, что в стране, в полной мере обеспеченной природными, финансовыми, человеческими ресурсами высокой квалификации.

В связи с этим, необходимо отметить, что в бюджете социально ориентированных государств предпочтение в финансировании отдается именно социальным программам: примерно 1 долл. расходуется на оборону, а 3-4 долл. - на образование, медицину, социальное обеспечение; в Таджикистане это намного ниже.

Диаграмма 6.

Расходы государственного бюджета Республики Таджикистан в 2020 г. (в млн.сом.и в%)

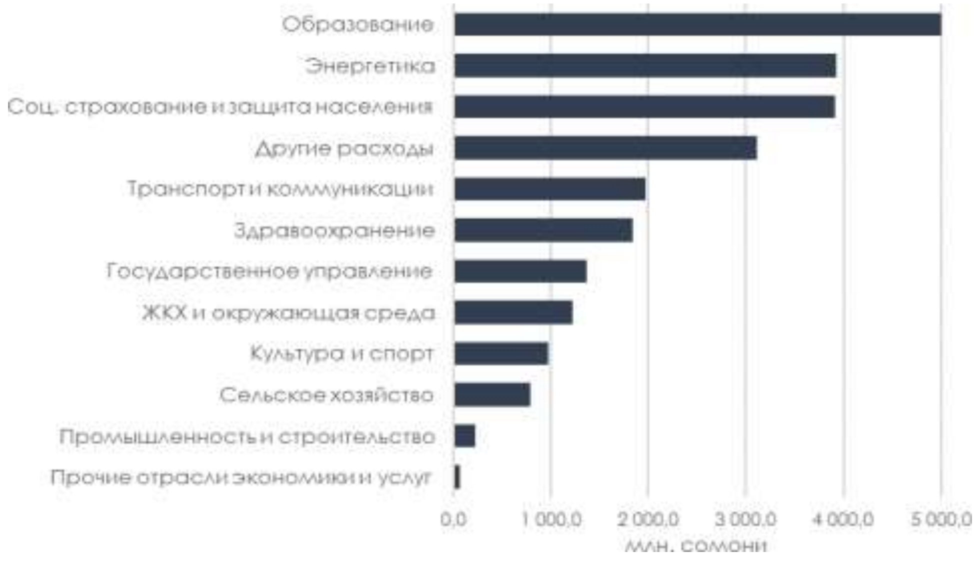

5,004.7	20.5%
3,927.6	16.1%
3,911.5	16.0%
3,128.9	12.8%
1,969.4	8.1%
1,841.3	7.5%
1,365.9	5.6%
1,230.7	5.0%
972.6	4.0%
785.5	3.2%
232.4	1.0%
70.0	0.3%

Источник: Закон Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2020 год»

Государственный бюджет Республики Таджикистан имеет социальный

[50] https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20230718/zarplati-v-tadzhikistane-rastut-a-uroven-zhizni-padaet

[51] Там же.

характер и в 2020 г. составил 44,5% от общегообъёма расходов, равный 11730,2 млн. сомони[52]. Эти денежные средства были направлены на финансирование социальных секторов. В 2020 г. 20% средств от перевыполнения доходов местных бюджетов и 30% средств отперевыполнения доходов республиканского бюджета (после покрытия дефицита госбюджета) были направлены в Стабилизационный Фонд развития экономики (СФРЭ).

В 2023 году государственный бюджет РТ составил 37072,9[53] млн.сомони, что составил 45,5%. (21,9% от ВВП). Расходы на образования выросли с 2020 года от 5004,7 млн.сомони; до - 7210, 3 млн смони в 2023 году, т.е. на 69,4 % (или почти на 1,5 раза). Однако он снизился в процентном отношении по сравнению с 2020 годом (20,5%), и составил в 19,5% в 2023 годом.

Согласно данным, приведенным в законе Республики Таджикистана О госбюджете на 2023 год, его расходная часть составила 38,1 млрд сомони - на 13,3% больше, чем годом ранее. Больше всего средств заложено на образовательные нужды - 7,2 млрд. По сравнению с 2022-м траты на эту сферу вырастут почти на 15%.На втором месте - топливо-энергетический комплекс. В 2023-м запланированные издержки сократились на 0,52% и составили 5,99 млрд сомони. Помимо образования, другие составляющие социальной сферы также занимают значительное место в структуре госбюджета. На соцстрахование государство потратит 4,9 млрд сомони (рост 13,15%), на здравоохранение - 3,3 млрд сомони (рост 16%), а на культуру и спорт - 1,5 млрд сомони (рост 24,6%). Почти 3 млрд сомони заложено в бюджете на оборону, правоохранительные органы и работу судов. Здесь также наблюдается немалый прирост: по сравнению с 2022-м, на эти цели будет потрачено на 28,6% больше средств. Транспорт и связь обойдутся государству в 2,9 млрд сомони (рост 8,5%), а ЖКХ и охрана окружающей среды - в 1,7 млрд сомони (рост 13%).На работу органов госвласти и управления в бюджете предусмотрено 1,66 млрд сомони - это на 16,9% больше, чем в предыдущем году. Рекордный рост показывают сферы сельского хозяйства, рыболовства и охоты - расходы на них возрастут на 57,3% и составят 1,62 млрд сомони. Промышленность и строительство обеспечат 0,26 млрд сомони государственных средств, что на 22,7% больше, чем в 2022-м. Наконец, траты на другие сферы экономики и услуг составят 0,13 млрд сомони (рост 2,5%), а все прочие расходы обойдутся бюджету в чуть менее 4 млрд сомони (рост 8,8%)[54].

Социально ориентированная экономика достигается тем, что доля зарплаты в ВВП в передовых странах составляет около 70%, а 30% идет на прибыль и остальное. В современном Таджикистане доля заработной платы в ВВП составляет около 35%, что требует дальнейшего реформирования в социальной сфере для улучшения уровня жизни населения.

В любом развитом государстве отношение к пожилому населению является критерием гуманности общества и государственной машины. С учётом того, что пожилые люди внесли огромный вклад в Победу над фашизмом в Великой Отечественной войне, в восстановление и развитие страны, их заслуги требуют от современного государства

---

[52] Приоритет - социальной сфере. Маджлиси намояндагон принял Закон «О Государственном бюджете Республики Таджикистан на 2020 год» **https://khovar.tj/rus/2019/11/prioritet-sotsialnoj-sfere-madzhlisi-namoyandagon-prinyal-zakon-o-gosudarstvennom-byudzhete-respubliki-tadzhikistan-na-2020-god/**

[53]

Бюджет Таджикистана – 2023: какие сферы в приоритете https://e-cis.info/news/566/106151/

уважительного, бережного отношения. В первую очередь, данная категория населения остро нуждается не только в более высоком материальном обеспечении, но и в повышенном внимании со стороны социальных служб.

К приоритетным направлениям в реформировании социально-экономической сферы безусловно необходимо причислять инвестиции в человека, человеческий капитал. В первую очередь, сюда относится образование как одна из ключевых составляющих глобальной конкурентоспособности страны. Отсюда же вытекает следующее направление экономической политики государства - меры по по развитию науки и наукоёмких отраслей производства. В данный период продолжилась тенденция сокращения численности научных работников. В основном такая тенденция выражена в том, что многие перспективные и молодые научные работники выезжают за пределы Таджикистана.

Таджикистан — одно из государств, откуда с 1998 года ежегодно в среднем отправляются на работу в другие государства около 500 тысяч граждан, исключением является последние годы, когда пандемия коронавируса внесла свои коррективы.[55]

Таким образом, анализ социальной составляющей в структуре экономических преобразований последних годов позволяет сделать следующие выводы. В данный период были достигнуты определенные позитивные результаты в решении ряда социальных задач - роста жизненного уровня населения, преодоления бедности, увеличения доли занятости, повышения рождаемости и т.п. Однако эти достижения следует оценивать как начальный этап становления социальной политики в условиях продолжения государственного курса по углублению социально-экономических реформ, модернизации общества, формированию социально ориентированного государства.

Предложения

Целью социальной политики является последовательное повышение уровня жизни населения и снижение социального неравенства, обеспечение всеобщей доступности основных социальных благ, прежде всего качественного образования, медицинского и социального обслуживания.

Основные направления реализации социальной политики представлены на рисунке 1.

---

[55] https://khovar.tj/rus/2020/12/segodnya-mezhdunarodnyj-den-migrantov-vozmozhno-v-2021-godu-reshitsya-vopros-o-pensionnom-obespechenii-grazhdan-tadzhikistana/

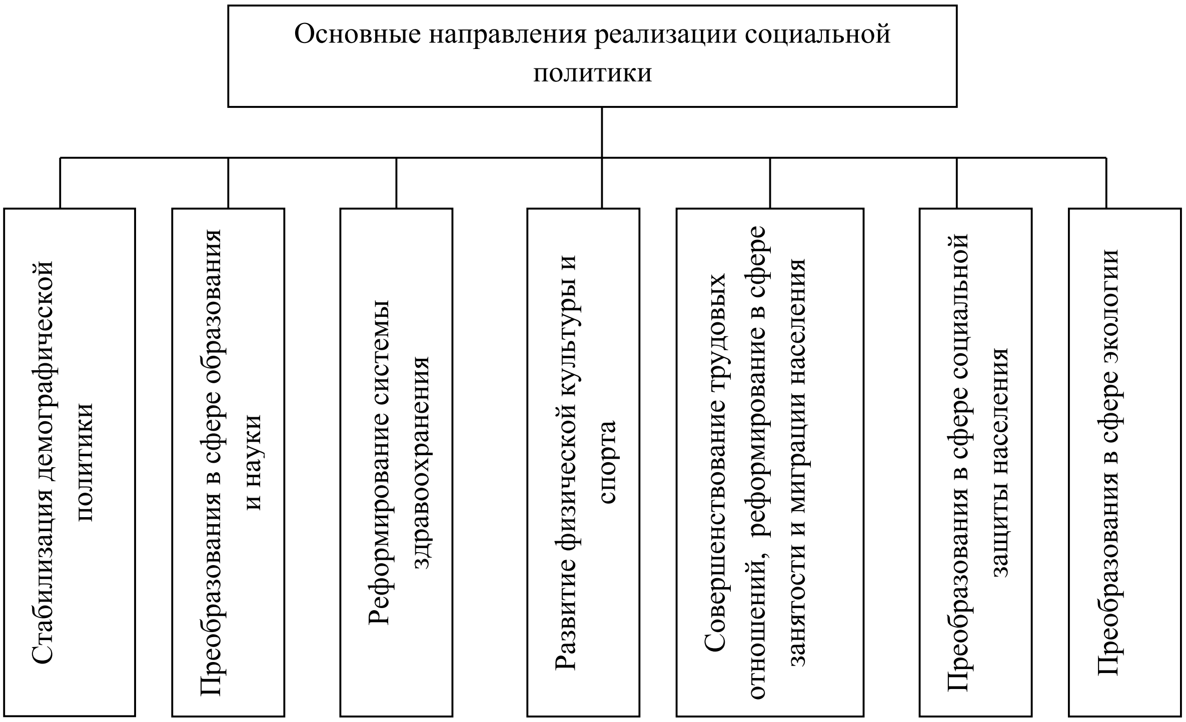

Рисунок 1 – Основные направления реализации социальной политики

Предстоит принять конкретные действия по решению серьезных социальных проблем, главными из которых являются:

- высокий уровень бедности и значительная дифференциация денежных доходов населения;
- широкое распространение льгот и компенсационных выплат без учета нуждаемости получателей;
- недофинансирование организаций социально-культурной сферы.

В этих целях руководство Республики Таджикистан должно сконцентрировать основные усилия на обеспечении роста денежных доходов населения и уменьшения их дифференциации на основе увеличения заработной платы, повышения доли оплаты труда в валовом внутреннем продукте, улучшения пенсионного обеспечения в ходе проведения пенсионной реформы и усиления адресности социальной поддержки населения (перераспределение социальных расходов в пользу малоимущих при одновременном сокращении социальных трансфертов обеспеченным семьям, перевод льгот и компенсаций в денежные выплаты наиболее нуждающимся гражданам), а также обеспечение всеобщей доступности и общественно приемлемого качества важнейших социальных благ, к числу которых относятся, прежде всего медицинское, социальное обслуживание и общее образование.

Безусловным направлением является приоритетность инвестиций в человека, и прежде всего в образование, которое является непременным условием конкурентоспособности нашей страны в мировой экономике, а также в здравоохранение. В этих целях предусматривается опережающий рост финансирования на цели социального развития по сравнению с большинством других направлений государственных расходов.

Также основные усилия должны быть направлены на осуществление максимально эффективной защиты социально уязвимых граждан, которые не обладают возможностями

для самостоятельного решения социальных проблем и нуждаются в государственной поддержке и усиление страховых принципов социальной защиты населения при выходе на пенсию, в случае болезни, а также при несчастных случаях на производстве и профессиональных заболеваниях.

Для решения социальных проблем необходимо создание для трудоспособного населения экономических условий, позволяющих гражданам за счет собственных доходов обеспечивать более высокий уровень социального потребления, включая комфортное жилье, лучшее качество услуг в сфере образования и здравоохранения, достойный уровень жизни в пожилом возрасте, а также создание условий для эффективной занятости населения, обеспечение баланса спроса и предложения на рынках труда, в том числе на основе повышения качества и конкурентоспособности рабочей силы, развития миграционных процессов.

Литература

1. Национальная стратегия развития интеллектуальной собственности Республики Таджикистан на 2014-2020 годы. Постановление Правительства РТ от 1 июня 2021 за № 210.

2.Закон Республики Таджикистан О Государственной Бюджете , на очередной финансовый год. 2023г.

3.Мирзоев Шухрат, Нежат Седагат. Влияние КОВИД-19 на жизнь, благосостояние и ММСП (аналитический отчет) ПРООН 2020

4.Гордячкова О.В., Колаврий Т.Ю. Личные финансы и финансовая безопасность. Учебное пособие – М.: Мир науки, 2021. – Режим доступа: https://izd-mn.com/PDF/48MNNPU21.pdf

ЦИФРОВАЯ СТРАТЕГИЯ ЦАРЭС КАК ПРЕДПОСЫЛКА РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

***Мирзоева Евгения Шуджоатбековна** – к.э.н., доцент, начальник управления по науке и инновациям Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел: (+992)985022224, E-mail: evgeniya-2385@mail.ru*

В данной статье автором изучены основные составляющие части Цифровой стратегии ЦАРЭС до 2030 года. Стратегия призвана стать катализатором регионального сотрудничества по цифровым вопросам и механизмом для продвижения разработки политики, наращивания потенциала и расширения диалога о путях решения социальных и экономических проблем в регионе с помощью цифровых технологий. Быстрое развитие революционных технологий в сочетании с вызовами кризиса, требует более тесного регионального сотрудничества и доверия для ускорения цифровой трансформации.

***Ключевые слова:** цифровая стратегия, ЦАРЭС, цифровая трансформация, цифровая экономика, цифровизация, цифровые инновации, цифровые технологии.*

СТРАТЕГИЯИ РАҚАМИИ САРЭС ҲАМЧУН ЗАМИНАИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ

Мирзоева Евгения Шуҷоатбековна – н.и.и., дотсент, сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, к. Нахимов 64/14. Тел: (+992)985022224, E-mail: evgeniya-2385@mail.ru

Дар ин мақола муаллиф ҷузъҳои асосии Стратегияи рақамии CAREC то соли 2030-ро омӯхтааст. Ҳадафи Стратегия як катализатор барои ҳамкориҳои минтақавӣ оид ба масъалаҳои рақамӣ ва механизми пешбурди таҳияи сиёсат, эҷоди иқтидор ва муколамаи бештар дар бораи он, ки технологияҳои рақамӣ чӣ гуна метавонанд мушкилоти иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаро ҳал кунанд. Рушди босуръати технологияҳои вайронкунанда дар якҷоягӣ бо чолишҳои бӯҳронӣ ҳамкориҳои наздиктари минтақавӣ ва эътимодро барои суръат бахшидан ба трансформатсияи рақамӣ тақозо мекунад.

***Калидвожаҳо:**стратегияи рақамӣ, **САРЭС,** табодулоти рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ, рақамикунонӣ, инноватсияи рақамӣ, технологияҳои рақамӣ.*

CAREC DIGITAL STRATEGY AS A PREREQUISITE FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

***Mirzoeva Evgenia Shudzhoatbekovna** - candidat in economics science, associate professor, Head of Science and Innovation Department of Tajik State Financial and Economic University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimov 64/14. Tel: (+992)985022224, E-mail: evgeniya-2385@mail.ru*

In this article, the author has studied the main components of the CAREC Digital Strategy until 2030. The Strategy aims to be a catalyst for regional cooperation on digital issues and a mechanism to advance policy development, capacity building and greater dialogue on how digital technologies can address social and economic challenges in the region. The rapid development of disruptive technologies, coupled with the challenges of the crisis, requires closer regional cooperation and trust to accelerate digital transformation.

***Keywords:** digital strategy, CAREC, digital transformation, digital economy, digitalization, digital innovation, digital technologies.*

Глобальный тренд перехода на «цифру» наглядно демонстрирует разработанные странами стратегии развития и программы трансформации. В настоящее время развитие социально-экономических систем происходит в условиях нового подхода так называемой Индустрии 4.0 или четвертой промышленной революции. Для Индустрии 4.0. характерно внедрение всевозможных инновационных технологий, цифровых, информационных, автоматизации процессов, внедрение искусственного интеллекта [11]

Следует отметить, что в международной повестке стоит задача цифровизации всей планеты. Так созданный в 2018 году Международный научный совет (International Science Council) со штаб-квартирой в Париже особое внимание уделяет процессу цифровизации, а именно так называемой «цифровой революции». В рамках деятельности совета обозначена долгосрочная задача, создание «Цифровой планеты для устойчивого развития». [6]

На международном уровне различными организациями были приняты следующие нормативно-правовые документы:

- Программа развития ООН «Цифровая стратегия» на 2022–2025 годы [2];
- Декларация о цифровой экономике как двигателе сотрудничества, безопасности и роста в ЕС;
- Цифровая стратегия ЦАРЭС -2030.
- «Об основных направлениях реализации цифровой повестки Евразийского экономического союза до 2025 года»

В нашей республике в 2019 году принята Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан [1].

В целом цифровая трансформация это понятие более объемное и предполагает внедрение различных технологий, касающихся все сферы экономики страны. Инструментами для комплексной трансформации становятся диджитал-решения, в первую очередь такие, как искусственный интеллект, блокчейн и т.д. На данный момент многие страны мира ставят цифровую экономику приоритетным направлением развития национальных экономик. В развитых станах внедрение цифровых технологий проходит масштабно и ускоренно. В связи с этим Республика Таджикистан не должна отставать от глобальных трендов и стараться принимать законодательные акты в сфере цифровой экономики, проводить обучающие курсы по цифровой грамотности среди населения, а также внедрять передовые цифровые технологии.

Согласно многочисленным исследованиям, цифровая трансформация, основанная на эффективном управлении данными, может положительно влиять на экономический рост, создание новых рабочих мест и социальную инклюзивность. При этом пандемия застала врасплох те страны, которые не располагают национальной инфраструктурой широкополосной связи. Внезапный переход к удалённой работе и дистанционному обучению стал проблемой для многих в регионе ЦАРЭС, где свыше половины населения не подключено к коммуникационным системам.[3]

Следует отметить, что Программа Центрально-азиатского регионального экономического сотрудничества (ЦАРЭС) - это программа, созданная в 1997 году Азиатским банком развития (АБР) для поощрения экономического сотрудничества между странами Центральной Азии и Закавказья и Южной Азии.

Членами программы ЦАРЭС являются 11 стран - Афганистан, Азербайджан, КНР, Грузия, Казахстан, Кыргызская Республика, Монголия, Пакистан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. С 2001 года в рамках программы ЦАРЭС профинансировано 196 региональных проектов на общую сумму 34,5 млрд. долл. США в секторах транспорта, энергетики и торговли в странах-членах ЦАРЭС. Более трети этой суммы, или 12,8 млрд. долл. США, профинансировано со стороны АБР; 13,8 млрд. долл. США другими партнерами по развитию, такими как Всемирный банк, Исламский банк развития и Европейский банк реконструкции и развития; и 7,9 млрд. долл. от правительств ЦАРЭС.[4]

В соответствии с общим видением ЦАРЭС до 2030 года: «Хорошие соседи, хорошие партнёры и хорошие перспективы», видение цифровой стратегии ЦАРЭС до 2030 года заключается в создании общего цифрового пространства ЦАРЭС, которое приведёт к инклюзивному экономическому росту и социальное благополучие, способствует созданию новых рабочих мест, в том числе для уязвимых категорий населения в регионе, более качественные услуги и повышение региональной конкурентоспособности. Для достижения данного видения Цифровой стратегией ЦАРЭС до 2030 года предусмотрено создание цифровой экономики, основанной на данных, с быстрым, надёжным, онлайн-доступом к актуальной информации и надёжными, удобными для пользователя цифровыми сервисами в режиме реального времени для всех граждан, предприятий и администраций по всему региону ЦАРЭС.

Миссия стратегии ЦАРЭС до 2030 предусматривается ряд задач:

• поощрение инвестиций в цифровую инфраструктуру по всему региону для ликвидации пробелов в области коммуникаций;

• гармонизация законодательства в области цифровых технологий и данных для создания благоприятной среды;

• развитие новых цифровых навыков, в том числе у женщин, уязвимых категорий населения, для создания рабочих мест;

• привлечение квалифицированных кадров в регион для укрепления инновационной экосистемы ЦАРЭС;

• сокращение региональных торговых барьеров для увеличения объёмов трансграничной торговли и расширения деловых возможностей для компаний во всём регионе, в особенности в области электронной коммерции;

• совершенствование цифровых основ и создание функционально совместимых цифровых платформ для создания условий развития операционных кластеров ЦАРЭС.

Программа ЦАРЭС, осуществляющая свою деятельность вот уже шестнадцать лет, достигла значительных результатов в области регионального экономического сотрудничества, в особенности в сфере транспорта, энергетики, содействия торговле, и торговой политики. С 2001 по конец сентября 2017 года инвестиции в странах-участницах под эгидой ЦАРЭС составили 30.5 миллиардов долларов США, охватив 182 проекта. ЦАРЭС 2030 основана на прочном фундаменте прогресса, достигнутого в рамках ЦАРЭС 2020, и предоставляет новую долгосрочную стратегическую основу для Программы ЦАРЭС до 2030 года. ЦАРЭС 2030 согласована с национальными стратегиями и глобальной повесткой развития 2030. Стратегия основана на миссии по созданию

открытой и инклюзивной платформы, соединяющей людей, политику и проекты в интересах совместного и устойчивого развития.[4]

Для выполнения указанных задач Цифровой стратегией ЦАРЭС до 2030 года будут укрепляться следующие пять основных принципов посредством улучшения сотрудничества между странами членами ЦАРЭС.

Рисунок 1. Пять принципов Цифровой стратегии ЦАРЭС до 2030 года. Источник: https://www.carecprogram.org/uploads/NFP_Session1.2_Digital_Transformation_Strategy_20211012_RU.pdf

В Стратегии ЦАРЭС 2030 подчеркивается, что интеграция использования ИКТ по всему спектру деятельности в ЦАРЭС будет сквозным приоритетом. Отсюда важно определить путь для ускорения цифровой адаптации в пяти операционных кластерах ЦАРЭС для достижения увеличенной производительности, эффективности и удовлетворённости клиентов на отраслевом уровне, что обеспечит цифровые дивиденды в виде повышенного роста, создания новых рабочих мест и более качественных услуг.

Страны ЦАРЭС должны учиться на уроках, извлечённых из кризиса, вызванного КВИ, и использовать цифровые технологии, которые доказали свою важность в борьбе с пандемией в период восстановления.

Основной акцент сделан на существующих дисбалансах в цифровом развитии во всём регионе ЦАРЭС, на региональном сотрудничестве и обмене передовыми методиками в цифровой сфере, это может позволить странам-членам ЦАРЭС воспользоваться возможностями в условиях текущего кризиса и сформировать основу для устойчивого и инклюзивного экономического восстановления.

Усиление регионального сотрудничества в области цифровой трансформации, адаптация цифровых технологий для использования существующих связей и создания новых, а также целевые инвестиции в региональную функционально совместимую цифровую инфраструктуру.[3]

Литература

1. Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года №642 http://www.adlia.tj/
2. Программа развития ООН «Цифровая стратегия» на 2022–2025 годы. Электронный ресурс: https://digitalstrategy.undp.org/documents/Digital-Strategy-2022-2025 Дата обращения: 2.10.2023
3. Цифровая стратегия ЦАРЭС 2030. https://www.carecprogram.org/uploads/NFP_Session1.2_Digital_Transformation_Strategy_20211012_RU.pdf
4. Электронный ресурс: https://www.adb.org/ru/documents/carec-2030-connecting-region-sustainable-development
5. Электронный ресурс: International Science Council. Электронный ресурс: https://council.science/ru/about-us/ Дата обращения 2.11.2023

ОСОБЕННОСТИ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

Саидзода Дилмурод Саймаҳмад – соискатель кафедра финансы ТГФЭУ

Аннотация: *Сельское хозяйство занимает особую роль в экономике. Данная отрасль является малорентабельной и не привлекательной для капиталовложений. И если государство заинтересованно в сильной экономике, то оно должно на законодательном уровне мобилизовать все усилия для создания благоприятного инвестиционного климата в стране. Привлечение инвестиций в сельское хозяйство, является важным фактором для развития этого сектора, особенно в Республике Таджикистан, где сельское население играет значительную роль в экономике и обеспечении продовольственной безопасности. Ниже рассматриваются основные особенности и стратегии привлечения инвестиций в сельское хозяйство.*

Ключевые слова: *государство, инвестиции, сельское хозяйство, кооператив, кредит, клиент, экономика.*

Agriculture plays a special role in the economy. This industry is unprofitable and not attractive for investment. And if the state is interested in a strong economy, then it must mobilize all efforts at the legislative level to create a favorable investment climate in the country. Attracting investment in agriculture is an important factor for the development of this sector, especially in the Republic of Tajikistan, where the rural population plays a significant role in the economy and ensuring food security. The main features and strategies for attracting investment in agriculture are discussed below.

Keywords: *state, investment, agriculture, cooperative, credit, client, economy.*

Государство должно разрабатывать и реализовывать политику, которая создаст благоприятные условия для инвестиций в сельское хозяйство. В ней должно рассматривается снижение бюрократических барьеров, упрощение процедур выдачи разрешений, защита собственности и обеспечение правовой стабильности[1, 76].

По мере роста численности населения и повышения доходов меняются модели потребления и расширяется спрос на продовольственные и непродовольственные сельскохозяйственные продукты. Помимо угроз, связанных с изменением климата, сельскому хозяйству приходится сталкиваться с нарастающим разрушением базы природных ресурсов, от которых оно зависит. Следовательно, совершенно необходимо расширить инвестиционную привлекательность в повышении продуктивности ресурсов в рамках сельского хозяйства и продовольственных систем, включая животноводство, пастбищное и рыбное хозяйство.

Инвестирование в сельское хозяйство и продовольственные системы является одной из наиболее эффективных стратегий сокращения масштабов продовольственной безопасности страны.

Инвестирование в сельское хозяйство и продовольственные системы, включая сельскохозяйственные исследования, образование, инфраструктуру и другие соответствующие услуги, осуществляется широким кругом субъектов, как частными так и государственными.

Государство может предоставлять финансовые стимулы для инвесторов в сельское хозяйство, такие как налоговые льготы, субсидии, низко процентные кредиты и гарантии возврата кредитов.

Исторически финансовые учреждения неохотно обслуживали агропромышленный комплекс по многим причинам.

Одна из основных причин – географическая. Как известно, 93% территории Таджикистана занимают горы, к тому же, **с**трана находится под влиянием общих абиотических ограничений, которые усугубляются глобальным потеплением (изменением климата), влияющим на сельское хозяйство регионов Таджикистана. В большинстве случаев отсутствие филиалов финансовых учреждений привело к ограниченному предоставлению сберегательных, страховых и кредитных продуктов фермерам и агробизнесу.

Второй фактор, мешающий финансовым учреждениям обслуживать этот сектор, связан с системным риском, характеризующим сельскохозяйственную деятельность. Когда происходят стихийные бедствия или неблагоприятные погодные условия, они обычно затрагивают большое количество фермеров и сельскохозяйственных кооперативов, что усложняет для финансовых поставщиков диверсификацию своего портфеля клиентов, поскольку, когда один клиент не платит, многие другие окажутся в беде.

Еще одна проблема, с которой сталкиваются банки при обслуживании сельскохозяйственного сектора, заключается в том, что финансовая инфраструктура в сельской местности в целом очень плохая. Отслеживание личности клиентов или мониторинг результатов производства становится чрезвычайно трудным в сельской местности [2, 69].

Подводя итоги, данные свидетельствуют о том, что производительность в сельскохозяйственном секторе может выиграть от лучшего доступа к финансовым инструментам, адаптированным к потребностям фермеров и агробизнеса. Государство может предпринять ряд шагов, чтобы это произошло. Во-первых, инвестиции в сельскую финансовую инфраструктуру поможет преодолеть информационную асимметрию, которая мешает поставщикам финансовых услуг обслуживать сельскохозяйственные фирмы. Наличие общедоступных баз данных по сельскохозяйственной и погодной статистике позволило бы кредиторам и страховщикам точнее отличать хороших клиентов

от плохих и контролировать их действия. Государство имеет сравнительное преимущество в предоставлении информации, которая поможет кредиторам или страховщикам определить свои риски и соответствующим образом оценить их. Второй, укрепление прав собственности и обеспечение исполнения контрактов может открыть доступ к важным финансовым продуктам для дехканских хозяйств и агробизнеса в целом.

Принципы, практика, правовая основа, критерии эффективности и структура финансирования кооперативов не такие же, как у частных компаний или государственных предприятий, хотя у них есть много общих черт. Наиболее существенным отличием является зависимость кооперативов от их членства в бизнесе, а также от долгового финансирования – характеристика, которая может ограничить их расширение и сделать их финансово уязвимыми в развивающихся странах.

Следует подчеркнуть, что понятие "кооператив" - это одно из самых запутанных понятий в экономической литературе. Непонимание природы кооператива, которое лежит в основе этих разногласий, происходит из-за смешанного, запутанного подхода к самому понятию предприятия. Для основателей кооперативных идей, теоретиков-утопистов и социалистов XIX века, кооперативы - это абсолютно гуманистические организации. Для них принцип голосования «1-человек - 1 голос» означает главенство человека над экономическими и финансовыми обстоятельствами. Они считали кооперативы некапиталистическими, даже антикапиталистическими организациями [3, 119].

Исследованием установлено, что будучи намного более практичными, нежели французские философы, английские ткачи создали е 1844 году первый кооператив. Воодушевленные таким революционным на тот момент подходом, они стали называться "Отважные первопроходцы из «Рочдаля». В соответствии с кооперативной доктриной, они решили выработать несколько принципов для того, чтобы управлять деятельностью своего кооператива [4, 121].

Долгое время Международный кооперативный альянс считал основополагающими принципы Рочдаля. Но недавно эта организация пересмотрела свои концепции. Наблюдения показывают, что во всех либеральных странах кооперативы функционируют в соответствии с характеристиками, свойственными всем предприятиям этих либеральных стран:

- кооперативы создаются по свободной инициативе группы людей, которыми движет эгоистическое стремление улучшить свое личное финансовое положение;
- кооперативы функционируют в системе рыночных отношений, в которые они вступают, конкурируя с другими предприятиями, и даже с другими кооперативами;
- кооперативы стремятся к наиболее рациональной комбинации производственных факторов, а для того, чтобы иметь возможность продавать свою продукцию стараются наилучшим образом удовлетворить своих клиентов, которые не являются членами кооператива;
- таким образом, как и любое другое предприятие, кооператив стремится к максимизации своей экономической прибыли.

В интересах всех участников кооператив должен развиваться рационально, быть укомплектован подходящим персоналом, поддерживать прочную финансовую структуру, обеспечивающую платежеспособность и ликвидность, выстраивать прочно установившиеся деловые отношения и процедуры, а также стремиться к другим основным положительным качествам, необходимым для коммерческого выживания. Часто подчеркивается некоммерческая направленность кооперативов. Этот подход может быть

привлекательным в краткосрочной перспективе, но он неработоспособен в долгосрочной перспективе, если члены не способны обеспечить объем транзакций, необходимый для коммерческого успеха кооператива, и тем более способствовать его капитализации за счет нераспределенной прибыли. Субсидии должны предоставляться там, где законные социальные мотивы оправдывают создание и существование кооперативов, но исключают их финансовую жизнеспособность в коммерческом плане.

Первым показателем финансовой приемлемости инвестиций являются прогнозы доходов и расходов. Поскольку кооператив принадлежит в первую очередь своим членам, его деятельность должна обеспечивать достаточный доход для покрытия его расходов и погашения кредитов, независимо от каких-либо социальных или экономических выгод для страны. Если правительство считает социальные, политические или экономические последствия деятельности кооператива важными, кооперативы будут полностью оправданы, настаивая на возмещении возникших в результате убытков или на изменении государственного регулирования ценообразования, применяемого к кооперативу.

Отчет о прибылях и убытках кооператива, а также анализ его источников и использования средств показывают, откуда поступают его средства и как они используются, а также показывают, будет ли проект или предприятие достаточно ликвидным и когда может возникнуть нехватка денежных средств. Временный дефицит денежных средств за отдельные годы не должен вызывать тревогу, если накоплено достаточно средств или возможно краткосрочное заимствование. Если долгосрочный (кумулятивный) денежный поток отрицательный, необходимо предпринять корректирующие действия, возможно, путем изменения цен на товары и услуги, сокращения затрат или изменения деятельности или инвестиционных планов кооператива.

Анализ тенденций и коэффициентов используется для определения эффективности и результативности бизнес-операций. По существу, их применение к обслуживающим организациям, не ориентированным на накопление прибыли, таким как сельскохозяйственные кооперативы, может встретить сопротивление – справедливое или ошибочное – со стороны спонсоров и проектировщиков проекта. К проектам такого типа часто применяется метод анализа «необходимые услуги по наименьшим затратам». Этот подход пропагандируется многими должностными лицами кооперативов, когда политические или другие неэкономические причины определяют деятельность сельскохозяйственных кооперативов [5, 71].

Трудность использования метода наименьших затрат заключается в определении «приемлемой» стоимости услуг. Даже когда кооперативам предоставляется монополия, они не могут взимать любую цену, какую хотят. Фактически, во многих случаях их маржа за услуги произвольно устанавливается государством на низком уровне. Требуются стандарты приемлемых затрат. Поскольку кооперативы призваны быть постоянными и работать по-деловому, необходимы производственные и финансовые стандарты или цели. Управление кооперативами к удовлетворению их групп интересов (членов, сотрудников или клиентов) вряд ли возможно без бюджетов и стандартов. Стандарты могут устанавливаться с использованием выбранных коэффициентов или других количественных или даже качественных показателей.

Только хорошо выбранная комбинация критериев может точно отразить прогресс в достижении нескольких целей. Коэффициенты и стандарты будут выбраны с учетом характера изучаемых кооперативов. Допуски могут быть необходимы в зависимости от обстоятельств и размера. Разнообразие кооперативов требует одного предостережения:

цифры, используемые для сравнения, должны охватывать измеряемую переменную как можно более полно и единообразно. Корректировки часто необходимы, поскольку некоторые полезные данные не содержатся непосредственно в балансе и отчете о прибылях и убытках. Например, чистый профицит является лишь одним из показателей общего финансового результата. Если к этому добавить налоги и амортизацию, получится более ясная картина. Также требуется анализ выхода за рамки счетов кооператива, например, определение «излишка услуг».

Финансовый анализ кооперативов использует те же категории коэффициентов и стандартов, которые обычно применяются к другим формам предприятий. Это еще более справедливо для кооперативов, занимающихся капиталоемкими проектами. Обычными коэффициентами являются коэффициенты, описывающие платежеспособность, стабильность (или ликвидность), прибыльность и эффективность (также называемую производительностью) [6, 89-90]. Однако финансовые коэффициенты — это всего лишь цифры. Для их интерпретации требуется суждение. Одним из способов интерпретации финансовых показателей кооперативов является сравнение их с показателями других кооперативов, занимающихся аналогичной деятельностью, или с нормами отрасли, в которой действуют кооперативы. Однако эти соотношения могут оказаться несоответствующими из-за специфики анализируемых кооперативов. Однако на сравнительных основаниях они служат основой для дальнейшего изучения с целью выявления причин расхождений в результатах деятельности. Когда это будет понято, можно будет сделать суждения о качестве деятельности кооперативов относительно их целей, специализации, ожиданий и смысла существования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Рахмонов Э.Ш. Наша цель - единство, согласие, созидание. Душанбе, 2000.
2. Давлатов Б.Р., Попов Н.А. Танзими давлатии КАС тавассути рушди кооператсияи хоҷагии қишлоқ дар бахши аграрӣ // Кишоварз, №2, 2018.
3. Давлятов К.К. Развитие кооперации и интеграции в АПК Республики Таджикистан. Воронеж: изд-во «Истоки», 2008.
4. Давлатов Б.Р. Таҷрибаи хориҷии таъмини амнияти озуқаворӣ ва истифодаи он дар шароити Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи миллӣ, 2017. №2/7. - С.119-122.
5. Статья 25 Всеобщей декларации прав человека; статья 11 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах.
6. Подберезкин А.И. Проблемы глобального мира: взгляд слева. НГ- Сценарий, №5, 2001, 16 мая.

АРЗЁБИИ МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗИИ СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ХУРД ДАР ЗАМИНАИ МОДЕЛҲОИ ЭКОНОМЕТРИКӢ

Воҳидов Умар Маҳмадиевич,
н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисоди рақамӣ ва логистикаи ДДМИТ,
Файзуллоев Бахтовар Сайфуллоевич,
унвонҷӯйи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории ДДМИТ

Ҳангоми татбиқ намудани ҳалли муаммоҳои танзими муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд, истифода бурдани чорабиниҳои ташкилию иқтисодӣ, ҳамзамон усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ вобастагӣ дорад. Бинобар ҳамин, дар мақолаи мазкур ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии масъалаи мазкур мавриди баррасӣ қарор дода шуда, модели регрессияи ҳисобии арзёбии воридоти андоз дар сатҳи субъектҳои соҳибкории хурд таҳия ва пешниҳод мегардад.

Калимаҳои калидӣ: субъектҳои соҳибкории хурд, воридоти андоз, усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ, гаронии андоз, маъмурикунонии андоз, муносибатҳои андозӣ, танзими низоми андозӣ, низомҳои махсуси андозбандӣ.

ОЦЕНКА НАЛОГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ОСНОВЕ ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ

Вохидов Умар Махмадиевич,
к.э.н., доцент кафедры цифровой экономики и логистики ТГФЭУ,
Файзуллоев Бахтовар Сайфуллоевич,
соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства ТГФЭУ

При реализации решения проблем регулирования налоговых отношений субъектов малого предпринимательства обусловлено использование организационно-хозяйственной деятельности, а также эконометрических методов и моделей. Поэтому в данной статье рассмотрены теоретические и практические аспекты данного вопроса, а также разработана и представлена регрессионная модель оценки налоговых доходов на уровне субъектов малого предпринимательства.

Ключевые слова: *субъекты малого предпринимательства, налоговые поступления, эконометрические методы и модели, налоговое бремя, налоговое администрирование, налоговые отношения, регулирование налоговой системы, специальные системы налогообложения.*

ASSESSMENT OF TAX RELATIONS OF SMALL BUSINESSES BASED ON ECONOMETRIC MODELS

Vokhidov Umar Makhmadievich,
Ph.D., Associate Professor, Department of Digital Economy and Logistics, TSFEU,
Faizulloev Bakhtovar Saifulloevich,
applicant at the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, TSFEU

When implementing solutions to the problems of regulating tax relations of small businesses, the use of organizational and economic activities, as well as econometric methods and models, is determined. Therefore, this article discusses the theoretical and practical aspects of this issue, and also develops and presents a regression model for assessing tax revenues at the level of small businesses.

Key words: *small businesses, tax revenues, econometric methods and models, tax burden, tax administration, tax relations, regulation of the tax system, special taxation systems.*

Муаммоҳои танзими муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд характери маҷмуи дошта, дар баробари васеъ истифода бурдани чорабиниҳои ташкилию иқтисодӣ,

ҳамзамон аз истифодаи усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ вобастагӣ дорад. Дар амалияи андозбандии субъектҳои хоҷагидори бахшҳои воқеӣ муносибатҳои мазкур ҳамчун фишангӣ идоракунӣ баромад мекунанд. Бинобар ҳамин, батанзим даровардани механизми андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо ба шароитҳои миллӣ мувофиқ гардида, дар робита ба ҳамкориҳо ва тавсияҳои ташкилотҳои байналмилалӣ муносибатҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушд қарор дорад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар ин раванд усулҳои эконометрикӣ ба самте нигаронида мешавад, ки дар заминаи таҳия ва татбиқи усулҳои оморӣ дар иқтисодиёт низоми ташаккул ёфтани иттилоотҳои идоравӣ баамал омада, дар доираи намудҳои фаъолияти илмӣ ва амалӣ аз тариқи омухтани усулҳои омори амалӣ, таҳия ва татбиқи моделҳои эконометрикӣ бо мақсади танзими муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд дар шароити иқтисоди миллӣ имкониятҳои таҳлилӣ ва қабули қарорҳои муфидро ба миён меорад. Онҳо, ҳаминтавр дар асоси таҳлил ва дурнамои маълумоти иқтисодӣ ва омори амалӣ, ҳалли муаммоҳои дар бахш ҷойдошта бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавӣ дар равандҳои иқтисодии динамикӣ дар заминаи моделҳои ҳисобии регрессионӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешаванд.

Имрӯзҳо дар шароити муосири Тоҷикистон, гаронии андоз дар сатҳҳои гуногунии идоракунии иқтисодӣ аз назари мо бояд, ки ҳамчун таносуби умумии воридоти воқеии андоз, имтиёзҳои андозӣ ва қарзҳои андозӣ ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ бояд баэътибор гирифта шавад. Яъне, дар раванди ислоҳоти андоз бояд чунин татбирҳо аз қабили коҳиш додани гаронии умумии андоз, дараҷаи шадиди андозбандӣ дар истеҳсолот, ҳавасмандгардонии низоми андозбандӣ дас самти истеҳсолот, соддагардонии низоми андоз, истифодаи васеъи усули регрессивии андоз, ҳафасмандгардонии ҷалби сармоя ва рақамикунонии маъмурикунонии андоз мунтазам баэътибор гирифта шаванд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар муносибатҳои андозбандӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба манфиатҳои тарафҳои андоз муайянкунада баромад мекунад. Яъне, ҳангоми татбиқи барномаи молиявии давлат, зарурати сари вақт ва пурра ғанӣ гардонидани буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ буда, ҳамзамон риояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ, муаммоҳоеро баамал меорад, ки ҳалли онҳо аз нигоҳи илмию методӣ зарур гардидааст. Вобаста ба масъалаи мазкур, бояд қайд намуд, ки ҳамоҳанг кардани манфиатҳои давлат ва ҳуқуқҳои андозсупорандагон критерияи муҳими арзёбӣ намудани низоми андозбандӣ мебошад. Чунки, дар доираи ин таносуб муфид гардонидани гаронии андоз ва ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкорӣ хело муҳим мебошад. Ҳамзамон, қайд кардан бамаврид аст, ки имрӯзҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи соҳибкорӣ зарурати рушдро дар бар гирифта дар ин самт қобилияти нокифояи харидории аҳолӣ, баланд будани арзиши хизматрасониҳо, нокифоя будани дастрасӣ ба технологияҳои нав, аз ҷумла хизматрасонии бонкӣ ба шумор мераванд, ки таносуби онҳо аз назари мо васеъ ба роҳ мондани усулҳои эконометрикиро ба миён оварда натиҷаи он ба таҳлили ҳолати кунунӣ ва рушди соҳибкориро дар робита ба зарурати танзими низоми андозбандии миллӣ ифода менамояд.

Танзими муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд барои арзёбӣ намудани алоқамандии андоз ба нишондиҳандаҳои асосии субъектҳои соҳибкори хуруд нигаронида мешавад. Вобаста ба мақоми соҳибкорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ, дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 23-юми декабри соли 2022 қайд гардидааст, ки "Дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар замони соҳибистиқлолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шуданд".[56] Аз инҷо, роҳандозии тадбирҳои андешидашуда дар самти рушди фаъолияти соҳибкорӣ лозим аст, ки дар баробари дастгирии давлатии соҳибкорӣ, танзими

[56] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 23-юми декабри соли 2022. – С.5.

муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд бо истифода аз усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ муҳим мебошад.

Бо ин роҳ, ба фаъолияти соҳибкорӣ шароитҳо фароҳам омада, шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар тақвияти рушди иқтисоди миллӣ ва муфидгардонии хароҷотҳои маъмурикунонии андоз мақоми ҳалкунанда мегирад. Аз ҷумла дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷ гаридааст, ки "...такмили Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади содагардонии маъмурикунонии андоз ва коҳишдиҳии сарбории андоз барои сиҳибкории хурд ва миёна".[57] Бинобар ҳамин, аз ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ бар меояд, ки тақвият намудҳои гуногуни соҳибкории хурду миёна муҳим буда, бо истифода аз усулҳои муосир имкониятҳоеро фароҳам меоранд, ки барои татбиқи ҳадафҳои стратегӣ танзими андозии соҳибкорӣ ҳамчун фишанги рушди иқтисоди миллӣ баромад намояд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки рушди фаъолияти соҳибкорӣ аз тариқи васеъ кардани фаъолияти истеҳсолию хизматрасонӣ пеш аз ҳама, заминаи иқтидори иқтисодӣ ва андозӣ башумор меравад. Ба ақидаи мо, барои истифодаи усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ дар танзими муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон фишанги хело таъсирбахш баромад мекунад. Бо ин роҳ, захираҳои истифоданашуда барои тамоми бахшҳои воқеии иқтисоди миллӣ аз ҳисоби ташаббускорӣ, навоварӣ ва корчалонии субъектҳои соҳибкории хурд бо дарназардошти ба роҳ мондани кластерҳои истеҳсолию хизматрасонӣ дар доираи баэътибор гирифтани МОИ, васеъ ба роҳ мондани бозори қоғазҳои қиматнок, алоқамандии онҳо раванди коркарди ашёи хоми маҳаллӣ ҳамчун фишангҳои танзими андозӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Чунки, ин равандҳо заминаи моддии афзоиши даромад баромад карда, дар заминаи диверсификатсияи истеҳсоли молу хизматрасониҳо устувории иқтисодую молиявӣ ва васеъ кардани манбаи андозбандӣ ва танзими онро таъмин месозанд.

Дар робита ба коркард ва пешниҳод намудани чорабиниҳо оид ба танзими муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд дар кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он аломатҳои ташкилию ҳуқуқии бакор даровардани иқтидори соҳибкорӣ назаррас мебошад. Аз ҷумла, соли 2022 тибқи Феҳристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 338,3 ҳазор субъект аз ҷумла дар ВМКБ 6,9, дар вилояти Суғд 121,2, дар вилояти Хатлон 107,7, дар НТҶ 59,2 ва шаҳри душанбе Душанбе 43,1 ҳазор адад ҳамчун субъекти соҳибкорӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки аз маҷмӯи онҳо, 110,0 ҳазор тибқи патент фаъолияткунанда, 160,0 ҳазор хоҷагиҳои деҳқонии инфиродӣ ва 36,9 ҳазор соҳибкорони инфиродии тибқи шаҳодатнома ба шумор меравнанд.[58] Қайд кардан бамаврид аст, ки дар баробари ҷиҳатҳои ташкилию ҳуқуқии рушди соҳибкорӣ аз назари мо, усулҳои арзёбӣ намудани таъсири андоз ба фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин таъсири МММ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ бо дарназардошти танзими низоми андозӣ аз ҳисоби сафарбар намудани усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ хело муҳим мебошад. Вобаста ба ин, аз тарафи олимони ватанӣ ва хориҷӣ тарз ва усулҳои арзёбинамоии таъсири андоз ба натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки онҳо ҷиҳатҳои миқдории арзёбӣ намудани танзими муносибатҳои андозӣ зарур донистаанд. Аз ҷумла, тибқи ақидаи Ван Хорн Дж.К. "Омӯзиши тағйирот дар фаъолияти соҳибкории хурд бо мурури замон, аз ҷумла нишондиҳандаҳои пардохтпазирӣ ва даромаднокӣ дар бораи тамоюлҳои мавқеи ин корхонаҳо дар бозор, тағйироти мусоид ва номусоид дар муҳити берунии онҳо, афзалиятҳо ва хатарҳо, самаранокии идоракунӣ тасаввуроти дақиқи миқдорӣ медиҳад".[59] Аз инҷо, чунин бар меояд, ки баҳисоб гирифтани омилҳои таъсиррасон дар

---

[57] Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С.91.

[58] Ҳисоботҳои давравии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.

[59] Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами / Дж. К. Ван Хорн.-М.: Финансы и статистика, 1996. -799с.

мавриди такмили низоми андоз васеъ бурдани аз усулҳои иқтисодию математикӣ раванди идоракунии фаъолияти соҳибкории хурдро муфид менамояд. Ҳамзамон дар ин самт, таҳқиқотҳои илмии олимони ватанӣ аз қабили Ҳ.У. Умаров, Л.Х. Саидмуродзода, И.Р. Иброҳимзода, С. Маъдиев, У.М. Воҳидов, П.Ҷ. ва дигарон ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии арзёбӣ намудани алоқамандии нишондиҳандаҳои асосии муносибатҳои андозӣ ва заминаи рушди таҳқиқотии ин самтро дар бар мегиранд. Дар ин ҷода, муайян кардани қонуниятҳои ташаккулёбии иқтидори иқтисодӣ ва воридоти андоз дар заминаи баэътибор гирифтани сатҳи мутлақ ва нисбии нишондиҳандаҳои микро ва макроиқтисодӣ, баэътибор гирифтани талаботи таъмини ягонагии сиёсати андозӣ дар робита ба муфид гардонии гаронии андоз муайянкунанда башумор мераванд.

Дар ин самт барои амалӣ намудани танзими муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд дар заминаи усулҳо ва моделҳои эконометрикӣ, пеш аз ҳама, истифода бурдани онҳо аз интихоби муфиди нишондҳандаҳои таркибии даромади андозӣ вобастагӣ дошта, дар ин ҷода барои танзими муносибатҳои андозии субъектҳои соҳибкории хурд баэътибор гирифтани сатҳи гаронии андоз дар доираи фосилаи боваринок хело муҳим мебошад. Аз ин ҳисоб, аниқ намудани муносибатҳои андозӣ вобаста ба низомҳои махсуси андозбандӣ имкониятҳоеро фароҳам меорад, ки муайян намудани муфидгардонии гаронии андоз дар сатҳҳои алоҳидаи фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурд истифодаи модели регрессияи дараҷагӣ бамаврид мебошад. Бо ин мақсад, ба роҳ мондани таҳлили регрессионӣ зарур мебошад (ниг. ба ҷадв. 3.3.1).

Ҷадвали 3.3.1. Динамикаи воридоти андоз ва даромади умумии субектҳои соҳибкории хурд барои солҳои 2015-2022

Нишондиҳан-даҳо / Солҳо	Воридоти андоз – Y, млн. сомонӣ	Даромади умумӣ – X, млн. сомонӣ	Ln(Y)	Ln(X)
2015	14,5	241,0	2,675	5,485
2016	14,7	243,4	2,685	5,495
2017	14,8	245,9	2,695	5,505
2018	15,0	248,4	2,705	5,515
2019	15,5	252,6	2,740	5,532
2020	16,2	268,1	2,786	5,591
2021	16,3	260,7	2,792	5,563
2022	15,1	244,8	2,713	5,501

Сарчашма: Коркарди муаллиф дар асоси: Ҳисоботҳои даврии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар раванди таҳлил бо истифода аз усулҳои эконометрикӣ дар заминаи маълумоти омории ҷадвали 3.3.1 модели регрессияи дараҷагии арзёбии воридоти андоз таҳия карда шуд, ки намуди хаттӣ ва ғайрихатии моделҳои ҳисобӣ бо тариқи зайл пешниҳод гардонида мешаванд:

$\text{ВА}_{\text{сх}} = 0{,}0256 \cdot \text{ДУ}^{1{,}1562}$ (3.3.1)

Намуди хатии модели таҳиягардида чунин мебошад:

$\text{ВА}_{\text{сх}} = -3{,}6624 + 1{,}1562 * \text{ДУ}$ (3.3.2)

Дар инҷо, $\text{ВА}_{\text{сх}}$- воридоти андоз ва ДУ – даромади умумӣ аз ҳисоби субъектҳои соҳибкории хурд мебошанд.

Модели таҳиягардида аз рӯйи тавсифҳои омории сифат, хатогӣ ва эътимоднокӣ санҷида шудааст, ки натиҷаи он чунин мебошад: $R^2 = 0{,}9113$; $\bar{A} = 0{,}3998\%$; $DW = 1{,}9018$.

Натиҷаи тавсифҳои оморӣ, эътимоднок будани модели ҳисобии регрессияи дараҷагии арзёбии воридоти андози субъектҳои соҳибкории хурдро нишон медиҳанд.

Дар мавриди истифодаи модели таҳиягардида чунин бар меояд, ки ҳангоми ба 1% зиёд гардидани даромади умумии субъектҳои соҳибкории хурд, ба ҳисоби миёна воридоти андози субъектҳои мазкур ба андозаи 1,1562 % афзоиш меёбад. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар раванди таҳлил вобаста ба шартҳо ва қонуниятҳои амал намудани талаботҳои эконометрикӣ бо мақсади муфидгардонии тарафҳои андозбандӣ зарурате дар пеш меистад, коэффитсиенти мазкурро дар доираи истифодаи фосилаи боваринок мавриди таҳқиқ қарор дода шавад. Ҳамзамон, аз рӯйи модели таҳиягардида, маълум гардид, ки арзёбии алоқамандии субъектҳои фаъолияти соҳибкории хурд тибқи низоми содакардашудаи андозбандӣ метавонад ҳамчун заминабарои рушди иқтисоди миллӣ баромад намояд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 23-юми декабри соли 2022. – С.5.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С.91.
3. Ван Хорн Дж.К. Основы управления финансами / Дж. К. Ван Хорн.-М.: Финансы и статистика, 1996. -799с.
4. Воҳидов У.М. Таҳлили омилии воридоти андозӣ ва самаранокии он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.М. Воҳидов // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он ба инкишофи иқтисодиёти миллӣ: воқеият ва дурнамо», (ДДМИТ, 7-уми майи соли 2022).-Душанбе, 2022 . – С. 68-75.
5. Воҳидов У.М. Усулҳои иқтисодӣ-математикӣ дар андозбандӣ. Монография / У.М. Воҳидов. – Душанбе: ДДМИТ, 2022. – 160с.
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021. – 340с.
7. Мирсаидов А.Б., Воҳидов У.М. Налоговые механизмы стимулирование как фактор развитие малого предпринимательства / А.Б. Мирсаидов, У.М. Воҳидов // Проблемы развития предпринимательства в условиях глобализации: материалы международной конференции (21-22 апреля 2015г).-Душанбе.- С. 76-82.
8. Ҳисоботҳои давравии Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022.

ПРИНЦИП РАБОТЫ ЭЛЕКТРОННОЙ ПОДПИСИ В СФЕРАХ НАЛОГОВО-ФИНАНСОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Хаитов Саидали Поргиевич,
кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета saidali.66@list.ru
Хаитов С.С.- докторнат PhD кафедра финансы ТГФУ

ПРИНЦИП РАБОТЫ ЭЛЕКТРОННОЙ ПОДПИСИ В СФЕРАХ НАЛОГОВО-ФИНАНСОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аннотация: *В исследуемой статье автором рассматривается, принцип работы электронной подписи в сфере налоговых и финансовых правоотношений. Электронная подпись в налогово-финансовых правоотношениях представляет собой временный инструмент, обеспечивающий первоначальность, целостность и невозможность отказа от подписанных документов в электронном формате. Правовые основы ее защиты регулируются законодательством, включая нормы, касающиеся цифрового подключения, его признания и использования.*

Это позволяет использовать ее в налогово-финансовых процессах для заключения договоров, подписания отчетов, передачи налоговых деклараций и других юридически значимых документов.

В целом, электронная подпись в рамках налогово-финансовых правоотношений играет ключевую роль в эффективности, безопасности и законности цифровых транзакций и документооборота, независимо от процессов ведения бизнеса и взаимодействия с государством.

Ключевые слова: *закон, налог, финансы, правоотношений, хэш, документ, электронный подпись, почтовой, телеграфной, телетайпной, телефонной, электронной или иной связи.*

PRINCIPLE OF OPERATION OF ELECTRONIC SIGNATURE IN THE FIELDS OF TAX AND FINANCIAL RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abstract: *In the article under study, the author examines the principle of operation of an electronic signature in the field of tax and financial legal relations. An electronic signature in tax and financial legal relations is a temporary tool that ensures the originality, integrity and impossibility of refusal of signed documents in electronic format. The legal basis for its protection is regulated by law, including rules regarding digital connectivity, its recognition and use. This allows it to be used in tax and financial processes for concluding contracts, signing reports, transferring tax returns and other legally significant documents. In general, an electronic signature within the framework of tax and financial legal relations plays a key role in the efficiency, security and legality of digital transactions and document flow, regardless of business processes and interaction with the government.*

Key words: *law, tax, finance, legal relations, hash, document, electronic signature, postal, telegraphic, teletype, telephone, electronic or other communications.*

Основополагающими нормативно-правовыми актами принципа работы электронной подписи в сферах налогово-финансовых правоотношений Республики Таджикистан первоначальным является Конституция Республики Таджикистан[1], Закон Республики

Таджикистан «Об электронном документе и электронной подписи»[2] и т.д., а также международные правовые акты, признанные Таджикистаном.

Установленные положения закона об электронном документе и электронной подписи говорится, что электронная подпись – это информация, дающая возможность определить участника электронного документооборота и его волю в действиях и сделках, так как оно используется во всех сферах общественной, государственной и жизненной деятельности, в том числе налоговых и финансовых сферах.

Из сущности данного контекста вытекает, что электронная подпись — это аналог рукописной подписи, которая выполняет ту же функцию, что и традиционный подпись, но она в цифровых отношениях обеспечивает юридическую значимость документов находящихся в пространстве информационно – коммуникационной технологии (ИКТ). Потому, что все документы налогово-финансовых правоотношений, находящиеся в онлайн режиме подписываются не на бумаге, а электронно. Так как электронный документ – это структурированная копия первичного документа, отраженная в памяти машины и на экране дисплея. В таких случаях электронный документ должен отвечать всем требованиям унифицированной системы документации (УСД), содержать все необходимые реквизиты в порядке, отвечающем требованиям компьютерной (электронной) обработки.

Вывод электронного документа на печать оформляется в соответствии с требованиями, установленными в законодательстве для документа, составляемого ручным способом. Нельзя не упомянуть тот факт, что технология обработки электронного документа предусматривает наличие в компьютере разработанных машинной программой макетов всех необходимых первичных документов. Перечень первичных документов содержится в «меню» программы, например, в программе «1С: Бухгалтерия» в функции «Документы». Отсюда выходит, что компьютерная машина соответственно фиксирует всю информацию, которая находится в электронном документе во время её подписания, где и одновременно подтверждается подлинность подписи и оригинальность электронного документа.

Согласно положениям закона об электронном документе и электронной подписи, определено следующие виды электронной подписи (ЭП), которые используются для регулирования правовых отношений в сфере электронной подписи, такие как: простая электронная подпись (ПЭП) и усиленная электронная подпись (УЭП).

Простая электронная подпись (ПЭП) — представляет собой логин и пароль. Используется для авторизации, аутентификации физического лица, индивидуального предпринимателя в интернете или различных автоматизированных сервисах, т.е. предоставдяет возможность для определения участника электронного документооборота, а также его действий.

Усиленная электронная подпись (УЭП) – это реквизит электронного документа, который формируется путем использования ключа усиленной электронной подписи и направленный на защиту электронного документа от подделки.

Так как документам с электронной подписью дает высокую степень защиты, поскольку для её создания используются средства криптографической защиты, которые соответствуют требованиям законодательства.

Средства, обеспечивающие безопасность электронной подписи в сфере налогово-финансовых правоотношений, производятся путем аппаратным или программным устройством со сложной технической или алгоритмической структурой, которые состоит из двух основных средств:

1. Открытый ключ, он же сертификат.
2. Закрытый ключ — криптографическая часть.

Данные средства по своему характеру обладают разными функциями: с помощью закрытого ключа его обладатель имеет право выполнять доступные ему функций, так как документ шифруется, а с помощью сертификата, доступного для всех, документ дешифруется. Исходя из положительных функций, достигается цель использования электронной подписи, потому, что аппаратом или установленной программой определяется, кем был подписан электронный документ, и заверяется его неизменность с момента подписания.

Закрытый ключ в свою очередь не содержит в себе ничего, кроме символов, известную владельцу сертификата ключа подписи, т.е. её механизма, с помощью которого он может шифровать документы. Сертификат обхватывает персональные данные владельца, информацию об удостоверяющем центре, срок действия электронной подписи и т.д. Сертификат выступает в роли главного носителя информации об электронной подписи.

По принципу работы закрытый ключ с помощью криптографического средства используются соответствующими государственными органами, который определяется Правительством Республики Таджикистан, физическими и юридическими лицами в автоматизированных информационных и телекоммуникационных сетях, а также программно-технических средствах для защиты конфиденциальной информации в процессе приёма-передачи и его хранении[3].

Открытый ключ, как средства защищенной электронной подписи – это последовательность символов электронной (цифровой) подписи, доступная любому пользователю, предназначенная для подтверждения подлинности электронной подписи в электронном документе.

В связи с тем, что в настоящее время в налогово-финансовых правоотношениях широко принимается программные и технические средства, с их помощью совершаются сделки, производятся налоговые и финансовые расчеты, осуществляется переписка, передача документов и иной информации. С электронной (цифровой) подписью не получится работать сразу, так как с одним закрытым ключом и сертификатом без установки специальных программ нельзя шифровать и подписывать необходимые документы. Поэтому все это создается для того, чтобы переданная информация обрабатывалась, находилась в хранении, передаче и приеме информации, которые составляют исполнения налоговых обязательств перед бюджетом разных уровней, и тем самым формируется путем использования электронной подписи. Потому, что только специальные программы, работающие по стандарту шифрования способны обеспечивать связь открытого и закрытого ключа с документами.

Субъекты налоговых, финансовых правоотношений естественным образом осуществляют документооборот с помощью электронной подписи, особенно информационной системой, в соответствии установленном положении закона об электронном документе и электронной подписи, с целью защиты электронного документа от подделки. Непосредственными участниками электронной подписи налоговых и финансовых правоотношений выступают налогоплательщики, государственные уполномоченные органы власти такие как: Министерство финансов Республики Таджикистан и его подведомственные органы, Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан и другие органы, которые имеют непосредственную связь, с электронными подписями, которые созданы в порядке, требованный закона об электронном

документе и электронной подписи и используются с целью взаимодействие своих прав и законных интересов.

Принцип работы электронной подписи осуществляется по асимметричному принципу шифрования. То есть документ зашифровывается с помощью закрытого ключа, а расшифровывается с помощью открытого.

Принцип работы электронной подписи осуществляется следующим образом, т.е. подписание документа производится в нескольких случаях:

- Хэш документа шифруется с помощью закрытого ключа.
- Полученная подпись добавляется к документу.
- К документу прикрепляется сертификат проверки.

Согласно электронным источником хэширование представляет собой преобразование любого объема информации в уникальный набор символов, который присущ только этому массиву входящей информации[4].

Хэш-функция – это одна из основных составляющих современной криптографии и алгоритма блокчейна, т.е. это уникальная строка символов, полученная после применения специальной хеш-функции к определенным входным данным.

Хэширование часто используется в алгоритмах электронно-цифровой подписи, где шифруется не само сообщение, а его хеш-код, что уменьшает время вычисления, а также повышает криптостойкость. Также в большинстве случаев вместо паролей хранятся значения их хеш-кодов[5]. Процесс хеширования представляет собой преобразование произвольных данных в набор символов фиксированной длины, что создает уникальную «подпись» для этих данных[6], также надо отметить, что «расшифровать» хэш невозможно.

В связи с тем, что сертификаты, выдаются удостоверяющим центром, в свою очередь их тоже подписывают с помощью электронной подписи, категорически подменить сертификат невозможно. На сайте удостоверяющего центра, как правило, можно скачать открытый ключ проверки, хэш которого должен совпадать с хэшем открытого ключа владельца. Таким образом, доказывается его достоверность.

Значимость электронной подписи заключается в шифровании, а шифрование используется для того, чтобы никто из посторонних не на смог прочитать отправленное сообщение, поэтому используется хеширование, чтобы никто не смог незаметно изменить предоставленное сообщение.

Порядок подписания документов с помощью электронной подписи осуществляется следующим образом:

- Электронная подпись присоединяется не к цифровому документу, наоборот оно ставится на его сжатую версию — хэш. Таким образом, сокращается время шифрования, так как хэш файла весит меньше, чем сам файл.

- Для создания хэша применяются криптографические хэш-функции. При данном способе объёмный текст файла не делится на отдельные модули и сохраняет свой порядок.

- После создания хэша, закрытый ключ его шифрует и передаёт получателю вместе с сертификатом электронной подписи.

- Открытый ключ электронный подпись адресата расшифровывает информацию и проверяет подлинность сертификата отправителя[7].

Закрытый ключ электронной подписи хранят в памяти компьютера или физических носителях: USB-токенах и смарт-картах. Согласно закону «Об электронном документе и электронной подписи», ответственность за хранение закрытого ключа несёт владелец.

Работа с квалифицированной электронной подписью требует настройки рабочего

места: установить СКЗИ (средства криптографической защиты информации) — это программы и устройства, которые шифруют и дешифруют информацию и проверяют, вносились ли в неё изменения, и специальный плагин на компьютер. СКЗИ используют для безопасного хранения и передачи данных. С их помощью также создают электронные подписи. Для получения квалифицированной электронной подписи, в сфере налогово-финансовых правоотношений, необходимо разрешение только в удостоверяющих центрах.

С целью регулирования информационных правоотношений в сфере экономики, участникам рыночной экономики выдают квалифицированные электронные подписи в Национальном банке Таджикистана, работникам бюджетных учреждений в (ГУЦК) Казначействе, а индивидуальным предпринимателям и юридическим лицам в единой информационной системы управления налог (ЕИСУН), Налоговом комитете при Правительстве Республики Таджикистан.

Для ускоренного выпуска квалифицированной электронной подписи юридическим лицам и индивидуальным предпринимателям рекомендуется воспользоваться услугой квалифицированной электронной подписи в (ЕИСУН) Налоговом комитете при Правительстве Республике Таджикистан, Министерстве финансов Республики Таджикистан, где помогут сэкономить время на получение электронной подписи и настройку рабочего места, чтобы пройти идентификацию и получить подпись.

Работники индивидуальных предпринимателей получают квалифицированную подпись только в удостоверяющих центрах, которые аккредитованы, т.е. имеют все необходимые лицензии для выпуска электронных подписей для физических лиц и работников бюджетных организаций, юридических лиц и индивидуальных предпринимателей или разрешения выданной Правительством Республики Таджикистан. Данные продукты придают цифровым документам юридическую значимость и позволяют вести деятельность от имени компании.

Уголовный кодекс Республики Таджикистан предусматривает ответственность за служебный подлог (ст. 323), похищение или повреждение документов (ст. 339), приобретение или сбыт официальных документов (ст. 341) и т.д. В некоторых учебниках по уголовному праву утверждается, что официальным документом признается деловая бумага, удостоверяющая какие-либо юридические факты или события, порождающая определенные права и обязанности. Такое толкование документа является слишком узким, поскольку оно не охватывает современные виды документов. Факты, имеющие юридическое значение, могут быть закреплены не только на бумаге, но и на других носителях информации. Получается, что лица, совершившие общественно опасные деяния с небумажными документами, не подлежат уголовной ответственности по названным статьям УК РТ. В связи с этим отдельные авторы предлагают под официальным документом понимать надлежащим образом оформленный материальный носитель с зафиксированной на нем информацией, подтверждающей такие фактические обстоятельства, с которыми закон связывает возникновение, существование, изменение, прекращение прав и обязанностей.

В настоящее время большое внимание уделяется электронным (компьютерным) документам. В Уголовном кодексе Республики Таджикистан о них не упоминается. Однако в Гражданском кодексе Республики Таджикистан говорится о ценных бумагах в без документальной форме, об электронно-цифровой подписи при оформлении сделки, о заключении договора путем обмена документами посредством почтовой, телеграфной, телетайпной, телефонной, электронной или иной связи.

В заключении хотелось бы отметить, что Таджикистаном, следует гармонизировать нормы права налоговой и финансово-экономической сферы, с информационно-коммуникационными технологиями, которые уже применяются в развитых стран. Поэтому уполномоченным органам государственной власти следует акцентировать свое внимание не только на содержании правовых норм, регулирующих налогово-финансовые отношения в сфере ИКТ, но и на то, к каким практическим результатам может привести их применение.

Литература:

1. Конституция Республики Таджикистан принята 6 ноября 1994 года на всенародном референдуме. 26 сентября 1999г., 22 июня 2003г. и 22 мая 2016г. в него вносились изменения и дополнения по результатам всенародного референдума. -Душанбе, 2016. https://www.mmk.tj
2. Закон Республики Таджикистан «Об электронном документе и электронной подписи» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, от 15 марта 2023 г., №1965. https://www.mmk.tj
3. Закон Республики Таджикистан «О криптографии» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2012 год, №7, ст.689. https://www.mmk.tj
4. https//www.likeni.ru >khesh [электронный ресурс]: (Дата обращение 04 декабря 2023 г.)
5. https//ru.m.wikipedia.org > wiki [электронный ресурс]: (Дата обращение 04 декабря 2023 г.)
6. https//pro32com > article >chto-ta…[электронный ресурс]: (Дата обращение 04 декабря 2023 г.)
7. https://astral.ru/upload/iblock/3eb/ [Электронный ресурс]: (Дата обращения 2 декабря 2023г.)

РУШД ВА ДУРНАМОИ НИЗОМИ МОЛИЯВӢ ВА БОНКДОРИИ ИСЛОМӢ

Алишоев Хуршедшоҳ Ҳасратшоевич
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Дар замони ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва пешравии илму техника истифодаи низоми бонкдории исломӣ ба мақсад мувофиқ буда қисми зиёди давлатҳои ҷаҳон онро қабул карда истодаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии бонкдорӣ ва инчунин саҳми арзанда гузоштан дар ин соҳа қонуни дахлдоро қабул намуд. Ба ин восита дар Ҷумҳурӣ маблағгузории давлатҳои исломӣ зиёд шуда сатҳи иқтисодӣ- иҷтимоии давлатро дар арсаи байналмилалӣ нишон медиҳад.

Аввалин бонкҳои исломӣ дар охири солҳои 60-уми асри гузашта ба миён омадаанд. Сарраввал ин низом ба нокомӣ дучор шуд. Бо вуҷуди ин, аз оғози солҳои 70-ум бонкҳои исломӣ тадриҷан ба ривоҷёбӣ шурӯъ мекунанд. Дар ташкилоти «Конфронси Исломӣ» таъсиси Бонки байналмилалии Исломии Рушдро эълон намуд. Ба ғайр аз ин бонкҳои исломии миллӣ низ кушода шудан. Ин бонкҳо на танҳо дар Шарқ, балки дар Британияи Кабир, Люксембург, Багам ва дигар давлатҳо арзи вуҷуд доранд. Бонкҳои анъанавӣ бошанд шӯъбаҳои худро ба номи «тирезаҳои исломӣ» , ки ба фаъолияти низоми бонкдории исломӣ мутобиқ ба меъёрҳои ҳуқуқи ислом машғул шуданд, боз намуданд.

Дар Аврупо низ афзоиши молияи исломӣ ба назар мерасад. Лондон барои ташкили маркази молияи исломӣ кушиш мекунад, ки он аллакай дорои панҷ бонкҳои исломӣ мебошад.

Соҳаи молияи исломӣ - яке аз соҳаи босуръат пешраванда дар ҷаҳон ба ҳисоб рафта дар даҳсолаи охир бо суръати афзоиши солонаи дороиҳои 20-25% афзоиш меёбад.

Рушди молияи исломӣ дар баъзе кишварҳои собиқ шӯравӣ низ ба назар мерасад. Ҳукумати Қазоқистон ва Қирғизистон, бо шинос шудан бо дурнамои ин соҳа , мутобиқгардонии қонунгузориро ба талаботи молияи исломӣ мутобиқ намудаанд . Дар Озарбойҷон бошад, айни замон рушди қонунгузории махсус ба итмом расида истодааст ва дар базаи Бонки байналмилалии Озарбойҷон лоиҳаи пилотӣ оид ба ҷорӣ намудани бонкдории исломӣ амалӣ шуда истодааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, низоми молияи исломӣ нисбат ба кишварҳои дигари собиқ Шӯравӣ суст рушд кардааст. Дар айни замон, танзим ва рушди саноати молияи исломӣ дар ин кишвар хеле муҳим аст.

Ин низом дар кишварҳои пешрафтаи Араб, кишварҳое, ки манбаҳои саршори нафту газ доранд ҳукм фармо мебошад. Сабаби асосии пешрафти иқтисоди ин кишварҳо, маблағҳои калоне мебошад, ки аз ҳисоби фурӯши нафту газ ба даст меоянд. Дар Ҷумҳурии мо низ имконият вуҷуд дорад, то ки таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи Исломӣ ба роҳ монда шавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки рушди низоми молиявии исломӣ ба рушди низоми молиявии давлат дар маҷмӯъ мусоидат менамояд. Ин на танҳо ба агентҳои нави иқтисодӣ ва дастрасии онҳо ба бозори молиявӣ роҳ мекушояд, балки боиси қисми зиёди агентҳоро аз хизматрасонии молиявии анъанавӣ ба исломӣ мегузаронад ва он ба васеъ намудани доираи хизматрасониҳои молиявӣ оварда мерасонад.

Дар маҷмӯъ ин рақобатро дар бозори молиявӣ пурзӯр намуда тақсимоти самаранокии сармояро дар иқтисодиёт ба роҳ мемонад . Рушди низоми молияи исломӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон ҷалби сармоягузории хориҷиро аз Ховари Миёна ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ки ба рақобати солим дар бозорҳои молиявии ҷаҳон фаъолият мекунанд, ба роҳ мемонад. тақвият хоҳад кард.

Имрӯз низоми бонкдории исломӣ дар рушди худ ба мушкилоти зерин дучор мешавад:

Мутахассисон. Зиёд шудани ташкилотҳои молиявӣ ва таъсисёбии ташкилотҳои нав дар робита бо рушди бонкҳои исломӣ зарурат ба кадрҳои соҳибихтисосро меорад. Имкониятҳои имрузаи муассисаҳои таълимӣ, ки тарбияи мутахассисонро ба ин соҳа равона мекунанд, ҷавобгуи ин талабот шуда наметавонад. Дар робита бо ин , ташкилотҳои молиявии исломӣ бояд барои тарбияи мутахассисони соҳа аз ҳисоби қувваи худ пурра истифода намоянд. Зеро барои муваффақияти механизми ин соҳа таъсис додани вазифаҳои кадрӣ, ҳавасмандиҳои молиявӣ, муҳити солими корӣ ва ғайраҳо зарур мебошад.

Рақобат. Сарфи назар аз таваҷҷӯҳи афзоянда ба бонкҳои исломӣ, ҳанӯз он дар марҳилаи аввали рушд қарор дорад. Баромадан ба бозорҳо бо баланд бардоштани рақобат аз тарафи бонкҳои анъанавӣ бо пешниҳоди маҳсулоти бонкии исломӣ (тавассути кушодани «тирезаҳои исломӣ») ба роҳ монда мешавад. Поёнравии имрузаи нархи нафт ва коҳиш ёфтани пардохтпазирии озод низ имкониятҳои

рақобати бонкҳои исломиро бо бонкҳои анъанавӣ дар бозорҳои молияви ғарбӣ пурзур менамояд. Қисми зиёди бонкҳои Ғарб дар худ "тирезаҳои исломӣ» кушодаанд, ки он аз руи Шариати Ислом хизматрасониро ба роҳ мондаанд.

Пардохтпазирии барзиёд. Мавҷуд набудани алтернативаи самараноки бозори асъори анъанавии байнибонкӣ, ки фаъолияташонро дар мувофиқи принсипҳои шариат ба роҳ мемонанд, ба мушкилоти ҷиддии идора намудани пардохтпазирии институтҳои молиявии исломӣ оварда мерасонад. Имкониятҳои маҳдуд барои сармоягузорӣ, мувофиқи принсипҳои ислом аз тарафи бонкҳо, дар навбати худ, боиси беасос баланд шудани воситаҳои арзишӣ мегардад.

Идоракунии хатарҳо. Кор дар асоси принсипҳои ислом ба ташкилотҳои молиявии исломӣ хатарҳои иловагиро нисбат ба дигар соҳаҳои умумии бонкӣ ба вуҷуд меорад. Чунин намуди хатарҳо ба монанди хатари риояи принсипҳои шариат, хатарҳои ҳуқуқӣ ва ғайраҳо мебошанд. Бо назардошти васеъ гардидани Институти низоми бонкдории исломӣ, вазифаи идоракунии хатарҳо дар муассисаҳои молияви исломӣ на танҳо идораи ин хатарҳо, балки рушди муътадили соҳаи бонкиро бояд таъмин намояд.

Стандартизатсия. Дар шароити ҳозира, ягон стандартҳои ягонаи ҳисоботи молиявӣ ва базаи меъёрию ҳуқуқӣ барои ташкилотҳои молиявии исломӣ вуҷуд надорад. Дар натиҷа, дар баъзе кишварҳо мутобиқи стандартҳои ташкилоти аудиторӣ ва муҳосибӣ барои ташкилотҳои молиявии истифода менамоянд.

Вуҷуд доштани заминаи қонунгузориӣ махсус – кафолати он аст, ки таҷрибаи бонкҳои исломӣ ва тирезаҳои исломӣ пурра канормонда нестанд.

Риояи қонунҳои шариат. Риояи намудани қонунҳо ва принсипҳои шариат яке аз шартҳои асосӣ барои фаъолияти бонкҳои исломӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала бевосита бо мушкилоти тарбияи кадрҳои баландихтисос ва сиёсати идораи хатарҳо, ки дар боло тавсиф дода будем, пайваст мебошад.

Ин далелҳо нишон медиҳанд, ки низоми бонкдории исломӣ дорои механизми мураккаб мебошад, ки ҳанӯз марҳилаҳои муайяни рушди худро дар оянда татбиқ менамояд. Вале, сарфи назар аз мушкилоти мавҷуда, он муассисае мебошад, ки фаъолият ва қобилияти худро дар давраи бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ нишон додааст.

Чи гунае, ки ба мо маълум аст аз рӯи фаъолияти бонкҳои Исломӣ гирифтани фоиз ва маблағгузорӣ ба намуди фаъолиятҳои манъ карда шуда ба монанди хариду фуруши маҳсулоти спиртӣ, гушти хук ва ғайраҳо манъ карда шудааст. Вобаста ба ҳамин қонунҳои иқтисодии исломӣ институтҳои молиявии онро водор менамоянд, ки бе ситониданидани фоиз даромад ба даст оранд, агар онҳо иштирокчии лоиҳа ба ҳисоб раванд. Ба ҳамин хотир онҳо бояд пурра бо корхона фоида ва хатарро тақсим намоянд.

Бо назардошти масъалаҳои ҷойдошта ва ҷалби маблағгузории дарозмӯҳлат ба соҳаи иқтисодиёт , ва инчунин сатҳи пасти низоми бонкдории Исломӣ дар ИДМ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон нишонаҳои рушди институтҳои молиявии Исломӣ бениҳоят пешомадҳои хубро доро мебошад. Манфиатҳои асосии рушди иқтисодиёти имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз бонкдории исломӣ барои пешгирӣ намудани бӯҳрони молиявӣ чунин буда метавонад:

- ҳавасманд намудани фаъолияти корхонаҳо бо роҳи ҷалби захираҳои молиявии озоди давлатҳои Исломӣ барои маблағгузории лоиҳаҳои инвеститсионӣ;

- рушди фаъолияти институтҳои молиявиро тавассути афзоиши намудҳои нави мол ва баланд бардории сатҳи бозоргирии онҳо бо таъсири мутақобилаи фаъоли институтҳои хориҷии исломӣ мусоидат намудан;

- рушди ояндаи бизнес бо роҳи ҷалб намудани маблағгузорони наве, ки услуби беҳтаринро оид ба технологияи иҷроиши амалиётҳои бонкӣ доро бошанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло якчанд роҳҳои рушди бонкдории Исломиро пешниҳод намудан мумкин аст:

1. Бонкҳои Исломӣ дар рафти ҳамроҳ шудан ба раванди ҷаҳонишавӣ вусъатёбии худро дар қисми зиёди давлатҳои дунё давом дода дар сохтори иқтисодиёти давлатҳо ҳамчун қисми алтернавии низоми молиявӣ-қарзӣ амал менамоянд.

Бо вуҷуди ин ҷараёни пешравии раванди ҷаҳонишавӣ унсури мусбатро дар шакли имконияти молиявии алтернативӣ ҳамчун истеъмолкунандагони инфиродии хадамоти бонкӣ ва ҳамчун давлат дар маҷмӯъ ба вуҷуд меорад.

2. Дар ҷараёни ҷаҳонишавӣ, нақши ҳукмронии кишварҳои ғарбӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ мутобиқ бо кишварҳои дигар эҳье хоҳад шуд. Фазои иқтисодии бисёрқутба, ки ба муносибатҳои сершумори иқтисодии байни давлатҳо алоқаманд аст, ташкил карда мешавад. Дар ин вазъият, бонкҳои исломӣ низ як такони хуби рушдро ба даст оварда ва дар бозори хизматрасонии бонкӣ ба сифати алтернатива баромад хоҳанд кард.

Адабиётҳо

1.Алишоев Х.Х. Исламская экономическая мысль и практические аспекты её использования в постсоветском пространстве.- Душанбе: «Ирфон», 2013.- С. 236.

2. Беккин Р.И. Исламская экономика. Краткий курс. – М:.АСТ:Восток-Запад, 2008.-288с.

3.Исламская экономика в Судане // Проблемы современной экономики. — 2007. — № 3 (23). 0,1 п.л.

4.Исламская экономика: между капитализмом и социализмом // Вопросы экономики. — 2007. — № 10. 0,3 п.л.

5.Механизмы финансирования, используемые в исламском банковском деле // Банковское право. — 2007. — № 4. 0,4 п.л.

6. “Islamic Capital Market Fact Finding Report” (2004), Report of the Islamic Capital Market Task Force of the International Organization of Securities Commissions, July 2004, http://www.iosco.org.

7. “Islamic Financial Services Industry Development: Ten-Year Framework”, A joint initiative of the Islamic Research & Training Institute, Islamic Development Bank & Islamic Financial Services Board, 2006.

9. Abu Dhabi Islamic Bank, **http://www.adib.ae**

10. Al-Jarhi, M. A. (2002): “Islamic finance: an efficient equitable option”, Islamic research and training institute, Islamic development Bank.

11. Al-Jarhi, M. A., Iqbal, M. (2001): “Islamic Banking: Answers some frequently asked questions”, Islamic development Bank, Islami Research and Training Institute, Occasional Paper No.4, 2001.

12. Anwar, M. (2003): «Islamicity of Banking and Modes of Islamic Banking», Arab Law Quarterly, 2003, volume 18, issue 1, p. 62-80.

МИРОВОЙ ОПЫТ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ: НОВЫЕ УГРОЗЫ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Мамадов С. В.
зав. кафедрой финансов и налогов
ГОУ «ХГУ имени академика Б.Гафурова»

Аннотатсия. *Дороиҳои виртуалӣ - ин муаррифии рақамии арзиш мебошанд, ки метавонанд ба таври рақамӣ фурӯхта ё интиқол дода, метавонанд барои мақсадҳои пардохт ё сармоягузорӣ истифода шаванд. Ин таъриф дороиҳои виртуалиро дар бар мегирад, ки ҳам конвертатсияшаванда ва ҳам конвертатсиянашаванда ба асъори фиат мебошанд. Дороиҳои крипто ба дороиҳои виртуалӣ дар шакли токенҳо, ки ба асъори фиатӣ табдил меёбанд, маҳсуб меёбад.*

Калимаҳои калидӣ: *дороиҳои виртуалӣ, асъори фиат, дороиҳои крипто, биткоин, эфириум, лайткоин, токенҳо.*

Аннотация. *Виртуальные активы - это цифровое представление стоимости, которое может быть продано в цифровой форме или передано, и может использоваться в платежных или инвестиционных целях. Это определение охватывает виртуальные активы, которые являются как конвертируемыми, так и неконвертируемыми в фиатную валюту. Криптоактив относится к виртуальным активам в форме токенов, которые конвертируются в фиатные валюты.*

Ключевые слова: *виртуальные активы, фиатные валюты, криптоактивы, биткоин, эфириум, лайткоин, токены.*

Annotation. *Virtual assets are a digital representation of value that can be sold digitally or transferred, and can be used for payment or investment purposes. This definition covers virtual assets that are both convertible and non-convertible into fiat currency. "Cryptoactive" refers to virtual assets in the form of tokens that are converted into fiat currencies.*

Keywords: *virtual assets, fiat currencies, crypto assets, Bitcoin, Ethereum, Litecoin, tokens.*

Риски, связанные с криптоактивами, способствующими финансовым преступлениям, были отмечены ФАТФ с 2014 года. Однако роль профессиональных посредников в финансовой преступности, связанной с использованием криптоактивов, в настоящее время недостаточно документирована и продолжает развиваться. Вполне возможно, что квалифицированные профессиональные пособники, которые занимаются традиционными моделями финансовой преступности, также могут использовать криптоактивы как часть своих преступных схем.

Как отмечается в Руководстве ОЭСР по повышению осведомленности об отмывании денег и финансировании терроризма для налоговых экспертов и аудиторов, торговцы криптоактивами, которые соглашаются обменять криптоактивы лицом к лицу на фиатную валюту, могут играть важную роль в операциях по отмыванию денег, потенциально выступая в качестве профессиональных помощников.

Тот факт, что криптоактивы представляют собой тип токенизированного виртуального актива, который часто имеет более низкий уровень регулирования и видимости со стороны властей, чем фиатные валюты, что может обеспечить более высокую степень анонимности в транзакциях и запутывания финансовых потоков, - все это факторы, которые делают криптоактивы привлекательными для уклоняющихся от уплаты налогов и других преступников.

Профессиональные участники в среде криптоактивов могут также включать операторов черных рынков в dark-web (например, ныне несуществующий Silk Road). Эти рынки позволяют преступникам покупать и продавать контрабанду, такую как краденые товары, наркотики, детскую порнографию, оружие или другие незаконные предметы и услуги. Поскольку функционирование этих торговых площадок требует очень высокого уровня технических знаний, операторов этих сервисов можно охарактеризовать как

профессиональных пособников преступной деятельности, включая, но не ограничиваясь, финансовыми преступлениями. Использование этих торговых площадок также требует технических знаний со стороны своих клиентов, чтобы иметь возможность анонимно получать доступ к торговой площадке в темной сети, чему также могут способствовать профессиональные посредники. Это означает, что профессиональные посредники могут также выступать в качестве посредников между операторами рынка, продавцами незаконных товаров и услуг и конечным потребителем, который осуществляет операции через него. Торговые площадки в темной сети используют криптоактивы в качестве основного способа оплаты своих транзакций, чтобы использовать повышенную анонимность и способность облегчать транзакции, которые обходят меры предосторожности в рамках традиционной регулируемой финансовой системы.

Большинство криптоактивов, основанных на публичном блокчейне (таких как Биткоин), работают с высоким уровнем прозрачности потока токенов. Все транзакции становятся доступными для общественности через сервисы blockchain explorer, позволяющие любому “следить за токенами” и проверять любые транзакции, происходящие в общедоступном блокчейне. Это означает, что, когда, например, биткоины крадутся с биржи, они становятся “испорченными”, поскольку другие пользователи могут отслеживать происхождение выручки. В результате, чтобы скрыть испорченный характер и отслеживаемость биткоинов, украденные криптоактивы сначала должны быть отмыты, прежде чем их можно будет вывести из системы (конвертировать в другие криптоактивы или в фиатную валюту).

Профессиональные посредники могут способствовать отмыванию доходов, полученных преступным путем, посредством использования сервиса смешивания криптоактивов (CMS). CMS - это платный сервис, который потенциально может позволить преступным субъектам смешивать свои криптоактивы, полученные преступным путем, с законными криптоактивами других пользователей, чтобы скрыть следы токенов и попытаться отмыть “испорченные” криптоактивы посредством анонимизации.

После объединения активов CMS отправляет их обратно своим пользователям, обычно во вновь созданные кошельки. Это позволило бы преступникам получать незапятнанные криптоактивы в новых кошельках, что чрезвычайно затруднило бы раскрытие их преступного происхождения. Стоит отметить, что нет ограничений на количество кошельков, которые может создать пользователь криптоактива. Кроме того, в отличие от создания учетной записи пользователя на большинстве бирж криптоактивов, для входа нового кошелька в блокчейн не требуется должной осмотрительности клиента. Таким образом, преступные субъекты могут создавать и использовать тысячи кошельков, чтобы скрыть свои транзакции и активность в публичных блокчейнах

Таким образом, CMS может облегчить пользователям ведение преступной деятельности в темной сети, а также отмывание доходов, украденных, например, во время атаки на обмен криптоактивами. В этом случае профессиональными посредниками могут быть компании, которые намеренно используют этот сервис, используя свои запатентованные алгоритмы для облегчения отмывания денег, или другие посредники, которые управляют процессом анонимизации активов, полученных преступным путем, через CMS. Поскольку это развивающаяся технология, которая может создавать риски финансовых преступлений и быть новым направлением деятельности профессиональных исполнителей, странам следует продолжать рассматривать эту область с точки зрения рисков, надзора и регулирования. Признавая риск финансовых преступлений, связанных с виртуальными активами и поставщиками услуг по виртуальным активам, ФАТФ пересмотрела свои стандарты, рекомендуя странам обеспечить, чтобы поставщики услуг по виртуальным активам, действующие в их юрисдикции, могли управлять рисками, связанными с деятельностью, и снижать их.

Bestmixer.io был запущен в 2018 году и вскоре вошел в тройку крупнейших сервисов по смешиванию криптоактивов. К 2019 году оборот компании составил примерно 27 000

биткоинов на сумму примерно 200 миллионов долларов. С июня 2018 года голландская служба финансовой разведки и расследований (FIOD) сотрудничает с компанией McAfee, занимающейся интернет-безопасностью, для расследования работы сервиса и определения того, является ли он отмыванием преступных доходов.

Расследование показало, что многие из смешанных криптоактивов на Bestmixer.io имел криминальное происхождение или назначение, что означает, что услуга, вероятно, использовалась для сокрытия и отмывания преступных доходов. 22 мая 2019 года шесть серверов Bestmixer.io были изъяты FIOD, Европолом и властями Люксембурга. FIOD собрал информацию обо всех взаимодействиях на платформе в период 2018-2019 годов, включая IP-адреса, детали транзакций, биткоин-адреса и сообщения в чате. В настоящее время эта информация анализируется в сотрудничестве с Европолом. 17 февраля 2020 года FIOD арестовала 31-летнего мужчину, подозреваемого в отмывании более 100 000 евро с двумя сообщниками. Арест был произведен в связи с расследованием Bestmixer.io. Подозреваемый был обнаружен по его IP-адресу, который был связан с биткоин-кошельком, который использовал CMS для отмывания преступных доходов.

За последние десять лет объем информации, которой обмениваются налоговые органы как по запросу, так и автоматически, значительно увеличился, и за это время было сделано более 250 000 запросов. Кроме того, почти 100 юрисдикций автоматически обмениваются информацией о финансовых активах, хранящихся по всему миру. Почти 100 стран осуществили автоматический обмен информацией в 2019 году, что позволило их налоговым органам получить данные о 84 миллионах финансовых счетов, находящихся в офшорах их резидентов, охватывающих общую сумму активов в 10 трлн евро.

Использование данных и разведданных является важным инструментом, помогающим выявить конкретных профессиональных исполнителей, а также более широкий спектр схем и структур, которые они используют. Однако, профессиональные помощники представляют собой подгруппу профессионалов, действующих в различных операциях, которые могут контролироваться различными регулирующими органами или органами расследования (например, профессиональными регулирующими органами, финансовыми регуляторами, подразделениями финансовой разведки и налоговой администрацией), разведданные часто хранятся в разных базах данных и системах как внутри компании, так и за ее пределами. Это затрудняет выявление тенденций и закономерностей или даже рецидивистов. Улучшенный анализ рисков отдельных профессиональных исполнителей - это один из способов расширения спектра расследований и вмешательств, а также наращивания эффективных скоординированных усилий по нарушению и сдерживанию.

Ни одно правоохранительное ведомство, действующее в одиночку, не может комплексно решить проблему профессиональных помощников, которые работают в самых разных областях и за пределами границ. Чтобы устранить этот пробел, необходимо отказаться от разрозненных подходов, и вместо этого органы по борьбе с налоговыми преступлениями должны сотрудничать с другими ведомствами в своей собственной юрисдикции, а также с другими ведомствами на международном уровне.

Различные государственные учреждения участвуют на различных этапах борьбы с финансовыми преступлениями, включая предотвращение, выявление, расследование и судебное преследование правонарушений, а также возвращение доходов, полученных преступным путем. Таким образом, различные агентства будут взаимодействовать с профессиональными пособниками, осуществлять надзор за ними или проводить активные расследования. Это могут быть налоговые органы, финансовые регуляторы, подразделения финансовой разведки, полиция и прокуратура.

Финансовые преступления, в том числе налоговые, - это глобальная проблема, которая нуждается в глобальном решении. С глобализацией возросла способность профессиональных посредников осуществлять трансграничные операции и организовывать транзакции, которые мгновенно отправляют средства за границу. Однако

правоохранительные органы меньше осведомлены о деятельности за пределами своих границ. Таким образом, международное сотрудничество является важным аспектом поиска профессиональных помощников. Это включает в себя традиционные каналы обмена информацией, а также новые формы международного сотрудничества в режиме реального времени.

Библиографический список:

1. Финансовая безопасность: теоретические и практические аспекты / Н. В. Кудреватых, Т.Ф. Мамзина, О.Б. Шевелева [и др.]. Кемерово: Экономика, 2018. 197 с.
2. Правовые основы финансовой и экономической безопасности: учебное пособие / Составители О.Н. Амвросова, Г.Ю. Атаян, Е.В. Касевич. Ставрополь: Северо-Кавказский федеральный университет, 2017. 107 с.
3. Ли, Р.И. Основы научных исследований: учебное пособие / Р.И. Ли. Липецк: Липецкий государственный технический университет, ЭБС АСВ, 2013. 190 с.
4. Рузавин, Г.И. Методология научного познания: учебное пособие для вузов / Г. И. Рузавин. М.: Юнити-Дана 2017. 287 с.

ТАҲЛИЛИ МАЪМУРИКУНОНИИ ИМТИЁЗҲОИ АНДОЗӢ ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Курбонов Абдулхайр Каримович *- д.э.н., профессор кафедры экономического анализа и аудита, Таджикского национального университета, Адрес: проспект Рудаки 17, Душанбе, 734025. Телефоны: (+992) 917-24-24—83*

Назирзода Назир *ассистент кафедры экономического анализа и аудита, Таджикского национального университета, Адрес: проспект Рудаки 17, Душанбе, 734025. Телефоны: (+992) 919 03 04 19*

Дар мақола таҳлили раванди маъмурикунонии андоз ва имтиёзҳои он дар системаи иқтисоди миллӣ омӯхта шудааст. Барои тавсифи маъмурикунонии соҳаи андоз ин мафҳум аз кодекси андоз ва дигар сарчашмаҳои илмӣ – назариявӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Махсусан чораҳоро, ки дар заминаи се барномаи давлатии маъмурикунонии системаи андоз амалӣ мешавад, дар бар мегирад. Умуман таҳлили як қатор номгӯи андозҳо, ки меъёри пастшавии онҳо ба рушди соҳавии барномавии иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад, нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *андоз, андозбандӣ, имтиёзҳои андоз, маъмурикунонӣ, иқтисоди миллӣ, соҳа, барнома.*

В статье рассматривается анализ процесс администрирование и налоговые льготы в системе национальной экономике. Было изучено трактовка слова налоговое администрирование в соответствие налоговой кодекс Республики Таджикистан. Далее указано период реализации программы налоговой администрирование в Республики Таджикистан. В целом было анализировано ряд наименование налогов который снижение их доля ставки способствовало в дальнейшем для развития отраслевой программы национальной экономики.

Ключевые слова: *налог, налогообложения, налоговые льготы, администрирование, экономика, национальная экономика, отрасль, программа.*

Мақсад аз пешниҳоди имтиёзҳо ва сабукиҳо ин таъмини ҳавасмандгардонии молиявию иқтисодии андозсупорандагон мебошад. Он метавонад ба васеъ намудани доираи фаъолияти соҳаҳои афзалиятнок, махсусан таъсиси ҷойҳои кории нав, баланд

бардоштани музди меҳнат, ҳавасмандгардонӣ ва беҳтар намудани сатҳи иҷтимоии кормандон мусоидат кунад. Ташаккули шароити муносиби иқтисодӣ барои рушди истеҳсолот, ҷалби сармоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар ҳалли мушкилиҳои хусусияти иҷтимоидошта нигаронида шудааст.

Дар навбати худ, имтиёзҳои андозӣ бартарияти пешбининамудаи қонунгузории андоз эътироф карда мешаванд, ки ба гурӯҳҳои алоҳидаи андозсупорандагон дар муқоиса бо андозсупорандагони дигар, аз ҷумла, вобаста ба пардохт накардани андоз ё пардохт кардани онҳо бо андозаи камтар пешниҳод карда мешаванд. Дар Кодекси нави андоз, ки моҳи январи соли 2022 мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар моддаи 2 дар бораи мафҳумҳои асосие, ки дар кодекси мазкур истифода мешаванд. Аввалин мафҳумҷойдошта ин маъмурикунонии андоз мебошад. Маъмурикунонии андоз – маҷмӯи чораҳои аз ҷониби мақомти андоз бо риояи талаботи кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ амалишавандае, ки ба таъмини татбиқи санадҳои ҳуқуқии танзимкунандаи муносибатҳои андозӣ, боҷи давлатӣ ва пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет равона гардидаанд [1]. Бояд қайд кард, ки дар ин моддаи кодекси андоз 56 номгӯи чораҳои ба раванди андозбанди мансуб мавриди тавсиф қарор дода шудааст, ки ҳар кадоми онҳо ба таъмини мӯътадилсозии андоз дар системаи иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад. Дар давоми солҳои 2011-2020 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 барномаи маъмурикунонии андоз қабул карда шуд, ки онҳо мақсад, вазифа ва ҷараёни амалигардонии тақвият бахшидани рушди соҳаи андозбандиро дар бар мегирад.

Дар Кодекси андоз дар таҳрири нав бо мақсади рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ илова ба сабукӣ ва имтиёзҳои қаблан муқарраршуда, ки онҳо ба зиёда аз 160 адад баробар буданд ва боз як қатор ҳавасмандкуниҳои нав низ пешниҳод карда шудааст.

Дар кодекси мазкур андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард аз номгӯи андозҳо хориҷ гардида, меъёри андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ (андоз аз фоида) барои фаъолияти истеҳсоли молҳо ба андозаи имтиёзноки 13 фоиз нигоҳ дошта шудааст.

Барои дастгирӣ намудани субъектҳои соҳибкорӣ ва фаъолгардонии иқтидорҳои онҳо меъёрҳои андоз аз арзиши иловашуда аз 18 фоиз (амалкунанда) ба 15 фоиз паст карда шуд.Дар баробари ин ба аз 1 январи соли 2022 то 1 январи соли 2027 давра ба давра аз 15 то ба 13 фоиз паст намудани меъёри ин намуди андоз пешбинӣ гардидааст.

Бо мақсади зиёд намудани ҳавасмандии корхонаҳои истеҳсолӣ ва марказҳои калони савдо барои харидории маҳсулоти кишоварзӣ аз хоҷагиҳои деҳқонии маҳаллӣ, дар Кодекси андоз меъёри пасткардашудаи андоз аз арзиши иловашуда нисбат ба фурӯши маҳсулоти кишоварзии истеҳсоли дохилӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар сатҳи 5 фоиз пешбинӣ гаридидааст.

Барои таъмини шаффофияти баҳисобгирӣ, аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ дар ҳисоботҳо нишон додани шумораи воқеии кормандон ва музди миёнаи моҳона, меъёри андози иҷтимоӣ барои субъектҳои соҳибкорӣ, ки то ин давра 25 фоизро ташкил медод он ба 20 фоиз кам карда шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар кодекси мазкур дар боби 48,52,53 ва дар боби 27-и моддаи 189, ки “Озодкунӣ аз андоз” унвон гирифтааст, ва ҳаммаи ин номгуи моддаҳо мушаххасан ҷараёни имтиёзи андозбандии соҳаҳоро дар худ таҷассум мекунанд. Барои возеъу равшан фаҳмидани мафҳуми маънoии “имтиёз” мо ба омӯзиши ин

калимаи аз луғати русӣ-тоҷикии таҳти таҳрири академик М.С. Осимӣ истифода намудем,"ки дар он калимаи русии "лигота" мафҳуми маъноии он бо забони тоҷикӣ "имтиёз, сабукӣ" мебошад" [2]. Дар адабиёти иқтисодӣ бошад, мафҳуми маънои имтиёз, "ки аз тарафи як қатор олимон Ю. Иванов, Тишенка, В. Карпов, А.Карпов, В. Мельник, А.Дрига, И. Люти, М.Петренка омӯхта шуда, онҳо ва дигар муҳаққиқон калимаи "имтиёз"-ро бо калимаи "преференсии", сабукиҳое, ки дар бастани шартномаҳои байнидавлатӣ савдоӣ ба вуҷуъ мепайвандад ва баробар қиммат баҳо медиҳанд"[3].

Ба ақидаи ин олимон мо ҳамфикр нестем чунки имтиёзҳои андозӣ вобаста ба соҳаҳо дар давоми муайяни вақт аз тарафи давлат муқарар карда мешавад. Сабукӣ бошад ба як соҳае нигаронида шудааст, ки ин ҳам дар шартномаи савдоии байнимамлакатҳо амалӣ карда мешавад.

Дар баробари ин, дар Кодекси нави андоз ҷиҳати дастгирии давлатии соҳаи саноат, аз ҷумла вобаста ба азнавтаҷҳизонидани истеҳсолот ва ҷалби сармоя иҷозати тарҳи хароҷотҳо аз даромади андозбандишаванда бо роҳи зиёд намудани меъёри тарҳи хароҷоти истеҳлоки воситаҳои асосӣ, рекламавӣ, намояндагӣ ва дигар хароҷоти шабеҳ васеътар амалӣ кунонида шудааст. Ба андозсупорандагон ҳуқуқ дода шудааст, ки ҳангоми насби таҷҳизоти технологии нав, азнавтаҷҳизонии техникӣ, тарҳкунии сармоягузориро бо меъёри аз 5 то 10 фоизи арзиши воситаҳои асосии қайдшуда аз даромади умумии андозбандишаванда истифода баранд.

Дар амал чунин ҳолатҳоро низ вохурдан мумкин аст, ки баъзе аз сармоягузорон ва соҳибкорон аз имтиёзҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ дар амал самаранок истифода бурда наметавонанд. Аз ин баъзе ҳолатҳо нисбат ба натиҷаи корҳои назоратии мақомоти андоз, ки ба субъектҳои хоҷагидорӣ ин гуна сабукиҳоро пешниҳод намудааст онҳо инро мақсаднок истифода метавонанд.

Имрӯз мақомоти андоз ҷиҳати таъмини иҷрои муқаррароти Кодекси андоз, татбиқи амалии санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунанда як катор корҳоро ба анҷом расонидааст, ки инҳо мебошад:

- ҷиҳати ташкили махзани ягонаи маълумот ва баҳисобгирии имтиёзҳои андозӣ, дар эъломияҳои ҳар як намуди андоз, банд ва сатрҳои алоҳида оиди «имтиёзи андозӣ» пешбинӣ карда шудааст, ки аз рӯи натиҷаи онҳо метавонанд андозсупорандагон пурра ҳисоботи алоҳида пешниҳод кунанд;
- бо мақсади дуруст ба ҳисоб гирифтани маблағи имтиёзҳои андозии татбиқгардида дар барномаи компютерии Системаи муттаҳидаи иттилоотии идоракунии андозҳо дар қатори «Ҳисоботҳои таҳлилӣ аз рӯи соҳаҳо», «Маълумот оид ба маблағи имтиёзҳои андозӣ» ҷойгир карда шудааст. Баъдан аз махзани маълумотҳои Кумитаи андоз маълумот оид ба маблағи имтиёзҳои андозӣ аз рӯи соҳаҳо бо нишондоди номгӯи андозсупорандагон ва маблағи имтиёз аз рӯи ҳар як намуди андоз вобаста ба давраи дахлдор дастрас карда мешавад, ки ин маълумотҳо барои гузаронидани корҳои таҳлилӣ ва самаранокии онҳомавриди истифода қарор гирифтааст;
- бо мақсади ташкили махзани ягонаи маълумот доир ба маблағҳои аз ҳисоби созишномаҳои қарзӣ ҷойгир карда шуда, субъектҳои хоҷагидорӣ маълумотҳоро дар ин қисмат тавассути ҳуҷраи шахсии андозсупоранда, ҳармоҳа ба мақомоти андоз пурра пешниҳод мекунад. Яъне тратиби андоз аз арзиши иловашуда андоз аз лоиҳаҳои грантӣ субъектҳои хоҷагидорӣ нишон дода шудаанд. Замина барои он қарори

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2020, таҳти №670 «Тартиби пешниҳоди ҳисоботҳои андозӣ ва гумрукӣ» тасдиқ гардида мебошад. Он баҳодиҳии самаранокии имтиёзҳоро, ки дар як сол як маротиба барои давраи ҳисоботӣ гузаронидашавандаро нишон медиҳад.

Баҳодиҳии самаранокии имтиёзҳои пешниҳодшуда тибқи қарори мазкур нисбати ҳар як имтиёзи пешниҳодшуда ва ҳар як андозсупоранда - имтиёзгиранда амалӣ карда мешавад, ки замимаҳои ҳисоботӣ ва усулҳои баҳодиҳии самаранокии он муқаррар карда шудааст.

Дар шароити имрӯза, самаранокии имтиёзҳои андозӣ бо назардошти усулҳои дар амал истифодашаванда, ки мувофиқи муқаррароти кодекс нисбати ҳар як соҳа дар алоҳидагӣ аз ҷониби вазорату идораҳои дахлдор арзёбӣ карда мешавад. Натиҷаи ниҳоии он бошад то 1 майи баъди соли ҳисоботӣ ба Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад.

Имрӯз бо мақсади таъмини иҷрои муқаррароти моддаи 32 Кодекси андоз «Дар бораи Тартиби пешниҳод ва арзёбии самаранокию мақсаднокии имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ» ҷиҳати баҳисобгирии пурраи имтиёзҳои истифодашуда аз ҷониби субъектҳои хоҷагидор ва таъмини самаранокии имтиёзҳои андозӣ, шурӯъ аз 1 феврали соли ҷорӣ модули «Бақайдгирии электронии имтиёзҳои андозӣ ва озодкунӣ аз андозҳо»-и Системаи мутаҳидаи иттилоотии идоракунии андоз мавриди амал қарор дода шудааст.

Аз маълумотҳои авала дар соли 2022 манбаҳои андозбандие, "ки нисбат ба онҳо имтиёзи андозӣ татбиқ гардидаанд, махсусан маблағи имтиёзҳои андозии истифодашуда (бе назардошти андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ) дар ин давра ба 6,6 млрд. сомонӣ баробар мебошад" [4].

Ба ақидаи мо амалигардонии имтиёзҳои андоз ва ҳавасмандгардониҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ ба рушди соҳибкорӣ нигаронидашуда имконият фароҳам меоранд, ки субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолияти худро самаранок ба роҳ монда, бо ин восита ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, коҳишёбии нарх, шаффофияти баҳисобгирӣ ва истифодаи технологияи рақамӣ замина мегузоранд.

Адабиёт

1. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, - 2022. - 384с.
2. Луғати русӣ-тоҷикӣ таҳти таҳрири М.С. Осимӣ. – М. 1985. 1020с.
3. Налоговые льготы. теория, практика, применение. Монография для магистрантов. И.А. Майбуров, Ю.Б. Иванова. –М. 2015. 487с.
4. Ҳисоботи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022.

ТАЪМИНИ САМТҲОИ ИНФРАСОХТОРИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ БАРОИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА

***Ҳасанова Махфират Иномовна**, омӯзгори фанни технологияи иттилоотӣ дар кафедраи умумидонишгоҳии информатикаи МДТ "Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров"*

***Аннотатсия:** Технологияи иттилоотӣ ва ҷоришавии он дар ҷамъият яке аз хусусиятҳои хоси иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур, барои рушди иқтисодиёти рақамӣ таъмини он бо инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ, ки аввалин дараҷа бояд бошад, мавриди таҳлил қарор дода шудааст.*

***Аннотация:** Информационные технологии и их внедрение в общество одна из отличительных черт мировой экономики. В данной статье, анализируется обеспечение*

инфраструктурой цифровой экономики для развития цифровой экономики, что должно стать первым шагом.

Annotation: *Information technology and its introduction into society is one of the features of the global economics. The article analyzes the provision of digital economy infrastructure for the development of the digital economy, which should be the first step.*

Калидвожаҳо: *иттилоот, иттилоотонӣ, иқтисодиёти рақамӣ, технологияи иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, компютеркунонӣ, шабака, иттилоотонии иқтисодиёт, идоракунии иқтисодиёт, хизматрасонии электронӣ, тиҷорати электронӣ.*

Ключевые слова: *информация, информатизация, цифровая экономика, информационные технологии, коммуникация, компьютеризация, сеть, информатизация экономики, управление экономикой, электронные услуги, электронная коммерция.*

Keywords: *information, informatization, digital economy, information technologies, communicative, computerization, network, informatization of economy, economy management, electronic services, electronic commerce.*

Гузариш ба иқтисодиёти иттилоотӣ имкониятҳои нав ба навро дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ пайдо менамояд. Вале, ин имкониятҳоро, сараввал, дарк кардан ҷоиз аст, соният онҳоро дуруст инъикос ва ба ҳисоб гирифта, аз рӯи таъинот барои расидан ба ҳадафҳои стратегии рушди иқтисодиёти миллӣ равона кардан ҷоиз аст. Дар акси ҳол, ба натиҷаҳои манфӣ низ расидан мумкин аст. Масалан, ба тезутундшавии муаммоҳои иҷтимоӣ, ки дар натиҷа, пастшавии рушди иқтисодиёт ба назар мерасад. Дар ин самт дар илми иқтисодиёт аз ҷониби олими иқтисоддон М. Бангенман чунин омадааст: “Он кишварҳое, ки аввалин шуда ба ҷамъияти иттилоотӣ ворид мегарданд, имкониятҳои ғайриодии бузургро дастрас менамоянд. Хусусан, онҳо шарту шароитҳоро барои дигар кишварҳо пешниҳод менамоянд, ки бояд бо кадом роҳ тараққӣ диҳанд. Баръакс, он кишварҳое, ки дар самти гузариш ба иқтисодиёти иттилоотӣ ба сусткорӣ роҳ медиҳанд, қарорҳои нобасомонро қабул менамоянд, ба муаммоҳои камшавии сармоягузорӣ ва пастшавии шуғли аҳолӣ рӯбарӯ меоянд”. [1]

Умуман, дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дар шароити муосир технологияҳои иттилоотӣ дар ташаккули иқтисодиёт нақши муҳимро бозида ба ҳама соҳаҳо, секторҳо, хусусан, дар солҳои охир он самараи баланди синергетикӣ дошта, бо суръати тез ворид шуда истодааст. Сабаби асосии чунин ҳолати кор дар нуктаҳои зерин инъикос меёбад:

-сектори технологияи иттилоотӣ табиатан сермаҳсул аст, ки он пурра ба иқтисодиёт таъсир мерасонад;

- воридшавии технологияи иттилоотӣ дар секторҳои иқтисодиёт сифати корро куллан тағйир медиҳад ва ҳосилнокии меҳнат якчанд маротиба баланд мегардад;
- иқтидори омили инсонӣ ба сармояи инсонӣ табдил мегардад, ки донишҳои махсус барои истифодабарии технологияи инноватсионӣ зарур аст;
- ҷараёни ташкили меҳнати коргарон самаранок гардида, ҳавасмандии коргарон барои баланд бардоштани сатҳи самараи кори худ равона мегардад;
- алоқа байни истеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда торафт алоқаманд мегардад;
- истифодабарии технологияи иттилоотӣ сад дар сад то ҳазорҳо маротиба хароҷотҳои транзаксиониро аз байн мебардорад.

Барои тараққиёти иқтисодиёи рақамӣ аввалин дараҷа бояд инфрасохтори иқтисодиёти рақамиро таъмин бояд кард. Пеш аз баррасии инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ, мо бояд худи мафҳуми “инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ”-ро мушаххас созем.

Инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ – маҷмӯи соҳае мебошад, ки барои эҳё намудани муҳити мусоид барои рушд, амалӣ намудани технологияи рақамӣ дар ҷамъият мебошад.

Инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ аз низоми қонунгузорӣ барои рушди иқтисодиёти рақамӣ; шабакаҳои провайдерӣ; системаҳои таҷҳизотҳои физикӣ барои ташкили Интернети баладсуръати телекоммуникатсионӣ; мактабҳои миёна ва олие, ки кадр барои иқтисодиёти рақамӣ таёр мекунанд иборат аст.

Дар Мақомотҳои идоракунии маҳаллии давлатӣ таъминнокии иттилоотӣ ҳам барои Мақомоти иҷроияи давлатии вилояти Суғд, шаҳру ноҳияҳо ва ҳам барои вакилӣ ба намояндагони маҳаллӣ низ хеле зарур аст. Боиси қайд аст, ки пас аз қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2011, таҳти №643 дар Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо баҳри татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар фаъолияти идоракунӣ чораҳои зарурӣ андешида шудаанд.

Дар асоси Консепсияи ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарияти вилоят ва шаҳру ноҳияҳо нақшаи чорабиниҳои махсуси худро самаранок коркард намуда, баҳри баланд бардоштани хизматрасонии давлатӣ дар асоси истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ фаъолияти худро танзим менамоянд. Аз ҷумла, дар Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд барномаи махсуси «Автоматизатсиякунонии ҳуҷҷатгузорӣ дар сохторҳои Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд» қабул гардида, дар натиҷаи татбиқ 22 нуқтаи хизматрасонии иттилоотию коммуникатсионӣ бо пайвастшавии Интернети баландсуръат омода карда шуд.

Соҳаҳои истифодабарии технологияҳои иттилоотӣ бо тарзи ғайриодӣ ҳаҷми васеъро дар бар гирифта истодааст. Аз ин лиҳоз, хеле зиёд масъалаҳо низ пайдо шуда истодаанд. Яке аз онҳо тағйирёбии моҳияти муносибатҳои байни ҳокимият ва ҷамъият дар шароити муосир мебошад. Моҳияти масъалаи мазкур дар асоси сиёсати давлатӣ дар соҳаи иттилоотонии муносибатҳои ҳокимият ва ҷамъият муайян хоҳад гардид. Нуқтаи оғози таҳияи иқтисодиёти иттилоотӣ бо қабул ва амалишавии таҳкурсии ҳуқуқии он ифтитоҳ мегирад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои Истиқлолият хеле зиёд санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ қабул гардида истодаанд.

Ҳадафи асосӣ аз амалишавии қонун, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва барномаҳои қайдгардида таҳияи ҷамъияти иттилоотӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ба воситаи татбиқи технологияи иттилоотии коммуникатсионӣ мебошад. Кишварҳои мутараққии ҷаҳон исбот намудаанд, ки иттилоотонӣ ҳамчун локомотиви рушди иқтисодиёти миллӣ ва омили асосии баланд бардоштани некуаҳволии аҳолӣ мебошад. Барои ҷорӣ намудани технологияи иттилоотии коммуникатсионӣ дар навбати аввал муҳити мусоид зарур аст, ки ташаккули он яке аз вазифаҳои афзалиятноки стратегияи миллӣ бояд бошад. Дар ин радиф, баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ, яъне амалишавии вазифаҳои давлатӣ дар минтақаҳои алоҳида яке аз равияҳои афзалиятнок дар самти истифодабарии технологияи коммуникатсионӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлили тамоюли рушди индустрияи иттилоотонӣ дар вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси маълумоти шумораи корхонаҳое, ки дар зерсохтори хизматрасонии иттилоотиву телекоммуникатсионӣ ва шумораи корхонаҳои зерсохтори дигар, яъне, ширкатҳое, ки барои коркарди барномаҳо машғуланд, мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Ҷадвали 1. Иттилоот дар бораи ширкатҳое, ки дар вилояти Суғд таъминоти барномаи компютерӣ ва хизматрасонии иттилоотӣ пешниҳод менамоянд

		2000	2005	2010	2020	2021
Ширкатҳое, ки хизматрасонии	Шумораи ширкатҳо, адад	4	6	9	12	14

иттилоотию компютериро мерасонанд	Кормандон, нафар	12	15	20	23	26
Ширкатҳое, ки барномаҳои махсуси компютерӣ таҳия менамоянд	Шумораи ширкатҳо, адад	-	-	1	5	7
	Кормандон, нафар	-	-	2	60	72

Сарчашма: *Ҳисоботи Шуъбаи нақлиёт ва коммуникатсияи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Суғд (аз маводҳои ибтидоӣ)*

Тибқи додаҳои ҷадвал, дар вилояти Суғд шумораи ширкатҳои махсус, ки хизматҳои иттилоотӣ-компютерӣ мерасонанд, ҳамчунин бо коркарди таъминоти барномавӣ ва фурӯши он дар бозори иттилоотии маҳаллӣ машғуланд, рӯ ба афзоиш дорад. Агар соли 2000 дар минтақа ҳамагӣ чор ширкати пешниҳодкунандаи хизматҳои иттилоотӣ-компютерӣ бо 12 корманд мавҷуд бошад, соли 2021 шумораи онҳо ба 14 ва теъдоди кормандонаш ба 26 нафар расидааст. Дар умум, ин тамоюлот динамикаи мусбатро инъикос кунад ҳам, он қонеъкунанда ба шумор намеравад, зеро дар тӯли қариб 21 сол миқдори чунин ширкат ҳамагӣ 10 адад, кормандон бошад 13 нафар зиёд шудааст. Аксар маврид технологияҳои иттилоотӣ дар асоси барномаҳои дар хориҷа коркардшуда амал мекунанд. Дар соҳаи фаъолияти ширкатҳое, ки бо коркарди таъминоти барномавӣ машғуланд, низ чунин вазъият ҳукмфармо аст. То соли 2010 дар вилоят ягон ташкилоте мавҷуд набуд, ки бо барномарезии компютерӣ машғул бошад. Дар ин самт қадамҳои аввалин танҳо соли 2010 гузошта шуданд. Дар натиҷа, соли 2010 ҳамагӣ як ширкат бо коркарди таъминоти барномавӣ машғул буд ва он ду корманд дошт. Соли 2021 теъдоди чунин ширкат ба 7 адад, шумораи кормандон бошад, ба 72 нафар расид, ки ин тамоюли хуб аст, вале кофӣ нест.

Барои ташаккули ширкатҳое, ки дар боло қайд гардид, самаранокии баланди таъмини инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ дар минтақаҳо ба даст меояд. Аммо барои ташаккули ин инфрасохтор кадрҳои баландихтисос ва маблағи кофе зарур аст. Албатта дар шароити маҳдуд будани захираҳои буҷетӣ, масъалаи маблағгузорӣ проблема мебошад. Барои ҳалли ин муаммо сиёсати иқтисодии минтақавӣ бештар ба фароҳам овардани шароити мусоиди сармоягузорӣ равона карда шавад, ки ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ ва соҳибкорони маҳаллиро таъмин намояд. Айнан ҳамин самти сиёсати иқтисодии минтақаро самти афзалиятноки он шуморидан мумкин аст.

Чунин ба хулоса омадан мумкин аст, ки аз ҳама муҳим, рушди хизматрасониҳои иттилоотӣ, истифодабарии технологияи муосири иттилоотӣ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ маънои онро дорад, ки қаламрави иттилоотии вилояти Суғд васеъ мегардад. Ин имконият медиҳад, ки сатҳи зиндагии мардум беҳтар мегардад, самаранокии фаъолияти сохторҳои давлатӣ ва ҳамкории он бо ҷамъият, аҳолӣ мустаҳкам мегардад. Умуман, гуфтан мумкин аст, ки ҳамаи онҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти минтақа мусоидат менамоянд.

Адабиёти истифодашуда:

1. Егина Н.А. Экономика знаний: глобальный тренд и перспективы России// Финансовая экономика. - 2018. - №3. – С. 44-47.
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, № 643 "Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон". // mmk.tj.

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ МОЛИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРӢ

Кошонова Манзура Раҳматҷоновна *- д.и.и., профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734002, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи 2 гуз. Маяковский 6/2 ҳ.40. тел.: 93-555 50 72, e-mail: manzura@ yandex.ru*

Зубайдов Ҷонибек Иброҳимович *муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов, 64/14, Тел.: (+992) 931 52 55 22, e-mail: Jonibek-010188@mail.ru*

Асматбекзода Фирдавс *сардори раёсати омори саноат ва сармоягузориҳо дар сохтмони Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Дар мақола такмили механизми молиявии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ, алалхусус муайян кардан ва сафарбар намудани имкониятҳои молиявии минтақаҳо ҳамчун объекти таҳқиқотӣ баррасӣ мегардад.

Таҳлил ва омузиши масъала нишон медиҳад, ки дурнамои рушди минтақа, такмили механизми ташкилию иқтисодии идоракунии иқтидори сармоягузориро ба рушди иқтисоди соҳаҳои саноатию аграри ва сармоягузори дар НТҶ вобастааст. Дар баробари тадбирҳои беҳсозии омилҳои заминагузори рушд, ташаббусҳои инфиродии нисбати сармоягузорони дохилӣ ва хориҷиро муаллиф дар заминаи ташаккулёбии маҳсулоти саноатию аграрии инноватсионӣ ҳамчун маҷмӯи стратегия пешниҳод менамояд. Ин ташкили ҷойгирсозии иқтидорҳои афзалияноки истеҳсолиро дар НТҶ баэътибор мегирад.. Ҳамин тавр, дар ин замина ташаккул ва истифоабарии оқилонаи иқтидори инсонӣ дар минтақа аз ҳисоби кувваи кории арзони он бар меояд. Муаллиф қайд мекунад, ки омузиши сатҳу вазъи истеҳсоли маҳсулоти саноатию аграрии НТҶ ҳамчун натиҷаи рушди иқтидори зеҳнӣ ва беҳсозии сифати фазои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ сатҳи зиндагии аҳолиро дар НТҶ рушд медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: *Такмили иқтидори сармоягузорӣ, механизми молиявӣ, ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ, имкониятҳои молиявии минтақа, нишондиҳандаи натиҷавӣ, вазъи сармоягузорӣ, идоракунии иқтидори сармоягузоӣ, маблаггузории самаранок.*

СОВЕРШЕНИЯ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ

В статье рассматривается совершенствование финансового механизма управления инвестиционным потенциалом, в частности определение и мобилизация финансовых возможностей регионов в качестве объекта исследования.

Анализ и изучение вопроса показывает, что перспективы развития региона, совершенствования организационно-экономического механизма управления инвестиционным потенциалом зависят от развития индустриально-аграрной отрасли экономики и инвестиций в РРП. Наряду с мерами по улучшению факторов, лежащих в основе развития, автор представляет индивидуальные инициативы в отношении отечественных и зарубежных инвесторов на основе формирования инновационной промышленно-аграрной продукции как комплекса мер по стратегии развития региона. Это предполагает организацию размещения приоритетных производственных мощностей в РРП. В этом же контексте формирование и рациональное использование человеческого потенциала в регионе происходит за счет его дешевой рабочей силы. Автор

считает, что изучение уровня и состояния производства промышленной и аграрной продукции в РРП как результат развития интеллектуального потенциала позволит повышению уровня жизни населения данного региона.

Ключевые слова: *Совершенствование инвестиционного потенциала, финансовый механизм формирование инвестиционного потенциала, финансовые резервы региона, результативные показатели, инвестиционный ситуация, управление инвестиционного потенциала, инвестиционных вложений.*

IMPROVING THE FINANCIAL MECHANISM OF MANAGING INVESTMENT POTENTIAL

The article discusses the issues of improving financial mechanisms for managing investment potential, in particular, the definition and mobilization of financial opportunities as an object of research

The analysis of the issue shows that the prospects and development of the region, and the improvement of the organizational and economic mechanism for managing investment potential depend on the development of the industrial and agricultural field of economic and investments in the DRS.

Along with measures to improve the factors which provide development of the region, the author presents individual initiatives regard to domestic and foreign investors which are base for the formation of innovative industrial and agricultural products as a set the strategy of development. This implies the organization of the allocation of priority production capacity in the DRS. Thus, in this context, the formation and rational use of human potential in the region is due to its cheap labor. The author notes that the explore of the level and state of production of industrial and agricultural products of the DRS as a result of the development of intellectual potential and improvement

Key words: *Improvement of investment potential, financial mechanism, formation of investment potential, regional financial opportunities, performance indicator, investment condition, investment potential management, effective financing.*

Такмили механизми молиявию иқтисодии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ асосан ба самте нигаронида мешавад, ки дар асоси тақвият додани иқтидори иқтисодӣ, алалхус дар шароити дигаргуншавиҳои сохтории иқтисодӣ самаранокии идоракуни таъмин гардонида шавад.

Ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ дастгирии давлатии пешрафти сармоягузориро дар шакли сармоягузории буҷетии объектҳои алоҳида ва ҳам қарздиҳии имтиёзнок дар асоси омехта дар назар дорад. Механизми молиявию иқтисодии ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ ва танзими раванди сармоягузориро унсурҳои зерин муайян мекунанд: ояндабинӣ, танзим, таъмин, таҳлил, ҳавасмандгардонӣ.

Чунончӣ, ояндабинӣ барои тавсифи талабот ба захираҳои молиявӣ ва қарзӣ; танзим барои истифодабарии фишангҳои таъсиррасонӣ ва назорат; таъмин барои фаҳмондану иттилоъдиҳӣ; таҳлил барои муайян намудани тамоюли рушди муносибатҳои қарзӣ дар асоси ошкорнамоии омилҳои асосии таъсиркунанда ба ташаккул ва талаботи захираҳои молиявию қарзӣ, тартибу самти истифодабарии онҳо лозим аст. Самаранокии истифодабарии захираҳо ва асоснокии сиёсати молиявӣ ва қарзӣ, арзёбии арзиши захираҳои молиявию қарзӣ аз рӯи сатҳу самти истифодабарии захираҳои молиявию қарзӣ, назорати ташаккулёбӣ ва истифодабарии ин захираҳо бо

дарназардошти ҳавасмандсозӣ шартҳои муҳимтарини идоракунии захираҳои молиявию қарзии минтақа мебошанд.

Ҷои хосро татбиқи низоми пешрафтаи ҳисоби тақозо ба сармоягузорӣ, қарзу хизматрасониҳои бонкӣ, омӯхтани таҷрибаи пешқадами ватанию хориҷии хизматрасонии қарзӣ, таҳияи низоми оқилонаи андозбандӣ, ташкили хизматрасонии бонкӣ ишғол мекунанд.

Ба ин васила, унсурҳои зикршуда сохтору низомеро ташкил медиҳанд, ки дар он дар шароити иқтисоди бозорӣ асоси такмили механизми молиявию қарзии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ муайян карда мешавад. Бояд гуфт, ки сатҳу вазъи сармоягузориҳо хусусан аз ҳисоби манбаъҳои дохилии ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ нишондиҳандаи суботи иқтисодӣ ва симои муайяни мусбати минтақа дар ҷалбнамоии сармоягузорони дохилӣ ва хориҷӣ маҳсуб мешавад.

Дар марҳилаи муосир татбиқи равишҳои нави ташкили манбаъҳои ташаккулёбӣ ва равонасозии сармоягузории афзалиятнок муҳим ба шумор меравад. Дар раванди татбиқи амалӣ маълум шуд, ки аз миёни имкониятҳо ҷои таъинкунандаро баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ чун манбаи тавонои сармоягузорӣ ва воситаҳои буҷетӣ ишғол мекунад. Бо дарназардошти маҳдудии имкони молиявӣ муайян намудани самтҳои афзалиятноки ташаккули сохторҳои ниҳодӣ барои ташаккулёбии иқтидори сармоягузорӣ ниҳоят муҳим аст. Зимнан дастгирии таъсиси ширкатҳои ғайридавлатии илмию техникӣ лозим мебошад. Субъектони дорои афкори навоварӣ метавонанд мутахассисони инфиродӣ ва ҳам гурӯҳҳои олимону мутахассисон бошанд. Бо истифода аз муносибатҳои аҳдномавӣ ва шарикӣ дар якҷоягӣ бо сохторҳои хоҷагӣ, бахусус соҳибкорон, онҳо иқтидори зеҳниро ташаккул дода, барои дарёфти усулу бахшҳои самараноки сармоягузории сармояи озод мусоидат мекунанд.

Ба ин васила, такмили механизми молиявию қарзии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ бояд чун низоме баромад кунад, ки унсурҳои баланд бардоштани самаранокии ташаккулёбӣ ва истифодабарии иқтидори сармоягузории НТҶ-ро дар шароити гузариш ба иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионӣ дар бар мегирад. Дар ин самт ҷустуҷӯи роҳҳои нави рушди муҷтамаи сармоягузорию инноватсионии минтақа, вобаста ба ташкили зерсохтори саноатию аграрӣ дар асоси дастгирии фаъоли сармоягузории давлат ва сиёсати сармоягузории минтақа хеле муҳим мебошад. Чунин роҳи ҳалли масъалаҳо, ба фикри мо, дар ибтидо унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

*Танзими давлатии меъёри фоиз дар сатҳи дастгирикунанда. Ин нишондиҳанда бояд бо сатҳи миёнаи нишондиҳандаҳои молиявии соҳаҳои бахши воқеӣ ва гузариш ба иқтисоди саноатию аграрии инноватсионии НТҶ қобили қиёс бошад;

*Танзим ва роҳҳои арзёбинамоии хавфу хатарҳои имконпазир дар ҳудуди НТҶ. Фароҳам овардани шароитҳо оид ба фаъол гардонидани кафолати давлатии суғурта барои сармоягузориҳое, ки барои иқтисоди саноатию аграрии инноватсионии НТҶ ташаккул дода ва истифода бурда мешаванд;

*Гузариш ба низоми ҳавасмандкунандаи фискали, андозию буҷетӣ барои дастгирии сармоягузорӣ дар НТҶ.

Қайд кардан ба маврид аст, ки яке аз сабаби фаъолияти нокифояи сармоягузорӣ дар кишвар, аз ҷумла дар минтақаҳои алоҳидаи он буҳрони тӯлонии напардохтани қарзҳо мебошад. Дар ин шароит даромаднокии субъектҳои иқтисоди

кам гардида садди роҳи такмили иқтидори сармоягузорӣ дар ҳама сатҳҳо мегардад. Аз ин бармеояд, ки фаъолгардонии сармоягузорӣ тибқи низоми ҳавасмандкунӣ ҳисобшудаи рушди иқтидори сармоягузорӣ ва омили таъминкунандаи гузариш ба иқтисоди саноатию аграрии инноватсионии НТҶ мебошад.

Ин вазифаи хеле мушкил аст, зеро дар шароити нави рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа ин кор бояд бо сармояи асосии моддӣ ва маънаван куҳнашуда анҷом пазирад. Сиёсати буҷетӣ ва молиявию қарзии ба андоз асосёфта ангезаи субъектони иқтисодиро дар сармоядории даромадҳо ба куллӣ дигаргун мекунад. Чунончӣ, қисми зиёди захираҳои истеҳлоку такрористеҳсол ба маблағгузории эҳтиёҷоти ҷории корхонаҳои амалкунанда масраф шуда, садди роҳи пешравии инноватсионии субъектони иқтисод мегардад. Бинобар ҳамин аз назари мо назорати давлатиро аз болои истифодабарии мақсадноку самараноки сармоягузориҳои давлатӣ, аз ҷумла дар сатҳи ҳукуматҳои маҳаллӣ, тақвият бояд намуд. Саривақтӣ ва пуррагии ҳаҷми захираҳо бояд тибқи маблағгузории баробари барномаҳои мақсаднок, ки он ҷо объектҳои барномаи сармоягузорӣ ба таври шаффоф зикр шудаанд, муайян шавад.

Масъалаҳои такмили механизми молиявии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ аз раванди дуруст ба роҳ мондани унсури назорати вобастагии зич дорад. Бинобар ҳамин назорат ва мониторинги истифодабарии сармоягузориҳои буҷети дар ин самт мақоми хоса гирифта ҳамчун воситаи таъсирбахши идоракуни баромад мекунад. Аз ҷумла чунин амалиётҳо аз ҳисоби маблағгузории барномаҳои давлатии рушди кишвару минтақаҳо хеле зарур буда, аз ин хусус бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидаанд. Ҳамзамон хароҷоти асосии берун аз барномаи ҷумҳуриявии сармоягузорӣ тамвилшаванда тибқи моддаҳои гуногуни буҷет ба ҳисоб гирифта мешаванд. Ба андешаи мутахассисон, ин механизм дар сурати таҳия ва тасвиб кардани тартиби омодасозӣ ва гузариши ҳуҷҷатҳои падохт боз ҳам таъсир бахш баромад мекунанд. Ин имкон медиҳад то назорати харҷи маблағҳо пурзӯр карда шавад ва инчунин муҳлати ҳаракати захираҳои молиявиро дар ҷараёни татбиқи барномаҳои сармоягузорӣ самаранок гарданд.

Яъне, масъалаҳои такмили механизми молиявии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ дар шароити НТҶ пеш аз ҳама тағйир додани равияҳои консептуалии танзими иқтидори сармоягузориро тақозо менамояд. Аз назари мо чунин механизм бояд ба тағйирдиҳии сохтори фондҳои сармоягузорӣ нигаронда шавад. Бо таваҷҷуҳи асосӣ ба соҳаҳои афзалиятнок, ки аз нуқтаи назари иқтидори ташкили фондҳои сармоягузорӣ дар роҳи расидан ба иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионии НТҶ муҳимтар мебошанд. Дар ин замина механизми идоракунӣ дар сатҳи минтақа имкони баҳисобгирии пурраи шароити мушаххаси муайянкунанда барои таъмини гузариш ба иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионии НТҶ-ро дарбар мегирад. Дар ин самт чунин тадбирҳо муҳим аз қабили мушаххас гардондани самтҳои сармоягузорӣ, истифодабарии манбаъҳои имконпазири сармоягузорӣ, ки дар натиҷаи фаъолияти субъектон тибқи талаботи бозор ва истифодабарии шаклу усулҳои таъсирбахш ба шумор мераванд. Бо ин роҳ ҷамъбаст ва тақсим кардани захираҳои сармоягузорӣ мувофиқ ба муносибатҳои бозории дар кишвар минтақаҳои алоҳидаи он баромад мекунанд.

Дар натиҷа чунин хулоса кардан мумкин аст, ки барои такмили иқтидори сармоягузории НТҶ дар самти иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионии имкониятҳо ба амал омада, дар ин замина стратегияи сармоягузории НТҶ аз мавқеи фаъолгардонии татбиқи модели рушди устувори иқтисодӣ фароҳам оварда мешавад. Аз назари мо бартарии ин пешниҳод, дар тадбиқи ҳадафҳои стратегии рушди минтақаҳо бо сафарбар намудани шарикии давлат бо бахшҳои хусуси аз тариқи шаклҳои нави хоҷагтдорӣ, ташаккули корхонаҳои нави истеҳсолӣ ва коркарди ашёи хоми маҳаллӣ дар раванди рушди минтақавӣ таҷассум меёбад.

Истифодабарии якҷояи танзими давлатӣ ва усулҳои бозории идоракунӣ, ки ба самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ равона шудааст, имкон медиҳад, ки ташаккули иқтидори сармоягузории НТҶ бо риояи шартҳои зерин таъмин карда шавад:

*муайян кардани асосҳои назариявӣ, муқаррароту принсипҳои сиёсати сармоягузории давлат якҷоя бо хусусиятҳои ташаккулёбӣ ва истифодабарии иқтидори сармоягузории НТҶ;

*асоснок кардани сармоягузории афзалиятноки давлатӣ ва хусусиятҳои соҳавии НТҶ. Таъмини бевоситаи фондҳои сармоягузорӣ ба ислоҳоти прогрессивии сохторию технологии НТҶ бо гузаштан ба иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионии ва ҳалли мушкилоти иҷтимоии аҳолии минтақа;

*ба низом овардани имконоти минтақавии тавсеи иқтидори сармоягузорӣ. Такмили воситаҳои сармоя бо дарназардошти афзоиши саҳми сармояи ватанӣ дар ҳаҷми умумии захираҳои сармоягузории ҷалбшаванда;

* ташкили механизми молиявию иқтисодии расидан ба иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионии НТҶ дар заминаи дарёфту такмили роҳу усули иқтидори сармоягузории НТҶ.

*фаъол гардондани низоми ҳавасмандгардонии ташаккулёбии даромадҳо ва ҷалб намудани захираҳои молиявии озоди субъектони иқтисодии НТҶ бо самтгирӣ ба сӯи афзоиши доимии ҳиссаи сармоявии даромади аҳолӣ барои такмили иқтидори сармоягузорӣ дар минтақа.

Ба ин васила, тезонидани гузариш ба иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионии НТҶ усулан ва куллан таркиби механизми идоракунии равандҳои сармоягузориро аз мавқеи такмилдиҳии механизми молиявии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ тағйир медиҳад. Ин бо тағйирёбии низоми мутамаркази ташаккулёбӣ ва истифодабарии захираҳои сармоягузорӣ аз ҳисоби таъсири натиҷаи кор вобастагӣ дорад. Дар ин асос ҳаҷми захираҳои сармоя афзоиш меёбад. Ҳаминтавр механизми мазкур бо таваҷҷуҳ ба таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ тибқи амали низоми пешниҳодҳои алтернатив пешниҳод гардонида мешавад. Бо ин роҳ имкониятҳое ба амал меояд, ки сармоягузории ройгон маҳдуд гардида, дар робита ба иқтидори сармоягузорӣ имкониятҳои рушд сафарбар карда шаванд.

Чунин ҷараён мунтазам имкониятеро фароҳам месозад, ки ҳиссаи хоси бахши дастгирии давлатӣ, ҳамзамон афзоиши ҳиссаи сохторҳои хурди хоҷагидорӣ, хусусан баланд гаштани нақши аҳолӣ ва ҷалби даромади муҳоҷирон боис мегардад. Чунин раванд асосан ба истифодаи усулҳои бозории идоракунии иқтисод вобаста мебошад. Дар ин замина шароити макроиқтисодӣ, аз ҷумла сиёсати макроиқтисодӣ ва тағйири сифати фаъолияти сармоягузорӣ дар кишвар ва минтақаҳои он аз ҳисоби такмил

додани механизми молиявӣ дар низоми идоракунии иқтидори сармоягузорӣ ба амал меояд.

Нуқтаи муайянкунанда барои гузариш ба иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионии НТҶ муқаррар намудани самтҳои афзалиятноки рушди бахшҳо, таҳияи барномаи давлатии сармоягузорӣ ва рӯйхати лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ бо назардошти хусусиятҳои минтақа мебошад. Ин гарави амалиёти самаранок ва пайгиронаи мақомоти давлатӣ дар зинаҳои гуногун буда, заминаи қонеъсозии манфиатҳои давлат ва дастгирии афзалиятҳои рушди минтақа ба шумор меравад. Яъне, такмили механизми молиявию иқтисодии идоракунии иқтидори сармоягузорӣ, ки ба иқтисоди саноатӣ-аграрии инноватсионии НТҶ нигаронида шудааст, ба андешаи мо, ташкили фазои мусоиди фаъолияти бахшҳои воқеии иқтидори сармоягузориро таъмин менамояд. Аз назари мо чунин механизм ба воридшавии сармоя ба иқтисодии миллӣ ва минтақаҳо, хусусан НТҶ вобастаги дорад. Чунки чунин раванд имкони воқеии ҳаракати озоди воситаҳои сармоявӣ дар бахшҳои афзалиятноки воқеӣ дошта, ба истеҳсоли маҳсулоти аграрии минтақа равона карда мешавад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 марти соли 2016, № 1299.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022с.
4. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ барои солҳои 2016-2020
5. Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми сентябри соли 2021, №358 – 41.;
6. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30-юми апрели соли 2011, №227. – С.4-7;
7. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293. – 67 саҳ.;
8. Н.В., Безлепкина Инвестиционный потенциал как многомерное явление: структура и факторы формирования. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://cyberleninka.ru/search?q]c
9. М.И. Самогородская. Управление региональными инвестиционными процессами: Монография. - Воронеж: Изд-во «Научная книга», 2005. - 295с.
10. Ф.С. Тумусов. Инвестиционный потенциал региона: Теория. Проблемы. — Практика.—М.: Экономика,1999. -171с